



T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences

TROYACADEMY
International Journal of Social Sciences

Cilt 5 - Sayı 2 - Ekim 2020
Volume 5 - Issue 2 - October 2020

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
School of Graduate Studies

ISSN: 2718-0905
e-ISSN: 2717-753X



DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

DergiPark
AKADEMIK

ICI WORLD of
JOURNALS

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

ESJI
www.ESJIndex.org

Eurasian
Scientific
Journal
Index



Academic
Resource
Index
ResearchBib

SOBIAD

Editörler / Editors

Doç. Dr. Pelin KANTEN
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY
Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÜLTEKİN

Editör
Editör Yardımcısı
Editör Yardımcısı

pelinkanten@comu.edu.tr
abdullahkiray@gmail.com
yasingultekin@comu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Pelin KANTEN
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY
Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÜLTEKİN
Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Editör
Editör Yardımcısı
Editör Yardımcısı
Yayın Kurulu Üyesi

pelinkanten@comu.edu.tr
abdullahkiray@gmail.com
yasingultekin@comu.edu.tr
ypazarcik@comu.edu.tr

Yazı İşleri / Secretariat

Arş. Gör. Hüseyin ORAK

Danışma Kurulu / Consultative Committee

- ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AKTAŞ Hakkı (İstanbul Üniversitesi)
ARBAK Yasemin (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ARSLAN Nurettin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATALAY AKTUĞ Canan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
AYDIN Kenan (Yıldız Teknik Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BARAN Muhtemem (İstanbul Üniversitesi)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BAĞBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KIMURA Takuma (Hosei University)
KILIÇ Cüneyt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pasific University)
OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÖZCAN Ayşe (Giresun Üniversitesi)
ÖZMEN Ömür Nezcen (Dokuz Eylül Üniversitesi)
PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
TAKAĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TAŞÇI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
UGUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ULUOCAK Şeref (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YARAŞ Eyüp (Akdemik Üniversitesi)
YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YEŞİLTAS Murat (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- AĞIR Osman (İnönü Üniversitesi)
ALKAN Resul (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARSLAN Ali (Kocaeli Üniversitesi)
AYDIN Abdullah (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
BAĞBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BAĞBAŞLIOĞLU Tuğba (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BALAN Feyza (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BEKAROĞLU Can (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
BELBER Burcu Güleşvil (Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
BELLİ Aziz (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
BORLAT Barış (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
CENGİZ TAŞLI Tülay (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇOBAN ORAN Filiz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇÖMEZOĞLU UZBEK Özgü (İstanbul Üniversitesi)
DEMİRTEPE Mustafa Turgut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
DÜNDAR Mesut (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ER ÜLKER Funda (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
ERAT Muhammet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ERSOY HACISALİHOĞLU Neriman (İstanbul Üniversitesi)
EŞİTTİ Bekir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EZİLMEZ Bilal (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Fatih ÖZKAN Muhammet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
GÜLTEKİN Yasin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
İRA Nejat (Kocaeli Üniversitesi)
KAHRMAN Nazan (Amasya Üniversitesi)
KANTEN Selahattin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOÇOĞLU Cenk Murat (Karabük Üniversitesi)
KOYUNCU Aşkın (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
MARTTIN Volkan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
MAYA İlknur (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
NAKİ Emrah (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
OLGUN Kenan (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
ÖZÇELİK Sezai (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
ÖZKUL Emrah (Kocaeli Üniversitesi)
PEKAR Çiğdem (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
SAĞLIK Alper (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TOPKAYA Özgür (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TOPSES Mehmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TORUN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
TUNÇ Ahmet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
UYGUN Ayşe Gülce (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
UYYSAL Zekiye (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
YALÇINKAYA Akansel (İstanbul Medeniyelet Üniversitesi)
YILDIRIM Yavuz Tansoy (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
YILMAZ Özer (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)

TROYACADEMY
International Journal of Social Sciences

ISSN: 2718-0905

e-ISSN: 2717-753X

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

Troyacademy (USBdergi) yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimlerde yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayınlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. USBdergi, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Troyacademy (International Journal of Social Sciences) is an international peer-reviewed scientific journal planned to be published twice a year, in april and october. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bokreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.



Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives 4.0 International License.

Yaygın Süreli Yayın
6 aylık (Nisan/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Periodical
Every 6 months (April/October)
in Turkish/English

Teknik Hazırlık Baskı/Technical Preparation: Önka Kağıt Ürünleri İml. San. ve Tic. Ltd. Şti. **Sertifika No:** 20419
Sebze Bahçeleri Cad. Keskinler İş Hanı No: 80-32-33 Altındağ /ANKARA
Tel: 0312 384 26 85 | **Faks:** 0312 341 64 08 | **E-Posta:** onkamatbaa@gmail.com

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 00 18 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr>
E-mail: troyacademy@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Troyacademy (USBdergi)'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the Troyacademy (International Journal of Social Sciences) are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the IJSS editors.

TAKDİM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde çıkarılan yeni adı Troyacademy olan dergimiz, 2021 yılından itibaren 3 sayıya çıkarılmıştır. Derginin bu sayısında İktisat, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Tarih alanlarında 14 Makale yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısına çalışmalarını gönderen akademisyenlere, bu eserlerin değerlendirmesini yapan hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Troyacademy

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türkiye'de Beşeri Sermaye Ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki

Bülent BAYRAKTAR, Derya KAZANCIGİL

9

Tecrübeli ve Sinyor Kabin Görevlileri Kapsamında Kabin Ekibi Çatışma Yöntemleri: Bir Havayolunda Kalitatif Araştırma

Teoman ERDAĞ, Murat YAŞLIOĞLU

35

Paternalist Liderlik Tarzı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi

Ayşe KARABULUT, Oya AYTEMİZ SEYMEN

59

Türkiye'de Üniversite Mezunlarının İşsizliğini Etkileyen Değişkenlerin Sayısal Analizi

Aygülen KAYAHAN KARAKUL

83

Kreşe Giden 2-6 Yaş Arası Çocukların Ailelerin Tatil Kararları Üzerindeki Etkisi: Akçakoca Örneği

Yıldırım YILDIRIM, Ezgi ASLANKAYA

107

Security Promises of the East: Meeting the Expectations of Turkey in the Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

Doğu'nun Güvenlik Vaatleri: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile Türkiye'nin Beklentilerini Cevaplamak

Güner ÖZKAN

135

Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesi'nin Faaliyetlerinin Modern Gayrinizami Harp Teorisi Açısından Değerlendirilmesi

Zeynel LEVENT

159

1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri Önerisi

Sevim HACIOĞLU

187

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Milli Mücadele Yıllarında Rusya ile Münasebetler
Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

219

Kırkkale Tren Garı Üzerine Bazı Tespitler
Murat ÇERKEZ

231

Kafkasyadan Türkiye'ye: Devamlılık, Entegrasyon ve Direnç Süreçleri Bağlamında Adıgöler
Sine YALÇINKAYA

259

Fahri Korutürk'ün İran Gezisi Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkilerinin Ulusal Basında Temsili
Suna ALTAN

273

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Ermenilerin Faaliyetleri (1923-1945)
Muhammet ERAT

295

Dünyada ve Türkiye'de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir
Değerlendirme
Ahmet TUNÇ, Fatma Zehra ATICI

329

Troyacademy 5 (2), 9-33, 2020
Geliş/Received: 25.07.2020 • Kabul / Accepted: 22.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.773782>

Türkiye’de Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki¹

Bülent BAYRAKTAR *
Derya KAZANCIGİL **

Öz

Beşeri sermaye kavramı, fiziki sermayenin ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalmasıyla ortaya çıkmıştır. Beşeri sermaye işgücünün bilgi, beceri, yetenek gibi niteliklerini ifade etmektedir. Ekonomik büyüme, ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin zaman içinde artmasıdır. İktisatçılar, Adam Smith’den bu yana ekonomik büyümeyle ilgilenmişlerdir. Ancak büyüme modelleri ve teorileri II.Dünya Savaşı’ndan sonra iktisadın önemli konuları arasında yer almıştır. Türkiye’de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki 1975-2016 yılları arasındaki GSYH, istihdam, brüt elektrik tüketimi, eğitim ve sağlık endeksi verileriyle incelenmektedir. Beşeri sermaye, ilk-orta-yüksek öğrenimdeki öğrenci sayılarından oluşan eğitim endeksi ve GSYH’dan Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan pay, hekim ve hasta yatağı sayılarından oluşan sağlık endeksiyle temsil edilmektedir. Ampirik analiz neticesinde beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunun tespit edildiği bu çalışma Dr.Derya Kazancıgil’in “Beşeri Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisi,Türkiye Örneği” isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Ekonomik Büyüme, Sınır Testi, ARDL

The Relationship Between Human Capital and Economic Growth in Turkey

Abstract

The concept of human capital emerged when the physical capital was insufficient to explain the economic growth. Human capital refers to the qualifications of the labor force such as knowledge, skills and talent. Economic growth is the increase in goods and services produced in the country over time. Economists have been interested in economic growth since Adam Smith. However, growth models and theories have been among the important issues of economics after World War II. Long-term relationship between economic growth and human capital in Turkey is analyzed by looking at GDP between 1975 and 2016, data on employment, gross electricity consumption, and education & health indexes. Human capital is represented by the education index consisting of the number of students in primary-secondary-higher education, and the health index consisting of the number of physician and patient beds allocated from the GDP to the Ministry of Health budget. As a result of

1- Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, *Beşeri Sermaye Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye Örneği* isimli Doktora Tezi’nden üretilmiştir.

*- Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölüm Başkanlığı, bbayraktar5@hotmail.com

** -Dr., deryakazancigil@gmail.com

empirical analysis, it is found out that human capital has a positive effect on economic growth. This study is derived from the Dr.Derya Kazancıgil's PhD thesis called "The Relationship Between Human Capital and Economic Growth, The Case of Turkey".

Key words: Human Capital, Economic Growth, Bound Test, ARDL

GİRİŞ

Ekonomik büyüme, toplumların refah düzeyi üzerinde doğrudan etkilidir. Bu sebeple sürekli ve sürdürülebilir büyüme pek çok ülkenin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Büyümenin sürdürülebilir olması, tüm üretim faktörlerinin etkin kullanılması ile mümkündür. İnsan, işgücü olarak üretim faktörleri üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu için diğer tüm üretim faktörlerinden ayrılmaktadır.

Eğitilmiş, donanımlı, becerikli insan gücünün uluslararası ve Türkçe literatürde ifade edilmesiyle ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Uluslararası yazında Human Capital terimi zaman içinde bazı eleştiriler almasına rağmen, kavram genel kabul görmüştür. Türkçe yazında ise Human Capital terimine karşılık gelen Beşeri Sermaye, İnsani Sermaye veya İnsan Sermayesi kavramları kullanılmaktadır (Bilen ve Yumuşak, 2008:5; Yumuşak, 2008:7).

1930'lu yıllarda endüstri işletmelerinde, işgücünün aşırı mekanist düzeyde örgütlenme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde, Endüstride Beşeri Münasebetler adıyla yeni bir model geliştirilmiş ve böylece işgücü işletmede pasif uygulama alanından çıkıp, aktif uygulamalarda yer almıştır. İlk kez endüstride beşeri münasebetler adıyla ortaya çıkan bu olgu 1960'lı yıllarda yerini beşeri sermaye kavramına bırakmıştır. (Şan, 2007:71) Terimin formel tanımı 1960'lı yıllarda Schultz, Becker ve Kikker gibi bir grup ekonomist tarafından geliştirilmiştir (Yu, 2001:2). Dünya tarihindeki beşeri sermaye kavramı geçerli iktisadi görüşler çerçevesinde şekillenmiştir.

1. BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada öncelikle beşeri sermaye ve ekonomik büyüme kavramları açıklanmakta, ekonomik büyümede insan sermayesine yönelik yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Devamında konuyla ilgili Türkiye özelinde yapılan bazı ampirik çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir.

1.1. Beşeri Sermaye ve Özellikleri

Beşeri sermaye, basit olarak işgücünün içerdiği bilgi ve becerilerin toplamı olarak tanımlanabilir (Kibritçiöğlü, 1998:207). Daha geniş bir tanımlamayla beşeri sermaye,

üretim sürecinde yer alan bireylerin sahip olduğu yetenek, zeka, bilgi, beceri, tecrübe, enerji, dinamizm, çalışma alışkanlıkları, güvenilirlik ve girişimcilik gibi pozitif nitelik ve değerlerin tamamını ifade etmektedir. (Karagül, 2003:8, Know, 2009:4) Yani iktisadi literatürde beşeri sermaye, insanların niteliklerini ön plana çıkardığı için bireysel niteliklerin değeri olarak da ifade edilebilen bir kavramdır. Toplumların eğitim düzeyi, sağlık hizmetleri ve nüfus yapısı, ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal kalkınmayı etkilemektedir. Bu sebeple eğitim, sağlık, dinamik nüfus yapısı, beyin göçü, beşeri sermaye yapısını ve birikimini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. (Karagül, 2003:81; Hacıoğlu Deniz ve Sümer 2016:473; Akça, 2014:11-12).

Beşeri sermaye yatırımları, ülke ekonomilerinin büyümesi ve bireylerin gelir düzeyleri üzerinde etkili olduğu gibi fiziki sermayeden farklı olarak bireylerin yaşam kalitesini de olumlu yönde etkiler. Bu yatırımlar neticesinde işgücünün niteliğinde ve niceliğinde değişiklikler meydana gelir. Beşeri sermayenin önemli özelliklerinden biri geliştirilebilir ve değişken bir yapıya sahip olmasıdır. İşgücünün barındırdığı nitelikleri simgeleyen bu sermaye türü, fiziki sermayenin aksine stoklanamaz. Stoklanması mümkün olmayan bu sermayenin kullanılmadığı veya eksik kullanıldığı durumlarda ekonomik açıdan bir kayıp söz konusudur. Toplumun ve beşeri sermayenin unsuru olan insan, hangi işte ve şartlarda çalışacağına kararını kendisi vermektedir. Böylece insan üretim sürecinde aktif bir rol üstlenmiş olur. (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:44). Bireylerin çalışma yaşamlarını, üretkenliğe veya verime göre değil, kendi karar ve tercihlerine göre şekillendirmeleri beşeri sermayenin bir diğer özelliğidir.

Beşeri sermaye yatırımları tıpkı fiziki sermaye yatırımları gibi diğer yatırımların da verimliliğini artırır. Yarı kamusal mal niteliğinde olan beşeri sermaye yatırımları, sosyal fayda doğrultusunda kamusal, özel fayda doğrultusunda ise özel sektör tarafından gerçekleştirilir. Birey verimliliği üzerinde doğrudan etkili olan eğitim, sağlık ve beslenme yatırımları, birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Ancak eğitim büyüme ve gelişme sürecinde oldukça önemli bir role sahiptir, diğer sağlık, beslenme ve konut yatırımları ise tamamlayıcı yatırımlar niteliğindedir (Berkman, 2008:11-12).

1.2. Ekonomik Büyüme ve Beşeri Sermaye İlişkisi

Birleşik Krallıkta başlayan sanayi devrimiyle ortaya çıkan ekonomik büyüme kavramı; büyüme, gelişme, sanayileşme, modernleşme gibi kavramlarla ifade edilen, bir değişim ve dönüşüm sürecidir (Arslan, 2011:161). Ekonomik büyüme en genel ifadeyle bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin zaman içinde artmasıdır (Ünsal, 2011:14). Tanımı biraz daha açmak gerekirse, bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl içinde) ürettiği mal ve hizmetlerin artması veya reel gayri safi yurtiçi hasılasında (GSYH) meydana gelen artıştır (Üzümcü, 2012:3). Aslında iktisadi büyümenin anlamı toplumun yaşam seviyesinin yükseltilmesidir. Kişi başına düşen hasılanın arttırılması ve böylece toplumun mal ve hizmet talebinde meydana gelen artışların karşılanmasıdır. İktisadi büyümede, bir malın üretiminin arttırılması için başka malların üretiminin azaltılması gerekmez. Ancak bu durumda toplumdaki bireylerin yaşam standartları yükselebilmektedir (Kaynak, 2011:71).

Ekonomik büyümeyi basit bir üretim artışı olarak değerlendirmek, doğru bir yaklaşım tarzı olmayacaktır. Ekonomideki üretim faktörleri tam kapasiteye ulaşıncaya kadar büyümeye devam eder. (Daşdemir, 2008:50-51) Ekonomik büyümede ve kalkınmada önemli nokta servetin oluşturulmasından ziyade, serveti yaratacak kapasitenin oluşturulmasıdır. Bu da ancak beyin gücünün oluşturulması/geliştirilmesiyle mümkündür (Kaynak, 2011:342).

Beşeri sermaye, ekonomik büyümeyi fiziki sermaye verimliliğinin ve üretkenliğin artması, istihdam alanları yaratma, teknolojik gelişme ve yayılma etkileri oluşturmak suretiyle etkilemektedir (Çakmak ve Gümüş, 2005:61). Eğitim seviyesinin yükselmesi; gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan yeni teknolojilere erişimin ve teknoloji transferinin kolaylaşmasında, dışarıdan alınan açık bilgilerin algılanması, özümsemesi ve geliştirilmesinde, örtük bilgilerin (tacit knowledge) deşifre edilmesinde, ayrıca yeni ve yaratıcı fikirlerle buluşların ortaya çıkmasında etkilidir (Kaynak, 2011:346). İnsanlar, fikirlerin üreticisi ve uygulayıcısıdır, bu sebeple bireylerin bilgi ve donanımını arttıran eğitim, ekonomik büyümenin hazırlayıcısı durumundadır. Başka bir ifadeyle ekonomik büyümede etkili olan doğal kaynaklar ve sermaye gibi ekonomik unsurların etkin kullanımında işgücünün bilgi ve becerisi önemli bir rol oynar, bu bilgi ve beceri ancak eğitimle geliştirilebilir (Kaya, 1977:11).

1.3. Ekonomik Büyümede İnsan Sermayesine Yönelik Yaklaşımlar

İktisadın en önemli meselelerinden biri hiç şüphesiz büyümedir. İktisadi büyüme, modern iktisadın kurucusu sayılan Adam Smith'ten bu yana iktisatçılar tarafından üzerinde durulan önemli konulardan biridir. (Arslan 2011:162). Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının artması sebebiyle özellikle II.Dünya Savaşı'ndan sonra büyüme modelleri ve teorileri ekonominin önemli konuları arasına girmiştir (Özgülven, 1987:161).

Ekonomik büyümede, insan sermayesine yönelik yaklaşımlar makalede Neo-Klasik büyüme modellerinden Becker-Schultz, Denison, Jorgenson ve Mankiw-Romer-Weil yaklaşımları, içsel büyüme modellerinden ise Lucas, Charles Jones ve Barro yaklaşımları çerçevesinde ele alınmaktadır.

1.3.1. Neo-Klasik Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye

Solow, 1956 yılında yayınladığı Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı isimli makalesiyle Neo-klasik büyüme modelini şekillendirmiştir. Bu sebeple Neo-klasik büyüme modeli, Solow Büyüme Modeli olarak da bilinmektedir. Neo-Klasikler 1960'ın başlarına kadar beşeri sermayeyi, modele dahil etmemişlerdir. Bunun başlıca sebepleri arasında insanın sermaye olarak nitelendirilmesinin ahlaki açıdan uygun görülmemesi, beşeri sermayeye ait bir piyasanın olmaması, beşeri sermaye etkilerinin tespit/ölçümündeki güçlükler sayılabilir. Ancak daha sonraları Becker-Schultz, Denison, Mankiw-Romer-Weil gibi iktisatçılar beşeri sermayeyi modele eklemişlerdir. (Karşıyakalı, 2008:34,43; Gümüş 2004:62).

Gary Becker, beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkilerinden ziyade, özellikle eğitim ve öğretim yatırımlarının getirileri üzerine araştırma ve analizler yapmıştır (Krasniqi, 2016:5). Becker eğitim ile bireylerin yetenekleri arasındaki ilintiyi araştırmış, insan yeteneklerinin bu doğrultuda yapılan yatırımlarla geliştirilebileceğini, diğer bir ifadeyle beşeri sermayenin geliştirilebileceğini ifade etmiş ve bu kavramın ekonomi bilimi içinde yer almasında etken olmuştur. Becker'in konuya sağladığı en önemli katkı, beşeri sermaye teorisini formüleştirmesi ve konuyu mikroekonomi bilimine dahil etmesidir (Bilen ve Yumuşak 2008:6). Modern beşeri sermaye teorisinin temelini atan Schultz beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1960'lara kadar Amerikan ekonomisindeki büyümenin emek, toprak ve sermaye faktörlerindeki artışla tam olarak açıklanamadığını ve ekonomideki büyüme hızının üretim faktörlerindeki artıştan daha yüksek olduğuna dikkat çekmiştir. Schultz ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmını "bilgisizliğimize verilen isim" olarak tanımlamış, bu kısmın, beşeri sermayeden kaynaklandığını ileri sürmüştür. (Gümüş, 2004:64).

Denison'a göre eğitim işgücünün beceri ve yeteneklerini geliştirerek üretkenlik kapasitesini arttırmakta ve böylece milli geliri doğrudan etkilemektedir (Meinagh, 2011:17). Bir diğer ifadeyle beşeri sermayede önemli olan mesele eğitim düzeyindeki artışın iş gücünü geliştirmesidir (Şahin, 2010:184). Denison eğitim vasıtasıyla değişen/gelişen işgücü niteliklerini eğitim girdisinin bir ölçütü olarak almıştır. İşgücünün niteliğinde oluşan bu değişimleri/gelişimleri eğitim süresiyle ilişkilendirip, işgücündeki gelir farklılıklarının eğitim süresinden kaynaklandığını varsaymıştır. (Hesapçioğlu, 1982:401-403) 1960'lı yılların başlarında, ekonomik büyüme muhasebesi çalışmalarının, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisindeki büyümenin fiziksel sermaye, toprak, emek gibi geleneksel üretim faktörleri ile açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Geleneksel üretim faktörleriyle açıklanamayan kısım "artık faktör" (residual factor), beşeri sermaye olarak tanımlanmıştır (Nafukho vd., 2004:545). İşte Denison bu artık kısmın büyük bir bölümünün, eğitim yatırımları neticesinde iş gücünün kalitesindeki artıştan, iş gücünün daha kalifiye olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Yani Denison'a göre eğitim, insan niteliklerinin ortaya çıkmasında, iş gücünün nitelik kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Gümüş, 2004:68).

Solow Büyüme Modeli'ne yapılan eleştirilerin artması ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin anlaşılmasıyla, Gregory Mankiw, David Romer ve David N. Weil, 1992 yılında yayınladıkları İktisadi Büyümeye Ampirik Bir Katkı isimli makalede, sermaye kavramını genişletip fiziki sermaye gibi beşeri sermayeyi de modele eklemişlerdir. Beşeri sermayenin modele eklenmesiyle oluşturulan Genişletilmiş SBM, literatürde Mankiw-Romer-Weil Modeli (MRW Modeli) olarak da bilinmektedir. MRW modelinde ekonomik büyüme için Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılmış, nüfus artışı ve teknolojik gelişme büyümeyi belirleyen dışsal değişkenler olarak modelde yer almıştır. Neo-klasik iktisadın varsayımları doğrultusunda üretim fonksiyonu ölçüğe göre sabit getiriye sahip olduğu ve sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı varsayılmıştır (Mankiw vd., 1992:409; Akça, 2014:54; Yıldırım Bayraktar, 2009:67-68).

1.3.2. İçsel Büyüme Teorilerinde Beşeri Sermaye

Geleneksel büyüme modellerinin uzun dönemde ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalması, bu modellerin sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece 1980'li yılların ortalarından itibaren içsel büyüme modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. İçsel büyüme modelleri, iktisadi büyümenin ekonomik sistem içindeki faktörler tarafından içsel olarak belirlendiğini öne sürmektedir. (Daşdemir, 2008:85)

Lucas (1988:3-18) On the Mechanics of Economic Development (Ekonomik Kalkınmanın Mekaniği) isimli makalesinde, beşeri sermayeyi, fiziki sermaye gibi üretim faktörü olarak kabul etmiş ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Lucas'a göre beşeri sermayedeki verimlilik artışı, diğer üretim faktörlerinin de verimliliğini arttırmaktadır. (Lucas, 1988:39) Ayrıca eğitim, beşeri sermaye birikimini belirleyen temel unsurlardan biridir ve sürdürülebilir büyüme, beşeri sermaye birikiminin sonucudur. Bu modelin temel öngörüsü beşeri sermaye birikimi yüksek olan ülkeler, düşük olan ülkelere nispeten daha hızlı büyüyecektir. (Yayalı ve Lebe, 2011:27)

C.I. Jones, büyüme literatüründe yer alan farklı modelleri bir araya getirerek, bilgi oluşumu, beşeri sermaye, AR-GE ve ekonomik büyüme ilişkilerine dayalı modelini oluşturmuştur. Daha açık bir ifadeyle Jones ekonomik büyümeyi, Nelson-Phelps'in teknoloji transferi, Romer'in bilgi oluşumu, Mankiw-Romer-Weil'in farklı büyüme oranlarını beşeri sermayeyle açıklaması, Barro-Lee'nin eğitim düzeyi ve Benhabib-Spiegel'in beşeri sermaye-büyüme ilişkisi modellerinin birleşimiyle açıklamaya çalışmıştır. Jones, bu farklı yaklaşımları birleştirerek ekonomik büyümenin açıklanan kısmını genişletmek ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek istemiştir. (Jones,1996:1-3; Gümüş, 2004:83).

Barro kamu politikası modelinde, kamu hizmetlerini ekonomide bir üretim faktörü olarak değerlendirmektedir. Yani devlet yatırım ve uygulamalarıyla üretim faktörleri arasında yer almaktadır. (Hayaloğlu, 2012:30) Barro ve Lee 129 ülke üzerinde 1960-1985 yılları arasında beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Beşeri sermaye ilk-orta ve lise eğitim kurumlarındaki okullaşma oranları ile temsil edilmiş. Analiz neticesinde beşeri sermayenin, fiziki sermaye yatırımları ile verimlilik üzerinde pozitif yönde ve verimliliğin de ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu görülmüştür. (Akça 2014:101-102)

1.4. Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatürüne Genel Bakış

Günümüzde beşeri sermayenin ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğu yönünde genel bir kanı vardır. Bu sebeple ekonomik büyüme ile beşeri sermaye donanımı arasındaki ilişki ampirik ve teorik literatürde geniş yer tutmakta ve beşeri sermaye stoku hesaplamasını, çağdaş ekonominin önemli bir konusu haline getirmektedir (van Leeuwen ve Földvári, 2008:189). Ülkemizde ampirik çalışmalarla beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki pek çok kez analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle konuyla ilgili

yapılan tezlerin, sonra makalelerin bazıları hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Mehtap Tunç (1997) doktora tezinde, beşeri sermaye ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1968–1995 yılları arasındaki kişi başına düşen GSYH ve okullaşma oranları üzerinden, basit regresyon yöntemiyle incelemiş, çalışma neticesinde beşeri sermayeyi temsilen kullanılan orta öğretimin %0.41, yüksek öğrenimin %0.09 düzeyinde ekonomik büyümeyle etkilediğini ortaya koymuştur.

Sanlı Ateş (1998) doktora tezinde, 1960–1994 arasındaki yıllık verilerle Türkiye ekonomisi üzerinden Solow büyüme modeli ve Mankiw, Romer, Weil modelinin açıklama gücünü test etmiş, Solow büyüme modelinin açıklama gücü %73,6'yken, MRW modelinin açıklama gücü %94,7 olarak hesaplanmıştır. Yapılan sınamalar neticesinde Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesinde, MRW modelinin açıklama gücünün daha yüksek olduğu görülmüştür.

Kaan Masatçı (2004) yüksek lisans tezinde, 1955-2000 arasındaki yıllık verilerle beşeri sermaye ekonomik büyüme arasındaki ilişki GSMH, işgücü, sabit sermaye yatırımları ve beşeri sermaye için orta öğretime kayıtlı öğrenci sayısı ile zaman serisi analizi yapmıştır. Çalışmada Johansen Eşbütünlük testiyle GSMH, işgücü, sabit sermaye yatırımları ve orta öğretim öğrenci sayıları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuş ve tüm değişkenlerin GSMH üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak Granger nedensellik testiyle sadece GSMH'dan orta öğretim öğrenci sayısına doğru tek yönlü bir nedensellik ile işgücünden GSMH'ya doğru yine tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, yani beşeri sermayeden (orta öğretim öğrenci sayısından) büyümeye (GSMH) doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya konulamamıştır.

Kerem Berkman (2008) yüksek lisans tezinde, 1950-2016 arasındaki yıllık verilerle beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, GSYH, 15 yaş üstü istihdam ve imalat sanayi çıktısı değişkenlerinin büyüme oranları ile beşeri sermaye için insani kalkınma endeksi verileriyle zaman serisi üzerinden incelemiştir. Bu incelemeler insani kalkınma endeksinin 3 farklı hesaplamasına dayanan 3 ayrı model üzerinden yapılmıştır. Modellere bağlı oluşturulan regresyon analizleri neticesinde beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve yüksek etkisi olduğu, beşeri sermayenin fiziksel sermayeden daha etkili olduğu ve vasıfsız emeğin ekonomik büyüme üzerinde çok küçük fakat negatif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin diğer ekonometrik analizlerden yüksek çıkması, insani kalkınma endeksi hesaplamasında kullanılan okur-yazar oranı, doğumda ömür beklentisi ve satın alma gücü paritesi değerlerinin Türkiye'de son dönemlerde hızla yükselmesine bağlanmıştır.

Eda Çankaya (2009) yüksek lisans tezinde, Türkiye'de beşeri sermayenin iktisadi kalkınma üzerindeki etkisini 1981-2006 arasındaki yıllık verilerle analiz etmiş, çalışmada bağımlı değişken olarak kişi başına düşen reel GSYH artış hızı, bağımsız değişken olarak fiziki sermaye için sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranı, beşeri sermaye için ise eğitim ve sağlık harcamalarının GSYH'ya oranları ile yükseköğretim okullaşma oranı kullanılmıştır.

Ampirik analizde beşeri sermayeyi temsil eden 3 değişken için 3 ayrı model kurulmuştur. Kurulan bu modellerden R^2 değeri en yüksek olan I. Modelin tercih edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tercih edilen I. Modelde, beşeri sermaye için eğitim harcamalarının GSYH'ya oranı kullanılmış ve Türkiye'de fiziki sermaye yatırımlarındaki % 1'lik artışın, kişi başına düşen reel GSYH artış hızını % 0.63, beşeri sermaye yatırımlarındaki % 1'lik bir artışın kişi başına düşen reel GSYH artış hızını % 0.24 oranlarında arttırdığı tespit edilmiştir. Çankaya, ampirik analiz neticesinde Türkiye'de sabit sermaye yatırımlarının, beşeri sermaye yatırımlarından daha etkili olduğu sonucunu elde etmiştir.

Fatma Akça (2014) yüksek lisans tezinde, 1960-2010 arasındaki yıllık verilerle Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi zaman serisiyle analiz etmiş, çalışmada beşeri sermaye için yükseköğretim okullaşma oranı, ilköğretimde ve yükseköğretimde okul başına düşen öğrenci sayıları, ekonomik büyüme için GSYH kullanılmıştır. Analiz neticesinde yüksek öğretim okullaşma oranındaki % 1'lik artış, büyüme üzerinde % 1.52'lik artışa neden olurken, ilköğretimde okul başına düşen öğrenci sayısındaki % 1'lik artış, büyüme üzerinde % 1.35 oranında ve yükseköğretimde okul başına düşen öğrenci sayısındaki % 1'lik bir artış büyüme üzerinde % 1.02 oranında azalışa neden olduğu sonucuna varılmıştır. Yani okullaşma oranının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, ilköğretim ve yükseköğretimde okul başına düşen öğrenci sayılarının ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu negatif etki, okul başına düşen, öğrenci sayısındaki artışın eğitimde oluşturduğu kalite sorununa bağlanmıştır.

Sami Taban ve Muhsin Kar (2006) Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınladıkları makalelerinde, 1969-2001 arasında yıllık verilerle Türkiye'de beşeri sermaye ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme testiyle incelemiş, makalede beşeri sermaye; insani kalkınma endeksi, eğitim endeksi, bileşik okullaşma oranı ve yaşam süresi beklentisi endeksi verileriyle temsil edilmiştir. Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye göstergeleri arasında uzun dönemli ilişki Johansen testiyle tespit edilmiştir. Nedenellik analizi neticesine göre büyüme ile insani kalkınma endeksi arasında ve eğitim endeksi ile büyüme arasında karşılıklı/çift yönlü ilişki tespit edilirken, birleşik okullaşma oranından büyümeye doğru ve büyümeden ömür beklentisi süresi endeksine doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Ceyda Özsoy (2009) Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi'nde yayınladığı makalesinde, 1923-2005 arasındaki yıllık verilerle Türkiye'de eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeliyle incelemiştir. Makalede beşeri sermaye, eğitim kademelerindeki öğrenci sayılarıyla temsil edilmiştir. Analizde Granger nedensellik testi sonucuna göre ilköğretim ile GSYH arasında çift yönlü/karşılıklı, mesleki eğitimden GSYH'ya doğru ve GSYH'dan orta öğretime doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. VAR analiziyle yapılan incelemede eğitimin, GSYH'yı 1 yıl gibi kısa bir dönemde etkilemediği 10 yıl gibi uzun bir dönemde ise GSYH'daki 1 birimlik değişiminin % 28'i ortaöğretimden, % 18'i mesleki eğitimden, % 7'sinin ilköğretimden ve % 6.5'in yükseköğretimden kaynaklandığı görülmüştür.

Muharrem Afşar (2009) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınladığı makalesinde, 1963-2005 arasındaki yıllık verilerle Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyümeye arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Testiyle incelemiş, makalede beşeri sermaye, eğitim yatırımlarıyla temsil edilmiştir. Ampirik analiz sonucunda ekonomik büyüme ile eğitim yatırımları arasında karşılıklı-çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olmadığı, eğitim yatırımlarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Analiz neticesine göre Türkiye'de eğitim yatırımları, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden biridir.

Muammer Yaylalı ve Fuat Lebe (2011) Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi'nde yayınladıkları makalede, 1938-2007 arasındaki yıllık verilerle Türkiye'de eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme ve VAR analizleriyle incelemişlerdir. Beşeri sermaye, eğitim ve öğrenci sayılarıyla temsil edilmiş, analiz neticesinde ekonomik büyüme ile ilköğretim ve mesleki eğitim arasında çift yönlü, orta ve yüksek öğrenimden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Var analizi etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma neticesinde ise beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yılda yıla arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şerife Özşahin ve Zeynep Karaçor (2013) Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi'nde yayınladıkları makalelerinde, 1980-2010 arasındaki yıllık verilerle Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan katkısını, 3 farklı regresyon modeli üzerinden incelemişlerdir. Beşeri sermaye, yüksek öğretim kayıt oranı, üniversite ve YÖK'e ayrılan toplam harcama miktarından oluşan eğitim harcamalarıyla temsil edilmiş, 1. ve 2. regresyonda yükseköğrenim öğrenci kayıtları ile GSYH dönüşümlü şekilde bağımlı ve bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerin iki modelde de birbirlerini etkiledikleri tespit edilmiştir. Analiz neticesinde, yükseköğrenim harcamaları ile yükseköğrenim öğrenci kayıtlarının, ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür.

2. BEŞERİ SERMAYE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ TÜRKİYE ÖRNEĞİ: EŞBÜTÜNLEŞME YAKLAŞIMI

Çalışmada beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye özelinde ampirik olarak incelenmiştir. Türkiye'de ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasındaki uzun dönemli ilişki, GSYH, istihdam, brüt elektrik tüketimi verileri ile beşeri sermayeyi temsil eden eğitim ve sağlık endeksleri üzerinden ARDL Eşbütünleşme testiyle ampirik olarak incelenmiştir.

2.1. Veri Seti

Beşeri sermayenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ele alındığı ampirik analizde, ekonomik büyüme için zincirleme hacim endeksi yöntemiyle hesaplanmış GSYH, işgücü

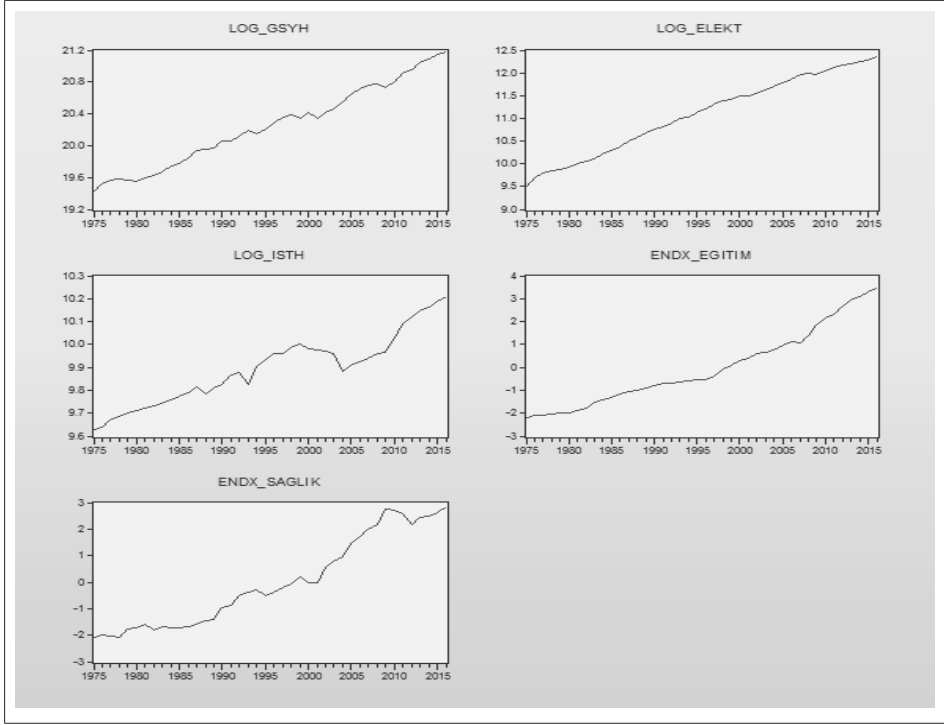
için istihdam oranı, sermaye için brüt elektrik tüketimi verileri, beşeri sermaye için eğitim ve sağlık verilerinden elde edilen iki endeks kullanılmıştır. Eğitim endeksi ilköğretim, orta öğretim ve yüksek okulda öğrenim gören öğrenci sayılarından, sağlık endeksi ise GSYH'da Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan pay, hekim ve hasta yatağı sayılarından elde edilmiştir. Sağlık endeksinde kullanılan hekim sayısına diş hekimleri dahil edilmemiştir. Veri seti 1975-2016 yılları arasındaki yıllık verilerden oluşmaktadır. Değişkenlerin modelde kullanılan kodları ve açıklamaları Tablo1'de yer almaktadır. Veriler TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı'ndan temin edilmiştir. Ekonometrik analizde ve endeks serileri elde edilmesinde Eviews 9.0 programı kullanılmış, modeldeki GSYH, ISTH, ELEKT serilerinin, logaritması alınmıştır.

Tablo 1. Değişkenler

Değişkenler	Kod	Açıklama
Hasıla	LOG_GSYH	GSYH (Zincirleme Hacim Endeksi Yöntemiyle Hesaplanmış)
İşgücü	LOG_ISTH	İstihdam
Fiziki Sermaye	LOG_ELEKT	Brüt Elektrik Tüketimi
Beşeri Sermaye	ENDX_EGITIM	İlköğretim, Orta Öğretim ve Yüksek Öğrenim Öğrenci Sayılarından elde edildi
	ENDX_SAGLIK	Sağlık Bakanlığı Bütçesinin GSYH'ye oranı, hekim ve hasta yatağı sayılarından elde edildi

Modelde kullanılan serilerin zaman yolu grafiği Şekil 1'de gösterilmektedir. Grafikler şekil olarak değerlendirildiğinde seriler arasında eşbütünleşmenin olduğu izlenimini yaratmaktadır, ancak değişkenler arasında sahte bir ilişki de olabilir. Bu sebeple eşbütünleşmenin varlığı ilgili testlerle sınanacaktır.

Şekil 1. Değişkenlerin Grafikleri



Zaman serileriyle yapılan çalışmalarda, değişkenlerin durağan olması, sonuçların güvenilir olması açısından önemlidir. Durağan olmayan serilerle yapılan çalışmalarda elde edilen regresyon sonuçları gerçekçi olmaz, yani sahte regresyon problemi söz konusudur. Sahte regresyon, basitçe değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen, varmış gibi görünmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu yüzden zaman serileriyle çalışırken güvenilir sonuçlar elde etmek için öncelikle serilerin durağanlığı sorgulanmalı ve analiz türünü belirlemek için de serilerin durağanlık dereceleri tespit edilmelidir. Durağanlık, kısaca değişkenlerin sabit ortalama, sabit varyans ve gecikme sayısına bağlı kovaryansa sahip olmasıdır şeklinde tanımlanabilir (Torun, 2015:48). Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada hem sahte regresyon probleminden kaçınmak hem de uygun analiz yöntemini belirlemek için değişkenlerin durağanlıkları literatürde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle sınanmış, durağanlık dereceleri tespit edilmiştir. ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2’de ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 3’de gösterilmektedir.

ADF testi DF testinden farklı olarak, hata terimlerinde var olabilecek otokorelasyonu hesaba katmış, bu sebeple birim kök testini yaparken modele, geçmiş dönemin farklarını da eklemiştir. Ancak bu ekleme hata terimlerindeki otokorelasyonu tam olarak çözmemektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi ADF testi için kritik bir öneme

sahiptir. Şöyle ki ADF testinde gecikme uzunluğunun düşük belirlenmesi, hata terimlerinde otokorelasyonun kalmasına ve durağanlık testinin yanıtıcı olmasına neden olabilir. Diğer yandan gecikme uzunluğunun yüksek tutulması ise testin gücünü etkiler. PP testinde ise ADF'de olduğu gibi uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekli değildir. Bunun yanında ADF testi, hata terimlerinde ortaya çıkabilecek olası heteroskedasite problemine de bir çözüm getirmemiştir. Sonuç olarak serilerin hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu varsa, ADF birim kök testiyle durağanlığa ilişkin yanıtıcı sonuçlar elde edilebilir. İşte Phillips-Perron testi, ADF testinin bu iki kısıtına çözüm getirmektedir. Hata terimlerindeki otokorelasyon ve heteroskedasitenin varlığı, ADF birim kök testinin t-istatistiklerini yanıtıcı yapabilir. Phillips-Perron tarafından geliştirilen birim kök testinde, hata terimleri değil, test istatistiği otokorelasyon ve heteroskedasite probleminden arındırılmıştır. PP testinde serilerin durağan olmadığı hipotezi, otokorelasyon ve değişen varyans probleminden arındırılmış z istatistiği yani uyarlanmış z istatistiğine göre test edilir. (Zivot ve Wang, 2006:121-127)

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	t-stat / prob	Sabit ve Trendsiz	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend
Düzyey	LOG_GSYH	t-stat	6.413	0.459	-2.441
		prob	1.000	0.983	0.354
	LOG_ELEKT	t-stat	11.284	-2.492	-1.293
		prob	1.000	0.124	0.875
	LOG_ISTH	t-stat	3.439	0.054	-4.375*
		prob	0.999	0.958	0.007
Birinci Fark	ENDX_EGITIM	t-stat	0.120	3.723	-0.150
		prob	0.715	1.000	0.992
	ENDX_SAGLIK	t-stat	0.064	0.463	-2.063
		prob	0.697	0.983	0.550
	$\Delta(\text{LOG_GSYH})$	t-stat	-2.283**	-6.437*	-
		prob	0.0234	0.000	-
$\Delta(\text{LOG_ELEKT})$	t-stat	-1.152	-5.918*	-	
	prob	0.222	0.000	-	
$\Delta(\text{LOG_ISTH})$	t-stat	-4.667*	-	-	
	prob	0.000	-	-	
$\Delta(\text{ENDX_EGITIM})$	t-stat	-1.925***	-3.677*	-	
	prob	0.0526	0.0083	-	
$\Delta(\text{ENDX_SAGLIK})$	t-stat	-4.491*	-	-	
	prob	0.000	-	-	

Sabit ve Trendsiz %1=-2.622 %5=-1.949 %10=-1.611

Sabitli %1=-3.600 %5=-2.935 %10=-2.605

Sabit ve Trendli %1=-4.198 %5=-3.523 %10=-3.192

(-) Durağan olduğu tespit edildiği için birim kök sorgulanmasına devam edilmemiştir.

*%1'de durağan seriler **%5'de durağan seriler *** %10'da durağan serileri göstermektedir.

ADF Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde, sadece LOG_ISTH serisinin düzeyde, LOG_GSYH, LOG_ELEKT, ENDX_EGITIM ve ENDX_SAGLIK serilerinin 1. farkta durağan olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle LOG_ISTH serisi I(0), LOG_GSYH, LOG_ELEKT, ENDX_EGITIM ve ENDX_SAGLIK serileri I(1)'dir.

Tablo 3. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	t-stat /prob	Sabit ve Trendsiz	Sabit Terim	Sabit Terim ve Trend	
Düzye	LOG_GSYH	t-stat	6.810	0.672	-2.535	
		prob	1.000	0.990	0.3105	
	LOG_ELEKT	t-stat	9.838	-2.655***	-1.293	
		prob	1.000	0.090	0.875	
	LOG_ISTH	t-stat	3.222	-0.024	-1.757	
		prob	0.999	0.950	0.706	
	ENDX_EGITIM	t-stat	-0.371	3.272	0.245	
		prob	0.985	1.000	0.752	
	ENDX_SAGLIK	t-stat	-0.166	0.422	-2.063	
		prob	0.619	0.981	0.550	
	Birinci Fark	$\Delta(\text{LOG_GSYH})$	t-stat	-4.022*	-	-
			prob	0.0002	-	-
$\Delta(\text{LOG_ELEKT})$		t-stat	-2.467**	-5.931*	-	
		prob	0.014	0.000	-	
$\Delta(\text{LOG_ISTH})$		t-stat	-4.742*	-	-	
		prob	0.000	-	-	
$\Delta(\text{ENDX_EGITIM})$		t-stat	-1.596	-3.656*	-	
		prob	0.102	0.008	-	
$\Delta(\text{ENDX_SAGLIK})$		t-stat	-4.524*	-	-	
		prob	0.000	-	-	

Sabit ve Trendsiz %1=-2.622 %5=-1.945 %10=-1.611

Sabitli %1=-3.525 %5=-2.90 %10=-2.588

Sabit ve Trendli %1=-4.092 %5=-3.474 %10=-3.164

(-) Durağan olduğu tespit edildiği için birim kök sorgulanmasına devam edilmemiştir.

* %1'de durağan seriler **%5'de durağan seriler ***%10'da durağan serileri göstermektedir.

Phillips-Perron birim kök testlerinin sonuçları Tablo 3'den incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde LOG_GSYH, LOG_ELEKT, LOG_ISTH, ENDX_EGITIM ve ENDX_SAGLIK serilerinin 1. farkta durağan olduğu görülmektedir. Genel bir ifadeyle tüm seriler birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Yani LOG_GSYH, LOG_ELEKT ve LOG_ISTH, ENDX_EGITIM ve ENDX_SAGLIK serileri %1 düzeyinde I(1)'dir.

2.2. Ekonometrik Yöntem

Ekonomik analizler, değişkenler arasında uzun dönemli/denge ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle durağan dışı değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişki olması, araştırmaya konu olan değişkenlerin eşbütünlük/eştümlük olmasına bağlıdır. Eşbütünlük kısaca durağan dışı değişkenler arasından durağan bir ilişki elde edilmesi olarak açıklanabilir. Eşbütünlük analizleri ise bu durağan dışı değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini gösteren parametrelerin tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Engle-Grenger, Johansen, ARDL vb. gibi eşbütünlük analiz türleri vardır. Değişkenlerin durağanlık yapısına bağlı olarak eşbütünlük analizinin türü belirlenmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017:559).

Çalışmada 1975-2016 yılları arasında GSYH, istihdam, brüt elektrik tüketimi, eğitim endeksi ve sağlık endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, değişkenlerin durağanlık yapıları gereği ARDL Eşbütünlük Testi ile incelenmektedir.

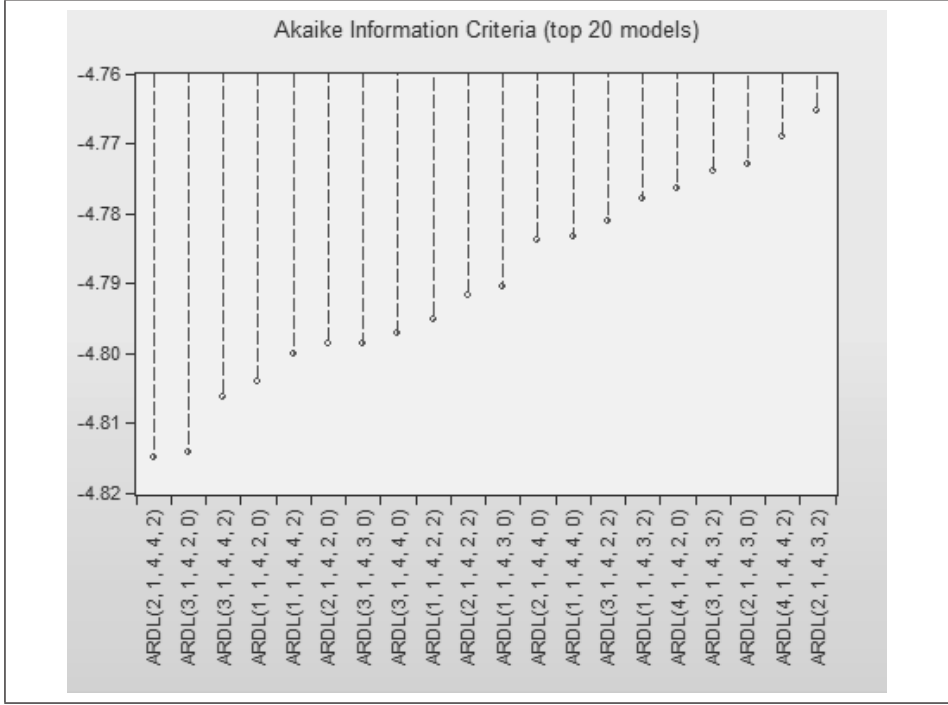
ARDL sınır testi (Auto Regressive Distributed Lag Models/Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model) Hashem Peseran, Yongcheol Shin ve Richard Smith tarafından 2001 yılında geliştirilmiştir. ARDL, modele dahil olan tüm değişkenlerin düzeyde $I(0)$ veya birinci dereceden $I(1)$ bütünlük olmaları durumunun yanında, değişkenlerin bir kısmının düzeyde $I(0)$, diğer kısmının birinci dereceden $I(1)$ bütünlük olması durumunda da uygulanabilen bir sınır testidir. Yani ARDL sınır testi değişkenlerin $I(2)$ olmaması koşuluyla aynı veya farklı durağanlık derecesine sahip seriler üzerinde kullanılabilir. (Peseran vd., 2001:289-290)

ARDL Sınır testiyle modeldeki değişkenler arasında, eşbütünlüğün varlığı test edilir. Sınır testinde elde edilen F istatistiği, alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılarak eşbütünlüğün varlığı/yokluğu tespit edilmektedir. Şöyle ki, hesaplanan F istatistik değerinin, üst sınır değerinden büyük olması durumunda, eşbütünlük ilişkisi yoktur şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmekte, yani eşbütünlüğün varlığı tespit edilmektedir. F istatistik değerinin alt sınır değerinden küçük olması durumunda ise eşbütünlük ilişkisinin olmadığını gösteren H_0 hipotezi kabul edilmektedir. F istatistiği, kararsız bölge olarak da isimlendirilen alt ve üst sınırlar arasında bir değer alıyorsa, eşbütünlüğün varlığı ile ilgili herhangi bir yorum yapılamaz, bu sebeple eşbütünlük ilişkisi farklı testlerle incelenir. Kısaca eşbütünlüğün varlığı, F istatistik değerinin üst sınır değerinin üzerinde olmasına bağlıdır.

ARDL sınır testinin ilk aşaması uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Bu aşamada değişkenler farklı gecikme kombinasyonlarıyla sınanarak, Akaike (AIC), Schwarz (SC), Hannan-Quinn (HQ) gibi bilgi kriterlerine göre en düşük değeri veren uygun model seçilir. Ancak en düşük bilgi kriterine göre uygun modelin seçilmesi, tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda seçilen modelde otokorelasyon problemi bulunmamalıdır. Çalışmada Akaike Bilgi Kriteri (AIC) dikkate alınarak optimal gecikme uzunluğunu veren modelin ARDL(2,1,4,4,2) olduğu Şekil 2'de görülmektedir. Ayrıca ilerleyen kısımlarda yapılan

tanısal testler çerçevesinde bu modelde Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test ile otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmektedir. Yani ARDL sınır testinde optimal gecikme için otokorelasyon içermeyen en küçük AIC değeri dikkate alınmıştır.

Şekil 2. Akaike Bilgi Kriteri



Tablo 4'de görüldüğü üzere F istatistik değeri 4.692, tüm kritik değerlerden, büyük olduğu için eş bütünleşme yoktur şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilir. Yani değişkenler arasında % 1 anlamlılık düzeyinde uzun dönem ilişkisi vardır.

Tablo 4. Bound Test Sonuçları

K	F İstatistik	Kritik Değerler							
		Alt Sınır				Üst Sınır			
		%1	%2.5	%5	%10	%1	%2.5	%5	%10
4	4.69	3.29	2.88	2.56	2.2	4.37	3.87	3.49	3.09

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bundan sonraki aşama ise değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkilerinin incelenmesidir. ARDL

yöntemiyle elde edilen kısa dönem sonuçları Tablo 5’de, uzun dönem sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 5. ARDL (2,1,4,4,2) Model Kısa Dönem Parametre Tahminleri

Bağımlı Değişken D(LOG_GSYH)			
Değişkenler	Katsayı	T istatistiği	P Değeri
D(LOG_GSYH(-1))	0.1797	1.6047	0.1242
D(LOG_ISTH)	-0.0444	-0.3816	0.7067
D(LOG_ELEKT)	1.0979	11.8946	0.0000*
D(LOG_ELEKT(-1))	0.3988	2.1585	0.0432**
D(LOG_ELEKT(-2))	0.3121	2.2288	0.0375**
D(LOG_ELEKT(-3))	0.3409	3.0296	0.0066*
D(ENDX_EGITIM)	0.0740	2.1182	0.0469**
D(ENDX_EGITIM(-1))	-0.1505	-3.4481	0.0025*
D(ENDX_EGITIM(-2))	-0.0451	-1.1184	0.2766
D(ENDX_EGITIM(-3))	-0.0845	-2.1407	0.0448**
D(ENDX_SAGLIK)	0.0339	2.2255	0.0377**
D(ENDX_SAGLIK(-1))	-0.0395	-2.5282	0.0200**
CointEq(-1)	-0.8716	-5.9324	0.0000*

* % 1 düzeyinde anlamlı ** % 5 düzeyinde anlamlı

EC(-1) veya CointEq(-1) olarak gösterilen hata düzeltme teriminin (-) eksi değer alması, uzun dönemde dengeye yaklaşmayı gösterirken pozitif değer alması ise dengeden uzaklaşmayı göstermektedir. Yani EC(-1)'in negatif ve istatistiki olarak anlamlı (olasılık değerinin 0.05'ten küçük) olması, modelde uzun dönem ilişkinin varlığına işaret eder. Bu değer bir nevi kısa dönemde serilerde meydana gelen dengeden sapmanın, uzun dönemde dengeye yaklaşma hızını ifade etmektedir. Tablo 5’de hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Çalışmada EC(-1) katsayısının -0.87 olması, kısa dönemde oluşan şokların, takip eden dönemde % 87’sinin düzeltildiğini göstermektedir.

LOG_GSYH, LOG_ISTH, LOG_ELEKT, ENDX_EGITIM ve ENDX_SAGLIK değişkenlerinin uzun dönem tahmin sonuçları yani elastikiyet katsayıları Tablo 6’da yer almaktadır. Tablodaki değerler incelendiğinde uzun dönemde istihdamdaki % 1’lik

artış GSYH'yi % 0.31, brüt elektrik tüketimindeki % 1'lik artış GSYH'yi % 0.24, eğitim endeksindeki 1 puanlık artış GSYH'yi % 0.14 ve sağlık endeksindeki 1 puanlık artış GSYH'yi % 0.04 oranında arttırdığı görülmektedir.⁴

Tüm değişkenlerin GSYH üzerindeki etkisi % 5 düzeyinde anlamlıdır. Nitekim bu dört değişkenin katsayılarına ilişkin p-değerleri % 5 seviyesinin altında çıkmıştır. Bu durum bizlere değişkenlere ait katsayıların sıfırdan farklı olduğunu ve modelde kullanılan tüm değişkenlerin GSYH üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin elastikiyet katsayıları incelendiğinde istihdamın GSYH üzerindeki etkisinin, diğer değişkenlerden daha yüksek olduğu ve ayrıca beşeri sermayeyi temsilen kullanılan endeksler kendi aralarında değerlendirildiğinde eğitim endeksinin, GSYH üzerinde sağlık endeksinden daha etkili olduğu görülmektedir.

Uzun dönemde ekonomik büyümeyi işgücünü simgeleyen istihdam, sermayeyi simgeleyen brüt elektrik tüketimi ve beşeri sermayeyi simgeleyen ilköğretim, orta öğretim, yüksek öğretim öğrenci sayıları ve GSYH'dan Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan pay ile hekim ve hasta yatağı sayıları etkilemektedir.

Tablo 6. ARDL (2, 1, 4, 4, 2) Uzun Dönem Parametre Tahminleri

Bağımlı Değişken LOG_GSYH			
Değişkenler	Katsayı	T istatistiği	P Değeri
LOG_ISTH	0.316881	2.149251	0.0440**
LOG_ELEKT	0.244511	7.060137	0.0000*
ENDX_EGITIM	0.144051	6.694991	0.0000*
ENDX_SAGLIK	0.041965	2.195670	0.0401**
C	14.309376	11.852684	0.0000*

* % 1 düzeyinde anlamlı ** % 5 düzeyinde anlamlı

Ekonometrik çalışmalarda model içinde yer alan değişkenlerin, kendi aralarındaki ilişki durumu analiz edilmektedir. Bu analizler neticesinde elde edilen sonuçların iktisadi açıdan anlamlı bile olsa istatistiki ve ekonometrik açıdan tutarlı olması güvenilirlik için gereklidir. Bu sebeple tahmin edilen modellerin bir dizi tanısal testten geçirilmesi, sonuçların güvenilirliği için önemlidir. ARDL ile tahmin edilen modelin tanısal test

4- ARDL Eşbütünlük analizi beşeri sermaye eğitim ve sağlık endeksiyle temsil edilmiştir. Eğitim endeksi ilköğretim, orta öğretim ve yüksek okulda öğrenim gören öğrenci sayılarından, sağlık endeksi ise GSYH'da Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan pay, hekim ve hasta yatağı sayılarından elde edilmiştir.

sonuçları aşağıda Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Tanısal Testler

Testler	X^2 / istatistik	P Değeri
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	10.0655	0.0734
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey	19.5006	0.3006
Ramsey Reset	0.0222	0.8831
Jarque-Bera Normality	0.929	0.628

Hata terimleri arasında ilişki olması, yani otokorelasyon sorunu, Breusch-Godfrey LM testi ile araştırılmıştır. Gecikme uzunluğunun 5 olarak alındığı durumda hesaplanan LM Test istatistiğinin olasılık değeri 0.05'den büyüktür yani modelde otokorelasyon sorunu yoktur.

Tüm gözlemler için hata terimlerinin varyansının sabit olup/olmadığı yani Homoskedasite/Heteroskedasite durumu Breusch-Pagan-Godfrey testi ile araştırılmıştır. Hesaplanan test istatistiğinin olasılık değeri 0.31 ile 0.05 anlamlılık düzeyinin üzerinde çıkmıştır. Bu sebeple modelde değişen varyans heteroskedasite sorunu yoktur.

Spesifikasyon kurulan modelin şeklini ve mantığını ifade eder. Daha açık bir ifadeyle spesifikasyon hatası/hataları yanlış fonksiyonel form, değişkenlerde ölçme hataları, gerekli bir değişkenin modele dahil edilmemesi veya gereksiz bir değişkenin modele eklenmesiyle ortaya çıkabilmektedir (Sümer, 2013:185). Modelde spesifikasyon hatasının varlığı Ramsey Reset testi ile araştırılmıştır. Hesaplanan test istatistiğinin olasılık değeri % 0.88 ile 0.05'den büyük olması, modelde spesifikasyon hatası olmadığını göstermektedir.

Jarque-Bera sınaması normal dağılımdan ayrılmanın ölçümünde kullanılır ve sınaması Lagranj çarpanı metoduna dayanmaktadır. Test istatistiği, örneklem basıklık ve çarpıklık ölçülerinin dönüşümlerinden elde edilir. (Jarque ve Bera, 1987:163-165) Modelde Jarque-Bera normallik testinde hesaplanan istatistiğin olasılık değerinin % 62.8 ile 0.05 düzeyinin oldukça üzerinde çıkması, modelin hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir.

Ayrıca aşağıdaki Şekil 3'de bütün gecikme değerlerinde oto korelasyon olmadığı görülmektedir. Yani modelde oto korelasyon sorununun olmadığı sonucu güçlenmiştir.

Şekil 3. Otokorelasyon

Date: 04/16/19 Time: 13:52

Sample: 1975 2016

Included observations: 38

Q-statistic probabilities adjusted for 2 dynamic regressors

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*
		1 -0.149	-0.149	0.9158	0.339
		2 -0.038	-0.062	0.9770	0.614
		3 -0.259	-0.282	3.8902	0.274
		4 -0.090	-0.202	4.2508	0.373
		5 0.026	-0.082	4.2814	0.510
		6 -0.173	-0.335	5.7009	0.458
		7 0.153	-0.072	6.8556	0.444
		8 0.117	0.046	7.5470	0.479
		9 0.082	-0.023	7.9025	0.544
		10 0.060	0.112	8.0981	0.619
		11 -0.247	-0.139	11.524	0.400
		12 -0.117	-0.216	12.322	0.420
		13 -0.046	-0.083	12.448	0.491
		14 0.191	0.078	14.768	0.394
		15 0.158	0.108	16.426	0.354
		16 -0.116	-0.101	17.361	0.363
		17 0.014	-0.073	17.376	0.429
		18 -0.141	-0.176	18.877	0.399
		19 -0.089	-0.242	19.517	0.424
		20 0.082	0.082	20.091	0.452
		21 -0.034	-0.038	20.194	0.509
		22 0.062	-0.243	20.556	0.548
		23 0.116	-0.005	21.921	0.525
		24 0.088	-0.033	22.760	0.534
		25 0.005	0.004	22.763	0.591

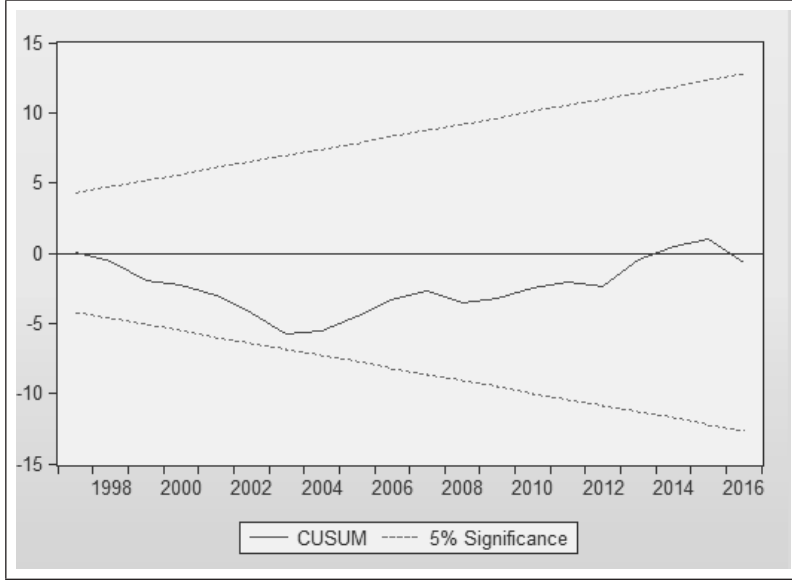
*Probabilities may not be valid for this equation specification.

Genel olarak özetlemek gerekirse; ARDL ile tahmin edilen modelde, hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu, model kurma hatasının olmadığı, oto korelasyon ve değişen varyans sorunlarının bulunmadığı görülmektedir.

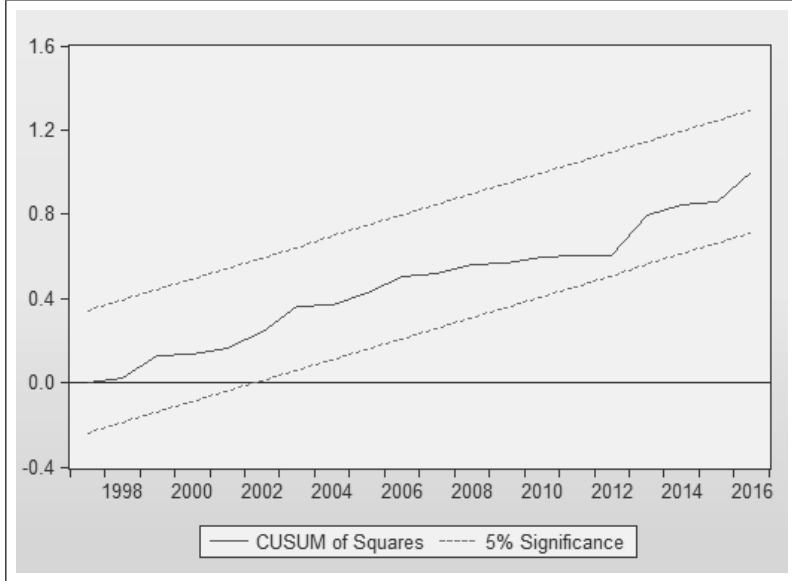
Çalışmada ARDL modeli katsayılarının, kararlı olup olmadığı, yani yapısal kırılmanın varlığı Cusum ve Cusum of squares testleriyle araştırılmıştır. Cusum testi kalıntıların kümülatif toplamına dayanmaktadır. Cusum kare ise ardışık hata terimlerinin kareleriyle hesaplanmaktadır (Sevüktekin, 1995:314). Aşağıda Şekil 4 ve 5’de yer alan Cusum ve

Cusum Kare sonuçlarına göre incelenen dönemde katsayıların istikrarlı olduğu görülmektedir. Çünkü katsayıları gösteren grafik 0.05 anlamlılık çizgisinin içerisinde yer almaktadır.

Şekil 4. Cusum



Şekil 5. Cusumsq



SONUÇ

Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması pek çok ülke gibi Türkiye'nin de önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir büyüme tüm üretim faktörlerinin etkin kullanılmasıyla mümkündür. Üretim birimi olan insan bilgi, beceri ve yetenekleri doğrultusunda diğer üretim faktörlerini etkiler. Bu sebeple üretime katılan insanın bilgi, beceri ve yetenek gibi niteliklerini ifade eden beşeri sermaye, ekonomik büyümede yadsınamayacak bir öneme sahiptir.

Türkiye'de Beşeri sermayenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1975-2016 dönemine ait yıllık verilerle ampirik olarak analiz edilmiştir. Modelde ekonomik büyüme için zincirleme hacim endeksi yöntemiyle hesaplanmış GSYH, işgücü için istihdam oranı, sermaye için brüt elektrik tüketimi verileri, beşeri sermaye için eğitim ve sağlık verilerinden elde edilen iki endeks kullanılmıştır. Eğitim endeksi ilköğretim, orta öğretim ve yüksek okulda öğrenim gören öğrenci sayılarından, sağlık endeksi ise GSYH'da Sağlık Bakanlığı bütçesine ayrılan pay, hekim ve hasta yatağı sayılarından elde edilmiştir. Bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespitinde ARDL Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları yani elastikiyet katsayılarına göre istihdamdaki % 1'lik artış GSYH'yi % 0.31, brüt elektrik tüketimindeki % 1'lik artış GSYH'yi % 0.24, eğitim endeksindeki 1 puanlık artış GSYH'yi % 0.14 ve sağlık endeksindeki 1 puanlık artış GSYH'yi % 0.04 oranında arttırmaktadır. Yani ülkemizde ekonomik büyümenin kaynakları incelendiğinde en önemli faktörün işgücü artışı olduğu görülmektedir. Büyüme, etkileyen diğer faktörler ise sırasıyla brüt elektrik tüketimi, eğitim ve sağlık endeksleridir.

Eğitim sürecinin çağın gerekleri ve ülke gerçekleri çerçevesinde planlanması, sadece ülke ekonomisi açısından değil aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da faydalı olacaktır. Özellikle meslek liselerinde ve üniversitelerde sanayi ve teknolojiyle ilgili teknik bölümlerde, üretime yönelik uygulamalı eğitim programlarına ağırlık verilmelidir. Böylece eğitim sürecine katılan bireylerin ekonomik sisteme entegre olmalarındaki gecikme azalacaktır. Eğitim birimlerindeki nicel gelişmelerin, eğitimdeki kaliteyi düşürmeden gerçekleşmesi, kaliteli ve fonksiyonel bilginin geniş halk kitlelerine ulaşmasının ön koşuludur. Ayrıca üniversitelerdeki mevcut bilgi birikimi ve insan gücünün, sanayinin tecrübe ve finansal gücüyle birleşmesi olarak tanımlanan üniversite-sanayi iş birliğinin üniversitelerin geneline yayılması, hem sanayi açısından hem de üniversite açısından önemi tartışılmaz. Eğitimin ülke ihtiyaçlarına uygun şekilde planlanması, eğitim sürecine katılan bireylerin ekonomik hayata kolay entegre olması, kaliteli eğitimin geniş halk kitlelerine yayılması ve üniversite-sanayi iş birliğinin yaygınlaşması, ülke içindeki beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini hiç şüphesiz arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- Afşar, Muharrem. (2009). Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi SBS Dergisi*, 9 (1), 85-98.
- Akça, Fatma. (2014). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Sivas.
- Arslan, Mehmet Lütfi. (2011). Devletin İktisadi Büyümedeki Rolü. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt VI, Sayı II, 160-175.
- Ateş, Sanlı. (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Berkman, Kerem. (2008). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Bilen, Mahmut ve Yumuşak İ.Güran (2008 Spring). Gary S. Becker’ın İktisat Bilimine ve Beşeri Sermaye Teorisine Katkıları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt III (1), 1-14.
- Çakmak, Erol ve Gümüş, Sevdâ. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (1), 59-72.
- Çankaya, Eda. (2009). *Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Daşdemir, A.Mahmut (2008). AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gümüş, Sevdâ. (2004). *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hacıoğlu Deniz M. ve Sümer, K.K. (2016). Türkiye’de Sağlık Sektörü ve Sağlık Harcamalarının Büyüme Üzerindeki Etkisinin 2000-2014 Yılları İçin Analizi. *International Conference On Eurasian Economies 2016*, Kaposvár - Hungary, 471-478
- Hayaloğlu, Pınar. (2012). İktisadi Büyüme Sürecinde Kurumsal Yapının Rolü: Literatür ve Uygulama. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Trabzon.

- Hesapçıoğlu, Muhsin. (1982). İnsan Sermayesi Modelinin İki Öncüsü: T.W.Schultz ve E.F.Denison-Eğitimde Mikro ve Makro Fayda-Maliyet Analizi'ne Bir Örnek. DTCF(Ed.) *Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*. Ankara. 393-414.
- Jarque, Carlos M. and Bera, Anil K. (1987). A Test for Normality of Observations and Regression Residuals. *International Statistical Review / Revue Internationale de Statistique*, Vol. 55, No. 2, 163-172.
- Jones, Charles I. (1996). Human Capital, Ideas and Economic Growth. <https://web.stanford.edu/~chadj/Rome100.pdf> Erişim: 07.10.2018.
- Eser, Kadir; Ekiz Gökmen, Çisel (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi* (online), Cilt 1, Sayı 2, 41-56
- Karagül, Mehmet. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C.5, 79-90.
- Karşıyakalı, Başak. (2008). *Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaya, Yahya Kemal. (1977). İnsan Yetiştirme Düzenimiz Politika, Eğitim Kalkınma, (2.basım). Ankara: Nüve Matbaası.
- Kaynak, Muhteşem. (2011). *Kalkınma İktisadı*. (4.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kibritçiöğlü, Aykut. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 53, No: 1-4, 207-230, Ankara.
- Know, D. B. (2009). Human Capital and Its Measurement: Charting Progress, Building Visions, and Improving Life. Conference Paper. OECD. Busan, Korea: OECD World Forum, <http://www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf> Erişim: 07.08.2017.
- Krasniqi Florentina Xhelili. (2016). The Importance of Investment in Human Capital: Becker, Schultz and Heckman. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, Vol 6, Issue 4, 1-18. Ayrıca http://www.scientificpapers.org/wp-content/files/1569_KrasniqiTopxhiu-The_Importance_of_Investment_in_Human_Capital.pdf adresinden erişilebilir.
- Lucas, Robert E. (1988 July). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics* 22, 3-42.

- Mankiw N. Gregory, Romer David ve Weil David N. (1992 May). A Contribution to the Empirics of Economic Growth Source. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 107, No. 2. 407-437.
- Masatçı, Kaan. (2004). İktisadi Büyümede Beşeri Sermayenin Rolü: Türkiye Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Meinagh, Sepideh R. (2011). *Beşeri Sermayenin Unsurlarından Eğitimin ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkileri (1980-2008 Dönemine İlişkin İran Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Nafukho, F. M., Hairston, N. R., ve Brooks, K. (2004). Human Capital Theory: Implications for Human Resource Development. *Human Resource Development International*. Vol.7, Issue 4. 545-551.
- Özgülven, Ali. (1987). İktisadi Büyüme ve İktisadi Kalkınma. İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 45, Sayı 1-4, 159-170
- Özsoy, Ceyda. (2009). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*. C.4 (1), 71-83.
- Özşahin, Şerife ve Karaçor, Zeynep. (2013). ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinden Biri Olarak Beşeri Sermaye: Yüksek Öğrenimin Türkiye Ekonomisi İçin Önemi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.6 (1), 148-162.
- Peseran, M.Hashem, Shin, Yongcheol, Smith, Richard. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal Of Applied Econometrics*.16. 289-326.
- Sevüktekin, Mustafa. (1995). Model Kararlılığının Belirlenmesi için Alternatif Bir Test: Cusum ve Cusumsq Testi. *D.E.Ü. İİBFDergisi*, C.10, S2, sf.313-321.
- Sevüktekin, Mustafa ve Çınar Mehmet. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. (5.bsk) Bursa:Dora
- Sümer, Kutluk Kağan. (2013). *Makro Ekonometrik Modeller*, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Şahin, Edgücan Çağatay (2010). Adam Smith’den Chicago Okuluna, Siyasal İktisattan İktisat’a Beşeri Sermaye Teorisi: Teorik Kopuş ve Süreklilikler Üzerinden Bir Değerlendirme. İsmail Şiriner, Hakan Kapucu, Murat Aydın, Farhang Morady, Ümit Çetin edit. *Politik İktisat ve Adam Smith*. Ankara:Yön Yayınları, 171-196.
- Şan, Mustafa Kemal. (2007). Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt 2 (1), 70-95.

- Taban Sami ve Kar, Muhsin. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme:Nedensellik Analizi 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, 159-182.
- Torun, Nazlı. (2015). *Birim Kök Testlerinin Performanslarının Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tunç, Mehtap. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ünsal, Erdal. (2011). *Makro İktisat*. (9. Baskı). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Üzümcü, Adem. (2012). *İktisadi Büyüme*. (1.Baskı). İstanbul:Beta.
- van Leeuwen, Bas ve Péter, Földvári. (2008 June). How much Human Capital does Eastern Europe have? Measurement Methods and Results”, *Post-CommunistEconomies*, Vol. 20, No. 2, 189-201.
- Yaylalı, Muammer ve Lebe Fuat. (2011). Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. Cilt XXX, S.I, 23-51.
- Yıldırım Bayraktar, Keriman. (2009). İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi:Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yu, Weiqiu. (2001Sep). *A Survey of Existing Indicators for Human Capital*, <http://warming.apps01.yorku.ca/library/wp-content/uploads/2013/03/NRTEE-2001-A-Survey-of-Existing-Indicators-for-Human-Capital.pdf> Erişim: 4.10.2018.
- Yumuşak İ.Güran. (2008). Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye’nin Beşeri Sermaye Potansiyeli. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt 55, 3-48.
- Zivot, Eric ve Wang, Jiahui. (2006). *Modeling Financial Time Series with S-Plus*. (2nd Edition) Springer, New York.

Troyacademy 5 (2),35-58 , 2020
Geliş/Received: 11.09.2020 • Kabul / Accepted: 29.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.793513>

Tecrübeli ve Sinyor Kabin Görevlileri Kapsamında Kabin Ekibi Çatışma Yöntemleri: Bir Havayolunda Kalitatif Araştırma

Teoman ERDAĞ *
Murat YAŞLIOĞLU **

Öz

Havayolunun karlılık ve sürdürülebilirliği, yolcuları tarafından algılanan hizmet kalitesi *düzeyi ile yakından ilişkilidir*. Farklı tecrübe ve kıdeme sahip kabin görevlilerinin tutum ve davranışlarının araştırılması ve kabin amirlerinin benimsedikleri çatışma yöntemlerinin belirlenmesi, ekip içi uyumun sağlanarak algılanan hizmet kalitesinin yüksek düzeyde tutulması açısından önem arz etmektedir. Alanyazında, kabin ekipleri tarafından uygulanan çatışma yönetimi yöntemleri hakkında yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Araştırma, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolunda nitel araştırma yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kasti örneklem seçim yöntemi kullanılarak havayolunun en az iki yıllık kabin amirliği tecrübesine sahip kabin amirleri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Transfer yoluyla farklı havayollarından gelen tecrübeli kabin görevlileri, tecrübeleriyle ekibe yardımcı olarak hizmet kalitesinin artmasına katkı sağlarken, havayolunun kabin amirliğine terfi edememiş mevcut sinyor (kıdemli) kabin görevlileri ekip uyumunun ve yolcular tarafından algılan hizmet kalitesinin azalmasına neden olabilmektedir. Tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinden yaşça küçük ve daha az tecrübeye sahip kabin amirleri, tecrübeli kabin görevlileri için uzlaşmacı ve sinyor kabin görevlileri için egemen olma çatışma yöntemini benimsemektedir. Kabin ekibi planlama faaliyetlerinde kabin amiri ve kabin görevlilerinin yaş ve deneyimlerinin dikkate alınması, çatışma düzeyinin azaltılarak hizmet kalitesinin artırılmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kabin Ekibi, Havayolu, Çatışma Yönetimi

Cabin Crew Conflict within the Scope of Experienced and Senior Cabin Attendants: A Qualitative Research in an Airline

Abstract

An airline’s profitability and sustainability are closely related to the level of perceived service quality by passengers. Investigating the attitudes and behaviors of cabin attendants with different experience and seniority and determining the conflict methods adopted by cabin chiefs is important in the mean of keeping perceived service quality at a high level by ensuring harmony within the crew. In the literature, there are not enough studies on conflict management applied in cabin crews. Research has carried by using qualitative method in a private airline in Turkey. Semi-structured interviews were conducted with cabin chiefs with at least two years of cabin chief experience by using the deliberate sampling method. Experienced cabin crews, who transferred from different airlines, contribute to the increase of service quality by helping to crew with their experience while senior cabin crews who could not

*- Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, teomanerdag1979@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3829-7546>,

** - Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Yönetimi ve Organizasyon, murat@yashlioglu.com, <https://orcid.org/0000-0003-2464-5439>

be promoted to the cabin chief position can decrease of crew's harmony and the perceived quality of service. The cabin chiefs, who are younger and less experienced than the experienced and senior cabin attendants, adopt the conflict method of being compromising for experienced cabin attendants and dominating for senior cabin attendants. To contribute to increasing the service quality by reducing the level of conflict, the cabin chief and cabin attendants' age and experiences should take into account in the cabin crew planning activities.

Keywords: Cabin Crew, Airline, Conflict Management

GİRİŞ

Havayolu sektörü, 1903 yılında ilk uçuşun yapılmasından bu yana düzenli olarak büyümekte (Yazgan ve Yiğit, 2013: 421) ve rekabetin şiddeti her geçen gün artmaktadır. Yoğun rekabet ortamında karlılık ve sürdürülebilirliği devam ettirebilmenin yolu, sunulan hizmetin kalitesine ve yolcuların havayolunu tekrar tercih etmesine bağlıdır (Erdağ, 2019:52).

Hizmet kavramı, hizmeti alan ile veren arasında gerçekleşen subjektif bir olgudur (Assael, 1990: 368). Sunulan hizmetin kalitesinin yüksek olduğu algısının oluşturulması rakiplere karşı rekabet avantajı sağlamaktadır (Yıldız ve Erdil, 2013: 89). Havayolunun görünen yüzü olarak kabul edilen kabin görevlileri, yolcunun algıladığı hizmet kalitesinin belirlenmesinde en önemli paya sahiptir (THK, 2019).

Ekip, belirli bir amaca yönelik olarak bilgi ve tecrübelerini paylaşan üyelerden oluşan grup olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 1999: 17- 24). Ekip olarak üstlenilen görevin başarıyla tamamlanması hem görev paylaşımı hem de ekip çalışması süreçlerini gerektirmektedir. Bireysel görevler, bir ekip üyesinin performansının, diğer ekip üyeleriyle karşılıklı etkileşim gerektirmeyen bileşenleri olarak tanımlanır. Buna karşılık ekip çalışması, birden fazla kişinin performansını etkili bir şekilde koordine etmek için gereken performansın birbirine bağlı bileşenleridir (Mitropoulos ve Memarian, 2012: 1182).

Havayolu sektöründe, diğer birçok sektörde gerçekleştirilen ekip oluşturma uygulamalarından farklı biçimde, düzenli olarak birlikte görev yapan üyeler yerine hemen her uçuşta farklı üyelerden meydana gelen bir ekip oluşturma yöntemi uygulanmaktadır (Akyurt ve Yaşlıoğlu 2018: 431). Bu durum, büyük olasılıkla daha önce tanışmamış ya da çok az etkileşimde bulunmuş kabin görevlilerinin, bir uçuş görevi için bir araya gelerek önceden belirlenmiş prosedürler ve çalışma talimatlarına göre görev paylaşımı yapmalarına neden olmaktadır (Ku vd., 2014: 119).

Çatışma, çıkarlarda algılanan bir sapma veya tarafların mevcut isteklerinin aynı anda sağlanamayacağına dair bir inancın mevcudiyeti olarak tanımlanmaktadır (Rubin vd., 1994). Günümüzde yönetim uygulamaları, şiddetli rekabet ortamında ve hızla değişen çevre koşullarının etkisi altında gerçekleşmektedir. İşgörenlerin yoğun stres altında

çalışmasına neden olan bu faktörler, çatışma yaşanması ihtimalini artırmaktadır. Alanyazında yapılan çeşitli çalışmalar, çatışmanın işletme performansını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymakla birlikte zaman içerisinde yapılan yeni çalışmalar göstermiştir ki doğru miktarda çatışma, başarıyla sonuçlanan kararların alınmasını sağlayabilmektedir (Shammugam ve Marimuthu, 2019: 158).

Havayolu sektöründe rekabetin şiddetinin yüksek olması (Küçükönel ve Korul, 2012: 89), kabin ekibi oluşturulmasında kullanılan teknikler, ekip üyelerinin birbirlerinin kişilik özelliklerini önceden bilmiyor olma ihtimali ve meslekte geçirdikleri süre gibi nedenlerle kabin ekibi üyeleri arasında çatışma yaşanması ihtimali bulunmaktadır (Rubin vd., 1994: 119). Havayolunun karlılığı ve sürdürülebilirliği üzerinde önemli etkisi bulunan kabin ekibi üyeleri arasında çatışma yaşanması ve çatışmanın doğru yönetilememesi durumunda ekip içi iletişim ve uyum aksayarak, yolculara sunulan hizmetin kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Havayolu işletmeleri, sundukları hizmet aracılığıyla yüksek yolcu memnuniyeti sağlayarak rekabet avantajı kazanmak adına tecrübeli kabin görevlisi transferi arayışına girebilmektedir. Ayrıca, havayolunun mevcut kabin görevlileri arasında kabin amirliği pozisyonuna terfi edebilmek için gerekli kriterleri sağlayamamış sinyor kabin görevlileri bulunabilmektedir. Tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinin diğer kabin görevlileri ve kabin amiri ile aralarındaki yaş ve tecrübe farkı, kıdem derecesi, çalışılan pozisyon gibi faktörler ekip içerisinde çatışma yaşanmasına neden olabilmektedir.

Alanyazında, kabin ekiplerinde çatışma yönetimi hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ayrıca, tecrübeli ve sinyor kabin ekipleri bağlamında *çatışma yönetimi konusunu araştıran çalışmaya rastlanmamıştır*. Araştırmanın amacı, tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinin ekipte bulunması durumunda kabin amirleri tarafından benimsenen çatışma yöntemlerini ortaya koyarak literature ve sektöre katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda *öncelikle kabin ekibinin tanımı ve oluşumu, çatışma yönetimi kavramının genel çerçevesi ve kabin ekibi üyeleri arasında çatışma yöntemleri konularına yer verilmiş, sonrasında kalitatif çalışma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak kabin amirlerinden elde edilen bulgular tartışılmıştır*.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Kabin Ekibinin Tanımı ve Oluşumu

Kabin görevlisi; “*yolcu taşımacılığı yapan hava araçlarında gerekli emniyet ve güvenlik önlemlerinin uygulanmasından ve yolcu konforundan sorumlu kişileri*” ifade etmektedir (SHGM, Kabin Memuru, 2019). Kabin görevlisi olarak istihdam edilen kişi zamanla işletme içi, ulusal ve uluslararası gereklilikleri karşılamaına bağlı olarak kabin amiri, eğitimci ya da kontrol kabin amiri gibi daha yüksek unvanlara hak kazanabilmektedir

(Akpınar ve Erdağ, 2018: 91).

Kabin ekibi, dar gövde uçaklarda bir kabin amiri ve uçak tipine göre 2 ile 4 arasında değişen sayılarda kabin görevlisinden oluşmaktadır. Geniş gövde uçaklarda ise ekip oluşumu, biri sorumlu kabin amiri olmak üzere 22 kabin görevlisine kadar artan sayıda oluşturulabilmektedir (Shaw, 2007: 174).

Kabin ekibi oluşumunda uçak tipinin yanı sıra havayolunun benimsemiş olduğu iş modeli de etkili olmaktadır. Havayolları; tam hizmet sağlayıcı, düşük maliyetli, bölgesel, tarifersiz ve hava taksi olmak üzere genellikle beş farklı iş modelinden birini benimsemektedir (Koch, 2010: 54). Ayrıca son dönemde, tam hizmet sağlayıcı ile düşük maliyetli havayollarının bazı özelliklerini bir arada uygulayan ve hibrit adı verilen yeni bir iş modeli ortaya çıkmıştır (Avram, 2017: 149- 154).

Havayolunun tam hizmet sağlayıcı iş modelini benimsemesi durumunda Porter' ın odaklanma stratejisi ile de uyumlu olan iş ve ekonomi sınıfları ayırımına gittiği (Akdil ve Akpınar, 2016) ve hizmet kalitesini artırmak amacıyla uçak içerisinde istihdam ettiği kabin görevlisi sayısını artırdığı görülmektedir. Yine Porter' ın maliyet liderliği stratejisi ile uyumlu olan düşük maliyetli iş modelinde (Canöz, 2017: 194) ise tam hizmet sağlayıcılara göre daha az sayıda kabin görevlisi istihdam edilirken, bu eksiği kapatmak amacıyla kabin ekibinin sunduğu hizmetin kalitesinin artırılmasına çalışılmaktadır (Koch, 2010: 54).

1.2 Çatışma Yönetimi

Çatışma; kaynakların kıt olması, çıkarlarda uyumsuzluk ve farklı isteklerin yarattığı mücadele ortamından kaynaklanmaktadır. Bireyler arası ilişkilerde çatışma; sosyo-ekonomik durumun, inanışların, değer yargılarının, kültürün, kabiliyetlerin ve yaş gibi faktörlerin etkilediği bir süreçtir (Okçu vd., 2018: 42).

Alanyazında çatışma yönetimi hakkında; Mack ve Snyder, 1957; Deutsch ve Krauss, 1962, Walton ve McKersie, 1965, Pondy, 1967; Schmidt ve Kochan, 1972, Bacharach ve Lawler, 1981; Lewicki, 1997, Jehn ve Bendersky, 2003 ve Barki ve Hartwick 2004' ün çalışmaları yer almaktadır (Tjosvold, 2006: 89- 90). Mack ve Snyder, 1957, çatışmanın; diğer tarafları yok etmek, engellemek veya başka bir şekilde kontrol etmek için tasarlanmış davranışlar olduğunu ve çatışma ilişkisinin, tarafların yalnızca birbirlerinin pahasına kazanabileceği bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir (Mack ve Snyder, 1957: 218). Deutsch ve Krauss, 1962 ise çatışma durumunda, pazarlık yapanların bir anlaşmaya varma ihtimalinin anlaşmaya varılamamasına oranla daha olası olduğunu, çünkü ortak çıkarların birbirleriyle rekabet etme durumuna baskın geleceğini ileri sürmüşlerdir (Deutsch ve Krauss, 1962: 53).

Walton ve McKersie, 1965, çatışmanın iki alt boyutta değerlendirilebileceğini, ilk boyutta taraflar arasında çatışmanın sıfır toplamlı bir oyun olarak bir tarafın kazanırken diğer tarafın kaybetmesine neden olduğunu, ikinci boyutta ise iki tarafın da birleştirici bir yaklaşım benimseyerek ve kazan- kazan mantığına uygun davranışlar sergileyerek toplam

kazanımı daha da artırılabilceğini ifade etmişlerdir (Burchill, 1999: 140).

Pondy, 1967, organizasyonların alt birimlerinde yaşanan çatışmayı; çıkar- grup ilişkisinin tarafları arasındaki pazarlık çatışması, üst- alt ilişkisinin tarafları arasındaki bürokratik çatışma ve yanal veya çalışma ilişkisinden kaynaklı sistemsel çatışma başlıkları altında tanımlanmıştır (Pondy, 1967: 296). Schmidt ve Kochan, 1972, çatışmayı, organizasyonel anlamda rekabetten ayırarak açıklamış, organizasyonlarda alt birimler arasında yaşanan hedef uyumsuzluğunun, algılanan fırsatların ve birbirine bağlı faaliyetlerin çatışma potansiyelini artırdığı ileri sürmüşlerdir (Schmidt ve Kochan, 1972: 359).

Barki ve Hartwick 2004, alanyazında yapılan çatışma tanımlarının; bilişsel, davranışsal ve duygusal üç ana boyut etrafında şekillendiğini, bunlardan bilişsel boyutun en sık tartışılan ve değerlendirilen kavram olduğunu, davranışsal boyutun, tartışma, rekabet, siyasi manevra, saldırganlık, düşmanlık ve yıkım gibi bir dizi farklı kişilerarası çatışma şekilleri ile ilişkilendirildiğini ve duygusal boyutun ise korku, kıskançlık, öfke, kaygı ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygularla açıklandığını ifade etmişlerdir (Hartwick ve Barki, 2004: 5).

Bacharach ve Lawler, 1981, çatışma durumunda pazarlık koşullarının belirlenmesi için güç bağımlılığı teorisinin bir varyantını test etmişler ve kullanılacak taktikleri; kendini geliştirme, koalisyon, ayrılma tehdidi ve çatışmadan kaçınma olarak dört ana başlık altında toplamışlardır (Bacharach ve Lawler, 1981: 219). Lewicki, 1997, çatışma durumunda başarılı bir tartışmanın yürütülmesi için; konuyu anlamak ve tanımlayarak çerçeveselendirmek, argümanlarını belirlemek ve ikna edici şekilde sunmak, etkili dinleme yaparak sorular sormak ve sonuçları analiz ederek üzerinde düşündükten sonra anlaşmaya varılmışsa bunu açıkca ilan etmek gerektiğini ileri sürmüştür (Lewicki, 1997: 253- 265).

Selami Sargut, 2015, bireylerin çatışma ile mücadele ederken; birleştiricilik, ödün verme, egemen olma, kaçınmacı ve uzlaşmacı olmak üzere beş farklı yöntem benimsediklerini ifade ederek, bu stiller arasında kazan- kazan yaklaşımına uygun olan birleştirici stilin çatışma yönetimi açısından en uygunu olduğunu belirtmiştir. Ödün verme, karşıdaki kişinin çıkarlarının öncüllemesidir. Egemen olma, kişinin kendi çıkarılarının öncüllemesidir. Kaçınma, her iki tarafında çıkarlarının dikkate alınmayarak pasif kalınmasıdır. Uzlaşma ise karşılıklı çıkarların bir dengeye oturtulmaya çalışılmasıdır (Sargut, 2015: 179-182). Araştırmanın analizinde bu beş çatışma yönetimi yöntemi dikkate alınmıştır.

Jehn ve Bendersky, 2003, 1990 yılından önce örgütsel literatürün çoğunlukla çatışmayı verimsiz varsaydığını ve bir kısım akademisyenlerin çatışmanın yapıcı bir tarafının da olabileceğini öne sürseler de bu konuda ampirik çalışmalar yapmadıklarını belirtmişlerdir. Jehn ve Bendersky, ampirik çalışmalarının sonucunda, bir grubun yaşam döngüsü boyunca belirli seviyelerde çatışma yaşamasının yüksek performans ve yaratıcılığa yol açtığı sonucuna varmışlardır (Jehn ve Bendersky, 2003: 188- 228).

1.3 Kabin Ekibi Üyeleri Arasında Çatışma Yönetimi

Havayolları, 20. yy.' in son çeyreğinden itibaren insan faktörünün organizasyon içindeki öneminin artmasıyla birlikte uçuş ekipleri başta olmak üzere işgörenlerine Ekip Kaynak Yönetimi (CRM- Crew Resource Management) eğitimi vermeye başlamış, konu üzerine yapılan birçok araştırma sonucunda CRM eğitimleri uluslararası sivil havacılık otoriteleri tarafından zorunlu kılınmıştır (Monfries ve Moore, 1999: 26). Havayolları, Ekip Kaynak Yönetimi (CRM) eğitimi vererek işgörenlerinin iletişim, liderlik, takım çalışması ve koordinasyon becerilerini geliştirmeyi ve ekip çalışması esnasında üyeler arasındaki etkileşimlerin çözümünde çatışma yönetimi tekniklerini kullanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır (Şekerli ve Gerede, 2011: 28).

Günümüzün şiddetli rekabet ortamında, hizmet kalitesinin artırılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle havayollarının tecrübeli kabin görevlilerine olan talebi her geçen gün artmaktadır. Tecrübeli kabin görevlileri, daha iyi ücret, sosyal haklar veya pozisyon elde etmek amacıyla farklı havayollarına transfer olabilmektedir. Daha iyi ücret ve sosyal haklar için transfer olan tecrübeli kabin görevlileri, daha önce çalıştıkları havayolunda kabin amiri veya daha üst pozisyonlarda görev yapıyorken, transfer oldukları havayolunda kabin görevlisi olarak görev almayı kabul edebilmektedir (Shaw, 2007: 174). Bu durum, transferi gerçekleştiren havayolunun, mevcut kabin amirlerinin birçoğundan yaşça büyük ve tecrübeli kabin görevlisi istihdam etmesine neden olabilmektedir. Çalışmanın bu noktasından itibaren **Tecrübeli Kabin Görevlisi** ifadesi, diğer havayollarından transfer edilen kabin görevlileri için kullanılmaktadır.

Kabin ekipleri, kıdem (iş yerinde geçirilen süre, işe başlama tarihi) sıralaması dikkate alınarak ve kabin amirinden başlamak üzere yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir sıralama gözetilerek oluşturulmaktadır (Kasirzadeh vd., 2015: 5). Kabin amiri, ulusal ve uluslararası sivil havacılık otoritelerince belirlenmiş eğitimleri ve kontrol uçuşlarını başarıyla gerçekleştirmiş kıdemli kabin ekibi üyesidir (SHGM, Sht- Kabin Yol Boyu: 1). Havayolu işletmeleri uygulamada, sivil havacılık kurallarının gerektirdiği eğitim ve tecrübe şartlarına ek olarak, yabancı dil sınavından belirli bir seviyenin üzerinde puan alınması, belirli bir yaş aralığında olunması ve sivil havacılık otoriteleri tarafından şart koşulan minimum süreden daha uzun süredir kabin görevlisi olarak çalışıyor olunması gibi kriterler belirleyerek kabin amirliğine terfi kararı alabilmektedir (Kim ve Park, 2014: 50).

Havayolu, kabin amiri ihtiyacını iç kaynaklardan karşılamak istediğinde öncelikle işe başlama tarihi en eski olan kabin görevlilerini değerlendirmeye almaktadır, ancak yukarıda bahsedilen yasal ve işletme içi şartlar bu kabin görevlileri tarafından karşılanamadığında, işe giriş tarihi daha yeni olan kabin görevlilerinden başarılı olanlar kabin amirliğine terfi ettirilmektedir. Tecrübeli kabin görevlisi transferinde yaşanan artış ve mevcut kabin görevlileri arasında kabin amirliğine terfi gerekliliklerini karşılayamadığı için kabin görevlisi olarak çalışmaya devam eden yaşça büyük kabin görevlilerinin sayısının artması, kabin amiri ile ekip üyeleri arasında çatışma yaşanması ihtimalini artırmaktadır.

Çalışmanın bu noktasından itibaren **Sinyor Kabin Görevlisi** ifadesi, havayolunun kabin amirliğine terfi edememiş mevcut kabin görevlileri için kullanılmaktadır.

Alanyazında, kabin ekibinde kabin amirinden daha tecrübeli bir kabin görevlisinin olması ile amirin ekibi üzerindeki hakimiyet düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen doğrudan bir çalışma bulunmamakla birlikte konuyla dolaylı biçimde ilişkili çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Peratanasumran ve Sitthichoke, Lufthansa' da görevli Taylandlı ve Alman kabin ekipleri ile yaptıkları kalitatif çalışmalarında, farklı uyruklu kabin görevlilerinin bir arada çalışması durumunda kültürel farklılıklara bağlı çatışma yaşandığında hangi yöntemlerin tercih edildiğini belirlemeye çalışmışlardır. Tayland' ılı kabin görevlilerinin rekabetçi yöntemi, Alman kabin görevlilerinin ise uzlaşmacı yöntemi tercih ettiklerini tespit etmişlerdir. Çalışma, kültürel farklılıklar düşünülerek yapılmışsa da yaş ve tecrübe konuları dolaylı biçimde çalışmayı etkileyen unsurlar olmuştur (Peratanasumran ve Sitthichoke, 2015: 18- 25).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE PROBLEMİ

Farklı tecrübe ve kıdeme sahip kabin görevlilerinin tutum ve davranışlarının araştırılması ve kabin amirlerinin benimsedikleri çatışma yöntemlerinin belirlenmesi, ekip içi uyumun sağlanarak algılanan hizmet kalitesinin yüksek düzeyde tutulması açısından önem arz etmektedir.

Alanyazında kabin ekiplerine yönelik çatışma yönetimi çalışmaları çoğunlukla kabin ekibi ile yolcular arasındaki çatışma ve kokpit ekibi ile kabin ekibi arasındaki çatışma olmak üzere iki başlık altında toplanmaktadır. Araştırmanın önemi, kabin ekibi üyeleri arasında yaşanan problemlerde çatışma yönetiminin nasıl uygulandığı hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunan ve tecrübeli ve sinyor kabin görevlileri kapsamında kabin ekibi üyeleri arasında çatışma yönetimi hakkında çalışmaya rastlanılamayan alanyazına ve dolayısıyla sektöre katkıda bulunmasıdır.

Araştırmanın problemi, havayollarının transfer ettikleri tecrübeli kabin görevlilerinin ya da kabin amiri olabilmek için gerekli yabancı dil yeterliliği, eğitimlerde başarı durumu, işe devamlılık oranı gibi işletme içi şartları yerine getiremediği için kabin amirliğine terfi edemeyerek kabin görevlisi olarak görev yapmaya devam eden sinyor kabin görevlilerinin, görevlendirildikleri uçuşlarda kabin amirinden daha tecrübeli ve yaşça büyük olmaları durumunda amirin ekip üzerindeki hakimiyetini olumlu ya da olumsuz açılardan etkileyebilecek olmalarıdır. Kabin amirinin yetki ve sorumluluğu altında çalışan tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinin, kabin görevliliği mesleğine, havayolunun prosedürlerine ve çalışma talimatlarına olan hakimiyetleri ve görev süresince yaşanan aksaklıklara karşı farkındalık seviyeleri diğer ekip üyelerine oranla daha yüksek olabilmektedir. Bu durumda tecrübeli ve sinyor kabin görevlileri, kabin amirine yönetsel kararlarında destek vererek ve diğer kabin görevlilerine yön göstererek, amirin ekip üzerindeki hakimiyetini olumlu

açıdan etkileyebilmekte ya da hata arayışı içinde olup üstlerine raporlamak gibi çeşitli davranışlar sergileyerek ekip üyeleri arasında çatışma yaşanması ihtimalinin artmasına neden olabilmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren özel bir havayolu işletmesinde kalitatif araştırma yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kalitatif araştırmalar, özellikle kasti örnekleme yöntemiyle birlikte, az sayıda katılımcıdan konu hakkında derinlemesine ve çok miktarda bilgi elde edilebilmesine imkan tanımaktadır (Curtisa vd., 2000: 1002). Çalışmada, kasti örneklem seçim yöntemi kullanılarak havayolunun en az iki yıllık kabin amirliği tecrübesine sahip 10 kabin amiri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

Kalitatif araştırmalar, bireylerin veya grupların sosyal veya insani bir soruna atfettikleri anlamları araştıran varsayımlarla başlamaktadır. Araştırmacılar, bu sorunu incelemek için konuyla ilgili insanlara ve yerlere duyarlı doğal bir ortamdan veri toplayarak ve tümevarımsal modeller veya temalar oluşturarak verileri analiz etmektedir. Çalışmanın sonucu; katılımcıların seslerini, araştırmacının yansımaları ve sorunun karmaşık bir tanımını ve yorumunu içererek alanyazına katkıda bulunmaktadır (Creswell, 2007: 37).

Kalitatif araştırmalar; derinlemesine görüşme, gözlem ve yayınlanmış dokümanların incelenmesi gibi yöntemlerle gerçekleştirilir. Derinlemesine görüşme, soruların açık uçlu sorulduğu ve araştırılan konu hakkında detaylı bilgi edinilmesi sağlayan bir veri toplama tekniğidir (Tekin, 2006: 101).

Görüşme yöntemi kullanılması durumunda bireylerin konu hakkındaki düşüncelerinden, hissettiklerinden ve tecrübelerinden doğrudan yararlanılabilmektedir (Patton, 2014: 4). Görüşmenin dizaynı ve kullanılan soru cümleleri, verilebilecek cevapların esnekliğini ve derinliğini etkileyebilmektedir. Derinlemesine görüşme için kullanılan teknikler; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Mathers vd., 1998: 4).

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, soruların görüşmeden önce belirlenmesine karşın görüşme esnasında duruma göre farklı soruların ilave edilebilerek daha derin bilgilere ulaşılmasına imkan veren görüşme tekniğidir. Ayrıca, sorulması önceden planlanan ancak cevabının başka soruların içerisinde verildiği düşünülen sorular görüşmeden çıkartılabilir. Görüşme teknikleri içerisinde, sağlamış olduğu esneklik ve daha derin bilgi edinebilme özellikleri nedeniyle sıklıkla kullanılmaktadır (Tümöklü, 2000: 547). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun olarak çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmış sorular EK- 1’de verilmiştir.

EK-1’de verilen görüşme soruları, kabin ekipleri hakkında alanyazında yayınlanan

çalışmalardan ve ikincil veri niteliğindeki CRM eğitimleri dokümanlarından yararlanılarak, ayrıca ülkemizde faaliyet gösteren özel bir havayolunda kabin ekipleri müdürlüğü yapmış bir yönetici ile ülkemizde faaliyet gösteren bir havayolunda kabin ekibi eğitmenliği görevinde bulunmuş ve halen yurtdışında faaliyet gösteren özel bir havayolunda kabin ekipleri müdür yardımcısı olarak çalışan bir yöneticinin önerileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu sorular açık uçlu hazırlanarak, kabin amirlerinin ekiplerinde kendilerinden yaşça büyük ve daha tecrübeli kabin görevlileriyle çatışma yaşamaları durumunda hangi çatışma yönetimi tekniklerini tercih ettikleri hakkında derinlemesine bilgi elde edilmesine çalışılmıştır.

Kabin amirleri ile yapılan görüşmelerde araştırmanın konusuyla ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Kayıt cihazı kullanılacağı söylenerek, görüşme sonlandıktan sonra dinleyebilecekleri ve uygun bulmadıkları söylemlerini çıkartabilecekleri hakkında güvence verilmiştir. Talep etmeleri nedeniyle katılımcıların isimleri yerine kendileri için atanacak bir kod kullanılacağı söylenmiştir. Bu bilgilendirmeye, araştırmanın kabin amirleri üzerinde çekince yaratması engellenmeye çalışılmıştır. Görüşmeler, kabin amirlerinin kendini rahat hissettiği, iletişimi bozacak dış etkenlere sebebiyet vermeyen ortamlarda, 19.11.2019 ile 02.12.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında kabin amirlerini yönlendirecek şekilde soru sorulmamasına dikkat edilmiştir.

4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ VE BULGULARI

Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilen verilere içerik analizi yapılarak kodlar atanmış ve aralarındaki ilişkilerin belirlenmesi yoluyla temalar oluşturulmuştur. Kodlar ve temalar, düzenleme işleminden sonra değerlendirilerek yorumlanmıştır (Özdemir, 2010: 332). Kabin amirlerinin demografik bilgileri ve tecrübe düzeyleri EK- 2' de gösterilmektedir.

Araştırmaya katılan kabin amirlerinin 4' ü erkek, 6' sı kadınlardan oluşmaktadır. Araştırma grubunun yaş aralığı 28- 40 yaş arasında değişmektedir ve yalnız 4' ü 35 yaşın üzerindedir. Kabin amirliğinde geçirdikleri toplam süre 3 ile 12 yıl arasında değişmektedir ve grup çoğunluğu 6- 8 yıl arası tecrübeye sahiptir. Kabin amirlerinin, kabin görevlisi olarak toplam tecrübeleri 5 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Grubun çoğunluğu 8- 10 yıl arası toplam tecrübeye sahiptir. Katılımcıların tamamı daha önce başka bir havayolunda çalışmamıştır. Kabin amirlerinin yarı yapılandırılmış görüşmede verdikleri cevaplar örnek olarak sunulurken, gizlilik esasına dayanılarak katılımcılara KA1' den KA10' kadar kod verilmiştir.

Kabin amirleriyle yarı yapılandırılmış nitelikte gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda elde edilen kodlar iki ana tema etrafında birleşmektedir:

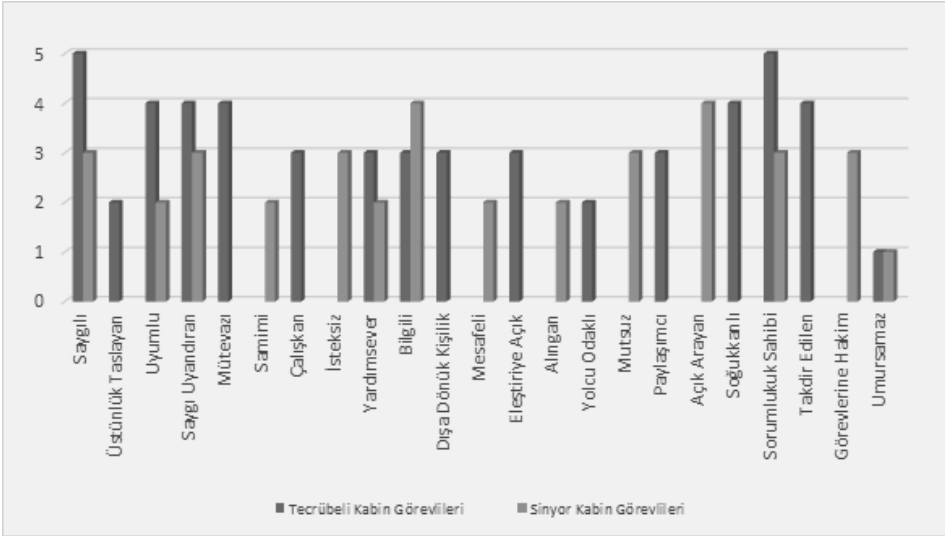
1) Kabin amirlerinin, tecrübeli kabin görevlisi transferiyle gelen yaşça büyük ve tecrübeli

kabin görevlilerine dair duygu ve düşünceleri ile ekip çalışması esnasında çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşleri,

2) Kabin amirlerinin, havayolunun mevcut kabin görevlileri arasında kabin amirliğine terfi edememiş yaşça büyük ve tecrübeli kabin görevlilerine dair duygu ve düşünceleri ile ekip çalışması esnasında çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşleri.

Grafik 1' de kabin amirlerinin, tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerine dair duygu ve düşünceleri ile ekip çalışması esnasında çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşlerinden elde edilen kodların dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 1: Kabin Amirlerinin, Tecrübeli Ve Sinyor Kabin Görevlilerine Dair Duygu Ve Düşünceleri İle Ekip Çalışması Esnasında Çatışma Yaşama İhtimallerine İlişkin Görüşleri



Kabin amirlerinin, tecrübeli kabin görevlilerine karşı duygu ve düşünceleri ile ekip çalışması esnasında çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşlerini belirten kodlanmış 16 adet ifade olduğu görölmektedir. Belirlenen kodlar ve (f) ile ifade edilen tekrar sıklıkları; saygılı (f= 5), sorumluluk sahibi (f= 5), uyumlu (f= 4), saygı uyandıran (f= 4), takdir edilen (f= 4), mütevazı (f= 4), soğukkanlı (f= 4), çalışkan (f= 3), eleştiriyeye açık (f= 3), yardımsöver (f= 3), paylaşımıcı (f= 3), bilgili (f= 3), dışa dönük kişilik (f= 3), yolcu odaklı (f= 2), üstünlük taslayan (f= 2) ve umursamaz (f= 1) olarak sıralanmaktadır.

Kabin amirleriyle yapılan görüşmelerde, transfer yoluyla gelen tecrübeli kabin görevlilerinin dışa dönük, iletişime açık, saygılı, mütevazı tavırlar sergileyerek ekip içi uyumun artmasına katkıda buldukları belirtilmiştir. Örneğin KA4, tecrübe ve yaş olarak sizden büyük kabin görevlilerinin, sizinle ve diğer kabin görevlileriyle iletişimi,

diğer kabin görevlilerinin sizinle ve kendi aralarındaki iletişimleri ile aynı şekilde mi gerçekleşiyor şeklinde kendisine yöneltilen soruya, “Kabin görevlisinin farklı bir şirketten tecrübeli olarak geldiğini henüz ekip odasında anlayabiliyorum. Hem bazılarının yaş itibarıyla büyük olduğu belli oluyor hem de benimle ve diğer ekip üyeleriyle olan iletişimleri farklı. Çoğunluğu gülümseyerek sıcak tavırlar sergiliyor, brifing öncesinde konuşkan davranarak ekibi kaynaştırıyor. Bir konu hakkında konuştuklarında ya da brifingde söz aldıklarında kendilerinden emin bir duruşları oluyor ve herkese karşı oldukça saygılı davranıyorlar” cevabını vermiştir. KA7 ise aynı soruyu, “Tecrübeli gelen kabin görevlilerin çoğu ben sormadan tecrübeli olduğunu söylemiyor. Ancak ben konuşmasından, duruşundan, gülümsemesinden ve saygılı davranışlarından anlayarak kendisine sorduğumda tecrübeli olduğunu öğreniyorum” diyerek cevaplamıştır.

Katılımcılar ayrıca transfer yoluyla gelen tecrübeli kabin görevlilerinin çoğunluğunun ekip arkadaşlarının motivasyonunu ve yolcuya sunulan hizmet kalitesini artırmaya yönelik davranışlar sergilediklerini ve diğer kabin ekiplerinden daha fazla çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin KA2, ekibinizde sizden daha tecrübeli ve yaşça büyük bir kabin görevlisi olmasının, aranızda problem yaşanmasına neden olacak düzeyde, sizin ve diğer kabin görevlilerinin üzerinde gerginliğe neden olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna, “Eğer bu soruyu tecrübeli kabin görevlileri için soruyorsanız çoğunluğunun benimle ve diğer ekip üyeleriyle iletişimi çok iyi. Bu kabin görevlileriyle gerçekleştirdiğim uçuş görevlerinin hiçbirinde ekiple ilgili sorun yaşamadım. Ekip arkadaşı ile anlaşmazlık yaşayan kimse olmadı, tam tersine ekibin havası değişiyor, daha motivasyonlu ve iyi anlaşılan bir ekip oluyorlar” cevabını vermiştir. KA8, tecrübeli kabin görevlileri için “Ekibimde tecrübeli kabin görevlisi olduğunda yolcuyla sorun yaşamıyorum. Çoğu problemi bana çözdükten sonra iletiyorlar. Zaten çoğunluğu eskiden amirlik yapmış kişiler. Kiminle nasıl konuşacaklarını, yolcu taleplerine karşı ne tür öneriler sunarak yolcuyu memnun edeceklerini biliyorlar. Birçok kabin görevlisinin aksine sık sık kabinde dolaşarak yolcuyla sohbet ettiklerini görüyorum, uçuş boyunca istekli çalışıyorlar” demiştir.

Katılımcıların çoğunluğu tarafından, tecrübeli kabin görevlilerinin, uçuşta acil bir durum yaşanması durumunda kabin amirlerinde güven uyandıran bir soğukkanlılığa sahip oldukları sıklıkla tekrarlanmıştır. KA9, tecrübeli kabin görevlisi olarak transfer edilen kabin görevlileriyle mi yoksa sizinle aynı havayolunda sizden daha önce işe başlamış ancak kabin amirliğine terfi ettirilmemiş kabin görevlileriyle mi görev yapmayı tercih edersiniz sorusuna “Tercih hakkım olsaydı transfer yoluyla gelmiş olan kabin görevlisini seçerdim. Bu cevabı verirken genelleme yaptığımı bilmenizi isterim. Elbette işinde çok istekli ve başarılı sinyor kabin görevlileri ile de uçuş görevleri yaptığım oluyor. Ancak genellediğimde tecrübeli kabin görevlilerinin uçuşun başından sonuna kadar atik davrandıklarını söyleyebilirim. Diğer kabin görevlilerine nazaran farkındalıkları oldukça yüksek. Örneğin, yolcuya ilk yardım gerektiren durumlarda oldukça hızlı davranarak müdahale ettiklerine birkaç kez şahit oldum. Kontrolü ele alıp, soğukkanlılıkla gereken görevleri hem kendileri yerine getiriyor hem de ekip arkadaşlarını yönlendiriyorlar” cevabını vermiştir. KA1, tecrübeli kabin görevlileri hakkındaki düşüncesini “İstekli ve çalışkan oluşlarıyla birlikte tecrübelerini ekip üyeleriyle sürekli paylaşımları bende güven duygusu oluşturuyor. Özgüvenli ve soğukkanlı

bir duruşları var, bu uçuşta bir tehlike yaşasak diğer kabin görevlilerini ve yolcuları yönlendirir diye düşündüğüm oluyor” şeklinde ifade etmiştir.

Görüşmelerde az sayıda tekrar etmekle birlikte, tecrübeli kabin görevlilerinin zaman zaman verilen emirlere karşı direnç göstererek umursamaz gözükmeye çalıştıkları ve bazı konularda üstünlük taslar şekilde konuşmalar yaptıkları belirtilmiştir. Örneğin KA6, tecrübeli kabin görevlisi olarak transfer edilen kabin görevlileriyle mi yoksa sizinle aynı havayolunda sizden daha önce işe başlamış ancak kabin amirliğine terfi ettirilmemiş kabin görevlileriyle mi görev yapmayı tercih edersiniz sorusuna, “Her iki kabin görevlisinin de ekibimde olmasını tercih etmezdim. Ekibimde yaşça benden büyük ve daha tecrübeli biri olmadığında uçuşlarım daha iyi geçiyor. Tecrübeli ya da sinyor kabin görevlilerinin kendilerinden daha az tecrübeye sahip kabin amirlerini fazla ciddiye almadıklarını düşünüyorum ve uçuş süresince verdiğim kararların sorgulandığını hissediyorum. Ancak tecrübeli kabin görevlilerinin, sinyor kabin görevlilerine oranla iletişime daha açık olduğunu gözlemliyorum. Sinyor kabin görevlilerine bir görev verdiğimde tecrübeli kabin görevlilerine oranla yüzlerinin daha çabuk asıldığını ve genellikle daha umursamaz göründüklerini söyleyebilirim. Yine de her ikisi de verdiğim işim nasıl daha iyi yapılabileceği konusunda fikirlerini ileri sürmekten geri kalmıyorlar. Kabin görevlisinin benimle olan iletişimine, bana ve ekip arkadaşlarına olan saygısına ve davranışlarına göre kabin amiri olarak gücün bende olduğunu hatırlatmam gereken zamanlar olabiliyor” cevabını vermiştir.

Araştırmaya katılan kabin amirleri, tecrübeli kabin görevlilerinin geçmiş mesleki tecrübelerini ve yaşça kendilerinden ya da diğer ekip üyelerinden büyük olmaları durumlarını göz önüne alarak, çok önemli olmadığı sürece uçuş görevi esnasında karşılaştıkları hataları genellikle söylememeyi tercih ettiklerini söylemişlerdir. Bu durum, kabin amirlerinin yaşa ve tecrübeye duydukları saygılarının yanında karşı tarafın dışa dönük, uyumlu ve saygılı tavırlar sergilemelerinden kaynaklanmaktadır.

Örneğin KA3, tecrübeli kabin görevlisi olarak transfer edilen kabin görevlileriyle mi yoksa sizinle aynı havayolunda sizden daha önce işe başlamış ancak kabin amirliğine terfi ettirilmemiş kabin görevlileriyle mi görev yapmayı tercih edersiniz sorusuna “Transfer yoluyla gelen kabin görevlileri rahatlıkla ayırt edilebiliyorlar, yaşlıları ile karşılaştırıldığında motivasyonları oldukça yüksek. Neredeyse her işe koşuyorlar, daha genç olan kabin görevlilerine göre daha saygılılar ve ekip arkadaşlarına yardımcı oluyorlar” cevabını vermiştir. Ekibinizdeki tecrübeli ve yaşça büyük kabin görevlisinin, hatalı ya da takdir gerektiren davranışlarını kendisine bildiriyor musunuz, bilgilendirme yaparken kendinizi rahat hissediyor musunuz sorusunu ise “Kabin görevlisi benden yaşça büyükse bunu elbette önemsiyorum ancak uçuşun emniyetli bir şekilde ve yolcu memnuniyetinin sağlanarak tamamlanması benim sorumluluğumdur. Genellikle, çok bacaklı ya da uzun sürecek bir uçuş yapacaksa kabin görevlisinin motivasyonunu bozmamak adına henüz görevin ilk saatlerinde gerçekleşen ancak emniyeti ve yolcu konforunu ciddi ölçüde etkilemeyen hataları uçuş sonrası yaptığımız briefinge bırakırım. Önemli gördüğüm hataları ise bekletmeden söylerim. Açıkçası, yaş benden büyük ve daha tecrübeli bir kabin görevlisinin yapmış olduğu hata bu şekilde sonraya bırakılabilecek türdence kişinin davranışlarına bakıyorum. Saygılı,

çalışkan, istekli bir kabin görevlisi olması durumunda biraz da empati kurarak ve belirli bir yaştan sonra eleştirilmenin genç yaşa göre daha rencide edeceğini düşünerek uçuş sonunda hata konusunu dile getirmedğim zamanlar oluyor” şeklinde cevaplamıştır.

Yukarıda bahsi geçen 16 kodlanmış ifade ve katılımcıların verdikleri cevaplar yorumlandığında, araştırmaya katılan kabin amirlerinin çoğunluğunun ekipte tecrübeli kabin görevlisi bulunması durumunda kendini daha rahat hissettiği ve bu kişilerin bilgi ve tecrübelerini kendileriyle paylaşıyor olmalarından memnuniyet duyduğu görülmektedir. Sonuç olarak, transfer yoluyla gelen yaşça büyük ve daha deneyimli kabin görevlileriyle çok sık çatışma yaşanmadığı ve yaşanan çatışmalarda da kabin amirlerinin genellikle **uzlaşmacı** bir tavır sergilemeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Kabin amirlerinin, sinyor kabin görevlilerine dair duygu ve düşünceleri ile ekip çalışması esnasında çatışma yaşama ihtimallerine ilişkin görüşlerini belirten kodlanmış 14 adet ifade tespit edilmiştir. Belirlenen kodlar ve (f) ile ifade edilen tekrar sıklıkları; bilgili (f= 4), açık arayan (f= 4), saygılı (f=3), mutsuz (f= 3), sorumluluk sahibi (f= 3), isteksiz (f= 3), saygı uyandıran (f=3), görevlerine hakim (f= 3), alıngan (f= 2), mesafeli (f= 2), uyumlu (f=2), samimi (f= 2), yardımsever (f= 2), umursamaz (f= 1) olarak sıralanmaktadır.

Kodlanmış ifadeler incelendiğinde, araştırmaya katılan kabin amirlerinin çoğunluğunun, sinyor kabin görevlileri ile aralarındaki yaş ve tecrübe farkından dolayı hoşgörülü bir tavır sergilemeleri beklenmesine karşın, bu kişilerle birlikte görev yapma konusunda çekinceleri olduğu görülmektedir. Örneğin KA5, ekibinizde sizden yaşça büyük ve tecrübeli kabin görevlisi olması durumunda yaşadığınız problemler nelerdir sorusuna, “Uçtuğum ekiplerle çok sık sorun yaşadığımı söyleyemem ancak yaşça büyük olup kabin amiri olamamış birkaç kabin görevlisiyle gerginlik yaşadığım uçuşlarım oldu. Bu gerginliklerden biri, ben henüz kabin amiri olmadan önce yaptığımız bir uçuşta benden daha kıdemli olduğu için kabinin arka tarafının sorumlusu olarak görevlendirilen bir kabin görevlisiyle, ben kabin amiri olduktan sonra gerçekleştirdiğimiz bir uçuşta yaşanmıştı. Uçuş boyunca aramıza mesafe koyarak, asık bir yüz ifadesi takındığını ve beni görmezden gelmeye çalıştığını hatırlıyorum. Benim ona kıyasla daha az tecrübeli olmamın ve daha önce birlikte uçuş yaptığımızda benden sinyor olmasının, beni kabin amiri olarak benimseyememesin sebebi olduğunu düşünüyorum. Maalesef ikimiz arasında yaşanan bu gerginlik diğer ekip arkadaşlarımızı da etkilemişti ve sanırım hepimiz uçuşun bir an önce bitmesini istemiştik” cevabını vermiştir.

KA10, sinyor kabin görevlileri hakkındaki düşüncelerini “Tecrübeli olmalarına karşın kabin amiri olamamış kabin görevlileri genellikle düşük bir motivasyona sahip oluyorlar. Bazıları mümkün olduğunca iletişimden uzak duruyor, bazıları ise görevlerini yerine getirirken umursamaz bir tavır sergiliyor. Kıdemleri yüksek olduğundan neredeyse tüm uçuşlarında amirden sonraki ilk memur oluyorlar ve ben çoğu kez diğer kabin görevlisi arkadaşların iş yükünün arttığını fark ediyorum. Tabii ki içlerinde son derece saygılı, çalışkan ve sıcakkanlı olan sinyor kabin görevlileri de var ancak objektif düşündüğümde yıllarca emek verip, kabin amirliği pozisyonuna göre daha çok fiziksel güç gerektiren kabin memurluğu görevinde takılı kalmak gerçekten moral bozucu bir durum olabilir. Yaş ilerledikçe sizden yaşça küçük

kişilerin emrinde çalışmak da insanı zorlayıcı bir durum. Bunların farkındayım ama hem ekipteki diğer kabin görevlilerinin motivasyonunu düşünmek zorundayım hem de o kişinin kabin amiri olamamasının sorumlusu ben olmadığıma göre bu tutum ve davranışlara katlanmama gerek olmadığını düşünüyorum” şeklinde ifade etmiştir.

KA4, sinyor kabin görevlileri hakkındaki düşüncelerini açıklarken “Kabin amiri olamamış bazı sinyor kabin görevlileri ile uçuş yaptığımızda bazen izlendiğim duygusuna kapılıyorum. Yolcuya anons yaparken ses tonumun nasıl olduğu, ekipteki diğer kabin görevlilerine nasıl davrandığım, kokpit ekibiyle olan iletişimim, yolcuya karşı tavrım, üniformamın, saçımın, makyajımın uçuşa uygunluğu gibi konularda tedirginlik yaşadığım zamanlar oluyor. Ekibimdeki sinyor kabin görevlisiyle yakınlık kurmaya çalıştığımızda sonuç alamıyorsam bu uçuşta her zamankinden daha dikkatli olup açık vermemeliyim diye düşünmeye başlıyorum ve bende ister istemez uçuş boyunca o kabin görevlisini daha dikkatli gözlemliyorum” demiştir.

KA1, uçuş görevinde sizden yaşça büyük bir ekip üyesiyle liderliğiniz konusunda mücadele etmeyi uygun bulur musunuz, uygun görüyorsanız liderin kim olduğunu gösterme çabasına giriyor musunuz, uygun görmüyorsanız o uçuş görevi boyunca tecrübeli ve yaşça büyük kabin görevlisini idare ederek tartışmayı uzatmamayı mı seçiyorsunuz sorusuna, “Yaşça benden büyük ve tecrübeli olup da kabin amiri olamamış bazı sinyor kabin görevlileri ile aramızda küçük çaplı bir rekabet olduğunu söyleyebilirim. Örneğin yurtdışına yaptığımız uçuşlarda havalimanında bekleme süresi varsa duty free’ ye alışverişe gitmek için sorumlu kaptanın iznini alırız. Bu izin alma işi elbette ki kabin amirindedir çünkü kabin görevlileri öncelikle kabin amirine fikrini sormalı ve kabin amiri yolcu hazırlığı için yeterli bekleme süresi olduğuna kanaat getirirse kaptanın izni istenmelidir. Birkaç kez bana sorulmadan kaptandan izin istenmesi durumunu yaşadım ve beni baypas ederek kaptandan izin isteyen bu kişilerin çoğunluğu sinyor kabin görevlileriydi. Bence bunun en önemli nedeni, fırsatını bulduklarında ve sınırı da çok aşmadan, rakip olarak gördükleri kabin amirine karşı bir üstünlük sağlama ve kontrolü ele alabileceklerini gösterme çabası. Ben bu tür durumlarla karşılaştığımda kontrolün bende olduğunu göstermekten geri durmuyorum” cevabını vermiştir.

Ayrıca, sıklığı az olmakla birlikte, araştırmaya katılan kabin amirlerinden bazıları, söz konusu sinyor kabin görevlilerinden samimi, sorumluluk sahibi ve yardımsever kişiler olarak bahsetmiştir. KA7, ekibinde sinyor kabin görevlisi olması hakkındaki görüşlerini, “Çeşitli sebeplerle kabin amiri olamamış ve emek verdiğimiz bu havayolunda yıllarını geçirmiş arkadaşların meslekten vazgeçmeyerek kabin görevlisi olarak çalışmaya devam etmeleri bile benim açımdan takdir edilmesi gereken bir durum. Herkesin, bu arkadaşlar gibi terfi alamadan ve tecrübesi kendinden daha az olan amirlerle birlikte çalışmayı kabul edeceğini düşünmüyorum. Sinyor kabin görevlileri ile gerçekleştirdiğim uçuşlarda özgüvenli, ilgili ve yardımsever davranışlarda bulduklarını gözlemledikçe mesleğe olan saygılarından dolayı bende kendilerine saygı duyuyorum” diyerek ifade etmiştir.

Kabin amirlerinin çoğunluğu, sinyor kabin görevlilerinin kendilerinden uzun süredir bu

havayolunda çalıştığını ve işin gerekliliklerini çok iyi bilmeleri gerektiğini öne sürerek, mesleki hatalarını göz ardı etmeye isteksiz olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin KA2, “Birlikte uçuş yaptığım bazı sinyor kabin görevlilerinin bana ve ekipteki diğer kabin görevlilerine karşı mesafeli oluşunun ve kimi zaman yönetim tarzımı beğenmediklerini düşündürten tutum ve davranışlarının sebebinin, kendilerini mesleğin bir uzmanı gibi görmeleri olduğunu düşünüyorum. Kabin ekibi üyesi olmak, her bir uçuş görevinde çok sayıda yolcuyla etkileşim halinde olmayı ve yüksek bir tempoda çok sayıda işin peş peşe yapılmasını gerektiriyor. Bu derece yüksek bir tempoda çalışırken bazı işlerin atlanabilmesi, hataların yapılması oldukça doğal. Ekip olarak çalışabilmekte bence bu noktada önem kazanıyor. Hem birbirimizin eksikliğini kapatarak işin doğru yapılmasını sağlayabilmek için hem de yeri geldiğinde belirli sınırlar çerçevesinde birbirimizin açığını kapatabilmek için iyi bir iletişime ve uyuma ihtiyacımız var. Ben sizden daha iyi biliyorum düşüncesiyle ekipte araya mesafe koyan kişinin hata yapma lüksü olmamalı. Dolayısıyla bende bu tarz davranışlarda bulunan sinyor kabin görevlilerinin herhangi bir hatasını gördüğümde direkt uyarıyorum ve hatasını mümkün olduğunca düzeltmesini talep ediyorum” şeklinde düşüncelerini açıklamıştır.

Katılımcıların cevapları ve kodlanmış ifadeler incelendiğinde, sinyor kabin görevlileri ile kabin amirleri arasındaki çatışmanın, sinyor kabin görevlilerinin kabin amirine ve diğer ekip üyelerine karşı mesafeli duruşundan, çoğu zaman umursamaz, isteksiz ve mutsuz tavırlar sergilemelerinden, aralarında dile getirilmemiş bir rekabetin varlığından ve her iki tarafında kendisinde hata arandığını düşünmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yapılan hataların önem derecesi fark etmeksizin göz ardı edilmemesi ve liderlik gücünün otoriteyi sağlamak için kullanılması, kabin amirlerinin, sinyor kabin görevlileri ile yaşadıkları çatışmalarda **egemen olma** yöntemini benimsediklerini ortaya koymaktadır. Kabin amirleri, ekiplerine karşı normalde olduklarından daha mesafeli davranarak ve hiyerarşinin sağladığı yetkiyi kullanarak ekip üzerindeki hakimiyetlerini korumaya çalışmaktadır.

5. TARTIŞMA

Havayolu sektörü, kuruluşundan bugüne birçok savaş ve ekonomik krizle karşılaşmasına rağmen, her bir savaş ve ekonomik kriz sonrasında eskiye oranla daha hızlı büyümüştür. Bu hızlı büyüme ve artan rekabetin şiddeti, havayollarını, rakiplerinden daha iyi hizmet sunarak rekabet üstünlüğü sağlamaya yönlendirmiştir. Dolayısıyla, havayolunun sunduğu hizmetin temsilcisi olan kabin ekiplerinin önemi ve özellikle tecrübeli kabin görevlilerine olan talep gittikçe artmıştır.

Kabin görevliliği mesleği, ekipçe sunulan hizmetin kalitesinin yolcular tarafından yüksek algılanabilmesi için uyum içerisinde çalışmayı gerektirmektedir. Ekip çalışması, ekip üyelerinin yardımlaşarak ve mesleki bilgilerini birbirleri ile paylaşarak ortak performans sergiledikleri bir faaliyettir. Bu nedenle, kabin ekibi arasındaki uyumu bozarak performanslarını etkileyebilecek çatışmaların belirli bir düzeyde tutulabilmesi havayolu

açısından önem arz etmektedir.

Alanyazında kabin ekiplerini konu alan çatışma yönetimi çalışmaları incelendiğinde, genellikle kabin ekibi ile kokpit ekibi ve kabin ekibi ile yolcular arasında yaşanan çatışmalara yer verildiği görülmektedir. Kabin ekibi üyeleri arasında yaşanan çatışmaları tecrübeli ve sinyor kabin görevlileri kapsamında inceleyen çalışmaya ise rastlanmamıştır.

Her mesleğin kendine özgü dinamikleri bulunmaktadır. Kabin görevliliği mesleği de özellikle kıdem ve pozisyon söz konusu olduğunda çalışanlar arasında önemli statü ve yetki farklılıklarına neden olan kendine özgü bir dinamiğe sahiptir. Çoğu havayolunda, mesleğe bir gün ara ile başlayan iki kabin görevlisi arasında dahi ayırım bulunmaktadır. Bu ayırım o derece belirgindir ki uçağa ekipçe giriş çıkışlarda, yurtdışı uçuşu için pasaport işlemi sırası beklerken, iş ile ilgili bir evraka ekipçe imza atarken ya da yatı görevinde resepsiyon görevlisinden otel odasının anahtarı teslim alınırken kıdem sırasına göre hareket edilmesini gerektirmektedir. Bir kabin görevlisinin, bu kurallar çerçevesinde mesleki tecrübe edindikten sonra, diğer kabin görevlerinden çok daha keskin bir şekilde ayrılarak kabin ekibinin iş amacıyla birlikte olduğu her yerde ilk sırayı alması ve ekibindekiler üzerinde havayolunun talimat ve prosedürleri kapsamında tartışmasız bir otoriteye sahip olması ancak kabin amirliğine terfi ile gerçekleşmektedir.

Dışarıdan bakıldığında kabin görevliliğinden kabin amirliğine yalnızca bir adet kariyer basamağı çıkılarak ulaşıldığı görülmektedir. Ancak, bu şekilde işleyen bir çalışma ortamında kabin amirliği pozisyonunda görev yapmanın getirisi, birçok meslekte yalnızca bir basamak ilerlemenin getirisinden çok daha farklı olmaktadır. İşyerinde önemli derecede statü kazanılmakta ve uçakta kabin bölümün sorumlusu olarak yapılan işin fiziksel yükü kabin görevlilerinin fiziksel iş yüküne oranla büyük ölçüde azalmaktadır.

Birçok havayolu, ulusal ve uluslararası havacılık otoritelerince belirlenen kabin amiri olarak görevlendirilme kriterlerine kendi ilavelerini yapmaktadır. Genellikle havayolunda çalışılan süre, yabancı dil bilgisinin belirli bir seviyenin üzerinde olması, havayolunun verdiği eğitimlerde gösterilen performans, devamsızlık ve aksaklık sayıları gibi kriterleri karşılayabilen kişiler aday olarak seçilmektedir. Tecrübeli olmasına karşın diğer kriterleri karşılayamayan kabin görevlilerinin kabin amirliğine terfi hakkı bulamamaktadır. Kriterleri karşılayabilen kabin amiri adayları arasından mülakat aşamasını geçerek eğitime kabul edilenlerin, eğitim süresince gösterdikleri performans ve eğitim sonunda yapılan bitirme sınavındaki başarı durumları dikkate alınarak, kabin amirliği alıştırma ve kabin amirliği kontrol uçuşları yaptırılmaktadır. Uzun ve zorlu geçen kabin amirliğine terfi süreci, kriterleri karşılayan her kabin görevlisi tarafından başarıyla sonuçlandırılmamaktadır.

Kabin amirliği için gerekli tecrübeye sahip bir kabin görevlisinin diğer kriterleri karşılayamamasının ya da aday sürecini başarıyla tamamlayamamasının, yukarıda açıklanmaya çalışılan iş ortamının etkisiyle büyük bir motivasyon kaybına sebebiyet verebileceği çıkarımı yapılabilmektedir.

Havayolu işletmeleri, benimsemiş oldukları rekabet stratejisine bağlı olarak farklı iş modelleri uygulayabilmektedir. Genel olarak tam hizmet sağlayıcı havayollarının kabin ekiplerine sunduğu ücret ve sosyal haklar, diğer havayolu iş modellerine göre daha iyi olmaktadır. Bu nedenle, çoğunlukla tam hizmet sağlayıcı havayolu dışındaki iş modellerinde çalışan ve belirli bir tecrübeye sahip olan kabin görevlileri ve hatta kabin amirleri, daha iyi ücret ve sosyal haklar elde edebilmek için tam hizmet sağlayıcı havayollarına transfer olabilmektedir. Aynı şekilde, yeterli tecrübeye sahip olmalarına karşın tam hizmet sağlayıcı havayolunun diğer kriterlerini karşılayamayan ya da aday sürecini başarıyla tamamlayamayan kabin görevlileri, diğer iş modellerinde belirlenen kabin amirliği kriterlerini karşılayabilmeleri durumunda nadiren de olsa transfer olabilmektedir. Dolayısıyla, daha iyi ücret ve sosyal haklar için kıdem ve pozisyonundan kendi isteğiyle vazgeçen bir kabin görevlisi ya da kabin amiriyle, gerekli kriterleri sağlayamadığı ya da aday sürecinde başarılı olamadığı için kabin amirliğine terfi edemeyerek havayolunda çalışmaya devam eden bir kabin görevlisinin motivasyon düzeyi, tutum ve davranışları arasında belirgin bir farklılık olabileceği çıkarımında bulunulabilmektedir.

Tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinin sergiledikleri tutum ve davranışların kabin ekibi üyeleri arasında olumlu ya da olumsuz çeşitli etkilere neden olabileceğine ve çatışma yönetimi açısından araştırılması gerektiğine karar verilebilmesi için, öncelikle kabin görevliliği mesleğinin dinamikleri hakkında yukarıda açıklanmaya çalışılan bilgilere ulaşabilen ya da yeterli derecede kabin görevliliği tecrübesi bulunan bir araştırmacının olması gerektiği ve bu nedenle alanyazında, tecrübeli ve sinyor kabin ekipleri özelinde kabin ekibi üyeleri arasında çatışma yönetimine dair yapılan bir çalışmaya rastlanılamadığı düşünülmektedir.

Alana ve sektöre katkı sağlaması amacıyla yapılan bu araştırmanın sonucunda; kabin amirlerinin, kendilerinden yaşça büyük tecrübeli ve sinyor kabin görevlileri hakkında farklı duygu ve düşüncelere sahip oldukları ve çatışmaları yönetmek için farklı yöntemler tercih ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Kabin amirleri genellikle, transfer yoluyla gelen tecrübeli kabin görevlileri için **uzlaşmacı** çatışma yönetimi yöntemini, havayolunda kabin amirliğine terfi edememiş sinyor kabin görevlileri için ise **egemen olma** çatışma yönetimi yöntemini tercih etmektedir.

Araştırmanın bulgularına dayandırılarak yapılan çıkarımlara göre, kabin amirlerinin, yaşça kendilerinden büyük ve daha tecrübeli kabin görevlilerine farklı davranışlarda bulunarak farklı çatışma yönetimi yöntemlerini tercih etmeleri, kabin görevlilerinin kişisel özelliklerinden ve motivasyon düzeylerinden kaynaklanmaktadır. Transfer yoluyla gelen kabin görevlileri çoğunlukla dışa dönük kişilik özellikleri sergileyen, yardımsever, paylaşımcı, eleştiriye açık ve uyumlu kişiler olarak görülmektedir. Havayolunun kabin amirliğine terfi edememiş tecrübeli kabin görevlileri ise çoğunlukla kabin amiri ile samimi ilişkiler kurmaktan uzak duran, mutsuz, çalışmaya isteksiz ve kabin amiri ile rekabet halinde olduğunu gösteren davranışlar sergileyen kişiler olarak görülmektedir.

Sonuç olarak kabin ekibinde, kabin amirinden yaşça büyük ve daha tecrübeli bir kabin

görevlisi bulunması durumunda, kabin görevlisinin motivasyonuna ve kabin amiriyle olan etkileşimine göre çatışma yaşanma ihtimali değişmektedir. Genel olarak transfer yoluyla gelen tecrübeli kabin görevlileri ekibe yardımcı olarak hizmet kalitesinin artmasına katkı sağlarken, havayolunun kabin amirliğine terfi edememiş sinyor kabin görevlileri ekip uyumunun azalmasına ve dolayısıyla hizmet kalitesinin düşmesine etki edebilmektedir.

Çatışmanın belli bir oranda yaşanması, ekip motivasyonu ve performansı üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir. Havayolları, çatışma düzeyini istenilen seviyede tutabilmek için sinyor kabin görevlilerinin kişisel ve mesleki eğitimlerine daha fazla ağırlık vermelidir. Yeterlilikleri artırılan sinyor kabin görevlilerinin amirlik pozisyonuna terfi ettirilmesi, çatışma düzeyinin istenilen düzeyde tutulmasına ve hizmet kalitesinin artırılmasına aracılık edebilecektir. Ekip oluşturma sürecinde, yüksek düzeyde çatışmaya neden olarak ekip uyumunu ve dolayısıyla hizmet kalitesini olumsuz etkileyebilecek yaş, tecrübe ve bu tecrübenin mevcut ya da farklı havayolunda kazanılmış olması gibi değişkenlerin dikkate alınması, kabin ekibi üyeleri arasındaki çatışma düzeyinin azalmasına ve böylece havayolunun karlılık ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilecektir.

6. SINIRLILIKLAR VE GELECEKTEKİ ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Araştırma, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolunda çalışan 10 kabin amirine, kasti örneklem seçim tekniğiyle ulaşılarak gerçekleştirilmiştir. Tecrübeli ve sinyor kabin görevlilerinin görüşlerinin de alınarak kabin amirlerinin görüşleriyle eşleştirilmemesi araştırmanın sınırlılığıdır.

Gelecekteki araştırmalarda görüşme yapılan kişi ve görev yapılan pozisyon sayının artırılması, bulgularımızın desteklenmesi ve olgunun derinlemesine anlaşılmasına destek olması bakımından tavsiye edilmektedir. Kabin görevlileri ve amirlerinin tutum ve davranışları ile benimsedikleri çatışma yönetimi yöntemlerinin kantitatif verilerle desteklenmesi, araştırmanın boyutunu genişletecektir.

KAYNAKÇA

- Akdil, A. ve Akpınar A.T. (2016). Classification Of Passenger Airlines in Turkey Based On Porter's Generic Strategies. Porter'in Jeneric Stratejilerine Dayalı Olarak Türkiye'deki Havayollarının Sınıflandırılması in *IMDA 25. World Business Congress, Londra*.
- Akpınar, A. T. ve Erdağ, T. (2018). Sustainable Performance Assessment System Model Suggestion for Cabin Crew in Different Airlines. Osman Geyik, O., Gacar, A. (Ed.) in *CUDES 2018 7, International Congress on Current Debates in Social Science Programme & Abstract Book. İstanbul: Kayhan Printing Co Ltd.: 91*.
- Akyurt, İ. Z. ve Toplu Yaşlıoğlu, D. (2018), Havaçılık Sektöründe Ekip Planlama Yönetimi: Bir Türk Havayolu Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 19 (1), 431.
- Avram, B. (2017). The Hybrid Airline Model. Generating Quality for Passengers. *Expert Journal of Business and Management*, 5 (2), 149- 154.
- Assael, H. (1990). *Marketing: Principles and Strategy*. Orlando: The Dryden Press.
- Bacharach, S. B. ve Edward, J. L. (1981). Power and Tactics in Bargaining. *Industrial and Labor Relations Review*, 34 (2), 219.
- Burchill, F. (1999). Walton and McKersie, A Behavioral Theory of Labor Negotiations (1965). *Historical Studies in Industrial Relations*, (8), 140.
- Canöz, N. (2017). Türkiye'deki Havayolu İşletmelerinin Hizmet Anlayışlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20 (2), 194.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches Second Edition*. California: Sage Publications, Inc.
- Curtisa, S.; Geslerb, W.; Smitha, G. ve Washburnb, S. (2000). Approaches to Sampling and Case Selection in Qualitative Research: Examples in The Geography of Health, *Social Science & Medicine*, (50), 1002.
- Deutsch, M. ve Krauss, R. M. (1962). Studies of Interpersonal Bargaining. *The Journal of Conflict Resolution*, 6 (1), 53.
- Erdağ, T. (2019). *Performans Değerlendirmenin Hizmet Sektöründe Yeri ve Önemi: Artan Transfer Nedeniyle Farklı Havayollarında Kabin Görevlilerine Yönelik Sürdürülebilir Performans Değerlendirme Sistem Modeli Önerisi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, s. 52.
- Hartwick, J. ve Barki, H. (2004). Conceptualizing the Construct of Interpersonal Conflict.

International Journal of Conflict Management, 15 (3), 5.

Jehn, K. A. ve Bendersky, C. (2003). Intragroup Conflict in Organizations: A Contingency Perspective on The Conflict- Outcome Relationship. *Research in Organizational Behavior*, 25, 188- 228.

Kasirzadeh, A.; Saddoune, M. ve Soumis, F. (2015). Airline Crew Scheduling: Models, Algorithms, and Data Sets, EURO J Transp Logist, s. 5.

Kim, Y. ve Park, H. (2014). An Investigation of the Competencies Required of Airline Cabin Crew Members: The Case of a Korean Airline. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 13, 34-62

Koch, B. (2010). Aviation Strategy and Business Model, Wald, A., Fay, C., Gleich, R. (Ed.), *Introduction to Aviation Management*, Berlin: LIT Verlag, 154.

Küçükönel, H. ve Korul, V. (2012), Havayolu İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 89.

Ku, E. C. S.; Chen, F. ve Wei, K. (2014), Transition Process Activities and Team Efficacy of Flight Attendants, *Journal of Air Transport Management*, (40), 119.

Lewicki, R. J. (1997). 'Teaching Negotiation and Dispute Resolution in Colleges of Business: The State of the Practice'. *Negotiation Journal*, 253- 265.

Mack, R. W. ve Snyder, R. C. (1957). 'The Analysis Of Social Conflict- Toward an Overview and Synthesis. *Conflict Resolution*, 1 (2), 218.

Mathersi, N.; Fox, N. ve Hunn, A. (1998). Trent Focus for Research and Development in Primary Health Care: Using Interviews in a Research Project, *Trent Focus*, 4.

Mitropoulos, P. ve Memarian, B. (2012), Team Processes and Safety of Workers: Cognitive, Affective and Behavioral Processes of Construction Crews, *Journal of Construction Engineering and Management*, 138 (10), 1182.

Monfries, M. M. ve Moore, P. J. (1999). Interpersonal Skills in Aviation: Applications and Development Interpersonal Skills in Aviation: Applications and Development, *JAAER*, 9 (1), 26.

Okçu, V.; Doğan, E. ve Dayanan, İ. (2018). Öğretmenlerin Okul Kültürü Algılarının Okul Yöneticilerinin Çatışma Yönetimi Stilleri Üzerindeki Etkisi (Şırnak İli Örneği), *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 6 (2), 42.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 332.

- Özdemir, U. (1999), Psikiyatri Tedavi Ekibinin Ekip Çalışması Kavramına İlişkin Kendi Bilgilerini ve Çalıştıkları Psikiyatri Tedavi Kurumlarını Değerlendirmeleri, *Kriz Dergisi*, 7 (2), 17-24.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel Araştırmanın Doğası, Bütün, M., Demir, S. B. (Ed.), *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri 3. baskı*, Ankara: Pegem Akademi, 4.
- Peratanasumran, S. ve Sitthichoke, S. (2015). A Study of Conflict Management in an Airline Industry: An Intercultural Approach, 18- 25.
- Pondy, L. R. (1967). Organizational Conflict: Concepts and Models. *Administrative Science Quarterly*, 12 (2), 296.
- Rubin, J. Z.; Pruitt, D. G. ve Kim, S. H. (1994). *Mcgraw-Hill Series in Social Psychology. Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement 2. Baskı*, New York, Mcgraw-Hill Book Company.
- Sargut, S. (2015). *Lider Yöneticinin Benliğine Yolculuk*, İstanbul, Beta Yayınları.
- Schmidt, S. M. ve Kochan, T. A. (1972). Conflict: Toward Conceptual Clarity. *Administrative Science Quarterly*, 17 (3), 359.
- Shaw, S. (2007). *Airline Marketing and Management*, Burlington, Ashgate Publishing Company.
- SHGM, *Sht – Kabin Yol Boyu (Kabin Yol Boyu Denetimlerine İlişkin Esas ve Usuller Talimatı)*, 1.
- Shammugam, S. ve Marimuthu, M. (2019), Does Conflict of Top Management Team Impact the Firm Performance? A Conceptual Review on Large Companies in Malaysia, *Global Business and Management Research: An International Journal*, 11 (2), 158.
- SHGM, Kabin Memuru, <http://web.shgm.gov.tr/tr/havacilik-personeli/2138-kabin-memuru> (Erişim tarihi: 4 Aralık 2019).
- Şekerli, E. B. ve Gerede, E. (2011). Sub Cultural Differences Among Turkish Air Transport Pilots in Terms Of Crew Resource Management- Specific Non- Technical Skills, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 28.
- Tekin, H. H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (13), 101.
- THK Üniversitesi, Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri Programı, <https://ihmyo.thk.edu.tr/wp-content/uploads/sites/20/2019/07/Sivil-Havacılık-Kabin-Hizmetleri-Tanıtım->

Sunumu.pdf/ (Erişim tarihi: 10 Aralık 2019).

Tjosvold, D. (2006). Defining Conflict and Making Choices About Its Management. *Lighting The Dark Side of Organizational Life, IJCM*, 17 (2), 89-90.

Tümüklü, A. (2000). Eğitim Bilimi Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (24), 547.

Yazgan A. E. ve Yiğit, S. (2013). Türk Sivil Havacılık Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (25), 421- 445.

Yıldız, O. ve Erdil, S. (2013). Türkiye Hava yolu Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Hizmet Kalitesinin Karşılaştırmalı Ölçülmesi, *Öneri Dergisi*, 10 (10), 89.

EK- 1: Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun olarak çalışmada kullanılmak üzere hazırlanmış sorular:

- Yaşınız?
- Bu havayolunda kaç yıldır kabin görevlisi olarak çalışmaktasınız?
- Daha önce kabin görevlisi olarak başka bir havayolunda çalıştınız mı?
- Halen çalışmakta olduğunuz havayolunda kaç yıldır kabin amiri olarak görev yapıyorsunuz?
- Görev yaptığınız uçuşlarda sizden daha tecrübeli kabin görevlileri ile karşılaşıyor musunuz?
- Tecrübesi sizden fazla olan kabin görevlileri yaş olarak da sizden büyük mü?
- Karşılaştığınız kabin görevlileri genellikle sizden kaç yaş büyük ve kaç yıl daha tecrübeli oluyorlar?
- Tecrübesi sizden fazla olan kabin görevlileri başka havayollarından transfer edilen kişilerden mi oluşuyor?
- Tecrübesi sizden fazla olan kabin görevlileri arasında şu anki havayolunda sizden daha eski birer çalışan olmalarına karşın kabin amirliğine terfi ettirilmemiş kişilerle birlikte görev yaptığınız oluyor mu?
- Ekibinizdeki sizden daha tecrübeli ve yaşça büyük kabin görevlileri ile iletişiminiz,

ekipteki diğer kabin görevlileriyle olan iletişiminizle aynı mı?

- Tecrübe ve yaş olarak sizden büyük kabin görevlilerinin, sizinle ve diğer kabin görevlileriyle iletişimi, diğer kabin görevlilerinin sizinle ve kendi aralarındaki iletişimleri ile aynı şekilde mi gerçekleşiyor?
- Ekibinizde sizden daha tecrübeli ve yaşça büyük bir kabin görevlisi olmasının, aranızda problem yaşanmasına neden olacak düzeyde, sizin ve diğer kabin görevlilerinin üzerinde gerginliğe neden olduğunu düşünüyor musunuz?
- Ekibinizde sizden yaşça büyük ve tecrübeli kabin görevlisi olması durumunda yaşadığınız problemler nelerdir?
- Ekip üzerindeki hakimiyetinizi devam ettirebilmek için diğer uçuşlarınıza göre daha farklı davranışlar sergiliyor musunuz?
- Ekibinizdeki tecrübeli ve yaşça büyük kabin görevlisinin, hatalı ya da takdir gerektiren davranışlarını kendisine bildiriyor musunuz? Bilgilendirme yaparken kendinizi rahat hissediyor musunuz?
- Ekibinizde sizinle ya da ekip arkadaşlarıyla arasında anlaşmazlık bulunan tecrübeli ve yaşça büyük bir kabin görevlisi varsa uçuşun sorunsuz devam etmesini sağlamak için ne tür önlemler alıyorsunuz?
- Uçuş görevinde sizden yaşça büyük bir ekip üyesiyle liderliğiniz konusunda mücadele etmeyi uygun bulur musunuz? Uygun görüyorsanız, liderin kim olduğunu gösterme çabasına giriyor musunuz? Uygun görmüyorsanız, o uçuş görevi boyunca tecrübeli ve yaşça büyük kabin görevlisini idare ederek tartışmayı uzatmamayı mı seçiyorsunuz?
- Ekipte yaşça büyük ve tecrübeli bir kabin görevlisi ile sorun yaşarsanız, diyalog kurarak sorunu çözebiliyor musunuz?
- Tecrübeli kabin görevlisi olarak transfer edilen kabin görevlileriyle mi yoksa sizinle aynı havayolunda sizden daha önce işe başlamış ancak kabin amirliğine terfi ettirilmemiş kabin görevlileriyle mi görev yapmayı tercih edersiniz?

EK- 2: Araştırmaya katılan kabin amirlerine ilişkin bilgiler

	Değişkenler	f= frekans
Cinsiyet	Erkek	4
	Kadın	6
Yaş	28- 35 yaş	6
	35- 40 yaş	4
Kabin Amir Görevindeki Tecrübe	3- 5 yıl	2
	6- 8 yıl	6
	9- 12 yıl	1
Kabin Görevlisi Olarak Toplam Tecrübe	5- 7 yıl	2
	8- 10 yıl	6
	11- 15 yıl	1
Çalışılan Havayolu Sayısı	1 Havayolu	10
	2 veya daha fazla	-

Troyacademy 5 (2),59-82 , 2020
Geliş/Received: 07.08.2020 • Kabul / Accepted: 15.09.2020
doi:https://doi.org/10.31454/usb.776397

Paternalist Liderlik Tarzı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi *

Ayşe KARABULUT **

Oya AYTEMİZ SEYMEN ***

Öz

Örgütlerde paternalist (babacan) liderlik örgütsel özdeşleşme ve yönetici desteği kavramları, gerek ayrı ayrı gerekse aralarındaki ilişkiler açısından giderek daha fazla inceleme konusu olmaktadır. Alan yazında, sözü edilen üç kavram da çeşitli değişkenlerle veya birbirleriyle araştırma konusu yapılmış olmasına rağmen, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların sayısı yetersizdir. Ayrıca alan yazında bu üç değişkeni bir arada inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, yapılan araştırmanın sonuçlarının alan yazına bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın örnekleme, Ankara, Balıkesir ve Uşak'ta üretim sektöründe faaliyette bulunan fabrikalardan oluşmaktadır. Çalışmanın verileri, anketler aracılığıyla toplanmış olup; bu kapsamda 453 anket analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, paternalist liderlik tarzı ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide, algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisinin tespit edilmesidir. Yapılan analizlerin sonucuna göre; paternalist liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu ilişkide algılanan yönetici desteğinin kısmi aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paternalist liderlik, örgütsel özdeşleşme, algılanan yönetici desteği

Mediative Effect of the Perceived Executive Support in the Relationship Between The Paternalistic Leadership Style And Organizational Identification

Abstract

The concepts of paternalistic leadership, organizational identification and executive support in organizations are increasingly being examined both separately and in terms of their relations. Although all three concepts mentioned in the body literature have been researched with various variables or with each other, the number of studies on the relationship between these variables is insufficient. Furthermore, there was no study that examined these three variables together in the body literature. Therefore, it is thought that the results of the research will make an important contribution to the body literature. The sample of the study consists of factories operating in the manufacturing sector in Ankara, Balıkesir and Uşak. The study's data were collected through surveys, 453 surveys were

*- Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan "Paternalist Liderlik Tarzı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

**.- Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,, karabulutayse000@gmail.com

***.- Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Çağış Yerleşkesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, seymenoy@yahoo.com

analyzed. The aim of the study is to determine the mediative effect of the perceived executive support in the relationship between the paternalistic leadership style and organizational identification. According to the results of the analysis; it has been found that there is a meaningful relationship between the paternalistic leadership and organizational identification and that the perceived executive support in this relationship has a partial mediative effect.

Keywords: Paternalistic leadership, organizational identification, perceived executive support

GİRİŞ

Çalışanların örgütlerine karşı tutum ve davranışlarında, liderin büyük ölçüde etkili olduğu gerçeği, liderlik konusundaki araştırmalara hız kazandırmıştır. Diğer yandan liderin, örgüt üyelerine örgütün amaç ve hedefleri konusunda temel bilgi kaynağı olması ve örgüt kültürünü ve çalışma grubunun yapısal özelliklerini en iyi yansıtan kişi olmasından dolayı, özdeşleşme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Polat, 2009:56). Çalışmaya konu olan paternalist liderlik tarzında da kültürel yansıtma açısından benzer öngörülerde bulunulabilir. Kaldı ki yapılan birçok araştırmada paternalist liderliğin, çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini etkilediği görülmektedir (Korkmaz vd., 2018:963; Cüce, 2013:22; Cheng vd., 2004:89-117; Uğurluoğlu, 2017:2; Cheng ve Wang, 2015: 639-655; Göncü vd., 2014:36-58).

Diğer yandan örgütsel özdeşleşmenin sağlanmasında, algılanan yönetici desteği önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, yönetici desteğinin çalışanlar tarafından olumlu yönde algılandığı düşünüldüğünde; destek gördüğüne inanan çalışanların örgüte olan bağlılıklarının güçlendiği ve kendilerini örgütün bir parçası olarak görüp özdeşleşme düzeylerinin de arttığı görülmektedir (Fındıklı, 2014: 137-140). Yazında bu sonucu destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır (Shamir vd. 1998;2000 ; Khumar ve Sing, 2012, 5-15). Çalışanlarına ebeveynleri gibi davranan ve onların sosyo-duygusal ihtiyaçları üzerine yoğunlaşan paternalist liderin bu yöndeki davranışları çalışanları tarafından bir destek olarak algılanmaktadır (Cheung ve Chan, 2005:49; Rowe ve Gurrero, 2011:135'den aktaran Dinçer, 2014:45) ve bunun da onların örgütsel özdeşleşme düzeyini artıracığı öngörülebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle paternalist liderlik tarzı ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide, algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümünde, söz konusu kavramlar ve aralarındaki ilişkiler hakkında ana hatları ile bilgi verilmekte ve uygulama kısmında araştırmanın temel hipotezleri sınanmaya çalışılmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın değişkenler ile ilgili olarak kısaca bilgi verildikten sonra,

aralarındaki ilişkiler incelenecektir.

1.1. Paternalist Liderlik

Paternalist liderlik üzerine yapılan araştırmalar, son yirmi yıl içinde giderek artmıştır (Pellegrini ve Scandura, 2008: 567). Alan yazındaki tanımlarına bakıldığında paternalizm; “babacanlık”, “hayırsever diktatörlük”, “meşru otorite”, “baskıcı olmayan sömürü”, “en tatlı ikna”, “stratejik esneklik”, “kadife eldiven”, “işveren rolünü aşan ilgi” vb. gibi nitelendirilmektedir (Aycan, 2006: 445; Erben ve Çalışkan, 2015: 667). Paternalizme, bireyci ve eşitlikçi kültürlerin aksine, daha çok toplulukçu ve güç mesafesinin yüksek olduğu kültürlerde rastlanılmaktadır. Paternalizm, Çin, Japonya, Kore ve Hindistan’da ve özellikle Asya, Orta Doğu ve Latin Amerika kültürlerinde belirginlik taşıır (Erben ve Güneşer, 2008: 955; Yetim ve Yetim, 2006: 261). Paternalist özellikler taşıyan toplumlarda, üst ile ast arasındaki ilişki, ebeveyn ile evlat arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu ilişkide üstün görevi, astı korumak, yönlendirmek, yol göstermek ve onun iyiliğine olacağını düşündüğu kararları onun adına almaktır. Buna karşılık ise asttan istenen, üstüne bağlılık göstermesi ve itaat etmesidir. Paternalizmin temeli, aile ve devlet birimindeki feodal ve patriarkal düzene dayanmaktadır. Devlet, halkını korumak ve ona bakmakla yükümlüdür. Zamanla aile ve devlet içinde yer alan bu ilişkilerin iş ortamına da yansıdağı görülmüştür (Aycan ve Kanungo, 2000: 31).

Paternalist liderlik, yazında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gelfand, Erez ve Aycan (2007: 493) paternalist liderliği, “hiyerarşik ilişkiler içinde liderin bir bakıma aileye benzeyerek astların özel ve mesleki yaşamlarına rehberlik ettiği ve karşılığında da astlarından sadakat beklediği bir yaklaşım”, şeklinde ifade etmişlerdir. Westwood ve Chan (1992) ise paternalist liderliği, “astlarına ilgi gösteren, onlara saygılı davranan ve güçlü bir otoriteye sahip, ebeveyn benzeri bir liderlik tarzı”, şeklinde ifade etmektedir (Pellegrini ve Scandura, 2008: 567). Paternalist lider, astlarını kendi iyilikleri için onları bir baba/anne gibi koruyan ve kollayan, gerekli gördüğünde mesleki ve özel yaşamlarına karışan bir liderlik tarzı, şeklinde düşünülebilir. Bu tür lider, astlarına gerekli kaynakları sağlar, grup dışından gelebilecek eleştirilere karşı onları korur ve astlar da bunların karşılığında çok çalışarak, lidere karşı saygılı, hürmetkâr ve sadık olurlar (Schroeder, 2011:3).

Farh ve Cheng (2000) paternalist liderliği “otoriter, yardımsever ve ahlaki” olmak üzere üç boyutta incelemiştir. Bu çalışmada da bu üç boyut ele alınmıştır. *Otoriterlik boyutu*; paternalist liderliğin, astlar üzerinde kesin otorite ve kontrol sağlanmasını ve onlardan kayıtsız-şartsız itaat beklenmesini ifade eden boyuttur. Bu boyuta göre lider, örgüt içinde bir ebeveyn otoritesiyle davranmaktadır. Astdan da liderin bu davranışlarına karşı uyum ve bağlılık göstermesi beklenir. Astların lidere karşı gelme ve onunla pazarlık yapma hakkı yoktur (Cheng vd., 2004: 91; Türesin, 2012: 20). *Yardımseverlik boyutu*; özel ilgi, anlayış ve affetme gibi davranışları içermektedir. Özel ilgi, liderin astlarına karşı bir ailenin üyesi gibi davranması, yardıma ihtiyaçları olduğunda onları cesaretlendirmesi ve onlara yardım etmesi, olarak da ifade edilebilir. Anlayış ve affetme ise, astların hata yapmaları durumunda liderin onları utandırmadan affetmesi ve onlara hatalarını düzeltmeleri

için fırsat vermesidir (Burak, 2016: 54; Zhao ve Bo, 2007: 987). *Ahlakilik boyutu*; liderin dürüst, özverili, özdisiplinli, adil ve basiret sahibi olmasını ifade eder (Cerit, 2013: 841). Bu boyutta liderden beklenen, kendi çıkarlarını düşünmeden, astlarının ve örgütün çıkarlarını düşünmesidir (Yaldız, 2017: 35).

Alan yazında paternalist liderliğin örgütsel sonuçlarına ilişkin birçok çalışmaya rastlanmaktadır. İş tatmini ile paternalist liderlik arasında kültürel özellikler kapsamında farklı yönde sonuçlar elde edilmiş; bazı çalışmalarda lider ile çalışanların kültürel geçmişlerinin uyumlu olduğu (paternalist kültür özellikleri açısından) durumlarda iş tatmininin olumlu etkilendiği (Pellegrini, Scandura ve Jayaraman, 2010: 39; Yetim ve Yetim, 2006: 255), paternalist liderlik tarzı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında da özellikle ataerkil yapıya sahip toplumlarda anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir (Rehman ve Afsar, 2012: 148; Mete ve Serin, 2015: 155; Şendoğdu ve Erdirençebe, 2014: 265). Son olarak paternalist liderliğin örgütsel bağlılığı da olumlu etkilediği, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Erben ve Güneşer, 2008: 964; Pellegrini vd., 2010: 407).

1.2. Örgütsel Özdeşleşme

Alan yazında örgütsel özdeşleşme kavramı, Edward Tolman (1943)'in, "bir bireyin, parçası olarak hissettiği herhangi bir gruba bağlı olması", şeklinde ifade ettiği çalışmasıyla başlamıştır (Tokgöz ve Seymen, 2013: 63). Foote (1951) örgütsel özdeşleşmeyi, güdülenmenin kaynağı şeklinde ifade etmiş ve çalışanların kendilerini diğer grup üyeleriyle tanımlama eğilimi içinde olduklarını belirtmiştir (Tokgöz, 2012: 35). Bir başka tanıma göre, örgütsel özdeşleşme, örgütün amaçlarının, bireyin hedefleriyle giderek daha fazla bütünleşmesi veya uyumlu hale gelmesidir (Hall vd., 1970: 176). Patchen (1970) ise örgütsel özdeşleşmeyi, "ortak özellikler, sadakat ve dayanışma", olarak tanımlamıştır (Ashforth ve Mael, 1989: 23).

Örgütsel özdeşleşmenin kuramsal temellerini oluşturan *Sosyal Kimlik Kuramına* göre; bireyler kendilerini ve diğerlerini çeşitli sosyal gruplar içinde sınıflandırma eğilimi gösterirler. Bu şekilde, kendilerine ait sosyal çevreyi düzenler ve hem kendilerini hem de diğerlerini bu çerçeve içine yerleştirirler. Ayrıca bireyler oluşturdukları bu sınıflandırmaya bağlı olarak, kendilerini bir grubun gerçek ya da sembolik üyesi şeklinde algılar ve aitlik duygusu geliştirerek sosyal anlamda grupla özdeşleşirler. Örgütsel özdeşleşme, sosyal özdeşleşmenin özel bir türü olarak görülmektedir. Bu açıdan örgütsel özdeşleşme, "kişinin kendini belirli bir örgüte ait hissetmesi ve kendini o örgütün üyesi olarak tanımlanması", olarak ifade edilmektedir (Tak ve Çiftçioğlu, 2009: 102).

Alan yazın incelendiğinde; bireylerin örgütle özdeşleşmelerinin birçok örgütsel sonucu olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, örgütsel özdeşleşme düzeyi yüksek olan çalışanların işten ayrılma niyetinin düşük olduğu saptanmıştır (Lee, 1971: 213-226; Scott vd., 1999: 400-435; Harris ve Cameron, 2005: 159-169; Wan-Huggins vd. 1998: 724-749, Bamber ve Iyer, 2002: 21-38; Cole ve Bruch, 2006: 585-605; Wegge vd., 2006: 60-83; Van

Knippenberg vd., 2007: 457-477). Ayrıca çalışanın bireysel değerleri ile içinde bulunduğu örgütün değerleri birbirleri ile uyumlu olduğunda, örgüte karşı bağlılık oluşur ve aitlik duygusu korunur. Çalışanların davranışları ve performansları, bağlılık ve özdeşleşme ile ilişkilidir (Fındık, 2011: 70). Yapılan araştırmalara bakıldığında, özdeşleşme düzeyi yüksek olan çalışanların, örgütsel bağlılık düzeylerinin (Bedeian, 2007: 9-32; Loi vd., 2004: 109-128) ve performanslarının (Dutton vd., 1994: 254; Walumbwa vd., 2009: 1103-1126) arttığı görülmektedir.

1.3. Algılanan Yönetici Desteği

Yönetici desteği, yöneticilerin çalışanlara karşı sosyal ve duygusal bakımdan ilgili ve iyi niyetli davranışlarıdır (İnce, 2016: 651). Bhanthumnavin (2003: 79), yönetici desteğini; “yönetici ile ast arasındaki olumlu iş ilişkisi”, şeklinde tanımlamaktadır. Yönetici desteği algısı ise, çalışanların örgüte olan katkılarının karşılığında, kendi refahları için yöneticilerinden gördükleri destek algısıdır (Subaşı, 2018: 45). Burke vd. (1992)’ne göre algılanan yönetici desteği, yönetici tarafından çalışana verilen destek, teşvik ve değerlerin derece hissedildiğidir (Babin ve Boles, 1996: 60).

Eisenberger vd. (2002), destekleyici yöneticilerin; çalışanlarına karşı adil davrandıklarını, onlarla övündüklerini ve iyi bir performans sergileyebilmeleri için onların ihtiyaçlarını dikkate aldıklarını belirtir. Yöneticisinden destek görmek, çalışanlar için onun kendilerini düşündüğü anlamına gelmektedir. Bundan hareketle çalışanın yönetici tarafından olumlu davranış görmesi, “yönetici desteği algısını” arttırmaktadır (Tuna, 2016: 40).

Yönetici desteği, örgütsel destek kavramına dayanmaktadır. Yöneticilerini örgütün en önemli temsilcisi olarak gören çalışanlar, yöneticilerinden aldıkları desteği örgütten aldıkları destekle eşdeğer görmektedirler. Ayrıca bireyler, örgütün ve yöneticinin ilişkili olduğunu düşünürler (Pekdemir, 2013: 90). Özdaşlı vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, yöneticileri ile yakın ilişkiler içinde olan ve daha fazla destek alan çalışanların en başta örgüte karşı sonrasında da çalışma arkadaşlarına ve kendilerine karşı proaktif (önleyici) davranışlar geliştirdikleri tespit edilmiştir (Alparslan, 2014: 117).

Alan yazın incelendiğinde; algılanan yönetici desteği ile ilgili birçok araştırmacı tarafından farklı boyutlandırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada Bhanthumnavin (2000)’in üçlü boyutlandırılmasından yararlanılmıştır: *Bilgisel destek*, *maddi destek* ve *duygusal destek*.

Bilgisel destek, işle ilgili konulara odaklanan destek türüdür. Ayrıca çalışanlara iş etkinliklerini artırabilmeleri için gerekli olan ödül, ceza, geribildirim, danışmanlık, bilgi ve beceri verilmesi, olarak tanımlanabilir (Bhanthumnavin, 2000: 157).

Duygusal destek, astlara değer verme, sevgi ve saygı gösterme, beğenme ve hayranlık ifade etme, onların stres, çatışma veya çalışma zorluklarıyla başa çıkmalarına yardımcı olma, olarak tanımlanabilir. Bu destek, sözel ve sözel olmayan formlarda da (örneğin, sarılmak ve el sıkışmak) olabilir (Bhanthumnavin, 2000: 160); aynı zamanda çalışanların

iş ortamında veya ailesel sıkıntılarda hissedeceği bir destek türüdür (Göktepe, 2016: 24).

Maddi destek ise, astların hedeflerine ulaşması için gerekli olan zaman, malzeme, ihtiyaç duyulan hizmetler ve finans kaynağının sağlanması, olarak tanımlanmaktadır (Bhanthumnavin, 2000: 157). Maddi destek, çalışanları güdülemekte ve buradan hareketle onların performansını ve etkinliğini artırmaktadır (Bhanthumnavin, 2003: 81; Choi vd., 2012: 507).

Alan yazında, algılanan yönetici desteğinin örgütün, olumlu veya olumsuz iş çıktıları üzerinde etkisi olan birçok değişkenle ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre; yönetici desteği, iş aile çatışması üzerinde önemli etkiye sahiptir ve yönetici desteği ile iş aile çatışması arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki (Anderson vd., 2002: 787-810; Frye ve Breaugh, 2004: 197-220; Çelik ve Turunç, 2010: 19-41) olduğu görülmektedir. Çalışanların örgüte olan katkılarının görülüp ödüllendirilmesi, kendilerine değer verilip refahlarını sağlanması gibi örgütsel uygulama ve davranışlar, bireylerin örgüte karşı olumlu düşüncelerini sağlayarak, onların iş performanslarını (Göktepe, 2016: 47; Çelik ve Turunç, 2010: 19-41; Emhan vd., 2013: 53-69) ve örgüte olan bağlılıklarını (Çakmak-Otluoğlu, 2012: 638-646) artırmaktadır. Ayrıca yöneticileri tarafından destek gören çalışanların tükenmişlik düzeylerinin azaldığı (Russel vd., 1987: 269-274; Metin ve Özer, 2007: 63; Greco vd., 2006: 41-56) görülmektedir.

1.4. Paternalist Liderlik, Örgütsel Özdeşleşme ve Algılanan Yönetici Desteği Arasındaki İlişki

1.4.1. Paternalist Lidelik ile Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi

Paternalist liderlik tarzı ile örgütsel özdeşleşme ilişkisini açıklamada, “*Sosyal Mübadele Kuramı*”ndan yararlanılabilir. *Sosyal Mübadele Kuramının* temel varsayımı; tarafların, ödüllendirilme beklentisi (dikkate alınma, saygı görme, onur, arkadaşlık, vb.) içinde sosyal ilişkilere girdiği ve bu ilişkileri devam ettirdiğidir (Bolat vd., 2009: 219). Kurama göre, iki taraf arasındaki karşılıklı ilişki herhangi bir zorunluluğa dayandırılmamaktadır. Taraflardan biri diğerine kaynak sağlıyorsa, diğer taraf da aynı şekilde karşılık göstermesi beklenmektedir. Bu karşılık gönüllük esasına dayanmaktadır (Gürbüz, 2006: 52). Paternalist özelliklere sahip bir lider ile çalışan bireyler, liderlerine karşı gönüllülüğe dayalı bağlılık gösterirler. Bu gönüllü itaat ilişkisinde bireyler liderden koruma, yol gösterme ve aile yaşamlarını da içine alan faydalar sağlarlar (Erben ve Ötken, 2014: 106). Lideri tarafından bir ebeveyn gibi destek gören çalışanlar, bu değer karşılığında kendilerini örgüte ait hissedecek ve örgütle özdeşleşeceklerdir (Cüce, 2013: 22).

Paternalist liderlik tarzı ile örgütsel özdeşleşme üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; Cheng vd. (2004: 89-117)'nin, paternalist liderliğin yardımseverlik ve ahlaki boyutunun, çalışanların örgütle ya da yöneticiyle özdeşleşmelerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu; Cheng ve Wang (2015: 639-654)'nın örgütsel özdeşleşme ile paternalist liderliğin yardımsever ve ahlaki boyutu arasında pozitif, otoriter boyutuyla ise negatif ve anlamlı

bir ilişkiye sahip olduğunu ve Göncü vd. (2014: 36-58)'nin ise örgütsel özdeşleşme ile paternalist liderlik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koydukları görülmüştür. Bu kuramsal gerekçeler ve araştırmalar doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H 1: *Paternalist liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 1a: *Paternalist liderliğin yardımsever boyutu ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 1b: *Paternalist liderliğin ahlaki boyutu ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 1c: *Paternalist liderliğin otoriter boyutu ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.*

1.4.2. Paternalist Liderlik ile Algılanan Yönetici Desteği İlişkisi

Paternalist liderlik ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişki, “Karşılıklılık Norm Kuramı”ndan yararlanarak açıklanabilir. Bu kuram, çalışanların, elde ettiği yararlar karşılığında olumlu davranışlar sergileyeceği varsayımına dayanmaktadır. *Karşılıklılık Normunun* söz konusu olabilmesi için öncelikle kişilerin kendilerine yardım edenlere yardım etmeleri ve onlara zararı dokunacak herhangi bir davranış göstermemeleri gerekmektedir (Cihangiroğlu ve Şahin, 2010: 4). Aycan (2006)'a göre paternalist liderlik, karşılıklı bir ilişki içermektedir. Ayrıca liderin görevleri, çalışanlarına ilgili ve korumacı davranış sergileme, iş ve aile yaşamında rehberlik etme, şeklinde belirtilirken, bunun karşılığında çalışanların görevleri de lidere itaat etme, ona sadakat ve bağlılık gösterme, olarak ifade edilmiştir (Giray ve Şahin 2014: 9-10). Paternalist lider, çalışanlarına ebeveyn gibi davranarak onları destekler (Cheung ve Chan, 2005: 49) Bu tarz liderle çalışanların, yalnızlık hissetmeyeceği ve yönetici desteği algılarının da yüksek olacağı düşünülmektedir (Tetik ve Köse, 2015: 30). Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H 2: *Paternalist liderlik ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 2a: *Paternalist liderliğin yardımsever boyutu ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 2b: *Paternalist liderliğin ahlaki boyutu ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.*

H 2c: *Paternalist liderliğin otoriter boyutu ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.*

1.4.3. Örgütsel Özdeşleşme ile Algılanan Yönetici Desteği İlişkisi

Örgütsel özdeşleşme ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkiyi açıklamada “*Lider-Üye Etkileşimi ve Sosyal Kimlik Kuramı*”ndan yararlanılabilir. *Lider-Üye Etkileşimi Kuramına* göre, liderin her bir çalışanı ile ilişkisi farklı düzeydedir (Kaşlı, 2009: 35). Lider ile çalışanlar arasındaki ilişki, yüksek kaliteden düşük kaliteye doğru farklılık göstermektedir. Yüksek kaliteli etkileşim ilişkisi, iç gruptaki çalışanları, düşük kaliteli etkileşim ise dış gruptaki çalışanları ifade etmektedir. Lider, iç grupta bulunan çalışanlarına iş sözleşmesinin dışında daha fazla kaynak ve sosyal destek sağlamaktadır. Bu tarz ilişkilerin çalışanlar açısından daha fazla saygı görme, sorumluluk, karşılıklı güven ve destek gibi olumlu yanları bulunmaktadır (Bolat, 2011: 67). Lider ile üyelerin karşılıklı destekleyici davranışlarda bulunması, onların örgütle özdeşleşmelerini artırmakta; üyelerin bağlılık, özdeşleşme ve lider-üye etkileşim düzeyleri güdülenme düzeylerinin ve performanslarının da artmasını sağlayarak, örgütün hedeflerine ulaşabilmesinde önemli bir role sahiptir (Göksel ve Ekmekçioğlu, 2016: 723).

Sosyal Kimlik Kuramına göre; özdeşleşme, bireyin bir grup veya örgütle birlik olma ve ait olma algısıdır. Örgütle özdeşleşen birey, örgütün başarı ve başarısızlıklarını kişisel başarı ve başarısızlıklar, olarak değerlendirmektedir (Shamir vd., 2000: 613). Shamir vd. (1998:387-409; 2000: 612-640), yaptıkları çalışmalarda destekleyici lider davranışlarının ortak kimlik yaratmayı pozitif yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Kumar ve Singh (2012: 5-15) de benzer sonuçlara ulaşarak, çalışanların, yöneticilerinin davranışlarını destekleyici olarak değerlendirdiklerinde örgütleriyle özdeşleşeceklerini belirtmişlerdir.

H 3: Örgütsel özdeşleşme ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

1.4.4. Paternalist Liderlik ile Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisi

Paternalist ilişkilerde yöneticiler, çalışanlarının iş hayatı dışında özel hayatlarıyla da ilgilenmekte ve onların refahını artırmaya gayret göstererek, desteklemektedirler (Köksal, 2011: 106). Yöneticilerin, çalışanları örgütün amaç ve değerlerine yönlendirebilmesi, onları etkileyebilme gücü ve onlara karşı destekleyici davranışlarda bulunması, örgütsel özdeşleşmenin öncüllerindendir (Yeşiltaş, 2012: 6). Yöneticiler “ben” ve “sen” yerine “bize” atıfta bulunarak ve onları destekleyici davranışlar sergileyerek, çalışanların özdeşleşme düzeylerinin artmasını sağlayabilirler (Shamir vd., 2000: 615). *Karşılıklılık Norm Kuramı* gereği, paternalizmi benimseyen örgütlerde yöneticilerin ilgi ve desteğine karşılık olarak çalışanlar da saygı, itaat ve sadakat gösterirler (Köksal, 2011: 112). Paternalist kültürel özelliğe sahip çalışanların, paternalist liderin gösterdiği ilgi ve destek karşısında özdeşleşme düzeylerinin artacağı beklenmektedir. Bu bilgilerden hareket ederek aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H 4: Paternalist liderlik ile örgütsel özdeşleşme ilişkisinde algılanan yönetici desteğinin

aracılık etkisi bulunmaktadır.

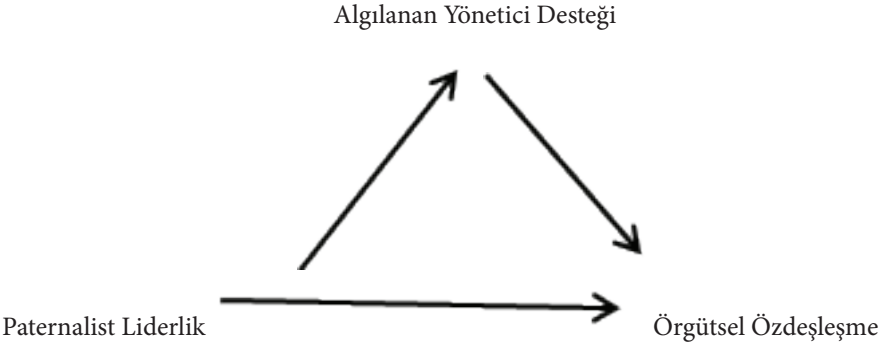
H 4a: Paternalist liderliğin yardımsever boyutu ile örgütsel özdeşleşme ilişkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi bulunmaktadır.

H 4b: Paternalist liderliğin ahlaki boyutu ile örgütsel özdeşleşme ilişkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi bulunmaktadır.

H 4c: Paternalist liderliğin otoriter boyutu ile örgütsel özdeşleşme ilişkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık etkisi bulunmaktadır.

2. YÖNTEM

Şekil 1: Araştırma Modeli



2.1. Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Ankara, Balıkesir ve Uşak'ta üretim sektöründe faaliyet gösteren altı fabrikada çalışan beyaz yakalı ve mavi yakalı 550 kişiden oluşmaktadır. 550 adet anket bırak-topla yöntemiyle fabrika çalışanlarına araştırmacı tarafından dağıtılarak, katılımcılardan bir günlük süre içinde doldurmaları istenmiştir. Gönüllülüğe dayalı olarak yapılan çalışmada, 480 adet anket geri dönmüş olup; incelenen anketlerden 27 tanesinde eksik bilgiler tespit edilerek, geçersiz kabul edilmiştir. Sonuç olarak, 453 anket formu analize dâhil edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Araştırmada veri toplama araçları olarak, dört bölümden oluşan bir soru formu kullanılmıştır. Birinci bölümde, katılımcıların demografik değişkenleri araştırılmıştır. İkinci bölümde paternalist liderlik; üçüncü bölümde örgütsel özdeşleşme ve dördüncü bölümde ise algılanan yönetici desteği ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmada, çalışanların ifadelere ne derecede katıldıklarını saptamak amacı ile 5’li likert ölçeğinden yararlanılmıştır. Söz konusu ölçek; (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum ifadelerinden oluşmaktadır.

Paternalist Liderlik Ölçeği: Araştırmada Cheng, Chou, Wu, Huang ve Farh (2004) tarafından geliştirilen “Paternalistik Liderlik Ölçeği”nden yararlanılmış ve ölçek Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek, paternalist liderliğin yardımsever (1-11.madde), ahlaki (12-18. madde) ve otorite (19-26.madde) olmak üzere üç boyutunu ölçen toplam 26 ifadeden oluşmaktadır.

Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği: Araştırmada Mael ve Ashforth’un (1992) geliştirdikleri altı maddelik “Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği”nden yararlanılmış ve ölçek Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek tek boyuttan oluşmaktadır.

Algılanan Yönetici Desteği Ölçeği: Araştırmada Kottke ve Sharafinski (1988) tarafından geliştirilen 14 maddelik “Algılanan Yönetici Desteği Ölçeği”nden yararlanılmış ve ölçek Türkçe’ye uyarlanmıştır. Ölçek tek boyuttan oluşmaktadır.

2.3. Analiz Yöntemi

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçebilmek için “korelasyon analizi”, değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkilerini belirleyebilmek için ise “hiyerarşik regresyon analizi” yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 4’te görüldüğü gibi, örgütsel özdeşleşme ile paternalist liderlik ($r=0,361$, $p<0,01$) ve alt boyutlarından yardımsever boyutu ($r=0,410$, $p<0,01$) ve ahlaki boyutu ($r=0,329$, $p<0,01$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülürken; otorite boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Algılanan yönetici desteği ile paternalist liderlik ($r=0,642$, $p<0,01$) ve alt boyutlarından yardımsever boyutu ($r=0,790$, $p<0,01$) ve ahlaki boyutu ($r=0,435$, $p<0,01$) arasında anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilirken; otoriter boyutu ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ayrıca algılanan yönetici desteği ile örgütsel özdeşleşme arasında ($r=0,410$, $p<0,01$) anlamlı ve pozitif ilişki saptanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlere İlişkin Ortalamalar, Standart Sapma Değerleri, Güvenilirlik Katsayıları ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort.	SS.	1	2	3	4	5	6
1. PL	3,537	0,494	(0,85)					
2. Yardımsever	3,822	0,727	0,812**	(0,90)				
3. Otoriter	2,875	0,818	0,493**	-0,073	(0,81)			
4. Ahlaki	4,132	0,727	0,529**	0,537**	-0,150**	(0,75)		
5.ÖÖ	4,210	0,637	0,361**	0,410**	-0,024	0,329**	(0,84)	
6.AYD	3,952	0,682	0,642**	0,790**	-0,061	0,435**	0,410**	(0,95)

Not: ** $p < 0,01$. Cronbach Alpha değerleri parantez içinde verilmiştir, n=453.

PL: Paternalist Liderlik, ÖÖ: Örgütsel Özdeşleşme, AYD: Algılanan Yönetici Desteği.

3.2. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Tablo 5'te verilen hiyerarşik regresyon analizinde, paternalist liderliğin bağımsız değişken, algılanan yönetici desteğinin bağımlı değişken olduğu Model 1'e göre, paternalist liderliğin, algılanan yönetici desteği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,642$, $p<0,01$). Paternalist liderliğin bağımsız değişken, örgütsel özdeşleşmenin bağımlı değişken olduğu Model 2'ye göre, paternalist liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=0,361$, $p<0,01$). Algılanan yönetici desteği ve paternalist liderliğin bağımsız değişken olduğu ve paternalist liderliğin kontrol edildiği, örgütsel özdeşleşmenin ise bağımlı değişken olduğu Model 3'e bakıldığında, algılanan yönetici desteği ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ($\beta=0,303$, $p<0,01$) ve paternalist liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin düşmesine rağmen devam ettiği ($\beta=0,166$, $p<0,01$) görülmektedir. Dolayısıyla algılanan yönetici desteğinin paternalist liderlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, *Hipotez 1, 2, 3 ve 4 kabul edilmiştir.*

Tablo 1. Paternalist Liderlik ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkide Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisini Belirlemeye Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Algılanan Yönetici Desteği		Örgütsel Özdeşleşme	
	β		β	
Model 1				
1.Paternalist Liderlik	0,642**			
<i>F</i>	316,491			
<i>R</i> ²	0,412			
<i>Düzeltilmiş R</i> ²	0,411			
Model 2				
1.Paternalist Liderlik			0,361**	
<i>F</i>			67,388	
<i>R</i> ²			0,130	
<i>Düzeltilmiş R</i> ²			0,128	
Model 3				
1.Paternalist Liderlik			0,166**	
2.Algılanan Yönetici Desteği			0,303**	
<i>F</i>			50,773	
<i>R</i> ²			0,184	
<i>Düzeltilmiş R</i> ²			0,180	

Not: ** $p < .01$

Tablo 6'da verilen hiyerarşik regresyon analizinde, paternalist-yardımsever liderliğin bağımsız değişken, algılanan yönetici desteğinin bağımlı değişken olduğu Model 1'e göre, paternalist-yardımsever liderliğin algılanan yönetici desteği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,790$, $p<0,01$). Paternalist-yardımsever liderliğin bağımsız değişken ve örgütsel özdeşleşmenin bağımlı değişken olduğu Model 2'ye göre, paternalist-yardımsever liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=0,410$, $p<0,01$). Algılanan yönetici desteği ve paternalist-yardımsever liderliğin bağımsız değişken olduğu ve paternalist-yardımsever liderliğin kontrol edildiği, örgütsel özdeşleşmenin ise bağımlı değişken olduğu Model 3'e bakıldığında, algılanan yönetici desteği ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ($\beta=0,228$, $p<0,01$) ve paternalist-yardımsever liderliğin, örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin düşmesine rağmen devam ettiği ($\beta=0,230$, $p<0,01$) görülmektedir. Dolayısıyla algılanan yönetici desteğinin paternalist-yardımsever liderlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, Hipotez 1a, 2a ve 4a kabul edilmiştir.

Tablo 2. Paternalist- Yardımsever Liderlik ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkide Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisini Belirlemeye Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Algılanan Yönetici Desteği	Örgütsel Özdeşleşme
	β	β
Model 1		
1. Yardımsever	0,790**	
<i>F</i>	748,646	
<i>R</i> ²	0,624	
<i>Düzeltilmiş R</i> ²	0,623	
Model 2		
1. Yardımsever		0,410**
<i>F</i>		91,276
<i>R</i> ²		0,168
<i>Düzeltilmiş R</i> ²		0,166
Model 3		
1. Yardımsever		0,230**
2. Algılanan Yönetici Desteği		0,228**
<i>F</i>		52,053
<i>R</i> ²		0,188
<i>Düzeltilmiş R</i> ²		0,184

Not: ** $p < .01$

Tablo 7’de verilen hiyerarşik regresyon analizinde, paternalist-ahlaki liderliğin bağımsız değişken, algılanan yönetici desteğinin bağımlı değişken olduğu Model 1’e göre, paternalist-ahlaki liderliğin algılanan yönetici desteği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($\beta=0,435$, $p<0,01$). Paternalist-ahlaki liderliğin bağımsız değişken ve örgütsel özdeşleşmenin bağımlı değişken olduğu Model 2’ye göre, paternalist-ahlaki liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır ($\beta=0,329$, $p<0,01$). Algılanan yönetici desteği ve paternalist-ahlaki liderliğin bağımsız değişken olduğu ve paternalist-ahlaki liderliğin kontrol edildiği, örgütsel özdeşleşmenin ise bağımlı değişken olduğu Model 3’e bakıldığında, algılanan yönetici desteği ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ($\beta=0,329$, $p<0,01$) ve paternalist-ahlaki liderliğin, örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinin düşmesine rağmen devam ettiği ($\beta=0,186$, $p<0,01$) görülmektedir. Dolayısıyla algılanan yönetici desteğinin paternalist-ahlaki liderlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisinde kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle, Hipotez 1b, 2b ve 4b kabul edilmiştir.

Tablo 3. Paternalist-Ahlaki Liderlik ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkide Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisini Belirlemeye Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Algılanan Yönetici Desteği	Örgütsel Özdeşleşme
	β	β
Model 1		
1. Ahlaki	0,435**	
<i>F</i>	104,982	
<i>R</i> ²	0,189	
<i>Düzeltilmiş R</i> ²	0,187	
Model 2		
1. Ahlaki		0,329**
<i>F</i>		54,781
<i>R</i> ²		0,108
<i>Düzeltilmiş R</i> ²		0,106
Model 3		
1. Ahlaki		0,186**
2. Algılanan Yönetici Desteği		0,329**
<i>F</i>		54,883
<i>R</i> ²		0,196
<i>Düzeltilmiş R</i> ²		0,193

Not: ** $p < .01$

Tablo 8'de verilen hiyerarşik regresyon analizinde, paternalist-otoriter liderliğin bağımsız değişken, algılanan yönetici desteğinin bağımlı değişken olduğu Model 1'e göre, paternalist-otoriter liderlik ile algılanan yönetici desteği arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Paternalist-otoriter liderliğin bağımsız değişken ve örgütsel özdeşleşmenin bağımlı değişken olduğu Model 2'de ise, paternalist-otoriter liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuçlardan hareketle, Hipotez 1c, 2c ve 4c reddedilmiştir.

Tablo 4. Paternalist-Otoriter Liderlik ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkide Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Etkisini Belirlemeye Yönelik Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Algılanan Yönetici Desteği	Örgütsel Özdeşleşme
	β	β
Model 1		
1. Otoriter	-0,061	
<i>F</i>	1,661	
<i>R</i> ²	0,004	
<i>Düzeltilmiş R</i> ²	0,001	
Model 2		
1. Otoriter		-0,024
<i>F</i>		0,263
<i>R</i> ²		0,001
<i>Düzeltilmiş R</i> ²		-0,002

Not: ** p < .01

SONUÇ

Paternalist liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, işgörenlerin paternalist lider davranışlarını olumlu yönde değerlendirmesi, onların örgütle olan özdeşleşme düzeylerini artırmaktadır. Cheng vd. (2004), Erkuş (2010), Yaman (2011) ve Göncü (2014)'nin yaptıkları çalışmalar, bu sonucu destekler niteliktedir. Ayrıca örgütsel özdeşleşme ile paternalist liderliğin yardımsever ve ahlaki boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken; otoriter boyutu ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Buna göre; liderin yardımsever, dürüst ve ahlaki davranışlar sergilemesi, işgörenlerin örgütle özdeşleşme düzeylerini artırmaktadır. Algılanan yönetici desteği ile paternalist liderlik ve alt boyutlarından yardımsever ve ahlaki boyutu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken; otorite boyutu ile anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Algılanan yönetici desteği ile örgütsel özdeşleşme arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre; işgörenlerin, yönetici destek algısı arttıkça, örgütsel özdeşleşme düzeylerinin de artış göstereceği saptanmıştır. Bu bulgular, Shamir vd.(1998), Shamir vd.(1998) ve Kumar ve Singh(2012)'in yaptıkları araştırmalarla benzerlik göstermektedir.

ÖNERİLER

Paternalist liderlik, örgütteki ast üst ilişkisinin ailedeki baba/anne evlat ilişkisine benzetilen

bir liderlik tarzıdır. Bu liderlik modeli, daha çok güç mesafesinin ve belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu, toplulukçu kültürlerde görülmekte olup; Çin, Japonya, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerin en belirgin özelliğidir. İşgörenlerin kültürel değerleri ile liderlik tarzı arasındaki uyumun, destek algılarını ve özdeşleşme düzeylerini etkilediği söylenebilir. Bu çalışmada da görüldüğü gibi, güç mesafesinin yüksek olduğu örgütlerde paternalist liderlik çalışanlar tarafından benimsenen bir liderlik modelidir. Bu nedenle paternalist özelliklerin baskın olduğu örgütlerde, liderler işgörenlerine bir aile üyesi gibi yaklaşmalıdırlar. Öte yandan paternalist liderlik tarzı, aynı ülkede olmalarına rağmen her örgütte aynı etkiyi yaratmayabilir. Dolayısıyla, bu liderlik modelinin uygulanmasında yöneticiler örgütün bulunduğu çevreyi ve işgörenlerin kişisel özelliklerini dikkate almalıdırlar. Ayrıca bu tarz liderlerin, kendisine daha sadık olan astlarına ayrıcalıklı davranacağı düşünülmektedir. Ancak paternalist liderliğin ahlaki boyutunun çalışanların olumsuz düşüncelerini azalttığı bilinmektedir. Bu nedenle, bu konuyu ele alan çalışmalar yapılarak paternalist liderliğin olumsuz yönde algılanmasının önüne geçilebilir.

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk sınırlılık, elde edilen sonuçlar çalışmanın, sadece Ankara, Balıkesir ve Uşak'ta bulunan fabrikalarda yapılmasından dolayı, çalışmanın yapıldığı üretim sektörüne yönelik bir genelleme yapılmasının söz konusu olamayacağıdır. Gelecekte, Türkiye'de bulunan farklı sektör ve bölgelerde yapılacak çalışmalarla bu sorunun çözülmesine katkıda bulunulabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, paternalist liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkide algılanan yönetici desteğinin kısmi aracılık etkisini göstererek, alanyazına bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Alparslan, A. M., Can, A. ve Oktar, A. G. Ö. F. (2014). Algılanan Örgütsel Desteğin Yardım Etme Davranışına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma “İş, Güç” Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 16(2), 113-128.
- Anderson, S. E., Coffey, B. S. ve Byerly, R. T. (2002). Formal Organizational Initiatives And Informal Workplace Practices: Links To Work-Family Conflict And Job-Related Outcomes. *Journal Of Management*, 28(6), 787-810.
- Ashforth, B.E. ve Mael, F. (1989). Social Identity Theory And The Organization, Academy Of Management. *The Academy Of Management Review*. 14(1), 20-39.
- Aycan, Z. (2006). Paternalism Towards Conceptual Refinement And Operationalization. U. Kim, K.S. Yang and K.K. Hwang (Eds.) *Indigenous And Cultural Psychology Understanding People İn Context* (ss. 445-466). New York: Springer Science+Business Media Inc.
- Aycan, Z. ve Kanungo, R.N., (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamaları Üzerine Etkileri. Z. Aycan (Ed.), *Türkiyede Yönetim, Liderlik Ve İnsan Kaynakları Uygulamaları* (25-57). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Babin, B. J. ve Boles, J. S. (1996). The Effects Of Perceived Co-Worker İnvolvement And Supervisor Support On Service Provider Role Stress, Performance And Job Satisfaction. *Journal Of Retailing*, 72(1), 57-75.
- Bamber, E. M. ve Iyer, V. M. (2002). Big 5 Auditors’ Professional And Organizational İdentification: Consistency Or Conflict?. *Auditing: A Journal Of Practice & Theory*. 21(2), 21-38.
- Bedeian, A. G. (2007). Even if the Tower Is “Ivory,” It Isn’t “White:” Understanding the Consequences of Faculty Cynicism. *Academy of Management Learning & Education*, 6(1), 9-32.
- Bhanthumnavin, D. (2000). Importance Of Supervisory Social Support And İts İmplications For HRD İn Thailand. *Psychology And Developing Societies*, 12(2), 155-166.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived Social Support From Supervisor And Group Members’ Psychological And Situational Characteristics As Predictors Of Subordinate Performance İn Thai Work Units. *Human Resource Development Quarterly*, 14(1), 79-97.

- Bolat, O. İ. (2011). Lider-Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisi. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 13(2), 63-80.
- Bolat, O. İ., Bolat, T., ve Seymen, O. A. (2009). Güçlendirici Lider Davranışları ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkilerin Sosyal Mübadele Kuramından Hareketle İncelenmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 215-239.
- Burak, A. (2016). Örgütsel Bağlılığın Oluşumunda Paternalist Liderliğin Rolü: Gemiadamlarının Kaptanları Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Çakmak-Otluoğlu, K. Övgü. 2012. Protean And Boundaryless Career Attitudes And Organizational Commitment: The Effects Of Perceived Support. *Journal Of Vocational Behavior*, 80, 638-646.
- Çelik, M. ve Turunç, Ö. (2010). Lider Desteğinin Çalışanların İş-Aile Yaşam Çatışması Ve İş Performansına Etkisi: Savunma Sektöründe Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 19-41.
- Cerit, Y. (2013). Paternalist Liderlik ile Öğretmenlere Yönelik Yıldırma Davranışları Arasındaki İlişki. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13(2), 839-851.
- Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P. ve Farh, J. L. (2004). Paternalistic Leadership And Subordinate Responses: Establishing A Leadership Model İn Chinese Organizations. *Asian Journal Of Social Psychology*, 7(1), 89-117.
- Cheng, M. Y. ve Wang, L. (2015). The Mediating Effect Of Ethical Climate On The Relationship Between Paternalistic Leadership And Team İdentification: A Team-Level Analysis İn The Chinese Context. *Journal Of Business Ethics*, 129(3), 639-654.
- Cheung, C. K. ve Chan, A. C. F. (2005). Philosophical Foundations Of Eminent Hong Kong Chinese Ceos' Leadership. *Journal Of Business Ethics*, 60(1), 47-62.
- Choi, S., Cheong, K. ve Feinberg, R. A. (2012). Moderating Effects Of Supervisor Support, Monetary Rewards, And Career Paths On The Relationship Between Job Burnout And Turnover İntentions İn The Context Of Call Centers. *Managing Service Quality: An International Journal*, 22(5), 492-516.
- Cihangiroğlu, N. ve Şahin, B. (2010). Organizasyonlarda Önemli Bir Fenomen: Psikolojik Sözleşme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 1-16.
- Cole, M. S. ve Bruch, H. (2006). Organizational İdentity Strength, İdentification, And Commitment And Their Relationships To Turnover İntention: Does Organizational Hierarchy Matter?. *Journal Of Organizational Behavior: The International Journal Of*

Industrial, Occupational And Organizational Psychology And Behavior, 27(5), 585-605.

Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31(1), 1-30.

Dinçer, D. (2014). İşgörenlerin Algıladıkları Liderlik Tarzlarının Örgütsel Değişim Ve Yaratıcılık Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational İmages And Member İdentification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239-263.

Emhan, A., Kula, S. ve Töngür, A. (2013). Yapısal Eşitlik Modeli Kullanılarak Yönetici Desteği, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans Ve Tükenmişlik Kavramları Arasındaki İlişkilerin Analizi: Kamu Sektöründe Bir Uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 53-69.

Erben, G. S. ve Çalışkan, K. (2015). Yetişkin Bağlanma Stilllerinin Babacan Liderle Çalışma Tercihini Üzerindeki Etkisini Anlamaya Yönelik Deneysel Bir Çalışma. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 667-673.

Erben, G. S. ve Güneşer, A. B. (2008). "The Relationship Between Paternalist Leadership And Organizational Commitment: Investigating The Role Of Climate Regarding Ethics", *Journal Of Business Ethics*, 82, 955-968.

Erben, G. S. ve Ötken, A. B. (2014). Paternalist Liderlik Ve İşe Bağlı Mutluluk İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Rolü. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 103-121.

Fındık, M. (2011). Algılanan Örgütsel Desteğin, Örgütsel Özdeşleşme Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi Araştırması: Konya Aile Hekimleri Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Fındıklı, M. A. (2014). Algılanan Lider Desteği Ve Algılanan Örgütsel Destek İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: İstanbul'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 25(77), 136-157.

Frye, N. K. ve Breaugh, J. A. (2004). Family-Friendly Policies, Supervisor Support, Work-Family Conflict, Family-Work Conflict, And Satisfaction: A Test Of A Conceptual Model. *Journal Of Business And Psychology*, 19(2), 197-220.

Gelfand, M. J., Erez, M., ve Aycan, Z., (2007), "Cross-Cultural Organizational Behavior",

Annual Review Of Psychology, 58: 479-514.

- Giray, M. D. ve Şahin, D. N. (2014). Liderlik Stilllerinin Duygusal Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyetiyle İlişkilerinde Örgütsel Destek Algısının Aracılık Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 1-14.
- Göksel, A. ve Ekmekçiöğlü, E. B. (2017). Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Özdeşleşme İle İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 721-747.
- Göktepe, E. A. (2016). Yeni Kariyer Tutumları, Algılanan Yönetici Desteği ve İşe Tutkunluk Arasındaki İlişki: Bir Araştırma. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Göncü, A., Aycan, Z. ve Johnson, R. E. (2014). Effects Of Paternalistic And Transformational Leadership On Follower Outcomes. *The International Journal Of Management And Business*, 5(1), 36-58.
- Greco, P., Laschinger, H. K. S. ve Wong, C. (2006). Leader Empowering Behaviours, Staff Nurse Empowerment And Work Engagement/Burnout. *Nursing Leadership*, 19(4), 41-56.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 48-75.
- Hall, D. T., Schneider, B. ve Nygren, H. T. (1970). Personal Factors İn Organizational Identification. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 176-190.
- Harris, G. E. ve Cameron, J. E. (2005). Multiple Dimensions Of Organizational Identification And Commitment As Predictors Of Turnover Intentions And Psychological Well-Being. *Canadian Journal Of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 37(3), 159.
- İnce, A. R. (2016). Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisinde Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 649-660.
- Kaşlı, M. (2009). Otel İşletmelerinde İşgörenlerin Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi Ve Tükenmişlik İlişkisinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Köksal, O. (2011). Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.

- Korkmaz, F., Gökdeniz, İ. ve Zorlu, K. (2018). Paternalist Liderlik Davranışının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Çalışanların İşe Tutkunluk Düzeylerinin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 950-973.
- Kumar, M. ve Singh, S. (2012). Roles Of Perceived Exchange Quality And Organisational İdentification İn Predicting Turnover İntention. *IIMB Management Review*, 24(1), 5-15.
- Lee, S. M. (1971). An Empirical Analysis Of Organizational İdentification. *Academy Of Management Journal*, 14(2), 213-226.
- Loi, R., Hang-Yue, N. ve Foley, S. (2004). The Effect Of Professional İdentification On Job Attitudes: A Study Of Lawyers İn Hong Kong. *Organizational Analysis*, 12(2), 109-128.
- Mete, Y. A. ve Serin, H. (2015). Okul Yöneticilerinin Babacan Liderlik Davranışı İle Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Ve Örgütsel Sinizm Davranışları Arasındaki İlişki. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 147-159.
- Metin, Ö. ve Özer, F. G. (2007). Hemşirelerin Tükenmişlik Düzeyinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 58-66.
- Pekdemir, I., Koçoğlu, M. ve Gürkan, G.Ç. (2013). Birey-Örgüt Uyumunun Açıkça Konuşma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Algılanan Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü: MBA Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24(75), 83-104.
- Pellegrini, E. K. ve Scandura, T. A. (2008). Paternalistic Leadership: A Review And Agenda For Future Research. *Journal Of Management*, 34(3), 566-593.
- Pellegrini, E. K., Scandura, T. A. ve Jayaraman, V. (2010). Cross-Cultural Generalizability Of Paternalistic Leadership: An Expansion Of Leader-Member Exchange Theory. *Group & Organization Management*, 35(4), 391-420.
- Polat, M. (2009). Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri Ve Ardılları Üzerine Bir Saha Çalışması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Rehman, M. ve Afsar, B. (2012). The İmpact Of Paternalistic Leadership On Organization Commitment And Organization Citizenship Behaviour. *Journal Of Business Management And Applied Economics*, 5(5), 148-159.
- Russell, D. W., Altmaier, E. ve Van Velzen, D. (1987). Job-Related Stress, Social Support, And Burnout Among Classroom Teachers. *Journal Of Applied Psychology*, 72(2), 269-274.

- Schroeder, J. L. (2011). The Impact Of Paternalism And Organizational Collectivism In Multinational And Family-Owned Firms In Turkey. (Doctoral Dissertation, University Of South Florida).
- Scott, C. R., Connaughton, S. L., Diaz-Saenz, H. R., Maguire, K., Ramirez, R., Richardson, B., ... ve Morgan, D. (1999). The Impacts Of Communication And Multiple Identifications On Intent To Leave: A Multimethodological Exploration. *Management Communication Quarterly*, 12(3), 400-435.
- Şendoğdu, A. A. ve Erdirençelebi, M. (2014). Paternalist Liderlik İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 253-274.
- Shamir, B., Zakay, E., Brainin, E. ve Popper, M. (2000). Leadership And Social Identification In Military Units: Direct And Indirect Relationships 1. *Journal Of Applied Social Psychology*, 30(3), 612-640.
- Shamir, B., Zakay, E., Breinin, E. ve Popper, M. (1998). Correlates Of Charismatic Leader Behavior In Military Units: Subordinates' Attitudes, Unit Characteristics, And Superiors' Appraisals Of Leader Performance. *Academy Of Management Journal*, 41(4), 387-409.
- Subaşı, S. (2018). Eğitim Etkinliğinin Uygulanması İle Örgütsel Ve Bireysel Performans Arasındaki İlişkide Yönetici Desteğinin Aracı Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tak, B. ve Çiftçiöğlü, A. (2009). Algılanan Örgütsel Prestij İle Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 100-116.
- Tokgöz E. ve Seymen, O. A.(2013). Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, 10(39), 61-76.
- Tokgöz, E. (2012). Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tuna, N. (2016). Psikolojik Sermaye İle Algılanan Yönetici Desteğinin Örgüt İçi Girişimcilik Üzerine Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Görgül Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türesin Tetik, H. ve Köse, S. (2015), "Örgüt Çalışanlarının Paternalistik Liderlik Algıları ve Öğrenilmiş Güçlülük Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Uluslararası*

Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(26), 29-56.

Türesin, H. (2012). Örgüt Çalışanlarının Paternalistik Liderlik Algıları, Öğrenilmiş Güçlülük Düzeyleri, İş Tatmin Düzeyleri Ve İşten Ayrılma Niyetleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Uğurluoğlu, Ö., Aldoğan, E. U., Ürek, D., Demir, İ. B. ve Özatkan, Y. (2017). Sağlık Çalışanlarının Paternalistik Liderlik Algılarını Etkileyen Etmenler. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(32), 1-7.

Van Knippenberg, D., Van Dick, R. ve Tavares, S. (2007). Social Identity And Social Exchange: Identification, Support, And Withdrawal From The Job. *Journal Of Applied Social Psychology*, 37(3), 457-477.

Walumbwa, F. O., Cropanzano, R. ve Hartnell, C. A. (2009). Organizational Justice, Voluntary Learning Behavior, And Job Performance: A Test Of The Mediating Effects Of Identification And Leader-Member Exchange. *Journal Of Organizational Behavior*, 30(8), 1103-1126.

Wan-Huggins, V. N., Riordan, C. M. ve Griffeth, R. W. (1998). The Development And Longitudinal Test Of a Model Of Organizational Identification. *Journal Of Applied Social Psychology*, 28(8), 724-749.

Wegge, J., Van Dick, R., Fisher, G. K., Wecking, C. ve Moltzen, K. (2006). Work Motivation, Organisational Identification, And Well-Being In Call Centre Work. *Work & Stress*, 20(1), 60-83.

Yaldız, A. (2017). Paternalist Liderlik İle Psikolojik Güçlendirme Arasındaki İlişkide Temel Benlik Değerlendirmesinin Düzenleyici Etkisi: Kayseri İli Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yaman, T. (2011). Yöneticilerin Paternalist (Babacan) Lider Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Özdeşleşmelerine, İş Performanslarına Ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi: Özel Sektörde Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yeşiltaş, M. (2012). Örgütsel Özdeşleşmenin Oluşmasında Belirleyiciler Olarak Etik Liderlik Ve Etik İklim: Otel İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yetim, N. ve Yetim, Ü. (2006), The Cultural Orientations Of Entrepreneurs And Employees' Job Satisfaction: The Turkish Small And Medium Sized Enterprises (Smes) Case.

Social Indicators Research, 77(2): 257-286.

Zhao, Z. ve Bo, J. (2007), "The Effects Of Paternalistic Leadership On Leader-Member Exchange", *International Conference On Management Science And Engineering*, 985-990.

Troyacademy 5 (2),83-106 , 2020
Geliş/Received: 27.07.202• Kabul / Accepted: 15.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.774697>

Türkiye’de Üniversite Mezunlarının İşsizliğini Etkileyen Değişkenlerin Sayısal Analizi *

Aygülen KAYAHAN KARAKUL **

Öz

Bu çalışmada üniversite mezunu işsizlerin, işsizlik deneyimlerini etkileyen değişkenlerin betimsel ve çıkarımsal istatistiksel tekniklerle ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için İŞKUR’a kayıt yaptıran 1237 üniversite mezunu işsize anket uygulanmıştır. Araştırmada sosyoekonomik düzey, cinsiyet, mezuniyet alanı, işsizlik süresi ve yaş bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Bağımlı değişkenler ise iş arama kanalları, işsizlik nedenlerine ilişkin algılar ve istihdam beklentileri olarak gruplanan başlıklar altında elde edilen verilerdir. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri sınıflamalı verilerin arasındaki ilişkinin incelenmesini sağlayan Ki-kare Analizi ile incelenmiş, analiz 0,05 anlamlılık düzeyinde uygulanmıştır. Ayrıca bağımsız değişkenin sınıflamalı, bağımlı değişkenin sürekli değişken olduğu durumda aralarındaki ilişkiler Varyans Analizi (ANOVA Testi) ile belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre üniversite mezunu işsizlerin kullandıkları iş arama kanalları, işsizlik nedenlerine ilişkin algıları ve istihdam beklentileri çalışmanın bağımsız değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Mezunlarının işsizliği, Ki-kare Analizi, ANOVA

Quantitative Analysis of Variables that Effect The Unemployment of University Graduates in Turkey

Abstract

It is aimed to describe the variables that effect the unemployment experiences of unemployed undergraduates by using descriptive and inferential statistics. In order to achieve this aim a survey has been employed to 1237 unemployed graduates, who register to İSKUR (Turkish Official Employment Agency). Socio economical statue, gender, graduation field, unemployment duration, and age are the independent variables of the research. The dependent variables are obtained by the data set that can be grouped under the titles of job search channels, the perceptions of their cause of unemployment and the employment expectations. The effects of independent variables on dependent variables are analyzed by the Chi-square Analysis which enables to conduct on the categorized variables. The analysis conducted at the significance level of 0,05. Also, ANOVA is conducted when independent variable is categorized and dependent variable is continuous. According to the results, the job searching channels that graduate unemployed used, the perceptions on the causes of their unemployment and

*- Bu çalışma yazarın “Türkiye’de Üniversite Mezunlarının İşsizliğinin Eleştirel Bir Çözümlemesi” başlıklı doktora tezinin nicel kısmından üretilmiştir.

** - Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-8310-1709 aygulen.kayahan@ikcu.edu.tr

their expectations on employment are differ according to the independent variables of the research.

Keywords: Unemployment of university graduates, chi-square analysis, ANOVA.

GİRİŞ

1990'lı yıllarda üniversite eğitiminin istihdam anlamında değerinin yüksek olduğuna ilişkin genel bir görüş vardı. Bu görüş hizmet sektörünün de genişlemesi ile üniversite mezunu istihdamının artması ve iyi üniversitelerin iyi bölümlerinden mezun olanların iyi işlere girmesi örnekleri ile güçlenmiştir. Ancak 21. yüzyılın başından itibaren üniversite eğitiminin değeri gittikçe düşmüş, üniversite mezunlarının işsizliği artmış, mezunlar düşük nitelikler gerektiren işlere girmeye başlamıştır. Bu çalışmada üniversite mezunlarının, işsizliğini etkileyen değişkenler betimsel ve çıkarımsal istatistiksel tekniklerle analiz edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde kuramsal çerçeve verilmiş, ikinci bölümde konu alanı ile ilişkili literatür taraması gerçekleştirilmiş; üçüncü bölümde araştırmanın amacı, modeli, yöntemi ve veri seti anlatılmış, dördüncü bölümde bulgular beşinci bölümde sonuçlar verilmiştir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma, insanlar topluluklar halinde yaşamaya başladığından beri topluluğun iktisadi öz üretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için yapılan işbölümü sonucunda ortaya çıkmıştır ve bugünkü koşullarda da benzer olarak toplumsal işbölümü içinde, bireyin iktisadi varlığının devamı için gerçekleştirdiği faaliyetleri temsil etmektedir. Çalışma yalnızca ekonomik bir olgu değil, aynı zamanda bireyin saygınlığını sağlayan (Lordoğlu ve Törüner, 1995), belirli bir topluluğa ait olma duygusunu güçlendiren (Ataman, 2000: 1) üretim faaliyetlerini gerçekleştirmesi ile özsaygı geliştirmesini sağlayan bir olgudur. İşsizlik ise isteği olduğu halde çalışacak iş bulamama durumudur.

Üretim sürecindeki değişimler 20. yüzyılda, çoğu, üniversite eğitimi gerektiren endüstri mühendisliği, endüstriyel psikoloji, büro yönetimi, yönetim mühendisliği gibi çeşitli mesleklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Meslek sisteminde görülen değişimler sonucu mavi yakalı çalışanların oranında düşüş, uzmanlık gerektiren işlerde çalışanların yani beyaz yakalı çalışanların oranında artış meydana gelmiştir (Giddens, 2000: 333). Bu süreçte özellikle bankacılık, medya ve halkla ilişkiler, reklamcılık, danışmanlık, tasarım, çeşitli mühendislik dalları gibi piyasaya dönük işlevleri nedeniyle bazı meslekler rağbet görmeye başlamış, dolayısıyla belli bir dönem için işe girmede uzman, yani eğitilmiş, vasıflı olmak önemli hale gelmiştir. Lordoğlu ve Törüner (1995)'e göre vasfın genel özellikleri "Profesyonel bilgi olarak belli bir mesleki bilgiye ve işin bütününe kavrayacak şekilde üretim bilgisine sahip olmak; işle bütünleşerek kişiliğini ve yaptığı işi geliştirebilmek,

işin yapılışında takdir yetkisini kullanıyor ve emek sürecini kontrol edebiliyor olmak” tır. Ayrıca bir işe odaklı olarak çalışmak yerine aynı iş yerinde birden fazla işi kontrol altında tutabilmek, bir ürünü, hizmeti ya da süreci tasarlayabilmek, planlayabilmek ve uygulama yapabilmek, ürün ya da hizmet üretimi sürecinde inisiyatif olarak karar verme becerisine ve yetkisine sahip olabilmek de vasıflı olmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla vasıflı olabilmek yapılan işe her aşamada hâkim olmayı gerektirmektedir. Vasıfsızlaştırma ise çalışanın elinden karar hâkimiyetinin alınarak onun sadece teknik olarak işi yapma durumuna indirgenmesidir. 20. yüzyılda mesleki yapıda oluşan değişimlerle birlikte popülerlik kazanan bankacılık, medya ve halkla ilişkiler, reklamcılık, danışmanlık, tasarım, çeşitli mühendislik dalları gibi meslekler 21. yüzyılda popülerliğini kaybetmiş, bu meslek mensupları da birçok meslek çalışanları gibi vasıfsızlaştırılmıştır.

Zihinsel emek gerektiren işler bir ürün ya da süreç olarak somut olarak yapıldığından yazma, çizme vb. parçalara ayrılarak bedensel emek ürünlerine indirgenebilmektedir (Braverman, 2008: 294). Böylece tüm meslekler teknikleştirilmekte, vasıflı çalışanlar bile vasıfsızlaştırılmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da zorunlu eğitim basamaklarından sonra eğitim almanın toplum nezdinde değeri düşmektedir. Üniversite mezunları da mezun olmayanlarla aynı işi (bedensel emek işlerini) yapacaksa eğitimin bir değeri kalmamaktadır. Ancak bir yandan da sürekli olarak eğitimin öneminin vurgulandığı bir paradoks söz konusudur. Çünkü teknolojinin sürekli gelişmesi, bir işin gerektirdiği beceri kümesinin sürekli arttığını ileri süren araştırmacılar için en büyük kanıt olarak kullanılmaktadır. Böylece bir işin gerektirdiği vasıf düzeyinin sürekli olarak arttığını iddia etmek gerek işbaşı yetiştirmeler için eğitimin (Karakaya, Plasman ve Rycx, 2007), gerekse işe girme öncesindeki formal ve enformel eğitimlerin önemine dikkat çekmektedir.

Eğitim ekonomisi alanındaki çalışmalar eğitimsiz olmanın işsizliğe neden olduğunu göstermektedir (Jallade, 1987; Mincer,1989; Amendola ve Gaffard, 2003). Mincer (1989) daha fazla eğitim almış işçilerin iş piyasasında diğerlerine göre yüksek ücret alması, meslekte yükselme ve işsizlik riskinin daha az olması olarak üç alanda daha avantajlı olduklarını dolayısıyla eğitimin temel yararlarından birisinin yüksek eğitim basamaklarında işsizlik riskini azaltması olduğunu belirtmiştir. Amendola ve Gaffard (2003) işsizlik kaynakları arasında düşük eğitim düzeyi ve düşük üretkenlik olduğunu belirtmiştir.

Son yıllardan itibaren sosyal bilimler literatürüne “Risk Toplumu” kavramının girişi ile birlikte özellikle toplumsal düzeni anlamak için güven, risk, belirsizlik kavramları çok kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz toplumlarında özellikle gençlerin işsizlik, yoksulluk, evsizlik riskleri taşıdığı, bunlardan kaçınmalarının yolunun da eğitim yatırımı yapmaları gerektiği fikri popüler hale gelmiştir. Artık modernist toplumdaki iş, istihdam güvencesi gibi klasik kavramlar yerini” bilgi toplumunun gerektirdikleri”, “işsizlik riski altındaki gençler” gibi kavramlara bırakmış ve “Risk Toplumu” kavramı modernist toplumdan post modernist topluma geçiş sürecini açıklamaya yardımcı olmuştur (Bessant, 2002).

Toplum nezdinde üniversite yolu ile çalışma yaşamında da elit zümrenin bir parçası olunacağı görüşü bir dönem için önemli olmuştur. Ancak eğitimin işsizliği önleyeceği

ve elit zümreye girişi sağlayacağına ilişkin görüş son yıllarda artan üniversite mezunu işsizliği karşısında gücünü yitirmektedir. Özellikle nüfusunun çoğunluğu orta ve ortanın altı gelir gruplarından olan ülkelerde doğal olarak toplum eğitime işlevselliği ölçüsünde değer vermektedir. Sonuç olarak Türkiye’de üniversite mezunlarının işsizliğini etkileyen değişkenlerin ne olduğu ile ilişkili bir analiz önemli hale gelmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Eğitimin istihdam ya da işsizlikle ilişkileri ilk olarak 1960’lı yıllarda Schultz, Becker, Denison, Mincer vb. iktisatçılar tarafından eğitimin ekonomik getirilerine dair yapılmış olan birçok araştırmada incelenmiştir. Sonraki yıllarda yapılmış olan araştırmalarda eğitimin istihdam ile olan güçlü bağları ortaya konmuştur. 2000’li yıllarda yapılan araştırmalarda bu zayıflayan bağlara vurgu yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde eğitim ile işsizlik arasındaki ilişkileri inceleyen yakın dönemde yapılmış araştırmalara yer verilmiştir.

Karataş (1996), araştırmasında Ankara’da İş ve İşçi Bulma Kurumu’na kayıt yaptıran işsizlerle yaptığı görüşmelerde genç işsizliğini ekonomik, toplumsal ve ruhsal yönlerden incelemiştir. Bu araştırmaya göre işsizlik olgusu temelde ekonomik süreçlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır ve göç, kentleşme olgusu, eğitim, cinsiyet, yaş gibi değişkenlere duyarlı bir sorundur. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre gençlerin bağımsız bireyler olarak yaşama isteği, devletlerin tutarlı ve sağlam birer insangücü politikasının olmaması, kentlerde yaratılan istihdam olanaklarından daha hızlı bir nüfus yoğunlaşmasının olması, üniversiteye giriş sistemindeki bozukluk ve tutarsızlık gençlerin işsiz kalmasına neden olmaktadır

Yüksel (2003), küreselleşme, ekonomideki yeniden yapılanma ve ekonomik krizlerin etkisi ile gündeme gelen Türkiye’deki işsizlerin depresyon durumlarını betimlemeye çalışmış, işsizliğin yarattığı psikolojik ve sosyolojik etkileri incelemiştir. Araştırmada Ankara’da ikamet eden 182 işsiz ile görüşülmüş, araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre işsizlik sürecinde işsizlerin karşılaştığı sosyal, ekonomik, fizyolojik ve psikolojik durumların onların güç koşullar içinde yaşamlarını sürdürdüklerini göstermiştir. Araştırmanın eğitim ile ilgili sonuçları arasında ise, ilköğretimli ve ortaöğretimli işsizlerin yükseköğretimli işsizlere göre daha fazla depresyonlu olduğu bulunmaktadır. Bu sonuç yüksek düzeyde eğitilmiş olmanın stresle ve depresyonla daha iyi baş edebilme yeterliği sağladığını göstermektedir. Diğerlerine göre depresyon oranları az olmakla birlikte, araştırmaya katılan işsiz üniversite mezunlarından depresyonlu olanların oranı % 77’dir.

McGuinness (2003), Kuzey İrlanda’da üniversite mezunları için düzenlenen bir kurs programına katılan mezunların kurs sonrası istihdam durumunu incelemiştir. Araştırma kapsamında 1997-1998 arasında hem teorik hem de staj uygulaması da içeren bir eğitim programı olan Prömiyer Programı’na (Premiere) katılan üniversite mezunları ile 2000

yılında telefonla görüşmeler yapılmıştır. Kursa katılan 120 kişiye; bu kursa başvuran ve kabul edilmeyen veya başvurup, başlayıp da tamamlamayanlar arasından da 46 kişiye anket uygulanmıştır. Ankette birinci bölümde katılımcıların beceri düzeylerini kendi beyanlarından elde etmeye çalışan 16 soru sorulmuştur. İkinci bölümde ise çalışıyorlarsa çalıştıkları işle ilgili, çalışmıyorlarsa istihdam beklentileri ile ilgili sorular sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre Prömiyer Programı mezunları diğerlerine göre daha fazla eğitim almış olmalarına rağmen ilginç bir şekilde düşük beceri gerektiren işlere girmiştir. Henüz işsiz olanlarının istihdam beklentileri de daha az beceri gerektiren işlerden yana olmaktadır. Daha az beceri gerektiren işler yaptıkları için hem şu andaki kazançları diğerlerine göre daha az, hem de gelecekteki kazançları daha az olacak gibi görünmektedir. Çalışmada bu nedenlerden birisinin iş piyasasında işlerin gerektirdiği becerilerin ne olduğunun tam olarak tanımlanmamış olduğu belirtilmektedir. Mcguinness'in araştırması eğitim ile istihdam bağlarının zayıf olduğunu göstermektedir.

Tufan Demiray (2003), yükseköğretim mezunlarının çalışma yaşamına geçişteki sorunlarını ve işsizlik nedenlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmasının evrenini Türkiye'de lisans düzeyinde sözel ağırlıklı bölümlerden mezun olmuş, yükseköğretimli işsiz gençler oluşturmaktadır. Çalışma grubunu ise hem Türkiye İş Kurumu'na müracaat eden, hem de Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı olmayan fakat çalışma evreninin kapsamında yer alabilecek gençlerden oluşturmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre üniversite mezunu işsizler işverenlerin kendilerine nitelikli işler değil, vasıf gerektirmeyen kötü çalışma koşullarında işler sunduklarını belirtmektedirler. Araştırmaya katılan gençler üniversitelerdeki eğitimin niteliğinin düşük ve ezbere dayalı ve güncel yaşamın çok gerisinde olduğunu belirtmiş ve bu yüzden işgücü piyasalarındaki taleplerle uyumadığını bunun da işsizliği arttırdığını belirtmiştir. İş bulmada aile, sosyo ekonomik durum, çevre, gencin çalışmaya karşı tutumu, hayattan beklentileri ve iş arayış davranışları işsiz kalmasında etkili olmaktadır. Gencin aldığı eğitim ve seçtiği meslek, işverenlerin daha çok deneyimli kişilerle çalışmak istemeleri, devletçe izlenen politikalar ve işsizlik süresinin nasıl değerlendirildiği de gençlerin işsiz kalmalarını etkilemektedir

Çelik (2006), çalışmada Ankara ve Şanlıurfa'dan 2003 yılının son üç ayında Türkiye İş Kurumu'na kayıt yaptırmış işsizlerin işsizlikleri sürecinde etkili olan faktörleri, işsizlikle baş etme stratejileri ile işsizliklerinin olası sonuçlarını incelemiştir. Araştırmacı 329 kişiye ve onların ailelerine anket uygulamış, iş ve istihdam alanlarında politika belirleyici olan 21 karar verici ile görüşme yapmıştır. Araştırmada yoksul ailelerde istihdam garantisinin olmadığı ve eğitimin ailenin genç fertlerine aktarılmasının mümkün olmadığı çünkü gençlerden en kısa zamanda iş bulup aile bütçesine katkı yapması beklendiği, bu sebeple de eğitimlerini çok sürdüremedikleri ortaya çıkmıştır. Yoksul ailelerdeki gençlerin özellikle ailesi kalabalıksa ve bu aile gencin ücretli çalışmasına muhtaçsa işsizlik süresini çok fazla uzatma şansı olmadığı ve bir an önce çalışma yaşamına geçmesi beklendiğinden eğitim düzeyinin genellikle düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Az eğitilmiş olanların işsizlik dönemlerinin daha kısa ancak daha sık olduğu, iyi gelirli ailelerde ise gençlerin işsizlik sürelerini uzatabildiği, bu dönemde eğitime, mesleki kurslara, yabancı dil, bilgisayar, ehliyet kurslarına yatırım yapabildiği ortaya çıkmıştır

Berument, Doğan ve Tansel (2006), Türkiye’de çeşitli makroekonomik politikaların işsizlik üzerinde farklı etkilerinin olup olmadığını, varsa bunların eğitim düzeylerine göre işsizliği ve cinsiyete göre işsizliği nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Yöntem olarak Vektör Otoregresyon (VAR) modeli uygulayan araştırmacılar, mali politikaların genel olarak işsizliği de eğitim düzeylerine göre işsizliği de etkilemediğini bulmuşlardır. Ancak öte yandan parasal konuları da içeren gelir politikalarının toplam işsizliği ve işsizliğin bileşenleri olan eğitim düzeylerine göre işsizlik ile cinsiyete göre işsizliği etkilediklerini göstermişlerdir. Araştırmanın bulguları arasında makroekonomik alanda ücret ve gelir üzerinde gerçekleşen şok değişikliklerin lise ve üniversite mezunu işsizlerin sayısını arttırdığı, ancak ilköğretim ve altı düzeyde eğitimlilerin işsizliğini azalttığı sonuçları elde edilmiştir.

Cholwe (2007), üniversite mezunu işsizlerin emek piyasasında nasıl marjinalleştirildiklerini ve bu marjinalleştirilmenin sonuçlarını araştırmıştır. Araştırmasında, politika belirleyici devlet kurumları ve sivil toplum örgütleri temsilcileri ile görüşmeler yapmış, mezun olmalarından sonra en az iki yıl işsiz kalmış olan üniversite mezunu işsizler ile odak grup görüşmesi yapmıştır. Araştırmasından elde ettiği sonuçlara göre üniversite mezunlarının işsizliği ülkedeki ekonomik sorunlardan etkilenmektedir. Enformel sektörün büyümesi formel istihdamı azaltmış ve üniversite eğitiminin ekonomik değeri de düşmüştür. Yabancı kuruluşların sunduğu ekonomik uyum paketlerinin içerdiği ticari serbestleşme, devletin tasfiyesi, kamusal kuruluşların özelleştirilmesi, tüketim mallarının üretilmesinin kaldırılarak ihraç mallarının üretimine ağırlık verilmesi, devletin döviz kuru düzenlemelerinin kaldırılması, kamu hizmeti harcamalarının azaltılması üniversite mezunlarının piyasa tarafından emilmesini güçleştirir hale gelmiştir. Araştırmanın yapıldığı Zambiya’da aile yapısı ve aile içi dayanışma kültürü de üniversiteye gönderilen çocuklardan mezuniyet sonrası hem ailenin temel gereksinimlerini karşılaması hem de diğer kardeşleri okutması beklentilerini doğurmakta, böylece işsiz mezunlar ekonomik baskıların yanı sıra psikolojik baskılara da maruz kalmaktadır.

Karakaya, Plasman ve Rycx (2007), Belçika’daki gizli işsizlik olarak nitelenebilecek olan “Aşırı Eğitim”(Overeducation) belirlemeye çalıştıkları araştırmalarında 10’dan fazla işçi çalıştıran firmalardaki 80.464 kişiye 1995 yılında uygulanan Kazanç Anketini değerlendirmişlerdir. Araştırmacılar ampirik yöntem ve amaçlı yöntemi birlikte kullanmışlardır. Amaçlı yöntemin içinde ILO’nun iş ile işin gerektirdiği eğitim düzeylerini eşleştirerek yaptığı uluslararası sınıflandırma çizelgelerinden yararlanılmış; İkinci yöntemde de ILO sınıflandırmasındaki 23 meslekte en çok görülen eğitim düzeyini bir meslek için gerekli eğitim düzeyi olarak almışlardır. Çalışma yapılan veriler genellikle erkek (% 69) lise eğitimi (% 42) Flamenk kuruluşlarında çalışan (% 62), geçici iş sözleşmesi olan (% 97), tekstil sektöründe çalışan (% 41) ve özel sektör (% 85) çalışanlarına aittir. Elde ettikleri sonuçlara göre Belçika’da özel sektördeki işgücünün % 22 ile % 24’ü arasında bir kısmı aşırı eğitim almış durumdadır. Az eğitilmiş işçiler daha ileri yaşlarda ve fazla deneyimli iken, aşırı eğitilmiş işçiler genellikle genç, fazla eğitilmiş ama az deneyimlidir. Ayrıca araştırmalarında işverenlerin eğitim yerine deneyime daha fazla önem verdikleri sonucuna ve kamu kurumlarında çalışan erkek çalışanların aşırı eğitimden daha az

etkilendikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Mains (2007), Etiyopya'daki üniversite mezunları arasındaki işsizliği incelediği çalışmasında katılımcı gözlem yöntemini kullanmıştır. Araştırmasından elde ettiği sonuçlara göre Etiyopya'da halk arasında eğitime oldukça fazla önem verildiğini, buna karşın yabancı kuruluşlarca Afrika'ya sunulan yapısal uyum programlarının da etkisiyle eğitimin ekonomik değerinin azaldığını belirtmektedir. IMF programlarındaki kamu sektörünü daraltıcı dayatmalar kamu mülkiyeti ve kamusal hakları değiştirmiş, bir yandan üniversite eğitimi almak zorlaşırken, üstelik bir de Etiyopya'da kamu istihdamı için gerekli görülen üniversite eğitimi, kamu sektörü daraltıldığı için çok sayıda mezunun işsizliği ile sonuçlanmaya başlamıştır.

Plumper ve Schneider (2007), Almanya'da 1970'lerde görülen kitlesel işsizliğin aynı zamanda ülkedeki üniversitelere öğrenci kayıtlarının arttığı ve devletin öğrenci başına yaptığı harcamaları kısıttığı dönemle aynı zaman diliminde gerçekleştiğini gözlemlemiş ve bu üç durum arasında bir bağlantı olup olmadığını araştırmışlardır. 1975-2000 yılları arasındaki Almanya'daki istatistikî verileri inceleyerek bu üç olgu arasında bağlantı olduğu hipotezlerini test eden araştırmacıların bu hipotezleri doğrulanmıştır. Plumper ve Schneider devletlerin yüz binlerce kişiyi işsizlikten kurtarması için özellikle de dezavantajlı bölgelere, fazla maddi kaynak gerektirmeyen bölümleri olan üniversiteler açmasını, ancak bir yandan da öğrenci başına yapılan harcamaları düşürmesini önermektedir.

Onocak (2008), Sivas ili özelinde işsizliğin bireyleri nasıl etkilediğini araştırmıştır. Araştırmasına katılan 410 kişiden üniversite mezunu olanların oranı % 5.8'dir. Araştırmaya katılan işsizlerin % 6.3'ü boş zamanlarını kurslara giderek değerlendirmektedir. Katılımcıların % 37.8'i iş bulamama nedenini geçerli referansının olmamasına bağlamakta; % 20.7'si eğitimlerinin yetersiz olmasına, % 18.3'ü mesleğine uygun iş bulamamasına, % 10.2'si mesleğinin olmamasına, % 3.7'si mesleğinin geçersiz olmasına, % 9.3'ü de diğer sebeplere bağlamaktadır. Ayrıca katılımcıların % 52.8'i iş'in anlamını bir sosyal güvenceye sahip olmak, % 30.6'sı para kazanmak; % 8.1'i kendini gerçekleştirme fırsatı elde etmek; % 6.1'i statü sahibi olmak, % 2.4'ü prestij sahibi olmak olarak yanıtlamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulardan birisi de işsizlik süresi ile iş bulma ümidi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğudur. Uzun süredir işsiz olan bireyler kısa süredir işsiz olan bireylere göre iş bulma konusunda daha ümitsizdir. Bir başka bulgu da vasıf düzeyi ile iş bulma umudu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğudur. Vasıflı bireyler işsiz kaldığında vasıfsız bireylere göre daha ümitli olmaktadır.

Jeffrey (2009), Hindistan'da üniversite mezunu işsizlerin artışı, yaygınlaştırılan üniversite eğitiminden daha farklı nedenlere bağlamaktadır. Okullaşmanın artması ile birlikte, çocuklarının beyaz yakalı işlere girebilmesi için, aileler okullaşmaya sürekli yatırım yapmaya sevk edilmekte, ancak genç insanların güvenceli-iyi ücretli işlere girme isteklerini baltalayan, lise ve üniversite mezunlarının maaşlı istihdamının eksikliğini getiren şey, eğitilmiş işsizler için yeni olmayan, neoliberal ekonomik değişimlerdir (Jeffrey, 2009).

Bai (2009), Çin'de üniversite mezunu işsizlerin varlığını açıklarken, 1992'de yapılan yükseköğretim reformu ile üniversitelerin şirketlere, öğrencilerin de harç ödeyen müşterilere dönüştürülmesiyle üniversiteleri piyasaya açma sürecinde yeterli planlamanın yapılmadığını gündeme getirir. Mezunların istihdam durumları planlanmadan, üniversite eğitimi yaygınlaştırılmıştır. Planlı ekonomi zamanında Çin'de gücü, sosyal statüyü, refahı arttırmak için tek kanal olarak bakılan diploma sahibi olmaya Çin halkı tarafından bu dönemde de büyük önem atfedilmiş, böylece üniversite mezunu sayısı, hedeflenenden daha kısa sürede hedeflerin üstüne çıkmış ve piyasa tarafından emilmez hale gelmiştir (Bai, 2009).

3. AMAÇ, MODEL, YÖNTEM VE VERİ SETİ

3.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı üniversite mezunu işsizlerin, işsizlik deneyimlerini belirleyen ve etkileyen değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmada sosyoekonomik köken, mezun olunan alan, cinsiyet, işsizlik süresi ve yaş olarak beş bağımsız değişken belirlenmiş bu değişkenlerin, üniversite mezunlarının iş arama kanalları, işsizlik algıları ve istihdam beklentileri üzerindeki etkileri incelenmiştir.

3.2.Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

Bu araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli kullanılan araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkiler incelenilmektedir (Büyükoztürk vd, 2013). Bir kesikli değişken (sınıflamalı değişken) ile sürekli bir değişken arasındaki ilişkiler Varyans Analizi, sürekli değişkenler arasındaki ilişkiler Korelasyon ve Regresyon Analizleri ile incelenirken kesikli değişkenler arasındaki ilişkiler ise Ki-kare Analizi ile incelenilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015:58). Bu çalışmanın bağımlı değişkenleri arasında sadece iş beklentileri başlığı altındaki gelecekte girilecek işteki ücret beklentisi ile ideal çalışma süresi değişkenleri sürekli değişken olduğundan bağımsız değişkenlerin bu iki değişken üzerindeki etkileri Varyans Analizi (ANOVA testi) ile incelenmiştir. Araştırmadaki diğer tüm bağımsız ve bağımlı değişkenler kesikli (sınıflamalı/ kategorik/nitel) değişkenlerdir. Diğer değişkenler arasındaki ilişkiler Ki-kare Analizi ile incelenmiştir.

3.2.1. Ki-Kare Analizi:

Ki-kare Analizi, bir dağılımın başka bir dağılıma uyumunu “Uyum İyiliği Testi” ile ölçebildiği gibi aynı zamanda iki sınıflamalı değişkenin ya da biri sıralamalı biri sınıflamalı olan iki değişkenin arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını “Ki-kare Bağımsızlık Testi” ile ölçebilir (Büyükoztürk, 2017: 158).

Analiz sürecinde yokluk hipotezi iki değişken arasında bir ilişki olmaması yani iki

değişkenin birbirinden bağımsız olması olarak kurulur. Test edilen hipotez ise iki değişken arasında bir ilişki olduğu hipotezidir. “Değişkenin kategorik olduğu ve evren dağılımının bilinmediği durumlarda” (Baykul ve Güzeller, 2016: 523) kullanılan Ki-kare Analizi, Ki-kare olasılık dağılımları üzerine kuruludur.

Birbirinden bağımsız n elemandan oluşan bir gözlem kümesi için χ^2 dağılımı μ ortalama, σ_x^2 varyans olmak üzere Eşitlik 1 ile ifade edilir.

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(X_i - \mu)^2}{\sigma_x^2} \quad (1)$$

Böylece tesadüfi değişkenin olasılık dağılımı, v serbestlik derecesine bağlı olan Eşitlik 2 ile ifade edilir.

$$P(\chi^2) = \frac{k}{\sqrt{e^{\frac{1}{2}\chi^2} \cdot (\chi^2)^v}} \quad (2)$$

Eşitlik 2’den de görülebileceği gibi Ki-kare dağılımı serbestlik derecesine bağlı olarak değişmektedir. Ki-kare eğrilerinin çarpıklığı serbestlik derecesi küçüldükçe yüksek olur bu sayı büyüdükçe normal dağılıma yaklaşır. İki kategorik değişkenin arasındaki ilişki değişkenleri iki boyutlu çapraz tablolarda ifade ederek ve beklenen değerler ile gözlenen değerler arasındaki farklılığı ölçüt olarak bulunabilir. Bağımsızlık testinde test istatistiği çapraz tablolardaki gözlenen frekanslar f_i beklenen frekanslar e_i olmak üzere Eşitlik 3 ile hesaplanır (Bowerman, O’Connell & Orris, 2004:411).

$$\chi^2 = \sum_{ij} \frac{(f_i - e_i)^2}{e_i} \quad (3)$$

Bu şekilde elde edilen ki-kare değeri sınır değeri ile karşılaştırılarak yokluk hipotezinin reddine veya kabulüne karar verilir.

3.2.3. Varyans Analizi

İkiden çok sayıda gruptan çekilen ortalamalar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Varyans Analizi ile belirlenir (Gürsakar, 2014:281). Mertler ve Vannatta (2016:15) bağımsız değişkenin ikiden fazla kategoriden oluşması, bağımlı değişkenin ise nicel (sürekli) olması durumunda Varyans Analizinin yani ANOVA (Analysis of Variance) testinin yapılabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk (2016: 4) de Varyans Analizi için bağımsız değişkenin ikiden fazla kategorili, bağımlı değişkenin ise nicel olması gerektiğini belirtmiştir.

Varyans Analizinde yokluk hipotezi iki değişken arasında bir ilişki olmaması yani iki değişkenin birbirinden bağımsız olması olarak kurulur. İki değişken arasında bir ilişki

olduğu hipotezi ise test edilir.

x_{ij} j 'inci gruptaki i 'inci değeri göstermek ve e_{ij} hata değeri olmak üzere belli bir grubun ortalaması da μ_j olması durumunda gruptaki herhangi bir değer Eşitlik 4'teki gibi ifade edilir:

$$x_{ij} = \mu_j + e_{ij} \quad (4)$$

k tane gruptaki tüm gözlemlerin ortalaması Eşitlik 5'teki gibi ifade edilir:

$$\mu = \sum_{j=1}^k \mu_j / k \quad (5)$$

Eşitlik 5 ile elde edilen ortalama tüm grupların ortalamaları olan μ_j 'lerin ortalamasıdır. Böylece grupların ortalaması ile grupların ortalamalarının ortalaması arasındaki fark Eşitlik 6 ile elde edilir.

$$\tau_j = \mu_j - \mu \quad (6)$$

Eşitlik 6' da μ_j tek başına bırakılarak Eşitlik 4'te yerine yazılırsa Eşitlik 7'de verilen tek yönlü Varyans Analizi Modeli kurulmuş olur.

$$x_{ij} = \mu + \tau_j + e_{ij} \quad (7)$$

Eşitlik 7 herhangi bir ölçümün genel ortalama ve grupların ortalamaları ve hata terimi cinsinden ifade edilebildiğini göstermektedir. Veri setindeki gruplar arası ve gruplar içi kareler toplamları, bu toplamların toplamları, hatanın ortalama karesi, serbestlik dereceleri kullanılarak hesaplanan formüllerle elde edilen F değeri sınır değer ile karşılaştırılarak yokluk hipotezinin reddine veya kabulüne karar verilir.

3.3. Veri seti

Araştırmada kullanılan anket, çeşitli alanlardan farklı profillerdeki üniversite mezunu işsizlerle ön görüşmeler yapılarak sonrasında uzman görüşleri alınarak ve pilot uygulama yapılarak geliştirilmiştir. Geliştirilen anket www.jetanket.com sitesine bir yıllık ücreti ödenerek online hale getirilmiş ve online anket linki İŞKUR'a Ankara'dan kayıt yaptıran ve kaydı aktif durumda olan 10.080 üniversite mezunu işsiz e-posta adreslerine İŞKUR tarafından gönderilmiştir. Anketi 1237 üniversite mezunu işsiz doldurmuştur. Anket 39 maddeden oluşmaktadır. Anketlere ilişkin genel kısıtlılıklardan kurtulmak için anketteki 6 madde, birden fazla seçeneğin işaretlenebileceği şekilde düzenlenmiş; 9 maddeye katılımcıların kendilerinin yazabileceği bir alanı da içeren "diğer" maddesi ve "diğer ise belirtiniz." maddesi eklenmiş, 13 maddede ise seçenek konulmayarak, katılımcıların doğrudan yanıtlarını yazmaları istenmiştir. Çalışmada elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılım

Çizelge 1'de araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet, yaş, mezuniyet alanı ve işsizlik sürelerine göre dağılımları verilmiştir.

Çizelge 1: Katılımcıların Cinsiyet-Yaş-Mezuniyet Alanı-İşsizlik Süresine göre Dağılımları

Cinsiyet	f	%	Mezuniyet Alanı	f	%
Kadın	622	50,3	Sosyal Bilimler	763	62,9
Erkek	615	49,7	Fen Bilimleri	450	37,1
Toplam	1237	100	Toplam	1213	100

Yaş grubu	f	%	İşsizlik Süresi	f	%
30 yaş ve altı	844	68,6	0-1 yıl	465	59,8
31- 40 yaş arası	329	26,8	1.1 yıl -4 yıl	269	34,6
41 yaş ve üstü	57	4,6	4.1 yıl ve üzeri	44	5,6
Toplam	1230	100	Toplam	778	100

Araştırmaya katılan üniversite mezunu işsizlerin;

% 50,3'ü (622 kişi) kadınlardan, % 49,7'si (615 kişi) de erkeklerden oluşmaktadır. Kadın erkek dağılımı dengelidir.

% 68,6'si (844 kişi) 30 yaş ve altında, % 26,8'i (329 kişi) 31-40 yaş arasında, % 4,6'sı (57 kişi) ise 41 yaş ve üstündedir. Katılımcıların % 0,6'sı (7 kişi) yaş sorusunu yanıtlamamıştır.

% 62,9'u (763 kişi) sosyal bilimler alanlarından mezun; % 37,1'i (450 kişi) fen bilimleri alanlarından mezundur. Katılımcıların % 1,9'u (24 kişi) mezun olduğu alan sorusunu yanıtlamamıştır.

% 59,8'inin (465 kişi) işsizlik süresi 0-1 yıl; % 34,6'sının (269 kişi) 1 - 4 yıl arasında, % 5,6'sının (44 kişi) ise 4 yılın üzerindedir. İşsizlik süresi sorusunu katılımcıların % 37,1'i (459 kişi) yanıtlamamıştır.

Çizelge 2 araştırmaya katılan üniversite mezunu işsizlerin anne-baba meslekleri ile anne-baba eğitim durumlarını göstermektedir. Mesleki gruplar Boratav'ın (2004) mesleklere ilişkin kentsel ve kırsal sınıflar kategorizasyonu dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu kategorizasyonda kentsel sınıflar yüksek nitelikli ücretli, beyaz yakalı ücretli, niteliksiz

hizmet işçisi, mavi yakalı işçi, esnaf, 1 veya 2 sürekli işçi çalıştıran işveren ve 3'ten fazla sayıda işçi çalıştıran işveren olarak 7 ayrı kategoride incelenmiştir. Kırsal sınıflar ise zengin, orta, yoksul köylü ve tarım işçileri olarak 4 ayrı kategoride incelenmiştir. Katılımcılara ayrıca anne ve baba mesleklerini verilen bir alana yazabilecekleri "diğer" seçeneği de sunulmuştur.

Çizelge 2: Katılımcıların Anne-Baba Meslekleri ve Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımları

Meslek Grupları	Anne		Baba		Eğitim Düzeyleri	Anne		Baba	
	f	%	f	%		f	%	f	%
Ücretli/maaşlılar	221	18,6	763	64,2	Okuryazar değil	90	7,4	10	0,8
İşverenler	22	1,8	161	13,6	Sadece okuryazar	125	10,2	32	2,6
Zengin/Orta köylü	6	0,5	39	3,3	İlk ve ortaokul	654	53,6	512	42,3
Topraksız/Yoksul köylü	8	0,7	27	2,3	Lise	220	18	315	26
Ev hanımı	905	76,2	6	0,5	Yüksekokul	50	4,1	95	7,8
Diğer	26	2,2	191	16,1	Üniversite ve daha üst	84	6,7	248	20,4
Toplam	1188	100	1187	100	Toplam	1221	100,0	1212	100,0

Araştırmaya katılan üniversite mezunu işsizlerin;

Annelerinin mesleksel dağılımı şu şekildedir: % 76,2'si ev hanımı, % 18,6'sı ücretli/maaşlı, % 1,8'i işveren, % 0,7'si topraksız köylü, % 0,5'i zengin köylü, % 2,2'si ise diğer kategorisindedir.

Babalarının mesleksel dağılımı ise şu şekildedir: % 64,2'si ücretli/maaşlı, % 13,6'sı işveren, % 3,3'ü zengin köylü, % 2,3'ü topraksız/yoksul köylüdür. % 16,1'inin baba mesleği "diğer" kategorisindedir.

Annelerinin eğitim düzeylerine göre dağılımları şu şekildedir: % 53,6' ilk/ortaokul mezunu, % 18'lise mezunu; % 10,2'si sadece okuryazar, % 7,4'ü okur-yazar değil, % 6,7'si üniversite ve daha üst düzey mezunudur.

Babalarının eğitim düzeylerine göre dağılımı ise şu şekildedir: % 42,3'ü, ilk/ortaokul mezunu, % 26'sı lise mezunu, % 20,4'ü üniversite ve daha üst düzey mezunu, % 7,8'i yüksekokul mezunu, % 2,6'sı sadece okuryazar, % 0,8'i okuryazar değildir.

Çizelge 2'ye göre anneler ev hanımı kategorisinde, babalar ise ücretli/maaşlı kategorisinde yığılmıştır. Hem anneler hem babalar ilk ve ortaokuldan daha alt düzeylerde eğitim basamaklarında yığılmıştır. Annesi üniversite ya da daha üst düzey mezunu olanların oranı % 6,7 iken babası üniversite ya da daha üst düzey mezunu olanların oranı % 20,4'dür. Anne ya da babası köyden gelenlerin sayısı oldukça azdır (66 baba, 14 anne).

Çizelge 3'de katılımcıların gelir düzeylerine göre sınıflandırılması verilmiştir. Gelir düzeyinin sınıflandırmasında Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yaptığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasında belirlenmiş olan Türkiye'deki hane halkı kullanılabilir gelirin kent düzeyinde yüzde yirmilik gruplara dağılımındaki ortalamalar dikkate alınmıştır. Katılımcıların gelir düzeyleri yıllık düzeye çevrilmiş ve sonrasında TÜİK (2011)'de verilen Türkiye'deki gelir gruplarına göre % 20'lik dilimlerin orta noktasına göre kategorize edilmiştir. Bu işlem araştırmaya katılan katılımcıların Türkiye'de kullanılabilir hanehalkı gelirine göre yüzdelik dilimlerden hangisinde yer aldığını belirlemek açısından anlamlıdır.

Ayrıca gelir gruplarına ilişkin bir sınıflama da ortalama aylık gelirleri hanelerinde bu gelirle geçinen kişi sayısına bölünerek yapılmıştır. Bu aşamadaki sınıflandırmada şu sınır değerler kullanılmıştır:

-“1 günlük zorunlu gıda harcaması sınır değeri: Kadın (8,50 TL) ve Erkek (8,76 TL) ortalaması: 8,63 TL (DİSK, 2011): 30 günlük karşılığı: 258 TL

- Kasım 2011 itibari ile “16 yaşından büyük bekâr işçi için Net Asgari Ücret sınırı” : 658 TL,

-“Tek kişinin insanca yaşaması için aylık en az harcama miktarı”: 1020 TL, (TÜRK-İŞ, 2011)

- “Türkiye’de kişi başına düşen gelirin aylık değeri”:2300 TL (DB, 2010).

Çizelge 3: Katılımcıların Gelir Düzeyi ve Hanedeki Kişibaşına Düşen Gelirlerine Göre Dağılımları

Yıllık Gelir Düzey	Hanede Kişibaşına düşen Gelir(Yığılmalı Frekanslar)				
	f	%			
En alt	83	7	Açlık Sınırı ve altı	169	14,2
Alt	206	17,3	Asgari Ücret ve altı	700	58,9
Ortanın altı	256	21,4	Yoksulluk Sınırı ve altı	984	82,8
Orta	252	21,1	Kişibaşına Düşen Milli Gelirin altı	1168	98,3
Ortanın üstü	333	27,9	Kişibaşına düşen Milli Gelir ve üstü	20	1,7
En üst	64	5,4	Toplam	1188	100
Toplam	1194	100			

Eve giren ortalama aylık gelir, katılımcıların işsizliğe katlanma düzeylerine ilişkin bilgi sağlamak ve hangi gelir grubundan oldukları konusunda bilgi vermektedir. Çizelge 3'deki verilere göre ortanın altı, orta ve ortanın üstü düzeylerdeki oranlar toplanırsa % 70,9 oranı elde edilmektedir. Böylece yanıtlayıcıların büyük çoğunluğunun orta gelir grubundan olduğu görülmektedir. Çizelge 3'e göre katılımcıların % 14,2'si açlık sınırının altında yaşamaktadır. % 58'i asgari ücretten daha az gelire geçmektedir. % 82,8'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. % 98,3'ü Türkiye'de kişi başına düşen gelirden daha az gelir elde etmektedir.

4.2. Analiz Sonuçları

Katılımcıların kullandıkları iş arama kanalları ile sosyo ekonomik kökenleri, cinsiyetleri, mezuniyet alanları, işsizlik süreleri ve yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için 0.05 anlamlılık düzeyinde Ki-kare testi yapılmıştır. Anlamlı çıkan sonuçlar Çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4: İş Arama Kanalları İle Bağımsız Değişkenlerin Ki-Kare Testi Sonuçları

	Sosyoekonomik Düzey	Cinsiyet	Mezuniyet Alanı	İ.Süresi	Yaş
1.Bizzat işverene başvurma.	Gelir $\chi^2=26,92$; sd= 5; p=.000	$\chi^2=7,9$; sd= 1; p=.005		$\chi^2=7,8$; sd= 2; p=.020	
2.İŞKUR' a kayıt yaptıрма	Gelir $\chi^2=26,7$; sd= 5; p=.000	$\chi^2=7,3$; sd= 1; p=.007		$\chi^2=9,7$; sd= 2; p=.008	$\chi^2=6,9$; sd= 2; p=.032
3.Özel iş bulma kurumuna kayıt yaptıрма	Gelir $\chi^2=12,4$; sd= 5; p=.029				
4.Gazetede ki ilanları takip etme					$\chi^2=22,1$; sd= 2; p=.000
5. Gazeteye ilan verme		$\chi^2=3,9$; sd= 1; p=.049			
6.İnternette ki ilanları takip etme			$\chi^2=12,8$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=9,6$; sd= 2; p=.008	$\chi^2=8,7$; sd= 2; p=.013
7.İnternette ki iş bulma sitelerine kaydolma	Baba Meslek 24,7; sd= 12; p=.016	$\chi^2=5,2$; sd= 1; p=.023			$\chi^2=14,4$; sd= 2; p=.001
8.Çeşitli yerlere özgeçmiş gönderme				$\chi^2=7,9$; sd= 2; p=.020	
9.Aile üyeleri ile akrabalara haber verme	Baba Meslek $\chi^2=23,7$; sd= 12; p=.022	$\chi^2=10,3$; sd= 1; p=.001		$\chi^2=13,3$; sd= 2; p=.001	
10.Diğer tanıdıklara ve çevremdeki kişilere haber verme					
11.Belediye başkanı, genel müdür, milletvekili, bakan vb. kişilere gitme				$\chi^2=6,6$; sd= 2; p=.036	
12. Kendi işini kurmak için girişimlerde bulunma	Gelir $\chi^2=16,6$; sd= 5; p=.005	$\chi^2=29,5$; sd= 1; p=.000			$\chi^2=11,6$; sd= 2; p=.003
13.Kamunun açtığı sınavlara başvurma/girme. (Kurum sınavları ve KPSS)		$\chi^2=25,3$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=4,1$; sd= 1; p=.041	$\chi^2=28,7$; sd= 2; p=.000	$\chi^2=85,8$; sd= 2; p=.000
14.Özel sektörde açılan sınavlara başvurma/girme				$\chi^2=18,4$; sd= 2; p=.000	$\chi^2=52,3$; sd=2; p=.000
15.İşçi simsar ve araçlarına başvurma		$\chi^2=5,5$; sd= 1; p=.018			
16. Yurtdışında çalışmak için girişimde bulunma		$\chi^2=16,2$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=7,4$; sd= 1; p=.006		

Çizelge 4'e göre;

İş arama kanallarından internetteki iş bulma sitelerine kayıt olma, bizzat işverenlere başvurma, İŞKUR'a kayıt yaptırma, özel iş bulma kurumuna kayıt yaptırma, kendi işini kurma girişimlerinde bulunma yollarını kullanma ile **sosyoekonomik düzey** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş arama kanallarından bizzat işverenlere başvurma, İŞKUR'a kayıt yaptırma, gazeteyle ilan verme, internetteki sitelere kaydolma, akrabalara haber verme, kendi işini kurmak için girişimlerde bulunma, kamunun açtığı sınavlara girme, araçlarla iş arama, yurtdışında çalışmak için girişimde bulunma yollarını kullanma ile **cinsiyet** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş arama kanallarından internetteki ilanları takip etme, kamunun açtığı sınavlara girme, yurtdışında çalışmak için girişimde bulunma ile **mezun olunan alan** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş arama kanallarından bizzat işverenlere başvurma, İŞKUR'a kayıt yaptırma, İnternetteki ilanları takip etme, özgeçmiş gönderme, akrabalara haber verme, torpil kullanmaya çalışma, kamunun açtığı sınavlara girme, özel sektörde açılan sınavlara girme yolları ile **işsizlik süreleri** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş arama kanallarından İŞKUR'a kayıt yaptırma, gazetede ilanları takip etme, internetteki ilanları takip etme, internetteki iş bulma sitelerine kayıt olma, kendi işini kurmak için girişimlerde bulunma, kamunun açtığı sınavlara girme yollarını kullanma durumları ile **yaş grupları** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcıların işsizlik nedenlerine ilişkin algıları ile sosyo ekonomik kökenleri, cinsiyetleri, mezuniyet alanları, işsizlik süreleri ve yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için 0.05 anlamlılık düzeyinde Ki-kare Testi yapılmıştır. Sonuçlar Çizelge 5'de verilmiştir.

Çizelge 5: İşsizlik Nedenleri ile Bağımsız Değişkenlerin Ki-Kare (χ^2) Testi Sonuçları

	Sosyoekonomik Düzey	Cinsiyet	Mezuniyet Alanı	İ.Süresi	Yaş
Ekonomik kriz nedeniyle iş bulamıyorum	-	$\chi^2=11,3$; sd= 2; p=.004	-	$\chi^2=12,1$; sd= 4; p=.016	$\chi^2=12,7$; sd= 4; p=.012
Devlet iş sağlamadığı için iş bulamıyorum	Gelir $\chi^2=37,3$; sd= 10; p=.000	$\chi^2=24,7$; sd= 2; p=.000	-	$\chi^2=24,8$; sd= 4; p=.000).	-
Ekonomik sistem işsizlik ürettiği için iş bulamıyorum	Gelir $\chi^2=21,2$; sd= 10; p=.020	-	$\chi^2=8,7$; sd= 2; p=.013	X2=24,8; sd= 4; p=.000	-
Yoksulluk sınırının üzerinde bir ücrette iş bulamıyorum.	Anne Eğitim Düzeyi $\chi^2=25,5$; sd= 14; p=.030 Gelir $\chi^2=28,8$; sd= 10; p=.001	-	X2=7,2; sd= 2; p=.027	-	-
Sosyal çevrem geniş Olmadığı için iş bulamıyorum.	Gelir $\chi^2=21,6$; sd= 10; p=.017	$\chi^2=9,7$; sd= 2; p=.008	-	$\chi^2=12,5$; sd= 4; p=.014).	-
Referansım olmadığı için iş bulamıyorum.	-	-	-	$\chi^2=16$; sd= 4; p=.003	$\chi^2=33,3$; sd= 4; p=.000).
İşverenler daha genç yaşlarda çalışanlar aradığı için iş bulamıyorum.	Anne Eğitim Düzeyi $\chi^2=25,5$; sd= 14; p=.030 Gelir $\chi^2=20,6$; sd= 10; p=.024	$\chi^2=6,9$; sd= 2; p=.031	$\chi^2=17,3$; sd= 2; p=.000	$\chi^2=49,6$; sd= 4; p=.000	$\chi^2=232$; sd= 4; p=.000
Yeteneklerim ve/veya kültürel birikimim yeterli olmadığı için iş bulamıyorum.	-	-	$\chi^2=6,7$; sd= 2; p=.035	-	$\chi^2=17,5$; sd= 4; p=.002
Eğitim düzeyime uygun iş bulamıyorum.	Gelir $\chi^2=19,3$; sd= 10; p=.037	-	-	$\chi^2=14,7$; sd= 4; p=.005	-
Mezun olduğum üniversitenin adı piyasada popüler olmadığı için iş bulamıyorum.	-	$\chi^2=8,1$; sd= 2; p=.018	-	-	-
Şansım olmadığı için iş bulamıyorum	-	$\chi^2=11,1$; sd= 2; p=.004	-	$\chi^2=12,7$; sd= 4; p=.012	-

Çizelge 5'e göre;

Devletin iş sağlamaması, ekonomik sistemin işsizlik üretmesi, yoksulluk sınırının üzerinde

bir ücrette iş bulamama, sosyal çevrenin geniş olmaması, işverenlerin daha genç yaşlarda çalışanlar araması, eğitim düzeyine uygun iş bulamama nedenleri ile **sosyoekonomik düzey** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ekonomik kriz, devletin iş sağlamaması, sosyal çevrenin geniş olmaması, işverenlerin daha genç yaşlarda çalışanlar araması, mezun olduğu üniversitenin adının piyasada popüler olmaması, şansın olmaması nedenleri yüzünden iş bulamama ile **cinsiyet** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ekonomik sistemin işsizlik üretmesi, yoksulluk sınırının üzerinde bir ücrette iş bulamaması, işverenlerin daha genç yaşlarda çalışanlar araması, yetenekleri ve/veya kültürel birikiminin yeterli olmaması nedenleri ile **mezun olunan alan** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ekonomik kriz, devletin iş sağlamaması, ekonomik sistemin işsizlik üretmesi, sosyal çevrenin geniş olmaması, referansın olmaması, işverenlerin daha genç yaşlarda çalışanlar araması, eğitim düzeyine uygun iş bulamama, şansın olmaması yargıları ile **işsizlik süreleri** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ekonomik kriz, referansın olmaması, işverenlerin daha genç yaşlarda çalışanlar araması, yetenek ve/veya kültürel birikimin yeterli olmaması nedenleri ile iş bulamadığı yargıları ile **yaş** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Katılımcıların iş beklentileri ile sosyo ekonomik kökenleri, cinsiyetleri, mezuniyet alanları, işsizlik süreleri ve yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için 0.05 anlamlılık düzeyinde Ki-kare testi yapılmıştır. Ücret talebi ve ideal çalışma süresi sürekli değişkenler oldukları için bağımsız değişkenlerin bunlar üzerindeki etkisi 0,05 anlamlılık düzeyinde ANOVA testi ile ölçülmüştür. Sonuçlar Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: İş Beklentileri ile Bağımsız Değişkenlerin Ki-Kare Testi Sonuçları

	Sosyoekonomik Düzey	Cinsiyet	Mezuniyet Alanı	İ.Süresi	Yaş
İş ararken kamu sektörü özel sektör ayrımı yapma	Gelir $\chi^2=45,9$; sd= 10; p=.000	$\chi^2=8,1$; sd= 2; p=.017	$\chi^2=6$; sd=2; p=.044		$\chi^2=56,3$; sd= 4; p=.000
Farklı şehirde çalışabilme	Gelir $\chi^2=18,3$; sd= 5; p=.003	$\chi^2=16,3$; sd= 1; p=.000).			$\chi^2=12,5$; sd= 2; p=.002
Farklı ülkede çalışabilme	Baba Eğitim Düzeyi $\chi^2=16$; sd= 8; p=.042	$\chi^2=70,2$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=4,3$; sd= 1; p=.038		$\chi^2=7,4$; sd= 2; p=.024
Ücret talebi(TL)	Gelir F=3891,61 p<.001			F=2883,92 p<.001	F=5556,29 p<.001
İdeal çalışma süresi(saat)	Gelir F=7531,80 p<.001			F=29378,34 p<.001	F=46.293,09 p<.001
İş-Güvencesiz işte çalışma		$\chi^2=4$; sd=1; p=.045)			$\chi^2=6,7$; sd= 2; p=.035
Geçici işte çalışma		$\chi^2=18,1$; sd= 1; p=.000			$\chi^2=13,9$; sd= 2; p=.001
Üniversite mezuniyet alanı dışında bir işte çalışmayı kabul etme	Gelir $\chi^2=38,7$; sd= 5; p=.000		$\chi^2= 13,1$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=6,4$; sd= 2; p=.040	$\chi^2=13,3$; sd= 2; p=.001
Lise mezunlarının işlerinde çalışmayı kabul etme	Gelir $\chi^2=44,9$; sd= 5; p=.000). Baba Eğitim Düzeyi $\chi^2=37,4$; sd= 8; p=.000 Baba Meslek $\chi^2=29,6$; sd= 12; p=.003		$\chi^2=40,2$; sd= 1; p=.000	$\chi^2=15,1$; sd= 2; p=.001	$\chi^2=7,9$; sd= 2; p=.019

Çizelge 6'ya göre;

İş ararken kamu-özel sektör ayrımı yapma, farklı şehirde çalışabilme, farklı ülkede çalışabilme, ücret talebi, ideal çalışma süresine ilişkin görüşü, alınan eğitim ile ilişkisz olan ama üniversite mezunu olmayı gerektiren bir alanda çalışabilme, lise mezunlarının çalıştığı işlerde çalışabilmeleri ile **sosyoekonomik düzey** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş ararken kamu sektörü özel sektör ayrımı yapma, farklı bir şehirde çalışabilme, farklı ülkede çalışabilme, güvencesiz bir işte çalışabilme ve geçici bir işte çalışabilme durumları ile **cinsiyet** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

İş ararken kamu sektörü özel sektör ayrımı yapma, farklı bir ülkede çalışabilme, alınan eğitim ile ilişkisi olmayan ama herhangi bir üniversite mezunu olmayı gerektiren bir alanda çalışabilme, lise mezunlarının çalıştığı işlerde çalışabilme ile **mezun olunan alan** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Ücret talebi, ideal çalışma süresine ilişkin görüş, üniversitede alınan eğitim ile ilişkisi olmayan ama herhangi bir üniversite mezunu olmayı gerektiren bir alanda çalışabilme, lise mezunlarının çalıştığı işlerde çalışabilme durumları ile **işsizlik süreleri** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Kamu-özel sektör ayrımı yapma, farklı şehirde çalışabilme, farklı ülkede çalışabilme, ücret talebi, ideal çalışma süresine ilişkin görüş, güvencesiz işte çalışabilme, geçici işte çalışabilme, alınan eğitim ile ilgisi olmayan ama üniversite mezunu olmayı gerektiren bir alanda çalışabilme, lise mezunlarının çalıştığı işlerde çalışabilme durumları ile **yaş** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

SONUÇ

Bu çalışma son yıllarda gittikçe artan eğitilmiş işsizliğe, betimsel ve çıkarımsal istatistiklerle ışık tutmaktadır. Araştırmanın yöntemi olarak seçilen Ki-Kare analizi ve Varyans Analizinin seçilen değişkenler arasındaki ilişkileri modelleyebildiği görülmüştür. Değişkenler kategorik olduğunda Ki- Kare testi, sürekli olduğunda ANOVA testi kullanılmıştır. Analizlerde istatistiksel olarak anlamlı çıkarımlar yapılabilmesi için anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğu değişkenler arasındaki ilişkilerin olmadığını ileri süren yokluk hipotezleri reddedilmiştir. Böylece elde edilen sonuçlara göre üniversite mezunu işsizlerin işsizliği üzerinde cinsiyet, sosyoekonomik köken, mezun olunan alan, işsizlik süresi ve yaş değişkenlerinin etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmada üniversite mezunu işsizlerin işsizliği kullandıkları iş arama kanalları, işsizlik nedenlerine ilişkin algıları ve istihdam beklentileri başlıkları altındaki göstergelerle temsil edilmiştir.

Çizelge 4'te verilen Ki-kare Analizi sonuçlarına göre üniversite mezunu işsizlerin hangi iş arama kanallarını ne şekilde kullandıkları araştırmanın bağımsız değişkenleri olan cinsiyet, sosyoekonomik köken, mezun olunan alan, işsizlik süresi ve yaş değişkenlerinden etkilenmektedir. Çizelge 5'te verilen Ki-kare Analizi sonuçlarına işsizlik nedenlerine ilişkin algıları cinsiyet, sosyoekonomik köken, mezun olunan alan, işsizlik süresi ve yaş değişkenlerinden etkilenmektedir. Çizelge 6'da verilen Ki-kare ve ANOVA testleri sonuçlarına göre üniversite mezunu işsizlerin istihdam beklentileri cinsiyet, sosyoekonomik köken, mezun olunan alan, işsizlik süresi ve yaş bağımsız değişkenlerinden etkilenmektedir.

Üniversite mezunlarının işsizliğini nicel yöntemle betimleyen bu çalışmanın işsizlik,

istihdam ve eğitim ile ilişkili alanlarda karar verici konumda olanlar için faydalı olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataman-Ceylan, B. (2000). Esnek Çalışmada Uzlaşma Arayışları. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Kasım-Aralık, Cilt:24*. Ankara, s. 125-144.
- Bai, L. (2009). Graduate Unemployment: Dilemmas and Challenges in China's Move to Mass Higher Education. *International Journal of Social Economics*. Vol:36 No: 1/2.s. 37-46.
- Baykul, Y. ve Güzeller C. O. (2016). *Sosyal Bilimler için İstatistik*. Ankara: PegemA.
- Berument, H., Doğan, N. ve Tansel, A. (2006). Economic Performance And Unemployment: Evidence From An Emerging Economy. *International Journal of Manpower*. Vol. 27. No. 7, s. 604-623.
- Bessant, J. (2002). Risk and Nostalgia: The Problem of Education and Youth Unemployment in Australia—A Case Study. *Journal of Education and Work, Vol. 15, No. 1*
- Bowerman, B.L., O'Connell, R.T. & Orris, J.B. (2004). *Essentials of Business Statistics*. Newyork McGraw Hill.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*. (Çev. Çiğdem Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon. (Eserin orijinali 1974'de basıldı).
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PegemA
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: PegemA.
- Boratav, K. (2004). İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri. Ankara: İmge.
- Cholwe, L. (2007). Exploring Youth Unemployment in a Re-Structured African Economy: The Case of Zambia's University Graduates. Unpublished master thesis, Dalhousie University, Canada.
- Çelik, K. (2006). Unemployment Experience of Youth in Ankara and Şanlıurfa. Yayınlanmamış doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çokluk, Ö. Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: PegemA.
- DB. (2010). Countries and Economies. <http://data.worldbank.org/country> adresinden

18.03.2012 tarihinde alınmıştır.

DİSK (2011). Açlık ve Yoksulluk Sınırı Raporu: Kasım 2011. 7 Aralık 2011 tarihinde <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId> adresinden 25.12.2011 tarihinde alınmıştır.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (Çev. Hüseyin Özel, Işıl Bayar, Zeynep Mercan, Şebnem Pala, Talip Kabadayı, Mine T. Kara, İren Dicle Aytaç, Muttalip Özcan). Ankara: Ayraç.

Gürsakal, N. (2014). Çıkarımsal İstatistik. Dora Yayıncılık. 6. Baskı.

Jallade, J-P. (1987). Youth Unemployment and Education. (Ed:George Psacharopoulos) *Economics of Education Research and Studies*. Oxford: Pergamon Press.ss.166-172.

Jeffrey, C. (2009). Fixing Futures: Educated Unemployment Through A North Indian Lens. *Comparative Studies in Society and History*.Vol: 51 (1):182– 211.

Karakaya, G., Plasman, R. ve Rycx, F. (2007). Overeducation On The Belgian Labour Market: Evaluation And Analysis Of The Explanatory Factors Through Two Types of Approaches. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. Vol. 37, No. 4. pp. 513– 532.

Karataş, K. (1996) *Genç İşsizliği: Ekonomik, Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi, Yayın No: 2.

Lordoğlu, K. ve Törüner, M. (1995). Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Beta.

Mcguinness, S. (2003). Graduate Overeducation as a Sheep Skin Effect: Evidence from Northern Ireland. *Applied Economics*, 35, pp:597–608.

Mains, D. (2007). “We are just sitting and waiting”: Aspirations, Unemployment, and Status among Young Men in Jimma, Ethiopia. Unpublished Ph.d. thesis, Emory University, USA.

Mincer, J. (1989). Education and Unemployment. *National Bureau of Economic Research Working Paper No. W3838*.

Onocak, D. (2008). İşsizlik Sürecinin Bireyler Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri (Sivas Örneği). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Plumper, T. ve Schneider, C.J. (2007). Too much to die, too little to live: Unemployment, Higher Education Policies and University Budgets in Germany. *Journal of European Public Policy* 14:4. June 2007: 631–653.

- Tabachnich, B.G ve Fidell, L.S. (2015). Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı.(Çev. Ed: Mustafa Baloğlu). Ankara: Nobel.
- Tufan Demiray, H. (2003). Türkiye’de Genç İşsizliği ve Yüksek Öğretim Mezunu Gençlerin Çalışma Yaşamına Geçişteki Sorunları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜİK. (2011). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2010. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8661> adresinden 18.04.2012’de alınmıştır.
- TÜRK-İŞ (2011). Kasım 2011 Açlık ve Yoksulluk Sınırı. <http://www.turkis.org.tr/?wslt=CD5EE825-6253-4E90A592924CFE24A1F1&wapp=52521E5F-FCA5-4BDD-940D-A284DA6F151D> Adresinden 25.12.2011 tarihinde alınmıştır.
- Yüksel, İ. (2003). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçlarının İncelenmesi: Ankara Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt5226t 4. Sayı 2.

Troyacademy 5 (2),107-133 , 2020
Geliş/Received: 26.07.2020 • Kabul / Accepted: 22.10.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.774283>

Kreşe Giden 2-6 Yaş Arası Çocukların Ailelerin Tatil Kararları Üzerindeki Etkisi: Akçakoca Örneği *

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım YILDIRIM **

Ezgi ASLANKAYA ***

Öz

Bu çalışma; daha önce alan yazında çok sık araştırılmayan 2-6 yaş arası çocukların, ailelerinin tatil kararları üzerinde etkisi olup olmadığını öğrenmek amacıyla yapılmıştır. Buna göre çocukların, ailelerin bazı kararları üzerinde etkili olduğu - özellikle kendileriyle doğrudan ilgili olan ürün ve hizmetlerde bu kararların daha baskın olarak çıktığı - bilinmektedir. Bu sebeple araştırmanın, sözü edilen yaş grubundaki çocukların satın alma davranışları ve karar sürecindeki yerlerini bilmek açısından önemli olacağı ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan bu araştırma sonucunda evde tatil kararını veren kişinin demografik faktörlere göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tatil alt kararlarında çocuğun en fazla otel/pansiyon seçimi, tatil bölgesi seçimi ve gezilecek yerler/aktiviteler konusunda dikkate alındığı, en az etkili olduğu konunun ise tatil bütçesinin belirlenmesi olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca ailelerin gelir düzeyleri, tek veya çift gelire sahip olmaları, yılda çıktıkları tatil sayıları, eğitim seviyeleri çocuğun tatil kararlarındaki etki düzeyini farklılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, 2-6 yaş arası çocuklar, Karar süreci, Tatil

The Effects of 2-6 Years Old Children on Their Families' Holiday Decisions: The Case of Akçakoca

Abstract

This study was conducted in order to find out whether the children of 2-6 years old, who have not been researched very frequently in the field, have an influence on their families' vacation decisions. Accordingly, it is known that children are influenced by some of their decisions - especially those products and services that are directly related to them. For this reason, we believe that the children in the age group of our research will be important in terms of knowing the purchasing behaviors and their place in the decision process and will contribute to the field. As a result of this research, according to the demographic factors, it is revealed that the person who made the holiday decision at home changed. It has been seen that the person making the holiday decision at home differs according to education level, number of children, family management style and family budget. In addition, in the sub-decisions of the holiday, the child has been mostly taken into consideration about the places will seen/ activities, choice of the hotel / pension and holiday region. It is seen that children of 2-6 years old have least affect on determination of the vacation budget. In addition, families' income and education levels, number of vacation planned per year and single or double incomes differentiate the level of

*- Bu makale 26 Nisan 2018'de düzenlenen 17. Geleneksel Turizm Sempozyumunda sunulmuştur.

** - Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, yildirimyildirim@duzce.edu.tr

*** - Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, ezgiaslankaya@gmail.com

influence of children on vacation decisions.

Key words: Family, Children of 2-6 years old, decision process, holiday

GİRİŞ

Sosyal ve kültürel değişkenler arasında sayılan aile kavramı, tüketici davranışlarında konu olarak sıkça işlenmekte, ailenin tüketim davranışlarında rolü ve etkisinin olduğu araştırılmaktadır. Ailenin yapısı, ailedeki çocuk sayısı, çocukların yaşı, ailenin eğitim seviyesi, geliri, yaşam tarzı ve değerleri başlı başına tüketim kararlarında ve çocuğun söz sahibi olmasında etkili olmaktadır (Nanda ve diğ., 2006; Therkelsen, 2010). Turizm konusunda da verilen tatil kararlarının toplumun en küçük birimi olan aileden etkilendiği ve aile bireylerinin yönlendirici etkisi olduğu belirtilmektedir (Lehto ve diğ., 2013). Özellikle ailedeki çocukların ebeveynleriyle birlikte seyahat deneyimini yaşamaları onların her geçen gün daha da önemini artırmış ve bu durum pazarlamacıların ve reklamcıların ilgisini çekerek 3 yaşından itibaren çocukların birer tüketici olarak görülmesine sebep olmuştur (Li, Wang, Xu ve Mao, 2017). Değişen ve modern yapıya kavuşan aile yapısı, geleneksel aile (ataerkil/anaerkil aile) yapılarından çok farklı özellikler sergilemekte ve bu özelliklerin ayırt ediciliği verilen tatil kararlarında daha da öne çıkmaktadır. Geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına, oradan da tek eşli ailelere uzanan değişim, tüketim ve tatil kararlarında da değişime yol açmış ve çocukların etkisi artmıştır. Geleneksel aile yapılarında daha çok büyüklerin sözünün dinlenmesi, evde anane, babaanne ve dedenin bulunması verilen kararların yönünü etkilemekteydi. Fakat giderek küçülen aile yapıları sonucunda çocuklar ön plana çıkmaya başlamış ve özellikle Türk aile yapılarında meydana gelen dönüşümler pazarlamacıların çocuklar üzerine daha fazla eğilmesine neden olmuştur. Kadının profesyonel iş hayatında yer alması, meslek ayırt edilmeksizin her meslek grubunda kadınlarında aktif olarak rol alması (futbol hakemliği, ralli yarışçısı, güreş sporu, taksi/uzun yol şoförlüğü vs.) kadınların daha yoğun ve stres altında çalışmasına, buna bağlı olarak evden uzak kalmasına neden olmuş ve bu açığı kapatmak için çok daha fazla çocukların isteklerine kulak verilmiştir. Çocukların rasyonel düşünceden uzak olması ve yalnızca ısrar ederek, duygusal sömürü yaparak ve direterek ailelerine istedikleri ürün ve hizmeti aldırılmaya çalışmaları onları geleceğin tüketicisi konumuna yükseltmiştir (Çakıcı ve İyitoğlu, 2012: 119).

Bu çalışmada çocukların ailelerin aldığı tatil kararlarında ne ölçüde etkili oldukları araştırılmıştır. 7 yaşından küçük çocukların etkilerinin araştırıldığı çalışma sayısının azlığı dikkate alındığında bu çalışmanın sonuçlarının literatürdeki boşluğu doldurması ve alana katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Yerli ve yabancı alan yazında genellikle 9-11 yaş arası ile 11 yaş ve üzeri çocukların alınan tatil kararları üzerindeki etkileri araştırılmış ve sonucunda büyük yaş grubundaki çocukların küçük yaş grubundaki çocuklara nazaran tatil kararlarında çok daha fazla etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Wang ve diğ., 2004; Therkelsen, 2010; Chen ve diğ., 2015). Bu çalışmada ise 2-6 yaş arası çocukların olduğu anaokullarında ailelerle yüz yüze yapılan anket çalışması sonucu çocukların tatil

kararlarına ne düzeyde etki ettikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarının turizm alanında yöneticilik yapan akademisyen ve uygulayıcılara faydalı olması beklenmektedir. Böylelikle otel yöneticileri çocuklu aile pazarından daha fazla pay alabilecek ve onların istek ve beklentileri doğru bir şekilde karşılanabilecektir.

1. TURİZM PAZARLAMASINDA ÇOCUK VE AİLE

Turizm pazarlamasında turistlerin davranışları sıklıkla araştırmacılar tarafından incelenmekte ve bu davranışların zaman içerisinde ne yönde değiştiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Turistlerin beklenti ve memnuniyetlerinin turizm işletmeleri için önemli olmasının nedeni turistlerin tatil yeri ile ilgili değerlendirmelerinin tek bir faktöre değil birden çok faktöre bağlı olmasıdır (Memiş, 2016: 213). Özellikle yapısal değişime uğrayan aile kavramı sosyoloji ve psikoloji bilim dalları kadar seyahat ve otel işletmeciliği, turizm pazarlaması ve tüketici davranışları gibi bilim dallarınca da incelenmekte ve ailenin seyahat nedenleri, verdiği satın alma kararlarında ağırlıklı olarak rolün kime ait olduğu öğrenilmeye çalışılmaktadır (Aymanıkuy ve Ceylan, 2013: 106; Li ve diğ., 2017: 3). Aile kavramı tüketici davranışlarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler başlığı altında değerlendirilmekte ve tüketicilerin davranışlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Toplumun en küçük yapı taşı olarak nitelendirilen aile, geçmişten günümüze büyük değişime uğramış ve bu değişimler karar mekanizmalarını da etkilemiştir. Geleneksel (ataerkil) ve geniş (kalabalık) aile yapılarından, çekirdek aile hatta tek/bekâr ebeveynli aile yapılarına olan dönüşüm, çocuklara ve onların birer tüketici olarak kimliklerine olan bakış açısını değiştirmiştir. Reklamcılar ve pazarlamacılar, giderek aile içerisinde önemi artan çocuklara birer tüketici gözüyle bakmaya başlamış ve erken yaşlardan itibaren tek başına karar alabileceklerini fark etmişlerdir (Aygün, 2006: 16). Özellikle annenin iş hayatına aktif katılımı sonucunda, çocuklar küçük yaşlardan itibaren kreşlere/ana okullara verilerek erken sosyalleşmeleri sağlanmış ve çocuklar birçok kararı kendi başlarına alabilmeyi öğrenmiştir. Bazı yazarlar aile yapısında zor beğenen ve kendi tercihleri olan çocukerkil bir döneme girildiğinden bahsetmektedir (Alagöz, 2009: 317). Bunun en temel uygulamaları otel işletmelerinde ortaya çıkmaktadır. Çocuklu ailelerin otel ve tatil yeri seçimindeki kriterleri bekârlardan ve çocuksuz ailelerden farklılaşmakta (Bronner ve de Hoog, 2008; Türedi, 2009) ve bu farklılık beklenen hizmetlere de yansımaktadır. Thornton ve arkadaşları da (1997), tatil deneyimlerinde çocuklu ve çocuksuz ailelerde birtakım farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Örneğin, çocuklu aileler havuzda veya plajda daha çok zaman harcarken, çocuksuz aileler veya yetişkinler barlarda, gece kulüplerinde veya heyecan ve tehlike gerektiren aktivitelerde zaman geçirmektedirler.

Özellikle anne-babanın birlikte çalıştığı ailelerde çocuk çok daha uzun süre yalnız kalabilmekte ve aileler bu açığı kapatılmak için çocuklarının istediklerini yapmaya daha hevesli olabilmektedirler. Çalışmalar, çocukların etki düzeyinin onların demografik özelliklerine bağlı olduğunu bulmuştur. Çifte gelirli (geleneksel olmayan) ailelerdeki çocukların aile kararlarında daha etkili olduğu düşünülmüştür (Labrecque ve Ricard,

2001) çünkü ebeveynlerin daha fazla olan gelirleri, onların daha yoğun oldukları için daha meşgul hissetmelerini sağlamıştır. Çocuklarının isteklerini karşılarken daha fazla verdikleri görülmüştür. Hatta anne-babanın birlikte çalıştığı çocuklu ailelerde, ebeveynler çocuklarına sağladıkları finansal olanakları bir nevi manevi tazminat olarak gördükleri ve kendi kendilerini bu yolla rahatlattıkları iddia edilmektedir (Li ve diğ., 2017). Bu anlamda çocuklu ailelerin finansal yönden daha ağır sorumluluk altında olmaları, daha uzun süre hazırlık yapmaları ve çocuklarını kararlarında dikkate almaları onları ayrı birer pazar bölümü haline getirmiştir (Emir ve Pekiyan, 2010: 160). Çocuklu ailelerin yalnızca karar süreçlerini ve tatil kararlarında çocuklarını ne düzeyde dinlediklerini bilmek yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda karar süreci aşamalarının hangisinde kimin daha etkin rolü olduğu da araştırılmalı ve farklı karar süreci aşamalarında farklı hedef kitleye uygun mesajlar geliştirilebilmelidir (Karadağ, 2011). Örneğin, ihtiyacın ortaya çıkması ve bilgi edinme aşamasında kim daha baskın, alternatifleri değerlendirme aşamasında veya satın alma/nihai karar verme aşamasında kimin rolü ağırlıklı bilinmeli ve farklı pazarlama bileşenleri ile yaklaşılmalıdır.

Bir aile tatili, aile bağının ve refahının kayda değer bir destekçisi olarak algılanmaktadır (Lehto, Choi, Lin ve MacDermid, 2009). Gevşeme ve günlük yaşam baskısından kaçma arzusuna ek olarak ebeveynler, tatil deneyimlerinin aileyi yeniden birbirine bağlamasını beklemekte (Li ve diğ., 2017), aile tatilinin bir nevi ailenin kültürel fotoğrafı olduğunu ve aileyi bir arada tuttuğunu ve hatırlanacak anı ve deneyimler yarattığını söylemektedir (Lehto ve diğ., 2013). Özellikle batı toplumunda aile tatilinin aidiyet ve birliktelikle özdeşleşmesi ve ailecek yapılan tatillerin aile bağlarının ve kimlik oluşumunun işlevsel bir aracı olarak kabul edildiği iddia edilmektedir (Hallman ve Benbow, 2007).

Yukarıdaki bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Çocuğu ilgilendiren tatil alt kararlarına ilişkin ortalamalar, çocuğu ilgilendirmeyen tatil alt kararlarına ilişkin ortalamalardan daha yüksektir.

H₂: Tatile çıkma kararını kimin verdiği ile demografik özellikler birbiri ile bağımlıdır.

H₃: Tatil alt kararları demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

Ülkemizin sahip olduğu genç nüfusu ve yüksek doğum oranlarını da dikkate alarak nüfusumuzun önemli bir bölümünü çocukların oluşturduğunu (Alagöz, 2009: 320) ve günümüzde çocukların nesillerin devamı olarak değil de ekonomik bir değer olarak görülmeye başlandığını ve pazarlama alanında hedef grubu oluşturduğunu söyleyebiliriz (Gülerarslan, 2011: 126). Sayılarla ifade edildiğinde ülkemizde 0-14 yaş grubu çocukların toplam nüfus içindeki oranı yaklaşık %26 (TUIK, 2018), dünya genelinde ise nüfusun %30'unu oluşturmaktadır (Statista, 2020). Bu çalışma her ne kadar ailelerin verdikleri tatil kararlarında çocukların ne düzeyde etkili olduğunu araştırırsa da, çocukların yalnızca tatil kararlarında değil, hemen hemen bütün ürünlerde verilecek kararlara ortak olduğunu, özellikle doğrudan çocukları ilgilendiren ürünlerde nihai kararı kendilerinin verdiğini

görmekteyiz (Gülerarslan, 2011: 135; Karadağ, 2011: 89; Çakıcı ve İyitoğlu, 2011: 3). Bu sebeple geleneksel (ataerkil) ve modern (katılımcı – demokratik) aile yapılarından, çocukerkil aile yapılarına doğru hızlı bir geçiş yapıldığı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Aşağıdaki tabloda çocuklara yönelik ürünlerin bir listesi verilmektedir. Çocuklar bu ürün gruplarında doğrudan aileleri üzerinde etkili olabilmekte ve kararlarını tek başlarına alabilmektedirler. Literatürde çocukların kendileriyle ilgili ürünlerin talebini doğrudan etkileyebileceğine dair bulgular vardır (bkz: Therkelsen, 2010; Lawlor ve Prothero, 2011; Webster, 2012). Çocuklara ilişkin ürünler yalnızca endüstriyel ürünlerle sınırlı değildir. Tatil deneyimi esnasında, çocuğun dikkatini çekecek yerler (temalı parklar, eğlence mekânları, hayvanat bahçesi, oyuncak ve teknoloji müzeleri gibi) ve bu yerlere giriş için alınan biletlerde birer ürün sayılabilmektedir. Ancak çocuklar, yalnızca kendileriyle ilgili ürünlerin talebini değil, diğer bütün satın alım kararlarını ve hemen bütün ürün ve hizmet taleplerini doğrudan etkileyebilmektedirler. Dışarıda yemek yeme ve çocukların ailelerini bu konuda ne düzeyde etkilediklerine dair yapılan bir araştırmada restoran türü, restoran seçimi, yemek seçimi, ne zaman yemek yenileceği, yemek bütçesi, yemek fikrinin ortaya atılması ve bilgi toplama gibi karar sürecinin her aşamasında çocukların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chen ve diğ., 2015).

Tablo 1. Çocuklara Yönelik Pazarda Sunulan Ürünler

Çocuklara yönelik üretim yapan tekstil ürünleri (baskılı tişörtler vs.)
Çocuk kitapları, masallar, hikâyeler, süreli yayımlar
Oyuncak süpermarketleri
Diğer kırtasiye ürünleri (kalem, silgi, defter, dosya, kitap ayracı vs.)
Alışveriş merkezlerindeki oyun ve eğlence alanları
Sinema endüstrisi ürünleri
Temizlik ürünleri (özel diş macunları, diş fırçaları, şampuan, krem vs.)
Hazır gıda işletmelerinin çocuk menüleri
Sakız, çikolata, şeker, jelibon ve bisküvilerin çocuklara yönelik ambalajları
Makarna, yoğurt, süt (meyveli yoğurtlar, meyveli sütler, renkli makarnalar)
Çizgi film karakterli ambalaja sarılmış su şişeleri
Çocuk mobilyaları, perdeler, desenli, kabartmalı çocuk halıları
Akülü arabalar, bisikletler, scooter ve kayaklar
Televizyon kanalları (sadece çizgi film veren tematik kanallar)

Kaynak: Gülerarslan, A. (2011). Tüketici Olarak Çocuk ve Ailenin Satın Alma Kararlarına Etkisi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 6(4), ss.126-137

2. 2-6 YAŞ ARASI ÇOCUKLARIN DÖNEM ÖZELLİKLERİ

Okul öncesi yılları içine alan erken çocukluk ya da ilk çocukluk dönemi, 2-6 yaş arasındaki çocuğun aktif olarak çevresine yöneldiği, uyarıcılar ile dış dünyayı keşfetmeye çalıştığı, insan yaşamının en temel becerilerinin kazanıldığı bir dönemdir (Bacioğlu, 2017: 130). Bu dönemdeki çocukların yetişkinlerden farklı, kendine özgü bir düşünme ve akıl yürütme biçimlerinin olmasıdır. İşlem öncesi döneme özgü bu düşünme biçimi; olayların büyüklüğü ve doğaüstü bir niteliği olduğunu düşünme, özelden özele akıl yürütme, benmerkezci düşünme, cansız nesnelere canlı özelliği yükleme, canlı ve cansız ayrımı yapamama, olayların yalnızca bir yönüne odaklanma gibi çeşitli zihinsel görüntülerle kendini göstermektedir. (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2015: 121). Piaget'e göre (2003), mantıksal düşünme işlemi bu dönemde gelişmemiştir. Bu dönemde çocuklar nesnelere görünüşünün etkisi altındadırlar. Henüz korunum (değişmezlik) için gerekli zihinsel kavrama sürecinden yoksundurlar. Korunum ilkesini kazanmış bir birey, herhangi bir nesnenin şeklinin değişmesinin etkisi altında kalmaksızın onun aynı kaldığını anlayabilir (Yavuzer, 1987). Bu dönemde motor becerileriyle zihinsel yeteneklerine dair gelişimlerini sürdüren çocuklar, çevreyi araştırmaya, pek çok şeyi denemeye devam eder, plan yapıp planları uygulamada daha çok sorumluluk üstlenebilirler. Çocuklar, öz bakım becerileri açısından daha iyi durumdadırlar. Anne-baba-çocuk ilişkisinin niteliği, bu dönemde gerçekleşmekte olan toplumsallaşma süreci açısından önemlidir (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2015: 43, 71). İçinde büyüdüğü ailenin sosyal yapısı ve biçimi, çocuğun gelişiminde etkilidir (Yavuzer, 1987). Çocuğun isteğine tümüyle uyan ana-babalar, çocuğun sınır tanımayan istekleriyle karşılaşabilirler. Çocuğa bir derece özgürlük tanıyarak kendi istediklerini yapmasına olanak sağlamak, fakat bunu ölçülü bir biçimde yaparak çocuğu tamamiyle başıboş bırakmamak, gerçekleştirilmesi zor bir görevdir. Bu devrede ana-baba, çocuğu hem ezmeden hem de başıboş bırakmadan zor dengeyi kurmaya çalışır (Cüceloğlu, 2012).

Okul öncesi dönemde şekillenen çocuğun sosyal ve duygusal gelişimi üzerinde, anne baba ve çocuk etkileşiminin niteliği büyük önem taşıdığından anne ve babanın çocuklarına dengeli, kararlı ve tutarlı davranmaları gerekmektedir. Anne babalar çocuklarının sosyal ve duygusal gelişiminde uygun ve sağlıklı birer özdeşim modeli olacak şekilde davranmalı, çocuklarının yaş ve gelişim özelliklerine uygun beklentiler taşımalarıdır (Kandır ve Alpan, 2008). Çocuğun davranışlarını ailenin etkileşiminde, çocuğun sahip olduğu özellikleriyle yaş büyük rol oynar. Çocuğun yaşı küçük olduğu oranda, aile üyelerinin daha etkili olmalarına karşılık yaş büyüdükçe aile dışı bireylerin ve arkadaşlarının etkisi giderek artmakta aile üyelerinin etkisi ise azalmaktadır (Yavuzer, 1987).

Nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan çocuklar artık sadece nesillerin devamı açısından değil, ekonomik açıdan da önem arz eder duruma gelmiştir. Günümüzde çocuklar ekonominin itici gücü olarak görülmekte ve pazarlama alanında önemli bir hedef grubu oluşturmaktadır (Gülerarlan,2011). John (1999), 3-7 yaş arası dönemi algısal evre olarak adlandırıp, bu dönemde çocuğun pazarın hızlı ve kolayca algılanabilen özelliklerine odaklanabileceğini söylemektedir. Çocukların yaşlarına göre pazarı algılayışları ve pazarla ilgili sahip oldukları bilgi düzeyleri farklılık göstermektedir. Örneğin küçük yaşlarda

sınırlı bilgiye sahip olan çocuklar için en önemli unsur ürünün dış görünüşüyken, daha ileriki yaşlarda ürünün kalitesi, markası önem kazanmaktadır (Madran ve Bozyiğit, 2013). Yaşlarının büyümesiyle birlikte çocukların analitik düşünme kapasitesi gelişmektedir. Böylece çocukların ürünler, fiyatlar, markalar ve reklamlar hakkındaki bilgileri ve deneyimleri artmakta, ailenin satın alma kararlarında daha fazla rol almaktadırlar (Ateşoğlu ve Türkkahraman, 2009). Çocukların alışveriş yapmayı öğrenmeleri veya pazarda tüketici haline gelmeleri kendiliğinden gerçekleşen bir olgu değildir. Çocuklar bu davranışları çeşitli faktörler sonucunda ve bir süreç içerisinde öğrenmektedirler (Madran ve Bozyiğit, 2013). Çocukların tüketici olarak sosyalleşmesinde etkili olan sosyalleşme araçları aile, arkadaş grubu, okul, kitle iletişim araçları, perakendeciler ve markalardır. Aile, çocuğun tüketim konusundaki bilgisi, tutumu ve yeteneğini kazanmasında en önemli sosyalleşme aracıdır. Aile, çocuğa harçlık vererek parayı nasıl harcamaları gerektiği, nereden alışveriş yapması gerektiğini, markalar ve fiyat – kalite ilişkisi gibi tüketim ve tüketime dair bilgileri öğretir (Ateşoğlu ve Türkkahraman, 2009) Çocuğun istek ve tercihleri, ebeveynler üzerinde reklam gibi pazarlama iletişimi çabalarından çoğu kez daha etkili olabilmektedir. Pazarlama mesajlarına karşı duyarlılıkları, reklam izlemeye isteklilikleri, reklam müziklerini, karakterlerini, sloganlarını akılda tutma ve paylaşma yetileri, öykülenmeye yatkınlıkları, akranlarından etkilenme ve onları etkileme becerileri gibi faktörler bu kitleyi pazarlamacıların gözünde, “kanaat önderleri” haline getirmiş bulunmaktadır. Çocukların, özellikle aile kararlarına etkisi incelenirken kentsoylu- taşralı, eğitilmiş- eğitimsiz ebeveyn, kardeş sayısı, aile yapısı, algı ve zekâ kapasitesi ve daha birçok değişkenin hesaba katılması gerektiği unutulmamalıdır (Gülerarslan, 2011). Yüksek gelir düzeyine sahip ailelerin çocukları maddi imkânları daha elverişli olduğundan dolayı daha erken yaşlarda tüketici olarak sosyalleşmektedirler. Ayrıca kız çocukları da erkek çocuklarına oranla daha erken yaşta alışverişe başlamakta ve daha fazla oranda alışverişe gitmektedirler (Madran ve Bozyiğit, 2013).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde tatil pazarının yaklaşık üçte birini aile tatil pazarı oluşturmakta ve giderek önemini artırmaktadır. Bu nedenle, bu pazar bölümünün tatil kararlarına ilişkin daha fazla ve daha net bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır (Çakıcı ve İyitoğlu, 2012: 117). Aile karar alma süreçleriyle ilgili yapılan çalışmalar genellikle ailelerin tüm üyelerinin birlikte, sadece anne-baba birlikte veya ebeveynlerden sadece herhangi birisinin baskın tutumuyla alınan kararlar şeklinde bazı teorilere dayandırılmaktadır (Karadağ, 2011: 74). Bu nedenle bu araştırmanın amacı, ailenin verdiği tatil kararlarında 7 yaş altı çocukların ne düzeyde etkili olduğunu öğrenmektir. Ayrıca çocuklu ailelerin bazı tatil alt kararlarında çocuklarını ne kadar dinledikleri ve tatile çıkma kararının demografik faktörlerle bir ilişkisinin olup olmadığının öğrenilmesi de araştırmanın amaçları arasındadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmış ve 2-6 yaş arası anaokulu ve kreşte bulunan çocukların ailelerine 5 Mart – 16 Mart 2018 tarihleri arasında 2 haftalık bir sürede uygulanmıştır. Araştırmanın evreni Akçakoca'da bulunan milli eğitime bağlı 5 anaokulu ve 1 özel kreşte eğitim gören 2-6 yaş arasındaki toplam 411 öğrencinin anne-babasıdır. Araştırmada örneklem seçmek yerine, anaokulları ve kreşte bulunan çocukların ebeveynlerinin tamamına anket verilmiş olup tamsayım yöntemi uygulanmıştır. 3 hafta boyunca kreş ve anaokullarındaki görevli öğretmenlerden yardım alarak çocuklara verilen anketlerin anne-babalarına ulaştırılması sağlanmış, unutulmuş veya kaybolan anketlerin yerine yenileri verilmiştir. Hatalı/eksik veya yanlış cevaplanan anketlerin analize dâhil edilmemesi sonucunda 255 anket sağlıklı ve analize elverişli olarak değerlendirilebilmiştir. Ankette toplam 35 soru bulunmakta olup, bunların ilk sekiz tanesi demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, medeni hal, çocuk sayısı, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, meslek, aile bütçesi, aile yapısı ve aile yönetimini) öğrenmeye yönelik sorulardır. Sonraki sorular ise yılda çıkılan tatil sayısı, tatile çıkma kararını kimin verdiği, tatile sıklıkla nereye gidildiği ve tatil alt kararlarında (tatil süresi, tatil bütçesi, kalınacak gün sayısı, bölge seçimi vs.) çocukların ne düzeyde etkili olduğunu öğrenmeye yönelik sorulardır. Tatil alt kararlarında çocuğun etki düzeyi anne-babalara sorulmuş ve 0=hiç etkili değil ile 5=oldukça etkili arasında her bir tatil alt kararı için bir tercih yapmaları istenmiştir. Anketin sonunda tatil kararlarında çocukların etkisini öğrenmeye yönelik 5'li Likert Ölçeğine göre sorulmuş 21 ifade Emir ve Pekiyan (2010), Çakıcı ve İyitoğlu (2011, 2012), Aymankuy ve Ceylan'ın (2013) çalışmalarından istifade edilerek oluşturulmuş ve cevaplayıcıların bu ifadelere 1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum şeklinde 1'den 5'e kadar olan aralıkta cevap vermeleri istenmiştir. İfadelerin anlaşılabilirliğinin belirlenmesi için uzman akademisyenlerden yardım alınmış, ayrıca 30 kişilik bir grupla ön çalışma yapılarak ölçeğin geçerliliği sorgulanmıştır. Aşağıda araştırma yapılan okulların listesi ve sahip oldukları öğrenci sayıları gösterilmektedir. Bu bilgiler Akçakoca İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünden alınmış olup, araştırmanın yapıldığı eğitim dönemindeki sayıları ifade etmektedir. Araştırmanın kısıtları, az sayıda hatasız anketle araştırmanın yapılmış olması ve yalnızca Akçakoca'da yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla sonuçların tüm Türkiye için genellenmesi mümkün değildir. Ayrıca araştırma çocukların kendisi ile değil anne-babalarıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bazı zamanlarda çocukların gerçek istek ve beklentilerinin anne-babalarının varsayımlarından farklı olabileceği unutulmamalıdır. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili bildiklerini düşündükleri ve çocuklarının aile tatilinde sevdiği ve sevmediği şeyler arasında büyük uçurumlar olabilir (Henderson ve diğ., 2007)

Tablo 2. Akçakoca'da Bulunan ve Araştırmanın Yapıldığı Anaokulları ve Kreşler

Okul adı	Derslik sayısı	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı
Birsen Güçlü Ana Okulu	5	6	100
Akçakoca Ana Okulu	5	6	87
Seher Fedai Karabıyık A.O.	5	4	63
Ayazlı Ana Okulu	5	5	60
Esvet Dilek Sarıoğlu A.O.	5	3	59
Özel Birce Kreşi	4	3	42
Toplam	29	27	411

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Aşağıdaki tabloda ankete katılanların demografik bilgilerine ilişkin (yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, meslek, çocuk sayısı, aile bütçesi, aile yapısı vs.) dağılım gösterilmiştir. Ayrıca yılda çıkılan tatil sayısı, hangi mevsimin tercih edildiği, katılımcıların aile yönetim şekillerinin ne olduğu, tatile çıkma kararının kim tarafından verildiği ve tatile sıklıkla nereye gidildiğine dair sorular ve bu soruların cevaplarına ilişkin frekans ve yüzdelik dağılımlarda yer almaktadır.

Tablo 3. Demografik Değişkenlere İlişkin Yüzdeler Dağılımları

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde %
Yaş	30 yaş altı	57	22,4
	31-40 yaş	144	56,5
	41-50 yaş	40	15,7
	50 yaş üstü	14	5,5
Cinsiyet	Kadın/Anne	155	60,8
	Erkek/Baba	100	39,2
Eğitim durumu	İlköğretim	59	23,1
	Lise	91	35,7
	Lisans	95	37,3
	Lisansüstü	10	3,9
Mesleğiniz / İşiniz	Kamu görevlisi	61	23,9
	Özel sektör	99	38,8
	Diğer	95	37,3
Hane halkı geliri	1.000-2.000 TL	65	25,5
	2.001-3.000 TL	84	32,9
	3.001-4.000 TL	70	27,5
	4.000 TL üstü	36	14,1
Çocuk sayınız	1	69	27,1
	2	141	55,3
	3	39	15,3
	3'ten fazla	6	2,4
Aile bütçeniz	Tek maaş	147	57,6
	Çift maaş	108	42,4
Aile yapınız	Çekirdek aile	223	87,5
	Geniş aile	32	12,5

Yukarıdaki tabloda katılımcıların büyük çoğunluğunun 31-40 yaş arasında, kadın, lisans düzeyinde eğitime sahip, 2.001-3.000 TL arası gelirli özel sektör çalışanlarından oluştuğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu çekirdek aile yapısında olup, 2 çocuğa sahiptir ve evde yalnız bir kişi çalışmaktadır (anne veya baba). Bu sebepten “tek maaş” seçeneği en çok işaretlenen seçenek olmuştur.

Tablo 4. Diğer Değişkenlere İlişkin Yüzelik Dağılımlar

Değişkenler	Cevap Seçenekleri	Frekans	Yüzde %
Tatile çıkma kararı kim tarafından verilmektedir	Anne	24	9,4
	Baba	42	16,5
	Çocuk	3	1,2
	Anne-baba ortak	95	37,3
	Anne-baba-çocuk ortak	91	35,7
	Memlekete / Büyüklerin yanına	118	46,3
Tatile sıklıkla nereye gidersiniz	5 yıldızlı otele	58	22,7
	Kamp kuracağımız yeşil alanlara	10	3,9
	Tatil köyüne	42	16,5
	Pansiyon/Apart otele	27	10,6
Tercih edilen tatil mevsimi	Yaz	228	89,4
	Kış	27	10,6
Yılda çıktığınız tatil sayısı	1	159	69,1
	2	46	20,0
	3	9	3,9
	3'ten fazla	16	7,0
Aile yönetiminiz	Demokratik aile	202	79,2
	Ataerkil aile	53	20,8

Tatile çıkma kararının evde kim tarafından verildiği sorulduğunda katılımcıların büyük çoğunluğu anne-baba ortak şeklinde yanıt vermiştir. Ancak Anne-baba-çocuk ortak (%35,7) seçeneği de yalnızca anne-baba (%37,3) seçeneğine oldukça yakın olduğundan tatil ile ilgili kararların evde demokratik bir ortam içerisinde alındığı ve bunda çocuğunda payı bulunduğu bulgulara dayanarak söylenebilir. Zira “nasıl bir aile yönetiminiz var?” şeklindeki soruya katılımcıların neredeyse %80’i biz demokratik bir aileyiz cevabını vermişlerdir. Tercih edilen tatil mevsimine bakıldığında ankete katılanlar büyük çoğunlukla yaz aylarını tercih ettiklerini belirtmiştir. Kış aylarında tatile çıkanların oranı %10 civarında gerçekleşmiştir. Katılımcıların %69’u yılda 1 kez tatile çıktığını söylerken, %20’si yılda 2 kez çıktığını söylemiştir. Üçüncü sırada yılda 3’ten fazla tatile çıkanlar bulunmaktadır.

5.1. Normallik Testi

Araştırmalarda Anova, T-testi, Ki-kare, Regresyon gibi parametrik testler kullanabilmek

için ön koşulları sağlamak gerekir. Örneğin, Anova testi için varyansların homojen olması, verilerin normal dağılması ve örneklemin rast gele seçilmesi gerekir. Bu ön koşullardan birinin sağlanmadığı durumlarda parametrik olmayan testler kullanılmalıdır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını ölçmek için basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerine bakılır (Altunışık vd., 2010). Tabachnick ve Fidell (2013) bu değerlerin -1,5 ile +1,5 arasında olduğu durumlarda verilerin normal dağılıma uyduğunun kabul edilebileceğini söylemektedir. Bazı yazarlar bu değerlerin -2 ile +2 arasında olabileceğini belirtmiştir (George ve Mallery, 2000). Bu varsayımdan hareketle çalışmada Anova, T-testi, Ki-kare gibi parametrik testler kullanılabilir.

Tablo 5. Tatil Alt Kararlarına İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

Tatil Alt Kararları	İstatistik	Sonuç
Tatil bütçesinin ne olacağı	Çarpıklık	-,050
	Basıklık	-1,297
Tatilde yapılacak aktiviteler/gezilecek yerler	Çarpıklık	-,912
	Basıklık	,413
Tatil için otel/pansiyon seçimi	Çarpıklık	-,679
	Basıklık	-,691
Tatilde kalınacak gün sayısı	Çarpıklık	-,613
	Basıklık	-,565
Ulaşım kararı (araba, uçak vs.)	Çarpıklık	-,378
	Basıklık	-1,170
Tatile ne zaman çıkılacağı	Çarpıklık	-,499
	Basıklık	-,773
Tatile kimlerle gidileceği	Çarpıklık	-,421
	Basıklık	-,839
Tatil bölgesi seçimi	Çarpıklık	-,613
	Basıklık	-,725

Yukarıdaki tabloda araştırmada kullanılan ölçeklerde ortaya çıkan basıklık ve çarpıklık değerleri gösterilmektedir. Araştırmanın okuyuculara kolaylık sağlaması ve uzunluk açısından olumsuz yaratmaması ve analizlerde kullanılmadığı için 21 soruluk ifadenin basıklık çarpıklık değerleri verilmemiştir. Ancak yapılan analiz sonucunda değerlerin normallik varsayımı dışına çıkmadığı ve -1,5 ile +1,5 arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 5. Tatil Alt Kararlarında Çocuğun Etki Düzeyi

	Ort.	Mod	St. Sapma	Cronbach Alfa (8 ifade)
Tatil bütçesinin ne olacağı	2,26	0	1,776	
Tatilde yapılacak aktiviteler/gezilecek yerler	3,60	4	1,293	
Tatil için otel/pansiyon seçimi	3,15	5	1,669	0,878
Tatilde kalınacak gün sayısı	3,12	4	1,551	
Ulaşım kararı (araba, uçak, tren, otobüs vs.)	2,88	5	1,792	
Tatile ne zaman çıkılacağı	2,96	3	1,643	
Tatile kimlerle gidileceği	2,89	3	1,649	
Tatil bölgesi seçimi	3,11	4	1,636	

Tatile çıkma kararı hızlı verilebilen ve yalnızca basit bir karardan ibaret değildir. Tatile çıkarken birden fazla alt karar tüketicilerin nihai kararını etkilemekte ve yönlendirebilmektedir. Yukarıdaki tabloda tatile çıkma kararında göz önüne alınan bazı alt unsurlarda çocuğun ne düzeyde etkili olabileceğine dair ifadeler sorulmuş ve katılımcıların bu ifadeleri 0=hiç etkisi yok ile 5=çok fazla etkili arasında puanlaması istenmiştir. Buna göre ailelerin tatil ile ilgili verdikleri alt kararlarda çocuğun düşüncesini en fazla önemsedikleri konular otel/pansiyon seçimi ile ulaşım kararı olmuştur. Bunu sırasıyla tatilde yapılacak aktiviteler/gezilecek yerler ile tatil bölgesinin seçimi kararları takip etmiştir. Aileler en çok bu konularda çocuklarının düşüncelerini önemsediklerini ve çocuklarının bu kararlarda oldukça fazla etkili olduğunu belirtmişlerdir. Çocuğun etkisinin hiç olmadığı konuların başında ise tatil bütçesinin kararlaştırılması gelmektedir. Tabloda ortalama ile birlikte mod unsurunun kullanılmasının nedeni cevaplar arasındaki değişimi daha rahat görebilmek ve ortalama değerden ne kadar uzak ya da ne kadar yakın dağıldıkları hakkında bilgi edinebilmektir. Tablo 5'te mod'u 4 olan tatil bölgesi seçimi, kalınacak gün sayısı ve yapılacak aktiviteler ifadelerinin ortalaması, mod'u 5 olan ulaşım kararı ifadesinin ortalamasından büyük çıkmıştır. Buna göre en sık tekrarlanan değer olan mod, bütün verilerden etkilenmemekte ve araştırmacıya verilen cevapların değişimi hakkında daha ayrıntılı fikir verebilmektedir. Aileler tatil bütçesi belirlerken çocuklarını dikkate almamakta ve çocuklar bu konularda etkili olamamaktadırlar. Buna göre H_1 hipotezi kabul edilebilir.

Tablo 6. Tatile Çıkma Kararını Veren ile Demografik Faktörler Arasındaki Bağlantıyı Belirleme Yönelik Ki-Kare Analizi

	Demografik Değişkenler	p değeri
Tatile çıkma kararını kimin verdiği	Eğitim düzeyi	0,006 (bağıntı var)
	Meslek	0,431 (bağıntı yok)
	Yaş	0,096 (bağıntı yok)
	Cinsiyet	0,283 (bağıntı yok)
	Gelir seviyesi	0,356 (bağıntı yok)
	Aile Yönetim şekli	0,000 (bağıntı var)
	Aile yapısı	0,621 (bağıntı yok)
	Aile bütçesi	0,007 (bağıntı var)
	Çocuk sayısı	0,047 (bağıntı var)

Tatile çıkma kararını veren kişinin demografik faktörlere göre değişip değişmediğini, diğer bir ifadeyle tatile çıkma kararını veren kişiyle demografik faktörler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan ki-kare analizi sonucunda katılımcıların eğitim düzeyi, aile yönetim şekilleri ve sahip oldukları aile bütçesine göre tatil kararını veren kişinin değiştiği ve bunlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Yapılan çapraz tablo analizleri sonucunda örneğin eğitim seviyesi düştükçe ailede tatil kararının tek kişi tarafından verildiği, benzer şekilde demokratik ailelerde kararın ortak alındığını ancak aile yönetimi olarak ataerkil yapıya sahip olan ailelerde kararın çoğunlukla baba tarafından verildiği görülmüştür. Çocuk sayısına göre incelendiğinde, tek çocuklu ailelerin birden fazla çocuğu olan ailelere göre daha katılımcı bir karar süreci işlettikleri görülmektedir. Çocuk sayısı arttığında çocuğun tatil kararındaki etkisi azalmakta ve karar yetkisi daha çok anne-baba ortak veya sadece baba şeklinde gerçekleşmektedir. Maaş durumuna göre incelendiğinde, tek maaşlı ailelerde çocuğunda dahil olduğu bir karar süreci işlerken, çift maaşlı (anne ve babanın birlikte çalıştığı) ailelerde ise karar ebeveynler tarafından verilmektedir. Buna göre tek maaşlı ailelerin çift maaşlı ailelere göre çocuğu daha fazla dikkate aldıkları ve karar sürecine dâhil ettikleri söylenebilir. Yaş, cinsiyet, gelir seviyesi, meslek, aile yapısı (çekirdek – geniş aile) ve çocuk sayısı ile tatile çıkma kararını veren kişi değişkeni arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Buna göre H_2 hipotezi kısmende olsa kabul edilebilir.

Tablo 7. Tatil Alt Kararlara İlişkin Ortalamaların Demografik Faktörlere Göre Farkını Belirlemeye Yönelik ANOVA Analizi

	Grup	N	Ort	Ss	F	p	Fark
Tatil alt kararlarına ilişkin ortalamalar (tatil bütçesi, tatil zamanı, ulaşım kararı, otel seçimi, tatilde gidilecek yerler vs.)	1.000-2.000 TL	65	2,52	1,260	6,275	0,000	4>1
	2.001-3.000 TL	84	3,00	1,139			4>3
	3.001-4.000 TL	70	3,20	1,130			3>1
	4.000 TL üstü	36	3,47	1,135			
	Tek maaş	147	2,75	1,233	15,677	0,000	2>1
	Çift maaş	108	3,34	1,081			
	Memlekete/Büyüklerin yanına	118	2,71	1,347	3,669	0,006	2>1
	5 yıldızlı otele	58	3,33	1,071			2>3
	Kamp kuracağımız yeşil alanlara	10	2,98	0,780			2>4
	Tatil köyüne	42	3,32	0,992			4>1
Pansiyona/Apart otele	27	3,03	0,966	4>3			

Tatil alt kararlara ilişkin ortalamaların demografik faktörlere göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan Anova analizi sonucunda gelir seviyesi, aile bütçesi, çocuk sayısı ve tatilde gidilen yere göre ortalamalar itibariyle gruplar arasında farklar olduğu görülmüştür. Buna göre, gelir seviyesi yüksek olan kişilerin kararlarında çocuklarının etki düzeyi yüksekken, gelir seviyesi azaldıkça çocukların kararlara olan etkisi de azaldığı görülmüştür. Yine, çift maaşlı kişilerin tek maaşlı olanlara göre, tatile yılda birden fazla çıkanların ise tatile daha az çıkanlara göre tatil alt kararlarına ilişkin ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Tatilde memlekete/büyüklerinin yanına gidenler en düşük ortalamaya sahipken, 5 yıldızlı otele ve tatil köyüne gidenlerin tatil alt kararlarına ilişkin ortalamaları daha yüksektir. Yaş, cinsiyet, meslek, çocuk sayısı ve aile yapısı ile tatil alt kararları arasında ortalamalar itibariyle bir fark gözlemlenmemiştir. Buna göre H_3 hipotezi kabul edilebilir.

Tablo 8. Tatil Alt Kararlarının Eğitim Düzeyine Göre Farkını Belirlemeye Yönelik Kruskal Wallis H Testi

	Tatil Alt Kararları
Chi-Square	9,170
df	3
Asymp. Sig.	,027

Yukarıda her ne kadar verilere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerine göre değerlendirme yapıp verilerin normal dağıldığını söylesek, bu durum Anova analizinde farklı gruplara ayrılan verilerin ayrı ayrı normal dağılım gösterdiğini kanıtlamamaktadır. Eğitim düzeyi ile yılda çıkılan tatil sayısı değişkenlerine ait gruplarda kişi sayısının 30'un altında olması dolayısı ile verilerin normal dağılmadığı varsayılmıştır. Tatil alt kararlarında çocuğun etki düzeyinin eğitim seviyesine göre farklılaşp farklılaşmadığını öğrenmek için parametrik

olmayan Kruskal Wallis H testi yapılmış olup, anlamlı farklılık çıktığı için ($\chi^2=9,170$ $df=3$ ve $p=0,027$) hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Eğitim seviyesine ilişkin analizler aşağıdaki gibidir. Anlamlı çıkan ikili gruplar aşağıda sırasıyla tablo olarak gösterilmiştir.

8.1. Tatil alt kararlarının ilköğretim ile lisans eğitim düzeylerine göre farkı

Eğitim düzeyi	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
İlköğretim	59	68,27	4028	2258	-2,025	0,043
Lisans	95	83,23	7907			

Yapılan Mann Whitney U testine göre ilköğretim ile lisans eğitim düzeyleri arasında tatil alt kararları bakımından anlamlı farklılıklar vardır. Lisans eğitim düzeyine sahip kişilerin tatil alt kararlarında çocuklarını ilköğretim eğitim seviyesine sahip kişilere göre çok daha fazla dinlemektedirler.

8.2. Tatil alt kararlarının ilköğretim ile lisansüstü eğitim düzeylerine göre farkı

Eğitim düzeyi	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
İlköğretim	59	32,73	1931	161	-2,287	0,022
Lisans üstü	10	48,40	484			

Yapılan Mann Whitney U testine göre ilköğretim ile lisansüstü eğitim düzeyleri arasında tatil alt kararları bakımından anlamlı farklılıklar vardır. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip kişilerin tatil alt kararlarında çocuklarını ilköğretim eğitim seviyesine sahip kişilere göre çok daha fazla dinledikleri görülmektedir.

8.3. Tatil alt kararlarının lise ile lisansüstü eğitim düzeylerine göre farkı

Eğitim düzeyi	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
Lise	91	48,92	4452	266	-2,151	0,031
Lisansüstü	10	69,90	699			

Yapılan Mann Whitney U testine göre lise ile lisansüstü eğitim düzeyleri arasında tatil alt kararları bakımından anlamlı farklılıklar vardır. Lisansüstü eğitim düzeyine sahip kişilerin tatil alt kararlarında çocuklarını ilköğretim eğitim seviyesine sahip kişilere göre çok daha fazla dinledikleri görülmektedir.

Tablo 9. Tatil Alt Kararlarının Yılda Çıkkılan Tatil Sayısına Göre Farkını Belirlemeye Yönelik Kruskal Wallis H Testi

	Tatil Alt Kararları
Chi-Square	27,309
df	3
Asymp. Sig.	,000

Benzer şekilde tatil alt kararlarında çocuğun etki düzeyinin yılda çıkılan tatil sayısına göre farklılaşp farklılaşmadığını öğrenmek için parametrik olmayan Kruskal Wallis H testi yapılmış olup, anlamlı farklılık çıktığı için ($\chi^2=27,309$ $df=3$ ve $p=0,000$) hangi gruplar arasında farklılığın olduğunu belirlemek için Mann Whitney U testi yapılmıştır.

9.1 Tatil alt kararlarının yılda çıkılan tatil sayısına göre farkı

Yılda çıkılan tatil	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
1 kere	172	104,86	18036,50	3158,500	-4,025	0,000
2 kere	57	145,59	8298,50			

Yapılan Mann Whitney U testine göre yılda çıkılan tatil sayısına göre tatil alt kararlarında çocuğun kararlara katılımı farklılaşmaktadır. Buna göre yılda iki kere tatile çıkanlar yılda bir kere tatile çıkanlara göre tatil alt kararlarda çocuklarını daha fazla dikkate almaktadırlar. Sıralamaların ortalamalarına bakıldığında yılda iki kere tatile çıkanların ortalamalarının yılda bir kere tatile çıkanlardan daha yüksek olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

9.2. Tatil alt kararlarının yılda çıkılan tatil sayısına göre farkı

Yılda çıkılan tatil	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
1 kere	172	89,03	15313,5	435,5	-2,211	0,027
3 kere	9	128,61	1157,5			

Yapılan Mann Whitney U testine göre yılda çıkılan tatil sayısına göre tatil alt kararlarında çocuğun kararlara katılımı farklılaşmaktadır. Buna göre yılda üç kere tatile çıkanlar yılda bir kere tatile çıkanlara göre tatil alt kararlarda çocuklarını daha fazla dikkate almaktadırlar. Sıralamaların ortalamalarına bakıldığında yılda üç kere tatile çıkanların ortalamalarının yılda bir kere tatile çıkanlardan daha yüksek olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Buna göre tatile çıkma sayısı arttıkça çocukların tatil kararlarındaki etkisi artmaktadır.

9.3. Tatil alt kararlarının yılda çıkılan tatil sayısına göre farkı

Yılda çıkılan tatil	Mann Whitney U Testi Sonuçları					
	N	Sıralama Ort.	Sıralama Top.	U değeri	Z değeri	P
1 kere	172	90,55	15574,5	696,5	-3,560	0,000
3'ten fazla	17	140,03	2380,5			

Yapılan Mann Whitney U testine göre yılda çıkılan tatil sayısına göre tatil alt kararlarında çocuğun kararlara katılımı farklılaşmaktadır. Buna göre yılda üç kereden fazla tatile çıkanlar yılda bir kere tatile çıkanlara göre tatil alt kararlarda çocuklarını daha fazla dikkate almaktadırlar. Sıralamaların ortalamalarına bakıldığında yılda üç kereden fazla tatile çıkanların ortalamalarının yılda bir kere tatile çıkanlardan daha yüksek olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Buna göre tatile çıkma sayısı arttıkça çocukların tatil kararlarındaki etkisi artmaktadır.

Tablo 10. Tatil Kararlarında Çocukların Etkisini Öğrenmeye Yönelik İfadelerin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Tatil Kararlarında Çocukların Etkisini Öğrenmeye Yönelik İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ort.	Ss
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Tatil kararlarımızda çocuklara özel indirimler gidilecek yer tercihimizi etkiler	13	5,1	25	9,8	25	9,8	119	46,7	73	28,6	3,83	1,10
12-13 yaşa kadar olan çocuklardan ücret alınmayan otelleri tercih ederiz	9	3,5	44	17,3	34	13,3	91	35,7	77	30,2	3,71	1,16
Çocuklarımızla katıldığımız aktivitelerde çocuk indirimi olmasını isteriz	10	3,9	19	7,5	25	9,8	109	42,7	92	36,1	3,99	1,05
Çocuklarımızın özel günlerinde onlara özel indirimler uygulanmasını isteriz	13	5,1	22	8,6	38	14,9	97	38,0	85	33,3	3,85	1,12
Çocuklara özel aktivitelerin ve animasyonların olması tatil yeri tercihimizi etkiler	9	3,5	20	7,8	24	9,4	92	36,1	110	43,1	4,07	1,07
Çocuklara uygun havuzun ve su kaydıracağının olması gidilecek yer tercihimizi etkiler	13	5,1	15	5,9	27	10,6	101	39,6	99	38,8	4,01	1,09
Çocuklara uygun spor aktivitelerinin olduğu yerleri tercih ederiz	10	3,9	17	6,7	31	12,2	96	37,6	101	39,6	4,02	1,06
Kendimizden ziyade tatilde çocuğumuzun eğlenmesini/mutlu olmasını isteriz	8	3,1	16	6,3	28	11,0	81	31,8	122	47,8	4,14	1,05
Tatil kararlarımızda çocuğumuzun bol bol koşup oynayacağı açık alanları tercih ederiz	4	1,6	17	6,7	18	7,1	101	39,6	115	45,1	4,20	0,94
Tatil kararlarımızda çocuğumuzun gezerek öğreneceği yerleri tercih ederiz	11	4,3	25	9,8	31	12,2	104	40,8	84	32,9	3,88	1,10
Tatil yeri seçerken çocuğumuzdan dolayı uzak olmayan yerleri tercih ederiz	20	7,8	65	25,5	48	18,8	83	32,5	39	15,3	3,21	1,20
Tatil yapılacak oteli çocuklarımızla birlikte seçeriz	12	4,7	48	18,8	50	19,6	108	42,4	37	14,5	3,43	1,09
Otel seçiminde çocuklarımızın web sitesi üzerinden oteli beğenmesi önemlidir	16	6,3	52	20,4	55	21,6	90	35,3	42	16,5	3,35	1,16
Tatil sonrası çocuklarımızla otele ilişkin genel bir değerlendirme yaparız	13	5,1	29	11,4	31	12,2	134	52,5	48	18,8	3,68	1,06
Çocuklar için aile odalarının bulunduğu otelleri tercih ederiz	9	3,5	23	9,0	26	10,2	113	44,3	84	32,9	3,94	1,05
Çocuklar için özel yemek saatleri ve sağlıklı menülerin olduğu otelleri tercih ederiz	9	3,5	24	9,4	29	11,4	103	40,4	90	35,3	3,94	1,07
Çocuk bakıcılığı hizmetlerinin olduğu yerler otel tercihimizi etkiler	23	9,0	58	22,7	57	22,4	73	28,6	44	17,3	3,22	1,23
Tatilde çocuğumuzun istediği şeyleri satın almak hoşuma gider	15	5,9	30	11,8	52	20,4	99	38,8	59	23,1	3,61	1,13
Tatildeki harcamalarımın büyük çoğunluğunu çocuklarım oluşturur	9	3,5	44	17,3	45	17,6	93	36,5	64	25,1	3,62	1,13
Otelin çocuklara ilişkin bazı hizmetleri ücretli olsa bile yararlanırım	15	5,9	18	7,1	54	21,2	116	45,5	52	20,4	3,67	1,06
Çocuğumuzun tatil sonrası hatırlayacağı birkaç eşya almak hoşuma gider	5	2,0	18	7,1	17	6,7	103	40,3	102	40,0	4,13	0,95

*Cronbach Alfa= 0,879 (21 ifade)

Yukarıdaki tabloda ailelerin tatil kararlarında çocuklarını hangi konularda dikkate aldıklarını ve onların tatilden ne beklediklerini ne düzeyde önemsediklerini öğrenmeye yönelik sorulmuş 21 ifadenin ortalama ve standart sapma değerleri ile frekans ve yüzdelik dağılımları gösterilmektedir. Buna göre ortalamaları 4'ün üzerinde olan ifadelere bakıldığında ailelerin daha çok tatil yeri seçimi, tatilde yapılacak aktiviteler, gezilip görülecek yerler ve turistik ürün satın alma konusunda çocuklarını önemsedikleri görülmektedir. “Çocuklara özel aktivitelerin ve animasyonların olması tatil yeri tercihimizi etkiler (\bar{x} : 4,07)”, “Çocuklara uygun havuzun ve su kaydırığının olması gidilecek yer tercihimizi etkiler (\bar{x} : 4,01)”, “Çocuklara uygun spor aktivitelerinin olduğu yerleri tercih ederiz (4,02)”, “Kendimizden ziyade tatilde çocuğumuzun eğlenmesini/mutlu olmasını isteriz (\bar{x} : 4,14)”, “Tatil kararlarımızda çocuğumuzun bol bol koşup oynayacağı açık alanları tercih ederiz (\bar{x} : 4,20)” ve “Çocuğumuzun tatil sonrası hatırlayacağı birkaç eşya almak hoşuma gider (\bar{x} : 4,13)” ifadelerinin en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Aileler ayrıca otelde aile odalarının olmasını, çocuklara özel yemek saatlerinin ve çocuklara özel indirimlerin olmasını önemsemektedir. En düşük ortalamaya sahip ifadelerin ise “Tatil yeri seçerken çocuğumuzdan dolayı uzak olmayan yerleri tercih ederiz (\bar{x} : 3,21)”, “Çocuk bakıcılığı hizmetlerinin olduğu yerler otel tercihimizi etkiler (\bar{x} : 3,22)”, “Otel seçiminde çocuklarımızın web sitesi üzerinden oteli beğenmesi önemlidir (\bar{x} : 3,35)” ve “Tatil yapılacak oteli çocuklarımızla birlikte seçeriz (\bar{x} : 3,43)” olduğu görülmektedir. Buna göre aileler otelde bakıcı hizmeti olup olmadığını, gidilecek destinasyonun uzak olup olmamasını ve otelin web sitesini çocukların önceden görüp görmemesini önemsememektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada 7 yaş altı çocukların tatil kararlarındaki etkisini belirlemek ve aileleri üzerinde ne düzeyde etkili olduklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Alan yazındaki önceki çalışmalara bakıldığında sıklıkla 9-11 yaş arası ile 11 yaş ve üzeri çocuklarla araştırma yapıldığı ve bu araştırmada olduğu gibi 2-6 yaş arası çocuklar üzerinde yapılmış bir araştırmanın olmadığı veya yetersiz sayıda olduğu anlaşılmıştır (Li ve diğ., 2017). Bu sebeple araştırmanın alan yazına katkı sağlaması beklenmektedir. Tatil kararları ailelerin üzerinde düşündüğü ve kontrol edilemeyen birçok faktörün etkisi altında verilen kararlar olduğu bilinmektedir. Hele ki çocuklu aileler, seyahat, dinlenme, gezip-görme ve işin stresini atma amaçlarının yanı sıra çocuklarının eğlenmesini, gelişmelerine katkı sağlamayı ve sosyalleşmesini de önemsemektedirler. Çocuksuz ailelere göre çocuklu ailelerin tatilden bekledikleri faydaların farklı olduğu birçok araştırma tarafından vurgulanmaktadır. Karar sürecinin daha uzun sürmesi, bu karar sürecine çocukların da katılıyor olması tatil planlarını etkileyebilmekte ve bütünüyle değiştirebilmektedir.

Çocuklu ailelerin tatil kararlarında 7 yaş altı çocuklarını ne kadar dikkate aldıklarını belirlemek için yapılan bu araştırmada önceki çalışmaların sonuçlarıyla benzer ve o

sonuçları destekler bulgulara rastlanmıştır. 2-6 yaş arası çocukların aileleriyle yapılan uygulama sonucunda ailelerin en fazla otel/pansiyon seçimi, tatil bölgesinin belirlenmesi, tatilde kalınacak gün sayısı, ulaşım kararı ve tatilde yapılacak aktiviteler, gezilecek/görülecek yerler konusunda çocuklarını dikkate aldıkları görülmektedir. Turizm pazarlaması alanında yapılan birçok araştırma, çocukların aile satın alımlarını genellikle karar verme sürecinin çeşitli aşamalarında ve birçok tatil alt kararında etkilediğini ortaya koymuştur (Carr, 2006; Nanda ve diğ., 2007; Tripathi ve Sengupta, 2011; Jeevananda ve Kumar, 2012). Ailelerin çocuklarını en az dikkate aldıkları konu ise tatil bütçesinin belirlenmesi olmuştur. Thornton, Shaw ve Williams (1997), yaptıkları çalışma sonucunda, çocukların tatilde harcanacak para konusunda fazla söz sahibi olmadıklarını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Segumpan ve arkadaşları (2008), genel olarak, çocukların tatil sırasında aile harcamalarını belirlemede etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Tatile çıkma kararını kimin verdiği sorusuna en büyük yüzdeyle anne-baba ortak cevabı verilirken, bunu sırasıyla anne-baba-çocuk ortak ve yalnızca baba seçenekleri takip etmektedir. Çinli aileler ve onların tatil kararları üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları da bizdeki bulguları desteklemektedir. Araştırma sonucunda tatil karar verme sürecinde karar vericilerin çoğu anne-baba olarak ortaya çıkmıştır (Lehto, Fu, Li ve Zhao, 2013). Hindistan'da aile tatil kararını kimin verdiğiyle ilgili bir çalışmada da aile tatil sürecinin çoğunlukla ortaklaşa olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ashraf ve Khan, 2016). Geçmiş çalışmalarda, ailece yapılacak tatil kararlarında üç karar verme biçimi olduğu belirtilmektedir: kocanın baskın olduğu, kadının baskın olduğu ve ortak karar alındığı karar verme biçimi (Khoo-Lattimore, Prayag ve Cheah, 2015). Bu karar biçimlerinden biri olan ortak karar zamanla yerini çocuğun baskın olduğu karar biçimine bırakmış ve çocuk ailenin hem tatil hem de diğer satın alımlarında karar mercii durumuna yükselmiştir.

Tatilde sıklıkla nereye gidersiniz sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğu memleket-büyüklerin yanına cevabını vermiştir. İkinci sırada 5 yıldızlı otele, üçüncü sırada ise tatil köyüne gideriz cevapları gelmektedir. En düşük yüzdeye kamp kuracağımız yeşil alanlar cevabı sahiptir. Türk aile yapısının ve gelenek/göreneklerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan memleket ziyaretleri ve hala deniz-kum-güneş üçgeni çerçevesinde tercihlerimizi yapmamız, tatilden ne anladığımızı açıkça ortaya koymaktadır. Ashraf ve Khan (2016) aile kararlarının ve karar süreçlerinin kültürel rol beklentisi teorisinden etkilendiğini ve karı-koca rollerinin kültürün bir parçası ve mevcut kültürel adet ve geleneklerin bir işlevi olduğunu söylemektedir. Türk kültüründe de hala egemen olan büyükleri ziyaret etmek, yıllık izinleri ve tatilleri onların yanında geçirmek anlayışı çalışmamızda da tatil karar süreçlerini etkilemiştir. Katılımcıların %90'ına yakını tatil mevsimi olarak yazı tercih ettiklerini belirtmiştir. Kış mevsiminde tatile çıkmayı tercih edenlerin oranı %10,6'dır. Lehto ve diğerleri (2013), yaptıkları çalışmada ailelerin en popüler tatil mevsimi olarak ilkbaharı gördüklerini, bunu sırasıyla yaz, sonbahar ve kışın takip ettiğini bulmuşlardır. Kış mevsimi tatille ilgili yapılan çalışmalarda en az ilgi gören mevsim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin yine büyük çoğunluğu kendilerini demokratik bir aile olarak tanımlamaktadır. Ancak yine de %20'lik bir kısım geleneksel/ataerkil bir aile yapısına sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tatile çıkma kararını veren kişinin kim olduğu ile demografik faktörler arasında bir ilişki olup olmadığı Ki-kare analiziyle incelenmiş ve tatile çıkma kararını veren kişinin eğitim seviyesine, çocuk sayısına, ailenin yönetim şekline ve aile bütçesine göre değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre eğitim seviyesi düştükçe ailede tatil kararının tek kişi tarafından verildiği, benzer şekilde demokratik ailelerde kararın ortak alındığını ancak aile yönetimi olarak ataerkil yapıya sahip olan ailelerde kararın çoğunlukla baba tarafından verildiği görülmüştür. Çocuk sayısına göre incelendiğinde, tek çocuklu ailelerin birden fazla çocuğu olan ailelere göre daha katılımcı bir karar süreci işlettikleri görülmektedir. Çocuk sayısı arttığında çocuğun tatil kararındaki etkisi azalmakta ve karar yetkisi daha çok anne-baba ortak veya sadece baba şeklinde gerçekleşmektedir.

Tatil alt kararların demografik faktörlerle olan ilişkisine bakıldığında, aralarında istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin olduğu ($p < 0,05$) ortaya çıkmıştır. Buna göre, eğitim seviyesi arttıkça, çocuğun aile içindeki etki düzeyi de artmaktadır. Yani, lisansüstü ve lisans seviyesine sahip anne-babalar çocuklarını çok daha fazla dikkate almaktadırlar. Benzer şekilde gelir seviyesi arttıkça da çocuğun aile içinde sözünün dinlenmesi artmaktadır. Yine, tek gelirli ailelere göre çift gelirli ailelerde çocuk çok daha fazla söz sahibi olmaktadır. Literatürde de çift gelirli ailelerde çocukların aile kararlarında daha etkili olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Labrecque ve Ricard, 2001; Wang ve diğ., 2004; Chen ve diğ., 2015; Khoo-Lattimore, 2015). Yılda çıkan tatil sayısı ile tatil alt kararlarında çocuğun etkisini ortalamalar itibariyle karşılaştırdığımızda birden fazla (yılda iki kez, üç kez ve üçten fazla) tatil yapanların, yılda bir kez tatil yapanlardan çok daha fazla çocuklarını dinlediği ortaya çıkmıştır. Tatile çıkma sayısı arttıkça çocuğun tatil kararlarındaki etkisi de artmaktadır.

Araştırmada otel ve tatil yeri seçiminde ve diğer tatil kararlarında anne-babaların çocuklarına yönelik hangi fayda ve beklentiler içinde olduklarını ve neyi önemsediklerine dair sorulan 21 ifadeden en yüksek ortalamaya ve en olumlu katılma düzeyine sahip ifadeler şu şekilde ortaya çıkmıştır: “Çocuklara özel aktivitelerin ve animasyonların olması tatil yeri tercihimizi etkiler (4,07)”, “Çocuklara uygun havuzun ve su kaydırığının olması gidilecek yer tercihimizi etkiler (4,01)”, “Çocuklara uygun spor aktivitelerinin olduğu yerleri tercih ederiz (4,02)”, “Kendimizden ziyade tatilde çocuğumuzun eğlenmesini/mutlu olmasını isteriz (4,14)”, “Tatil kararlarımızda çocuğumuzun bol bol koşup oynayacağı açık alanları tercih ederiz (4,20)” ve “Çocuğumun tatil sonrası hatırlayacağı birkaç eşya almak hoşuma gider (4,13)”. Bu ifadelerden anlaşılan ebeveynlerin tatilden duyacakları memnuniyetin çocukların memnuniyetine bağlı olduğu ve onların tatilden mutlu olarak dönmelerinin anne-babaları da mutlu ettiği (Li ve diğ., 2017) sonucu çıkarılabilir. Turizm yöneticileri tutundurma faaliyetlerini ailenin demografik özelliklerine, çocuğun yaşına ve evde tatil kararını kimin verdiğine göre ayrı ayrı uygulamaları önerilebilir.

Gelecek Çalışmalar için Öneriler

Gelecekte ailelerin tatil kararlarında çocuğun etkisini araştırarak olan çalışmalara şu önerilerde bulunulabilir.

-Aileler gelir düzeyine, çocuk sayısına ve düzenli tatil yapıp yapmadıklarına göre ayrılabilir. Örneğin sadece yüksek gelirli, orta ve düşük gelirli aileler üzerinde çalışma yapılarak çocuğun tatil kararlarına olan etkisi aile geliri ile karşılaştırılabilir. Benzer şekilde tek çocuklu aileler ile birden fazla çocuğu olan aileler aynı çalışma içerisinde değerlendirilebilir. Çünkü bu araştırma sonucunda aile gelirine ve çocuk sayısına göre tatil kararlarında çocuğun etkisi ve rolünün farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

-İleride yapılacak çalışmalarda uygulanacak anket doğrudan çocukların kendisine yapılabilir. Böylece potansiyel bir tüketici gözüyle bakılan çocukların kendi düşünceleri öğrenilebilir. Buna yönelik olarak geliştirilecek ölçekler tatil kararlarında çocuğun nelere dikkat ettiğinin bilinmesi açısından kritik önem taşıyabilir.

-Ailenin tatil kararlarında çocuğun etkisinin araştırıldığı çalışmalarda kültür değişkeni araştırmaya dahil edilebilir. Farklı şehirlerde ve farklı bölgelerde yapılacak araştırmalar, bu alandaki bulguları genişletebilir. Örneğin bu çalışma yalnızca Akçakoca'da yapılmıştır. Farklı özelliklerdeki evren ve örneklem farklı ve değerli sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir.

-Verilebilecek son öneri ise yaş gruplarına yönelik olabilir. Bu çalışmada 2-6 yaş arası çocukların tatil kararlarına olan etkileri incelenmiştir. Başka çalışmalarda yaş grupları arasında karşılaştırmalar yapılabilir ve bu yaş gruplarından hangisinin çok daha fazla dikkate alınacağı ve ailelerin tatil kararlarında hangi yaş gruplarındaki çocukların daha etkili olduğu öğrenilebilir. Zira böylesi bir sonuç, turizm yöneticileri açısından dikkate değer bir sonuç olacaktır. Reklam, pazarlama, sponsorluk ve diğer iletişim araçlarının etkin ve verimli kullanımı, otel yöneticilerinin strateji ve politikalarının yeniden düzenlenmesi, bazı otellerin kendilerini konumlandırmaları gibi birçok konuda elde edilecek bulgular bir rehber niteliği taşıyabilir ve yöneticilere bir yol haritası sunabilir.

Çalışmanın Kısıtları

Araştırmanın en önemli kısıtı sadece Akçakoca'da yapılmış olmasıdır. Farklı evren ve o evrenden seçilecek farklı özelliklerdeki örneklem üzerinde yapılacak çalışmalar bu alandaki bulguları genişletebilir. Ayrıca çalışmanın belli bir yaş aralığındaki çocuklu ailelere yapılmış olması da bir diğer kısıttır. Anketin doğrudan çocuklara değil de onların ebeveynlerine uygulanmış olması yine araştırmanın kısıtları arasında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, S. B. (2009). “Çocukerkil Aile Sisteminde Satın Alma Davranışı”, *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1 (16), ss.316-338.
- Altunışık, R. & Coşkun, R. & Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, Y. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı, 6.Baskı, Sakarya: Sakarya Kitapevi
- Ashraf, M. ve Khan, K.M. (2016). “Spousal role and family vacation decision making in India”, *International Journal of Business and Systems Research*, 10 (1), ss. 45–61.
- Ateşoğlu, İ. ve Türkkahraman, M. (2009). Çocukların Tüketici Olarak Sosyalleşmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (3), ss.215-228
- Aygün, İ. (2006). Çocukların Ailede Satın Alma Kararları Üzerine Etkileri ve Bir Uygulama, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, SBE Yüksek Lisans Tezi, Gebze.
- Aymankuy, Y. ve Ceylan, U. (2013). “Ailelerin Turistik Ürün Satın Alma Karar Sürecinde Çocukların Rolü: Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (45), ss.105-122.
- Bacıoğlu, S. (2017). “0-6 Yaş Bebeklik ve Erken Çocukluk Dönemi Uyum ve Davranış Problemleri” (İçinde: Yaşam Dönemleri ve Uyum Sorunları, Ed: Firdevs Savi Çakar), Ankara: Pegem Akademi
- Bronner, F. ve de Hoog, R. (2008). “Agreement and disagreement in family vacation decision making”, *Tourism Management*, 29 (5), ss.967-979.
- Carr, N. (2006). “A comparison of adolescents’ and parents’ holiday motivations and desires”, *Tourism and Hospitality Research*, 6 (2), ss.129-142.
- Chen, Y. S. & Lehto, X. & Behnke, C. ve Tang C. H. (2015), “Investigating Children’s Role in Family Dining-Out Choices: Evidence From a Casual Dining Restaurant”, *Journal of Hospitality Marketing & Management*
- Cüceloğlu, D. (2012). İnsan ve Davranışı, 22.Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi
- Çakıcı, C. ve İyitoğlu, V. (2011). “Tatil Kararlarında Çocukların Etkisine Göre Antalya’ya Gelen Ailelerin Pazar Bölümlerine Ayrılması”, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi* (8), ss.1-20.
- Çakıcı, C. ve İyitoğlu, V. (2012). “Tatil Kararlarında Aile Üyelerinin Rolü: Antalya İlinde Tatil Yapan Aileler Üzerinde Bir Araştırma”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), ss.117-134.

- Emir, O. ve Pekiyanan, A. (2010). "Çocuklu Ailelerin Otel İşletmesi Seçiminde Etkili Olan Faktörler: Afyonkarahisar'da Bir Uygulama", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17 (2), ss.159-181.
- Gülerarslan, A. (2011). "Tüketici Olarak Çocuk ve Ailenin Satın Alma Kararlarına Etkisi", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6 (4), ss.126-137.
- Hallman, B. C. ve Benbow, S. M. P. (2007). "Family leisure, family photography and zoos: Exploring the emotional geographies of families", *Social and Cultural Geography*, 8 (6), ss.871-888
- Henderson, K. A. & Whitaker, L. S. & Bialeschki, M.D. & Scanlin, M. M., ve Thurber, C. (2007). "Summer camp experiences parental perceptions of youth development outcomes", *Journal of Family Issues*, 28 (8), ss.987-1007.
- İnanç Yazgan, B. & Bilgin, M. ve Atıcı Kılıç, M. (2015). *Gelişim psikolojisi*, 10.Basım, Ankara: Pegem Akademi
- Jeevananda, S., ve Kumar, S. (2012). "Degree of children influence on parents buying decision Process", *European Journal of Business and Management*, 4 (14), ss.49-57.
- John, D. R. (1999). "Consumer socialization of children: A retrospective look at twenty five years of research", *Journal of Consumer Research*, 26(3), ss.183-213.
- Kandır, A. ve Alpan, Y. (2008). "Okul öncesi dönemde sosyal-duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi" *Aile ve Toplum Dergisi*, 10 (4), ss.33-38
- Karadağ, L. (2011). "Çocuk Pazarları, Çocukların Aile Kararlarına Etkisi: Marmaris Örneği", *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 1 (9), ss.73-92.
- Khoo-Lattimore, C. & Prayag, G ve Cheah, B. (2015). Kids on Board: Exploring the Choice Process and Vacation Needs of Asian Parents with Young Children in Resort Hotels, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, ss. 1-21
- Khoo-Lattimore, C. (2015). "Kids on board: Methodological challenges, concerns and clarifications when including young children's voices in tourism research", *Current Issues in Tourism Research*, 18 (9), ss.845-858
- Labrecque, J., & Ricard, L. (2001). "Children's influence on family decision-making: A restaurant study", *Journal of Business Research*, 54(2), 173-176.
- Lawlor, M. A. ve Prothero, A. (2011). Pester power - A battle of wills between children and their parents. *Journal of Marketing Management*, 27(5-6), ss.561-581
- Lehto, X. Y. & Fu, X. & Li, H. ve Zhou, L. (2013). "Vacation Benefits and Activities:

- Understanding Chinese Family Travelers”, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 20 (10), ss.1-28
- Lehto, X. Y. & Choi, S. & Lin, Y. ve MacDermid, S. M. (2009). “Vacation and family functioning”, *Annals of Tourism Research*, 36 (3), ss.459-479
- Li, M. & Wang, D. & Xu, W. ve Mao, Z. E. (2017). “Motivation for family vacations with young children: anecdotes from the Internet”, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, ss.1-11
- Madran, C. ve Bozyiğit, S. (2013). “Çocukların tüketici olarak sosyalleşme süreci”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), ss.71-95.
- Mallery, P., ve George, D. (2000) SPSS for windows step by step (3rd ed.), Allyn & Bacon
- Memiş, S. (2016). “Tatil Yeri Seçiminde Etkili Olan Faktörler: Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma”, *Kesit Akademik Dergisi*, 2 (4), ss.212-226.
- Nanda, D. & Hu, C.ve Bai, B. (2006). “Exploring family roles in purchasing decisions during vacation planning”, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 20 (3), ss.107-125.
- Segumpan, R. G. & Zahari, J. S. A. ve Jamaluddin, M. M. (2008). “Tourism among Families in Northern Peninsular Malaysia”, *Asia-Pacific Social Science Review*, 8 (2), ss.129-139.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (1996) Using multivariate statistics (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon
- Therkelsen, A. (2010). “Deciding on family holidays- role distribution and strategies in use”, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27 (8), ss.765-779.
- Thornton, P. R. & Shaw, G. ve Williams, A. M. (1997). “Tourist group holiday decision making and behaviour: The influences of children”, *Tourism Management*, 18 (5), ss.287-297.
- Tripathi, P. ve Sengupta, A. (2011). “Increasing role of children in family purchase decisions”, *Indian Journal of Marketing*, 41 (6).
- Türedi, Ö. (2009). Turizm Pazarlaması Açısından Tatil Yeri Seçiminde Etkili Olan Faktörler, Marmara Üniversitesi SBE, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Wang, K. C. & Hsieh, A. T. & Yeh, Y.C. ve Tsai, C.W. (2004). “Who is the decision-maker: the parents or the child in group package tours?”, *Tourism Management*, 25 (2), ss.183-194.
- Webster, S. (2012). Consumer kids and tourists - Creatively marketing a city to young

tourists. In H. Schanzel, I. Yeoman & E. Backer (Eds.), *Family tourism: Multidisciplinary perspectives*. Bristol, UK: Channel View

Yavuzer, H. (1987). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Statista (2020), World population by age and region, <https://www.statista.com/statistics/265759/world-population-by-age-and-region/#statisticContainer> (Erişim Tarihi: 15.10.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistiklerle Çocuk, Haber Bülteni http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=595 (Erişim Tarihi: 15.02.2018)

Troyacademy 5 (2),135-158 , 2020
Geliş/Received: 27.07.2020 • Kabul / Accepted: 31.08.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.774666>

Security Promises of the East: Meeting the Expectations of Turkey in the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) *

Güner ÖZKAN **

Abstract

This paper argues that Turkey's full membership to the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) would have a symbolic meaning in terms of showing its displeasure of the Western actions towards Ankara and whose message of not being alone in a world of realist thinking. Even if Turkey becomes a full member of the SCO, which is subject to its departure from NATO membership, it will still need to continue being in search of developing and deepening its strategic relations bilaterally with the strongest actors of Russia and China in the SCO. This paper, therefore, concludes that, in a world of quickly changing and unpredictable geopolitical settings, Turkey can be better off so long as it continues to maintain political, economic and security links with the West, and concurrently tries to find ways to develop and deepen strategic relations with the East. By performing the method of qualitative content analysis, this work tries to prove its argument by exploring first the gap in security interests within NATO, second Turkey's difficulties in getting support in the Alliance and third the scope of the SCO as a security provider and geopolitical partner for Turkey.

Key Words: Turkey, West, East, NATO, Shanghai Cooperation Organisation

Doğu'nun Güvenlik Vaatleri: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile Türkiye'nin Beklentilerini Cevaplamak

Öz

Çalışma, Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) tam üyeliğinin, Batı'nın kendisine yönelik tutumları karşısındaki rahatsızlığını göstermeyi ve realist bir düşünce dünyasında yalnız olmadığı mesajını vermeyi içeren sembolik bir anlam taşıdığı iddiasında bulunmaktadır. ŞİÖ'ye tam üye olsa dahi- ki bu sonuç Ankara'nın NATO üyeliğinden ayrılmasına bağlıdır, hâla Türkiye Örgüt'ün en güçlü üyeleri olan Rusya ve Çin ile ikili stratejik ilişki geliştirme ve derinleştirme çabasını sürdürme ihtiyacı duyacaktır. Bu durum karşısında çalışma, hızlı değişen ve tahmin edilmesi güç bir jeopolitik dünya zemininde Türkiye'nin Batı ile siyasi, ekonomik ve güvenlik bağlantılarını sürdürmesi ve bununla eş zamanlı olarak, Doğu ile stratejik ilişkiler geliştirme ve derinleştirme yolları aramayı sürdürmesinin kendisi için faydalı olacağı sonucuna varmaktadır. İçerik analizine dayanan nitel araştırma yöntemini kullanan çalışma, ileri sürdüğü argümanını; ilk olarak NATO içindeki güvenlik açığını, ikinci olarak Türkiye'nin İttifak içinde destek elde etme konusunda deneyimlediği zorlukları ve üçüncü olarak

*- The article is an updated and extended version of a paper presented at the 4th International Conference on Eurasian Politics and Society under the title of "What does a full membership to the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) promise Turkey in the Eurasian Geopolitics?", International Centre for Strategic Research and Analysis – CESRAN, IEPAS2017, July 1-2, 2017, Istanbul, Turkey.

** - Assoc. Prof. Dr. Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, 3rd Floor, No: 305, Melikgazi, Kayseri, gunerozkan005@yahoo.com.

ŞİÖ'nün Türkiye için güvenlik sağlayıcı ve jeopolitik bir partner olma imkanını inceleyerek ispatlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Batı, Doğu, NATO, Şanghay İşbirliği Örgütü

INTODUCTION

There are numerous military, political, economic and other kinds of international organisations in Eurasia, and Turkey is a member of many of them from full membership to dialog partnership levels. Turkish President, R.T. Erdogan, expressed in 2013 that “If we get into the Shanghai Five, we will say good-bye to the European Union...The Shanghai Five is better, much more powerful” (Hürriyet, 2013). Last year in November 2016 he said that “Turkey should, first of all, feel relaxed about the EU and not be fixated” about it...I think if Turkey were to join the Shanghai Five, it will enable us [Turkey] to act with much greater ease” (Sputnik Türkiye.2016). Erdogan has also often repeated that “the World is bigger than five” (Anadolu Ajansı, 2019) – a statement pointing Turkey’s displeasure on the composition of the permanent membership status of the US, Russia, China, France and the UK at the UN Security Council. Turkey’s increasing voice for asking a full membership to the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) has not, in reality, come out of Turkey’s long delayed membership to the European Union (EU). As well as unfulfilling progress in the Turkish accession to the EU, the issue at point is much more linked to the changing geopolitical and security dynamics in entire Eurasia, driven by inability of the old alliances (NATO) and conflicting positions in the Middle East, especially in Syria. In addition to all these, Ankara has seen its Western allies as having left it in cold in bringing democracy in Syria, their support of Kurdish armed groups in Syrian conflict at the expense of Turkey’s national security and finally Western capitals’ tacit backing of the attempted coup on 15 July 2016.

The SCO seems to be a fruitful place for Turkey at first glance, so long as the common objectives of the organisation are concerned: promise of taking a common position against the three evils of “terrorism, separatism and extremism”. Yet, even this seemingly common stance of the SCO has not been reflected in their reactions to various terrorist, separatist and extremist conducts having occurred different parts of the world. Such common concerns to fight against collectively in the SCO seem to have been only relevant within the confined frontiers of Central Asian republics, a kind of landmass forming, among other things, a ‘buffer zone’ between Russia and China. In addition, proving the general view in the West that the SCO was against the Western and/or the US unipolar position is hard to establish and difficult to prove. It can only be said that main powers, Russia and China in the SCO, have been in conflicting positions with the US mainly on different issues in different settings such as Russia in Ukraine, Caucasus, Eastern Europe and China in South and East China Seas. Furthermore, China’s initiation of Silk Road Economic Belt (SREB) and long-term rise of China have become increasingly fearsome

for Russia. Continuation of this trend may not only separate the existing bond between Moscow and Beijing at the SCO, but also push them to reconsider to resolve their existing differences with the US separately (Demirtepe & Erdoğan, 2013: 90-93).

Potential to establish bilateral strategic relations between Turkey and Russia, and Turkey and China also have their own limits. Conflicting issues in many areas of interests and power discrepancies between Ankara and Moscow, and unpredictability of Russia have already constrained the two sides to define and prolong a long-term real strategic partnership, let alone a formal alliance. It does not mean such a strategic partnership can never be established between the two states. As seen in their history, this can happen only in times of emergency and difficulty that both sides had had to face from the same sort of urgent threat (s). Today, Russia has successfully met the exigencies directed against it by the West. On the other hand, China is geographically far away from Turkey and has not been willing to take a definite position on the issues that fall outside the Chinese vital national security interests. More than that, similar to what Ankara and Moscow have had conflicting positions in the Caucasus and now in Syria, Beijing and Ankara are not likely to be on the same side over the increasingly worsening East Turkestan issue. This means that membership to the SCO itself will not bring much difference in the accomplishment of having a common Turkish and Chinese position over the issue of separatism, the problem of East Turkestan.

This paper argues that a full membership to the SCO would only have a symbolic meaning in terms of showing Ankara's displeasure of the Western actions towards Turkey and whose message of not being alone in a world of realist state thinking. Even if Turkey becomes a full member of the SCO, which is subject to its departure from NATO membership, it will still need to continue being in search of developing and deepening its strategic relations bilaterally with the strongest actors of Russia and China in the SCO. This paper, therefore, concludes that, in a world of quickly changing and unpredictable geopolitical settings, Turkey can be better off so long as it continues to maintain political, economic and security links with the West, and concurrently tries to find ways to develop and deepen strategic relations with the East. The more options a regional power has to talk, the more room it can play for realising its objectives.

The work, which adopts the approach of qualitative content analysis, tries to prove its argument first by exploring the gap in security interests in NATO. Aim of this section is to show that Western security bloc, NATO, on its own right, has become a more disunified actor independent from what Turkey thinks and is for the Alliance. Second, it delves into the topic of Turkey's difficulties in getting support in NATO. The logic to examine this is the fact that disagreements between Turkey and West on how to define and handle urgent international and domestic security issues in the vicinity of NATO are the major reasons why Turkey seem to have been in search of alternative centres to develop close relations, the SCO. Third, the scope of the SCO as a geopolitical partner for Turkey is to be explored. By doing this, the question of to what extent the SCO can offer Turkey to bridge the security and geopolitical gap left by the West, NATO, in the hands of Ankara, is

attempted to be answered. Finally, conclusion evaluates the findings.

1. EXPLORING THE GAP IN SECURITY INTERESTS IN THE NATO

Turkey has been part of the western security system, NATO, since 1952, and there has been colossal changes by then in international system and the preferences of many members of the organization. NATO has all the time, especially since the end of the Cold War in 1991, tried to adopt itself in line with the ways the member states interpreted the security requirements of the new international order/disorder and security needs of influential parties. These all in the absence of a common enemy shook the unity within NATO that has continued as of today.

In order to prolong reason d'état of the Organisation, NATO first developed the concept of Out of Area (Partnership for Peace-PfP) in 1994, which developed cooperative relations with Russia and rest of the former Eastern bloc countries including number of newly independent states born out of Soviet ashes. NATO intervention, even if led by the US, in Bosnia in 1995 and Kosovo in 1999 allowed to think of still necessity and importance of the military Alliance. The US leadership on the other hand implied one important fact that Western European partners of the alliance were unable to contribute enough to new endeavours of the organisation in the post-Cold war era, even if Western European states declared the start of EU in 1992 with the Maastricht Treaty in place of European Community. In parallel to the declaration of the EU with which formation of EU's Defence and Foreign Policy was initiated, NATO began admitting full membership of former Eastern bloc countries of Check Republic, Hungary and Poland in 1999, and Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia in 2004. For the EU, which has always found it difficult to develop a fully functioning Common Defence and Foreign Policy, expansion of NATO to the East covering Eastern European states was of great value as it, not the EU, would provide security guaranties, required due to the threat still felt from Russia, to those new members of the military Alliance and the EU. Nevertheless, NATO's Eastern march produced fruits under the condition in which Russia was either weak or pacified (Gjana, 2015).

It was and still is Russia, which has always been against the full admission of the former Eastern bloc countries, let alone former Soviet republics, to NATO. Russia's aggregated opposition to the NATO expansion to the East came into force with a solid military reaction after the Alliance declared a strong signal to Georgia and Ukraine to be full member to the organisation at its April 2008 Bucharest Summit (NATO, 2008). Soon after it came the Russian military invasion of the part of Georgia in August 2008 and later on in 2014 its support for Russian speaking Ukrainians against government in Kiev in Eastern Ukraine and finally the annexation of Crimea in the same year (Özkan, 2017: 311-314). How far NATO could expand territories by admitting new members has remained, to a changing degree, a hot dividing topic between old (France and Germany) and new Europe (Eastern

European members alongside the US). While the old Europe hesitated to admit Ukraine and Georgia, the two former Soviet republics, to NATO in the fear of transgressing Russia and its interests, the new Europe, especially Poland, with the US behind, saw a strong response to Moscow and the enlargement of the Alliance to ease security threat felt from Russia (Dempsey, 2014).

The division within NATO is not, of course, limited only to the Eastern expansion and possible Russian reaction to this move. War in Afghanistan was the first to test how successful the Out of Area policy of NATO would work. Again, in this theatre was the US, which had to shoulder the great percentage of the burden of military personnel and financial costs. French, German, British and any other member of the coalition supported the US in Afghanistan, but their contribution had remained far shorter than those of the efforts of the US government. Although limited, unifying result of the joint war effort in Afghanistan seems to have disappeared when the US invaded Iraq in 2003 with only support of British and Spanish governments of the time. The division in NATO over the Iraqi invasion was so tense that governments in France, Germany, Belgium and Luxembourg even suggested accelerating the efforts to establish an alternative security and defence structure to NATO for the EU's need (Heisbourg, 2004: 61-62).

Even though French and German leaderships now in the wake of the US invasion of Iraq strongly uttered the creation of EU's own defence and security structure, this objective has, to a great extent, remained as words not as deeds. For instance, France and Britain tried to develop two initiatives, among other things, to make the EU an important military actor. Jack Chirac of France and Tony Blair of Britain signed Saint-Malo initiative in 1998 aiming to structure a joint EU military force that would allow the Union to use in future military interventions (British-French Summit, 1998: 8-9). The Saint-Malo initiative failed under the impact of NATO intervention in Kosovo in 1999 and lack of political will at the EU level. Another failed attempt was in 2010 between France and Britain, the so-called Lancaster House Agreements envisaged furthering defence cooperation between London and Paris (The Guardian, 2010). Though France and Britain managed to show some cooperation in the area of nuclear issue, they could not succeed in a satisfactory collaboration in other defence and military matters.

EU's failure to develop its own defence and security policy pushed France to draw itself up alongside NATO and the US. NATO now allows its members to form *ad hoc* coalitions, coalition of willing, inside the alliance, and such new way of looking appears to have been fit best for the security interest of France. Such military actions France involved as in Mali and Libya managed to receive the US and/or NATO supports in the forms of either by direct backing and 'leading from behind' policy of Washington or "coalition of willing" in NATO with Britain (Starosta, 2013; Cohen, 2011). British perspective towards EU's security and defence structure, and NATO, is not much different from that of France. Although Britain appeared to have spent efforts in building a common European defence and security structure, which was also advised by the US to the British governments, London has, in reality, maintained a strong suspicion for the EU having a successful European army.

After all, a unified security and defence of Europe could provide no guaranties that it would not turn against Britain in the future. Therefore, a Britain, now left the EU after Brexit, acts to use NATO for its own security needs in the shape of the formations of “coalition of willing” in NATO and of maintaining bilateral ‘special relationship’ with the US to get its support as much as possible.

Germany’s position in the formation of EU’s defence and security structure and towards NATO has reflected complex messages and conflicted views. When the US announced its policy of Asia pivot, it has continuously asked the other NATO allies to take more responsibility and share more burden to fight against the global challenges of extremism, illegal migration, piracy at sea and so on. Some German politicians and ministers such as Joschka Fischer, Ursula von der Leyen ve Frank-Walter Steinmeier, were reported to have had a similar view that time of Germany to take more responsibility in defence and security burdens and matters in both the EU and NATO had come (Dempsey, 2014). Nevertheless, Chancellor of Germany, Angele Merkel, is said to have not been so much willing to put Germany in a forefront position in both security and defence matters of NATO and the EU. It is believed that Merkel has been of more concerned with the interests of German business community in Russia than those of the security of Ukraine and security worries of Eastern European countries (Ibid.). Thus, Germany has not wanted to deploy German military forces to Baltic states and Poland in cooperation with the US and/or within the framework of NATO to send a strong message to Russia. Germany has joined the embargoes applied by the West against Russia after its annexation of Crimea and Moscow’s meddling of instability in Ukraine, but not been willing to go further to endanger bilateral economic/trade relations with Russia and transgress Moscow’s concerns in Ukraine. To put it simply, Germany has tried to maintain a balance for its economic, political and security interests between NATO, EU’s defence policy and relations with the US on one side and Russia on the other. This means that the more Russia goes further to threaten European security beyond Ukraine, the more Germany values defence and security benefits NATO and the EU offer (Ibid.).

The US demand for more responsibility and burden sharing from the NATO members, and formation of EU’s own security structure ideally go well with the US global security interests. Yet, strong European NATO members are not willing to be an American ‘foot soldier’ globally, and still want to keep the Alliance in its original area of security and defence concentration, Euro-Atlantic area. A less committed US in Europe does not make NATO in Europe stronger against the new and old types of challenges. Neither does this lead the EU to building its own unified and strong defence structure. Indeed, due to a new Europe and/or the EU with 27 members having differing degree of economic, security and geopolitical interests in their engagements and commitments with NATO and the US, Poland and Baltic States increase their defence budgets and seek to find ways to keep the US militarily on their own side in the face of threat they have felt from Russia (Ibid.).

2. TURKEY'S DIFFICULTIES IN GETTING SUPPORT IN THE NATO

Similar to the differentiation of interests among Western members in the way to utilise their NATO membership, number of specific cases since the end of the Cold War have shown Turkey's challenges in the use of the very same military organisation. Indeed, there have been unanimous repeat of the solid existence and defence value of the Alliance at each high-level summit, as well as many examples of cooperation in the forms of conducting military exercises and joint operations that Turkey took part. However, Turkey has increasingly found it difficult to coordinate the changing demands of its security/geopolitical interests with those of the disunited Western partners from the very beginning of the early 1990s.

Apart from the Cold War era, Turkey's first experience of observing the changed attitude of some members towards Ankara in NATO came just before the end of the Cold War when Saddam Hussein of Iraq invaded Kuwait in August 1990. Turkey's demand for the deployment of Patriot early warning missile systems from NATO to protect its territory in the case of Iraqi attack against Turkish territory had been challenged by Germany and Belgium in the Alliance. Germany and Belgium thought that, unlike Turkey's worries, Iraq did not pose threat to Turkish security, and the crisis was resolved with the US efforts. A similar opposition from the same countries plus France in NATO towards Turkey came out when the US invaded Iraq in 2003. France, Germany and Belgium again were unwilling to deploy Patriot missile systems on Turkish soil within the framework of NATO on the basis that such an effort would harm the diplomatic efforts to resolve the problem peacefully (Voice of America, 2003). Though this crisis was also overcome with the efforts of the US and some other members of the Alliance, another setback occurred in the Turkey's relations with NATO during the Arab Spring, this time on the issue of the crisis in Libya.

From the beginning of the Arab Spring in Tunisia, Turkey has always defended peaceful transition of the authoritarian states to democratic ones. When external interferences to these countries were on the horizon, they had already been, though changing degree, turned into bloody civil war between pro-democracy groups and regime forces. To involve these conflicts, Turkey always sought international legitimacy, first and foremost from the United Nations Security Council. In the absence of a clear international mandate, Turkey was opposed to the deployment of NATO ground forces to Libya to help opposition in the process of ousting M. Qaddafi. Turkey's main concern was the fact that such a clear Turkish support and/or involvement in the NATO operation in Libya would damage Turkey's image, as the only Muslim member in the Alliance, that Ankara had been trying to improve in the eyes of Middle Eastern Arab communities and governments via expressing its Strategic Depth Concept (Oguzlu, 2013: 19). In the final analysis, Turkey joined the NATO effort of deposing M. Qaddafi from power after it felt that it had the international consent when such Arab/Muslim international organisations and bodies as the Arab League, the Organisation of Islamic Conference and Contact Group agreed on an outcome that M. Qaddafi should be ousted from power by force (Ibid.).

On the issue of NATO expansion has always Turkey's overall view been reflecting much of a concern. Turkey, indeed, supported cooperation between NATO and any other states around the world, but only on the assumption that such partnerships should be on the issues of soft power relations such as support of democracy and improvement of security forces with modern technics, and be pursued on the basis of international legitimacy. That is why Turkey was in favour of participation of many post-Soviet States into the PfP Programme of NATO as this included Russia as well. When it came to the decision to take Georgia and Ukraine into NATO as full members, Turkey displayed a more subtle approach to the issue, concerning that such a move without Russian consent would transgress geopolitical interests of Moscow (Oguzlu, Tarık, 2012: 112-113).

Turkey, indeed, was right with its concern as the examples of Russian invasion of Georgia in August 2008, annexation of Crimea in March 2014 and Russia's meddling of Russian speaking people against pro-Western government in Ukraine, all of which were, primarily, Moscow's responses to the Eastern expansion of NATO, prove it. It is this prediction of Turkey that Ankara has always been opposed to the increase of NATO military forces in Black Sea. Turkey did not support the expansion of Operation Active Endeavour of NATO to Black Sea, and any other efforts of the Alliance to oversee maritime traffic in the same sea area after 9/11 terror attack to the US (Ibid.). Instead, Turkey has insisted that Black Sea Harmony, a cooperative body formed between Turkey and Russia, was there to help provide maritime peace and security in Black Sea. To be clearer, Turkey does not want NATO to engage long term and large military activities in Black Sea for the fear that this would harm the Montreux Convention, and push Ankara to find itself into an undesirable military confrontation next to its territory between the US and Russia (Ibid.).

Turkey-NATO relations have, also, been hampered by the question of how to coordinate NATO and Common Defence and Security Policy of the EU. For Turkey, NATO-EU institutional relations should be coordinated in line with the Berlin Plus Accord of 2002. This Accord mainly explains the extent to which the use of NATO facilities by the EU in two separate capabilities of the Alliance. Specifically saying, EU would use non-strategic facilities of the Alliance automatically while employment of strategic ones requires a consensus decision of all NATO members (Ibid.: 115-116). Among other disagreements regarding the Berlin Plus Accord, for Turkey, Cyprus issue is the key point of disagreement. It is because, while the EU defends the participation of Greek Cypriot side to all EU-NATO meetings falling outside of Berlin Plus, Turkey does not want Nicosia to join any official meetings of the two organisation as it was left out of the Berlin Plus Accords (Ibid.: 116). Due to this reason, Turkey vetoes the institutional relations between NATO and the EU, and believes that Brussels has not lived up to the obligations imprinted in the Berlin Plus Accords (Ibid.). Turkey asks the EU to sign a security Agreement between Ankara and Brussels, and wants to join into the European Defence Agency, both of which are encumbered by the Greek Cypriot side in the EU (Ibid.).

Turkey-NATO relations are not of course limited to the abovementioned developments. There may be given many other disagreements between the two sides and/or individual

NATO members, such as the Iranian Nuclear deal in May 2010 brokered by the joint efforts of Turkey and Brazil. Turkey's efforts to end the Iranian Nuclear crisis was taken lightly by the US and many capitals in Western Europe, and the deal reached at the end with the intensive diplomatic efforts of Ankara was quickly thrown into the dustbin (Parsi, Trita, 2010). Nevertheless, neither of the points of departure, uttered by now between Turkey and NATO/West, seems to have more worsened the same relationship than dramatic overturns having witnessed in the Syrian Crisis, and attempted military coup in Turkey.

It is the Syrian conflict that, despite apparent steps of some military cooperation and joint steps in the Alliance, conjoining security interests of Turkey and Western partners in NATO have gradually drifted farther away. From Turkey's point of view, the US and many other NATO members gave up their previous preferences of democracy over authoritarianism in the Middle East. They have now preferred security and authoritarianism to democracy and freedom in the same region. For instance, the US and other partners in the Alliance have only supported the removal of Assad regime in Syria in words, but not in deeds. For Turkey, fighting against Daesh (The Islamic State of Iraq and the Levant) is Western partners' priority for the sake of providing security to themselves. In Turkey's view, they even use the armed Kurdish groups of PYD (Democratic Union Party) and YPG (People's Protection Unit) in Syria, which Ankara sees as the affiliates of the separatist and terrorist group of the PKK in Turkey, at the expense of Turkish security. Even Turkish government's intensive diplomatic efforts in the Western capitals to fight against Daesh together, a NATO ally, rather than that of with a terrorist group, appear to have gone to deaf ears (Özer, 2016; Haberturk, 2017). Neither has Turkey found it easy to convince its Western partners that attempted military coup was made by a terrorist formation led by a so-called Muslim cleric, Fetullah Gulen, resided in the US. From Turkey's viewpoint, let alone lack of interests of Western capitals to condemn the attempted military coup and absence of their strong solidarity to defend democracy and freedom in Turkey, many of the perpetrators of the attempted military coup have been provided safe haven by them (Hürriyet, 2016b; Milliyet, 2016). Amid diversified positions in the Syrian conflict, especially regarding the PYD and YPG in Syria, Western tacit support of the attempted military coup in Turkey has become the last nail in the coffin. Therefore, Turkish government and many Turkish people ask the question of what value of the NATO and strategic bilateral and multilateral relations that Turkey has had with Western capitals for a long time, contributes to the Turkish interests, especially to the removal of imminent domestic and international security threats that Turkey is fighting against. Such a question, therefore, appears to force the Turkish government to find answers by searching new alternatives to get allied with, the SCO.

3. SCOPE OF SCO AS A GEOPOLITICAL ALLY FOR TURKEY

How much a possible SCO membership of Turkey could meet Turkish security needs left

by NATO/the West is a question that requires one to look answers through overseeing what the SCO really is in terms of a military or larger geopolitical alliance and security provider for its own members. In this search, conventional wisdom tells that had there been parallel views and practices to resolve certain international security problems for both Turkey and the SCO, then it could be safe to say that there is a prospect for cooperation, even alliance, between Ankara and the SCO.

3.1. World Order Debate

Beginning with a broader world order issue, Turkey, through the words of R.T. Erdogan, often expresses that “world is bigger than five” criticising one sided and self-interested actions of the five permanent members of the UN Security Council in the resolutions of international security issues. R.T. Erdogan complains not only about selfish and unjust behaviours of the Western members of the UN Security Council that they are all allies of Turkey in NATO, but also about the other two permanent members, Russia and China, the two leading powers in the SCO. On this matter, Turkey therefore has two options in its search for membership to the SCO: either lessening its demand on a new world order claim or having Russia and China defend the SCO as an organisation seeking a just world order. Second option is highly unlikely as one of the main purposes of the two great power members of the SCO is considered. As being realist in their foreign and security behaviours, Russia and China in 1997, just the year after they established the Shanghai Five, openly and clearly, together announced a Russia-China Joint Declaration that they would “strive to promote the multipolarization of the world and the establishment of a new international order” (United Nations, 1997). Although Russian and Chinese Joint Declaration was a bilateral effort to challenge, what they called, unilateral and unjust actions and world dominance of the US and/or the West, it was not necessarily reflecting a just world order that Turkey has asked for.

General view is that the SCO is for many things, but not for creating a new just world order to make all humanity safe, secure and ‘happy’. For some, the SCO is to tackle serious problems in Central Asia that concern both Russia and China (Russia Today, 2016b). For some others, it is for rising and active China, rather than as a united single body of some kind that would even take NATO as a balancing actor (Roney, 2013). Even for Angele Stent from Transatlantic Academy, nature of the demand of a multipolar world order of Russia and China differs from each other in that “while the Kremlin seeks to overturn the U.S.-led global order and promotes a tripolar world order, Beijing prefers to reform the existing order to suit China’s economic and geostrategic interests and regards the United States as its only true global counterpart” (Stent, 2016).

It is indeed safe to say that, let alone being a defender of a just world order, the SCO is not a security bloc in the sense either NATO or Collective Security Treaty Organisation (CSTO) led by Russia represents. The SCO is, in fact, a cooperative body in Asia that has been coordinating and advancing common areas of the interests of its members whether on the issues of regional and international security, economics, trade and social matters. How

much this nature of the SCO then would be willing and able to respond positively to the security gap that Turkey is said to be feeling in its relations with the West is the question one needs to look for in order to make a sense in Turkey's search for a full membership to the very same organisation. Close examination of the responses of the SCO, and whose big power members, to such topics as Terrorism, Separatism and Extremism; democracy and regime change; and the Syrian Crisis may shed more light in this context.

3.2. Terrorism, Separatism and Extremism

Much of the concentration areas, and perhaps the only, but limited success, as it claims, of the SCO is to fight against international terrorism. In this and broader context, the SCO has, indeed, developed a uniting idea for all members and called it as to fight against "three evils" of "terrorism, separatism and extremism". Members of the SCO formed a Regional Anti-terrorist Structure (RATS) in 2004 and managed to conduct number of military exercises to fight against these "three evils" in bilateral and multilateral formats. In this context, the RATS in the SCO is said to have prevented over 1000 terrorist attacks and helped arrest of 650 terrorists until 2014 (The Shanghai Cooperation Organisation, 2014a; European Parliament, 2015: 8). There is no available information about the mentioned prevented terrorist attacks by the RATS regarding what kind of possible terrorist attacks they were, where and how they were about to happen.

As it is in the Western media and other circles, when it is talked about terrorism and extremism in the territories covered by the SCO, they are first associated with the people who are Muslims. Biggest concerns of SCO members are said to have been the 'Islamic radicalism and extremism' thought to be located and spread as terrorism from as mainly far away territories as Afghanistan, Chechnya, Central Asian countries, East Turkistan to the Middle East. Even if there were actual preparation and conducted terrorist attacks in the numbers the RATS, many of them would perfectly fall into the category of the efforts of the member governments of the SCO to eliminate political opposition figures. Central Asian governments have long used 'Islamic extremism' as a pretext to suppress opposition for their own regime survival (International Crisis Group, 2003). As one of the main complain of the Turkish government towards the Western allies is the latter's biased approach to almost all terror cases and terrorism as the acts of Muslims. Therefore, it is highly unlikely that Turkey as a full member of the SCO will be able to change approaches of the SCO members towards their own Muslim people and Muslims around the world. Indeed, Russia from after the downing a Russian SU-Fighter Jet in November 2015 by the Turkish F16s to reconciliation in May 2016 had continually, and concurrently with many media outlets in the West, propagated the false opinion to international community that the Turkish government had supported international terrorism, Daesh (Russia Today, 2016a; Gordts, 2014; Williams, 2014).

As for separatism, Russia and China have, so far, failed to evoke the SCO to provide a unified and satisfactory response to the separatist conflicts having occurred in Eurasia. For instance, the SCO refrained from recognising Russian backed independence of the

breakaway republics of Abkhazia and South Ossetia. Although the Organisation praised “Russia’s active role in promoting peace and cooperation in the region”, it remained short to give full support to Moscow as it, in the SCO Dushanbe Declaration, urged the all parties involved to resolve the problem through talks and negotiation (The Shanghai Cooperation Organisation, 2008; RFE/RL, 2008). A similar posture has been taken by the SCO towards the crises and conflicts in Ukraine. The Dushanbe Declaration of the SCO in 2014 supported efforts of Ukrainian and Russian presidents to end the crisis peacefully through their joint initiatives that produced a Peace Plan under the auspices of Trilateral Contact Group made up of representatives from Russia, Ukraine and the OSCE (The Shanghai Cooperation Organisation, 2014b). Some Russian experts even interpreted this “a new step” meaning as a support given by the SCO to Russia on the issues in Ukraine (Russian International Affairs Council, 2015). For them, though it may seem so in the context of the SCO, it can be stressed that the way China and Kazakhstan see the issue in Ukraine is different.

China, for instance, neither supported nor rejected a UN General Assembly resolution condemning annexation of Crimea by Russia. China abstained in the resolutions of both on the issues of Crimea at the UN General Assembly and downing Malaysian airline, MH17 in 2014, over Donbas in Ukraine at the UN Security Council (Stent, 2016). Kazakhstan, as well as Uzbekistan, has also concerns about the way Russia choses to resolve international security issues it involved, and Moscow’s desires and practices to dominate the former Soviet countries. Even Kazakhstan felt more alarming and showed its concerns when Russia annexed Crimea due to its fear that Moscow would want to seize the northern part of the country populated mostly by ethnic Russian people (The Guardian, 2015).

Annexing Crimea based on majority ethnic Russians living there, meddling further ethnic strife in Ukraine and backing them militarily are all at odds with the Charter of the SCO regarding separatism. The SCO in its The Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism signed 2001 openly defines separatism as “any act intended to violate territorial integrity of a State including by annexation of any part of its territory or disintegrate a State in a violent manner, as well as planning and preparing, aiding and abetting such act, and subject to criminal prosecuting in accordance with the national laws of the Parties” (The Shanghai Cooperation Organisation, 2001a). Russia’s actions in both cases of Georgia and Ukraine go well beyond what the SCO defines Russia’s role in these conflicts as a significant contributor in the establishment of peace and security in the regions.

Indeed, it can be observed that what the SCO and some of its members, China and Kazakhstan, could not produce against Russia’s actions in the conflicts in Georgia and Ukraine, have come from the West in the forms of embargoes against Moscow and strengthening military positions of some of the NATO members in the Baltic countries and Eastern Europe. Poland and some other Eastern European countries did not find the level of embargo and deployment of the US soldiers and military equipment by NATO into their soils enough against the threat that they have felt from Russia. However, it

would be right to say that they, unlike the rest of the members of the SCO saw fit, did not see bandwagoning with Moscow as the right solution to repel or appease Russia's actions in their next doors.

Turkey did not join the Western embargo against Russia, but just like them, it did not recognise Russian annexation of Crimea. Neither did Turkey recognise independence of Abkhazia and South Ossetia backed by Russia but has continued economic relations with these breakaway republics. Turkey has, indeed, adopted a policy towards Russia in the conflicts in Ukraine and Georgia that it is more similar to that of the SCO and less similar to that of the West and NATO. Turkey's attempt to appease, and desire not to harm its economic and political relations with, Russia did not stop Moscow to change the balance of strategic power in the Black Sea in its favour and support the Kurdish groups and Assad regime in Syria, at the expense of vital security interests of Turkey. Therefore, being an SCO member did not and will not provide to any member with guaranties that it would convince Russia to obey the rules it accepted on separatism.

3.3. Democracy and Regime Change

Another would-be problematic area between Turkey and the SCO is the way of understanding democracy and regime change. Both establishing document in 2001 and Charter of the SCO in 2002 mention 'democracy' only once, and it is written down in an adjective form, 'democratic' (The Shanghai Cooperation Organisation, 2001b; The Shanghai Cooperation Organisation, 2002). The Charter under the Article 1 points out that "the main goals and tasks of SCO are: to strengthen mutual trust, friendship and goodneighborliness between the member States; to consolidate multidisciplinary cooperation in the maintenance and strengthening of peace, security and stability in the region and promotion of a new democratic, fair and rational political and economic international order" (Ibid.). The "democratic" here is not a kind of democracy that is related to a political form determining and regulating state-society relations within the boundaries of a given country. Neither is it related to the liberal democracy that Turkey and the West understand. The SCO sees and accepts democracy only in the context of Westphalian international order of sovereignty, equality and non-interference of internal affairs of states. This is, indeed, another call of the SCO to establish a multipolar world order in order to challenge Western world dominance and whose practices of regime change on the basis of international terrorism and human rights abuses.

Turkey has always been different from the SCO and individual views of Russia, China and Central Asian states in that it has encouraged, promoted and, when it saw fit, supported domestic liberal democratic efforts and transformations in entire post- Soviet space and the Middle East. Instead of helping change the authoritarian regimes by violence, Turkey has always encouraged peaceful political transition of Central Asian states to liberal democracies. One of the main reasons for tense relationship between Turkey and Uzbekistan during the period of Islam Karimov before 2016 was the criticisms that Ankara displayed towards Tashkent government, which applied an indiscriminate use of

force against anti Karimov protestors killing hundreds of people in Andijan in 2005 on the pretext of 'Islamic terrorism' (Human Rights Watch, 2005). While Turkey and the West had, to a changing degree, uttered their displeasure towards the Uzbek government, all the SCO members either remained idle or defended regime stability over democratic demands and human right claims of Uzbek people. Indeed, it was protective cover of the SCO and Russia's intensive efforts, both of which have killed any positive prospect of Coloured Revolutions demanded liberal democracy in the former Soviet territories from 2003 onwards.

Especially the concept of 'Sovereign democracy', developed by Russian President V. Putin after Coloured Revolutions to denounce liberal democracy and accept the concept of a democracy based only on the equality of states in international area, and also adopted by the SCO, played a key role not only to rebuke the democratic aspirations in Central Asia, but also to put Syria into a chaos. Russia, which took lessons from the examples of the Coloured Revolutions in the post-Soviet states, applied its Sovereign democracy in the Arab Spring. Russia did not support democratic transformations of Arab states in the course of Arab spring; instead, it has remained an ardent and most influential material and political supporter of Arabic autocratic regimes. For instance, Russia recognised General Abdul Fattah al-Sisi, who deposed democratically elected Mohammed Morsi with a military coup in Egypt in 2013. Moscow even tried to go further and to take advantage of the rift occurred between Military Government in Egypt and the US when Washington suspended arms sale to Egypt just after the military coup (Aljazeera, 2014). By meeting the new Military regime in Moscow, which also included the discussion of Russian arms sale to Egypt, Russia obviously demonstrated the continuation of its support for authoritarian governments, no matter whether they are in military or civilian forms, and of taking advantage of the situation that would best serve Russian political, geopolitical and material interests.

One may draw a conclusion that Russia's embrace of Sisi of Egypt suggests that if the attempted military coup in Turkey had been successful, Moscow would have recognised, and worked with, it in a perfect term. In such a scenario, so long as the coup makes had not adopted a hostile position towards Russia and refrained from harming Russian vital interest, Moscow would even have supported it actively. Even if a possible military regime in Turkey had been falling into the interests of the US under current geopolitical and political atmosphere, such a authoritarian regime with a friendly position towards the Russian interests would have been most welcome by Moscow. As seen in the example of Egypt, it would be difficult to determine if the military government of Sisi in Egypt is fully pro-American, pro-Western or pro-Russian. The Military regime in Cairo has been in good terms with both the West and Russia in order to maintain its survival and prolong its power and international legitimacy.

Indeed, in contrast to Turkey's criticism and demand for return to democracy in Egypt, Russia, China, the US, the SCO and the EU have all been in good terms with the military regime in Cairo. Turkey, alone in its endeavour for democracy and freedom in Egypt,

has used all diplomatic and bilateral opportunities for freeing the Egyptian President Morsi from prison, especially in contacts with its allies in the West. It appears that the overwhelming conviction of security first and democracy second of the West with the Arab Spring, which is based on a largely accepted Western idea that a democratic and free Arab world would produce terrorism and insecurity, has long been already produced and reproduced by Russia and China individually and collectively in the SCO. Therefore, it is likely that Turkey, which was unable to mobilise even existing pro-democracy circles in the West for a democratic Arab world, could not be successful to turn the SCO into an organisation and ally advocating universally understood democracy, freedom and human rights for all states and their societies. Then, it seems that, if or when Turkey becomes full member of the SCO, its only option there in the promotion of democracy in Arab world and elsewhere would be only bandwagoning to authoritarian political positions of Russia and China.

3.4. The Syrian Crisis

The example of the crisis in Syria can even more shed light on the issue of Turkey's strive for security by the SCO membership. The SCO did comment on the Syrian conflict in number of its Summit Meetings in recent years. What is common in all these statements of the SCO was the repetition of respecting sovereignty of Syria, unacceptability of external interference, backing political and diplomatic methods, such as Astana Process and Geneva Talks, to resolve the problem peacefully (The Shanghai Cooperation Organization, 2012; The Shanghai Cooperation Organization, 2013; The Shanghai Cooperation Organization, 2014b; The Shanghai Cooperation Organization, 2016; The Shanghai Cooperation Organization, 2017; The Shanghai Cooperation Organization, 2018; The Shanghai Cooperation Organization, 2019). Instead of the SCO platform, which is a difficult combination of states to make geopolitical and regional security interests of all members parallel, each big members has continued to display their own positions individually and bilaterally. Russia and China used their veto right at the UN Security Council to protect Assad regime in Syria. They vetoed all proposals at the UN Security Council, that was brought forward by other Western members of the Council supported by Turkey to impose sanctions on, and punish, Assad regime (The Guardian, 2017). Unlike Russia and China, on the fate of the Assad regime have Turkey and the West, though now to a lesser extent, still been on the same side, removal of him from the power. How much important and urgent the removal of Assad regime from power differ between Turkey and the West. While Turkey has, at least in words especially before the Astana Process, seen the removal of Daesh and Assad regime equally important, and required fight against both fronts with an equal seriousness, the West gives more priority to deal with Daesh than on the issue of who would run Syria.

What makes now Turkey on one side and the US and Russia on the other in the opposite sides in the Syrian crisis is the issue of YPG and PYD, the affiliations of the PKK. Like the US, Russia has wanted to use the Syrian Kurds on the ground, and supplied weapons to them, to which Turkey has strongly opposed (Milliyet, 2017; Karar, 2015). When one

thinks of Turkey's long and heavy fight against the PKK and some American and Russian weapons, captured during the operations of Turkish security forces against PKK in Turkey (Vatan, 2016; Hürriyet, 2016a; Vatan, 2017). Turkish national security regarding its territorial integrity seems to have been put at a serious risk by overall developments in Syria, and by especially the pro- Kurdish policies of Russia and the US. This risk has, indeed, further, increased after the Kurdish Authority in Northern Iraq announced on June 7, 2017 that they were going to held independence referendum on 25 September 2017 (Aljazeera; 2017). Apart from the US position towards the Syrian Kurds, which has already caused huge damage in the relationship between Turkey and the US, and started discussions about the value of NATO for Turkey, the improved Ankara-Moscow relations after both side overcome on the downed fighter jet crisis in 2015, has not helped on the very same issue for Turkey's favour. While Russia has continued its political and military material support to Syrian Kurds, it is, at the same time, trying to take advantage of the tense relations between Ankara and Washington by selling S-400 Air Defence Systems to Turkey. Also, important to note that Moscow and Beijing have sought to expand their military cooperation by conducting naval military exercises as far sea areas as in Mediterranean and South China Seas. In this framework, Russia and China, not the SCO, conducted military drills in the Mediterranean Sea in May 2015, sending perhaps positive messages to their 'friends', Assad regime, and negative signals to their 'enemies', NATO and opposite sides to Moscow and Beijing in the Syrian conflict (Gady, 2015). It can be, thus, said that, for Turkey, the SCO cannot be much beneficial entity willing to support for the current security and geopolitical interests of Ankara in Syria.

CONCLUSION

Turkey has been a dialogue partner of the SCO since 2012, but one cannot make a lot out of such level of cooperation. It is perhaps because of this lower level of contact that Turkey has asked for a full membership to SCO since 2013. The purpose of Turkey to become a full member to the SCO was stressed out by R.T. Erdogan with his key words saying that "the SCO Five is better, much powerful", and "it will enable us [Turkey] to act with much greater ease". The latter part of his reasoning to join the SCO was the main topic that this work tried to test, while the former part of the argument, the SCO being better and much powerful, was left out as it can only be determined by a subjective judgement. Regarding the argument that Turkey would ease itself to act with a greater freedom, it may be true that Turkey could free itself from hesitations and disagreements in NATO and unending, long and tiring accession process to the EU. Yet, how much Turkey would have a greater freedom to act in the SCO in the resolution of its urgent security and greater geopolitical needs is open to debate. It is because security and geopolitics of Turkey are not isolated subjects; they are, one way or another, within the top subjects and policy targets of the EU, the US, NATO, Russia, China and so on. That is why this work took security issue, NATO in this regard, as a subject to test the security and geopolitical utility of the SCO for Turkey.

As this study tried to explain, geopolitical problems of Turkey especially regarding its search for security are not just specific to itself. The end of the old-world order, the Cold War, gave birth to a new world order in which there are more freedom for states to act as well as more dangers and security risks to deal with. Turkey is not alone in a new world full of risks and opportunities. As seen in this work, security and geopolitical interests have diversified in NATO and in the EU. It is because of this fact that the EU has never been able to complete a unified and strong defence and foreign policy. Germany has seen its interests in the reliance largely on the utility of NATO instead of having led to the creation of a European foreign and defence structure. Similar policy diversifications have also been seen in the capitals of other great powers in the EU. France and Britain tried to cooperate on security interests in the name of the EU, but their national interests and other challenges did not allow them to go further. The Baltic and Eastern European states in both the EU and NATO have had different agendas with a greater unease regarding their security and geopolitical requirements. While many in the Western Europe do not see Russia as threat- instead they see it as an opportunity for business trade, Poland, Romania, the Baltic states and so on have had to live with alarm due to the security threat they have felt from Moscow. The US as the strongest power in the world has tried to shape the old security structures, NATO, in line with the demands of its interests in everywhere around the world under the new conditions of the new world order/disorder.

Turkey, having been a regional power and a partner and ally of the Western security and geopolitical interests since the end of the Second World War, could not have escaped from the changes that have continued to evolve since 1991 in the form of interest diversifications and new security and geopolitical dynamics. Since 1991, Turkey has found hard to take its NATO allies to defend its security to which they are all committed under the Article 5 of the Alliance. The 9/11 terror attacks to the US have made the definition of, and responses to, the security challenges much more complicated for many states. Turkey is one of such states that it has been badly affected. PKK, as a separatist and terrorist group, has been allowed to flourish and used as a geopolitical tool by the very allies of Turkey in the West for the sake of either further derailing Turkish prospect to accede to the EU or promoting their own security interests. It can be easily seen that active role of the YPG and PYD in the fight against Daesh in Syria seems to be just one deliberate policy choice of the US and some Western European countries to keep Turkey outside the Middle East and the EU as well as to maintain the Middle East as much a torn region as possible. As seen in the work, Turkey appears to have been in need of continuing to give solid responses to multiple security challenges rooted from international and domestic developments, respectively from Syrian crisis and attempted military coup. In order to boost its efforts of repelling these international and domestic challenges, Turkey points out of its desire to become a full member to the SCO.

As this study tried to show, the challenges that Turkey and the Western states have been disagreed on are also on the table of the SCO. The SCO as an international organisation, and Russia and China as its strongest great powers, does not have much different view on the issues of world order debate; terrorism, separatism and extremism; democracy and

regime change; the Syrian crisis from those of the US and the EU. Russia and China, not the SCO as a united body, ask a new world order in which the US and the West should not be supreme. Both have seen their permanent seats at the UN Security Council as advantages for their own individual authoritarian political systems and security, economic and geopolitical interests, but not for the good of entire international community. Similar points were also found in the way they define and see the problem of terrorism, separatism and extremism. The SCO in its reactions to the developments related with these topics has always been ineffective, unclear and submissive to the balanced interests of Russia and China. Outside the SCO, both Russia and China have reflected their own self-interested policy behaviours. Russia's actions in Georgia and Ukraine are not confirmative at all to the definition of, and the opposition to, separatism in the SCO. Indeed, being well aware of all these, it is why R. T. Erdogan has often uttered the words that "the World is bigger than five."

On the issue of democracy and regime change has the SCO had its own perspective that it is completely different from that of Turkey and the Western world. The SCO is not composed of states which are democratic and against authoritarian regimes. Indeed, one can draw a conclusion from this and hitherto deliberations of the SCO that it has continuously tried to spend efforts to protect authoritarian characters of its own members and support the prolongation of authoritarian regimes around the world, like Assad government in Syria. Russia and China, not the SCO as a whole, have protected the Assad regime at the UN Security Council. Turkey and the West tried to get rid of Assad regime with an international legitimacy given by the UN. Especially, Russia has remained the main protector of the regime in Syria by deploying its own military force to this country. It is also Russia that it has allied with the YPG and PYD in the fight against Daesh in Syria and been concerned less about Turkey's complains on the link between the armed Syrian Kurds and the PKK. Despite the fact that positive and strong appeal of Ankara and Moscow towards each other after overcoming the downing of Russian fighter jet by the Turkish air force in late 2015, and then Turkey's military operations (Euphrates Shield in August 2016, Olive Branch in January 2018, Peace Spring in October 2019 and Spring Shield in March 2020) in the southern neighbour along eastern and western Euphrates, they have still had many differences on the issue of YPG and PYD in Syria, and now in Libya. .

Under the lights of the findings in this work, it can be said that, despite all setbacks having been experienced with NATO and Western capitals, Turkey should still be in favour of maintaining and further developing strategic relations with the West in all possible bilateral and multilateral levels. It is because an unpredictable geopolitical order and multi-faceted security threats, which are equally prevalent from very existence and influence of Russia in Syria, Cyprus, Black Sea, Caucasus and now in the Mediterranean Sea including Libya require Turkey to continue valuing its long-term strategic partnership with NATO and Western capitals. It is, indeed, exactly what Turkey has been trying to do in its relations with the Western capitals and NATO in the unfolding security challenges in the outskirts of Sirte and al-Jufra in Libya. Having considered the US, and Western in general, support

for the affiliates of PKK in Syria, Turkey has no option but to continue to improve and intensify its strategic relations with both Russia and China. If the SCO gives Turkey the opportunity to wipe out its domestic and international security and geopolitical problems that the Western states and Russia have caused, then it is very reasonable to think that Turkey must seek to join it as a full member. However, such an outcome is a highly unlikely for Turkey under the current regional and international security and geopolitical circumstances.

REFERENCES

- Aljazeera (2014). "Egypt's Sisi heads to Moscow for talks", 12 February 2014. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/02/egypt-sisi-heads-moscow-talks-2014212102154158280.html> (Accessed:23.05.2015).
- Aljazeera (2017). "Iraqi Kurds set date for independence referendum", 08 June.2017. <http://www.aljazeera.com/news/2017/06/iraqi-kurds-set-date-independence-referendum-170608044202182.html> (Accessed: 17.01.2019).
- Anadolu Ajansı (2019). "Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'de konuştu: Dünya 5'ten büyüktür", 24 September 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bmde-konustu-dunya-5ten-buyuktur/1592817> (Accessed: 13.05.2020).
- British-French Summit (1998). "British-French Summit, St-Malo, 3-4 December 1998", in Maartje Rutten (Comp.). From St-Malo to Nice European Defence: Core Documents. Chaillot Paper 47, Institute for Security Studies, Paris: May 2001, 8-9.
- Cohen, Roger (2011). "Leading From Behind". 31 October 2011. <http://www.nytimes.com/2011/11/01/opinion/01iht-edcohen01.html> (Accessed: 23 May 2017).
- Demirtepe, Turgut & Erdoğan, İbrahim (2013). "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", in M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (ed.), Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik, Ankara: USAK, 83-103.
- Dempsey, Judy (2014). "Why Defense Matters: A New Narrative for NATO". 24 June 2014. Washington, D.C.: Carnegie Europe. <http://carnegieeurope.eu/2014/06/24/why-defense-matters-new-narrative-for-nato-pub-55979> (Accessed: 25.05.2015).
- European Parliament (2015). "The Shanghai Cooperation Organisation". Briefing, June 2015. p.8, <http://www.europarl.europa.eu/thinktank> (Accessed: 07.04.2017).
- Gady, Franz-Stefan (2015). "China and Russia Conclude Naval Drill in Mediterranean". 22 May 2015. <http://thediplomat.com/2015/05/china-and-russia-conclude-naval-drill-in-mediterranean/> (Accessed: 17.04.2017).
- Gjana, Ferdinand (2015). The EU-NATO Relations in Post-Cold War Era, Rome: EUSER (European Center for Science Education and Research).
- Gordts, Eline (2014). "How ISIS Uses Oil To Fund Terror". 27 September 2014. http://www.huffingtonpost.com/2014/09/27/isis-oil_n_5877008.html (Accessed: 22.01.2015).
- Haberturk (2017). "Başbakan Yardımcısı Canikli: ABD'nin YPG'ye silah yardımı kabul edilemez". 10 May 2017. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1489653->

basbakan-yardimcisi-canikli-abdnin-ypgye-silah-yardimi-kabul-edilemez (Accessed: 01 June 2017).

Heisbourg, François (2004). “The French–German Duo and the Search for a New European Security Model”. *The International Spectator*, No:3, 61-72.

Human Rights Watch (2005). “Bullets Were Falling Like Rain- The Andijan Massacre, May 13, 2005”. June 2005. Vol. 17, No. 5(D). <https://www.hrw.org/reports/2005/uzbekistan0605/> (Accessed: 11.05.2010).

Hürriyet (2013). “Şangay Beşlisi’ne alın AB’yi unutalım”. 26 January 2013. <http://www.hurriyet.com.tr/sangay-beslisine-alin-abyi-unutalim-22448548> (Accessed: 13.5.2017).

Hürriyet (2016b). “Erdoğan’dan ABD’ye Gülen ve PYD tepkisi”, 12 October 2016. <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-flas-aciklamalar-40246457> (Accessed:17.04.2017).

Hürriyet (2016a). “PKK’da Rus antitank füzesi doğruymuş”, 23 June 2016. <http://www.hurriyet.com.tr/pkkda-rus-antitank-fuzesi-dogruymus-40121454> (Accessed: 13.04.2017).

International Crisis Group (2003). “Central Asia: Islam and the State”. 10 July 2003. Osh/ Brussels: ICG Asia Report, No. 59. <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/uzbekistan/central-asia-islam-and-state> (Accessed: 13.04.2017).

Karar (2015). “Rusyadan PKK’nın Suriye kolu YPG’ye silah sevkiyatı”, 01 December 2015. <http://www.karar.com/gundem-haberleri/rusyadan-pkknin-suriye-kolu-ypgye-silah-sevkiyati-57271#> (Accessed: 13.04.2017).

Milliyet (2016). “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Almanya’ya çok sert tepki”. 03 November 2016. <http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-bestepe-de-siyaset-2338715/> (Accessed: 17.04.2017).

Milliyet (2017). “Amerika-Rusya PYD ile kol kola”, 25 March 2017, <http://www.milliyet.com.tr/amerika-rusya-pyd-ile-kol-kola-gundem-2420030/> (Accessed: 17.04.2017).

NATO (2008). North Atlantic Treaty organisation (NATO), Bucharest Summit Declaration, 03 April 2008. http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_8443.htm (Accessed: 03.11.2009).

Oguzlu, Tarık (2012). “NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi”. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012, 99-124.

Oguzlu, Tarık (2013). “Testing the Strength of the Turkish–American Strategic Relationship

- through NATO: Convergence or Divergence within the Alliance?”. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 15, No. 2, 207-222.
- Özer, Verda (2016). “ABD gezisinin bilinmeyenleri”. 04 April 2016. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/verda-ozer/abdde-kapali-kapilar-ardinda-ne-konusuldu-40081231> (Accessed: 05 May 2017).
- Özkan, Elif Şimşek (2017). “Rusya-Türkiye İlişkileri”, in Sertif Demir, Poyraz Gürson and Ayça Eminoğlu (ed.), *Türk Dış Politikası: Aktörler, Krizler, Tercihler, Çözümler*, Ankara: Barış Yayınevi. 282-331.
- Parsi, Trita (2010). “Iran’s Nuke Deal Irritates Washington”. 18 May 2010. <http://abcnews.go.com/International/analysis-irans-nuclear-deal-turkey-brazil/story?id=10681106> (Accessed: 06.02.2017).
- RFE/RL (2008). “SCO Fails To Back Russia Over Georgia”. 28 August 2008. https://www.rferl.org/a/SCO_Fails_To_Back_Russia_Over_Georgia/1194578.html (Accessed: 12.04.2017).
- Roney, Tyler (2013). “The Shanghai Cooperation Organization: China’s NATO?”. 11 September 2013, <http://thediplomat.com/2013/09/the-shanghai-cooperation-organization-chinas-nato-2/> (Accessed: 07.04.2017).
- Russia Today (2016b). “Shanghai Cooperation Organization was never designed to compete with NATO’- John Mearsheimer”. 05 July 2016. <https://www.rt.com/op-edge/349544-sco-nato-summit-russia/> (Accessed: 07.04.2017).
- Russia Today (2016a). “ISIS, oil & Turkey: What RT found in Syrian town liberated from jihadists by Kurds (EXCLUSIVE)”. 24 March 2016. <https://www.rt.com/news/336967-isis-files-oil-turkey-exclusive/> (Accessed: 28.04.2017).
- Russian International Affairs Council (2015). “Shanghai Cooperation Organisation: Model 2014-2015”. Moscow: Working Paper 21/2015. <https://russiancouncil.ru/upload/RIAC-WP-SCO-En.pdf> (Accessed: 17.04.2017).
- Sputnik Türkiye (2016)
- “Erdoğan: ‘Şanghay Beşlisi içerisinde Türkiye niye olmasın?’ diyorum”. 20 November 2016. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201611201025892702-erdogan-ab-sanghay-beslisi/> (Accessed: 3.4.2017).
- Starosta, Gabe (2013). “The Role of the US Air Force in the French Mission in Mali”. 04 November 2013. <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/the-role-of-the-us-air-force-in-the-french-mission-in-mali> (Accessed: 22.9.2019).

Stent, Angele (2016). "Russia, China and the West after Crimea". 2015-2016 Paper Series, No. 8. Washington D.C.: Transatlantic Academy. <https://www.gmfus.org/publications/russia-china-and-west-after-crimea> (Accessed: 04.05.2017).

The Guardian (2010). "Britain and France sign landmark 50-year defence deal". 02 November 2010. <https://www.theguardian.com/politics/2010/nov/02/britain-france-landmark-50-year-defence-deal> (Accessed: 05.07.2018).

The Guardian (2015). "Annexation of Crimea has magnified divisions inside Kazakhstan". 03 May 2015. <https://www.theguardian.com/world/2015/may/03/annexation-of-crimea-magnified-divisions-inside-kazakhstan> (Accessed: 22.04.2017).

The Guardian (2017). "Russia and China veto UN resolution to impose sanctions on Syria". 01 March 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/01/russia-and-china-veto-un-resolution-to-impose-sanctions-on-syria> (Accessed: 13.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2001a). "The Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism". <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 22.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2001b). "Declaration on the Establishment of the SCO". <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2002). "Charter of the Shanghai Cooperation Organisation". 07 June 2002. <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2008). "Dushanbe Declaration". <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 17.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2014a). "Khudoberdi Kholiqnazar: RATS makes advances in fighting terrorism". 10 September 2014. <http://en.sco-russia.ru/interviews/20140910/1013188768.html> (Accessed:07.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organisation (2014b). "DUSHANBE DECLARATION: By the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization". 12 September 2014. Dushanbe. <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organization (2012). "DECLARATION: By the Heads of MemberStatesof the Shanghai Cooperation Organization on Building a Region of Lasting Peace and Common Prosperity", 07 June 2012. Beijing. <http://eng.sectsco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).

The Shanghai Cooperation Organization (2013). "BISHKEK DECLARATION: By the

- Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization". 13 September 2013. Bishkek. <http://eng.sectesco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).
- The Shanghai Cooperation Organization (2016). "The Tashkent Declaration of the Fifteenth Anniversary of the Shanghai Cooperation Organization". 24 June 2016. Tashkent. <http://eng.sectesco.org/documents/> (Accessed: 13.04.2017).
- The Shanghai Cooperation Organization (2017). "The Astana declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organisation", 09 June 2017. Astana. <http://eng.sectesco.org/documents/> (Accessed: 18.05.2020).
- The Shanghai Cooperation Organization (2018). "Press release on the SCO Council of Foreign Ministers meeting". 24 April 2018. Beijing. <http://eng.sectesco.org/documents/> (Accessed: 18.05.2020).
- The Shanghai Cooperation Organization (2019). "Bishkek Declaration of the Shanghai Cooperation Organisation's Heads of State Council". 14 June 2019. Bishkek. <http://eng.sectesco.org/documents/> (Accessed: 18.05.2020).
- United Nations (1997). General Assembly, A/52/153 - S/1997/384. 20 May 1997. <http://www.un.org/documents/ga/docs/52/plenary/a52-153.htm> (Accessed:18.04.2017).
- Vatan (2016). "MİT, Rus silahlarını ortaya çıkardı". 05 June 2016. www.gazetevatan.com/mit-rus-silahlarini-ortaya-cikardi-952705-gundem/ (Accessed: 13.04.2017).
- Vatan (2017). "ABD silahları PKK'nın elinde!". 26 April 2017. <http://www.gazetevatan.com/abd-silahlari-pkk-nin-elinde--1061498-dunya/> (Accessed: 11.05.2017).
- Voice of America (2003). "NATO Approves Defence Preparations for Turkey". 19 February 2003. <https://www.voanews.com/a/a-13-a-2003-02-19-47-nato-66844297/375418.html> (Accessed: 17.08.2016).
- Williams, Holly (2014). "As Turkey turned blind eye, ISIS took advantage". 04 September 2014. <http://www.cbsnews.com/news/as-turkey-turned-blind-eye-isis-took-advantage/> (Accessed: 12.04.2017).

Troyacademy 5 (2),159-186 , 2020
Geliş/Received: 29.07.2020 • Kabul / Accepted: 18.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.775710>

Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesi'nin Faaliyetlerinin Modern Gayrinizami Harp Teorisi Açısından Değerlendirilmesi *

Zeynel LEVENT **

Öz

Literatürde, teşkiline I. Dünya Harbi'nin ilk günlerinde başlanılan ve Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşarak, İngiltere'yi can evinden vurmayı amaçlayan Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesi'nin faaliyetlerini konu alan akademik çalışmalar görmek mümkündür. Ancak, ortak noktaları konuyu klasik askeri tarih yaklaşımıyla ele almak olan bu çalışmalar ile müfrezenin yüklendiği misyonun ve harbin neticesine olan etkisinin tam anlamıyla anlaşılması mümkün değildir. Bu durum, sıradışı yöntemlerle mücadele etmek üzere kurgulanan müfrezenin faaliyetlerinin anlamlandırılabilmesi adına modern gayrinizami harp teorisinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim konuya gayrinizami harp penceresinden bakıldığında, her yönüyle konvansiyonel bir birlikten ayrılan bu müfrezenin ilk teşkil amacı olan Afganistan ve Hindistan'a ulaşamamış olmakla birlikte, İrandaki faaliyetleriyle harbin seyirini büyük oranda etkilediği görülecektir.

Arsiv belgeleri, dönemin tanıklarına ait hatıralar ve ulusal/uluslararası literatüre girmiş Türkçe, İngilizce, Almanca eserler üzerinden yapılan çapraz okumaların, modern gayrinizami harp konseptinin oluşumuna katkı sağlayan teorisyenlerin çalışmalarıyla harmanlanması sonucunda ortaya çıkan bu çalışmayla müfrezenin faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırılması ve literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Harekât, Gayrinizami Harp, Panislamizm, Psikolojik Harp, Teşkilât-1 Mahsusa.

Evaluation of the Activities of the Detachment of the Major Hüseyin Rauf (Orbay) in Accordance with the Modern Unconventional Warfare Theory

Abstract

In this literature, it is possible to see the academic studies on the activities of the Major Hüseyin Rauf's (Orbay) Detachment which had the aim of striking home of England by reaching India over Afghanistan in the first days of the 1st World War. However, with these studies that have the common point of taking the subject from the military historical approach. It is impossible to understand the mission that the detachment put on and the effect to the result of the war. As a matter of fact, when we look at the issue from the framework of the unconventional warfare, it'll be seen that this detachment, which was separated from a conventional unit in every aspect, couldn't reach Afghanistan and India

*-Bu çalışma, "Teşkilât-1 Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Gayrinizami Harp (1913-1922)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** -Doktor, araştırmacı-yazar, e-posta: zeynellevent01@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-6814-6247

which was the first purpose of the formation, but it had a great influence on the course of the war with its activities in Iran.

The aim of this study is to create a new dimension to the activities of the detachment and to contribute to the correction of the deficiency in the literature by means of the studies of the theorists who contributed to the modern unconventional warfare concept by combining the archival documents, memories of the witnesses of the period, and cross-readings made in Turkish, English and German studies that entered into national/international literature.

Key Words: Combined Operation, Unconventional Warfare, Panislamism, Psychological Warfare, The Ottoman Special Organization.

GİRİŞ

Sona ermesinin üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen, hâlâ akılları kurcalayan “Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi’ne girmese, ne olurdu?” sorusuna verilebilecek en isabetli yanıt, içinde bulunulan şartlar gereği Osmanlı Devleti’nin harbin dışında kalmasının mümkün olmadığıdır.³

Dönemin şartlarının dayatmasıyla 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Türk-Alman İttifak Antlaşması⁴ takiben 3 Ağustos 1914 tarihinde seferberlik çağrısı yapan Osmanlı Devleti⁵ Kafkas (Doğu), Irak, Filistin-Suriye, Çanakkale, Galiçya, Makedonya, Romanya, Yemen-Hicaz, İran ve Libya olmak üzere on ayrı cephede dört yıl sürecek bir mücadele içine girmiştir.⁶ 550 bin kişinin şehit olduğu, 2 milyon kişinin yaralandığı ve bunların yaklaşık 900 bininin evlerine sakat olarak döndükleri, harp masraflarının ise 1918 yılında 325 milyon Osmanlı lirasına ulaştığı⁷ bu büyük harpte Alman Genelkurmay’ının Osmanlı ordusundan beklentilerini Alman general Otto Liman von Sanders; boğazları savunmak, geniş hudutlarını korumakla kalmayıp Mısır’ı zaptetmek, İran’ı bağımsızlığına kavuşturmak, Kafkasyada bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına destek vermek, Afganistan üzerinden Hindistan’ı tehdit etmek ve ayaklanmalar çıkarmak, Avrupa cephelerindeki mücadelede müttefiklerine yardım etmek, olarak sıralamaktadır.⁸

3- Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 228-229; Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 101; Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa Türkiye’den Türkistan’a*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 283.

4- Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, Çev: Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 81-84.

5- Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1956, s. 257-258.

6- İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 51-52.

7- Tark Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 628-629.

8- Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei (Mit zahlreichen Textskizzen und drei katren beliaegen)*, Verlag Von August Scherl, Berlin, 1920, p. 407-408.

Bu hedefler arasında en çok dikkat çeken Hindistan'a yönelik girişimlerdir. Nitekim Almanların 20'nci yüzyılın alâmet-i farikasını, renkli ırkların Avrupadaki müstemleke imparatorluklarına karşı kıyamı olarak gören Mareşal Goltz gibi birçok Alman yönetici İngiltere'yi can evinden vurmanın yolunun Hindistan'daki İngiliz egemenliğine son vermekten geçtiği kanaatini taşımaktadır.⁹

Alman Genelkurmayı'nın üzerinde yoğunlaştığı Hindistan'a yönelik girişimlerin erken dönem uygulamalarının başında akademisyen Vahdet Keleşyılmaz'ın, Türk-Alman ittifakı ve Hintli istiklâlcilerce tasavvur olunan bağımsızlık hareketi kuvveden fiile çıkmış olsaydı, Bolşevik devrimi ya da Amerika'nın harbe müdahalesi kadar önemli bir etki yaratırdı, sözleriyle tasvir ettiği Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesi'nin faaliyetleri gelmektedir.¹⁰

1.BİNBAŞI HÜSEYİN RAUF (ORBAY) MÜFREZESİ'NİN TEŞKİLİ VE FAALİYETLERİ

Bahse konu müfrezenin teşkil fikrinin kime ait olduğu ve amacı konusunda ulusal ve uluslararası literatürde tam bir mutabakat sağlanmış değildir. Mehmet Saray'a göre; I. Dünya Harbi'nin başlaması ve Almanya ile Osmanlı Devleti'nin müştereken, Rusya ile İngiltere'ye harp ilanı haberinin yayılması Hindistan, Afganistan ve Orta Asya Müslümanları arasında büyük bir etki yaratmış, bu heyecandan istifade etmek maksadıyla Almanların da teşvikiyle Binbaşı Hüseyin Rauf Bey'in başkanlığında bir Türk-Alman Heyeti oluşturulmuştur.¹¹ Mustafa Balcıoğlu ve İsrail Kurtcephe ise Alman Genelkurmayı'na planlanıp, Enver Paşa tarafından teşkil edildiğini iddia ettikleri heyetin kuruluş amacının; İran, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere aleyhine ayaklanmalar çıkarmak olduğu kanısındadır.¹² Vahdet Keleşyılmaz'a göre Teşkilât-ı Mahsusa'nın Şark Şubesi'nde görevli (Ömer) Fevzi Bey tarafından organize edilen bu heyetten beklenen İran üzerinden Afganistan'a ulaşarak bu ülkeyi Cihad-ı Ekber'e kazandırmak suretiyle Hindistan sınırında mühim bir müttefik temin etmek ve bağımsızlık yanlısı Hint komitelerini destekleyerek İngilizlere karşı bir ayaklanma çıkarılmasını sağlamaktır.¹³ Bahse konu müfrezenin Teşkilât-ı Mahsusa ile ilintili olduğu yönündeki bir başka açıklama da Mehmet Kenan Bey'den gelmiştir. Mehmet Kenan Bey; "*Harbiye Nezareti şark şube-i mahsusasına memur Binbaşı Fevzi Bey tarafından*

9- İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri: *Goltz Paşa'nın Hatıratı*, Haz: Faruk Yılmaz, Poyraz Ofset, Ankara, 2004, s. 117-118.

10- Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 5. Bahse konu müfrezeye uluslararası literatürde ise genellikle Niedermayer Sefer Kuvveti veya Niedermayer-Hentig Heyeti olarak adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ludwig W.Adamec, *Afghanistan (1900-1923): A Diplomatic History*, University of California Press, Los Angeles, 1967, p. 83-84.

11- Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, ASAM, Ankara, 2002, s. 103-110.

12- İsrail Kurtcephe - Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı: 3 (1992), s. 249.

13- Vahdet Keleşyılmaz, *a.g.e.*, s. 88-90.

(*semt-i meçhul*) markasıyla hususi bir teşkilat yapılmıştır. Gayet mahrem tutulan bu teşkilat Binbaşı Hüseyin Rauf Kuvve-i Seferiyesi idi. Bu heyet-i seferiye askeri olmaktan ziyade siyasi ve ihtilal heyeti mahiyetinde Cenubi İrandan Afganistan'a gidecek ve Afganistan'ı cihad-ı ekbere dâhil edecekti.¹⁴ demektedir. Dünya Casusluk Tarihi adlı eserde ise Hüseyin Rauf Müfrezesi'nin yaratıcısı olarak Enver Paşa gösterilmekte ve cihadı bütün İslam dünyasına yaymak gayesiyle, Bağdat'tan başlayarak İran'ın ortasından geçen ve Afganistan üzerinden Hindistan'a kadar uzanan bir yol açılmasının amaçlandığı söylenmektedir. Ortadoğu ve Afganistan üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Avusturyalı akademisyen Ludwig W.Adamec de Afganistan'a bir heyet gönderme fikrini Enver Paşa'nın teklif ettiğini, Max von Oppenheim ve Sven Hedin gibi oryantalistlerin onayından sonra da bir müfrezenin oluşturulduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Kadir Kon ise projenin arkasındaki isim olarak Max von Oppenheim'i görmektedir. Kon'a göre Almanya'nın I. Dünya Harbi için öngördüğü ayaklanmalar suretiyle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın zayıf düşürülmesi yönündeki politikasının İslam dünyası bölümü von Oppenheim'in elinden çıkmıştır ve bu fikir onda ilk kez 1898 yılında hazırladığı memorandum esnasında belirmiştir. Von Oppenheim 1914 yılında hazırladığı ve muhtemelen hazırlık safhasında Enver Paşa ile koordine ettiği ikinci memorandumda ise Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Mısır-Rusya ve Hindistan topraklarında ihtilal çıkarma yolları ile propaganda/karşı propaganda usullerini detaylı olarak irdelemiştir. Memoranduma göre Hindistan'a yönelik bir harekattan beklenti, İngiliz donanmasının kayda değer bir bölümünün buraya kaydırılarak Alman ordusunun işinin kolaylaştırılması ve Hindistan'da yaşayan çok sayıda İngiliz nüfus ve İngiliz yatırımını korumak için İngiltere'nin barış yapmaya zorlanmasıdır.¹⁶

Olayların merkezinde bulunan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ise hatıratında, Afganistan'ı Hindistan'daki İngilizlere karşı silahlandırıp tahrik etme fikrinin Alman İmparatoru'na ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

14- Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi, (Osmanlıca Metin)*, Cilt: 2, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara, 1928, s. 140.

15- Ludwig W.Adamec, *op.cit.*, p. 83-84.

16- Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, Sayı: 53 (2012), s. 217-240. 18 Ağustos 1914 tarihinde Şansölye için hazırladığı raporda, bir taraftan İngilizlerin kara propagandasını çürütecek (karşı propaganda), bir taraftan da Almanya lehine propaganda yapacak bir birime ihtiyaç olduğunu söyleyen kişi de yine von Oppenheim'dir. Bu raporun ardından von Oppenheim başkanlığında 1 Kasım 1914 tarihinde kurulan "Doğu İstihbarat Birimi"nin faaliyet sahalarından biri de İtilaf Devletleri kolonilerinde, tarafsız ülkelerde ve Almanlar tarafından esir alınan askerler üzerinde propaganda yaparak, bu hedef kitlenin Almanya ve/veya müttefiki Osmanlı Devleti saflarında savaşmalarını sağlamaktır. Detaylı bilgi için bk. Fatih Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya'nın Türkistan Siyaseti (1910-1920 Yılları Arasında)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019, s. 78-79. Esirlerin askeri amaçlarla kullanılmasında Almanya'nın İstanbul elçisi Wangenheim üzerinde etkili olan isim ise özellikle Enver ve Talat Paşa ile iyi ilişkiler içinde bulunan ve Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunan Emir Şekip Arslan'dır. Şekip Arslan, harp başladığında Fransız ordusunda yer alan, ancak Almanlara esir düşen Kuzey Afrikalı 1.500 Müslüman esirin İstanbul'a gönderilmesinin ve Kuzey Afrika'da meydana gelebilecek bir ayaklanmaya Almanya'nın silah sağlamasının bütün İslam dünyasında büyük bir propaganda rüzgarı estireceği kanaatindedir. Detaylı bilgi için bk. Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı Anıları*, Çev: Selda Meydan, Ahmet Meydan, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005, s. 328.

17- Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17-18.

Ulusal ve uluslararası literatürde kabul gören bu yaklaşımlardan da istifade edilerek, Binbaşı Hüseyin Rauf Müfrezesi'nin kuruluş fikrinin Almanlara ait olduğu ve Enver Paşa'nın emelleri ile örtüşen bu yaklaşımın Türk cenâhında kabul görmesiyle harekete geçildiği yorumunda bulunulabilir. Cihad ilanından yaklaşık iki ay önce yola çıkacak olan bahse konu müfrezenin temel motivasyon kaynağı ise “Panislamizm (İttihad-ı İslam)”dır.

19'uncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Yeni Osmanlılar” olarak adlandırılan bir grup genç tarafından gündeme getirilen Panislamizm II. Abdülhamit Dönemi'nde başarıyla uygulanmıştır. I. Dünya Harbi'nin başında, içinde bulunulan şartların da dayatmasıyla Osmanlı Devleti yine Panislamizm silahına sarılmış ve emperyalist güçlerin egemenlikleri altındaki sayısı milyonlarla ifade edilen Müslüman nüfusu harekete geçirmenin yollarını aramıştır.¹⁸ İngiltere boyunduruğu altında bulunan Hindistan ve Mısır ile Rus egemenliği altındaki Kafkasya'nın ayaklandırılmasını kendilerine öncelikli hedef olarak belirleyen¹⁹ Almanlar da Panislamizm'e büyük önem atfetmiş ve harbin seyrini etkileyebilecek önemli bir etken olarak görmüşlerdir.²⁰

Harbin hemen başında Hindistan'a yönelik özel bir müfreme kurulmasının sebebini ise barındırdığı Müslüman nüfusun çokluğu ve İngiliz ekonomisi açısından taşıdığı değer açısından olduğu kadar, Ortadoğu coğrafyasına yönelik askeri faaliyetlerin buradaki ordu karargâhı üzerinden yönetiliyor olmasında aramak gerekir. Nitekim daha Ekim-1914'de Basra Körfezi'nde şaşırtma harekâtı yapmak, petrol tesislerini korumak/İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kullanabilmek için Abadan Adası'nı işgal etmek ve Basra Limanı'nı ele geçirmek için görevlendirilen İngiliz askeri birliklerinin hareket noktası Bombay olmuştur.²¹

İngiliz istihbarat raporlarına göre bu dönemde, gerçekten de Hindistan'da ayaklanma çıkarılmaya müsait bir ortam vardır ve Berlin'de Hindistan İhtilalci Komitesi adıyla yapılan Hint-Alman ortak kuruluşunun organize ettiği Hindu, Müslüman ve Sih muhalifler ayaklanma için 21 Şubat (1915) tarihini belirlemişlerdir.²²

18- Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 9-13.

19- Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşına Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”, *1914'den 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 123-124.

20- Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Doğu Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)*, Çev: Azize F.Çakır, Picus Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 115.

21- Charles V.F.Townshend, *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kütülamare ve Selmanpâk Muharebeleri*, Çev: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37-38.

22- Plana göre o gün, Hindistan ordusunda görevli yerli birlikler cephanelikleri basacak, ihtilalcilere silah dağıtacak, İngiliz subayları öldürülecek ve Delhi'ye yürüyerek Hindistan'da cumhuriyet ilan edeceklerdir. Ancak İngiliz istihbaratının çalışmalarıyla bu plan deşifre edilmiş ve ihtilalcilerin bir kısmı bombalar, silahlar, broşür ve bayraklarla yakalanmışlardır. Ancak Hindistan'ın başka yerlerinde, özellikle de Bengal'de hala Almanya tarafından Amerika Birleşik Devletleri üzerinden tedarik edilecek silahları kabul etmeye hazır ihtilalci gruplar vardır ve bahse konu silahlar İngiliz yetki alanı dışında teslim edilecek şekilde planlama yapılmaktadır. Ayrıca Tayland-Burma sınırında, muhalif grupların Almanlar tarafından eğitilecekleri ve silahların depolanabileceği bir merkez de kurulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Peter Hopkirk, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s. 53-55.

O tarihte Hindistan'a ulaşmak için Hilafet merkezi olarak görülen İstanbul'dan yola çıkacak bir misyonun Irak üzerinden İran'a geçmesi, İran'dan sonra da kuzeyden Afganistan veya güneyden Belucistan tarikiyle Hindistan'a ulaşması gerekmektedir. Bu durum, güzergahta bulunan ülkelerin de Türk-Alman ittifakı saflarına çekilmesi, şayet bu yapılamıyorsa en azından tarafsız kalmalarının sağlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu durumun farkında olan Almanlar, İran'ı İttifak Devletlerine katılmaya ikna edilebilirlerse, Alman askeri malzeme, para ve askeri personeliyle desteklenecek İran ordusunun Rus ve İngilizleri ülkeden kovacağı,²³ bu sayede yeni bir müttefik ve yeni bir nüfuz alanı elde edebilecekleri kanaatini taşımaktadır. Alman stratejistlerin üzerinde yoğunlaştığı bir diğer ülke de Afganistan'dır. Von Oppenheim'a göre o tarihte 40-50 bin askere sahip olan Afgan Emiri Habibullah Han'ın, Türk ve Almanların desteğiyle Müslüman bir ordunun başı olarak İngiltere yönetimindeki Hindistan'a saldırması bölgede bir domino etkisi yaratacak, Kahire'den Kalkütaya kadar tüm dünya Müslümanları İngiltere'ye karşı ayaklanacak ve İngiltere'yi Almanya'nın menfaatine olacak bir barış anlaşması imzalamaya mecbur bırakacaktır.²⁴ Alman Kayzeri Wilhelm ise İngiliz egemenliği altındaki milyonlarca Müslümanın ayaklandırılmasının önemini kavramakla birlikte, dinen Müslümanları cihada çağırma yetkisine sahip olmadığını ve bunun için altın, silah, savaş sonrasına dair vaatlerden çok daha fazlasının gerektiğinin farkındadır. Bu durum İslam dünyasının halifesi sıfatını taşıyan Osmanlı Sultanı'nın olaya müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Konuyu daha da grift bir hale getiren bir başka husus da modern harplerde bir cihad örneği olmadığından, böylesine cüretkar bir teşebbüsün neticelerinin kestirilememesidir.²⁵

İşte bu şartlar altında teşkiline başlanan müfrezenin komutanlığına Hüseyin Rauf Bey'in seçilmesinde Teşkilât-ı Mahsusa'nın öncülü olarak değerlendirilebilecek olan Özel Şube'nin sorumlusu Ömer Fevzi Bey etkili olmuştur. Heyete kurmay başkanı sıfatıyla katılan Ömer Fevzi Bey bu örtülü faaliyette daha evvelden tanıdığı bir şahsiyet olan Hüseyin Rauf Bey ile birlikte çalışmak istemiştir. Heyetin Alman bölümü ise istihbaratçı Willhem Wassmuss başkanlığında, güvenlikten sorumlu Yüzbaşı Oscar von Niedermayer'le birlikte gayrinizami harp alanında uzman on beş kişilik bir ekipten oluşmaktadır. Gizliliğin hat safhada tutulmaya çalışıldığıbu ekip için "*semt-i meçhul*" silah-teçhizat tedarik edilmiş ve "*müstear isimler*" belirlenmiştir.²⁶

23- Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, Çev: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 134.

24- Sean McMeekin, *a.g.e.*, s. 120-121, 260-261.

25- Peter Hopkirk, *a.g.e.*, s. 1-4.

26- Mim Kemal Öke, Ömer Fevzi Mardin: Gazi ve Sufi, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 58-60. Esasen Niedermayer ve adamları müfrezeye sonradan katılmışlardır. İlk kafiilde Almanlar adına öne çıkan isim Wassmuss'dur. Ancak ilerleyen günlerde Wassmuss ile Niedermayer arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Wassmuss heyetten ayrılacaktır. Bir başka dikkat çeken husus da müfrezedeki Alman personel sayısının burada on beş kişi olarak verilmesine karşın, farklı kaynaklarda otuz kişi olarak geçmesidir. Bu farkın, müfrezenin birkaç kafiile halinde ve farklı zamanlarda hareket etmesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Heyetin hazırlıklarının devam ettiği sırada, Hindistan'da daha evvelden belirlenmiş olan yerel personelle irtibata geçerek, arkadan karayoluyla gelecek olan Binbaşı Hüseyin Rauf Müfrezesi için "harekât ortamını şekillendirmekle görevli" Yüzbaşı Murat ve Mülazım Nurettin Bey tüccar kıyafeti ve müstear isimlerle Hidiviye Vapurunu kullanarak İstanbul'dan Hindistan'a hareket etmişlerse de İngilizler tarafından yakalanmışlar ve operasyonun deşifre olmasına neden olmuşlardır.²⁷

Bu esnada ilk iki kafilende personel, üçüncü kafilende ise malzemeler ve bu malzemelerden sorumlu personel olacak şekilde üç kafilende tanzim edilmiş olan müfrezenin Binbaşı Hüseyin Rauf, Binbaşı Ömer Fevzi, von Wassmuss ve yaverlerden oluşan ilk kafilesi 15 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'dan trenle hareket etmiş ve dört gün sonra Halep'e, 13 Kasım'da ise Bağdat'a ulaşmıştır.²⁸ Ancak burada Türk ve Alman heyetleri arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle heyetler müstakil hareket etmeye başlamıştır.²⁹ Bu ayrışmanın temel nedeni ise müfrezenin mali sorumluluğunun Almanlar tarafından yüklenilmesinin yarattığı havanın da etkisiyle Niedermayer'in komutayı devralmak istemesidir.³⁰

Müfrezenin Türk ve Alman mensupları arasında yaşanan anlaşmazlık ve değişen konjonktür nedeniyle Osmanlı Devleti açısından Güney İran'ın kontrol altına alınmasının öncelik kazanmasıyla birlikte Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelik olarak icra edilmesi planlanan harekâta ara verilmiş, ancak tamamen vazgeçilmemiştir.³¹ Başkomutanlık'tan

27- Vahdet Keleşyılmaz, *a.g.e.*, s. 91.

28- Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi (1914-1916)*, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 225-227.

29- *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2009, s. 33-35.

30- Ludwig W.Adamec, *op.cit.*, p. 84. Hüseyin Rauf Bey, itaat etmek istemeyerek, kumandayı ele almak isteyen kişinin Alman murahhası Fon von Muss (Wassmuss) olduğu görülmüştür. Detaylı bilgi için bk. Rauf Orbay, *a.g.e.*, s. 20.

31- 6'ncı ve 1'inci Ordu Komutanlığı görevlerinde de bulunmuş olan General Ali İhsan Sâbis, müfrezenin Hindistan'a yönelik faaliyetlerinin durdurulmasında Hüseyin Rauf Bey'in İran hududunu geçtikten sonra Kirina Boğazı'nda İranlı aşiretler tarafından silahlı mukabele görmesinin de etkili olduğu kanaatindedir. Sâbis'e göre, bu ilk teşebbüsün başarısız olması nedeniyle Kâzım (Karabekir) kumandasında daha büyük bir kuvve-i seferiye hazırlığı içine girilmişse de Kafkas Cephesi'ndeki gelişmeler nedeniyle bu düşünce hayata geçirilememiştir. Detaylı bilgi için bk. Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, Cilt: II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 258-259. Ali İhsan Sâbis'in bahsettiği ikinci (ve hatta üçüncü) müfrezeye dair detayları Kütü'l Amare Kahramanı olarak bilinen Halil (Kut) Bey'in anılarında bulmak mümkündür. Halil Bey'in anılarından; Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Enver Paşa'nın emriyle "*Halil Bey Kuvve-i Seferiyesi*" adı altında mürettep bir fırka teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Görevi Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek, umumi bir isyan başlatmak ve Rusları Hazar Denizi kıyılarından tıd etmek olan mürettep fırkanın en son kademesi 19 Aralık 1914 tarihinde İstanbul'dan ayrılacak şekilde kademeli bir hareket planı hazırlanmıştır. Fırkasını daha evvelden planladığı üzere Urfa'da toplayan Halil Bey, burada bulunduğu sırada Başkomutanlık'tan gelen bir telgraf nedeniyle Enver Paşa ile görüşmek üzere Ulukışla'ya geçmiş ve o görüşmede, Kuvve-i Seferiye'nin Sarıkamış'ta alınan yenilgi nedeniyle zayıf düşen III. Ordu emrine verilmesi, Halil Bey için yeni bir kuvve-i seferiye teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Gerçekten de bir süre sonra İstanbul'da "*Birinci Halil Bey Kuvve-i Seferiyesi*" teşkil edilmiş, ilk kuvve-i seferiye ile benzer bir güzergâhı takip eden bu birlik, İran sınırına ulaşmış ve Rus ordusuyla muharebeye girmiştir. Ancak Van'ın düşmesi, Bitlis ve Irak istikametinin tehlikeye girmesi nedeniyle Başkomutanlık Vekaleti'nin emriyle Halil Bey komutasındaki kuvve-i seferiye III. Ordu'nun emrine

14 Aralık 1915'te verilen emir doğrultusunda Binbaşı Hüseyin Rauf'a tevdi edilen yeni görev Loristan'a hareket etmesi, bu bölgede yaşayan Bahtiyâriler ile iyi ilişkiler kurması ve yerel halktan teşkil edilecek birliklerle Basra'da konuşlu İngiliz güçlerine karşı ayaklanma çıkarılmasıdır.³²

Hüseyin Rauf Bey'in yeni görev bölgesi olan İran'da bu tarihte siyasi, idari ve askeri bakımdan tam bir karmaşa hâkimdir.

Bu karmaşanın en önemli sebeplerinden biri Rusya ve İngiltere arasında imzalanan 1907 tarihli antlaşma (Grey-Izwolsky Antlaşması) ile İran'ın nüfuz bölgelerine ayrılmış olmasıdır.³³ İran'ın müdahil olamadığı anlaşmaya göre; ülkenin petrol kaynaklarının yoğunlaştığı bölgeler Rusya ve İngiltere arasında paylaşılarak, kuzey İran Rusya ve güney İran İngiltere'ye bırakılırken, orta kesim tarafsız kabul edilmiştir.³⁴

Bu tarihten itibaren İran'a yönelik yalnızca ekonomik ve siyasi faaliyetlerin değil, istihbarat ve beşinci kol faaliyetlerinin de bariz bir şekilde arttığı görülmektedir. Tarafsızmış gibi görünen ve İran'ın bağımsızlığının savunucusu rolüne bürünen Almanya, bir yandan Kirmanşah'ta bulunan Nizamü'l-Saltana Hükümeti'ni resmen tanıyıp, maddi olarak desteklerken, diğer taraftan da İran halkını İngiliz ve Ruslara karşı gerilla harbi vermeleri için teşvik etmektedir.³⁵ Yine Almanya, cihat ilanına dayanarak, İran'ı -Şii olmasına rağmen- Osmanlı Devleti tarafında savaşa sokmaya çalışarak, hem Osmanlı'nın Kafkasyadaki yükünü hafifletecek, hem de Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının ayaklanmalarına İran'ın da yardımcı olmasını sağlayacak politikalar üretmeye çalışmıştır.³⁶

verilmiş ve Halil Bey geri çekilmek zorunda kalmıştır. Detaylı bilgi için bk. *Halil Paşa: İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Haz: M.Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1972, s. 136-139. Halil (Kut) Bey'in hayatını konu alan bir başka çalışmada da her iki kuvve-i seferiyenin teşkiline yönelik benzer ifadelerle rastlamak mümkündür. Bahse konu eserde, Halil Bey'in anılarında "*Halil Bey Kuvve-i Seferiyesi*" olarak nitelediği Beşinci Kuvve-i Seferiye'nin görevine bir parça daha açıklık getirilmiş ve bu birliğin vazifesi, III. Ordu Kafkasya'daki Rus ordusu ile mücadele ederken, İran üzerinden başlatılacak bir harekâtle Rus ordusunu sıkıştırmak ve oradan da Türkistan, Afganistan ve Hindistan'a kadar yayılarak İngiltere ve Rusya aleyhinde faaliyetlerde bulunmak olarak gösterilmiştir. Eserde Beşinci Kuvve-i Seferiye'nin Halil (Kut) Bey idaresinde kurulduğu, sonraki günlerde de Kâzım (Karabekir) Bey liderliğinde, vazifesi Bağdat üzerinden İran'a yürüyerek, bu bölgeyi Ruslar'dan temizlemek ve işgal etme olan Birinci Kuvve-i Seferiye'nin kurulmasının planlandığı ifade edilmiştir. Görev emrinde açıkça belirtildiği üzere komutanlarına geniş yetkiler tanınan her iki kuvve-i seferiyenin vazifesi de gayrinizami harp faaliyetlerinde bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Emin Dinç, *Kütü'lAmare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 54-59.

32- İsrafil Kurtcephe - Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 259.

33- BOA, HR.SYS., D: 2340, G: 41-001-003, Tarih: 20.07.1917.

34- Ervand Abrahamian, "Factionalism in Iran: Political Groups in the 14th Parliament (1944-1946)", *Middle Eastren Studies*, Vol: 14, No: 1 (1978), p. 24-25.; Süleyman Erkan, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", *Akademik ORTA DOĞU Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1 (2010), s. 99.

35- Mustafa Şehitoğlu-Rahmi Doğanay, "İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İran'daki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1 (2019), s. 450-451.

36- Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 39-40.

Bu dönemde İran'ın orta ve güney bölgelerinde faaliyet gösteren ve tarafsız gibi görünen İsveçli subayların kontrolündeki yasa ve düzeni korumakla görevli 6 bin kişilik jandarma kuvveti de Almanlara belirgin bir şekilde destek vermektedir.³⁷ İngiltere ise hem İsveçli jandarma subaylarının, hem de müttefiklik ilişkisi içinde oldukları Rusya'nın faaliyetlerini yakından takip etmekte ve önlemler almaya çalışmaktadır.³⁸ Ayrıca İngilizler İran'daki aşiretleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek adına yoğun çaba harcarken, Ruslar da Hamedan yoluyla Kirmanşah'ı işgale hazırlanmaktadır.³⁹ Osmanlı Devleti ise özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin çabalarıyla İran ile iyi ilişkiler kurma gayreti içindedir.⁴⁰ Bu dönemde Tahran'da bulunan Osmanlı Sefareti'nin çalışmaları son derece dikkat çekicidir. Sefaret yalnızca İran'da değil; Irak, Rusya, Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanan geniş bir bölgede yoğun bir faaliyet içindedir. İran'da Rus ve İngiliz nüfuzunu kırmak adına Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsusa aracılığıyla yaptığı operasyonların organize edilmesi, Rusya ve Türkistan'dan gelen istihbarat raporlarının merkeze ulaştırılması, Almanların zararlı faaliyetleriyle mücadele edilmesi, Osmanlı Devleti-Almanya ve İran arasında bir ittifak antlaşması sağlanması,⁴¹ bölgenin geleceğine dair stratejiler üretilmesi ve Afganistan'a yönelik faaliyetler için ihtiyaç duyulacak altyapının hazırlanması Sefaret'in işteğal ettiği faaliyetlerden ön plana çıkanlardır.⁴²

Afganistan'a gitmek amacıyla yola çıkan, ancak İran'da takılıp kalan ve Enver Paşa'nın emriyle "*Cenubi İran Başkumandanlığı*" sıfatıyla bu bölgede faaliyet göstermeye başlayan, çalışmaları esnasında zaman zaman Tahran Sefareti, Irak ve Havalisi Kumandanlığı ve Teşkilât-ı Mahsusa ile çekişmeler yaşayan Binbaşı Hüseyin Rauf Müfrezesi'nin faaliyetlerine dair çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu belgeler, bahse konu coğrafyaya atfedilen önemi, müfrezenin misyonunu ve o dönemde yaşanan sıkıntıları göz önüne sermesi açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Bu belgelerden biri olan Hüseyin Rauf Bey'in Hanekin'den "*Dersaadet Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi*"ne hitaben gönderdiği 7 Nisan 1915 tarihli telgraftan; Irak ve İran coğrafyasında İngiliz ve Ruslar'ın Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunduğu ve bir taburluk bir kuvvete sahip olan Hüseyin Rauf Bey'in, İran aşiretleriyle iyi ilişkiler kurduğu, onları Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları için ikna ettiği anlaşılmaktadır. Telgrafta Teşkilât-ı Mahsusa ile Hüseyin Rauf Bey arasında bir çekişme yaşandığı ve Hüseyin Rauf Bey'in, gayr-ı mesul olarak tanımladığı Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarının kendi işlerine

37- Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşına Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlığı", 1914'den 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 127.

38- *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series: B (Persia, Britain and Russia 1907-1914)*, Vol.: 14 (12 March 1914), University Publications of America, p. 420-421.

39- BOA, HR.SYS., D. 2316, G: 14, Tarih: 25.10.1914.

40- M. Volkan Atuk, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İran Politikası", *Belleten*, Cilt: 83, Sayı: 296 (2019), s. 262.

41- Çağdaş Yüksel, "Birinci Dünya Savaşında Ataşemiliter Ömer Fevzi Bey'in İran'daki Faaliyetleri", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 30 (2018), s. 1551.

42- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31, Tarih: 16.03.1915.

karışmasını istemediği de görülmektedir.⁴³ Enver Paşa ise Hüseyin Rauf Bey'den Teşkilât-ı Mahsusa'nın etkin olduğu Irak'taki kuvvetlere yardım etmesini istemiş,⁴⁴ kendisinin vazife-i asliyesinde müstakil olmasına rağmen; tekmil mıntıkanın müdafaa mesuliyetinin Teşkilât-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olup, 20/21 Aralık 1914 tarihinde Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na atanmış olan⁴⁵ Süleyman Askeri Bey'de olduğu hatırlatılmıştır.⁴⁶

Harbiye Nezareti'nden 11 Nisan 1915 tarihinde Hüseyin Rauf Bey'e çekilen başka bir telgrafta ise Emir Müftehem ile görüşülerek İran dâhilindeki efkârı Osmanlı lehine çevirmesi ve İranlılarla hüsn-ü münasebet te'sisine sarf-ı gayret edilmesi istenmiştir.⁴⁷ Hüseyin Rauf Bey tarafından aynı gün Kasr-ı Şirin'den Harbiye Nezareti'ne çekilen şifreli telgrafta ise; "İraniler ile Sencabiler hariç olmak üzere bu havalideki aşâir ile i'tilâf edildiği marûzdur." ifadesine yer verilmiştir.⁴⁸ Aynı tarihli başka bir telgrafta da "Emir Müftehem ordusu kumandan ve zabitanıyla beraber hareket etmek üzere i'tilaf ve ittifak edildiği ve şu surette Emir Müftehem'in mütecevizâne mazarratına nihayet verileceği marûzudur." denilmektedir.⁴⁹ Hüseyin Rauf Bey'in 12 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafında, Emir Müftehem'in Sencabileri İngiliz himayesinde bulunmaları nedeniyle te'dip edemeyeceğini söylediği, Tahran Almanya Ataşemiliteri huzurunda resmen tasdik edildiği cihetle Kasr-ı Şirin'in ancak ve münhasıran İngiliz nüfuz ve himayesinde bir memleket telâkki edilebileceği bildirilmiştir.⁵⁰ 15 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafta ise çevredeki aşiretler ve Emir Müftehem kuvvetleriyle mutabakat sağlandığı, bunların cihad-ı mukaddese iştirak etme talebinde oldukları, teenni ile hareket edildiği ve zorunlu gereksinimler için talep edilen paranın henüz ellerine geçmediği bildirilmektedir. Bahse konu telgraftan, Sencabilerin İngilizlerle birlikte hareket için ittifak yaptıklarına dair istihbarat edinildiği

43- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-004, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

44- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-005-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

45- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 3603, Dosya No: 3-2-8, Tarih: 1.12.30-23.12.30. K.K.K.İği Emeklilik Şubesi Arşiv kayıtlarında Süleyman Askeri Bey'in bu göreve atanma tarihi 2 Ocak 1915 olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bk. *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Yay.Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 264-265.

46- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-007-01, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331. Enver Paşa, aynı gün Irak Havalisi Kumandanlığı'na (Süleyman Askeri Bey'e) çektiği telgrafta da Hüseyin Rauf Bey ile yaşanan ihtilafın büyütülmemesini istemiştir. Detaylı bilgi için bk. ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-007-02, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331. Süleyman Askeri Bey bu bölgeye Osmancık Gönüllü Taburu ile birlikte gelmiştir. Süleyman Askeri Bey genel idaresinde ve Tabur Kumandanı Yüzbaşı Cemil Bey'in komutasındaki bu tabur, Kafkasya'da özel hareket görevlerinde bulunmak üzere seçkin subaylar komutasında 100'er kişilik 6 bölük halinde örgütlenmiş bir yapıdır. Detaylı bilgi için bk. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, Cilt: III, 1'nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 120. Irak Cephesi'nin sol kanat emrine verilen ve "müstakil bir fedai taburu" gibi görev yapan bahse konu tabur "yardımcı bir kuvvet olarak" düzenli orduya destek vermiş ve geceli-gündüzlü yapmış olduğu baskınlar ile İngiliz ordusunu taciz etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Hamza Osman Erkan, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 6-15.

47- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-008-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

48- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

49- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-2, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

50- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

de anlaşılmaktadır.⁵¹ Başka bir şifreli telgrafta ise Hüseyin Rauf Bey'in maiyetinde, Kürt ve İranlı aşiretlerden 3 bin kişilik bir kuvvet toplandığı, 800 kişilik ilave bir kuvvet için "*icap edenlere*" emir verilmesinin istendiği, ayrıca maddi sıkıntılarının hat safhada olduğu ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan bütçenin tahsis edilmesi durumunda, Rus ve İngilizlere karşı daha önceden kararlaştırılan ayaklanmanın mümkün olacağına vurgu yapan bu telgraf İran'da İngiliz ve Ruslar ile onlara müzahir olan gruplara karşı uygulanan gayrinizami harbin en net ifadelerinden biridir.⁵²

20 Nisan 1915 tarihli bir telgraftan Enver Paşa'nın şifahi emri gereği Hüseyin Rauf Bey'e "örtülü ödenekten" 10 bin liranın tahsis edildiği anlaşılmaktadır.⁵³ 21 Nisan 1915 tarihli başka bir telgrafından ise geri kalan 10 bin liranın birkaç güne kadar gönderileceği ve Hüseyin Rauf Bey'in istediği ilave kuvvetlerin hazırlandığı sonucu çıkarılabilir.⁵⁴ Bu esnada İran makamlarının müfrezenin faaliyetlerine kayıtsız kalmadığı ve rahatsızlık duydukları görülmektedir. Nitekim İran Sefareti'nden alınan 19 Nisan 1915 tarihli bir takrirde; asker ve aşiret mensuplarından oluşan 6 bin kişilik bir kuvvetin bir süredir Hüseyin Rauf Bey'in komutası altında İran'ın Kirmanşah hududunda kaın Koreto ve Hanekinde faaliyet gösterdiği bildirilmiş ve iki İslam devleti arasındaki münasebeti bozacak bu davranıştan vazgeçilmesi istenmiştir.⁵⁵ Bahse konu takrir çok etki yaratmamış olacak ki Hüseyin Rauf Bey'in 25 Nisan 1915 tarihli telgrafında Hanekin'den Kirmanşah'a kadar olan bölgedeki aşiretlerin neredeyse tamamıyla İttihâd-ı İslam esası üzerine anlaşma akd edildiği ve İngilizlerle işbirliği yapmış olan Sencabilerin yola getirildiği bildirilmiş ve İranda yürütülen gayrinizami harp faaliyetlerinin başarısına vurgu yapılmıştır.⁵⁶

Bu dönemde İran Hükümeti'nden beklenen resmi olarak tarafsız görünmesi; gerçekte ise Türk tarafının faaliyetlerine gizlice destek vermesidir.⁵⁷ Binbaşı Hüseyin Rauf tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 15 Mayıs 1915 tarihli telgrafta; Goran hâkimi Kirmanşah ve havalisi büyük reislerinden müşirpâyeli Serdar-ı Muazzam Hakin Han'ın Osmanlı tarafında yer aldığı bildirilmiştir.⁵⁸ Yine bu dönemde Binbaşı Hüseyin Rauf'un talebi doğrultusunda⁵⁹ Kirmanşah ve havalisindeki İran kuvvetleri kumandanı ve müşir pâyeli Muhtarü's-saltana albaylık rütbesi ile Ordu-yu Osmaniye'ye dahil edilmiş; ancak gerek İran hükümetinin ve gerekse kendisinin müşkül bir duruma düşmemesi için bu durum gizli tutulmuştur.⁶⁰

Hüseyin Rauf Bey'in, İran'ın güneyinde faaliyetlerinde zorlandığı dönemde Kaçar

51- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-3, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

52- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013 ve 013-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

53- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013-3, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

54- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013-5, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

55- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-017, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

56- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-017-5 ve 6, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

57- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-024-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

58- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-016-025, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

59- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-016-030, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

60- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-030-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

Hanedanı'ndan Mehmet Ali Şah'ın kardeşi olan Salarüddevl'eden de istifade etmenin yollarını aradığı ve bu amaçla 29 Haziran 1915 tarihinde Enver Paşa'nın yardımına başvurduğu görülmektedir. Sonraki günlerde Almanlar tarafından silah ve mühimmatla teçhiz edilen bu şahsın İran'ı yabancı işgalinden kurtarmak için yola çıktığı haberi gazetelere yansımış ve Osmanlı Devleti kontrolündeki Salarüddevl'e İran'ın mevcut yönetimi ile Rus ve İngiliz işgal kuvvetlerine karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır.⁶¹

Ancak tüm bu çabalara rağmen 15 Eylül 1915 tarihi itibarıyla Binbaşı Hüseyin Rauf Müfrezesi artık işlevini kaybetmiş bir haldedir. Kirmanşah ve Hanekin bölgelerinde faaliyet gösterilmiş; ancak daha öteye geçilememiştir. Almanların olumsuz davranışları Osmanlı Devleti'nin amaçlarına ulaşmasını engellerken, düşmanları olan İngilizlerin daha da güçlenmelerine sebep olmuştur. Başkumandanlık Vekaleti de Hüseyin Rauf Bey'i Afganistan'a "askeri delege" olarak tayin ederken, emrindeki müfrezede Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na bağlanmış ve İran topraklarından çıkmıştır.⁶² 15 Eylül 1914'de binbaşı rütbesiyle Afganistan'a ulaşmak ümidiyle İstanbul'dan hareket eden Hüseyin Rauf Bey, bir yıl sonra yarbay rütbesiyle, Kerkük üzerinden İstanbul'a geri dönmüştür.⁶³ Türklerle yaşadığı fikir ayrılığı sonrasında müstakil hareket eden Alman heyetinden Yüzbaşı Oscar von Niedermayer ve doktor von Hentig gibi isimler ise 1915 yılı yazında (20/21 Ağustos 1915) Afganistan'a ulaşmış ve Habibullah Han ile görüşmüşse de, somut bir başarı elde edememişlerdir.⁶⁴

2. MÜFREZENİN FAALİYETLERİNİN GAYRİNİZAMİ HARP AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Literatürde Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesini tam bir ölçüsüzlük örneği olarak değerlendirerek, Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsleri başarıya ulaştıracak kadro ve gücü bulunmadığı, (İngiliz) Entelijans Servisi'ne karşı mücadele etmenin mümkün olmadığı,⁶⁵ bu nedenle bahse konu teşebbüsten hiçbir netice alınmadığı⁶⁶ ve İran içinde tutsak kalınarak, neticesiz çarpışmalar yaşandığı yönünde iddialarla sıkça karşılaşılmaktadır.⁶⁷

Esas itibarıyla bu ifadelerde gerçeklik payı olmakla birlikte, modern gayrinizami harp teorisi açısından yapılacak bir değerlendirme neticesinde bahse konu müfrezenin kuruluş gayesi ve faaliyetlerine yeni anlamlar yüklenerek, bilinen/görünenden daha farklı

61- Sadık Sarısamam, "Birinci Dünya Savaşı'nda Salarüddevl'e Olayı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2 (2010), s. 149-153.

62- Ahmet Tetik, *a.g.e.*, s. 244-245.

63- Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 65-66.

64- *Geçmişten Günümüze Türk-Afgan...*, s. 33-35.

65- İsrail Kurtcephe - Mustafa Balcıoğlu, *a.g.m.*, s. 268-269.

66- Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 500-501.

67- Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007, s.48- 65.

sonuçlara ulaşılabilir.

Bu bağlamda yapılması gereken ilk iş, bahse konu müfrezenin doğru adlandırılmasıdır. Çünkü literatürde sıklıkla kullanılan “*Liasion Operations (Liyezon Operasyonları)*” veya “*Türk-Alman Ortak/Müşterek Harekâtı*” şeklindeki tanımlamalar müfrezenin teşkil şekli ve misyonu açısından askeri terminolojiyle örtüşmemektedir. Liyezon operasyonları iki veya daha fazla ülkenin (istihbarat) servisleri arasında işbirliğinden başlayıp, ortak operasyonlara kadar uzanan faaliyetleri kapsamaktadır.⁶⁸ Oysa bahse konu müfrezenin teşkil aşamasında Alman ve Türk istihbarat birimlerinin etkisi/katkısı bulunmakla birlikte, faaliyetlerin tamamı Almanların inisiyatifinde yürütülmemiştir. Türk tarafı açısından bakıldığında, müfrezeye mensuplarından bazılarının Teşkilât-ı Mahsusa bünyesinde görev almış olmaları dışında, bugüne kadar bahse konu müfrezenin Teşkilât-ı Mahsusa tarafından kurulduğuna dair hiçbir belgeye ulaşılmış değildir. Yine Hüseyin Rauf Bey’in Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarıyla ters düştüğü ve onları işine karıştırmadığı, emir ve talimatları Teşkilât-ı Mahsusa’dan değil; doğrudan doğruya Enver Paşa’dan aldığı ve kendisiyle sürekli muhabere ettiği konusunda da hiçbir tereddüt yoktur. Bu konuda vurgulanması gereken bir başka husus da Teşkilât-ı Mahsusa’nın yaygın kanının aksine yalnızca bir istihbarat teşkilatı değil; erken dönem bir gayrinizami harp örgütü olduğudur.⁶⁹ Diğer taraftan bu müfrezeyi bir ortak/müşterek harekât birimi olarak adlandırmak da doğru değildir. Çünkü müşterek harekâtın birden fazla kuvvetin (kara-deniz-hava ve/veya özel kuvvetler) katılımıyla gerçekleştirilmesi gerekir. Bu sebeple, bahse konu müfrezenin üstlendiği görevi, iki veya daha fazla devletin iştirakiyle icra edilen bir “*birleşik harekât*” olarak kabul etmek⁷⁰ ve askeri terminolojiye uygun olarak “*Türk-Alman Birleşik Harekâtı*” şeklinde adlandırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bahse konu müfrezenin belirlenen hedeflere ulaşmak için konvansiyonel birliklerden farklı olarak “*gayrinizami harp usullerini benimsediği*” konusunda şüphe yoktur. Dönemin şahitlerinin de ifade ettiği üzere bir “*ihtilal heyeti*” mahiyeti taşıyan müfrezeye “*semt-i meçhul*” silah-mühimmatla donatılmıştır. Bu tercihin, müfrezeye personelinin ve organize edeceği yerel güçlerin arkasındaki ülkenin tespit edilmesini önlemek amacıyla matuf olduğu söylenebilir. Yine müfrezeye için hazırlanan, ancak (bir süre) Romanya gümrüğünde alıkonulan sandıkların içindeki sabotaj malzemeleri, silah ve evraklar da müfrezenin üstlendiği misyona dair ipuçları vermektedir.⁷¹

Müfrezenin askeri terminolojiye uygun olarak adlandırılarak, misyonunun belirlenmesinden sonra yapılması gereken, bu konudaki çalışmalarda sıkça vurgulanan

68- Mehmet Eymür, *Analiz: “Bir MİT Mensubunun Anıları”*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 212-213.

69- Zeynel Levent, *Kuva-yı Milliye’den Teşkilât-ı Mahsusa’ya Gayrinizami Harp*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019, s. 111; Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2012.

70- Department of Defence (DoD) Joint Publication (JP) 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, Joint Chiefs of Staff, USA, 2001, p. 287, 293, 360.

71- *Başlangıcından Bugüne Dünya Casusluk Tarihi*, Cilt: I, Artel Yayınları, İstanbul, 1974, s. 196-197.

“bu tür teşebbüsleri başarıya ulaştıracak kadro ve güce sahip olunmadığı” yargısının doğruluğunun sınanmasıdır. Müfrezeye personelinin vasıfları açısından bakıldığında, Türk tarafında müfrezenin iki numaralı ismi olan Ömer Fevzi Bey’in, Alman tarafında ise Wassmuss ve Niedermayer gibi isimlerin gayrinizami harp ve gayrinizami harple yakın ilişki içindeki istihbarat konusunda yetkin isimler oldukları görülecektir. Müfrezeye komutanı pozisyonundaki Hüseyin Rauf Bey ise kruvazör harbinde son derece mahir bir bahriye subayı olmakla birlikte, gayrinizami harp konusunda bir altyapısının/tecrübesinin olmadığı bilinmektedir.

Bu durum müfrezenin planlama, teşkil ve görev bölgesine intikal sürecinde Ömer Fevzi Bey’i ön plana çıkarmaktadır. Kendisinin gayrinizami harp konusunda büyük bir tecrübeye sahip olduğu konusunda hiçbir tereddüt yoktur. Hüseyin Rauf Bey’in anlatımıyla Ömer Fevzi Bey Osmanlı-İtalyan Harbi’ne katılmış; Irak, Filistin ve Suriye’de teşkilat yapmış; Umumi Karargâh Şark Şubesi Müdürlüğü vazifesini üstlenmiştir.⁷² Kâzım Karabekir Paşa da Harbiye Nezareti Karargâhı’nda konuşlu olan “Şube-i Mahsusa (Özel Şube)”nın Ömer Fevzi Bey tarafından yönetildiğini ve Osmanlı Devleti’nin harbe girmesiyle birlikte bu şubenin “Teşkilât-ı Mahsusa”ya evrildiğini ifade etmektedir.⁷³ Yine Harbiye Nazırı Enver Paşa adına Nisan 1914’de Katar’da örtülü faaliyetlerde bulunan Ömer Fevzi Bey’in, Osmanlı ordusu bu bölgeyi terk etmeden önce İngilizlere karşı koyabilecek bir milis kuvvetini organize etme yolunda girişimlerde bulunduğu da bilinmektedir.⁷⁴ Müfrezede görevli diğer Türk personelin vasfı hakkında detaylı bilgi sahibi olunmamakla birlikte müfrezenin çoğunlukla yüzbaşı ve üsteğmen rütbesinde subaylardan oluşması⁷⁵ noktasından hareketle, temel askeri harekât nevelerini bildikleri ve gerek İran’da, gerekse Afganistan/Hindistan coğrafyasında yerel halktan teşkil edilecek gerilla ve konvansiyonel ordu birliklerini yönlendirebilecek yeterlilikte oldukları çıkarımında bulunulabilir.

Müfrezenin Alman katılımcıları açısından bakıldığında, alanlarının uzmanı olan Wassmuss ve Niedermayer dışındaki otuz kadar Alman personelin de asker-sivil ayrımı gözetmeksizin gayrinizami harp ve istihbarat alanında tecrübe sahibi oldukları söylenebilir. Ağırlıklı olarak askerlerden müteşekkil bu grup içinde (bir kısmı maske olarak kullanılan) çok farklı meslek gruplarından insanlar vardır. Belucistan, Afganistan ve Hindistan coğrafyasına hâkim olan zoolog Erich Zugmayer, Fransızca-İngilizce-Rusça-Yidiş-Moğolca ve Shavili dillerinde uzman olan Hermann Consten, Niedermayer’in doktor olan kardeşi Fritz ve yaveri Hans Jacob bunlardan ilk akla gelenlerdir.⁷⁶

Müfrezenin faaliyetlerinin başarısı ise konvansiyonel birliklerin başarı kriterlerinden

72- Rauf Orbay, a.g.e., s. 18-19.

73- Erkân-ı Harbiye külliyatında eski Türkçe olarak bulunan bu eser Emrullah Tekin tarafından transkribe edilerek “Gizli Harp: İstihbarat” adıyla 1998 yılında yeniden yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Kâzım Karabekir, *Gizli Harp: İstihbarat*, Yay.Haz: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 67.

74- Zekeriya Kuşun, *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar’da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 150.

75- ATASE Arşivi, BDH Koleksiyonu, Klasör 3610, Dosya 30, Tarih: 00.07.1330-00.11.1331.

76- Sean McMeekin, a.g.e., s. 126-129, 269-284.

farklı olarak, gayrinizami harp parametreleri ile ölçülebilir. Çünkü ilk teşkil sebebi olan Afganistan ve Hindistan'a ulaşlamamış olmakla birlikte, o tarihte esaslı ve devamlı bir askerlik usulüne sahip olmayan,⁷⁷ önemli bir bölümü İngiliz-Rus işgali altında bulunan, merkeze uzak yerlerde ise aşiretlerin söz sahibi İran coğrafyasında gayrinizami harp açısından önemli faaliyetlerde bulunulmuştur.

Bu bağlamda vurgulanması gereken ilk husus, Hüseyin Rauf Bey'in İran'da yapmaya çalıştığı şeyin, modern gayrinizami harp teorisinde bugün "eğit-donat" olarak tanımlanan faaliyetin neredeyse bütün özelliklerini taşıyor olmasıdır. Kendisi 23 Haziran 1331 (1915) tarihinde İsmail Canbulat Bey'e gönderdiği mektupta, Irak'ın şark hududunu muhafazaya memur edilmiş vasıfsız 700 kadar adamın mahiyetine verildiğini, bunları İstanbul'dan getirttiği elbise ve silahlarla teçhize çalıştığını, bir fayda vermesi müşkil olan bu ehemmiyetsiz müfrezeyi kıymetli ve fedakâr subay arkadaşlarının çabalarıyla düzene soktuğunu ifade etmektedir.⁷⁸

Hüseyin Rauf Bey'in bu dönemde ağırlıklı olarak yerel halktan kurduğu bu birliklerle Osmanlı Devleti karşıtı aşiretlerin tasallütlarına nihayet vermek için gösterdiği gayreti⁷⁹ de "gayrinizami kuvvetlere karşı harekât" kapsamında değerlendirmek mümkündür.⁸⁰ Nitekim kendisi hatıratında, "Cenubi İran Başkumandanı" sıfatıyla İran'da ve Irak sınırında İngilizler ve onların desteklediği Sencabi aşiretine karşı mücadele ettiğini, burada tam bir yıl boyunca icra-yı hükümte bulunduğunu, bölge halkından vergi topladığını ve Bağdat'ı İngilizler'e karşı himaye ettiğini belirtmektedir.⁸¹

Bu dönemde Hüseyin Rauf Bey'in verdiği mücadelenin "hami ülke" sıfatıyla Osmanlı Devleti tarafından Teşkilât-ı Mahsusa ve Tahran Sefareti üzerinden örtülü olarak desteklendiği görülmektedir.

Müfrezenin yola çıkmasından çok kısa bir zaman önce (29 Ağustos 1914) Erzurum'dan Bahaddin Şakir Bey tarafından Teşkilât-ı Mahsusa Merkez-i Umumisi aracılığıyla, Enver Paşa'ya gönderilen bir raporda; İran'a yönelik çete teşkili yapılarak, Ömer Naci Bey riyasetinde yola çıkarıldığı bildirmekte,⁸² diğer yandan da Tahran Sefiri vasıtasıyla İran Hükümeti'ne haber gönderilerek, gelen müfrezeye için Kerbelâdaki müçtehidler tarafından fetvalar neşredilmesini istenmektedir.⁸³ Bu tarihten yaklaşık dört ay sonra Ömer Naci Bey'in, Başkumandanlığa gönderdiği 2 Ocak 1915 tarihli telgraftan da Musul'dan sevk

77- Muhtasar İran ve Ordusu, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 1930, s. 7.

78- Vahdet Keleşyılmaz, a.g.e., s. 91-92.

79- Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 230.

80- Gayrinizami kuvvetlere karşı harekât konusunda detaylı bilgi için bk. U.S. Marine Corps Field Manuel (FM) 90-8/MCRP 3-33A, *Counterquerilla Operations*, U.S.Government Printing Office, Washington, 1986, p. 1-1, 1-5.

81- Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965, s. 80.

82- Ahmet Tetik, a.g.e., s. 270-290.

83- Mehmet Bilgin, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 122.

olunan kuvvete katılan çok sayıda mücahitte birlikte faaliyet gösterildiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Bu telgrafın çekilmesinden yalnızca on gün sonra da Ömer Naci Bey müfrezesi Tebriz'e girmiş ve Ahraz'da petrol enerji hatlarını tahrip etmiştir.⁸⁵ Yine Binbaşı Hüseyin Rauf Müfrezesi'nin İstanbul'dan yola çıktığı günlerde, Ruslara karşı faaliyet göstermek üzere Şuayb oğlu Ali Mürtez, Muhyiddin Bottay, Teymur Han, Hacı Hüseyin oğlu Nur Mehmet, Adapazarlı Cemal Bey'in İran'a gönderilmesi, Mart 1915'de ise Şerif Bey'in sabotajlarda bulunmak üzere Tahran'a gelmesi ve Tahran Sefiri Asım Bey ile irtibata geçmesi de Teşkilât-ı Mahsusanın bu bölgede faaliyette olduğunun göstergesidir.⁸⁶

11 Kasım 1914 ilan edilen "*Cihad-ı Mukaddes*" ile İslam âleminin ortak düşmana karşı birlikte mücadele etmeye çağrılması⁸⁷ ve bu vesileyle harp potansiyelinin artırılmaya çalışılmasını da bu kapsamda değerlendirmek gerekir.⁸⁸ Cihad-ı Mukaddes beyannamesi ve psikolojik harbe yönelik diğer belgeler Farsça ve Arapça'ya tercüme ettirilerek uçaklar, casuslar ve diğer yöntemlerle İran, Hindistan, Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya'ya dağıtılmıştır.⁸⁹ Yine başta İran ve Irak olmak üzere Müslüman topraklarında "*her şeyden haber almak*" maksadıyla "*Seda-yı İslam*" adında bir gazete kurulduğu, Sebülür Reşat, Volkan, İkdam, Sabah gibi gazetelerin psikolojik harp amacıyla kullanıldığı görülmektedir.⁹⁰

Tüm bu gayretlere rağmen müfrezenin ilk teşkil amacı olan Afganistan üzerinden Hindistan'ı ayaklandırma gayesine ulaşamaması, ardından yeni hedef olarak belirlenen İranda ise kendisinden beklenilene tam anlamıyla verememesinin muhtelif gerekçeleri vardır.

Müfrezenin temel problemi "*gizlilik*" prensiplerine yeterince riayet edilmemiş olmasıdır. Niedermayer'in "*gezici sirk*" görüntüsü vermeye çalıştığı ekibine ait malzemelerin Bükreş'ten yüklenmesi esnasında seyyar telsiz ekipmanlarının deşifre edilmesi ve bu görev için seçilen personelin İstanbul'da bulunduğu süre zarfındaki tedbirsiz davranışlarıyla bir nevi "*gafil muhbirlik*" etmeleri gizlilik ihlallerinden bazılarıdır.⁹¹ Zaten 1857 yılında Hindistan'da yaşanan başkaldırıdan⁹² aldıkları dersler nedeniyle temkinli davranan

84- Sadık Sarısaman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16 (1995), s. 501.

85- Erdal İlter, *Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, MİT Basımevi, Ankara, 2002, s. 9-10.

86- Çağdaş Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'da Osmanlı-Rus Mücadelesinde Tahran Sefareti'nin Rolü", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt: 4, Sayı: 11 (2017), s. 289.

87- A.Ü. TİTE Arşivi, Klasör: 12, Gömlek: 40, Tarih: 10/1914.

88- *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi...*, Cilt: VI, s.145.

89- Sadık Sarısaman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Savaş*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1999, s.18.

90- Mehmet Mert Çam, *İranda İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 100-102.

91- Sean McMeekin, *a.g.e.*, s. 126-129.

92- İngiliz idaresine karşı 1857 yılında Kanpur ve Lucknow başta olmak üzere geniş bir alanda yaşanan ve 11 binden fazla İngiliz ile sayısı net olarak bilinmemekle birlikte milyonlarla ifade edilen Hintli'nin ölmesine neden olan büyük bir isyan yaşanmıştır. Ancak lider kadrosunun yetersizliği, ulusal çapta halk desteğinden

İngilizler, edindikleri istihbaratın ardından bir yandan fiziki engeller inşa ederken,⁹³ diğer yandan da yoğun propaganda-beşinci kol faaliyetleriyle Hindu ve Müslümanlar arasındaki uçurumu daha da derinleştirmeyi başarmışlardır.

Müfrezinin karşılaştığı sorunlardan birdiğeri de teknik imkansızlıklar ve lojistik destek unsurlarının yetersizliğidir. Tahran Sefiri Asım Bey'in Hariciye Nezareti'ne (İstanbul) gönderdiği 16 Mart 1915 tarihli bir telgraf bu eksikliklerin tespiti açısından önemlidir. Asım Bey bahse konu telgrafta; Afganistan ile telgraf bağlantısının bulunmadığına dikkat çekmiş, bu bölgeye yönelik bir heyet teşkil edilebilse dahi buradaki faaliyetlerden yirmi günden evvel haber almanın mümkün olmadığından söz etmiş ve bir tanesi hafi olarak Tahran Sefarethanesi'nde bulundurulmak, diğeri de lüzumuna göre Afganistan'a gönderilmek üzere iki telgraf cihazı ile memûrin-i lazimenin bir an evvel gönderilmesini istemiştir.⁹⁴ Konu hakkında Hariciye Nezareti tarafından 22 Mart 1915 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; tahsis edilmesi gereken cihaz sayısı, görevlendirilecek personel ve alınacak tedbirler konusunda tasarruf hakkının Harbiye Nezareti'ne ait olduğu belirtilmiş ve gelişmeler hakkında Tahran Sefiri Asım Bey'in bilgilendirilmesi istenmişse de, maliyet ve temin süresi gerekçe gösterilerek bahse konu istek karşılanmamıştır.⁹⁵

Bu belgelerden hareketle Afganistan, dolayısıyla Hindistan'a yönelik muntazam bir heyet teşkil edilse ve bu heyet o bölgeye ulaşmayı başarsa dahi sağlıklı bir haberleşmenin sağlanamayacağı ve gelişmelerin yirmi gün gibi uzun bir gecikme sonrasında Türk tarafına ulaşabileceği çıkarımında bulunulabilir. Her ne kadar gayrinizami kuvvetlere konvansiyonel birliklere nazaran daha fazla inisiyatif kullanma yetkisi verilse de bu durum emir-komuta ilişkisinin kesintiye uğramasına ve personel, para, malzeme takviyesi konusunda zaafiyet yaşanmasına sebep olacaktır.

Diğer bir problem sahası da kontrol altına alınmaya çalışılan alan ile müfrezinin mevcudu arasındaki orantısızlıktır. Hüseyin Rauf Bey'in askeri gücüher tarafı düşmanla kaplı yüz seksen kilometrelik menzil hattı ve on beş kilometrelik bir muharebe hattını kontrole yeterli değildir ve bu anlamda Osmanlı Devleti tarafından da yeterince desteklenememiştir. Hüseyin Rauf Bey'in emrindeki ana kuvvetler, Mülazım-ı evvel Osman Bey (General Osman Tufan) komutasındaki yaklaşık 200 kişilik Bağdat YedekSubay Mektebi talebeleri⁹⁶ ile yerel halktan oluşturulan birliklerdir. Bu kuvvetin önemli bir bölümünü oluşturan Iraklı gönüllü aşiret birliklerinin, hududa yakın olan İran aşiretleriyle olan akrabalık

yoksun olmaları, silah-teçhizat eksiklikleri, mücadelenin çok geniş bir coğrafyaya yayılması ve organizasyon bozukluğu gibi sebeplerle ayaklanma başarısız olmuştur. Daha önce bu çapta bir isyanla karşılaşmamış olan İngilizler, bu ayaklanmayı ancak Haziran-1858'de, kendilerine sadık olan Hintli askerlerin yardımıyla bastırabilmişler ve tecrübesizlik/hazırlıksızlığın sebep olduğu paniğin de etkisiyle karşılarına çıkan herkesi öldürmüşlerdir. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Günarslan, "1857 Hint İsyanı: Kanpur Katliamı ve Lucknow Mücadelesi", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 1 (2019), s. 91-110.

93- Vahdet Keleşyılmaz, *a.g.e.*, s. 109.

94- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31-001, Tarih: 16.03.1915.

95- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31-002 ve 006, Tarih: 22.03.1915.

96- A.Faik Hurşit Günday, *Hayatım ve Hatıralarım*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1969, s. 105-112.

ilişkilerinin de etkisiyle devamlı surette firar etmeleri, onlardan yeterince istifade edilememesine neden olmuştur.⁹⁷

Aşiretlerin bu tavırlarını ve önemli bir bölümünün İngiliz-Rus güdümünde hareket etmelerini halk desteğinin sağlanamamış olmasında aramak gerekir. Gayrinizami unsurların ihtiyaç duyduğu insan kaynağı havuzunu oluşturmaları, silah-teçhizat ve lojistik destek malzemeleri sağlamaları, düşman takibi durumunda gizlenme ve kamufler imkanı yaratmaları, haber alma ve istihbarat elemanı olarak kullanılmaları nedeniyle⁹⁸ istisnasız olarak tüm modern gayrinizami harp teorisyenleri tarafından “*gayrinizami harbin temel gereksinimi*” ve “*kritik faktör*” olarak kabul edilen “*halk desteği*” konusunda genelde Osmanlı Devleti, özelde ise Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi arzu edilen noktaya erişememiştir.⁹⁹ Şii-Sünni ihtilafını bertaraf etmek ve Kürt aşiretleri kazanmak adına İran halkı ile İslam ortak paydasında buluşmak için büyük gayret gösterilmiş olmasına rağmen, İranlı Kürt aşiretlerden sınırlı sayıda katılım sağlanmış,¹⁰⁰ İranlı Şii ve Türk gruplar Osmanlı Devleti ve Almanya yanında saf tutarken; Ermeni ve Asuriler İtilaf Devletleri yanlısı bir tutum sergilemişlerdir.¹⁰¹

97- Barış Metin, *a.g.t.*, s. 54-56, 63.

98- Şahap Karapınar, “(Gerilla-Komando) Çete Savaşları”, *Donanma Dergisi*, İstanbul Deniz Matbaası, Cilt: 66, Sayı: 404 (1953), s. 101.

99- Topyekûn harp kavramının yaratıcısı olarak kabul edilen Carl Von Clausewitz’e göre harbin, özellikle de gerilla harbinin en can alıcı özelliği “*topyekûn*” olmasıdır ve başarı için halkın tüm kesimlerinin silaha sarılması zorunludur. Vladimir İ.Lenin, harbin bir ülkenin bütün ekonomik ve örgütsel güçlerini sınağı, bu nedenle bir isyana toplumun bütün kesimlerinin katılımı gerektiği kanaatindedir. Mao’ya göre gerilla harbinin en önemli unsurlarından biri halk desteğidir ve silah-teçhizat temininden de önemli bir husus olan halk desteği sağlanmadan gerillalar varlığını sürdüremez. Ho Chi Minh de Vietnam’da Fransız birliklerine karşı verdiği mücadelenin başarısının toplumun tüm kesimlerini kucaklamaya bağlı olduğunu bildiğinden ayrıştırıcı değil; birleştirici bir tavır sergilemiş, “*daha çok dost ve daha az düşman kazanma*” politikası gütmüştür. Fidel Castro ve Ernesto (Che) Guevara gibi tanınmış gerillaları yetiştiren General Alberto Bayo, geniş halk yığınlarının desteğinden yoksun bir başkaldırışın başarısız olacağı kanaatindedir. Ernesto (Che) Guevara da gayrinizami harbin başarısını uygulanan taktiklerin bölge halkının hassasiyetlerine göre belirlenmesi ve onlarla koordineli olarak uygulanmasına bağlamaktadır. Uluslararası literatürde gayrinizami harp konusunda otorite olarak kabul edilen Otto Heilbrunn, gerillaların ancak halkın kendi taraflarında bulunduğu veya terör yaratarak kontrol altında tutulduğu yerlerde başarılı olabileceğini savunanlardandır. Rus sivil harbi esnasında gerilla kuvvetlerine komutanlık eden ve sonraları Sovyet istihbaratının en bilinen isimlerinden biri haline gelen General Alexander Orlov da halk desteği olmadan gerilla harbinin kazanılmasının mümkün olmadığını kanısındadır. Detaylı bilgi için bk. C.V.Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev: H.Fahri Çeliker, Özne Yayınları, İstanbul, 1999, s. 446-451; Vladimir İ.Lenin, “Doğu Halklarının Kurtuluşu”, *Marksizm ve Gerilla Savaşı*, Der: William J.Pomeroy, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 129-134; Mao Tse-Tung, *Selected Military Writings of Mao Tse-Tung*, Foreign Language Press, Peking, 1963, p. 70; Robert C.Suggs, Brenda M.Wolak, “Mao’s Three Stages: Factor Fantasy”, *Military Review*, Vol: XLVI (Nov. 1966), No: 11, p. 92-97; Mesut Uyar, *Gerilla Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995, s. 84; Vo-Nguyen Giap, *Halk Savaşı, Halk Ordusu*, Çev: Muzaffer Ardos, Sol Yayınları-Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 75-84; Alberto Bayo, *Gerilla Nedir*, Çev: Mekin Gönenç, Ant Yayınları, İstanbul, 1968, s. 20; Ernesto (Che) Guevara, *Guerrilla Warfare*, University of Nebraska Press, Newyork, 1998, p. 77-92; Otto Heilbrunn, *Düşman Gerisinde Harp*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 85; Alexander Orlov, *İstihbarat ve Gerilla Harbi El Kitabı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 110-111.

100- Tuncay Ögün, “Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 28, Sayı: 1 (2018), s. 97-100.

101- Ervand Abrahamian, *op.cit.*, p. 24-25; Süleyman Erkan, *a.g.m.*, s. 99.

Yine arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla maddi sıkıntılarda hat safhadadır. Müfrezenin ana para kaynağını İstanbul'dan yola çıkarken Almanlar tarafından temin edilen atmış bin Osmanlı altını oluşturmaktadır. Almanlar ile yolların ayrılması sonrasında bu parayı kontrolü altına alan Hüseyin Rauf Bey bu meblağın önemli bir bölümünü örtülü faaliyetler için kullanmıştır.¹⁰² Bunun dışında İstanbul'dan istenilen ödeneğin ancak kısıtlı bir bölümünün gönderildiği ve bu gönderimin de zamana yayıldığı görülmektedir.¹⁰³

Müfrezenin temel sorunlarından biri de iki farklı ülke personeli tarafından teşkil edilmiş olmasıdır. Emir-komuta ilişkisi kesin çizgilerle belirlenmemiş, aynı ortak amaç doğrultusunda güdülenmemiş, operasyon öncesinde harekât sahasına yönelik yeterince simülasyon yapılmamış bir ortamda başarı yakalanamayacağı gibi, çıkarların çatıştığı anda her ülke personelinin kendi milli çıkarları doğrultusunda tavır alması da kaçınılmazdır. Nitekim, I. Dünya Harbi'ne müttefik olarak girerek, bir nevi kader ortaklığı yapan Almanlar ve Türkler bu görev sırasında yalnızca yollarını ayırmakla kalmamış, aleni veya örtülü olarak yekdiğerine zarar verecek hareketler içine de girmişlerdir.¹⁰⁴

SONUÇ

Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Müfrezesi'nin ilk teşkil sebebi olan Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşma ve İngiltere'yi can evinden vurma amacını gerçekleştiremediği aşıkardır. Ancak yaşanan fikir ayrılıkları neticesinde birleşik harekâta son verilerek, Türk ve Alman personelin müstakil hareket etmeye başlamasıyla birlikte Hüseyin Rauf Bey ve arkadaşlarının faaliyetleri yeni bir boyut kazanmış ve İran üzerine yoğunlaşmıştır.

Yıllardır yaşanan siyasi istikrarsızlığa İngiltere, Rusya, Almanya gibi dönemin başat aktörlerinin verdiği nüfuz mücadelesinin de eklenmesiyle tam bir kaosun hâkim olduğu zorlu İran coğrafyasında Hüseyin Rauf Bey ve arkadaşları etkileri o an için yeterince

102- A.Faik Hurşit Günday, *a.g.e.*, s. 105-112.

103- ATASE Arşivi, BDH Kataloğu, Klasör 7, Dosya 37A-013, 37A-013-1 ve 37A-013-3, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

104- İran'da iki ülkenin yollarının ayrılmasından sonra Oscar von Niedermayer ve "*German Lawrance*" olarak anılan Wilhelm Wasmuss gibi Alman personelin, Ruslar tarafından kullanılan demiryolları ve köprülerin havaya uçurulması, İngiliz haberleşme hatlarının kesilmesi, İran'da banka soygunları yapılarak ihtilal için gerekli madde desteğin sağlanması ve aşiretlerle (işbirliği halinde müttefiklik ilişkisi içinde oldukları) Türk kuvvetlerine karşı baskınlar düzenlenmesi gibi gayrinizami harp faaliyetleri içinde buldukları görülmektedir. Bu yaklaşım, Sezen Kılıç'ın; "Türk-Alman ilişkilerinin iki yüzü vardır. Bunlardan birincisi, Almanların Türklere karşı resmi olarak takındığı dost yüz, ikincisi ise bilinçaltılarında yatan sömürgeci yüzdür." ifadelerini desteklemektedir. Ayrıca literatürde Alman Erkân-ı Harbiye Reisi Moltke'den Profesör Hasse'ye kadar Anadolu ve Orta doğu'yu gelecekteki Alman dominyoları olarak gördükleri ve bu doğrultuda hareket ettikleri yönünde yaygın bir görüş de hâkimdir. Detaylı bilgi için bk. Sean McMeekin, *The Ottoman End Game: War, Revolution, and The Making of The Modern Middle East (1908-1923)*, Penguin Press, New York, 2015, p. 294-296; Sezen Kılıç, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları [1852'den 1945'e Kadar]*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 2-177; Vladimir Jabotinsky, *Türkiye ve Savaş*, Çev: Zehra Tapunç, Gerekli Kitap, İstanbul, 2007, s. 34.

anlaşılmayan önemli bir misyon yüklenmişlerdir. Nitekim bu girişimin meyvelerinin sonraki günlerde toplandığının en somut göstergelerinden biri, Eylül-1914'te Hüseyin Rauf Bey ile birlikte yola çıkan ve Haziran 1915'te İran Ataşemiliteri olarak görevlendirilen Teşkilât-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Ömer Fevzi Bey tarafından 1917 yılında hazırlanan rapordur. Bahse konu raporda; Osmanlı aleyhine tahrik için yapılan vaatlere ve hatta Bağdat, Kerbela, Necef gibi önemli toprakların mükâfat olarak verileceğinin taahhüt edilmesine rağmen İran'ın bunlara tam' etmediği, her türlü tehdide göğüs gererek Osmanlı harekât tarzına uygun bir tutum sergilediği belirtilmiştir.¹⁰⁵

Şayet bu tür gayrinizami harp faaliyetlerine başvurularak, İtilaf Devletleri'nin önemli miktardaki askeri gücü ve istihbarat unsurları bu coğrafyada meşgul edilmemiş olsaydı, I. Dünya Harbi'nin Osmanlı Devleti için çok daha çabuk biteceği ve daha büyük bir felaketle sonuçlanacağına da şüphe yoktur.

105- BOA, HR.SYS., D: 2340, G: 41-001-003 ve 004, Tarih: 20.07.1917.

KAYNAKÇA

- A.Ü. TİTE Arşivi, Klasör: 12, Gömlek: 40, Tarih: 10/1914.
- BOA, HR.SYS., D. 2316, G: 14, Tarih: 25.10.1914.
- BOA, HR.SYS., D: 2340, G: 41-001-003, Tarih: 20.07.1917.
- BOA, HR.SYS., D: 2340, G: 41-001-003 ve 004, Tarih: 20.07.1917.
- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31, Tarih: 16.03.1915.
- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31-001, Tarih: 16.03.1915.
- BOA, HR.SYS., D: 2407, G: 31-002 ve 006, Tarih: 22.03.1915.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-004, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-005-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-007-01, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-007-02, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-008-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-2, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-009-3, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013-3, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-013-5, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-016-025, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.
- BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-016-030, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-017, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-017-5, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-017-6, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-024-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 7, Dosya 37A-030-1, Tarih: 08.03.1330-31.05.1331.

BDH Koleksiyonu, Klasör 3603, Dosya No: 3-2-8, Tarih: 01.12.30-23.12.30.

BDH Koleksiyonu, Klasör 3610, Dosya 30, Tarih: 00.07.1330-00.11.1331.

İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Bel_Mtf_025636.

-----, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İranda Osmanlı-Rus Mücadelesinde Tahran Sefareti'nin Rolü”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt: 4, Sayı: 11 (2017), s. 285-293.

-----, “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, *A.Ü. TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16 (1995), s. 501-513.

-----, *The Ottoman End Game: War, Revolution, and The Making of The Modern Middle East (1908-1923)*, Penguin Press, New York, 2015.

ABRAHAMIAN, Ervand, “Factionalism in İnan: Political Groups in the 14th Parliament (1944-1946)”, *Middle Eastren Studies*, Vol: 14, No: 1 (1978), p. 22-55.

ADAMEC, Ludwig W., *Afghanistan (1900-1923): A Diplomatic History*, University of California Press, Los Angeles, 1967.

ARSLAN, Emir Şekip, *Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları*, Çev: Selda Meydan, Ahmet Meydan, Çatı Kitapları, İstanbul, 2005.

ATUK, M. Volkan, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İnan Politikası”, *Bellekten*, Cilt: 83, Sayı: 296 (2019), s. 261-288.

Başlangıcından Bugüne Dünya Casusluk Tarihi, Cilt: I, Artel Yayınları, İstanbul, 1974.

BAYO, Alberto, *Gerilla Nedir*, Çev: Mekin Gönenç, Ant Yayınları, İstanbul, 1968.

BİLGİN, Mehmet, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi (1914-1918), Cilt: III, 1'nci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Yay.Haz: Hülya Toker, Nurcan Aslan, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, Series: B (Persia, Britain and Russia 1907-1914).

CLAUSEWITZ, C.V., *Savaş Üzerine*, Çev: H.Fahri Çeliker, Özne Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇAM, Mehmet Mert, *İranda İstihbarat Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'ndeki Psikolojik Harp Faaliyetleri, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul, 2016.

ÇOLAK, Fatih, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Almanya'nın Türkistan Siyaseti (1910-1920 Yılları Arasında)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Department of Defence (DoD) Joint Publication (JP) 1-02, *Dictionary of Military and Associated Terms*, Joint Chiefs of Staff, USA, 2001.

DİNÇ, Mehmet Emin, *Kütü'l Amare'nin Muzaffer Komutanı Halil Kut Paşa*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

ERKAN, Hamza Osman, *Bir Avuç Kahraman*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.

ERKAN, Süleyman, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", *Akademik ORTA DOĞU Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1 (2010), s. 91-116.

ESATLI, Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1956.

EYMÜR, Mehmet, *Analiz: "Bir MİT Mensubunun Anıları"*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2005.

Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 2009.

GIAP, Vo-Nguyen, *Halk Savaşı, Halk Ordusu*, Çev: Muzaffer Ardos, Sol Yayınları-Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

GUEVARA, Ernesto (Che), *Guerrilla Warfare*, University of Nebraska Press, Newyork, 1998.

- GÜNARSLAN, Hüseyin, “1857 Hint İsyanı: Kanpur Katliamı ve Lucknow Mücadelesi”, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 1 (2019), s. 91-110.
- GÜNDAY, A.Faik Hurşit, *Hayatım ve Hatıralarım*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1969.
- Halil Paşa: İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Haz: M.Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1972.
- HEILBRUNN, Otto, *Düşman Gerisinde Harp*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- HOPKIRK, Peter, İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995.
- İLTER, Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, MİT Basımevi, Ankara, 2002.
- İmparatorluk Döneminde Türk-Alman İlişkileri: *Goltz Paşa'nın Hatıratı*, Haz: Faruk Yılmaz, Poyraz Ofset, Ankara, 2004.
- JABOTINSKY, Vladimir, *Türkiye ve Savaş*, Çev: Zehra Tapunç, Gerekli Kitap, İstanbul, 2007.
- KANDEMİR, Feridun, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul, 1965.
- KARABEKİR, Kâzım, *Gizli Harp: İstihbarat*, Yay.Haz: Emrullah Tekin, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAPINAR, Şahap, “(Gerilla-Komando) Çete Savaşları”, *Donanma Dergisi*, İstanbul Deniz Matbaası, Cilt: 66, Sayı: 404 (1953), s. 98-108.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- KILIÇ, Selami, “Birinci Dünya Savaşına Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”, *1914'den 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'm Anlamak*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s. 91-155.
- KILIÇ, Sezen, *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları [1852'den 1945'e Kadar]*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- KON, Kadir, “Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 53 (2012), s. 211-252.
- KON, Kadir, *Birinci Dünya Savaş'ında Almanya'daki Müslüman Esir Kampları (1914-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KURŞUN,Zekeriya, *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

KURTCEPHE, İsrail; BALCIOĞLU, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı: 3 (1992), s. 247-269.

LENİN, Vladimir İ., "Doğu Halklarının Kurtuluşu",*Marksizm ve Gerilla Savaşı*, Der: William J.Pomeroy, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 129-134.

LEVENT, Zeynel, *Kuva-yı Milliye'den Teşkilât-ı Mahsusa'ya Gayrinizami Harp*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.

McMEEKİN, Sean, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Doğu Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)*, Çev: Azize F.Çakır, Picus Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi, (Osmanlıca Metin)*, Cilt: 2, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, Ankara, 1928.

METİN, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.

Muhtasar İran ve Ordusu, Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara, 1930.

MÜHLMANN, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, Çev: Kadir Kon, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2009.

ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

ORLOV, Alexander, *İstihbarat ve Gerilla Harbi El Kitabı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

ÖĞÜN, Tuncay, "Osmanlı Basınında Cihad-ı Ekber: İran Örneği", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 28, Sayı: 1 (2018), s. 91-114.

ÖKE, Mim Kemal, Ömer Fevzi Mardin: *Gazi ve Sufi*, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 2009.

POMIANKOWISKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, Çev: Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.

SÂBİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, II, Nehir Yayınları,

İstanbul, 1990.

SAFİ, Polat, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2012.

SANDERS, Liman von, *Fünf Jahre Türkei (Mit zahlreichen Textskizzen und drei katren beliağen)*, Verlag Von August Scherl, Berlin, 1920.

SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, ASAM, Ankara, 2002.

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Dünya Savaşı’nda Salarüddevle Olayı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2 (2010), s. 149-153.

SARISAMAN, Sadık, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Savaş*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1999.

SUGGS, Robert C.; WOLAK, Brenda M., “Mao’s Three Stages: Factor Fantasy”, *Military Review*, Vol: XLVI (Nov. 1966), No: 11, p. 92-97.

ŞEHİTOĞLU, Mustafa; DOĞANAY, Rahmi, “İran Kaynaklarına Göre Nazi Döneminde Almanların İrandaiki Casusluk ve Propaganda Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1 (2019), s. 449-465.

TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi (1914-1916)*, Cilt: I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

TEZER, Şükrü, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

TOWNSHEND, Charles V.F., *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kûtülamare ve Selmanpâk Muharebeleri*, Çev: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TSE-TUNG, Mao, *Selected Military Writings of Mao Tse-Tung*, Foreign Language Press, Peking, 1963.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

U.S. Marine Corps Field Manuel (FM) 90-8/MCRP 3-33A, *Counterguerilla Operations*, U.S. Government Printing Office, Washington, 1986.

UYAR, Mesut, *Gerilla Savaşı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

YAMAUCHİ, Masayuki, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa Türkiye’den Türkistan’a*,

Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.

YÜKSEL, Çağdaş, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ataşemiliter Ömer Fevzi Bey’in İrandaki Faaliyetleri”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 30 (2018), s. 1549-1556.

EKLER

EK-1: Hamidiye Kahramanı (Süvarisi) Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Teşkilât-ı Mahsusa mensuplarından Ömer Fevzi (Mardin) Bey'le bir arada, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Bel_Mtf_025636.



EK-2: Cihad-ı Mukaddese dair fetvanın Fatih Camii'nde okunması, A.Ü. TİTE Arşivi, Klasör: 12, Gömlek: 40, Tarih: 1914.



Troyacademy 5 (2),187-217 , 2020
Geliş/Received: 27.12.2020 • Kabul / Accepted: 24.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.666562>

1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri Önerisi *

Sevim HACIOĞLU **

Öz

1876 İstanbul Konferansı, Avrupa Güçlerinin diplomatik hamlelerindeki değişimi, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarına çözüm arayışını ve günümüz Balkan ülkelerinin tarih sahnesine çıkış sürecini incelemede önemlidir. Bu makalede Konferans bağlamındaki inceleme, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri kurulması tartışmasıyla sınırlı tutuldu. Çalışmamızda önce konuyla ilgili bilgi aktaran Bulgarca, Rusça ve Türkçe kaynaklardan tarih yazımı örneklerine yer verildi. Bir kaynakta anılan toplantıda bazı kararların alındığı yönünde anlaşılacak ifadeler geçmekteydi. Bir diğer kaynağa göre 1870'teki kuruluşu esnasında Bulgar Eksarhlığı'nın yetki alanı olarak belirlenen bölgenin sınırları, 1876 İstanbul Konferansı görüşmelerinde Avrupalı sefirlerce modern Bulgar ulusunun ülke sınırları olarak onaylanmıştı. Bir kaynakta ise Konferans'ta önerilen idari taksimata itiraz etmekle Osmanlı Devleti'nin, Bulgar ulusunun mevcudiyetini inkâr etmiş olduğu belirtilmekteydi.

Makalenin devamında bu kaynaklardaki ifadelerin gerçeğe uygunluğu, bu hususta birincil kaynak olan Konferans tutanaklarından yola çıkılarak incelendi. Araştırmamızda 1876 Tersane Konferansı'nda herhangi bir kararın alınmadığı ve bağlayıcı bir neticeye ulaşılmadığı teyit edildi. Ayrıca kimi kaynaklarda belirtilenin aksine, Osmanlı Devleti'nin Konferans'ta önerilen ıslahata itirazının, kendi toprak bütünlüğü ve güvenliğini korumaya odaklı olduğu izah edilmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Tersane Konferansı, 1876 İstanbul Konferansı, Bulgar meselesi, Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri.

The Project of Eastern and Western Bulgaria Vilayets Presented to the 1876 Constantinople Conference

Abstract

The 1876-1877 Constantinople Conference is important in the pursue of the European Powers diplomatic moves' variation, also of the Ottoman Empire's search for solutions to its internal problems and of the historical process which established today's national states in the Balkans. This article focuses on this Conference by limiting its research topic with the discussion regarding the proposed

*- Bu makale yazarın, 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Halil Bal'ın danışmanlığında tamamladığı "Bulgaristan Sınırlarının Oluşumu ve Bu Sürecin Türkiye'ye Etkisi (1876-1919)" adlı yayınlanmamış Doktora tezinin birinci bölümünden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Adı geçen tez İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenmiştir, Proje No: T-702/30062005.

** - Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 39000, Kırklareli/Türkiye. ORCID: 0000-0002-1386-8437. e-posta: hacioglu.sevim@klu.edu.tr.

new administrative division of Ottoman Rumelia: the Eastern and Western Bulgaria Vilayets.

With this purpose first, some historiographical texts in Bulgarian, Russian and Turkish were quoted. According to some expressions in these texts, the Conference reached some diplomatic decisions or conclusions. Some other expressions were implying that the borders of the region recognized in 1870 by the Ottoman Empire to be the Bulgarian Exarchate's responsibility area, were approved by the European ambassadors at the 1876 Constantinople Conference being the territorial borders of the modern Bulgarian national state. According to some other expressions, by rejecting the proposal for the new administrative division in Rumelia the Ottoman Empire was denying the existence of the Bulgarian nation.

In the following part of the article its topic was examined according to the Conference Protocols. As a result, it was confirmed that at the mentioned Conference no decisions or conclusions were reached. Also, it was stated that the rejection of the establishment of two new Bulgaria Vilayets in Rumelia was important for the Ottoman Empire in saving its territorial integrity and assuring its security.

Key Words: 1876-77 Constantinople Conference, Eastern Question, East and West Bulgaria Vilayets.

GİRİŞ

1876 İstanbul Konferansı, 23 Aralık 1876 - 20 Ocak 1877 tarihleri arasında, Osmanlı Devleti ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Bağlayıcı bir neticeye ulaşmamış olmasıyla Konferansın nispeten gölgede kaldığı ve 23 Aralık 1876 gününün, Osmanlı tarihinde daha ziyade Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile anıldığı söylenebilir.

Öte yandan bu toplantı, uluslararası diplomasi tarihi bağlamında Avrupa Güçlerinin, Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaletleri konulu düşüncelerini, kullandıkları söylemi ve diplomatik hamlelerindeki değişimi incelemede önem arz eder. Bundan başka, Osmanlı Devleti'nin iç sorunlarına çözüm arayışını ve toprak bütünlüğünü koruma gayretiyle takip ettiği siyaseti izlemede mühimdir. Üçüncü olarak, günümüz Balkan ülkelerinin tarih sahnesine ulusal devletler olarak çıkış süreçlerini anlamada yardımcıdır.

Soğuk Savaşın ardından Avrupada güncellenmesi gereği duyulan tarih yazımı, ister istemez Osmanlı Devleti tarihi konulu eserleri de kapsamaktadır. Yabancı ayrıca ülkemiz eserlerinde, 1876 İstanbul Konferansı özelinde geçen bazı ifadeler dolayısıyla, geçmişte vuku bulanların aslından farklı anlaşılması ihtimali söz konusudur. Tarih bilgilerini teyit ihtiyacının doğduğu böyle durumlarda izlenebilecek yol, konuyla ilgili birincil kaynakları yeniden inceleyerek güvenilir bilgiye ulaşmaya çalışmaktır.

Bu makalenin konusu 1876 İstanbul Konferansı'nın müzakereleri ve nasıl neticelendiğidir. Konferans'ta birden fazla mesele görüşüldüğünden incelememiz, Osmanlı Devleti Rumeli topraklarında Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri kurulması önerisi etrafındaki tartışmalarla sınırlı tutuldu.

Araştırmamızda önce Konferans'la ilgili bazı tarih yazımı örnekleri ele alındı. Söz konusu örnekler Rus, Bulgar ve Türk kaynaklarından seçildi. Anılan toplantı ve iki Bulgaristan Vilayeti kurulması bağlamında bu kaynaklarda kaydedilenler kısaca aktarıldıktan sonra mevzu, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Konferans tutanaklarından yola çıkılarak irdelendi. Böylece Aralık 1876 – Ocak 1877 İstanbul Konferansı'nda gerçekte tecrübe edilenler ile bu konuda sonradan yazılanları karşılaştırarak nesnel değerlendirme yapabilecek veri elde edildi.

1. 1876 İSTANBUL KONFERANSI KONULU TARİH YAZIMI ÖRNEKLERİ

1.1. Ansiklopedilerden İki Örnek

Konumuz olan toplantı, Rusya'nın temel başvuru eserlerinden *Entsiklopedicheskiy Slovar' Brokgauza i Efrona*'nın "Konstantinopol'skaya Konferentsiya" maddesinde, İngiltere'nin teklifiyle, Aralık 1876'da İstanbul'da düzenlenen "Büyük Devletlerin Konferansı" olarak anılmıştır. Buradaki bilgiye göre Konferansın tertiplenme amacı, Bosna-Hersek'teki isyana, Bulgaristan'daki asayişsizliğe ve Osmanlı Devleti'nin Sırp ve Karadağlılarla muharebesi sonrasında oluşan müşkül duruma çözüm bulunmasıydı. Anılan meseleler konusunda Avrupa Devletleri arasındaki "...keskin..." fikir ayrılığının Konferans esnasında açığa çıkmaması ve Osmanlı temsilcileri nezdinde münakaşaya girmemeleri amacıyla Avrupa sefirleri, Rusya'nın ısrarı üzerine, uzlaşacakları ön görüşmelerde bulunmuştu. 11-22 Aralık 1876 tarihleri arasında, İstanbul Rus Konsolosluğu binasında General İgnatiyev'in ev sahipliğinde yapılan dokuz ön görüşmede özellikle İngiltere ile Rusya arasındaki fikir ayrılığı giderilmeye çalışılmıştı. Netice olarak, Avrupa Devletleri'nin Babıali'ye sunacakları müşterek bir "...talepler programı..." hazırlanmıştı.

Maddenin devamında bu taleplere yer verilmiştir: Osmanlı Devleti'nce Karadağ ve Sırbistan'a dâhil edilmesi istenen bölgeler belirtilmiş, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da (buna Makedonya da dâhil edilerek) üç ay zarfında otonomi ve mahalli idareler kurulması ve bunların idari düzenleri bağlamında vali, meclis, vergi vd. ayrıntılara değinilmiştir. Devamdaki bilgiye göre Konferansın 23 Aralık 1876'daki ilk oturumunda Osmanlı temsilcilerine sunulan bu talepler, görüşmelerin sekiz oturum sürmesine ve 20 Ocak 1877'de verilen ultiimatomu rağmen, Osmanlı Hükümetince reddedilmişti. Bu netice Henry Elliot ile Lord Derby'nin Osmanlı devlet ricaline telkinlerinin eseri idi ki Rusya ile olası bir savaş koşulunda Osmanlılar, İngiltere ile Avusturya-Macaristan'dan destek bulmayı beklemekteydi (*Entsiklopedicheskiy*, 1895: 59-60). Öte yandan bu metinde, Rumeli'de kurulması önerilen Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri ve kapsayacakları bölgeler konusunda ayrıntılar aktarılmamıştır.

Bulgaristan'ın 1989 öncesi temel başvuru eserlerinden *Kratka Balgarska Entsiklopediya*'nın "Tsarigradska Konferentsiya 1876-1877" adlı maddesine göre Konferans, Bosna ve Hersek'teki isyan ayrıca, Nisan 1876'daki Bulgar isyanı sonrasında *Rusya'nın ısrarıyla*

Aralık 1876'da, Avrupa Büyük Devletleri ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla gerçekleşmişti. Toplantının amacı Balkanlar'da Osmanlı idaresinde yaşayan Hristiyanların durumunu görüşmek ve Bulgar meselesine "...radikal..." (nihai) bir çözüm bulmaktı. General İgnatiyev'in teşebbüsüyle 11-22 Aralık 1876 tarihlerinde yapılan (ve bu metinde kimlerin katılımıyla olduğu belirtilmeyen) *ön görüşmelerde*, Bulgar Eksarhlığı sınırları dâhilinde yani, "...Kuzey Bulgaristan'ı, Trakya'nın bir kısmını ve tüm Makedonya'yı kapsayacak, Tırnova merkezli Doğu ve Sofya merkezli Batı bölgelerinden müteşekkil, bir Bulgar otonom bölgenin kurulması yönünde *oybirliğiyle karar verilmişti*". Benzer bir reform Bosna ve Hersek için de düşünülmüş, Konferans'ta Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında uzlaşma şartları da mevzu edilmişti.

Maddenin devamında mahalli idare konulu tavsiyelere değinilerek "...projeye göre anılan iki bölgeye, Bulgar asıllı nüfusun çoğunlukta olduğu Rodop dağları sahasının büyük kısmı ile Batı ve Doğu Trakya dâhil edilmeyerek, Bulgaristan'ın Ege Denizine çıkışının engellendiği..." kaydedilmiştir. Ardından, (ön görüşmelerde) projeyi onayladığı halde İngiltere'nin Konferans oturumları esnasında, Avrupa Devletleri'nin önerilerini sekteye uğratmak üzere, Osmanlı Devleti'ni destekleyici gizli lobicilik yaptığı; öte yandan zaman kazanmak amacıyla Osmanlı temsilcilerinin Avrupa Devletleri'nin önerilerini reddederek tali konularda tartışmalara girdikleri hatta *Bulgar ulusunun varlığını inkâr edecek derecede ileri gittiklerine* değinilmiştir. Metne göre Osmanlı Devleti Bulgaristan'a otonomi verilmesine razı olmamış, (Konferans bitimine yakın) toplanan Şûra da Avrupa Devletleri'nin önerilerini reddetmişti. Neticede Konferans bir karar almamıştı. Ancak Konferansın toplanması, "...Bulgar milli meselesinin, tüm Avrupa Devletleri temsilcilerince tanınmasında büyük önem taşıyordu" (*Kratka Balgarska*, 1969: 409).

1.2. Mir'ât'ı Hakikat'ten Birkaç Alıntı

Dönemin ve Konferans görüşmelerinin tanığı, Osmanlı devlet adamı Mahmud Celâleddin Paşa'nın (1838-1899) kaleme aldığı *Mir'ât-ı Hakikat* eserinde, konumuz özelinde yanlış algılanabilecek ifadeler rastlıyoruz. Aşağıda üzerinde durulan kelime ve ifadeler, kitabın Osmanlıca metnindeki asıllarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir (Celâleddin Paşa, 1326: 225-226, 230 vd.). Öte yandan günümüzde Miroğlu tarafından sadeleştirilen metne daha çok başvurulduğundan, alıntılar 1983'te neşredilen *Mir'ât-ı Hakikat* eserinden aktarıldı.

Kitabın 1. Cilt, 3. Bölüm, 7. Faslı'nın başlığı "Konferansın toplanması – konferansta alınan kararların özeti ve konferansta ileri sürülen tekliflerin reddedilmesi" şeklinde düzenlenmiştir. Başlıktaki sıralamadan Konferansın toplandığı, birtakım kararlar aldığı, bunun ardından sunulan birtakım tekliflerin reddedildiği anlaşılmaktadır. Başlığı ilk kez okuyan günümüz okurunun, Konferansın akışında bir sıradışılık sezmesi olasıdır. Nitekim halen yaygın uygulamaya göre bu tür toplantılarda, alınan kararlar konuşma veya görüşmelerde varılan neticeyi teşkil etmekte ve ilgili taraf, muhatap ya da kamuya "sonuç" sıfatıyla duyurulmaktadır. Dolayısıyla andığımız başlığın düzenleniş biçimi, Konferans gündeminin (tekliflerin sunulması; görüşülmesi ve onaylanması ya da reddedilmesinin), ulaşılan neticeden (alınan kararlardan) sonra devam ettiği izlenimini edindirmektedir.

Öte yandan metnin devamında “karar” kelimesi birkaç farklı manada kullanılmıştır. Bunları örnekleyecek olursak:

1- “...İngiltere ve Fransa temsilcilerinin, konferansta Osmanlı Devleti’ne faydalı bir karar alınmasına çalışacaklarına büyük bir ümit beslenmekte idi” ve “...bu konferansın toplanmasına ...muvâfakat olunmuş olmakla beraber, burada alınacak kararların, Osmanlı Devleti’ne zarardan başka bir şey veremeyeceği düşüncesine dayanılarak...” (Celâleddin Paşa, 1983: 206) cümlelerinde “karar” kelimesi, *konferansın ulaşacağı netice* manasını ifade etmektedir.

2- “Devletlerin temsilcileri ise, zâten Osmanlı Devleti’nin arzusuna uygun olmyan müşterek tasavvurlarını, ...önce, Rus sefâretinde ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin gıyabında meramlarını istedikleri gibi tesbit ettikten sonra konferansa tam anlaşmış olarak girdiler ve aralarında kararlaştırılmış olan teklif ve kararları ortaya koydular” (Celâleddin Paşa, 1983: 207) cümlesinde ise *varılan uzlaş, fikir birliği* manasında kullanılmıştır. Söz konusu uzlaş, Konferansa katılan tüm taraflar arasında değil; Osmanlı temsilcilerinin gıyabında, yalnızca Avrupalı sefirlerin arasında sağlanmıştır.

Öte yandan bu cümlede “karar” kelimesi, “teklif” kelimesiyle yan yanadır. Okurun burada aklına gelebilecek, anılan iki kelimenin yakın anlamda kullanılıp kullanılmadığı sorusunun yanıtını, devamdaki satırlarda buluyoruz:

3- “Nihâyet temsilciler, konferansta alınacak kararları birbirinden ayırarak, Bosna, Hersek, Sırbistan ve Karadağ meseleleri hakkında ayrı ayrı projeler ileri sürdükleri gibi, Bulgaristan’ı iki vilâyete bölerek, bunun idâresine dâir bir proje de hazırladılar ve tekliflerini geçici ve devamlı olmak üzere iki kısma ayırdılar” (Celâleddin Paşa, 1983: 208) cümlesinde “alınacak kararlar” ifadesi *Konferans’ta görüşülecek konular* manasına gelmekte olup bunlar, “proje” ve “teklif” kelimeleriyle bağdaştırılmıştır. Bu bağdaştırma dolayısıyla yukarıdaki alıntıda “karar” ile “teklif” kelimelerinin yalnızca yan yana değil, eş anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “karar” sözcüğü burada, Avrupa temsilcilerinin uzlaşarak oluşturdukları *tavsiye (taslak, öneri, proje)* yani, *teklifleri* işaret eder manadadır. Böylece bu satırlara geldiğinde okurun anlayacağı, İstanbul Konferansı başlamadan evvel aralarında istişare eden Avrupa temsilcilerinin birtakım öneriler tespit ettikleridir.

Dolayısıyla yukarıdaki 2. ve 3. alıntılarda, Avrupalı sefirlerin kendi aralarında uzlaşarak oluşturdukları önerileri (projeleri) Osmanlı Devleti’ne takdim ettikleri ve ilk oturumunu takiben 1876 İstanbul Konferansı’nda gündemin, bu projeleri görüşmekten ibaret olduğu anlatılmaktaydı. Bu sebeple, Faslın başlığındaki “konferansta alınan kararların özeti” ifadesinin, “Devletlerin temsilcileri... konferansa tam anlaşmış olarak girdiler ve aralarında kararlaştırılmış olan teklif ve kararları ortaya koydular” cümlesindeki bağlamda anlaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Anlamca zıt olan “teklif” ile “karar” kelimelerini bu eserde eş anlamda kullanılmış olması

ilk bakışta yadırganabilmektedir. Ancak Faslin başlığını düzenleme biçimi ve “karar” sözcüğünün birkaç manada kullanılması sebebiyle okurun algılayacağı karışıklık, metnin devamında yerli yerine oturmaktadır. Nitekim takip eden “Sırbistan meselesi ile ilgili karar”, “Karadağ meselesi ile ilgili karar”, “Bosna-Hersek ve Bulgaristan için kararlaştırılan idare tarzları” (Celâleddin Paşa, 1983: 208-209) adlı kısımlarda adı geçen bölgeler bağlamında, Avrupalı sefirlerin uzlaşarak oluşturdukları ıslahat önerileri aktarılmıştır. Aşağıda değinileceği gibi Osmanlı Devleti’ne resmen sunulan Fransızca metinlerde bunlar “Projet” (Tr.: “proje”) olarak adlandırılmıştı.

Öte yandan kitabın devamındaki sayfalarında az evvel “karar” kelimesiyle işaret edilen öneriler, bu kez “haksız ve zararlı teklifler” ayrıca “şartlar” olarak anılmıştır: 1- “Fakat konferansta ileri sürülen *haksız ve zararlı teklifleri* kabul etmekten ve haysiyeti zedeleyen bir duruma katlanmaktansa savaşı kabul etmek devlet ve milletin şânına daha çok yakışır”. 2- “Bulgaristan’ın o kadar büyük imtiyâzlı bir ülke hâline getirilmesinin, vâlilerinin hıristiyanlardan tâyin edilmesinin ve teşkilâtlandırılması ile ilgili daha başka şartların... neticede, oralardan... Osmanlı hâkimiyetinin kaldırılmasına yol açacağı...” (Celâleddin Paşa, 1983: 218, 212).

Netice olarak *Mirât-ı Hakikat* eserinde “karar” kelimesinin *Konferans müzakereleri yoluyla varılmış bir neticeyi ifade etmediği*, oturumlarında görüşülmek üzere ayrı konular halinde düzenlenmiş ıslahat tavsiyelerine işaret ettiğini anlıyoruz. Nitekim eserde Konferansın bir neticeye ulaşmaksızın, sefirlerin İstanbul’dan ayrılmasıyla son bulduğu belirtilmektedir (Celâleddin Paşa, 1983: 220).

1.3. Bir Yakın Dönem Kaynağından Örnek

1876 İstanbul Konferansı esnasında Avrupa sefirlerince Osmanlı Devleti’ne takdim edilen ıslahat tavsiyeleri 1895 tarihli *Entsiklopedicheskiy Slovar’* kaynağına göre sefirlerin uzlaşısıyla oluşturulmuş bir “talepler programı” idi. Bu talepler, Osmanlı Hükûmetince reddedilmişti. Konferansta bir karar alınmamış, neticeye varılmamıştı.

1969 tarihli *Kratka Balgarska Entsiklopediya* kaynağına göre bunlar Osmanlı Devleti’ne sunulan bir “projeydi” öte yandan, ansiklopedi metninde anılan coğrafyada bir “Bulgar otonom bölgesinin” kurulması yönünde *oybirliğiyle alınmış bir kararı* yansıtmaktaydı. Bu karar, İgnatıyev’in girişimiyle yapılan ön görüşmelerde alınmıştı. Öte yandan ön görüşmelere yalnızca Avrupa sefirlerinin katıldığı vurgulanmadığı halde bu husus, devamdaki satırlarda Osmanlı Devleti’nin ilgili öneriyi reddettiği bilgisiyle teyit olmaktadır. Nitekim bu kaynakta da Konferansın bir karar alınmadan ve neticeye ulaşmadan sona erdiği belirtilmektedir.

Üniversite öğrencilerine yönelik ders gereci olan Istoriya na Balgariya eserinde neşredilen iki makalede, farklı hatta karmaşık bir bilgiyle karşılaşıyoruz. Burada önce “İstanbul Sefirler Konferansı” olarak anılan toplantıda “...delegelerin 11 Aralık 1876’da başlayan ön görüşmelerinde ...oldukça gergin konuşma ve diplomatik müzakereleri takiben ...

bağımsız Bulgar Kilisesi Fermanında (Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu Fermanında) belirtilmiş olan yaklaşık aynı sınırlar dâhilinde, Bulgarlara otonomi verilmesi kararına..." varıldığı ifade edilmiştir. İngiltere sefiri Salisbury'nin "...sırasıyla bu sınırlar dâhilindeki Bulgar toprakları iki idari bölgeye..." ayrılmıştı: Tırnova merkezli Doğu ve Sofya merkezli Batı bölgeleri. "...Konferans..." her iki bölgede valilerin, garantör devletlerin tasvibiyle, Babiali tarafından tayin edilmesine "...karar vermişti". Bundan başka toplantıda, yeni bölgelerde nahiyeye meclislerinin kurulması, bir (dâhili) nizamnamenin oluşturulması vd. hususlar "...öngörülmüştü".

Öte yandan "...tüm Büyük devletler temsilcilerince oluşturulmuş ve imza edilmiş olan bu plan, Babiali'ye 21 Aralık 1876 tarihinde takdim..." edilmişti. Konferansın 23 Aralık 1876'teki "...resmi..." ilk oturumunda Safvet Paşa, Padişahın tebaasına bağışladığı Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesiyle "...delegeler tarafından teklif edilen projenin mana ve gereğinin kalmadığını..." belirtmişti. Ocak 1877'de Meclis-i Umumi "...sefirler konferansının tekliflerini..." nihai olarak reddetmişti. Neticede "...Türkiye'nin İstanbul Konferansı'nın kararlarını reddetmesiyle, Doğu sorununun yalnızca savaş yoluyla çözülebileceği kanaati ağırlık..." kazanmıştı (Stoyanov, 2003a: 705-707).

Bu satırları okuyan bir okurun, 11-22 Aralık 1876 tarihlerinde Rus sefaretinde yapılan gayri resmi ön görüşmelerin bir konferans olduğunu ve bu toplantının, 23 Aralık itibariyle Osmanlı Devleti'nin de katılımıyla "resmen" devam ettiğini düşünmesi olasıdır. Özellikle Osmanlı tarafının, sefirlerin değil de *konferansın tekliflerini (kararlarını)* reddettiği yönündeki ifade, Devlet-i Aliyye'nin Konferansın muhatabı olduğu fakat katılımcısı olmadığı anlamına gelir gibidir. Hatta yukarıdaki anlatım tarzı, toplantıda yalnızca Avrupa sefirlerinin söz sahibi ve karar mercii oldukları intibamı yaratmaktadır.

Bundan başka Avrupalı sefirlerin önerileri, bu kaynağın farklı cümlelerinde "plan", "teklif edilen proje", "teklifler", "İstanbul Konferansı'nın kararları" ifadeleriyle anılmıştır. Dolayısıyla *Mir'ât-ı Hakikat*'ta olduğu gibi bu metinde de "teklif" (proje) ve "karar" kelimeleri eş anlamda kullanılmıştır. Bu bağlamda *Istoriya na Balgariya* eserinde, literatürde evvelce rastlanan bir ifade tarzıyla tekrardan karşılaştığımız belirtilebilir. Ancak bu metnin devamında *Mir'ât-ı Hakikat*'tan ayrılan, tarihsel akışı olduğundan farklı algılatan bir anlatımı görüyoruz.

Eserde yer verilen yoruma göre, iki otonom Bulgar bölgesinin kurulması teklifi, fevkalade önemli bir "...uluslararası belgeydi..." (Bg.: mezhdunaroden akt; Eng.: international act). Bununla Bulgar ulusunun varlığı yalnızca "...tüm güçler tarafından... tanınmasıyla kalmamış, bu ulusun sınırları da belirlenmişti... Bu sınırlar küçük istisnalarla... Osmanlı Hükümetince Şubat 1870'te çizilen sınırlarla örtüşmekteydi... Konferans katılımcılarının, müzakere edilen diğer konulardaki belirgin görüş farklarına rağmen... iki Bulgar bölgenin sınırları oybirliğiyle kabul edilmişti" (Stoyanov, 2003a: 706).

Bu yorum esasında aynı kitapta yer alan başka bir makalenin şu cümleleriyle bağlantılıdır: "...1870 yılında bileşik Bulgar ulusu, bizzat Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen

tanındı. Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kuruluşu konulu 28 Şubat 1870 tarihli Fermanın 10. maddesinde Bulgar Eksarhlığı'nın sınırları belirlenmiştir. Bu sınırlar, üç klasik Bulgar bölgesi olan Moesia (Mezya), Trakya ve Makedonya dâhil olmak üzere, Bulgar nüfusunun çoğunlukta olduğu hemen tüm toprakları kapsıyordu” (Stoyanov, 2003b: 629).

Konuya henüz hâkim olmayan bir okur bu cümleleri okuduğunda, 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu onaylamakla Osmanlı Hükümeti'nin esasen, tarih sahnesine yeni çıkmakta olan Bulgar ulusunun ülke sınırlarını belirlediği; ardından 1876 yılında İstanbul'da toplanan Avrupalı sefirlerin yaklaşık olarak aynı sınırları oybirliğiyle tasdik ettiği fikrine kapılabilir.

Bu fikrin ilk kısmı esasında İnalçık'ın, Eksarhlık Fermanı'nın, Bulgar ulusunun tarih sahnesine çıkması bağlamında ”ilk resmi vesika mahiyetinde” olduğu ve 10. maddesinde Bulgar ulusunun hudutlarını çizdiği sözleriyle aynı doğrultudadır (İnalçık, 1992: 17). Literatürde bu anlayışı paylaşan genel bir temayül de söz konusudur (Güllü, 2018: 355). Öte yandan Fermanın 10. maddesinde şehir, kasaba, köy, bir sancak, bir kaza, birkaç manastır, bir metropolitlik, hatta bir mahalle (Koyuncu, 1998: 100) türünden belirli yerleşimlerin belirtilmiş olması, burada Eksarhlığın sınırlarından (sathından) ziyade, yetkili olacağı birimlerden bahsedildiğine işaret eder. Nitekim ilgili dönemde Balkanların çeşitlilik arz eden demografik yapısı; nüfus sayımında Bulgar tebaanın Gayrimüslimler içinden ayırt edilemeyeşi ve Bulgar nüfus çoğunluğundan bahsedilemeyeşi (Koyuncu, 2013: 203), anılan coğrafyada tek bir etnisitenin ikamet ettiğini söyleme imkânını vermemektedir.

Stoyanov'un yukarıdaki cümlelerinde, ilgili onayın “tüm Avrupa sefirlerince” verildiği yani, 1876 İstanbul Konferansı'nın ön görüşmelerinde *kalıcı* bir fikir birliğinin sağlandığı vurgulanır gibidir. Oysa 1878 Berlin Konferansı ile bunun kalıcı bir uzlaşma olmadığı anlaşılacaktı. Fakat 1876'da bahsi edilen sınırlar sonradan, Bulgarlar adına uluslararası diplomaside dile getirilecek bir iddiaya konu olmuştur. Nitekim Stoyanov'un, Mezya, Trakya ve Makedonya'nın *öteden beri* Bulgarlara ait bölgeler oldukları hatta Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu onaylarken Osmanlı Hükümetinin bunları, Bulgar toprakları olarak tanıdığı yönündeki ifadesi (Osmanlı Devleti'nin 1870 itibarıyla Bulgar tebaası hakkındaki niyet ve düşüncelerini yansıtmamakla birlikte) bu iddiayla ilintili görünmektedir.

Dolayısıyla bu yorumda 1876'da Avrupalı “tüm güçlerin” anılan sınırlar konusunda resmen ve kalıcı olarak uzlaştıkları vurgusu, 1878 sonrasında kimi Avrupa Devletleri'nin 1876 İstanbul Konferansı'nda mevzu edilen sınırları tanımamış olmalarına bir göndermeyi içerir niteliktedir.

Bu bağlamda *Mir'ât-ı Hakikat* eserinde “alınan karar” ile “teklif” ifadeleri arasındaki eş anlamlılığın tesadüfi olduğu akla gelmektedir. Bunun *Entsiklopedicheskiy Slovar' Brokgauza i Efrona*'da belirtildiği üzere, Avrupa Devletleri arasındaki “keskin” fikir ayrılığının giderilmesi amacıyla ön görüşmeler yapılarak “uzlaşma” ve “fikir birliği” sağlanması yani, “belirli bir karara” varılmasıyla paralellik arz ettiği belirtilebilir.

Oysa *Istoriya na Balgariya* eserindeki “alınan karar” veya “İstanbul Konferansı’nın kararları” ifadeleri Avrupa Devletleri’nin (sonradan ilgili iddiaya konu olacak) Bulgar sınırlarını daha 1876’da kabul ettikleri manasını aksettirmektedir. Buna göre Avrupa Devletleri evvelce onayladıkları toprak taksimatından 1878’de vazgeçmekle sözlerinden (kararlarından) dönmüştü. Dolayısıyla bu metinde “alınan karar” ifadesi vasıtasıyla, Bulgar toprak iddialarıyla ilgili olarak, Avrupa Devletleri’nin 93 Harbi’ni izleyen diplomatik hamlelerine eleştirel bir itiraz veya karşı-iddia dile getirilir gibidir.

Geçmiş olaylara itirazı, eleştiriyi dile getirmek her ülkenin milli tarih yazımı bağlamında anlaşılmalıdır. Ancak yukarıdaki örnekte, kelimeleri dolaylı anlamlandırma sebebiyle geçmişte vuku bulmamış olanın vuku bulduğu yani, *alınmamış bir kararın alındığı* yönünde algılanabilecek bir anlatım ortaya çıkmıştır.

Ders kitapları nispeten sınırlı bir okur kitlesine hitap etmektedir. Oysa günümüz dijital platformlarında bilgi son derece kolay, hızlı ulaşılabilir ve çoğaltılabilir. Burada yer alacak bilgilerin yetersiz veya geçersiz oluşu, doğru bilginin yaygınlaşmasını zorlaştırır. Nitekim popüler bilgi platformu *Wikipedia*’nın alternatifleri olan *WikiOwl*, *WikiZero* gibi gençlere hitap eden kaynaklarda İstanbul Konferansı’nın neticesine dair yanıltıcı cümlelerle karşılaşırız: “Konferansta, ...Bulgaristan ve Bosna-Hersek’e özerklik verilmesi *kararlaştırıldı*. Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmeyince Rusya Osmanlı Devleti’ne savaş açtı... Tersane Konferansı *kâğıt üzerinde kalmış* bir konferanstı. Konferansta tartışılan konular ancak 93 Harbi’nden sonra *toplanan* Berlin *Antlaşması*’yla kesinliğe kavuştu” (2019b, Tersane Konferansı). İngilizce örneğinde de benzer ifadeler geçmektedir: “Osmanlı Hükümetinin *Konferans kararlarını reddetmesi* 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının başlamasına sebep oldu” (2019a, Constantinople Conference).

2. 1876 REICHSTADT GÖRÜŞMELERİNDE “BULGARİSTAN” VE “RUMELİ” KONULU MUTABAKAT

Rusya’nın Avusturya-Macaristan ile Temmuz 1876’da Reichstadt’ta ve Ocak 1877’de Budapeşte’de vardığı uzlaşmalar incelendiğinde, İstanbul Konferansı’nın ön görüşmelerinde (11-22 Aralık 1876) Avrupalı sefirlerin *geçici* bir fikir birliğine ulaştıkları anlaşılıyor. Rupp’un ifadesine bakılırsa bunlardan altı ay evvelki Reichstadt müzakereleri, Avusturya-Macaristan’ın Rusya’ya diplomatik yolla tavizler verdiren uzun sürecin safhalarından biriydi (Rupp, 1925: 510). Öte yandan aşağıda değinileceği gibi bu müzakerelerin kayıtları tutarsızdır. Ancak Avrupalı devlet adamlarının Balkanlar coğrafyasına dair -sonradan Rumeli’deki idari taksimat bağlamında etkili olacak- algıları konusunda fikir vermektedir.

1876 Reichstadt görüşmelerinde uzlaşılacak esasları incelerken Rupp, 1925’e değin neşredilen birkaç farklı metinden ikisini karşılaştırmıştır. İlki 1921’de İngiltere’de, ikincisi 1922’de SSCB’de yayınlanan örneklerden yola çıkarak Reichstadt’ta *sözlü* bir anlaşma sağlandığı neticesine varmıştır. Bu bakımdan yayınlanan belgelerin, anlaşma esaslarını hatırdı

tutmak amacıyla iki taraf temsilcilerince ayrı ayrı kaydedilen taslak metinler olduğunu söylemiştir (Rupp, 1925: 504, 510). Öte yandan Ocak 1877'de akdedilen ve resmen imzalanan gizli anlaşmada Reichstadt'taki uzlaşya göndermede bulunulmuştur. Bundan dolayı Reichstadt görüşmeleri önem arz eder ancak uzlaşya esaslarının içeriği bağlamında güvenilir metin, Budapeşte Konvansiyonu'na Ek Sözleşme metnidir.

(26 Haziran) 8 Temmuz 1876'da Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın temsilcileri Reichstadt'ta görüşerek, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki toprakları hakkında düşüncelerini karşılıklı olarak dile getirmiş ve bu bağlamda bazı kabullere varmıştı. Bu kabuller, Avrupa Devletleri'nin İstanbul Konferansı'na sunduğu Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri tavsiyesinin arka planını ayrıca, 1878 Berlin Antlaşmasının bu konudaki kararlarını anlamaya yardımcıdır. Aşağıda 1921'de ve 1922'de neşredilen iki metinden hareketle tarafların, özelde Bulgaristan ve Rumeli konulu uzlaşya esasları aktarılmıştır.

1922'de *Krasnyy Arhiv* dergisinde yayınlanan “Tekst Reyshstadtского Soglasheniya” metninde muhtemel bir savaşta, Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğraması ve Avrupa'dan (Balkanlar'dan) 1- kısmen (buradaki bazı topraklarından) ya da 2- tümüyle (buradaki tüm topraklarından) çekilmesi koşulunda iki yol izlenebileceğinden bahsedilmekteydi. Birinci olasılığın gerçekleşmesi durumunda Karadağ, Sırbistan, Hersek, Bosna, Hırvatistan, Besarabya'yla ilgili kabuller konu edilmişti. Taraflar bölgede büyük bir Slav devletinin kurulmasını desteklemeyecek fakat Karadağ ile Sırbistan bileşebilecekti.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan tümüyle çekilmesi koşulunda ise Bulgaristan ve Rumeli “...kendi doğal coğrafyalarında bağımsız prenslikler kurabilecekti”. Epir ile Tesalya Yunanistan'a bağlanmada hür olacak, İstanbul'a hür şehir statüsü verilecekti (Baykal, 1941: 371-373, 393-394; Tekst Reyshstadtского, 1922b: 38).

Pribram tarafından 1921'de neşredilen “Résumé des Pourparlers Secrets de Reichstadt du 8 Juillet 1876” adlı özet metinde ise aynı husus şöyle belirtiliyordu: “Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk otonom devletler kurabilecek; Tesalya ile Girit Yunanistan'a bağlanacaktır. Kapsayacağı bölgeler belirlenecek olan İstanbul, hür bir şehir olacaktır” (Pribram, 1921: 190).

15 Ocak 1877'de Budapeşte'de akdedilen Rusya - Avusturya-Macaristan Gizli Sözleşmesi ve buna ilave edilen Ek Sözleşme, hem Pribram'ın kitabı hem de *Krasnyy Arhiv*'in aynı sayısında neşredilmiştir. Bulgaristan ve Rumeli konusu özelinde iki eserdeki bu metinler aynıdır. Ek Sözleşme'nin 3. maddesine göre: “...Reichstadt'taki görüşmelerinde taraflar prensip olarak şu hususlarda uzlaşmıştır: Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünde değişiklik olması ya da bu devletin tümüyle dağılması durumunda büyük bir Slav veya başka devletin kurulması düşünülemez; bunun rövanşı olarak Bulgaristan, Arnavutluk ve Rumeli'nin kalan bölgeleri bağımsız devletler olarak tesis edilebilecektir; Tesalya, Epir'in bir kısmı ve Girit Yunanistan'a bağlanabilecektir; kapsayacağı çevre bölgeler bilahare belirlenecek olan İstanbul hür bir şehir olabilecektir” (Pribram, 1921: 200-202; Convention secrète, 1922a: 60).

Pribram'ın derlemesine göre, Reichstadt uzlaşısında Bulgaristan ve Rumeli'nin *otonom devletler*; Budapeşte anlaşmasında ise *bağımsız devletler* kurabileceklerine kanaat edilmişti. *Krasnyy Arhiv*'de neşredilen metinlerine göre ise Reichstadt'ta Bulgaristan ve Rumeli'nin *kendi doğal coğrafyalarında bağımsız prenslikler* kurabilecekleri düşünülmüşken, Budapeşte'de doğal coğrafyalarına değinilmeksizin, *bağımsız devletler* olarak tesis edilebileceklerinde uzlaşmıştı.

Pribram'ın eserine bakılırsa 1876 İstanbul Konferansı evvelinde Balkanlar'da, "Bulgaristan" ve "Rumeli" adıyla özerk prensliklerin değil, otonom devletlerin kurulması tasarlanmaktaydı ve bunların kapsayacağı bölgeler mevzu edilmemişti. *Krasnyy Arhiv*'de ise Balkanlar'ın yüzey şekilleri dolayısıyla doğal olarak ayrışan iki coğrafyasında iki özerk prensliğin tesisinden bahsedilmekteydi. Taraflar, küçük ölçekli bu özerk idarelerin kurulmasını, büyük bir Slav devleti oluşturmamanın karşılığında onaylıyordu.

Tarihsel süreçte Balkan Yarımadasının çeşitli bölgelerini adlandırmada kullanılan coğrafi tabirler değişmiştir. Ayrıca, "Bulgaristan" ve "Rumeli" adlarıyla anılan coğrafyalar ve kapsamları da farklılaşmıştır.

1876 yılı itibariyle bu adlarla hangi coğrafyaların bağdaştırıldığını 19. yy. haritalarından teyit etmek mümkündür. Kiepert'in 1855 ve Wyld'in 1856 tarihli haritalarında kuzeyde Tuna, batıda Drina nehri, doğuda Karadeniz ve güneyde Balkan sıradağları arasında kalan düzlük "Bulgarien; Bulgaria (Bulgaristan)" olarak ve kuzeyde Balkan sıradağları, doğuda Karadeniz güneyde Tesalya ve batıda Arnavutluk ile sınırdaş bölge "Rumili; Rumelia" (Rumeli) olarak işaretlenmiştir (Kiepert, 1855; Wyld, 1856). Anılan coğrafi bölgeler 1827 yılının *Avrupa Türkiyesi ve Yunanistan Genel Haritasında* da aynı isimlerle belirtilmiştir (Lapie, 1827). Harenberg'in 1741 tarihli haritasında ise bunlar, eskiçağdan beri bilinen isimleriyle gösterilmiştir: "Moesia Superior", "Moesia Inferior" (Bulgaristan) ve "Macedonia", "Thracia" (Rumeli) (Harenberg, 1741).

Dolayısıyla *Krasnyy Arhiv*'de neşredilen Reichstadt uzlaşısına göre "Bulgaristan" ile "Rumeli" adlarıyla anılan *doğal coğrafyalar*, Balkan sıradağlarının yatay ekseninde bölerek oluşturduğu, biri kuzeyde diğeri güneyde kalan iki bölge olmalıydı. Pribram'ın neşrettiği metinde Reichstadt görüşmeleri kapsamında bahsedilmemiş olan bu doğal coğrafyaların *Krasnyy Arhiv*'de anılıyor olmasına dayanarak bunların, 1876'da Rus devlet adamlarınca bilindiği veya algılandığı söylenebilir.

Öte yandan özellikle İngiltere ile Avusturya-Macaristan açısından Balkan sıradağları, Rusya'nın Karadeniz'e hâkim olup Akdeniz'e inme hedefi bağlamında, aşılmasına izin veremeyecekleri doğal sınırdı (Baykal, 1941: 353). Nitekim 1878 Berlin Konferansı'nı takiben Balkanlar'da (yaklaşık olarak), Reichstadt'ta bahsi geçtiği aktarılan "Bulgaristan" ve "Rumeli" doğal coğrafyalarında, aralarındaki sınır Balkan sıradağları olmak üzere, muhtar Bulgaristan Eمارeti ile Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk Şarki Rumeli Eyaleti tesis edilecekti (Stanford, 1886; Grossmann, 1894).

3. 1876 İSTANBUL KONFERANSI'NIN AÇILIŞI VE SEFİRLERİN DOĞU VE BATI BULGARİSTAN VİLAYETLERİ ÖNERİSİ

Konferansın açılışında Avrupa Devletleri temsilcileri toplantının "...bu güne değin Doğu'da barışı temin için sarf edilen çabayı yararlı bir sonuca ulaştırmak..." amacıyla tertiplendiğini belirtmiştir.

Konferansı açış konuşmasında Safvet Paşa son 18 aylık süreci özetlemiştir: Mayıs-Haziran 1874'te Karadağ'a komşu olan bazı Hersek köylerinde meydana gelen asayişsizlik dolayısıyla Kont Andrassy, Babıalî'ye bu bölgede bir reform yapılmasını önermişti. Sorunları ortadan kaldırmayacağını bildiği halde Osmanlı Hükümeti, Kont Adrassy'nin tavsiyelerine uyarak, yeni ıslahat yapacağını teminatı olarak bir İrade yayınlamıştı (BOA, HR.SYS.1289/1-14-18; Baltalı, 1987: 206-207). Ancak 1876 başlarında asayişsizliğin çemberi genişleyerek bazı Bulgar köylerini de kapsamıştı.

1874'teki Bosna ve Hersek olayları tecrübesiyle Osmanlı Hükümeti, asayişin ivedilikle sağlanmasıyla bölgede başka vukuat çıkmayacağını düşünmüştü. Ancak Mart 1876'da bu kez Balkan dağı yakınlarındaki bazı köylerde "...evvelce Padişahın aleyhinde hiçbir eylemde bulunmamış, Müslüman ve Hıristiyan tebaanın yan yana yaşadığı sakin ve müreffeh bir bölgede aniden şiddetli bir isyan..." başlamıştı. Tahkikat sonrasında ayaklanmanın uzun zamandır planlandığını hatta "...iç savaşı başkentin kapılarına kadar..." taşımaya hedeflediği anlaşılmıştı. Filibe olayları, Osmanlı Devleti aleyhindeki "... büyük komplonun küçük bir parçası..." idi (BOA, HR.SYS.1289/1-14-18: 3 vd.).

Safvet Paşa'nın sözleriyle oysa 1856 Paris Antlaşmasını takiben Osmanlı Devleti Rumeli'nin diğer bölgelerine nazaran Bulgarlarla meskûn bölgelerde en fazla mülki ve idari iyileştirmelerde bulunmuştu. Bulgar nüfusunun manevi ihtiyaçları Osmanlı Devleti'nin hususi ilgisine mazhar olup 1870'te Bulgar Eksarhlığı kurulmuştu. Hatta bu ilgi sebebiyle diğer tebaa Osmanlı Hükümeti'ni, Bulgarları kayırmakla yermişti. Bundan dolayı Devlet-i Aliyye'nin nazarında, gayet alakadar olduğu Bulgarların son ayaklanmaları, yapılan iyileştirmelerin suiistimaliydi. Diğer yandan Babıalî, Balkanlar'da meydana gelen ve ülke huzurunu bozmak, tebaanın can güvenliğini tehlikeye atmak amacındaki bu isyanların, yabancı devletlerin anılan tebaaya olumsuz tesiriyle çıktığı görüşündeydi. Buna rağmen Hükümet, asayiş temin eder etmez, sadece bu bölgeleri kapsayacak yeni bir ıslahat projesini Avrupa Devletleri'nin dikkati ve tasvibine sunmuştu.

Bu olayların cereyan ettiği son aylarda Babıalî ayrıca, aynı devletlerin tavsiyelerine saygı gösterip yeni sorunların zuhurunu önlemeye ve mevcut olanları azaltmaya çalışmıştı. Yeni bir siyasi ve idari düzenin prensiplerini belirleyerek "...Osmanlı tebaasının unsurları arasında coğrafi konum ya da etnolojik karakter..." bakımından ayırım yapmayan, tüm Osmanlılara eşit hukuki ve siyasi hakları tanıyan Kanun-ı Esasî'yi ilan etmişti. Bununla Hükümet, bölgelerce seçilmiş vekillerden müteşekkil Vilayet Meclisleri ayrıca, seçilmiş üyelerden oluşan ve yerel idareleri bir âdem-i merkezileşme programı çerçevesinde denetleyecek Kaza Meclisleri aracılığıyla, tebaasına kendini temsil etme hakkını

bahşediyordu (BOA. HR.SYS. 1289/1-14-18: 13).

Safvet Paşa'nın sözleriyle bu yeni âdem-i merkezileşme programı, devletin bütünlüğüne ve merkezi iradenin korunmasına duyulan saygıyla uyum halindeydi. Kanun-ı Esasi'yi ilanla Osmanlı Devleti, yerel müesseselerin koruyucusu olarak doğrudan doğruya *memleketi* tayin etmiş, böylece ıslahat projesinin eksiksiz ve samimi olarak icra edileceğine en büyük teminatı sunmuştu. Neticede Osmanlı Devleti'ni altüst etmeyi ve Avrupa'nın huzurunu sarsmayı amaçlayan isyan girişimlerine Babıali, metaneti ve itidali sayesinde hâkim olabilmisti. Bundan sonrası için Avrupa Devletleri, Kanun-ı Esasi ile ülkedeki düzeni yeniden tesis edeceği konusunda Osmanlı Hükümeti'ne güven duymalıydı.

Safvet Paşa'nın açış konuşmasının ardından Lord Salisbury ile General İgnatiyev, katılmadıkları bu sözlere pek çok noktada itiraz edebileceklerini söylemiştir. Sefirler Konferansın geçen yaz aylarında Bulgaristan'da meydana gelen olayları tartışmak için toplanmadığını belirtmekle yetinmiş ve Kanun-ı Esasi mevzuunu dikkate almayarak Osmanlı Hükümeti nezdinde yeni bir reform önerisini sunma gündemine geçmişlerdir (BOA. HR.SYS. 1289/1-14-18: 16 vd.).

Avrupa Devletleri'nin önerisi sırasıyla "Sırbistan", "Karadağ", "Bulgaristan", "Bosna-Hersek", "Bosna-Hersek Beynelmül Komisyona Verilecek Talimat" ile "Bulgaristan Beynelmül Komisyona Verilecek Talimat" başlıklarıyla düzenlenmiş A, B, C, D, E, F eklerini içeriyordu. "Bulgaristan" başlıklı Ek-C'de yer alan "Projet de Règlement Organique" (Dâhili Nizamname Projesi) on maddeden oluşuyordu.

Birinci maddede, Osmanlı Devleti'nin mevcut idari taksimatında Tuna, Edirne, Selanik ve Manastır Vilayetlerinin tüm ya da bazı sancak ve kazalarını kapsayacak biçimde, biri Doğu, diğeri Batı olmak üzere iki vilayetin kurulması (daha doğrusu, mevcut vilayetlerin taksim edilmesiyle iki yeni idari bölgenin oluşturulması ve bunlara yeni adlar verilmesi) önerilmekteydi. Buna göre iki yeni vilayete bağlı olması düşünülen sancak ve kazalar aşağıdaki gibi sıralanmıştı:

1- *Doğu Vilayeti*, merkezi Tırnova olmak üzere Rusçuk, Tırnova, Tulça, Varna, İslimiye ve Sultanyeri ile (Ahiçelebi hariç ve Kırkkilise, Cısr-i Mustafa Paşa ve Kızılağaç kazaları dâhil olmak üzere) Filibe sancaklarını kapsamalı;

2- *Batı Vilayeti*, merkezi Sofya olmak üzere Sofya, Vidin, Niş, Üsküp, (güneyindeki iki kaza hariç) Manastır sancaklarını, Serez sancağının kuzeydeki üç kazası ile Usturumca, Tikveş, Veleş ile Kesriye (Kostur) kazalarını içeriyor olmalıydı.

İkinci maddede iki vilayetin idari yapısı bağlamında tatbik edilmesi düşünülen esaslar öneriliyordu. Bunlar:

1- İki vilayetin en küçük idari biriminin en az beş, en fazla on bin nüfuslu *nahiyeler* olması;

- 2- Mevcut idari taksimata olabildiğince bağlı kalınarak Hristiyan ve Müslüman nüfusun ayrı nahiyelerde toplanması;
- 3- Nahiye müdürünün, nahiye meclisince, meclis üyeleri arasından dört yıllığına seçilmesi;
- 4- Nahiye meclislerinin her bucaktan, din farkı olmaksızın, dört yıllığına seçilecek vekillerden oluşması;
- 5- Bucakların mevcut teşkilatının korunması;
- 6- Azınlıkların nahiyelerde temsil edilmesini sağlamak üzere devletlerarası bir komisyonun çalışmaları yapılması;
- 7- On bin kişiden fazla nüfusu olan şehir ve kasabaların, nahiyelere benzer idari encümenlere sahip olmasıydı.

Üçüncü maddedeki *öneriye* göre nahiyeler kaymakamlarca idare edilen sancaklar halinde birleştirilmeliydi. Nahiye meclislerindeki düzeni ve işleri denetlemekle görevli olacak olan kaymakamlar, sancağın nüfus yoğunluğuna göre Hristiyan ya da Müslüman olmalı ve Vali'nin tavsiyesiyle Babıali tarafından dört yıllığına tayin edilmeliydi. Vali, kaymakamları üç aylık süreyle görevden alma ve Babıali'ye yerlerine başka kişilerin getirilmesini tavsiye etme yetkisini haiz olmalıydı.

Dördüncü maddede her vilayetin başında, Osmanlı Hükümeti'nce beş yıllığına seçilip, tayini Avrupa Devletleri'nce onaylanan bir Genel Valinin bulunması önerilmekteydi. Yüksek otoriteyi temsil edecek olan Valinin, Osmanlı Devleti'nin kanunları ile Vilayet Nizamnamesinin tatbikini denetlemesi; Osmanlı tebaasından ya da yabancı uyruklu bir Hristiyan olması ve bir Vilayet Meclisinin desteğiyle görev yapması tavsiye edilmekteydi. "...Babıali'nin dahil olmadan, ırk (milliyet) ya da din farkı gözetmeksizin..." nahiye meclislerince dört yıllığına seçilmesi düşünülen Vilayet Meclisi, kanun ve Nizamnameyle ilgili düzenlemeler haricindeki tüm durumlarda Vali'ye danışmanlık yapmalıydı.

Projenin devamındaki maddelerinde idari, iktisadi, hukuki, askeri konularda uygulanması düşünülen esaslar sıralanmıştı. Bunlardan bazıları, dini hürriyetin teminat altına alınması; mahkemelerde ve idari işlerde ilgili memlekette konuşulan dilin (Bulgarca), Türkçe ile eşit statüde kullanılması; yaygın olarak konuşulduğu bölgelerde Rumcanın otoritelerce kullanılabilmesi; Rumeli'deki Osmanlı düzenli askeri birliklerinin yalnızca kalelerde ve başlıca şehirlerde konuşlandırılması ve görevlerinin öncelikle ülkeyi dış tehditlerden korumak olması fakat savaş durumunda ya da Genel Vali'nin isteği üzerine ülke dâhilinde seferber edilebilmeleri; kurulması önerilen yeni vilayetlerde, Hristiyan ve Müslüman nüfus miktarına mukabil sayıdaki neferlerden müteşekkil bir milis kuvveti ve jandarmanın oluşturulması idi.

Osmanlı Hükümetine sunulan bu Projenin, Konferans sonunda imzalanacak Protokolü takiben üç ay zarfında uygulamaya konması tavsiye edilmekteydi (BOA, HR.SYS. 1289/1-181, 182: 1).

Bundan başka Ek-F'de, genel olarak Konferans tarafından düzenlenen nizamnamelerin tatbikini, özelde ise idari ve hukuki kurumların işleyişini ve seçimleri denetleyecek bir milletlerarası komisyonun kurulması önerilmekteydi. Komisyon, vilayetlerin coğrafi sınırlarını belirleme çalışmalarına da iştirak etmeli; nüfus dağılımını eşitlemek amacıyla demografik bilgiler derleyerek Osmanlı otoritelerinin yardımıyla mahallinde, sancakların, nahiyelerin ve vilayetlerin sınır çizgilerini tespit etmeli, vilayet sınır bölgelerinde bulunan kazalara nahiyeye ekleyebilmeli ya da kazalardan nahiyeye eksiltilebilmeliydi. Buna ilaveten coğrafi, etnografik ya da idari sebeplerle gerekli bulunduğu takdirde, sancak ve nahiyeye taksimatını değiştirebilmeliydi (BOA, HR.SYS. 1289/1-147).

4. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN SEFİRLERİN TAVSİYELERİNE İTİRAZI VE KARŞI-ÖNERİLERİ

Osmanlı Hükümeti sefirlerce sunulan tavsiyeleri incelemiş fakat kabul etmemiştir. Konferansın 28 Aralık 1876'daki ikinci oturumunda itiraz gerekçesinin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ilkelerini gözetme gereği olduğu izah edilmiştir.

Safvet Paşa'nın sözleriyle, bu iki husus Babıalî'nin önceliği olup, 1856 Paris Muahedesi esasları ve hâlihazırda toplanan Konferansın amacıyla tam olarak bağdaşmaktaydı. Oysa yeni sunulan öneriler Osmanlı Hükümeti'ne göre, mevzubahis önceliklerin aleyhineydi. Konferans evvelindeki teatiye göre müzakere konularından bir tanesi, "Avrupa Türkiye'sinin kuzey vilayetlerine" yerel müesseseler düzenininin (âdem-i merkeziyetin) bahşedilmesi olacaktı. Bosna-Hersek ile Tuna Vilayetleri özelindeki bu reform düşüncesi doğrultusunda, görüşmeler başlamadan, söz konusu yerel müesseseler düzenininin bazı esasları belirlenmişti. Âdem-i merkezi düzende vilayet sakinlerine, mahalli idarecileri denetleme imkânı sunulacaktı. Tebaa, mahallerindeki idarecilerin keyfi icraatına karşı güvencelere kavuşturulacaktı. Osmanlı Hükümeti, Bosna-Hersek ile Tuna Vilayeti hususunda Konferans öncesinde teklif edilen bu esasları, 1856 Paris Antlaşmasıyla uyumlu oldukları sebebiyle olumlu karşılamıştı. Bizzat Hükümet, memalik-i şahanede daha kapsamlı ıslahatların yapılması gerektiği fikrindeydi.

Ancak ilk oturumda sunulan öneride, Safvet Paşa'nın sözleriyle, Osmanlı Devleti için beklenmedik, ön görüşmelerde bahsi geçmeyen ve Konferansın toplanma amacına uymayan taleplere yer verilmişti. Bundan dolayı Babıalî özelde Bulgaristan konusundaki şu hususları kabul edememekteydi:

1- Milletlerarası bir Komisyonun oluşturulması;

- 2- Yabancılardan oluşan bir jandarma birliğinin kurulması;
- 3- Osmanlı askeri birliklerinin sadece kalelerde konuşlandırılması;
- 4- Vali ve diğer idarecilerin tayin edilme usulü;
- 5- Teklif edilen idari taksimat şekli;
- 6- İktisadi ve hukuki düzenlemeler;
- 7- Çerkez asıllı nüfusun Anadolu'ya nakli (BOA, HR.SYS. 1289/1-19-25).

Bu sıralamaya göre önerilen idari taksimat, itiraz edilen beşinci husustu. Osmanlı Hükümeti'nin önceliği, milletlerarası bir komisyonun teşkili ile bölgedeki askeri ve siyasi işlerin yabancılarca denetlenmesine müsaade edilemeyeceğiydi.

Safvet Paşa'nın devamdaki sözleriyle Babıali, ülkenin kuzey vilayetlerinde barış ve refahı temin bağlamında tebaanın aşırı heyecanına ve endişesine sebep olmayacak, idari yapıyı altüst etmeyecek, büyük çatışmalar doğurmayıp mevcut aleyhtarlığın sürmesine yol açmayacak tedbirleri gerekli addediyordu. Osmanlı Hükümeti bunları sağlayamayacak önerilerden istifade edemedi.

Bu konuşmayı takiben General İgnatiyev, Bulgaristan meselesi özelinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmekten bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Oturumun devamında Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek konuları müzakere edildikten sonra iki Bulgaristan vilayeti meselesine dönülerek, İngiltere tarafından Konferans öncesinde gönderilen mektupta (BOA, HR.SYS. 1289/1-6; Küçük, 1980: 127), Bosna ve Hersek için önerilenlerin, Tuna Vilayeti bağlamında da tavsiye edildiğine değinilmiştir. Mevzubahis mektupta Osmanlı Devleti'nin bazı eyaletlerinde mahalli ve idari muhtariyet usulünü getirme konusunun müzakeresi önerilmekteydi.

Oturumun devamında, Babıali'ye sunulan ıslahat önerilerinin madde madde görüşülmesine geçilmiştir. Sıra Tuna Vilayeti topraklarında kurulması tavsiye edilen iki yeni vilayet ile bunların sınırları maddesine geldiğinde Safvet Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin bu idari taksimatı kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Zira onun sözleriyle, son isyanların sebebi mevcut idari bölünme değildi. Ayrıca ilgili bölgelerde, önerilen yeni düzeni kabul etmeyecek olan bir kısım ahali yaşamaktaydı (BOA, HR.SYS. 1289/1-19-25).

Ardından Edhem Paşa, ilgili iki vilayet sınırlarının bu haliyle önerilmiş olmasının gerekçelerini sormuştur. Onun sözleriyle memalik-i şahanede vilayet sınırları idari ihtiyaçlar dolayısıyla evvelce değişikliğe tabi tutulmuştu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin mevcut idari taksimatı zamanın ve tecrübenin eseri idi ve hâlihazırda yeni bir düzenlemeye gerek yoktu; nitekim bu önerilere bizzat bölge sakinlerince karşı çıkılacağı kuşkusuzdu.

Edhem Paşa'ya cevaben Lord Salisbury önerdikleri idari taksimat yoluyla, "...inançları ve ırkları..." mümkün olduğunca ayırmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Edhem Paşa milletlerin kaynaşması arzusunda olduğundan Osmanlı Hükümeti'nin, milletleri ayırma prensibine göre düzenleme yapamayacağını söylemiştir. General İgnatıyev ise önerilerinin, mevcudu aynı bırakılan sancak ve kazaların yalnızca (farklı biçimde) gruplanmasından ibaret olduğunu dile getirmiştir. Fakat bu da yeterli bir gerekçe oluşturmadığından Safvet Paşa'nın hâlihazırdaki idari taksimatın korunması yönündeki ısrarıyla, bu meseleyle ilgili görüşmeler bir süreliğine askıya alınmıştır.

Diğer yandan Konferansın ikinci oturumunda, kapsayacağı nüfus miktarı bilahare belirlenmek üzere, idari birimin nahiye olması esas Osmanlı tarafınca kabul edilmiştir. Aynı oturum esnasında Safvet Paşa, iki vilayetin tesisi konulu Ek-C'nin "Bulgaristan" başlığıyla düzenlenmiş olmasının tezat oluşturduğunu, Osmanlı Hükümeti'nin bu başlığı kabul edemeyeceğini söylemiştir. Sefirler "Bulgaristan" adının, Ek-C'yi diğer eklerden ayırmak üzere kullanıldığını belirtmiştir (BOA, HR.SYS. 1289/1-19-25). Aynı mevzu Konferansın altıncı oturumunda yeniden gündeme gelmiş ve sefirler bu kez farklı bir yanıt sunmuştur.

Konferansın 30 Aralık 1876 tarihli üçüncü oturumunda Safvet Paşa Babıalı'nın Rumeli'de ıslahat konusunda yeni bir öneri hazırladığını duyurmuştur. Tercümesi 1 Ocak 1877 tarihli dördüncü oturuma yetiştirilen bu tekliflerde Balkanlar'da Doğu ve Batı Bulgaristan Vilâyetleri kurulması tavsiyesi bulunmuyordu. Bunların ilk maddesi "Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de köylere bölünecektir" idi. Devamda mevcut vilayetlerdeki idari düzenin ayrıntıları, meclis seçimleri, vergilerin toplanması, askeri hizmet vb. konulardaki öneriler yer alıyordu.

Tekliflerin beyanını takiben Lord Salisbury bunları tenkit etmiştir. Onun sözleriyle Babıalı, sefirlerin önerdiği jandarma kuvvetlerinde yabancı askerlerin kullanılması, milletlerarası bir denetleme komisyonu teşkili, ondalık vergisinin kaldırılması, yeni vergi düzeni, mahkemelerin kuruluşu, hâkimlerin tayin şekli ve görev süresi, çeşitli kurulları seçme usulü ve bunların yetkileri vd. hususlara değinmiyordu. Salisbury'ye göre, Avrupada barışı sağlamak ve Osmanlı tebaasının durumunu iyileştirmek için bizzat, en uygun tavsiyelerde bulunmuşlardı. Bundan dolayı kendi önerilerini sunmakla Babıalı, sefirlerin bazı tavsiyelerini reddetmekteydi. Neticede sefirler Babıalı'nın önerilerini müzakere etmeyeceklerini beyanla, kendi önerilerinin kesin olarak reddedilip edilmediğini sormuşlardır. Safvet Paşa bu husustaki cevabı Meclis-i Umumi'ye danıştıktan sonra bildireceğini söylemiştir (BOA, HR.SYS. 1289/1-29-32).

Bunların haricinde oturumda Babıalı'nın Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetleri teşkilini reddettiğine dair bir eleştiri yapılmamış, müzakerelerde Bulgar meselesi tekrardan ikinci planda kalmıştır.

5. BABIALI'NİN SEFİRLERİN TAVSİYELERİNİ KABUL EDEMEYİŞ SEBEPLERİNİ İKİNCİ KEZ İZAHİ

Dördüncü oturumda sorulan soruya cevaben 4 Ocak 1877'deki beşinci oturumda Safvet Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin sefirlerin tavsiyelerini ret sebeplerini yeniden izaha çalışmıştır. Ancak ikinci oturumda dile getirilenlerle aynı olmakla birlikte ilgili sebepler bu kez farklı bir öncelik sırasıyla beyan edilmiştir. Aşağıda bunlar 4 Ocak gününde duyuruldukları gibi aktarılmış, ikinci oturumda belirtilme sıraları parantez içinde verilmiştir:

- 1- Milletlerarası bir komisyonun teşkili (1. sırada, değişiklik yok),
- 2- Yabancı jandarma birliğinin oluşturulması (2. sırada, değişiklik yok),
- 3- Önerilen idari taksimat (5. sırada),
- 4- Düzenli Osmanlı birliklerinin konuşlandırılma şekli (3. sırada),
- 5- İktisadi düzenlemeler (6. sırada),
- 6- Hukuki düzenlemeler (6. sırada),
- 7- Vali ve diğer idarecilerin tayin şekli ve yetkileri (4. sırada),
- 8- Çerkezlerin iskânı (son sırada, değişiklik yok).

İki sıralama karşılaştırıldığında beşinci oturumda Osmanlı Devleti'nin yabancı müdahaleye müsaade edemeyeceğinde ısrarlı olduğu (1. ve 2. sebepler); sıralamadaki değişiklikten ise görüşmelerin seyriyle askeri birlikleri konuşlandırma, vali ve idarecilerin tayini konularına kıyasla önerilen idari taksimatı reddetmenin önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Konuşmasında Safvet Paşa milletlerarası bir komisyona verilmek istenen yetkilerin, Bosna ile önerilen Doğu ve Batı Vilayetlerinde Devlet-i Aliyye'nin otoritesinin görmezden gelinmesine yol açacağına değinerek bunun, 1856 Paris Muahedesi hükümlerine aykırı olacağını belirtmiştir.

Safvet Paşa ikinci oturumda, mevcut idari taksimattaki değişikliklerin hangi gerekçeyle önerildiğini beyhude sorduklarını söylemiştir. Zira (açış konuşmasında da dile getirdiği gibi) Edirne Vilayetinde meydana gelen olaylar ile hâlihazırdaki idari düzen arasında herhangi bir ilgi bulunmamaktaydı. Nitekim Safvet Paşa'nın sözleriyle, İngiltere'nin Konferansın toplanmasına davet mektubunda idari taksimatın bahsi edilmemiş; şimdi ise sefirler bu tavsiyeye gerekçe sunmaktan kaçınmaktaydı. Bundan dolayı Babiali şimdilik, böyle bir değişikliğin ciddi sorunlar doğuracağına dikkatleri çekmekle yetinmekteydi.

Safvet Paşa'nın sözleriyle, sunulan projenin başlığında "Bulgaristan" adının kullanılmış

olması Babıalı nazarında, sefirlerin söylediği gibi ehemmiyetsiz bir husus değildi. Ek-C'nin 1. maddesinde Avrupa Türkiyesi'nde yaşayan Bulgar nüfusunu bu iki vilayette toplayarak, bunun çoğunlukta olacağı iki idari birimin meydana getirilmek istendiği anlaşılıyordu. Oysa etnisiteye dayalı ayırım Osmanlı ülkesine gereğinden fazla acı yaşatmıştı. Bunun tekrarını önleme amacındaki Kanun-ı Esasi tam da ilân edilmişken, Bulgar tebaayı müstakil idari birimlerde toplama önerisi Babıalı tarafından kabul edilemezdi (BOA, HR.SYS. 1289/1-35-38). Nitekim Kanun-ı Esasi'nin ilk maddesi "Devleti Osmaniye memalik ve kıtaatı hazırayı ve eyalâtı mümtazeyi muhtevi ve yek vücud olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez" olarak düzenlenmişti (Gözübüyük ve Kili, 1982: 27).

Devamdaki konuşmalarında Osmanlı temsilcileri ilgili bölgelerde, Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın idari bir değişikliğe razı olmayacağına ve bu bağlamda üstesinden gelinemeyecek bir direnç göstereceğini yinelemişlerdi. Bundan başka, iki yeni vilayetin kapsayacağı sancak ve kazalardaki Müslüman nüfusun akıbeti meselesinden ve söz konusu değişikliğin Hristiyan Bulgar nüfus için doğuracağı ciddi sakıncalardan bağımsız olarak; Vidin'den başlayıp Selanik kapılarına uzanacak bir vilayet (Batı Vilayeti) kaçınılmaz olarak Rum nüfusun yoğunlaştığı bölgeleri de kapsayacaktı. Sefirler bu sebeple olsa gerek önerilerine, Rum nüfusun çoğunluk olduğu bölgelerde idari dilin Rumca olması hususunu eklemişti. Safvet Paşa'nın ifadesiyle, bu Avrupa Devletleri'ne belki yeterli bir önlem olarak görünmüştü. Ancak Babıalı'nın temsilcilerine göre Hristiyan tebaanın etnik özellikleri konulu tavsiyeler, Konferansın barışı tesis etme arzusuyla tezattı. Nitekim Osmanlı memleketini bilenler, önerilen bu iki vilayetin kurulması halinde pek çok mahalde Rumlar ile Bulgarlar arasında husumetin baş göstereceğinden şüphe etmezdi.

Bu çerçevede Osmanlı Devleti, tavsiye edilen idari taksimatı şu sebeplerle reddetmekteydi:

- 1- Bu öneri İngiltere'nin Konferansı toplama davetinde yer almıyordu, dolayısıyla Konferans'ta müzakeresi ilkece aykırıydı;
- 2- Yeni ilan edilen Kanun-ı Esasi milliyet ayırımını ortadan kaldırıyordu, oysa idari taksimat buna yeniden zemin oluşturabilirdi;
- 3- İdari taksimat bir yandan Müslüman-Hristiyan, diğer yandan Rum-Bulgar anlaşmazlığına yol açabilirdi.

Buna cevaben Lord Salisbury İngiltere'nin mektubunda, Bulgaristan için idarecilerin olumsuz muamelelerine karşı bazı garantilerin üstü kapalı olarak talep edildiğini söylemişse de bununla Safvet Paşa'nın sözlerine geçerli bir yanıt sunmamıştır (BOA, HR.SYS. 1289/1-35-38).

Öte yandan Konferans toplanmadan evvel Babıalı ile yazışmalarında İngiltere Hariciye Nezareti "...Konferansa esas olarak kullanılan mahalli muhtariyet sözü, hiçbir muâhedede kullanılmamıştır. Diploması nazarında manası meçhuldür. Tatbik edilecek eyâletlerde

Sırbistan ve Memleketeyn emaretlerinin faydalandığı haklar gibi imtiyazların verilmesini içerir şekilde yorumlanması mümkün olan bir kelimedir. Bosna-Hersek ve Bulgaristana özel imtiyazlar verilmesi politikaya gayet aykırı bir tedbirdir” demektedir (Küçük, 1980: 132).

Oturumun devamında sefirler, Osmanlı Devleti'nin 2. ve 3. ret sebeplerini tartışmamışlardır. Netice olarak 4 Ocak 1877 tarihli görüşmeler de herhangi bir neticeye varılmadan sona ermiştir.

6. MÜZAKERELERDE “BULGARİSTAN” ADI ETRAFINDAKİ TARTIŞMA

8 Ocak 1877 tarihli altıncı oturumda Kont Corti öncelikle, henüz uygulamaya konmamış Kanun-ı Esasi'nin, İmparatorluğun acil çözüm bekleyen vilayetleri için garanti teşkil etmediğini, teminat olarak addedilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Konferans evvelinde mutabık olunan hususların dışına çıkmadığını savunmuştur. Corti'nin sözleriyle “... Babiali ile Avrupa Devletleri bizzat İngiltere'nin mektubundaki programı temel alarak, Bosna ve Hersek'te olduğu gibi Bulgaristan'da da yerel ya da idari bir otonominin tesisi çalışmalarına başlamıştı”.

Bu bağlamda idari taksimatla amaç, Avrupa Türkiyesi'nin durumu iyileştirilmesi gereken nüfusunu “...birleştirerek gruplamaktır”. Bulgar nüfusunun çoğunlukta olacağı idari birimlerin teşkiliyle bu nüfusu, Müslüman ve Rumlar ile karşı karşıya gelmekten alıkoyup üzücü olayların tekrarının önleneyeceği düşünülmüştü.

Corti'nin sözleriyle önerilerinde sefirler İslimiye ve Filibe sancakları ile birkaç kazayı Edirne Vilayetinden, bazı kazaları da Selanik ve Manastır Vilayetlerinden ayırmakla, buralarda yeni âdem-i merkezi düzenin tesisini kolaylaştırma maksadını takip etmişti. Kont Corti'ye göre Hıristiyan ve Müslüman tebaayı olabildiğince ayırıştırmanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun özel koşulları bağlamında gerekli ve işlevsel bir tedbir olduğu tartışılmazdı. Önerilen idari taksimatta Rum asıllı nüfusun da bulunacağı ve bunun ileride anlaşmazlık çıkmasına sebep oluşturacağı savı yersizdi. Zira sefirler öncelikle Bulgar tebaayı aynı idari birimde birleştirmek niyetindeydi. Bu bağlamda, din ve ibadet ayrımı olmaksızın ilgili yerleşimlerdeki Rumların tüm tebaayla aynı haklara sahip olacağını hatırlatmak yeterliydi. Kaldı ki sefirlere göre, nahiye düzeyinde tesis edilecek otonomiyle milletler arası aleyhtarlık kaybolmaya yüz tutacaktı.

Corti konuşmasını, Babiali ile Avrupa Devletleri arasındaki münasebetlerin gelecekte alacağı halin, bu Konferansın neticesine bağlı olacağı sözleriyle tamamlamıştır.

Ardından Lord Salisbury, Avrupa Devletleri'nin sadece ıslahat yapılmasını değil, garantilerin sunulmasını da talep ettiğini söylemiştir. Bosna, Hersek ve Bulgaristan için düşünülen yeni düzenlemeler, tebaaya kendi mahallerindeki işleri denetleme imkânı

da sağlamalıydı. Onun sözleriyle, yeni idari sınırlar, Bulgaristan'da tebaaya verilmesi istenen garantiler bağlamında gerekli görülmüştü (BOA, HR.SYS. 1289/1-76-81). Böylece Salisbury Konferansa davet mektubunda bahsedilen, Bulgar nüfus için garantiler sağlama tavsiyesini kolaylıkla, idari taksimatla bağdaştırmıştır.

Konuşmasının devamında Salisbury projenin başlığındaki "Bulgaristan" adının, coğrafi sınırları çizilmiş olan bir bölgeyi işaret etmediğini belirtmiştir. Onun sözleriyle sefirler, kelime kökünü ve hâlihazırda yaygın anlamını göz önünde bulundurarak pratik bir manada yorumladıkları bu tabiri, Bulgar nüfusun yoğun olduğu ve *geçen yaz isyanların vuku bulduğu bölgelere işaret etmede* kullanmışlardı. Nitekim sefirler Edirne, Selanik ve Prizren Vilayetlerinin büyük bir kısmı için reform önermiyordu. Bu bağlamda sefirleri yeni "...sınır çizgileri..." (demarcation lines) belirlemeye yönelten iki husus, 1- nüfus yoğunluğu ve 2- isyanın çıktığı bölgenin kapsanması gereği olmuştu. Bu ölçütleri gözettiklerinden dolayı "...Bulgaristan'ın parçası olmayan..." bölgeleri mevzuya dahil etmeyecek bir isimlendirme seçmişlerdi (BOA, HR.SYS. 1289/1-76-81).

Cevaben Safvet Paşa Babıalî'nin kabul edemeyeceği idari taksimat mevzuu bağlamında İngiltere'nin Konferans evvelindeki tavsiyeleri dışına çıkıldığını yinelemiştir. Lord Salisbury İngiltere'nin mektubunda "Bulgaristan" adını andıklarını, bundan dolayı Konferansın Bulgaristan'la özel olarak ilgilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Safvet Paşa Osmanlı devlet ricalinin "Bulgaristan" adıyla genellikle Tuna Vilayetini algıladığı yanıtını vermiştir. Onun sözleriyle Babıalî bu sebeple, İngiltere'nin davet mektubundaki önerilerin henüz kabul edilmediği sırada, burada geçen "Bulgaristan" kelimesini önemsememişti. Aynı sebeple Konferansın toplanmasını kabul ederken "Bulgaristan" tabiri ile ne demek istendiğini soramamıştı.

Safvet Paşa'nın bu sözlerine cevaben Rus, Alman ve İngiliz elçiler Konferansı toplama sebebinin Tuna Vilayeti dışında meydana gelen isyanlar olduğunu belirtmiştir. Önerdikleri reform Balkan dağının güney yamacındaki bölgelere yönelikti. Ancak öneriyi hazırlama aşamasında Tuna, Sofya, Prizren, Manastır, Edirne ve Selânik Vilayetlerinin tamamını ya da bir kısmını kapsama alma gereğini duymuşlardı (BOA, HR.SYS. 1289/1-76-81). Fakat bu sözleriyle sefirler dolaylı olarak, meselenin "Bulgaristan" ile ilgili olmadığını beyan etmekteydi.

Nitekim Osmanlı delegeleri bu bağlamda, belirli bir bölge yerine belirli bir nüfusa odaklanmanın yani, idari taksimatta değişiklik yapmaktansa evvela son olaylarda mağdur olan nüfusun durumunu iyileştirecek düzenlemeleri görüşmenin makul olacağını belirtmiştir. Onlara göre bu bir kez sağlandığında, ıslahatların çemberi tüm Avrupa Türkiye'si'ni kapsayacak şekilde genişletilebilirdi (BOA, HR.SYS. 1289/1-76-81). Fakat Salisbury'nin az evvel andığı 2. hususla (isyanın çıktığı bölgenin kapsanması) aynı doğrultuda olan bu öneri sefirler tarafından dikkate alınmamıştır. Altıncı oturumun devamında gündem dağınk seyretmiş ve yine bir neticeye varılamamıştır.

Müzakerelerin üçüncü haftasına gelinmişken Sırbistan, Karadağ, Bosna, Hersek, yabancı

denetleme komisyonu, âdem-i merkezileşme, hukuki düzenlemeler vs. meseleleri henüz etraflıca görüşülmemiştir. İki Bulgaristan Vilayeti tesisi mevzusunda ise ısrarlı davrandıkları halde Avrupa Devletleri yeterli gerekçeler sunamamıştır.

7. KONFERANSIN NETİCESİZ SONLANMASI

11 Ocak 1877 tarihli yedinci oturumda Kont Zichy Osmanlı Devleti'nin idari bölgelerini adlandırma tarihçesinden bahisle önceki oturumda tartışılan "Bulgaristan" adı konusuna dönmüştür. Zichy Bosna örneğinde, fethedildiği dönemden bu yana Boşnak nüfusun yoğun bulunduğu bölgenin bu nüfusun adıyla yani, "Bosna" olarak anıldığını ve bir Vali tarafından idare edilmesiyle müstakil bir idari birim oluşturduğuna değinmiştir.

Onun sözleriyle, Rumların yoğun olduğu Epir, Makedonya, Tesalya da "Rumeli (Rumların ülkesi)" olarak adlandırılıyor, bir Valiyle idare ediliyordu. Karma nüfusun yaşadığı bölgeler ise buradaki en büyük ya da merkezi şehrin adını taşıyor ve aynı şekilde müstakil bir idari birimdi. Zichy'ye göre tarihsel açıdan Bulgaristan için de aynı olgu söz konusuydu: Bulgar nüfusun yoğun olduğu bölge bu nüfusun adıyla anılıyor ve bir Vali ile yönetiliyordu. Onun ifadesiyle, nitekim II. Mahmud döneminde yapılan idari değişiklik ile eski Bulgaristan yerine Tuna, Niş ve Sofya Vilayetleri kurulmuştu.

Zichy'ye cevaben Safvet Paşa Osmanlı Devleti'nin bir vilayeti olarak, yalnızca Bosna'nın eski adını koruduğunu belirtmiştir. Rumeli'nin diğer eyaletlerinde idari yapı çok kez değişmişti. Osmanlı toprağı olalı ise Bulgaristan şimdiye kadar vilayet olmamıştı. Safvet Paşa'nın sözleriyle Eksarhlığın kuruluşuna değin "Bulgaristan" adı, Babıalî'nin hiçbir resmî evrakında yer almamıştı. Hâlihazırdaki idari yapı ise (Tuna Vilayeti) Osmanlı Devleti'nce en elverişli düzenleme olarak düşünülmüştü (BOA, HR.SYS. 1289/1-94-97). Ancak Safvet Paşa'nın bu savunması da dikkate alınmayarak müzakerenin konusu tekrar değişmiş, devamdaki konuşmalar dağınık seyredip yedinci oturum da neticesiz sonuçlanmıştı.

Tersane Konferansı'nın 15 Ocak 1877'de yapılan sekizinci oturumunda Lord Salisbury şimdiye kadar müzakerelerde çözüm yönünde ilerleme kaydedilemediğini, sundukları reform tavsiyelerini prensipte reddeden Babıalî'nin tebaası için garantiler önermediğini ileri sürmüştür. Ona göre müzakereler, Osmanlı temsilcilerinin gayrı-yapıcı tutumu sebebiyle beyhude uzamıştı. Salisbury'nin sözleriyle, tartışmalara bir son verilmesi düşüncesiyle sefirler en nihayet, ilk önerilerinin hafifletilmiş bir özetini hazırlamıştı. Osmanlı Devleti bu son öneriye, 18 Ocak 1877'de yapılacak dokuzuncu oturumda kesin bir cevap vermeliydi. Nitekim Babıalî buna da itiraz ettiği takdirde sefirler devletlerinden, İstanbul'dan ayrılma talimatı almıştı.

Mevzubahis hafifletilmiş öneride "Bosna, Hersek ve Bulgaristan" tek başlık altında toplanmıştı. Buna göre vilayetler, sancaklara ve 5.000-10.000 nüfuslu nahiyelere (müdürlüklere) taksim edilmeliydi. Sancaklar sabit süreyle, Valilerin tavsiye edeceği ve

Babialı'nın tayin edeceği mutasarrıflarca yönetilmeliydi. Nahiyelerde her köyün ahalisince seçilecek kişiler yetkili kılınmalıydı vd. (BOA, HR.SYS. 1289/1-98-100). Bu kez iki yeni vilayetin kurulması önerilmiyordu. Dolayısıyla Bulgaristan meselesi, Osmanlı Devleti'nin vereceği nihai karardan hariç bırakılmış oluyordu. Öte yandan sefirler Vali tayini ve milletlerarası bir komisyonun kurulması tavsiyelerinde ısrar etmekteydi.

Bu konuşmaların ardından Safvet Paşa Babialı'nın daha ikinci oturumda bir karşı-öneride bulunduğunu fakat Avrupa Devletleri'nin buna hakkıyla ilgi göstermediğini belirtmiştir. Osmanlı tarafı olarak, Vali tayini ve milletlerarası bir komisyonun kurulması yönündeki iki talebin son öneriden çıkarılması halinde görüşmelere devam edeceklerini söylemiştir. Aksi halde Osmanlı Hükümeti, nihai bir karara varmak üzere olağanüstü bir Şûra toplayacaktı. Olumsuz yanıt alan Safvet Paşa süre istemiş, Babialı'nın son cevabını 20 Ocak 1877'ye ertelenen oturumda vermesi kararlaştırılmıştır (BOA, HR.SYS. 1289/1-98-100).

Tersane Konferansının dokuzuncu ve son oturumunda Osmanlı temsilcileri, toplanan olağanüstü Şûranın kararını (Uzunçarşılı, 1954: 123-133) tebliğ etmiştir: 1856 Paris Muahedesi ile Osmanlı Devleti'nin korunacağı garanti edilen bağımsızlığına aykırı düşüğü gerekçesiyle, Rumeli'de yabancı bir komisyonun teşkiline izin verilemeyeceği kanaatine varılmıştı. Bundan dolayı sefirlerin ikinci (son) önerisi de Devlet-i Aliyye tarafından reddedilmekteydi.

Safvet Paşa'nın devamdaki sözleriyle, coğrafi yakınlık dolayısıyla Rumeli vilayetleri Babialı tarafından doğrudan yönetilebilir ve denetlenebilirdi. Osmanlı Hükümeti'nin yürütebileceği bu görevlerin yerine getirilmesi amacıyla anılan bölgede Vali tayin usulünün değişmesi ve milletlerarası komisyonun kurulması zaruri değildi. Bu iki hususta sefirlerin ısrarı için sebep bulunmuyordu. Kaldı ki Osmanlı Devleti için büyük önem taşıyan Rumeli vilayetlerinin idaresi ve denetimi bağlamında dış müdahale kabul edilemezdi.

Konuşmasının sonlarında Safvet Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin uzlaşmayı fevkalade arzu ettiğini yinelemiştir. Lord Salisbury ise Babialı'nın hâlâ vaatlerde bulunduğunu söylemiştir. Ardından son birkaç beyanı takiben sefirler, tartışmanın son bulduğuna karar vererek oturum kapatılmıştır (BOA, HR.SYS. 1289/1-109-111). Bir neticeye varılamayan, hiçbir konuda bağlayıcı karar alınmayan, herhangi bir akit imza edilmeyen İstanbul Konferansı böylece sona ermiştir. Sefirler yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak İstanbul'dan ayrılmıştır (Küçük, 1988: 217).

SONUÇ

1876 İstanbul Konferansı neticesiz, alınmış ve tasdik edilmiş bir karar olmaksızın sona ermiştir. Bu toplantıda herhangi bir kararın alınmayışı Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne harp ilanı gerekçesi ve aylar evvel başlattığı askeri seferberliği savaşa vardırma vesilesi olmuştur.

Yukarıda örneği verildiği üzere bazı kaynaklarda, Konferans'ta birtakım kararlar alındığı ya da Avrupa Devletleri'nin 11-22 Aralık 1876'daki ön görüşmelerde oluşturdukları ve İstanbul Konferansı'nın ilk oturumunda Osmanlı Devleti'ne sundukları projelerin *karar* niteliği taşıdığı yönünde yorumlanabilecek ifadeler rastlanmaktadır. Tarihsel süreci olduğu gibi yansıtmayan böyle ifadelerden dolayı konuyla ilgili yazında, Konferans protokollerinin Fransızca kaydedilmiş öneri başlıklarındaki "Projet" (Tr.: proje, tasarı, öneri, taslak) kelimesi göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim dönemin tanıdığı olan Mahmud Celâleddin Paşa kitabında, sefirlerce sunulan önerileri "Layiha" olarak da anmıştır (Celâleddin Paşa, 1326: 226).

Öte yandan Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında yalnızca altı ay arayla yapılan Reichstadt ve Budapeşte görüşmeleri Avrupa Devletleri'nin, Tersane Konferansı öncesinde olduğu gibi sonrasında da *geçici uzlaşmalar* sağlayabildiklerini gösteriyordu. Nitekim 93 Harbini takiben 1878'deki Ayastefanos müzakereleri, 1876 İstanbul Konferansı'nda görüşülen konulara atıfla yürütülüyse de bunların sonucunda hazırlanan Ayastefanos Anlaşması, Avrupa Devletleri'nce tanınmamıştı. 1878 Berlin Konferansı'nda özelde Bulgar meselesi ve idari taksimat bağlamında kabul edilen hususların, İstanbul Konferansı'na sunulan öneride yer alanlardan farklı olması da 1876'daki uzlaşmaların geçiciliğini teyit etmişti.

İstanbul Konferansı tutanaklarını Bulgarcaya çevirerek 1885'te neşreden T. İkonomov bunlara yazdığı önsözde, sefirlerin sunduğu öneriye göndermede bulunarak, bu toplantıda "...Avrupa tarafından Bulgarların daha serbest bir hayat ve otonom idare haklarının yanı sıra vatanlarının, kendi (Bulgaristan) adını taşıma hakkının tanındığını..." söylemiştir. Zira yazarın sözleriyle Türkler, Bulgarların vatanını öz isminden mahrum etme niyetindeydi (1885, *Protokolite na...*: 3).

Genel kabul itibarıyla, 1876 İstanbul Konferansı'na Bulgaristan konulu bir projenin sunulması, günümüz Bulgaristan ulus-devletinin tarih sahnesine çıkmasına yol açan gelişmelerden biri olmuştu. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin bu projeye itirazı, yukarıda İkonomov'dan alıntıladığımız ifadelerde adeta Bulgarlara herhangi bir hak tanımamasıyla bağdaştırılabilmektedir. Benzer bir anlamlandırmaya 1969 tarihli *Kratka Balgarska Entsiklopediya* kaynağında da rastlanmaktadır. Öte yandan Stoyanov'un satırlarına göre Babıali, Bulgar ulus-devletinin sınırlarını daha Eksarhlığın kuruluşuyla onaylamıştı. Ancak ilgili tarihsel süreci Konferans tutanaklarından ve özelde Osmanlı temsilcilerinin sözlerinden günümüz gözüyle incelediğimizde, Babıali'nin söz konusu projeye haklı ve makul gerekçelerle itiraz ettiği ortaya çıkmaktadır. Bundan başka söz konusu itirazın, ilgili tarihsel dönemde Bulgar tebaanın aleyhinde olduğu söylemi tartışılırdır. Zira Osmanlı Devleti, genelde tüm tebaası ve özelde Bulgar tebaası için yeterli serbestiyi temin etme gayretindeydi. Konferansın birinci oturumunda Safvet Paşa bunu, Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşunu hatırlatarak vurgulamıştı.

Devlet-i Aliyye 19. yy. itibarıyla ülkede yerel bir idare düzeni tesis etme çabasıydı. Ancak bu, öncelikle ihtiyaç duyulan bazı bölgeleri kapsayarak ve nispeten yavaş ilerleyen

bir değişimdi. Zira 1807 Kabakçı İsyânına varan süreç, ivedi ve kapsamlı ıslahat yapmanın sakıncalarını göstermişti. Bu olaylarla ıslahatın merkezi otoriteyi güçlendirmekle mümkün olacağı anlaşılmıştı. O nedenle Osmanlı Devleti'nde reformların, ortaya çıkan buhranlara çözüm bulma doğrultusunda küçük çaplı tutularak adım adım gidilmesi düşüncesi ağır basmaktaydı (Ortaylı, 2000: 13-20; Acar, 2013: 20).

Tuna Vilayetinin teşekkülü Osmanlı Devleti'ndeki kademeli ıslahat sürecinin bir parçası olmakla beraber Kırım Harbi sonrasındaki stratejik gereksinimlerin de neticesiydi. Bu yeni idari yapılanma diğer eyaletlerde yapılacak ıslahatın örneği olarak düşünölmüş ayrıca tesisinde Fransa'nın departman düzenlemesinden örnek alınmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, güvenliğini ve tebaasının huzurunu bir arada temine gayret ederken yerine göre Avrupa'nın tecrübesinden de faydalanmaktaydı (Şentürk, 1992: 169; Acar, 2013: 44, 51). Netice olarak, ülkenin devam eden reform süreci koşullarında Tuna Vilayetinde, tebaaya olumlu yansiyacak bir düzenin başarılması mümkündü.

Özetle, 1876'da Osmanlı Devleti (asayiş meseleleri sebebiyle sekteye uğradığı halde) yıllar evvel başlayan bir ıslahat sürecini deneyimlemekteydi. Dolayısıyla Avrupa Devletleri İstanbul Konferansı'nda, hâlihazırda ıslahat sürecinde olan bir ülkeye, ıslahat önerileri sunmuştu. Oysa yakın zamanda idari reform yapılan bir coğrafyada yeni bir değişikliğe gerek bulunmuyordu. Bu çerçevede Osmanlı Hükümeti özellikle Bulgar meselesi bağlamındaki önerilere itirazında haklıydı. Safvet Paşa'nın dile getirdiğı üzere sefirlerce tavsiye edilenlerin, tebaanın memnuniyetsizlik duyması ihtimalinden dolayı uygulanabilir olmadığı; kapsamlı ve ani idari değişiklik yerine yalnızca son asayiş sorunlarının zuhur ettiği bölgelerde yerel iyileştirmeler yapılarak bunların bilahare genişletilmesi yönündeki itiraz ve karşı-önerileri de makul ve yerinde savunmalardı.

Öte yandan Tuna Vilayetinin kuruluşu, bir savaş çıkması olasılığında Tuna nehri (Vidin, Rusçuk, Silistre), Karadeniz kıyısı (Varna) ve Rumeli'nin sağ kolu üzerindeki (Şumnu) kalelerin, dolayısıyla Balkan sıradağları kuzeyinin emniyete alınması düşüncesinin de neticesiydi. Vilayetin kapsadığı bölgeyi denetleyebilmek, Balkan sıradağları güneyindeki sahanın, Ege Denizi sahillerinin ve özellikle İstanbul'un güvenliği bakımından önem arz etmekteydi (Acar, 2013: 51). Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları, Avrupa Devletleri ve bilhassa İngiltere ile Rusya arasında uzun süredir rekabet meselesi olan (Kurat, 2011: 64 vd.) ve Tuna nehri ile Balkan sıradağları ekseninde ayrışan doğal ve stratejik coğrafyanın farkındalığıyla hareket etmeliydi.

Bu bakımdan Safvet Paşa'nın dile getirdiğı, diğer Osmanlı vilayetlerine nazaran Rumeli topraklarının, Babıalî'nin denetleyebileceğı yakınlıkta olduğu ve Devlet-i Aliyye için büyük (askeri, stratejik, iktisadi vd.) önem arz ettiği hususları, sefirlerin önerilerine itirazda haklı gerekçelerdi. Osmanlı Devleti, stratejik ehemmiyeti olan bu bölgeyi hâkimiyetinde bulunduramama olasılığını kabul edemezdi. Bu sebeple anılan coğrafyada, yeni idari taksimat bir yana, burada görev yapacak Valinin tayini ile yabancı bir komisyonun denetimine müsaade edilmesi düşünölemezdi. Neticede Babıalî'nin sefirlerle itiraz gerekçeleri keyfi ve tebaasının serbestisini kısıtlama maksatlı olmayıp, haklı sebeplere

dayanmaktaydı.

Kitab-ı Cihannüma'da "Memalik-i Rumeli" adıyla, genel olarak Balkan yarımadasına işaret edildiğini söylemek mümkündür (Kâtip Çelebi, 2008: 80-81). Osmanlıların Memalik-i Rumeli olarak, Avrupalıların ise Thracia, Macedonia, Moesia Inferior – Moesia Superior tarihi adlarıyla bildikleri coğrafya, 1820'lerin Avrupa haritalarında "La Turquie d'Europe (Avrupa Türkiyesi)" olarak gösterilmeye başlanmıştı. Avrupalıların tercih ettiği bu anma biçiminin Osmanlılarca da bir müddet sonra benimsendiği anlaşılmaktadır.

Konferans oturumlarında Balkanlar coğrafyasına işaret etmede, Osmanlı devlet ricali ile sefirlerin, "Avrupa Türkiyesi", "Balkanlar" ve "Rumeli" adlarını aynı anda ve eş anlamda kullandıklarını görüyoruz. Bu bakımdan konuşmalarda tek bir tabir kullanılmazken, algılanan ve bahsedilen coğrafya aynıdır. Öte yandan 18.-19. yy. Avrupa coğrafyacıları, hazırladıkları haritalarda "Bulgaristan" ve "Rumeli" adlarını coğrafi birer tabir olarak kullanmaktaydı (örn.: Lapie, 1827). Yukarıda Reichstadt görüşmeleri bağlamında değinildiği gibi Balkanların yüzey şekilleri dolayısıyla doğal olarak ayrışan "Bulgaristan" ve "Rumeli" coğrafyaları, Avrupa devlet ricalinin tasavvurunda da mevcuttu.

1803-1804'te İstanbul'da basılan ve Avrupa coğrafyacılarının eserleri örneğinde hazırlanan *Cedid-i Atlas Tercümesi*'nin Balkanlar ve Anadolu'yu gösteren haritasında Tuna nehri ile Koca Balkan sıradağları arasındaki saha "Bulgaristan"; sıradağların güneyi ise "Rumeli" adıyla gösterilmekteydi (1218, Greece and Turkey). Bu bağlamda Osmanlı okurları, ilgili coğrafyayı anmada 19. yy'da Avrupalılarca kullanılan "Bulgaristan" ile "Rumeli" tabirlerine ve bağdaştırıldıkları coğrafyalara aşına olmalıydı.

Cedid-i Atlas Tercümesi'nde "Bulgaristan" adıyla gösterilen bölge, Osmanlı Devleti'nin 1803-1804'teki idari taksimatında, Rumeli Beylerbeyliği'nin Sofya ve Özü Eyaletlerine bağlı bazı sancakları kapsıyordu (İnciciyan ve Andreasyan, 1974, 1976). Eyalet ve sancakların zaman içerisinde yeniden düzenlenmesiyle Silistre, Vidin ve Niş Eyaletleri teşkil edilmiş ve en nihayet bunların 1864'te bileştirilmesiyle Tuna Vilayeti kurulmuştu (Şentürk, 1992: 169; Acar, 2013: 2). Dolayısıyla ilgili bölgeyi anmada kullanılan tarihi, coğrafi ve idari adlandırmalar tarihsel süreçte değişmekte ve zihinlerde bazen eski, bazen yeni adlarıyla yer etmekte, bazen de birbirine karışabilmekteydi. Bu bakımdan Safvet Paşa'nın altıncı oturumdaki, İngiltere'nin Konferansa çağrı mektubunda geçen "Bulgaristan" adının Osmanlı devlet ricalinin dikkatini çekmeyip Tuna Vilayetini işaret eder manada algılandığı yönündeki izahından kuşku duymak pek doğru olmayacaktır.

Bundan ötürü Konferans'ta "Bulgaristan" adı etrafındaki tartışma, yukarıdaki alıntılarda İkonomov tarafından ayrıca *Kratka Balgarska Entsiklopediya*'da ileri sürüldüğü doğrultuda değerlendirilemez. Osmanlı devlet ricali "Bulgaristan" adlandırmasına pek muhtemel aşına olduğu halde ilgili coğrafyayı, o tarihteki idari tabirle yani, Tuna Vilayeti olarak anması doğaldı. Bu anma biçimini, Osmanlı Devleti'nin Bulgar tebaasının varlığını inkâr ettiği yönünde yorumlamak mümkün değildir. Nitekim İkonomov'un eseri ve *Kratka Balgarska Entsiklopediya*'daki cümleler ile Stoyanov'un 2003'te yazdığı satırlar, Bulgar

müelliflerinin zaman içerisinde ayrılmış, birbirinin zıddı olan ifadelerdir.

KAYNAKÇA

- (1218) [1803-1804]. Greece and Turkey. *Cedid Atlas Tercümesi*. Haz. Raif, M., Faden, W., vd. İstanbul: Tab'hane-yi Hümayun. Erişim 8 Aralık 2019, <https://www.loc.gov/resource/g3200m.gct00235/?sp=48>
- (1885). *Protokolite na Tsarigradskata Konferentsiya s Londonskiy Protokol*. Çev. Ikonov, T. Varna: Pechatnitsa L. Nitche.
- (1895). *Entsiklopedicheskiy Slovar' Brokgauza i Efrona*. Vol. XVI. St. Peterburg: Tipolitografiya I. A. Efrona.
- (1922a). Convention secrète entre la Russie et l'Autriche-Hongrie. Budapest 1877. *Krasnyy Arhiv. Istoricheskiy Zhournal*. 1, 50-60.
- (1922b). Tekst Reyhshtadtskogo Soglasheniya. *Krasnyy Arhiv. Istoricheskiy Zhournal*. 1, 36-38.
- (1969). *Kratka Balgarska Entsiklopediya*. T. 5. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- (2019a). Constantinople Conference. Erişim 7 Kasım 2019, https://www.wikiowl.com/enhttp:https://wiki/Constantinople_Conference#Notes
- (2019b). *Tersane Konferansı*. Erişim 23 Kasım 2019, https://www.wikizero.com/tr/Tersane_Konferans%C4%B1
- Acar, K. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Bir İdâri Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867)*. Doktora Tezi. Danışman: Prof. Dr. Necdet Hayta. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.
- Baltalı, K. (1987). 1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması. *Bellekten*, LI (199), 205-230.
- Baykal, B. S. (1941). Doksanüç Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri. *Bellekten*, V (19), 351-395.
- BOA, HR.SYS.1289/1-14-18.
- BOA, HR.SYS.1289/1-147.
- BOA, HR.SYS.1289/1-19-25.
- BOA, HR.SYS.1289/1-29-32.
- BOA, HR.SYS.1289/1-35-38.

BOA, HR.SYS.1289/1-6.

BOA, HR.SYS.1289/1-76-81.

BOA, HR.SYS.1289/1-94-97.

BOA, HR.SYS.1289/1-98-100.

BOA. HR.SYS. 1289/1-109-111.

BOA. HR.SYS. 1289/1-181-182.

Celâleddin Paşa, M., (1326). *Mir'ât-ı Hakikat (Târih-i Mahmud Celâleddin Paşa)*. Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye.

Celâleddin Paşa, M., (1983). *Mir'ât-ı Hakikat (Târihî Hakikatların Aynası)*. Yayına Haz.: İsmet Miroğlu. İstanbul: Berekât Yayınevi.

Gözübüyük, A. Ş. ve Kili, S. (1982). *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*. 2. Bs. Ankara: AÜSBF Yayını.

Grossmann, V. R. [1894]. Die Staaten der Balkan-Halbinsel. *Neuer grosser Hand-Atlas*. Berlin: Verlag von R. Grossmann, 33-34. Erişim 17 Kasım 2019, <https://www.loc.gov/resource/g3200m.gct00404/?sp=63&clip=1215,1886,3023,2302&ciw=830&rot=0>

Güllü, R. E. (2018). Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 350-361.

Harenberg, J. Ch. (1741). *Imperii Tvrccici Evropaei terra in primis Graecia*. [Nuremberg, Bavaria]: Curantibus Homannianis Heredibus cum priviligio. Erişim 17 Kasım 2019, <https://www.loc.gov/resource/g7430.fi000241/?clip=1946,1278,3208,2173&ciw=1088&rot=0>

İnalçık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren Yayınları.

İnciciyan, P. L. ve Andreasyan, H. D. (1974 ve 1976). Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 11-88 ve 4-5, 101-152.

Kâtip Çelebi. (2008). Avrupa Kıtası (Haritası). *Kitâb-ı Cihânnümâ, 360 Yıllık Bir Öykü*. Haz., Özükan, B., Koloğlu, O., Kaçar, M., Öneş, M. 2. Bs. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Kiepert, H. (1855). *General-Karte des Türkischen Reiches in Europa und Asien*. Berlin: Verlag von Dietrich Reimer. Erişim 17 Kasım 2019, <https://www.loc.gov/resource/g7430.fi000154a/?clip=2514,2390,3630,2380&ciw=807&rot=0>

Koyuncu, A. (1998). *Bulgar Eksarhlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Yrd. Doç. Dr.

Ahmet Altıntaş. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı.

Koyuncu, A. (2013). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu. *Avrasya Etüdüleri*, 44 (2013-2), 177-208.

Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya. XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*. 2. Bs. Ankara: TTK Yayınları.

Küçük, C. (1980). Bulgar İhtilâli'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8-9, 117-166.

Küçük, C. (1988). II. Abdülhamid. İslâm Ansiklopedisi. C. 1. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (DİA) Yayını. Erişim 27 Ekim 2019, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000270.pdf>.

Lapie, M. P. (1827). Carte Générale de la Turquie d'Europe et de la Grèce. Paris: Chez C. Picquet in (1830). *Atlas de Choix ou Recueil de Cartes de Geographie Ancienne et Moderne Dressées par nos Meilleurs Auteurs*. Paris: Chez J. Andriveau-Goujon. David Rumsey Map Collection at Stanford University Libraries, 30. Erişim 8 Aralık 2019, <https://searchworks.stanford.edu/view/11514034>

Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK Yayınları.

Pribram, A. F. ve Coolidge, A. C. (1921). *The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879-1914*. V. II. Cambridge: Harvard University Press.

Rupp, G. (1925). The Reichstadt Agreement. *The American Historical Review*, 30 (3), 503-510. (Erişim: 7.11.2019), www.jstor.org/stable/1835578.

Stanford, E. (1886). *The Eastern question in Europe and Asia Map*. London: Edward Stanford Ltd. Erişim 17 Kasım 2019, <https://www.loc.gov/resource/g7420.ct003773/?clip=351,2005,1571,1058&ciw=907&rot=0>

Stoyanov, I. (2003a). Balgarskiyat vapros v evropeyskata politika prez 1876-1877 g. *Istoriya na Balgariya 681-1944*. v. I. Sofia: Sofi-R, 704-709.

Stoyanov, I. (2003b). Formirane na Balgarskata natsiya. *Istoriya na Balgariya 681-1944*. v. I. Sofia: Sofi-R, 622-629.

Şentürk, M. H. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası. *Tarih Dergisi*, VI (9), 123-133.

Wyld, J. (1856). *Treaty map shewing the boundaries of Russia & the Eastern European states*. London: Published by James Wyld. Erişim 17 Kasım 2019, <https://www.loc.gov/resource/g7001f.fi000094/?clip=1554,3988,1864,1434&ciw=855&rot=0>

Troyacademy 5 (2),219-230 , 2020
Geliş/Received: 24.07.2020 • Kabul / Accepted: 24.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.773185>

Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesine Göre Millî Mücadele Yıllarında Rusya İle Münasebetler

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU *

Öz

Millî Mücadele devam ederken Ankara'da Mustafa Kemal'in kurmakta olduğu Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya arasında çeşitli münasebetler olmuştur. Rusya'da Çarlık yönetiminin ihtilâlle sona ermesinden sonra yeni yönetim oluşmuştur. Rusya'daki yönetim değişikliği Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Bu yıllarda Rusya, Millî Mücadele boyunca Ankara'daki yeni yönetime yardımda bulunacak kadar Türkiye'yi desteklemiştir. Ankara'da bizzat Mustafa Kemal tarafından editörlüğü yapılarak basılan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan yazılarda Rusya ile münasebetlerimiz ortaya çıkmaktadır. Atatürk'ün Rusya'daki yeni yönetime bakışı ve bu doğrultuda Türk- Rus ilişkileri Hâkimiyet-i Milliye'nin farklı nüshalarında görülebilmektedir. Bu nüshalardan olan "Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti" veya "Millî Ordu-Kızıl Ordu" gibi yazılar Atatürk'ün Rusya'ya bakışını kamuoyuna duyurması bakımından dikkate değerdir. Atatürk'ün daha önce yayımlanmamış bu yazıları Millî Mücadele döneminde Ankara'da yeni teşekkül eden Türkiye'nin siyasi politikasını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Düzenli aralıklarla Ankara Ulus'ta çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin günümüze kadar yayımlanmamış bu konuyla ilgili nüshaları bizzat Mustafa Kemal imzasını taşımaktadır. Eski harflerle basılan gazetenin farklı nüshaları incelendiğinde o dönem Türkiye Rusya ilişkileri daha net anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Millî Mücadele, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türkiye- Rusya ilişkileri

Relations With Russia In The National Struggle Years According To Newspaper Of Hâkimiyet-İ Milliye

Abstract

There have been various relations between the Republic of Turkey founded by Mustafa Kemal and Russia while the National Struggle continues. After the end of the tsarist rule, the new administration was formed in Russia. Turkey has been closely involved with the change of management in there. Russia enough supported the new government in Ankara during the National Struggle. Our relations with Russia are revealed by Mustafa Kemal himself in the article published with the signature of Mustafa Kemal in the newspaper of Hâkimiyet-i Milliye which edited and published by Mustafa Kemal himself in Ankara. Atatürk's view of the new administration in Russia and Turkish-Russian relations can be seen in different copies of Hâkimiyet-i Milliye. The writings such as "Relations Between Turks and the Confederate Russian Republic" or "National Army-Red Army" are important because it shows Atatürk's view to Russia. Atatürk's previously unpublished writings are important for reflecting new Turkey's political policies during the National Struggle in Ankara. The copies of the newspaper Hâkimiyet-i Milliye, published in Ankara on a regular basis, have been issued by Mustafa Kemal himself. Turkey-Russia relations are more clearly understood when different copies of the newspaper

*-Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, orcid.org/0000-0002-2521-8562
E mail: dogramacioglu@kilis.edu.tr

which printed the old letters examined.

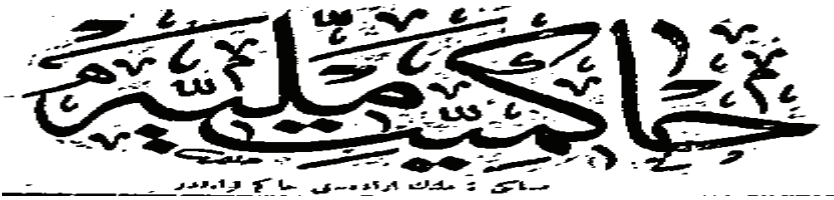
Key Words: National Struggle, newspaper of Hâkimiyet-i Milliye, Turkey-Russia relations

GİRİŞ

Millî Mücadele yıllarında ve sonrasında Türkiye Rusya ile yakınlaşmaya başlamış ve iki ülke arasında dostluk söylemleri gelişmeye başlamıştı. Bu yıllarda günlük olarak yayınlanan ve bizzat Mustafa Kemal imzasıyla çıkan yazılarda Rusya ile sıcak ilişkilerin ilk sinyalleri verilmekteydi. Bu sırada aynı şekilde Rusya'dan da Türkiye'ye sıcak mesajlar geliyordu. Doğu Batı dengesini her zaman gözeten Mustafa Kemal Batı yörüngesinden çıkmadan Rusya'ya yakınlaşıyordu. Böylece güçler dengesini siyasi iradesiyle gerçekleştirmiş oluyordu. Dönemin ekonomik ve siyasi koşulları göz önüne alındığında Türk Rus dostluğunun önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

1. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'DE RUSYA

Millî Mücadele'den yeni çıkmış olan Anadolu coğrafyası yeni bir savaşı kaldıracak durumda değildi. Dolayısıyla artık barış ve dostluk ortamının tesisi gerekliydi.² Bu doğrultuda öncelikle Batı devletleri sonra da Rusya olmak üzere ikili ilişkiler güçlendirilmek istenmekteydi. Bu doğrultuda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Rusya ile ilgili çok sayıda haber metni yayımlanmıştır. Bazen de okurların bilgilendirilmesi için fikrî yazılara da yer verilmiştir. Türkiye, Yunanistan'ı yenilgiye uğrattınca Sovyet Rusya'sı Türkiye'yi ilk tebrik eden devlet olmuştur. Sakarya zaferinden sonra Rusya'dan gelen tebrik telgrafında şu ifadeler yer almıştır:



(Hâkimiyet-i Milliye logosu, 10 Ocak 1920, Bu logo gazetenin tüm nüshalarında kullanılmıştır.)

2- Bu konuda Anadolu'daki farklı şehirlerdeki durum için bkz. Metin Akis, XVI. Yüzyılda Ayntab Sancağında Ticaret ve Sosyal Zümreler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 38. ICANAS Bildirileri Kitabı, Ankara 2007

سوويه ت روسيه ي ظفر عزي تبريك ايدييور

نورکيا بروتوک ملت مجلسي خارچيه وکيل احمد مختار بک افندي به

وکيل بک افندي

تصلماتکوزک موجوديت مليه ليريق مداومه اينچون فوق العاده جاسارت و شتابه و شايان تقدير بر
فدا کارلته حرب ايدرك بو- ايه ده بالکراء اودا کندلر يه قانق و غرب ايجر بالستلري طرفدن حياه
ومکمللا نچوز ايداش اولان بر دشمنک عقودانه سولته کونلرجه داپا عقه قاليوب
دشمنک قهريني قيردوني اوانق عجبور و جيت ايدرك اناطولور اقدن ملر ايجرن تعيب
اينديکي حکومت متبوعه يه ميه ييديرمک شريفه ميه اولدم.

تورک ملتک اناطوليه و مشيتي تحکيم ايدن بوموقيتدن دولاي ذات عاليريق تبريك
ايدركن چينده يونانيلر قارشى قطى بر مظفريله تورکيا بروتوک ملت مجلسي ريئتي باشا
حضر ليريق تبريك ايتک سادته نائل اوله جقمي اميد ايدييورم . بومظفر يت اناطولوي
يونانيلردن اطهر ايدرجک و حکومت مليه ء قهر ايجر باليريني ازمک و غصب ايدان
حقلري استرداد ايتک سورتيه شرقک مظلوم اقواقي بوکستمکه معطوف مساعيني دوشونمک
قرستق و بره چکدره.

احترامات قاتنه مک قبولق رجا ايدرم بک افندي .

روسيه شورالر چه ورقي عتلى

مديرانى

(Yukarıdaki nüsha Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 8 Nisan 1337 / Cuma, Numara 154, Sayfa 1, Sütun 2-3 kısmından alınmıştır. Aşağıda günümüz harflerine aktarılmış şekli görülmektedir.)

“Sovyet Rusyası zaferimizi tebrik ediyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey Efendiye

Vekil Beyefendi

Kıtatımızın mevcudiyet-i milliyelerini müdafaa için fevkalade metanet ve sebatla ve şâyân-ı takdir fedakârlıklarla harp ederek bu sayede yalnız adeden getirdiklerine garp emperyalistleri tarafından himaye ve mükemmeden teçhiz edilmiş olan bir düşmanın akûrane savletine günlerce dayanmakla kalmayıp düşmanın taarruzunu kırdığımızı ve onu mecbur-ı ricât ederek ana topraktan tard için takip ettiğini hükümet-i mezkuraya bildirmek şerefiyle müheyya oldum

Türk milletinin Anadolu'da vaziyetini tahkim eden bu muvaffakiyetten dolayı zât-ı âlilerini tebrik ederken yakında Yunanlılara karşı kat'i bir muzafferiyetle Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisini, Paşa Hazretlerini tebrik etmek saadetine nail olacağımı ümid ediyorum. Bu muzafferiyet, Anadolu'yu Yunanlılardan tathir edecek ve hükümet-i milliyeye, garp

emperyalizmini ezmeye ve gasp edilen haklarını istirdat etmek suretiyle şarkın mazlum akvamını yükseltmeğe matuf mesai'yi düşünmek fırsatını verecektir. İhtirâmât-ı fâikâmın kabulünü recâ ederim efendi.

Rusya Şurâlar Cumhuriyeti

*Mümessili Medivani*³

Türkiye Rusya dostluğu taraflar arasında karşılıklı güven ortamına bağlı olarak devam etmiş ve Millî Mücadele başlarken Rusya, Türkiye'nin menfaatlerine uygun davranmıştır. Rusya Şurâlar Cumhuriyeti Mümessili Medivani, Türkiye'nin zaferini bu yazısında tebrik etmektedir.

Gazetede yer alan bir başka yazıda Rusya'nın Dışişleri Bakanı Çiçerin, Rusya adına Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupla Türkiye ile Rusya arasında bazı maddeler üzerinde uzlaşmaya varılmasını istemiştir. Mustafa Kemal, Rusya'ya gönderdiği tarihî yazıda Türkiye'nin şartlarını sıralamıştır:

“Rusya Sovyet Cumhuriyeti Umûr-ı Hariciye Ahalî Komiseri Efendi'ye: Türkiye Türklerindir, kapitülasyonlar ve malî kontrol mülgâdır, ekalliyetlerin hukuku mahfuzdur. Müttehid köylü ve amele cumhuriyeti istiklali için mücadele eden Türk halkının muvaffakiyetini meserretle bekliyor. Biz istiklâlimizi muhafaza etmekle iktifâ etmiyoruz. Aynı zamanda garp emperyalistlerinin kuvvetleri ve malum olan her vasıtalarıyla Türk milletini emperyalizme vâsita ittihaz etmek istemelerine mani oluyoruz. Bu sûretle bütün beşeriyete hizmet ettiğimize kâni'iz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam muhâdenet esaslarının ameli ve maddî bir surette semerâtını gösterebileceğinden ümitdâr olmakla bahtiyâr buluyorum.

(...) Umûr-ı Hariciye Komiseri Efendi, kemâl-i samimiyetle izâh ettiğimiz bervech-i beyânâtımızla Sovyet Cumhuriyeti ile tesis edeceğimiz münâsebette tarafeynin emniyetnâme içinde bulunmasına ne kadar ehemmiyet verdiğimizi iblağ ile kesb-i şeref eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi

*Mustafa Kemal*⁴

تورککړو و متحده روس جمهورتی مناسباتی
تورکیه تورککړو کدر... - قاپیتولاسیونلر و مالی قوتلرول ملقادر... - اقلتیرک حقوق محفوظلدر... - متحده کویلی و عمله جمهورتی
استقلالی ایچون مجاهده ایدهن تورک خلقتک موفقیاتی مسرتله بکله بورا...

3- İmzasız, Sovyet Rusya'sı Zaferimizi Tebrik Ediyor, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Nisan 1337 / Cuma, Numara 154, Sayfa 1, Sütun 2-3

4- Mustafa Kemal, Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Temmuz 1336 / Perşembe, Numara 44, Sayfa 3, Sütun 1-2-3

(Yukarıdaki nüsha Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 8 Temmuz 1336 / Perşembe, Numara 44, Sayfa 3, Sütun 1-2-3 kısmından alınmıştır. Yukarıda günümüz harflerine aktarılmış yazıdan kısmen alınmış orijinalidir)

Türkiye'nin Batı emperyalizmine karşı korunması Rusya'ya yaklaşmakla mümkün görülmüştü. Böylece Türkiye ile Rusya arasındaki dostluk karşılıklı menfaat ilişkisiyle büyüyordu. Türkiye Sovyet Rusya'ya bazı tekliflerde bulunur. Bu teklifler kısmen kabul edilecektir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Rusya'ya gönderdiği birinci teklifnamede Rus hükümetinden T.B.M.M. hükümetini tanımasını, emperyalist saldırılara karşı kendilerini korumak için yardım edilmesini, ortak askerî harekâta bulunulmasını ve Kafkasya yolunun açılmasını isteyecektir.”⁵

Mustafa Kemal, Türk ve Rus uluslarını birleştirecek sağlam barış esaslarının olumlu sonuçlar vereceğinden umutludur. Çünkü Türk ulusu, Batı emperyalizmine karşı yalnız kendi kurtuluş ve bağımsızlığını korumakla kalmamakta, aynı zamanda Batılı emperyalistlerin kuvvetlerini ve Türk milletini emperyalizme vasıta etmelerine engel olmaktadır. Böylece Türk milleti tüm insanlığa hizmet etmektedir. Türkiye'nin Rusya'ya yakınlaşması mecliste yanlış yorumlanmış ve Türkiye'nin komünizm idaresine doğru gittiği kanaati akıllara gelmiştir. Bunun üzerine Hâkimiyet-i Milliye'de Türkiye – Rus dostluğunu açıklayan yazılar başyazı şeklinde neşredilmeye başlanmıştır. Bu yazılarda Komünist Rusya'nın Çarlık yönetimini devirerek komünist idarenin iş başına gelmesi tarihî hadiselerle anlatılarak Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya yakınlaşmasının komünist olmamız anlamına gelmediği sadece menfaatlerimizin bunu gerektirdiği anlatılarak halk ve vekiller bilgilendirilmiştir:

“Cihan Harbi bütün dünyayı kanatırken milâdın 1912'nci yılında Sen Petersburg sokakları kanlı cidallere sahne oluyordu. Pek az bir zaman içerisinde bütün Rusya'yı saran bu büyük ihtilâl karşısında Çarlar Hükümeti komünistlere teslim oldu. Uzun asırlar Türk halkına ve Rusya'da sâkin kavimlerin mukadderâtına hâkim olan Çarlar Hükümeti yıkılmış ve Çarlar Sarayı azgın deniz dalgaları gibi kükreyen halkın kanlı ihtilâlleri önünde korkunç bir vaziyete şâhit oluyordu. İhtilâl dalgaları zâlim siyaseti mahrek sarsıntılarla yıkıyordu. Romanlar hanedanının son bedbaht, eski, mağlup Nikolay'ı bir ihtilâl seli içinde boğuluyordu. Yillardır pâyânsız selâhiyetleri ile halkın mukadderâtıyla oynayan Çarların akıbeti bu surette feci bir hal alıyordu. (...) Rusya, sermayeci ve cihangir Garbî iktisadiyle, sosyal yapısı ile ve siyasetiyle devirmek davasındadır. Bu sermayeci ve emperyalist Batı dünyasından çok zararlar gören ve hâlâ da görmekte olan Türkiye için Komünist Rusya pek önemli bir müttefiktir. Türk – Rus dostluğunun iktisâdî ve mâlî sahada bu günkünden daha fazla temasa gelmesi imkânı da mevcuttur. Dostluk bağlarını bir kat daha kuvvetlendirecek olan bu cihete şimdiye kadar pek ehemmiyet verilmediğini görüyoruz. Müttefik Rusya ile bizi hakiki dost hâlinde tutacak iktisâdî ve siyâsî sebepler pek çoktur. Rus dostluğu Garp'la

5- Sonyel, Salâhi Ramadan, Türk Kurtuluş Savaşı ve Millî Politika, TTK Basımevi, Ankara 1986, Cilt II, s. 8

anlaşmamıza ve devam edip giden kanlı harplere memleketimizin tam istiklâli şartıyla nihayet vermemize mani değildir. Nitekim İngiltere'nin ticaret mümessili de şu anda resmen Rusya'da bulunmaktadır. Bazı kimseler komünistlerin Türkiye'ye sirayet edeceklerinden korkuyorlar. Bu telaşa çok acıyoruz. Türkiye içinde komünizm'in yaşanması mümkün değildir. Çünkü sebebi yoktur. Türkiye halkçılığa muhtaçtır ve halkçılığı da zaten kabul etmiştir. Türk ve Rus dostluğu mutlaka iki devletin komünist olmasına bağlı değildir. Türkiye ile Rusya arasında müşterek menfaatler vardır. İşte dostluğumuzun esası budur.”⁶

Hâkimiyet-i Milliyede bu yazı Türk – Rus dostluğunun esasını izah eden önemli bir belgedir. Aslında dostluğumuz müşterek menfaatlerden oluşmaktadır. Hâkimiyet-i Milliyede Rus ordusu ile Türk ordusu arasındaki benzerliğe dikkat çeken Hüseyin Râgıp emperyalizme karşı iki ordunun aynı safta mücadele ettiğini belirttikten sonra Sovyet Rusya'sının İngiltere ile gizli bir anlaşma yapmasını üzüntü ile karşıladığını belirterek Rusya'nın bu konuda bir izâhât yapmasını acilen beklediklerini belirtmiştir:

“Aşyalıların mevcudiyetlerini tanıtan ve menfaatlerini koruyan iki müdafini hatırlamak lazımdır: Millî Ordu – Kızıl Ordu ! Her iki ordu da Avrupa'nın emperyalizmine karşı savaştı. Elhâsıl aynı cesaretle memleketlerine ve aynı cesaretle memleketlerini ve gayelerini istilâyâ gelen cihan haydutlarına karşı aynı safta, birisi kızıl ihtilâl bayrağının zaferini, diğeri al Türk bayrağının namus ve şerefini kurtarmışlardır. Bu amel, isyan ve hiddetinin bundan sonra da aynı tesanüt ve aynı muvaffakiyetle devamını ümit ediyorduk. Fakat bu arzuyu Y. Karasin'in Moskova'ya götürdüğü Sovyet – İngiliz Anlaşmasının şarka ait maddeleri uzun bir istifham işaretinde hayallerimizi çiziyor. Onun için Moskova'dan gelen izâhâtı merak ve ehemmiyetle bekliyoruz.

Hüseyin Râgıp”⁷

Sovyet Rusya için Boğazlar büyük bir önem taşımaktadır. Boğazların Emperyalist Avrupa'nın kontrolünde bulunması Rus gemilerinin serbestçe Akdenize açılmasına engel olması demektir. Üstelik İngiliz ve Fransız savaş gemileri Boğazlardan rahatça geçip Rus limanlarını bombalayabileceklerdir. Bu durum stratejik açıdan Sovyet Rusya için çok tehlikelidir. Bu nedenle Boğazların Türkiye elinde kalması Rusya'nın o dönem menfaatlerine daha uygun olarak düşünülmüştür. Avrupa emperyalistleri ve bugünkü Birleşmiş Milletler görevini üstlenen Cemiyet-i Akvam tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Boğazların serbestisi için bir nota gönderilmiş ve Boğazların Cemiyet-i Akvam denetimine verilmesi istemiştir. Bu hâdisi sadece Türkiye'de değil Rusya'da da büyük bir endişe ile takip edilmiştir. Hâkimiyet-i Milliyede Rus basınından alınan bir yazı yayınlanarak Rusların bu endişelerine yer verilmiştir:

“Ruslar, Boğazların ancak Türkiye'nin elinde bulunması lazım geldiği kanaatindedir ve

6- İzmir Mebusu Mahmud Esat, Türkiye-Rusya Dostluğu, Hâkimiyet-i Milliyeye (Başyazı), 29 Kânun-ı Evvel 1337 / Perşembe, Numara 391, Sayfa 1, Sütun 1-2

7- Hüseyin Râgıp, Millî Ordu-Kızıl Ordu, Hâkimiyet-i Milliyeye (Başyazı), 14 Şubat 1337 / Pazartesi, Numara 108, Sayfa 1, Sütun 1-2

Cemiyet-i Akvamâ havalesini, anahtarın başka ele verilmesi olarak telakki ediyorlar. Kars (A.A.) Zarbavastok gazetesi İstanbul ve Boğazlar Etrafında serlevhasıyla neşrettiği bir makalede düvel-i itilâfiye tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine gönderilen son notadan bahsettikten sonra boğazlar meselesine değinerek diyor ki: Kati sulh demek aynı zamanda Boğazların Cemiyet-i Akvam'ın kontrolü altına verilmesi demektir. Birkaç gün evvel: Şark-ı Karib meselesine karışmayacağız, diyen Cemiyet-i Akvam'ın eline bugün tehdit altında olan Çanakkale'nin anahtarı veriyor. Boğazların serbestisi münâsebât-ı beynelmilelin serbestisi demektir. Loyd Corc: Boğazların serbestisi medeniyet için elzemdir, diyor. Hangi serbestiden bahsediyorlar? İktisâdî münasebât mı, kimsî mi, hususî mi? Burada denizaltıların ve gemilerin serbest geçişleri söz konusudur. Burada Odesa, Batum ve Sivastopol'un topa tutulması meselesi gündeme geliyor. Loyd Corc için Karadeniz sırf harp nokta-i nazarı itibariyle değerlidir. Biz meseleyi sulhla halletmek istiyoruz. Bu kadar parlak zaferlerden sonra Türkiye'nin Boğazları Cemiyet-i Akvam'ın elinde bırakmaya razı olması cidden garip olur, denilerek makaleye hitam verilmektedir.⁸

Millî Mücadele'miz devam ederken gösterdiğimiz kahramanlıklar ve başarılar Rusya tarafından ciddiyetle takip edilmiştir. Rusya, Türkiye'yi nüfuzlu bir ülke olarak tanımış ve başarılarımızın devamını arzu etmiştir. Rusça yayımlanan Komünist gazetesi Kafkaslar ve Türkistan'ın istikbâlinin Türkiye'nin Millî Mücadele'deki başarısına bağlı olduğunu belirtmiştir:

"Bakü'de yayımlanan Komünist gazetesi Türkiye'nin Rusya ve cihan inkılâbı için pek ehemmiyetli olduğunu bildiriyor. Gazetede âtidedeki şu sözlere yer veriyor: Türkiye, Müslüman ülkeler nezdinde büyük bir nüfuza sahiptir. Bugün bizim Kafkasya'da ve Türkistanda muhkem bir vaziyete sahip bulunmamız ancak Türkiye'nin bizimle beraber bulunması ile kâimdir."⁹

Türkiye Sovyet Rusya için önemli bir ülkeydi. Osmanlı'nın yerini modern Türkiye almış ve hemen her konuda yenilikler yapılmıştı.¹⁰ Modern Türk halkı bu sürecin devamında yeni bir egemenlik kurmuştu. Bu ortamda Türkiye ile ilk sulh yapan ülke Sovyet Rusya olmuştur. Sovyet Rusya ile Moskova Anlaşması imzalanmış ve bu tarihten takriben yedi ay sonra Kafkasyadaki devletler ve Rusya ile Kars Anlaşması yapılmıştır. Bir hafta sonra da Fransa ile ilişkiler bahsinde değindiğimiz gibi Fransa ile TBMM hükümeti arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Rusya ile yaptığımız Moskova Anlaşmasıyla doğu sınırlarımız emniyet altına alınmış ve birliklerimizi güneydoğuya kaydırılarak Fransızlara karşı daha güçlü olarak savaşılmış ve büyük bir zafer kazanılmıştır. Bu zaferi kazanmamızda Rus sınırlarımızın emniyet altına alınması önemli bir etken olmuştur.

8- İmzasız, Rusya'nın Boğazlardaki Nokta-i Nazarı, Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrin-i Evvel 1338 / Pazartesi, Numara 635, Sayfa 2, Sütun 3-4

9- İmzasız, Türkiye ve Rusya Münasebâtı, Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânûn-ı Sâni 1337 / Cumartesi, Numara 97, Sayfa 2, Sütun 3-4

10- Bu konuda detaylı bilgi için bkz Metin Akis, Osmanlı Kadı Sicillerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Antep'te Sosyal Yaşam İçerisinde Kişileri Kandırmaya Yönelik Hareketler ve Dönemlere Göre Değişimi, Yalan Kitabı, Kitabevi Yay, İstanbul 2015, s. 270

Ardından Fransızlarla yaptığımız Ankara Anlaşmasıyla da güney sınırimız emniyet altına alınınca bütün birliklerimiz Batı Cephesi'ne kaydırılmış ve Yunanlılara karşı büyük zaferler kazanılmıştır. Bütün bunlardan şu sonucu çıkarıyoruz: Moskova Anlaşması yeni zaferler için bir tetikleyici olmuş ve sulh muahedelerine zemin hazırlamıştır. Moskova ile imzaladığımız sulh muahedesi Hâkimiyet-i Milliyede bütün ayrıntılarıyla yayımlanmıştır:

“Moskova’daki Heyet-i Murahhasamız ile Rus – Sovyet hükümeti murahhasları arasında bir müddet evvel başladığımız ve âhıran imza ettiğini evvelki günkü nüshamızda haber verdiğimiz muhadenet muâhedenâmesinin metnini aynen derc ediyoruz.”¹¹

Cümleleri ile baş sayfadaki yazının altında Rıza Nur ile Yorgi Çiçerin’in isimleri yer almıştır. Bu muâhedenâme ile Türkiye’nin doğu sınırları güvence altına alınmıştır. Anlaşmanın birinci maddesinde TBMM hükümetinin tanımadığı anlaşmaları, Sovyetlerin de tanımayacağı ve taraflardan birine zorla imzalatılan bir uluslararası vesikanın diğer tarafça da kabul edilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Yine birinci maddede Türkiye deyimini ile Misâk-ı Milli sınırları içinde kalan toprakların anlaşıldığı ve bu toprakların Kars ve Ardahan’ı da kapsadığı kabul edilmiş; Batum ve çevresi ise Gürcistan’a bırakılmıştır. (mad.2). Bu, Türkiye’nin Misâk-ı Milliden verdiği ilk ödün olmuştur. Boğazlar sorunu ise Karadeniz’e sahili bulunan devletlerin temsilcilerinin katılacakları bir anlaşmada çözümleneceği karara bağlanmıştır. Ancak Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması ilke olarak benimsenmiştir. Türkiye’nin İstanbul üzerindeki egemenlik haklarını sınırlayan karar alınmayacağı da hükme bağlanmıştır. (Mad. 5). Ayrıca her iki devlet arasında yapılmış olan bütün eski anlaşmalar hükümsüz olarak ilân edilmiştir. Böylece Çarlık Rusya ile yaptığımız mâlî yükümlülük getiren anlaşma iptal olmuş ve kapitülasyonlar da her iki devlet arasında kaldırılmıştır. Bu anlaşmadan evvel Hâkimiyet-i Milliyede Sovyet Rusya hakkında neşredilen yazılarda Türkiye’nin Rusya açısından önemi vurgulanmış ve karşılıklı menfaatlerimizin olduğu belirtilmiştir. Hüseyin Râgıp tarafından kaleme alınan yazılarda Rusya’nın bizim için önemli bir müttefik olduğu da belirtilmiştir:

“Türkiye – Sovyet hükümetleri şimdiye kadar birbirlerini hem politikaları, hem de ordularıyla ile vikâye ettiler. Büyük Millet Meclisi, itilâf haydutlarının istilâsına azamî derecede mukavemet eden bir siyaset takip etmemiş olsaydı, Şark’ta İngiliz nüfuzu şimdiye kadar çoktan Anadolu’ya geçmiş, Kafkasya’yı dahi aşarak Rus ihtilâlini en tehlikeli hududundan tehdit etmiş olacaktı. (...) Sovyet Rusya’sının millî davamıza bilâvasıta yardım eden bu siyaseti, Kızıl Orduların Verankile karşı gösterdikleri muvaffakiyetle kuvvet buldu. Verankil hâreket-i askeriyesinde muzaffer olsaydı, İtilâf Devletleri şimalden yapacakları tazyik ile Kafkas Hükümetlerini aleyhimize daha kolay ve daha müessir bir surette tahrik edebileceklerdi.”¹²

11- Rıza Nur – Yorgi Çiçerin, Türk-Rus Muahedenâmesinin Metni, Hâkimiyet-i Milliyeye, 25 Mart 1337 / Cuma, Numara 142, Sayfa 1, Sütun 5-6

12- Hüseyin Râgıp, Türkiye-Sovyet Dostluğu, Hâkimiyet-i Milliyeye, 21 Şubat 1337 / Pazartesi, Numara 114, Sayfa 1, Sütun 1-2

تورکيا وسووييت حكومتلرى شيمدى به
قادار يررلرلى هم بولمىقىمىز ، هم ده
اووه ولرله وقايه يتدولرله يوروك ملت مجلسى
اشلاق جيدرلرلىك استيلاسه اعظمى
درجه ده مقاومت ايدن برسپاست كاتيب
ايممىش اولمىدى ، شوقده انكليز نفوذى
شيمدى به قادار چوقدين اناطولونى كيمىش ، قاقا
سيانى آشوق ، روس اختلالنى ك نهلكللى
حدودكن بديد ايمىش اولاجىدى .

(Yukarıdaki nüsha Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 21 Şubat 1337 / Pazartesi, Numara 114, Sayfa 1, Sütun 1-2 kısmından alınmıştır. Yukarıda günümüz harflerine aktarılmış yazıdan kısmen alınmış orijinalidir.)

Sovyet Rusya'sı bu dönemde Türkiye'nin yanında yer alacağını açıklamıştır. Türkiye'ye her konuda destek olacaklarını ifade etmişlerdir.¹³ Bu destek Rusya'nın dost ve müttefik bir ülke olarak Türkiye'nin yanında yer aldığı resmini ortaya çıkarmıştır. Hâkimiyet-i Milliye'de Sovyet Rusya ile ilgili yazılarda, Rusya'nın 1914'ten önce Boğazlar ve İstanbul hâkimiyeti yüzünden Osmanlı'ya husumet beslediği fakat 1920'den sonra Anadolu'da yeni bir hükümetin tesisinden sonra menfaat birliği oluşmasıyla Türkiye'nin önemli bir müttefiki olduğu vurgulanmıştır. Türkiye, Rusya'yı Avrupa'nın yayılmacı politikalarına karşı denge stratejisi izlemek amacıyla dost ve müttefik bir ülke olarak görmüştür.

SONUÇ

Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetler Milli Mücadele yıllarında karşılıklı dostluk ortamında gelişerek devam etmiştir. Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi yönetirken ve daha sonrasında Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktaydı ve bu yazılarında Rusya ile ikili ilişkilerin önemine dikkat çekmekteydi. Gazete aynı zamanda Milli Mücadele'nin yayın organı olması münasebetiyle de önem taşımaktaydı. Bu durumda Mustafa Kemal özellikle Batı emperyalizmine karşı Rusya ile ilişkileri sıcak tutmak istemekteydi. Yine bu yıllarda Hâkimiyet-i Milliye'de eli kalem tutan ve o sıralarda Ankara'da bulunan Hüseyin Râgıb ve Rıza Nur gibi siyasetçi ve yazarlar da Türkiye Rusya dostluğunu yazılarıyla savunmuşlardır.

13- Bu konuyla ilgili olarak bkz: Kâmuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri, Türk-Sovyet İlişkileri, T.T.K.B., Ankara 1991, s. 59. Yine Mehmet Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

KAYNAKÇA

- Akis, Metin (2015). Osmanlı Kadı Sicillerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Antep'te Sosyal Yaşam İçerisinde Kişileri Kandırmaya Yönelik Hareketler ve Dönemlere Göre Değişimi, Yalan Kitabı, Kitabevi Yay, İstanbul
- Akis, Metin, (2007). XVI. Yüzyılda Ayntab Sancağında Ticaret ve Sosyal Zümreler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 38. ICANAS Bildirileri Kitabı, Ankara 2007
- Gürün Kâmuran, Türk-Sovyet İlişkileri, Türk-Sovyet İlişkileri, T.T.K.B., Ankara 1991
- Hüseyin Râgıp, Türkiye-Sovyet Dostluğu, Hâkimiyet-i Milliye, 21 Şubat 1337 / Pazartesi, Numara 114, Sayfa 1, Sütun 1-2
- İmzasız, Rusya'nın Boğazlardaki Nokta-i Nazarı, Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrin-i Evvel 1338 / Pazartesi, Numara 635, Sayfa 2, Sütun 3-4
- İmzasız, Türkiye ve Rusya Münasebâtı, Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânûn-ı Sâni 1337 / Cumartesi, Numara 97, Sayfa 2, Sütun 3-4
- İmzasız, Sovyet Rusya'sı Zaferimizi Tebrik Ediyor, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Nisan 1337 / Cuma, Numara 154, Sayfa 1, Sütun 2-3
- Mustafa Kemal, Türkler ve Müttehid Rus Cumhuriyeti Münasebeti, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Temmuz 1336 / Perşembe, Numara 44, Sayfa 3, Sütun 1-2-3
- İzmir Mebusu Mahmud Esat, Türkiye-Rusya Dostluğu, Hâkimiyet-i Milliye (Başyazı), 29 Kânûn-ı Evvel 1337 / Perşembe, Numara 391, Sayfa 1, Sütun 1-2
- Hüseyin Râgıp, Millî Ordu-Kızıl Ordu, Hâkimiyet-i Milliye (Başyazı), 14 Şubat 1337 / Pazartesi, Numara 108, Sayfa 1, Sütun 1-2
- Rıza Nur – Yorgi Çiçerin, Türk-Rus Muahedenâmesinin Metni, Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1337 / Cuma, Numara 142, Sayfa 1, Sütun 5-6
- Saray, Mehmet, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Sonyel, Salâhi Ramadan, Türk Kurtuluş Savaşı ve Millî Politika, TTK Basımevi, Ankara 1986, Cilt II, s. 8

Makalede Hâkimiyet-i Milliye’de Yazıları alıntılanan ama günümüzde pek isimleri bilinmeyen yazarlar hakkında bilgi:

HÜSEYİN RAĞIP

Hüseyin Rağıp Baydur, 1890 Rodos doğumludur. 1955’te Londra Büyükelçisi iken vefat etmiştir. 1921 yılında Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yöneticiliğine getirilmiştir. Roma ve Washington büyükelçiliğinden sonra II. Dünya Savaşı yıllarında Rusya büyükelçiliğine atanmıştır. Daha sonra Londra Büyükelçiliği yapmıştır. İlk Milli Eğitim Bakanlarımızdan Dr. Reşit Galip’in kardeşidir. Dr. Reşit Galip ise *Türk’üm, Doğruyum, Çalışkanım* ile başlayan Andımız’ın yazarı olarak bilinir. Bir dönem Komünizmi savunduğu iddiasıyla talihsiz iftiraya uğramış bir diplomattır.

“Ancak belirtelim ki Hüseyin Rağıp Baydur bugün yaşamak talihsizliğine uğramış olsa ve aynı örüşleri dile getirseydi eski yazılarından (hatta yazmadıklarından ve söylemediklerinden fakat yazabileceği ve söyleyebileceği farz edilenlerden) ötürü bile komünistlik ithamıyla hesap vermekten ve iftiralara uğramaktan yakasını kurtaramazdı.”¹⁴

Hüseyin Rağıp, Türkiye Rusya ilişkilerini büyükelçi iken yakından takip etmiş ve Türkiye’nin siyasî çizgisini belirlemiştir.

RIZA NUR:

Dr. Rıza Nur, Hâkimiyet-i Milliye’de peyderpey yazılar yayımlamıştır. Rusya ile olan münasebetlerimizle ilgili olarak 1921’de Moskova’ya gitmiş ve Türk Rus ilişkilerine yeni bir yön çizmiştir. Türkçülük fikrine sadakatle bağlanmış ve eserlerinde Türk idare tarzı ve Türk kültürü ile alakalı bilgiler vermiştir. Dr. Rıza Nur:

‘Sinop’ta doğdu. İmamoğlu diye bilinen bir aileden kunduracı Mahmud Zeki Efendi’nin oğludur. İlk öğrenimini burada yaptı, rüşdiye tahsilinden sonra İstanbul’a gitti. Soğukçeşme Rüşdiyesi’ne yazıldı ve on altı yaşında burayı bitirdi. Aynı yıl Tıbbiye İdâdîsi’ne girdi ve Askerî Tıbbiye’den yüzbaşı doktor olarak mezun oldu. (...) 1907’de cerrahî profesörü, 1908’de binbaşı oldu.

Mondros Mütarekesi’nden sonra İstanbul’a dönerek son Osmanlı Meclis-i Meb’ûsanı’na Sinop mebusu olarak girdi. Meclis dağıtılınca Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi’ne katıldı. Millî Mücadele hükümetlerinde Maarif (1920-1921), Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiyye vekili sıfatıyla bulundu, bir süre Hariciye Nezâreti’ne vekâlet etti. 1921’de fevkalâde murahhas sıfatıyla Moskova’ya gitti. (...) Daha sonra Türk tarihi ve Türkoloji sahalarında çalıştı. (...)

14- Prof. Dr. Muammer Aksoy, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, s. 49

Türkçü bir dergi olan *Tanrıdağ*'ı çıkardı (on sekiz sayı, 1942), *Tasvir-i Efkâr*'da yazılar yazdı (...) Rıza Nur, mezar taşı üzerinde Orhon alfabesiyle adının yazılmış olmasının da işaret ettiği gibi kendini katıksız Türk sayar. (...) *Çocuğu olmadığından Nihal Atsız'ı mânevi evlât edinmiştir*.¹⁵

Millî Mücadele'ye katılmış ve yeni kurulan Türkiye'nin fikrî temellerini atmış olan Dr. Rıza Nur, Türkiye ile Rusya münasebetleri hakkında Hâkimiyet-i Milliye'de yazılar kaleme almıştır.

MAHMUT ESAT:

Mahmut Esat Bozkurt, 1892'de Kuşadası'nda doğmuş, Kuva-yı Milliye'ye katılmış ve 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekili olmuştur. "*Yenigün ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde Türkiye halkının toplumsa, ekonomik siyasal ve kültürel sorunları ve bunların çözüm yolları üzerine yazılar yazmıştır*."¹⁶ Mahmut Esat'a Bozkurt soyadını Atatürk vermiştir. Mahmut Esat Hâkimiyet-i Milliye'deki yazılarıyla Millî Mücadele'ye ve uluslararası ilişkilerimize yön vermiştir.

15- <https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-nur>. Siteye erişim tarihi: 03.12.2019

16- Kemal Arı, Ölümünün 50. Yılında Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu (Bildiriler, Tartışmalar) Kuşadası 21 Aralık 1993, S.193 https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/cilt2sayi4.5/c2_s4-5_kemal_ari.pdf. Siteye erişim tarihi: 03.12.2019

Troyacademy 5 (2),231-257 , 2020
Geliş/Received: 04.06.2020 • Kabul / Accepted: 31.08.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.747995>

Kırıkkale Tren Garı Üzerine Bazı Tespitler

Murat ÇERKEZ *

Öz

Kırıkkale, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde; kuzeyde Çankırı, kuzeydoğuda Çorum, doğuda Yozgat, güneydoğuda Kırşehir, batıda ise Ankara ile sınırlı bir ilimizdir. Cumhuriyet döneminde karşımıza çıkan modern kentlerin, özellikle endüstriyel gelişmeler sonucu ortaya çıktığı ve sanayinin temelini teşkil eden tesislerin etrafında geliştiği görülmektedir. Bu kapsamda Kırıkkale, Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayiinin güçlendirilmesi sebebi ile kurulan MKE fabrikaları yanı sıra konumuzda da teşkil eden tren garının inşası ile birlikte doğmuş ve şehir bu merkez etrafında gelişmiştir.

Kırıkkale Tren Garı, doğu-batı yönünde uzanan birbirine bitişik üç kütle halinde inşa edilmiştir. Yan küteller tek, ortadaki ana kütle ise iki katlıdır ve diğerlerine göre hâkim bir görünüş sergiler. Bu tarz yapılarda ana kütlein alt katındaki mekânlar idari büro, bekleme salonu, gişe vb. hizmetlere ayrılırken üst katlar lojman olarak değerlendirilmiştir. Yan küteller, yine idari ofis olarak kullanılabilirdiği gibi depo, ambar, elektrik odası, güvenlik odası, dinlenme odası, fen memuru odası vb. fonksiyonlarda kullanılmıştır. Anadolu'da bu şekilde inşa edilmiş pek çok gar binası mevcuttur ve Kırıkkale Tren Garı da bunların tipik bir temsilcisi niteliğindedir.

Çalışmamızda bir Cumhuriyet Dönemi eseri olan gar binası plan, malzeme ve mimari özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak, şehrin gelişimindeki etkisi yanı sıra Anadolu Türk Mimarisi içerisindeki yeri ve önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırıkkale, Demiryolu, İstasyon Binaları, Mimari.

Some Determinations On Kırıkkale Train Station

Abstract

Kırıkkale, in the Central Kızılırmak region of the Central Anatolia Region; It is a city restricted to Çankırı in the north, Çorum in the northeast, Yozgat in the east, Kırşehir in the southeast and Ankara in the west. It is seen that the modern cities that emerged in the Republican era emerged especially as a result of industrial developments and the facilities that formed the basis of the industry. In this context, Kırıkkale was born in the early years of the Republic with the construction of the railway station, which also constitutes our location, as well as the MKE factories established due to the strengthening of the defense industry, and the city developed around this center.

Kırıkkale Train Station was built in three adjacent blocks extending in the east-west direction. The side blocks are single and the main block is two-layered and exhibit a dominant appearance compared to the others. In this type of buildings, the spaces on the lower floor of the main body are used for

*- Doç.Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara-Türkiye.
ORCID ID: 0000-0002-5685-9127 murat.cerkez@hbv.edu.tr

administrative office, waiting room, box office, etc. But the upper floors were evaluated as lodging. Side block can be used as administrative office, as well as warehouse, electrical room, security room, rest room, science officer room etc. used in functions. There are many station buildings that built in this way in Anatolia and Kırıkkale Train Station is also a typical representative of these.

In our study, the station building, which is a work of the Republican Period, was introduced in detail in terms of plan, material and architectural features and its place in Anatolian Turkish Architecture as well as its impact on the development of the city will be emphasized.

Keywords: Kırıkkale, Railway, Station buildings, Architecture.

GİRİŞ

Kırıkkale, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan ve kuzeyde Çankırı, kuzeydoğuda Çorum, doğuda Yozgat, güneydoğuda Kırşehir, batıda ise Ankara ile sınırlı bir ilimizdir (Harita:1). Konum itibariyle Anadolu'nun kuzeyini güneyine, batısını doğusuna bağlayan yol güzergâhı üzerinde önemli bağlantı noktalarından birini teşkil etmektedir. Nitekim Ankara'nın Çorum, Samsun, Artvin, Yozgat, Kırşehir, Kayseri ile olan karayolu bağlantısı yanı sıra Kayseri, Niğde, Adana, Sivas, Malatya, Erzincan, Erzurum, Kars ile olan demiryolu bağlantısı da Kırıkkale üzerinden sağlanmaktadır²(Harita:1).

1925'lerde 12 hanelik bir köy iken 1929'da Belediyelik, 1944 yılında da ilçe olan Kırıkkale, küçük bir kasaba görünümünü almış; uzun yıllar Ankara'ya bağlı iken 21 Haziran 1989 tarih ve 3578 Sayılı yasa gereğince merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal (Başbakan iken) tarafından yapılan törenle İl statüsüne kavuşmuştur³.

Şehirlerin tarihi geçmişlerine bakıldığında Cumhuriyet döneminde ve günümüze yakın tarihlerde kurulan modern şehirlerin çoğunlukla sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir⁴. Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki gelişen süreçte savunma sanayiinin ne denli önemli olduğunun bilincinde olan yöneticiler tarafından ilk planlı dönemde sanayileşmenin ve dolayısıyla savunma sanayiinin devlet politikası halinde geliştirilmesi öngörülmüş; bu kapsamda 1921 yılında "Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü" kurulmuştur⁵. Savunma sanayiinin gelişmesi için Kırıkkale'de entegre bir silah sanayiinin kurulması hususu, ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınmış, bu görüş ve kararlar doğrultusunda başlatılan çalışmalar sonucu; 1924'de Ankara Hafif Silah ve Top Tamir

2-Kırıkkale'nin karayolu ve demiryolu ulaşım bağlantısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Gülyazı, *Kırıkkale Şehir Coğrafyası* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2004, s.77-86.

3-Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)*, DPT, Ankara 1983, s.61, 69-70;*Tarih İçinde Kırıkkale*, Kırıkkale Belediyesi Yayınları, Kırıkkale 2008, s.201-202; Serap Göre-S.Ebru Ekici-Metin Atar, *Kırıkkale Kültür ve Turizm Envanteri*, Kırıkkale Valiliği Yayınları, Kırıkkale 2013, s.28-29; <http://www.kirikkkale.gov.tr/tarihce> (E. T: 02.05.2020).

4-Atalay, a.g.e., s.156.

5-<https://www.mkek.gov.tr/tr/page.aspx?id=13>(Erişim Tarihi: 21.03.2020).

Atölyeleri, Fişek ve Marangoz Fabrikaları, 1928'de Kırıkkale Pirinç Fabrikası, 1928'de Kırıkkale Kuvvet Merkezi, 1929'da Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, 1931'de Ankara Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931'de Kırıkkale Çelik Fabrikası, 1935'de Ankara Gaz Maskesi üretimi için Mamak Gaz Maske Fabrikası, 1936'da Kırıkkale Barut, Tüfek ve Top Fabrikaları tesis edilmiştir⁶. Bu fabrikalar, kuruluşundan 1950'ye kadar "Askerî Fabrikalar" adı ile anılmış, daha sonra Sanayi Bakanlığı'na bağlı bugünkü Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun temelini oluşturmuştur⁷. Bu bağlamda Kırıkkale, Cumhuriyet dönemi savunma sanayiine bağlı olarak kurulmuş ve gelişmiş bir şehir karakteri sergilemektedir⁸.

Kronoloji itibarıyla Kırıkkale çevresinin tarihi geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte⁹ kent merkezi bir Cumhuriyet şehri olarak belirlediğinden Kırıkkale'ye bağlı ilçeler mimari miras bakımından daha zengin bir dokuya sahip iken¹⁰ şehir merkezindeki en önemli yapı konumunu da teşkil eden tren garıdır.

Endüstriyel gelişmeler sonucu ortaya çıkan modern kentlerin şekillenmesinde kuşkusuz ki demir yollarının çok büyük önemi bulunmaktadır. Nitekim Richard Trevithick tarafından 1804 yılında ilk lokomotifin icadı¹¹ ile birlikte demiryolu ulaşımı çalışmaları büyük bir ivme kazanmıştır. George Stephenson tarafından 1814'te yapılan Rocket adlı lokomotif ilk kez İngiltere'de 18 Eylül 1825'te Stockton ile Darlington arasında sefer yapmıştır¹². 1825 yılında İngiltere'de ilk yolcu trenlerinin çalışmaya başlamasıyla birlikte, demiryolu güzergâhı üzerinde yolcuların bekleme ve korunma ihtiyaçlarını karşılayacak

6- Atalay, a.g.e., s.66-67; <https://www.mkek.gov.tr/tr/page.aspx?id=13> (Erişim Tarihi: 21.03.2020).

7- Aydoğan Köksal, "Kızılırmak Doğusunda Ankara'nın Üç İlçe Merkezi", Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, Ankara 1962, s.171.

8- Atalay, a.g.e., s.61-87, 156; Gülyazı, a.g.t., s.19.

9- Kırıkkale'nin tarihi gelişimi ve coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Köksal, a.g.m., s.169-186; Mecit Yıldırım, *Tarihte Kırıkkale*, Öğretmenler Matbaası, Ankara 1966; Erdoğan Aslıyüce, *Her Yönüyle Kırıkkale*, Emel Matbaacılık, Kırıkkale 1974; Atalay, a.g.e., 1983; Mehmet Pehlivanlı, *Kırıkkale Çevre İncelemesi*, Cemilöğlü Yayınları, Ankara 1986; aynı yazar, *Kırıkkale*, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara 1992; Ömer Demir-A. Vural Örsdemir-Yakup Altın, *Her Yönüyle Kırıkkale*, Kırıkkale 1997; Ahmet Kankal, "Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân", Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM), S.9, Ankara 1998, s.225-239; *Kırıkkale İl Yıllığı*, 1999; Yakup Altın, *Bir Cumhuriyet Şehri Kırıkkale*, Kırıkkale Valiliği Yayınları, Devran Matbaacılık, Ankara 2002; Gülyazı, a.g.t., 2004; Ercan Vural, *Kırıkkale Şehri'nin Cumhuriyetten Günümüze Mekânsal Gelişimi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

10- Kırıkkale çevresindeki mimari eserlere yönelik başlıca çalışmalar için bkz., Yağmur Saluk, *Kırıkkale-Keskin'in Kültür Mirası Orta Anadolu'da Bir Belgeleme ve Koruma Çalışması*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016; Damla Özgür, *Kırıkkale'de Türk Devri Mimari Eserleri* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019; Elif Tosun, *Kırıkkale Keskin İlçesindeki Türk Mimari Eserleri* (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

11- Serhan Yücel-Murat Taşar, "Demiryolunun Stratejik Önemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyaseti", Vakıf-Üniversite-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches, Y.1, No.1, Mart 2016, s.297.

12- Sadi Borak, "Demiryollarının Tarihi", Hayat Tarih Mecmuası, S.12 (98), 1969, s.82; Mehmet Özdemir, "Tren Gelir, Hoş Gelir, Kara Trenin Hikâyesi", Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C.23, S.1, 2012, s.118.

istasyon binalarının yapımına gereksinim duyulmuştur¹³. Modern anlamda ilk demiryolu İngiltere’de Liverpool ve Manchester arasında, Amerika’da ise Baltimore ve Ohio arasında inşa edilmiştir. Bu kapsamda, dünyadaki ilk istasyon binalarının 1830 yılında inşa edilen İngiltere’deki Crown Street ile Amerika Baltimore’daki Mount Clare istasyon binası olduğu bilinmektedir¹⁴.

19. yüzyılın en önemli stratejik araçlarından biri olan demiryolları, önce kitle ulaşımı ve nakliye de kullanılmış, daha sonra sömürge siyaseti güden güçlerin vazgeçemediği bir araca dönüşerek kısa sürede dünyanın birçok bölgesinde demiryolları inşa edilmiştir¹⁵.

Ekonomi ve sanayileşmede demiryolunun önemini çok iyi kavrayan ve bunu büyük bir fırsata dönüştüren emperyalist batı ülkeleri için Osmanlı toprakları da çok cazip bir merkezdi ve burada geniş nüfus alanları elde etmenin en etkili yolu demiryolu yapımından geçmekteydi¹⁶. Öte yandan İngilizlerin sömürgeleri olan Hindistan’a ulaşabilmesinin en kolay çözümü de yine demiryolu idi ve bu kapsamda Osmanlı coğrafyasında ilk olarak İngilizler tarafından 1856 yılında Mısır’daki İskenderiye-Kahire demiryolu hattı ulaşıma açılmıştır¹⁷. Osmanlılar da zaman içerisinde Batıdaki bu gelişmeleri takip etmiş, büyük bir ivme kazanan demiryolu sisteminin, ulaşım yanı sıra ekonomi, üretim, askeri ve siyasi alanda birçok probleme çözüm olacağını kavramıştı. Özellikle Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamit dönemlerinde devletin önemli bir politikası haline gelmiştir¹⁸. Ancak o dönem itibarıyla demiryolu yatırımlarını finanse edecek yeterli bütçe ve bu işi yapabilecek deneyimli teknik elemanın bulunmayışı, Hicaz müstesna olmak üzere Osmanlı demiryolları imtiyazlarının tamamı ile İngiliz, Alman ve Fransız şirketlerine verilmesine yol açmıştır¹⁹. Nitekim Anadolu’daki ilk demiryolu çalışmaları da Sultan Abdülaziz hamiliğinde İngiliz gruba verilen imtiyaz kapsamında 22 Eylül 1856’da temeli atılan ve 1866’da işletmeye açılan İzmir-Aydın hattı ile başlamış²⁰ ve sonrasında hızla devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamit, iletişim ve ulaşım alanına yapılacak yatırımın iç ve dış tehditlerin bertaraf edilmesinde önemli bir yeri olduğunun farkına varmış, tesis ettiği telgraf hatları ve demiryolu ağları ile merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır²¹. En fazla demiryolu inşasının Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde gerçekleştirildiği

13-Selen Durak, “19. Yüzyılda Geniş Açıklıklı Çatı Strüktürlerinin Gelişiminde Demiryolu İstasyon Binalarının Önemi”, 6. Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi-Görük- le Kampüsü-Bursa, 12-13 Nisan 2012, s.2.

14-Durak, a.g.m., s.2.

15-Yücel-Taşar, a.g.m.,s.336.

16-İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.6; Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Mücadelesi*, Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.7.

17-Özyüksel, a.g.e., s.7.

18-Metin Hülügü, “*Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış*”, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.26.

19-Hülügü, a.g.m., s.27; Özyüksel, a.g.e., s.7.

20-Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.39.

21-Hülügü, a.g.m., s.37.

görülmektedir.

Cumhuriyet öncesinde ülkede tamamı yabancı sermaye ile inşa edilmiş 4112 km demiryolu bulunmaktaydı²². İmparatorluk sonrası yabancı sermaye ile inşa edilen bu hatlar yeni Cumhuriyete kalmış, hatların bir kısmı milli mücadele yıllarında, bir kısmı da ilerleyen yıllarda satın alınarak millileştirilmiştir²³.

Anadolu'da Milli Mücadele başlarında; Anadolu Demiryolu, Bağdat Demiryolu, Mersin-Adana Demiryolu, İzmir-Aydın Demiryolu, İzmir-Afyon Demiryolu, İzmir-Bandırma ve Mudanya-Bursa demiryolları bulunmaktaydı²⁴. Osmanlı'dan kalan demiryollarının büyük bir kısmı batı bölgelerinde yer aldığı için yurdun orta ve doğu bölgelerinin merkez ve sahil ile bağlantısını sağlamak amacı ile öncelikle Ankara-Sivas ve Samsun-Sivas hatlarının inşasına karar verilmiştir. 23 Mart 1924 tarih ve 449 sayılı kanunla bu hatların beş senede tamamlanması için 65 milyonluk ödenek ayrılmış ve her iki hattın inşasına Ankara ve Samsun'dan başlanmıştır²⁵.

Kırıkkale'nin de üzerinde yer aldığı Ankara-Kayseri-Sivas hattı son derece önemlidir. Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan bu hat aynı zamanda askerî bir fonksiyon da üstlenmiştir. 380 kilometrelik Ankara-Kayseri ve 222 kilometrelik Kayseri-Sivas etaplarından oluşan hat; Ankara-Yahşihan-Yerköy-Kayseri ve Şarkışla yoluyla Sivas'a ulaşıyordu. Hat üzerinde 23 tanesi Ankara-Kayseri ve 3 tanesi de Kayseri-Sivas arasında olmak üzere 26 adet tünel yapılmıştır²⁶. Türk müteahhitler tarafından tesis edilen bu hat 1924 yılı bütçesinden ayrılan ödenekle devam etmiş, Ankara-Yahşihan arasındaki 86 km'lik bölüm 17 Nisan 1925'te, Yahşihan-Yerköy arasındaki bölüm 20 Kasım 1925'te tamamlanmış, tamamı ise 30 Ağustos 1930 tarihinde açılmıştır²⁷. Bu kapsamda Kırıkkale İstasyonu'nun da Yahşihan Garı'ndan kısa bir süre sonra hizmete girdiği ve bundan sonraki süreçte "Ara İstasyon"²⁸ niteliğinde önemli bir fonksiyon üstlendiği görülmektedir.

Çalışmamızda bir Cumhuriyet Dönemi eseri olan Kırıkkale Tren Garı plan, malzeme ve mimari özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak, şehrin gelişimindeki etkisi yanı sıra Anadolu Türk Mimarisi içerisindeki yeri ve önemi vurgulanacaktır.

22-Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde...*, s.6; Özyüksel, a.g.e., s.36-38.

23-Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde...*, s.6; Özyüksel, a.g.e., s.40-47.

24-Mukaddes Arslan, "*Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular*", Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.49.

25-Oğuz Uçar, *1923-1933 Yıllarında T.C. Devleti Demiryolları Politikası* (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989, s.25; Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2006, s.98.

26-Yücel-Taşar, a.g.m., s.332.

27-Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde...*, s.75-77; Yücel-Taşar, a.g.m., s.332-333; As, a.g.t., s.98.

28-Trenlerin her iki yönde de geliş gidişine imkan sağlayan, aynı anda olabildiğince çok trenin hareket edebilmesine uygun hatların banalize edildiği istasyonlara verilen addır. Bilgi için bkz., Haştemoğlu, a.g.t., s.46.

1. KIRIKKALE TREN GARI

Eser, Fabrikalar Mahallesi'nde Millet Bulvarı'nın güney yanındaki düz bir alan üzerinde²⁹ yer almaktadır (Res.1). Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 30.03.2007 tarih ve 2254 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Kuzeyinde şehrin ana arter niteliğini taşıyan ve Ankara-Samsun karayoluna kadar istasyona dik uzanan Atatürk Bulvarı, doğusunda şehre kimliğini kazandıran Kaletepe, güneydoğusunda MKE Pirinç Fabrikası, güneyinde MKE Mühimmat Fabrikaları, güneybatısında MKE Ağır Silah-Çelik Fabrikası ile MKE Barut Fabrikası yer almaktadır. Halen mevcut durum itibarıyla Kırıkkale İl Emniyet Müdürlüğü, Kırıkkale Belediyesi ve Kırıkkale Adalet Sarayı da gar binasının yakın çevresine konumlanmış vaziyettedir.

İnşa tarihini belirten herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte, kayıtlara geçmiş belgelerde³⁰ 1925 yılında inşa edildiği belirtilmektedir. Öte yandan üzerinde ayrıntıları ile duracağımız plan, malzeme ve mimari özellikleri de aynı döneme işaret etmektedir. İnşasından sonraki süreçte tarihini belirlemediğimiz dönemlerde çeşitli müdahaleler görmüş, yetersiz kalması üzerine her iki yana doğru kısmen genişletilmiştir. Günümüzde sağlam vaziyette halen hizmete devam etmektedir.

Eser, mevcut durum itibarıyla her biri dikdörtgen plana sahip birbirine bitişik üç kütle halinde uzanmaktadır (Çiz.1). Ortadaki ana kütle diğerlerine göre daha küçük bir bina olmakla birlikte iki katlı yapısı itibarıyla hâkim görünüşlüdür. Doğudaki bina hepsinden daha geniştir ve ana yapı dikkate alındığında kuzeyde kısmen taşıntılı güneyde ise biraz içerlek bir kütleyle sahiptir. Batı yandaki bina ise güneyde doğudaki bina ile aynı hizada uzanırken, kuzeyde ana kütlede biraz içerlektir. Güneyde istasyona paralel uzanan raylar ve peronlar, kuzeyde ise küçük ve dar bir avlusu vardır.

Halen mevcut durum böyle olmakla birlikte ulaşılabilen eski fotoğraflardan ve cephelerdeki izlerden yan kütlelerin zaman içerisinde çeşitli ilavelerle genişletildiği ve bir takım müdahalelerle günümüzdeki şeklini aldığı anlaşılmaktadır (Res.2). İstasyonun fonksiyon itibarıyla ilk başlarda yeterli olduğu, ancak fabrikaların inşasıyla birlikte şehrin zaman içerisinde devamlı gelişerek nüfusun da artması üzerine yan kütlelerin ihtiyacı karşılayabilmek amacı ile genişletildiği yine eski fotoğraflardan³¹ belirlenebilmektedir (Res. 3-4). Müdahalelerin tarihleri tam kestirilemese de günümüzdeki halinin 1970'li yıllarda da aynı olduğu söz konusu fotoğraflardan anlaşılabilir ve ilk genişletme çalışmalarının inşasından kısa bir süre sonra yapıldığı tahmin edilmektedir³². Bu müdahaleler yeri

29-Yapı, 621 Ada ve 5 parselde yer almaktadır.

30-*Demiryolları Mecmuası*, Cumhuriyetin 10. Yılı Özel Sayısı, C.9, S.104/105, 29.X.1933, s.545.

31-Arşivini açarak fotoğrafları bizimle paylaşma nezaketi gösteren kıymetli Ahmet Yaman beyefendiye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

32-Çalışmayı yaptığımız sırada DDY arşivi tadilatla bulunduğuundan eserle ilgili bilgi edinebileceğimiz herhangi bir arşiv vesikası temin edilememiştir. İncelemelerimiz esnasında gösterdikleri ilgi ve yardımlardan dolayı gar müdürlüğüne sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

geldikçe ayrıntıları ile açıklanacaktır.

İnşa malzemesi kaba yonu-kesme taş, kiremit ve ahşaptır. Duvarlar kaba yonu ve kesme taşlarla yığma tekniğinde örülmüş, örtü sisteminde Marsilya tipi kiremitler, kapı ve pencere kanatları ile doğramalarında ise ahşap malzeme kullanılmıştır.

Cepheler, son derece sade görünüşlü olmakla birlikte kapı ve pencere açıklıkları ile kütlelerin köşe bağlantılarındaki vurgulu taş düzenlemesi bu masifliği kısmen gideren unsurlardır. Bütün duvarlar çimento harcı ile sıvanarak yüzeylerine sarı badana yapılmıştır (Res.1).

Ortak ana kütle üç, doğu ve batı yandaki kütleler ise iki kademeli bir görünüş sergiler. Ana kütle iki katlı yapısı ile diğerlerinden daha yüksek ve daha hâkim bir düzenlemeye sahiptir (Res.5). Birinci kademeyi teşkil eden alt kat hizmet binası, ikinci kademeyi teşkil eden üst kat ise lojman niteliğinde düzenlenmiştir. Kuzey ve güneye yönelen cephelerde birer balkon yer alır ve bunlar aynı zamanda her iki kademeyi birbirinden ayıran unsurlardır. Güneydeki balkon cephe boyunca uzanırken kuzeydeki balkon, cephenin batıya doğru yarısına kadar uzanır. Her iki balkon da betonarme kuruluşudur ve çubuk demirlerle yapılmış basit birer korkuluğa sahiptir. Üçüncü kademe Marsilya tipi kiremitle kaplı kırma çatılı örtü sisteminden ibarettir ve çatı uzantısı dört yönde de kısmen taşırılarak birer saçak oluşturulmuştur.

Cephelerde simetrik bir görünüş hâkimdir. Güney cephede kapı ve pencere açıklıkları cephe eksenine göre simetrik bir düzenleme ile yerleştirilmiştir. Alt katta iki kenarda birer kapı, ortada ise bir pencere açıklığı mevcuttur. Hepsi de sivri kemerli bu açıklıklarda kısmen taşıntılı rüstik taşlar kullanılmış, sövelerde taşların bir büyük bir küçük alternatif dizilmesiyle bir hareketlilik kazandırılmış ve kemer kenarları biraz daha taşırılarak bir çerçeve teşkil edilmiştir. Ayrıca kemer üzenlerinden itibaren ön yüzü düz alt kısmı profilli birer korniş cephe boyunca uzanarak görünüşe zenginlik kazandırmıştır (Res.6). Kuzey cephede de aynı düzen tekrar edilmekle birlikte, farklı olarak batı kenara yakın konumla yan yana yerleştirilmiş kare biçimi iki küçük pencere açıklığı daha mevcuttur. Ayrıca bu cephede doğu yandaki kapı, diğerine göre daha geniş bir açıklığa sahiptir (Res.7). İkinci katta, güney cephede eksende boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığı ile iki yanında eşit aralıklarla yerleştirilmiş boyuna dikdörtgen birer pencere açıklığı görülmektedir (Res.5). Kuzey cephede ise doğu kenara yakın konumlu ve balkona irtibatlı bir kapı açıklığı ile eksende ve onun hemen batı yanında birer pencere açıklığı mevcuttur (Res.7).

Ana kütlelerin doğu ve batı cepheleri, bitişik nizam diğer binalar nedeni ile tam seçilememekle birlikte, çatı seviyelerinden itibaren yükselen kısımlarında doğu cephede güney kenara yakın konumla bir, batı cephede ise eş aralıklı iki pencere açıklığı görülebilmektedir. Ancak, doğu cephede eski halinde iki pencere açıklığının mevcudiyeti tespit edilebilmekle birlikte, kuzey uçtaki pencerenin daha sonraki onarımlar sırasında kapatıldığı anlaşılmaktadır (Res.2). Bu pencereler de ikinci kattaki diğer pencerelerle aynı görünüşü yansıtmaktadır. Cephelerde bütün köşe bağlantıları rüstik taşlarla kısmen

taşırılarak vurgulanmıştır. Ayrıca alt seviyedeki kapı ve pencere üzengileri hizasınca uzanan korniş ile aynı görünüşte bir silme, ana kütle duvarlarının üst kenarları boyunca binayı çepeçevre kuşatmaktadır (Res.7). Ana kütlelinin aslı halini tamamen koruyarak günümüze ulaştığı eski fotoğraflardan anlaşılabilir.

Doğu ve batı yandaki kütleler, alt kademesi beden duvarları, üst kademesi Marsilya tipi kiremitlerle kaplı örtü sisteminden ibaret iki kademeli bir yapıya sahiptir. Doğudaki kütle kırma çatı ile örtülü iken batıdaki kütlelinin batıya bakan dar kenarı tepe mahyasına yakın bir hizada kırılarak yarım kırma çatı teşkil edilmiştir. Her iki kütle, cephe tasarımı, kapı ve pencere açıklıkları gibi unsurlar bakımından ana kütle ile benzer özellikler sergilemesinin yanı sıra düzen itibarıyla desimetrik birer görünüş yansıtırlar.

Doğu yandaki binanın ilk inşasında, esasen kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, çatısız küçük bir kütle halinde inşa edildiği, güney cephesinde şu an kapı olan açıklığın esasen bir pencere olduğu ve buradan itibaren kütlelinin sona erdiği; bu kütlelinin doğu cephesinde ise kuzey kenara yakın bir kapı ile güney kenara yakın bir pencere açıklığının mevcudiyeti eski fotoğrafta açıkça görülebilmektedir (Res.2). Ancak bu ünite zaman içerisinde ihtiyaçlar çerçevesinde doğuya doğru genişletilerek günümüzdeki şeklini almıştır. Mevcut durum itibarıyla doğudaki bina kütlelinin kuzey cephesinde dört kapı, iki pencere açıklığı (Res.8); güney cephesinde beş kapı, bir pencere; doğu cephesinde ise iki pencere açıklığı (Res.1) görülmektedir. Tamamı da sivri kemerli ve cephe eksenine göre simetrik düzenli bu açıklıklardan, kuzeydeki pencerelerden biri doğu kenara, diğeri batı yandaki iki kapı açıklığının arasına; güney cephedeki tek pencere ise yine batı yandaki iki kapı açıklığının arasına yerleştirilmiştir. Pencere açıklıklarına ait kemerlerin üst kenar hizaları kapı açıklıklarına göre biraz daha alçak seviyededir. Bu açıdan bakıldığında güney cephenin doğu kenarındaki mevcut kapı, pencerelerle aynı seviyede ve yaklaşık aynı genişlikte bir açıklığa sahiptir ve bu da daha önceleri pencere iken sonradan kapıya dönüştürülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Doğu yandaki bu kütlelinin, ana kütlelenin itibaren kuzeye doğru taşıntılı batı cephesinde enine dikdörtgen küçük bir pencere açıklığı daha mevcuttur (Res.7). Ana kütledeki kapı ve pencere üzengileri hizasınca uzanan korniş ile aynı görünüşte bir silme, bu kütlede de aynen tekrar edilmiş ve cephelere bir hareketlilik kazandırılmıştır. İlave kısımlardaki cephe düzenlemelerinin eserin aslı haline tamamen uygun yapıldığı da rahatlıkla anlaşılabilir.

Batı yandaki bina kütlelinin de doğudaki gibi bazı ilavelerle genişletildiği yine eski fotoğraflardan tespit edilebilir. Daha önceki halinde ana binaya bitişik olmak üzere yan yana üç açıklıklı bir yapıdan ibaret iken (Res.3) batıya doğru uzatılmış ve günümüzdeki şekline dönüştürülmüştür. Halen mevcut kütle cephe, kapı ve pencere düzenlemeleri bakımından diğerleriyle benzer özellikler sergilemekle birlikte bazı farklılıkları da mevcuttur. Kuzeyde üç kapı, üç pencere; güneyde dört kapı, üç pencere; batı cephede ise bir kapı açıklığı görülmektedir. Kuzey cephedeki açıklıklardan doğuya doğru ilk üçü kapı diğerleri penceredir (Res.9). Güney cephede ise batıdan doğuya doğru bir pencere, üç kapı, bir pencere, bir kapı ve bir pencere şeklinde sıralanmaktadır (Res.10). Pencerelerden batı uçtaki boyuna, doğu uçtaki enine dikdörtgendir. Diğer kapı ve pencerelerin tamamı

basık kemerli birer açıklığa sahiptir. Batı cephede ise eksene yerleşik boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığı bulunmaktadır (Res.9). Kapı ve pencere açıklıklarına dikkatlice bakıldığında eserin genişletilmesinden başka zaman içerisinde çeşitli müdahalelere uğradığı anlaşılabilmektedir. Zira yapının diğer kütlelerindeki pencere açıklıklarına ait alt sövelerin önündeki profilli taşlar buradaki pencerelerde mevcut değildir ve onların yerine basit birer taş yerleştirilmiştir. Güney cephede özellikle doğu yandaki kapı açıklığı esasen bir bütün iken sonradan örülerek kapatılmış ve içerideki helâ ile irtibatlı bir pencere ve kapı açıklığına dönüştürülmüştür. Batı cephedeki kapı açıklığında da müdahale izleri açıkça görülmektedir. Burada yine önceki halinde profilli taşlarla kuşatılmış basık kemerli bir açıklık mevcutken sonradan örülme suretiyle boyuna dikdörtgen yeni bir kapı açıklığı teşkil edilmiştir. Bu kütlede cephe kuruluşu ile kapı ve pencere açıklıklarındaki taşıntılı rüstik taşlar, diğer kütlelerdekiyle aynı görünüşü sergilemesine rağmen açıklıkların basık kemerli yapılması ve üzengi hizaları boyunca uzanan kornişin burada uygulanmaması dikkat çekici farklılıklar olarak belirlemektedir.

İç mekânların aslı halleri ve taksimatı hakkında kesin bilgiler vermek pek mümkün görünmemektedir. Ancak fonksiyon bakımından yine aynı görevlere hizmet ettiği söylenebilir. Mevcut durum itibarıyla ortadaki ana kütle yine iki katlı bir kuruluşa sahiptir. Alt katı idarî birimler, üst katı ise yine idarî büro ve kısmen lojman olarak kullanılmaktadır. Alt kat doğu-batı yönünde dikdörtgen bir kütleye sahiptir. Bu kütle öncelikle kendi içerisinde doğu-batı yönünde örülen bir ara duvarla iki üniteye ayrılmış, kuzeydeki ünite üç, güneydeki ünite ise iki bölüme ayrılmıştır. Güneydeki ünitelerin ikisi de doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır ve batıdaki daha büyük olan hacim gar müdür yardımcısı odası (Res.11), diğeri güvenlik işlevi ile kullanılmaktadır. İdarî büro güney duvarda yer alan bir kapı ve pencere, güvenlik odası ise sadece kapı açıklığına sahiptir. Kuzeydeki mekânlardan yandakiler doğu-batı; ortadaki kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır ve onlardan biraz daha küçüktür. Batı yandaki bölüm esasen lojmanla irtibatlı merdiven evinden ibarettir, ancak kuzeybatı köşesine doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı küçük ve dar bir helâ ünitesi yerleştirilmiştir (Res.12). Kuzeydeki bir kapı açıklığından girilen mekânda, merdiven kütleleri güney duvar ortasından itibaren, batı ve kuzey duvarlara bitişik olarak U şeklinde yükselmektedir. Helâ ünitesinin kapı açıklığı güney duvarında eksenden biraz doğuya kaydırılarak yerleştirilmiştir. Kuzey duvarında da iki küçük pencere açıklığı mevcuttur. Diğer iki ünite aslında bir bütün olarak tasarlanmakla birlikte, kuzeye doğru uzanan bir duvarla ikiye ayrılmış ve bu duvarın kuzey kenarındaki boyuna dikdörtgen bir açıklıkla da irtibatları sağlanmıştır. Çalışanlar tarafından dinlenme ünitesi olarak kullanılan mekâna doğudaki bölümün ekseninde yer alan bir kapıdan girilmektedir, ayrıca ortadaki bölümün kuzey duvar eksenine de bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir.

Ana kütlelerin üst katı üç oda, bir salon teşkiliyle lojman niteliğinde düzenlenmiş olmakla birlikte günümüzde hem lojman hem de idarî ofis olarak kullanılmaktadır (Res.13).

Doğu yandaki kütle, ana hatları ile kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı üç üniteye ayrılmıştır. Bu ünitelerden, ana kütleyle bitişik olan batı yandaki hacim, aslında eski fotoğrafta (Res.2) yapının ilk halinde de mevcudiyeti görülebilen kütlelerdir. Aslı halindeki

taksimatını bilemediğimiz bu kütle, günümüzde kendi içerisinde birbiri ile irtibatlı olmak üzere kuzeyde iki, güneyde üç bölüme ayrılmıştır. Kuzeydeki bölümlerden batı yandaki doğu-batı yönünde dikdörtgen, doğu yandaki ise kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı küçük bir hacimdir. Burası da yine ana kütle için kuzey yanında yer alan dinlenme mekânı gibi bir bütün olarak tasarlanmış, aynı tarz bir duvar ve kapı açıklığı ile ikiye ayrılmış ve aynı fonksiyonla kullanılmıştır (Res.14). Küçük mekânın kuzey duvar ekseninde bir pencere, büyük mekânın kuzey duvarında doğu kenara yakın bir kapı ile batı duvarında küçük bir pencere açıklığı mevcuttur. Ayrıca burada güney duvarın doğu kenarına yakın konumla güney yandaki ünite ile irtibatlı boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığı daha vardır. Güney yandaki mekânlardan batı taraftaki kuzey-güney yönünde dikdörtgendir ve hem daha geniş hem de diğer ikisi ile aynı uzunluğa sahiptir. Doğu taraftaki bölümler ise arka arkaya yerleştirilmiş kuzeydeki doğu-batı, güneydeki kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı birer hacimdir. Batıdaki büyük mekân hareket memurluğu (Res.15), doğudaki ünitelerden güney yandaki vezne, bunun hemen kuzeyindeki küçük ünite ise bir hol niteliğinde kullanılmaktadır. Hareket memurluğu odasının doğu duvarının kuzey kenarına yakın konumla yerleştirilen bir kapı açıklığından hole, holün güney duvar eksenindeki bir kapıdan da vezne ünitesine geçiş sağlanmaktadır. Holde kapılardan başka herhangi bir açıklık mevcut değildir. Hareket memurluğunun güney duvarında doğu kenara yakın bir kapı, vezne ünitesinin güney duvar ekseninde bir pencere ile doğu duvarında da doğu yandaki bekleme salonu ile irtibatlı büyük bir açıklık mevcuttur. Binanın eski halini gösteren fotoğraftan (Res.2) hareket memurluğunun güney duvarında yer alan kapıdan itibaren doğu yandaki ünitenin bu kütlede ibaret olduğunu, doğu cephede görülen pencere açıklığının vezne açıklığına dönüştürüldüğünü ve yine bu cephede görülen kapının da genişletmeler sırasında örülerek kapatıldığını söylemek mümkündür. Doğudaki kütle için orta bölümü diğer ikisinden daha büyüktür. Halen bekleme salonu işlevi gören mekânın kuzey ve güney duvarında simetrik düzenli üçer kapı açıklığı ile batı duvarında gişe penceresi yer alır (Res.16). Mekânın kuzey doğu köşesi, yakın tarihlerde ince sunta levhalarla bölünerek küçük basit bir mescit teşkil edilmiştir. Doğu kenardaki ünite gar müdürlüğü olarak kullanılan bir hacimdir (Res.17). Güney duvarında batı kenara yakın bir kapı açıklığı ile bunun tam karşısında bir pencere ve doğu duvarında yine iki pencere açıklığı mevcuttur.

Batı yandaki kütle kendi içerisinde altı bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Birinci bölüm, en batıdaki kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı küçük mekândır ve elektrik odası olarak işlev görmektedir. Bu bölümün batı duvarında kapı, doğu ve güney duvarında ise birer pencere açıklığı yer alır. İkinci bölüm doğu-batı yönünde dikdörtgen planla uzanan büyük bir ünite ve ambar fonksiyonu ile kullanılmaktadır (Res.18). Kuzey ve güney duvarlarında simetrik düzenli basık kemerli üçer kapı açıklığı yer alır. Doğu duvarında eksene yerleşik enine dikdörtgen büyük bir pencere açıklığı ile bunun hemen kuzeyinde üçüncü ve dördüncü bölümlere geçiş sağlayan boyuna dikdörtgen bir kapı açıklığı görülür. Üçüncü ve dördüncü bölümler esasen tek bir hacimden ibaret olmakla birlikte kuzey ve güney duvarlarının yaklaşık ekseninde yer alan duvara bitişik birer ve tam ortaya yerleşik serbest konumlu bir ayak ile bölüntüye uğratılmıştır (Res.19). Bölüntülü bu iki odanın kuzey duvarlarında birer pencere yer alır. Batı yandaki odanın güney duvarında

bir pencere daha mevcuttur. Doğu yandaki oda L şeması sergilemektedir. Bunun doğu yanında boyuna dikdörtgen planlı beşinci bölüm; güney yanında ise doğu-batı yönünde uzanan ve aynı zamanda beşinci bölümün güney duvarını da teşkil eden altıncı bölüm yer almaktadır. Beşinci bölümün kuzey duvarında bir pencere, batı duvarında eksenden biraz güneye kaydırılarak yerleştirilen ve dördüncü bölümle irtibatlı bir kapı ile bunun hemen kuzeyinde bir pencere açıklığı görülür. Üç, dört ve beşinci bölümlerin dışa açılan herhangi bir kapısı yoktur, bu mekânlara irtibat yalnızca ikinci bölümün doğu duvarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Dolayısı ile bu ünitelerin bir bütün olarak tasarlandığı ancak zamanla tadilata uğradığı anlaşılmaktadır. Altıncı bölüm, esas itibarıyla batı yandaki bu kütlelin güneydoğu köşesine yerleşik, kendi içerisinde üç bölümlü bir düzenlemeye sahip olan helâ ünitesidir. Helânın güney duvarındaki girişi sağlayan basık kemerli açıklık daha önce de belirttiğimiz gibi sonraki müdahalelerde değiştirilerek bir pencere ve dar bir kapı açıklığına dönüştürülmüştür. Ayrıca bunun doğu yanında üst seviyede küçük bir pencere açıklığı daha bulunmaktadır.

Eski fotoğraflardan (Res.2-3) batıdaki bu kütlelin de genişletildiği açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu fotoğraflara bakıldığında, ortadaki ana kütlede güney cephe itibarıyla üç büyük açıklık görülmekte ve batı yandaki kütlelin bundan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca binanın batı tarafında takriben 10-15 m. mesafe ile başka bir yapı daha görünmekte ve buranın da o dönemdeki ambarı olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, 1970'li yıllara ait fotoğraflarda (Res.4) yapının günümüzdeki görünüşünü yansıttığı ve genişletme çalışmalarının daha önceki dönemlerde gerçekleştirildiği de ortaya çıkmaktadır.

Eserin iç mekân teşekkülünde benzer özellikler mevcuttur. Özellikle bütün kapı ve pencere açıklıkları dış kütle tertibindeki görünüşün aynısını yansıtmaktadır. İç mekâna ait kapılar ise boyuna dikdörtgen basit birer açıklıktan ibarettir. Duvarlar çimento harcı ile sıvanarak sarı; tavanlar da ana kütle ile doğudaki kütlede aynı şekilde sıvanarak yüzeylerine beyaz badana yapılmış; zeminler ise kare biçimi fayanslarla kaplanmıştır. Batıdaki ünitenin örtü sistemi ise ahşap malzemeli yarım kırma çatı ile sağlanmıştır. Kapı ve pencere açıklıklarında düz yüzeyli ahşap doğramalar kullanılmış, ayrıca kapı kanatlarının üst kısım doğramaları boyuna dikdörtgen çerçeveler oluşturacak şekilde tasarlanarak camekânla kapatılmıştır. Batı yandaki ambar kısmına ait kapılarda ise enli tahtaların yan yana sıralanması ile büyük birer çift kanat teşkil edilmiş ve açıklığın iç tarafına yerleştirilen iki yana doğru yatay hareket eden raylı bir sistemle açılıp kapanmaları sağlanmıştır (Res.18).

2.DEĞERLENDİRME

Modern kentlerin tarihi incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun sanayi devrimleri sonucu ortaya çıktığı ve devletlerin endüstri politikaları çerçevesinde hızla geliştiği izlenmektedir. Bu kapsamda Kırıkkale'nin pek çok fabrika ile birlikte konumuzu teşkil eden gar binasının da inşasıyla tamamen bir sanayi şehri olarak doğduğu ve hızlı bir kentleşme gösterdiği

söylenbilir. Şehrin kuruluşundaki ana etken kuşkusuz ki ülkemizin savunma sanayiinin temelini teşkil eden MKE Kurumu fabrikalarının inşasıdır. Kırıkkale Tren Garı daha önce bahsettiğimiz fabrikalardan kısa bir süre önce, 1925 yılında bir ara istasyon niteliğinde inşa edilmiş ve fabrikalara malzeme teminatı, üretim sürecinin yönetimi, silah ve mühimmat yanı sıra her türlü yiyecek-giyecek eşyası, gübre ve kömür sevkiyatı gibi fonksiyonlar bu istasyon üzerinden yürütülmüştür. Şehir öncelikli olarak bu çevrede kurulmuş (Res.2-4), fabrika personeli ve işçileri ile demiryolu personeli lojmanlarından oluşan bölge İstasyon ve Fabrikalar Mahallesi adını almıştır³³. İstasyon ve fabrikalar, Kırıkkale'yi çevresine nazaran önemli bir merkez haline getirmiş, çok çeşitli yerlerden işçi ve göç akınına sebep olmuştur³⁴. Halen Fabrika Mahallesi adıyla anılan bölge kurulduğu yıllarda kırsal bir görünüş sergilemekte iken şehir geliştikçe kırsal karakterden uzaklaşmaya başlamış ve zamanla yetersiz kalması üzerine etrafında pek çok yeni mahalle oluşmuştur³⁵. Nitekim 1931-1945 yılları arasında Yenidoğan, Ovacık, Hüseyin Kahya, Tepebaşı, Gürler ve Kurtuluş Mahalleleri kurulmuş; nüfusun hızla artması sonucu 1945-1955 yılları arasında da Yaylacık, Çallıöz, Güzeltepe, Kaletpe ve Sanayi Mahalleleri ortaya çıkmıştır³⁶.

Demiryolları, o dönemlerin en önemli ulaşım aracı idi ve özellikle sanayi bölgelerinde tesis edilen istasyonlar ana arter olarak şehrin kalbi niteliğini teşkil ediyordu. Kırıkkale Tren Garı'nın da aynı fonksiyonu üstlendiği gözlenmektedir. Halen dahi faaliyetine devam eden fabrikalar yanı sıra Kırıkkale İl Emniyet Müdürlüğü, Kırıkkale Belediyesi, Kırıkkale Adalet Sarayı ve eğitim yapıları gibi şehrin en önde gelen resmi binaları da gar çevresine yakın konumdadır. Hatta eski hastaneler de yine aynı bölgede yer almakta idi. Dolayısı ile istasyon tesisinin şehrin kuruluşu ve gelişimine büyük bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Tarihsel, ekonomik ve politik ortam değerlendirildiğinde demiryolu hattı üzerinde yer alan yolcu binalarının, buldukları coğrafyanın askerî ve ticarî önemlerine göre inşa edildiği, gar binası, ambar, depo ve konaklama birimi gibi muhtelif ünitelerin plan ve projelerinin asker ve mal taşıma kapasitesine göre tasarlandığı³⁷ görülmektedir.

Kırıkkale gar binası, birbirine bitişik üç kütle halinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planla uzanır. Duvarlar, kaba yonu-kesme taş kullanılarak yığma tekniği ile örülmüş ve bütün yüzey sıvanarak üzerine de sarı badana yapılmıştır. Örtü sisteminde hepsi Marsilya tipi kiremit kaplı olmak üzere kırma çatı kullanılmıştır. İç mekân itibarıyla batı kütle ahşap malzemeli kırma çatıya sahip iken diğer bölümler betonarme düz tavanlıdır. Ortadaki ana kütle yandakilere göre iki katlı ve daha hâkim olarak tasarlanmıştır. Alt kat idarî

33-Köksal, a.g.m., s.171; Atalay, a.g.e., s.62-65, 82.

34-Atalay, a.g.e., s.71-79, 156. Bu cihette Kırıkkale'ye gelerek yerleşen ve uzun yıllar Kuvvet Merkezi'nde işçi olarak hizmet veren ve işe gelip giderken yine bu istasyonu kullanan merhum babam Zekeriyya Çerkez'i rahmet, saygı ve şükranla anıyorum.

35-Köksal, a.g.m., s.171; Vural, a.g.t., s.49-50.

36-Köksal, a.g.m., s.171

37-Sercan Özgencil Yıldırım, "Anadolu ve Bağdat -C.F.O.A- ve Bağdat-Halep-Nusaybin -B.A.N.P Demiryolu Şirketleri Yolcu Binaları Tip Projeler", Beykent University Journal of Science and Engineering, S,5, Ankara 2012, s.75.

büro, güvenlik odası ve dinlenme mekânlarından, üst kat ise lojmandan müteşekkildir. Batısında yükleme merkezi olarak da kullanılmış ambar, elektrik odası, helâ; doğusunda hareket memurluğu, gişe, bekleme salonu ve yine idarî bürolar mevcuttur.

Anadolu demiryolları üzerindeki istasyonların önemli bir kısmının Almanlar tarafından tesis edildiği bilinmektedir. 1890 yılına ait bir belgeye göre Almanların inşa ettikleri istasyonları dört sınıfa ayırdıkları anlaşılmaktadır³⁸. Bu kapsamda Kırıkkale Tren Garı, her ne kadar Türk mühendisler tarafından inşa edilmiş olsa da tipoloji itibariyle Almanların 3. tip istasyon planına benzeyen giriş bölümü iki, yan bölümleri tek katlı garlar sınıfınd³⁹ değerlendirilebilir. Genellikle önemli istasyonlarda tercih edilen⁴⁰ bu tipte ortadaki ana kütleler iki, yan kütleler tek katlıdır. Ana kütlelerin ikinci katı hepsinde de lojman olarak kullanılmıştır ve önünde çoğunlukla bir balkon veya sundurma yer alır. Bu tarz uygulamanın benzerlerine Anadolu'da Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş pek çok istasyonda rastlamak mümkündür. Nitekim yakın bölgedeki Irmak (Kırıkkale), Şefaatli (Yozgat)ve Kalecik (Ankara) ile birlikte Çankırı, Çerkeş (Çankırı), Çatalağzı (Zonguldak), İsmetpaşa (Karabük), Karabük, Niğde, Bor (Niğde) ve Şarkışla (Sivas) tren garları⁴¹ plan, malzeme, kütle, cephe tasarımı ve örtü sistemi bakımından çok yakın benzerlikler sergilemektedir. Ayrıca bunlar arasında Karabük istasyonu ambar kütlelerinin de Kırıkkale'dekine benzer şekilde sonradan genişletildiği⁴² anlaşılmaktadır.

Kırıkkale Tren Garı'nda ana kütle ile doğu yandaki kütlelerin kapı ve pencere açıklıklarında sivri kemerli, batıdaki ambar ünitesinde ise basık kemerli bir düzenleme uygulanmıştır. Ayrıca kapı ve pencere açıklıklarına ait kemer ve söve taşları ile duvar köşe bağlantısındaki taşlar yüzeyden kısmen taşırılarak vurgulanmış, kemer kenarları yine kısmî taşıntılı profilli silmelerle çerçeveselenmiş, kemer üzengileri hizasınca uzanan kornişlerle birlikte saçak silmeleri kullanılmış ve böylelikle cephelere önemli bir hareketlilik kazandırılmıştır. Yukarıda sıralanan garların hepsinde de görülen bu cephe tasarımının benzerlerine Cumhuriyet döneminde inşa edilen pek çok yapıda rastlanmakta ve dolayısı ile bu uygulama dönemin genel bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Kırıkkale'ye bağlı Kılıçlar, Yahşihan ve Çerikli garları ile çok yakın çevredeki Lalahan, Elmadağ (Ankara) ve Yerköy (Yozgat)⁴³ garları plan, malzeme, kütle ve cephe tasarımı bakımından yakın benzerlikler sergilemekle birlikte, kapı ve pencere açıklıklarında sivri kemer yerine basık kemer kullanılması ve ikinci katlarında balkon veya sundurma gibi unsurların bulunmayışı

38-Haştemoğlu, a.g.t.,s.105.

39-Haştemoğlu, a.g.t., s.114. Sınıflandırma için ayrıca bkz., Mehmet Emin Başar-Hacı Abdullah Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.24, S.3, Konya 2009, s.39-41.

40-Haştemoğlu, a.g.t., s.105, 114.

41-Adı geçen eserler hakkında bilgi ve fotoğraf için bkz., Haştemoğlu, a.g.t., s.112-121; Karabük tren garı için ayrıca bkz., Lütfiye Göktaş Kaya, "Karabük Kent Kimliği İçinde İstasyon Binasının Yeri", XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 2-5 Kasım 2016, C.1, Sakarya 2018, s.504-518.

42-Göktaş Kaya, a.g.m., s.508.

43-Adı geçen eserler hakkında bilgi ve fotoğraf için bkz., Haştemoğlu, a.g.t., s.117-121.

bakımından da bazı farklılıklar göstermektedir.

Eserde herhangi bir süsleme unsuru da mevcut değildir.

SONUÇ

Cumhuriyet Dönemi'nde bir sanayi kenti olarak doğan ve bu kapsamda gelişen Kırıkkale, konumu itibarıyla Orta Anadolu'nun birbirine bağlanması yanı sıra doğu ve güney bölgeleri ile irtibatında da önemli bir bağlantı noktasıdır. Bu irtibatın sağlanmasında karayolu ile birlikte demiryolunun ve dolayısı ile konumuzu teşkil eden Kırıkkale Tren Garı'nın da önemi büyüktür. Şehrin oluşumundaki en önemli faktör kuşkusuz ki ordunun ihtiyaçlarını gidermesi için kurulan ve savunma sanayiinin temelini teşkil eden MKE Fabrikaları'dır. Ancak burada üretilen her türlü makine, silah, barut ve teçhizatın dağıtımı, malzeme temini, çalışanların ve diğer yolcuların ulaşımı, yiyecek, içecek, giyecek, barınma ihtiyaçlarının karşılanması ve her türlü eşyanın getirilip götürülmesi gibi fonksiyonlar dikkate alındığında şehrin kuruluşu ve gelişiminde istasyonun önemi daha da iyi anlaşılmaktadır.

Kırıkkale Tren Garı plan, malzeme, kütle ve cephe tasarımı bakımından bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Anadolu Türk mimarisi gelişim çizgisi içerisinde Cumhuriyet dönemi mimarisinin genel karakteristiğini sergileyen bir eser olmasının yanı sıra fabrikalarla birlikte Kırıkkale'ye kent kimliğini kazandıran bir sembol olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altın, Yakup, *Bir Cumhuriyet Şehri Kırıkkale, Kırıkkale Valiliği Yayınları*, Devran Matbaacılık, Ankara 2002.
- Arslan, Mukaddes, “*Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular*”, Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Sempozyumu, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.47-82.
- As, Efdal, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2006.
- Aslıyüce, Erdoğan, *Her Yönüyle Kırıkkale*, Emel Matbaacılık, Ankara 1974. Atalay, Beşir, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)*, DPT, Ankara 1983.
- Başar, Mehmet Emin-Erdoğan, Hacı Abdullah, “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Tren Garları*”, Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, C.24, S.3,Konya 2009, s.29-44.
- Borak, Sadi, “*Demiryollarının Tarihi*”, Hayat Tarih Mecmuası, S.12 (98), 1969, s.82-86. Demir, Ömer-Örsdemir, A.Vural-Altın, Yakup, *Her Yönüyle Kırıkkale*, Kırıkkale 1997.
- Demiryolları Mecmuası*, Cumhuriyetin 10. Yılı Özel Sayısı, C.9, S.104/105, 29.X.1933,s.545.
- Durak, Selen, “*19. Yüzyılda Geniş Açıklıklı Çatı Strüktürlerinin Gelişiminde Demiryolu İstasyon Binalarının Önemi*”, 6. Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi-Görükle Kampüsü-Bursa, 12-13 Nisan 2012, s.1-8.
- Engin, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Göktaş Kaya, Lütfiye, “*Karabük Kent Kimliği İçinde İstasyon Binasının Yeri*”, XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 2 - 5 Kasım 2016, C.1, Sakarya 2018, s.504-518.
- Göre, Serap-Ekici, S.Ebru-Atar, Metin, *Kırıkkale Kültür ve Turizm Envanteri*, Kırıkkale Valiliği Yayınları, Kırıkkale 2013.
- Haştemoğlu, Hasan Şehmuz, *Demiryolu İstasyon Binalarına Yeni Fonksiyon Önerileri Geliştirilmesi* (Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2012.
- Hülagü, Metin, “*Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış*”, Cumhuriyet

Döneminde Demiryolları Sempozyumu, 18 Aralık 2008, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.25-45.

Kankal, A., “*Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân*”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM), S.9, Ankara 1998, s.225-239.

Kırıkkale İl Yıllığı, Kırıkkale Valiliği Yayını, 1999.

Köksal, Aydoğan, “*Kızılırmak Doğusunda Ankara'nın Üç İlçe Merkezi*”, Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, Ankara 1962, s.169-186.

Özdemir, Mehmet, “*Tren Gelir, Hoş Gelir, Kara Trenin Hikâyesi*”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, C.23, S.1, 2012, s.117-123.

Özgencil Yıldırım, Sercan, “*Anadolu ve Bağdat -C.F.O.A- ve Bağdat-Halep-Nusaybin -B.A.N.P Demiryolu Şirketleri Yolcu Binaları Tip Projeler*”, Beykent University Journal of Science and Engineering, S,5, Ankara 2012, s.69-93.

Özgür, Damla, *Kırıkkale’de Türk Devri Mimari Eserleri* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfuz Mücadelesi, Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Pehlivanlı, Mehmet, *Kırıkkale Çevre İncelemesi*, Cemiloğlu Yayınları, Ankara 1986.

Pehlivanlı, Mehmet, *Kırıkkale*, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara 1992.

Saluk, Yağmur, *Kırıkkale-Keskin’in Kültür Mirası Orta Anadolu’da Bir Belgeleme ve Koruma Çalışması*, Literatür Yayınları, İstanbul 2016.

Tarih İçinde Kırıkkale, Kırıkkale Belediyesi Yayınları, Kırıkkale 2008

Tosun, Elif, *Kırıkkale Keskin İlçesindeki Türk Mimari Eserleri* (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

Uçar, Oğuz, *1923-1933 Yıllarında T.C. Devleti Demiryolları Politikası* (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989.

Vural, Ercan, *Kırıkkale Şehri’nin Cumhuriyetten Günümüze Mekânsal Gelişimi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

Yıldırım, Mecit, *Tarihte Kırıkkale*, Öğretmenler Matbaası, Ankara 1966.

Yücel, Serhan-Taşar, Murat, “Demiryolunun Stratejik Önemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyaseti”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, Y.1, No.1, Mart 2016, s.293-342.

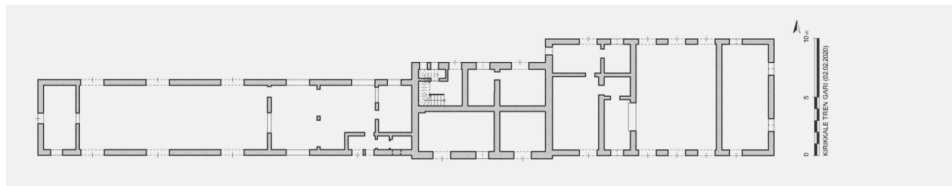
<http://www.kirikkale.gov.tr/tarihce> (E. T. 02.05.2020).

<https://www.mkek.gov.tr/tr/page.aspx?id=13> (E. T. 21.03.2020).

<https://www.bitmezat.com/urun/1260325/kirikkale-tren-gari> (E.T.14.04.2020).



Kaynak: <http://cografyaharita.com/haritalarim/4hturkiye-demiryollari-haritasi2.png> (E.T. 02.05.2020).



Kaynak: (Rölöve-Çizim: Murat Çerkez)

Kırıkkale Tren Garı Üzerine Bazı Tespitler

Resim 1. Kırıkkale Tren Garı, Güneydoğudan Genel Görünüş..



Resim2. Kırıkkale Tren Garı, İnşa edildiği Yıllardaki Durumu.



Kaynak: <https://www.bitmezat.com/urun/1260325/kirikkale-tren-gari> (E.T.14.04.2020).

Resim 3. Kırıkkale Tren Garı, Güneyden Görünüş



Kaynak: (A. Yaman Arşivi'nden).

Resim 4. Kırıkkale Tren Garı, 1970'li Yıllardaki Durumu



Kaynak: (A. Yaman Arşivi'nden).

Resim 5. Kırıkkale Tren Garı, Ana Kütle Güney Cephesi.



Resim 6. Kırıkkale Tren Garı, Kapı ve Pencere Açıklıkları



Resim 7. Kırıkkale Tren Garı, Ana Kütle Kuzey Cephesi.



Resim 8. Kırıkkale Tren Garı, Doğu Kütle Kuzey Cephesi.



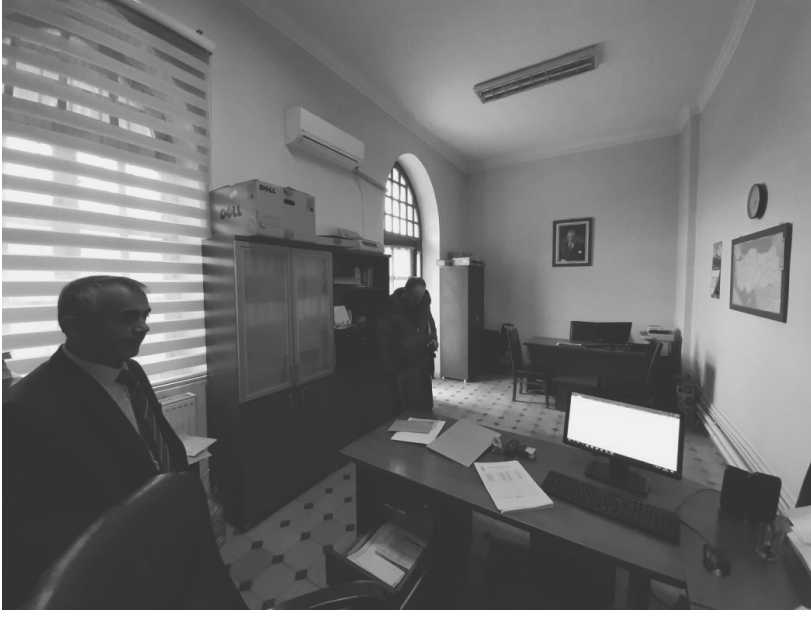
Resim 9. Kırıkkale Tren Garı, Batı Kütle Kuzey ve Batı Cepheleri.



Resim 10. Kırıkkale Tren Garı, Batı Kütle Güney Cephesi.



Resim 11. Müdür Yardımcısı Odasına Doğudan Bakış.



Resim 12. Kırıkkale Tren Garı, Lojman Merdivenleri.



Resim 13. Kırıkkale Tren Garı, Lojmandan görünüş.



Resim 14. Kırıkkale Tren Garı, Dinlenme Odası



Resim 15. Kırıkkale Tren Garı, Hareket Memurluğu Ünitesi.



Resim 16. Bekleme Salonuna Güneydoğudan Bakış.



Resim 17. Güneybatıdan Bakışla Gar Müdürlüğü.



Resim 18. Ambar Ünitesine Batıdan Bakış.



Resim 19. Batı Kütle, nc ve Dördüncü niteler.



Troyacademy 5 (2), 259-272, 2020
Geliş/Received: 24.07.2020 • Kabul / Accepted: 17.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.773212>

Kafkasya'dan Türkiye'ye: Devamlılık, Entegrasyon ve Direnç Süreçleri Bağlamında Adıgeler

Sine YALÇINKAYA *

Öz

Dünya tarihinin büyük sürgünlerden biri şüphesiz “Çerkes Sürgünü”dür. Dünyanın dört bir tarafında, geçmişten gelen gelenek ve göreneklerini devam ettirmeye çalışan Çerkesler, başta Kafkasya'da kalan soydaşları olmak üzere, farklı ülkelerde yaşayan soydaşlarıyla iletişim halindedir. Günümüzde Kafkasya'ya geri dönüşler vaki olsa da birçok Çerkes, doğdukları ülkelerde yaşamayı tercih etmektedir. Kafkasya'dan ayrılan Çerkes toplumlari, buldukları ülkelerin dillerine ve kültürlerine intibak etmişlerse de kendi kültürlerini de asgari düzeyde de olsa korumuştur. Türkiye bağlamında konu ele alındığında şu durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yaşayan Çerkesler, dillerini ciddi seviyede kaybetmiştir. Bu kayıp bilhassa yaşı yirmiden küçük olanlarda oldukça ileri noktalardadır.

Bu çalışma, Türkiye Çerkeslerinin kısa tarihini ve—genel kategori olarak da— topluma entegre oluş süreçlerini konu edinmektedir. Çalışma Türkiye'deki Çerkeslerin yoğun olarak bulunduğu yerlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda Çerkeslerin aidiyet, kimlik ve dil bilme durumları tespit ve tahlil edilmeye çalışılmaktadır. Çerkes kimliğini taşıyan bir grup olan Adıgeler ekseninde konu detaylandırılmakta olup, onların devamlılık, entegrasyon ve direnç özellikleri analitik bir çerçevede ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Aidiyet, Kimlik, Kültür, Devamlılık-Entegrasyon-Direnç Mekanizmaları.

From Caucasus To Turkey: Adiges In The Context of Continuity, Integration and Resistance Processes

Abstract

One of the greatest exiles in the history of the world is undoubtedly the “Circassian exile”. Circassians all over the world who try to maintain their traditions and customs comes from the past are in contact with their descendants living in different countries, especially their descendants who remain in the Caucasus. Today, many Circassians prefer to live in the countries where they were born, even though there are little groups went back to the Caucasus. Although Circassian societies leaving the Caucasus have adapted to the languages and cultures of the countries they are in, they have preserved their cultures at the minimum level. When the subject is taken into consideration in the context of Turkey, the following situation arises. Circassians living in Turkey have lost their language severely. This loss is very advanced, especially in those younger than twenty.

This study focuses on the short history of the Circassians of Turkey and—as a general category— their integration into society. The study focuses on the places where Circassians in Turkey are heavily

*- Yüksek Lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Ortadoğu Araştırmaları, sineylcnkaya@gmail.com

settled. In this context, it is attempted to determine and analyze the belonging, identity and linguistic status of Circassians. The subject is elaborated on the axis of the Adiges, a group bearing the identity of Circassian, and their continuity, integration and resistance characteristics are discussed in an analytical framework.

Keywords: Exile, Belonging, Identity, Culture, Continuity-Integration-Resistance Mechanisms.

GİRİŞ

Çerkeslerin kökeni Kuzeybatı Kafkasya'ya dayanmaktadır. (Bram, 1999: 205). Ruslarla yapılan savaşlara bağlı olarak, Kafkasyada yaşayan bu halkın büyük bir bölümü 1850'li yıllardan itibaren Osmanlı topraklarına sürgün edildiği bilinmektedir. Öyle görünüyor ki; Çerkesler bu yeni yurtlarında kendi kültürel ve tarihî köklerine de yaslanarak, devamlılık, entegrasyon ve direnç tarzında üç boyutlu sosyo-kültürel tavır geliştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ne kalabalık gruplar halinde sürgün edilen Çerkesler, devletin farklı noktalarında iskân edilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1860 yılı itibariyle Rumeli'deki Müslüman sayısında önemli bir artış yaşanmış ve bu artışın şüphesiz en büyük nedeni Tatar ve Çerkez sürgünüdür. (Karpat, 2019;173) Çerkeslerin Balkanlara yerleştirilmesinin tarihsel amaçlarından biri bölgedeki Müslüman nüfusunun arttırılarak bölge halkının bu coğrafyada çıkartıkları milliyetçilik hareketlerinin etkisinin ve çerçevesinin azaltılmasıydı. Bu durum da—tahmin edilebileceği gibi—bölgede ayrılıkçı faaliyetler gösteren gruplar tarafından hoş karşılanmazdı.

Öte yandan, Balkanlara yerleştirilen Çerkesler, Kafkasyadaki birtakım geleneklerini bırakmamış; savaşçı özelliklerini bu bölgede de devam ettirmeye çalışmış ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik köy halkına saldırdığı, Osmanlı'nın bu saldırıları durdurabilmek için kuvvet kullanmak zorunda kaldığı bilinmektedir. (Karpat, 2019; 185-186). Çerkeslerin bu savaşçı özellikleri bölge halkı ile Çerkesler arasında olumlu ilişkiler geliştirmesini engelleyen âmiller arasında yer alır. Bunlara bağlı olarak, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde eden Balkan milletleri, takip eden bağımsızlık süreçlerinde bölgeye yerleştirilmiş bulunan, içlerinde Çerkeslerin de olduğu Müslüman grupları göçe zorlamıştır. (Karpat, 2019; 184)

Türkiye Cumhuriyeti ile beraber süreç şu şekilde devam eder: Genç Cumhuriyet, Osmanlı'dan kalan sosyal ve ekonomik sorunları üstlenerek zor şartlar altında ülkeyi idame ettirmeye çalışır. Bu zorlu şartlara Milli Mücadele dönemindeki Çerkez Ethem Olayı ile eklenen bir tür "ötekileştirme" tutumu—öyle görünüyor ki— toplumda Çerkeslere bakış açısını bir dereceye kadar etkilemiştir. (Besleney, 2016: 99).

Bu tarihî ve sosyo-psikolojik şartlar, Çerkeslerin dillerini öğrenebilecekleri, Çerkezce eğitim alabilecekleri bir ortam oluşmasını bir şekilde engellediği görülmektedir. Aynı şekilde, ülkede yaşayan farklı etnik kimliklere duyulan zımnî/ açık kaygı yeni kurulan Türkiye

Cumhuriyeti devletinin milliyetçi politikalarının temel parametrelerini oluşturduğu söylenebilir. Nitekim kuruluştan çok partili döneme geçinceye kadarki süreçte tek parti iktidarında milliyetçilik politikaları çeşitli alanlarda uygulamaya konulmuştur. (Serter, 2017: 29).

Bu çalışma özellikle Amasya, Çanakkale ve Çorum'da bulunan Çerkes köyleri araştırılarak kaleme alınmıştır. Bölgedeki Çerkes köylerinde yaşayanlar ve büyük şehirlere göç eden birçok Çerkes ile mülakatlar yapılmıştır. Aynı zamanda bizzat içerisinde büyüğüm Çerkes kültüründe, doğumdan ölüme kadar olan tüm süreçler detaylı bir biçimde incelenmiştir. Makale içerisinde İsrail'de yaşayan Çerkeslere dair bilgiler ise Ocak 2020'de İsrail'de yaptığım saha araştırmaları verilerine aittir.

Bu çalışmanın tezi, Çerkes kolektif bilincinin ve kimliğinin temel çerçevesi devamlılık, entegrasyon ve direnç dizgesi ile şekillenmiş ve bu dizge ile şekillenmeye devam etmektedir. Çerkesler tarihi ve kültürel devamlılık dinamiklerini koruyarak, mümkün alanlarda entegrasyona, olmayan durumlarda da direnç ile varoluşsal yolculuğunu sürdürmektedir. Çalışma, Çerkeslerin ulusalcı/milliyetçi politika ve pratiklerin de etkisiyle "direnç" reflekslerini de göz önüne alarak bir analitik bütüncüllüğe ulaşmayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda çalışmamızın tezini şu sorularla çerçevelemek mümkündür: Adıgeler kimdir? Cumhuriyet dönemi ulusalcı politikaların Çerkeslerin sosyo-kültürel hayatına etkileri neler olmuştur? Türkiye Çerkesleri için Xabzenin önemi nedir?

1. ADIĞELER KİMDİR?

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Kafkaslardan birçok topluluk gelir. Adıgeler, Osetler, Abhazlar... Osmanlı Devleti'ndeki yazarlar ve halkın, Kafkasyadan gelen bütün toplulukları ayırt etmesi zorlaşınca, bu bölgeden gelen toplulukları "Çerkes" olarak tanımlanmaya başlarlar. (Besleney, 2016: 28). Literatürde de Çerkes (Circassian) sözcüğü, genellikle Adıgeler (Abzeh, Besleney, Bjuduğ, Hatukay, Jane, Kabardey, Çemguay, Mahoş, Mamheğ, Natukay, Şapsığ) için kullanılır. (Liy, 2004: 397). Ubıhlar çoğu zaman Adıge grubuna dâhil edilse de Adıge olmadığını ifade eden büyük bir Ubıh grubu da bulunur.

Kafkasyadan Osmanlı Devleti'ne gelen topluluklar Çerkes olarak adlandırılrsa da birbirinden farklı lehçelerde konuşulan dili ve gelenekleri olduğu bilinmektedir. Birbirine kültürel anlamda yakın olan bu grupların "Çerkes" olarak tanımlanması, Türkiye Adıgelerini, diğer gruplar ile birbirine yaklaştırdığı gözlemlenmektedir. Türkiye'deki Çerkeslerin çoğu Çerkes kelimesinin Abhaz, Adıge ve Oset gibi grupları kapsayan bir kelime olduğunu kabul etmektedir. (Besleney, 2016: 29). Bu bağlamda Türkiye'de yaşayan Çerkesler, Kafkaslardan gelen topluluklar ile Çerkes kimliği altında büyük bir bağ kurduğu görülür. Öyle ki Türkiye'nin aksine salt Adıge grupların bulunduğu Ortadoğu köylerinde; Çeçenler, Abhazlar ve Osetler gibi gruplar, birçok Adıge tarafından Çerkes olarak kabul

edilmemektedir. (Silvia İşleyen, İsrail/Kfar Kama Kişisel Görüşme, 20.01.2020.)

Çerkeslerin Kafkaslardan sürgün edilmesiyle Çerkes halkının sosyo-kültürel yapısında büyük bir değişim yaşandığı bilinir. Çerkes geleneklerinde olan köle sınıfındaki değişim de bunlardan birisidir. Örneğin: Kabardeyler geçmişte soylular, köleler, çiftçiler vb. gruplara ayrılan, sınıfsal ayrılıklara sahip olan bir halktı. Dolayısıyla Kafkasya'da köle edinen çeşitli gruplar, Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılmasıyla bir değişim süreci içerisine girer. (Karakaş, 2012: 132). Müslümanlığın, Müslüman köle ticaretine yönelik gösterdiği tavrı esas alan Osmanlı Devleti, geçmişte köle ticareti yaptığı bilinen Çerkeslere yönelik bu husus ile ilgili sıkı tedbirler alması —tahmin edilebileceği gibi—Çerkesler tarafından hoş karşılanmamıştır. (Saydam, 1997: 197).

Osmanlı Devleti döneminde köle olarak adlandırdıkları yardımcıları olan Çerkes aileler; tüm tarla tapan, çobanlık vb. işlerini kölelerine yaptırır ve böylece Çerkes Beylerinin ekonomik açıdan oldukça iyileşme imkânına sahip olduğu bilinir. Osmanlı Devleti'nin kölelik sistemini kaldırmasıyla, Çerkes aileler arasında tarım ve hayvancılıkla uğraşan insan sayısı azalmış ve birçok Çerkes, kölelerinin yaptıkları işleri sürdürmemiştir. Bunun sonucunda Çerkesler arasında ciddi bir ekonomik çöküş yaşanmış; köle sülalesine mensup olan birçok kişi de ekonomik anlamda iyileşmiş, zamanla köle sülaleleri ile soylu Çerkes sülaleleri arasındaki ekonomik fark da ortadan kalkmıştır. (Karakaş, 2012: 132).

Günümüzde Çerkeslerdeki kölelik olgusu kırılmış olsa da Anadolu'da özellikle Kayseri civarında köle soyundan gelen aileler bilinmektedir. (Karakaş, 2012: 110). Günümüzde “köle sülalesinden gelen aileler” diye bir ayırım genel olarak yapılmamaktadır. Fakat hala geleneklerine aşırı bağlı kimi Çerkes aileler ve geleneklere bağlı Thamateler- Çerkeslerde yaşça büyük ve bilgili olanlara söylenen terim- köle soyundan gelen aileler ile kız alıp vermek istememekte, hatta kimi aileler de onları Çerkes olarak kabul etmemektedir. (Nursel Yalçınkaya, Amasya/Hamamözü Kişisel Görüşme, 02.01.2020)

1.1. Doğu Adıgeleri (Kabardeyler)

Bu grupta 19. Yüzyılın sonuna kadar sınıflar arası sınırlar oldukça belirgindir. (Kamacı, 1992: 132). Öyle ki Kabardeylerin büyük bir bölümü; Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelirken, köle olarak adlandırdıkları aileleri de beraberinde getirdiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti, Çerkeslerin köle olarak kabul ettiği bu topluluğu zamanla köle statüsünde saymayıp köleliği yasaklayınca, Çerkeslerdeki kölelik olgusunun zayıflığı bilinir.

Geçmişte birçok Kabardey, Şapsığ ve Abzeh boyları ile aynı köye yerleştirildiğini, Çerkes köylerini araştırdığımızda elde etmekteyiz. Kültürel değerleri büyük oranda aynı olan bu boylar, zamanla ortak bir lehçeyi ve kültürü benimsemeye başlamıştır. Salt boyların yerleştirildiği köylerde dil ve kültür konusunda bu gibi sorunlar olmasa da, karışık yerleştirilen köylerin birçoğunda bu durum mevcuttur. Günümüzde Amasya/Hamamözü'nde bulunan Göçeri köyünde olduğu gibi... Birçok Adıge boyunun birlikte yaşadığı karma bir köy olan Göçeri Köyünde yaşayan insanlar, boylarına ait dili

konusmamaktadır. Ayrıca köyde yaşayan insanlar, kısa zamanda ortak bir lehçeyi ve kültürü benimseyip aradaki kültür ve dildeki lehçe farkını ortadan kaldırmışlardır. Adıgeler arasında kültür hususunda farklar belirgin olmasa da Çerkezce, boylara göre belirgin değişiklikler gösterdiği bilinmektedir. Öyle ki dilin kurallarına hâkim olan Adıgeler; cümle içerisinde geçen kelimelerden ve telaffuz biçimlerinden, karşısındaki kişinin kimliğini (hangi boya mensup olduğunu) analiz edebilmektedir.

Genellikle Kayseri civarında yaşayan Kabardeyler, diğer bölgelerde yaşayan Çerkeslere göre daha kapalı olduğu gözlemlenmiştir. Bu izolasyon sayesinde bölgede yaşayan Çerkesler, Kafkasya'da yaptıkları birçok ritüeli Kayseri'de de devam ettirme imkanına sahip olmuşlardır. Kayseri- Sivas hattındaki Uzunyayla bölgesinde yaşayan Çerkesler, kendilerini bu bölgede misafir ya da yabancı olarak hissetmediklerini, bu coğrafyanın Çerkesler için "Küçük Kafkasya" olduğunu ifade ederler. (Miyazawa, 25)

1.2. Batı Adıgeler (Şapsığlar, Abzehlar)

Şapsığlar ve Abzehler; yani Batı Adıgelerde, kölelik kavramı Kabardeylerdeki gibi net bir şekilde belirtilmemiştir. (Besleney 45). Birçok Çerkes, bu grubun köleleri olmadığını iddia etse de bilimsel kaynaklara göre kesin bir çizgiyle ayrılabilir bir ayrımın olmadığı görülmektedir. Özellikle Şapsığların kölelerinin olmadığı iddiası, Çerkesler içerisinde ve Çerkesler tarafından kaleme alınan yazılarda genel olarak kabul edilmektedir. Günümüzde Şapsığ köyleri incelendiğinde de bu sonuç desteklenmektedir.

Geçmişte birçoğunun kölesi olmadığı iddia edilen Abzehler de ise istisnalar mevcuttur. Bunun güçlü nedenlerinden birisi: birçok Abzeh köylerinde Kabardeylerin yaşamasıdır. Şapsığların genel olarak salt gruplarının bulunduğu köyler kurduğu, köylerde yaşayan insanların boyları incelendiğinde görülmektedir. Osmanlı Devletinde birçok Çerkes, boy farkı gözetmeksizin birlikte köy kurmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bu durum da boylar arasında kültür etkileşimine neden olduğu gözlemlenmektedir. Bundan dolayı Kafkasya'da aynı bölgede yaşayan Çerkesler için kesin olarak ifade edilen bazı durumlar, Osmanlı'da net bir şekilde ifade edilememektedir.

1.3. Ubıhlar

Çoğu zaman Adıge grubuna mensup olduğu kabul edilen Ubıhlar da sınıfsal farklar Batı Adıgelerininki ile aynıdır. (Kamacı, 1992: 132) Her iki grupta da sınıfsal ayrımlar net değil fakat kesin olarak sınıf farkını reddetmek de mümkün değildir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Ubıhlar, Abhazaların bir kolu olarak tanımlanmaktadır. (Kamacı, 1992: 99) Fakat Osmanlı döneminde ve Türkiye'de yaşayan Ubıhların sosyo-kültürel hayatları hakkında detaylı bilimsel kaynaklar mevcut olmadığı için ülkede yaşayan Ubıhlar hakkında yorum yapmak güçtür. (Besleney, 2016: 29) Ruslarla yaptıkları savaşları kaybeden Ubıhlar, diğer Kafkas halkları gibi Osmanlı topraklarına sürgün edilmek zorunda bırakılmıştır. Osmanlı Devletine gelen bu topluluğun, Anadolu'da en çok Manyas civarına yerleştirildiği bilinmektedir.

Türkiye’de yaşayan Ubıhlarda ise dil bilme durumunun yok olduğu bilinmektedir. Türkiye’de Ubıh diline ve kültürüne dair kapsamlı araştırmalar mevcut değildir. Ubıh diline dair uluslararası bir araştırma Prof. Dumézil’in, Ubıçanın kurtarılmasına yönelik Türkiye’de yürüttüğü çalışmalar sonucunda ortaya çıkarttığı Ubıhça- Fransızca sözlüktür. (Atikkan 16 Haziran 2004)

2. OSMANLI’DAN TÜRKİYE’YE DOĞRU

Tarih boyunca insanlar savaş, istila, bunalım, sürgün gibi birçok nedenden dolayı evlerini terk edip farklı coğrafyalara yerleşme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durumda devletlerin çokuluslu yapılara sahip olmasına neden olmaktadır. Çokuluslu ülkeler kavramı ise çeşitli dini ve etnik grubu bünyesinde barındıran ülkelere karşılık gelir ve ülke içinde bulunan bu gruplar da ulusal azınlıkları oluşturmaktadır. (Kymlicka 39) Bu yüzden Osmanlı Devleti gibi birden çok ulusa ev sahipliği yapan ülkeler, ulusal bir devlet değil çokuluslu bir devlet olarak tanımlanmaktadır.

Çerkesler, Kafkasyadan Osmanlı devletine sürgün edilmişlerini, her sene 21 Mayıs günü yas tutarak ansalar da sürgün sadece 21 Mayıs 1864 günü gerçekleşmediği bilinmektedir. Çerkeslerin Osmanlı Devleti’ne giriş tarihlerine baktığımızda, 17. Yüzyıldan itibaren gruplar halinde Kafkasyadan Osmanlı Devleti’ne gruplar halinde geldiği görülmektedir. Kafkasyadan gelen ilk gruplar sistemli bir şekilde Balkanlara yerleştirilir ve yerleştirilen halkın tarım ile uğraşması için arazi verilirdi. (Saydam, 1997: 169) Beklenenin üzerinde büyük grupların Osmanlı topraklarına sürgün edilmesiyle Anadolu’nun çeşitli noktalarında yeni yerleşim yerleri açılmış, öte yandan sonradan gelen topluluklara yardımlarda düşüşler yaşanmıştır. Birçok göçmen yeni yerleşim yerinde nasıl hayatta kalacağını bilememiştir. Bazıları da kendilerine tahsis edilen yerleri beğenmemiştir. Öyle ki sonradan gelen göçmenler anavatanlarına geri dönmeyi düşünmeye başlamıştı. (Saydam, 1997: 135)

Balkanlara yerleştirilen Çerkes göçmenlerin geçim sıkıntısı sebebiyle birleşip çeteler kurması bölge halkının şikâyetlerine neden olmuştur. (Besleney, 2016: 74) Osmanlı Devleti de aynı durumu Anadolu’da yaşamamak, kalabalık ve güçlü bir grup yaratmamak için göçmenleri parçalar halinde iskân etmeye başlamıştı. (Karpas, 2019: 21) Türkiye’nin dört bir tarafında dağıntık gruplar halinde Çerkes halkının yaşamasının tarihsel nedenlerinden birisi de bu durum olduğu bilinmektedir.

Balkanlara yerleştirilen Çerkesler ise bölge halkıyla anlaşmazlıklar yaşadığı bilinmektedir. Öyle ki bağımsızlığını elde eden Balkan ülkeleri, Çerkeslerin büyük bir çoğunluğunu göç etmeye zorlamıştır. Büyük bir kısmı günümüz İsrail, Ürdün ve Suriye’ye bir kısmı da Trakya’ya ve Anadolu’ya gitmek zorunda kalan bu Çerkesler, gittikleri bölgelerde yeniden bir düzen kurmaya başlamıştır. (Davud Şovgen, İsrail/ Kfar Kama Kişisel Görüşme, 23.01.2020.)

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise azınlıkların bağımsızlık taleplerini önlemek için azınlıkların faaliyetlerine karşı sınırlamalar getirilmeye başlandığı bilinmektedir. Öyle ki Ahmet Mitha'nın yazdığı “Çerkez Özdenler” adlı bir tiyatro oyunu, milliyetçi duyguları körüklediği gerekçesiyle Gedik Paşa Tiyatro'su yıkılmıştır. (Alankuş- Taymaz, 2009: 3). Bu durum —tahmin edilebileceği gibi— Çerkesler ve diğer etnik gruplar tarafından hoş karşılanmadığı görülmektedir.

Çerkeslerin kimlik örgüsünün ana dokuyucu unsuru olan dilleri, Osmanlı Devleti'nde— imkânsızlıklardan dolayı sınırlı da olsa— öğretiliyordu. 1918 yılında kurulan ve Lozan Anlaşması'na kadar kısa bir süre eğitim verdiği bilinen “Çerkez Numune Mektebi” Çerkeslerin anadilinde eğitim almasını sağlayan tek eğitim kurumuydu. (Doğan, 2019; 155.) Bu okulun kapatılmasıyla Çerkeslerin, Çerkezce eğitim alabilecekleri resmi bir kurum kalmadı. Böylece İstanbul'da yaşayan Çerkesler için Çerkezce öğrenme ve konuşma alanı daha da sınırlanmış oldu.

Türkiye Cumhuriyeti ile beraber Çerkesler için yeni bir süreç başlar. Ülke içindeki farklı etnik kimliklere yönelik kaynaştırıcı politikalar bu dönemde hızlı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. (Besleney, 2016: 103) Osmanlı döneminde köylerde yaşayan Çerkeslerin neredeyse tamamı Çerkezce konuşurken, milliyetçi politikalar ile birlikte birçok Çerkes, Türkler ile aynı okullara gidip anadili Türkçe olan öğretmenler ile eğitim hayatına başladığı bilinmektedir. Köylerde yaşayan Thamatelerin anlatılarına göre: Okullarda Türkçeyi öğrenen birçok öğrenci evlerine döndüklerinde, anadili olan Çerkezceye geri dönerdi. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Çerkes çocuklarının okulda Türkçe, evde Çerkezce konuşmaya başladığının bir göstergesidir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı aileler çalışmak ve çocuklarının eğitimi için köylerden şehirlere hızlı bir şekilde göç etmeye başladığı görülür. Küçük Çerkes köylerinde, kendi hallerinde yaşayan Çerkesler de bu göçe kayıtsız kalmamıştır. Köylerde yaşayan Çerkes gençler, çalışmak için başta İstanbul, Ankara olmak üzere büyük şehirlere taşınmıştır. İstanbul'daki Çerkes gençleri, köylerinden ve kültürlerinden uzakta, kendilerini yalnız hissetmemek için 1950'li yıllarda, Çerkes derneği kurma arayışlarına başlamıştır. Öyle ki Türkiye'de modern anlamda ilk Çerkes Derneği, 1953 yılında İstanbul'da mukim Çerkes aydınları, İstanbul'da okuyan öğrenciler ve kırsal kesimden çalışmak için gelen Çerkes göçmenler tarafından kurulan “Dosteli Yardımlaşma Derneği” dir. (Alankuş- Taymaz, 2009: 5)

Tarihî ve sosyo-psikolojik şartlar radyo ve televizyonun her evde yaygınlaşmasının da etkisiyle pekiştigi gözlemlenmektedir. Devamında süreç şu şekilde gelişti: Türkçe artık Adıgelerin evindeydi. Radyo haberleri, radyoda çalınan şarkılar ve televizyon dizileri Türkçe bilmeyen Adıgelerin de ilgisini çekmekteydi. Okullarda Türkçe öğrenen gençler, Türkçe bilmeyen büyüklerine haberleri tercüme eder ve hatta birçoğu zamanla radyo vasıtasıyla Türkçe öğrenmiştir. (İrfan Öner, Çanakkale/ Biga Kişisel Görüşme, 2.11. 2019)

Köylerden şehirlere göçlerin hız kazanmasıyla şehirlerde doğan Çerkes çocukların,

Çerkezceye yabancılaşmaya başladığı görülmektedir. Öyle ki son yirmi yılda doğan birçok çocuk, Çerkezce bilmemektedir. Köyleri ile bağları kesilen birçok Çerkes, Çerkezce'nin yanı sıra kültürlerine de uzak kalmaktadır. Dernekler bu eksikliği kısmen kapatmaya çalışsa da bu açık gündün güne büyümektedir. Bundan yaklaşık 30 yıl önce, Biga/Cihadiye köyünde neredeyse herkesin Çerkezce konuştuğunu ifade eden köy halkı, günümüzde gençlerle Çerkezce konuştuklarında anlamadıklarını ve gençlerle iletişim kurabilmek için artık Türkçe konuşmaya başladıklarını ifade etmektedirler.

1.1. Soyadı Kanunu ile Birlikte Kaybedilen Akrabalık Bağları

Kafkasyadan Osmanlı Devleti'ne sürgün edilen Çerkesler; 1850'li yıllarda sistemli bir şekilde iskân edilir, öte yandan göçmenlerin yeni bir yaşam kurması için kolaylaştırıcı uygulamalar faaliyete geçirilmeye çalışılırdı. Bilhassa göçmenler, maddi imkânları düzene girinceye kadar on yıl aşar vergisi ve diğer vergilerden, yirmi beş yıl da askerlikten muaf tutulacaktı. (Saydam, 1997: 167) Göçmenlere yaşayabilecekleri köyler ve ülkedeki tarımsal faaliyetleri hızlandırmak için verimli araziler dağıtılmaya başlanmıştı. Zamanla göçler sanıldığından fazla gerçekleşmeye başlayınca, göçmenlere sağlanmaya çalışılan imkânlar da bu ölçüde kısıtlanmaya başladı. (Saydam, 1997: 162)

Osmanlı Devletinde, Kafkasyadan sürgün edilen Abzehler, Şapsığlar vb. boylar, Çerkes olarak tanımlansa da bu göçmenlerin farklı boyları ve sülale isimleri vardır. Fakat göçmenler, Osmanlı Devleti'ne ulaştıklarında boyları ve sülale isimleri kayda geçirilmemişti. (Geçirilmiş olsa dahi günümüze ulaşmamıştır.) Öyle ki bugün, Kafkasyadan gelenlere dair kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Kafkasyadan Osmanlı Devleti'ne gelen toplulukların, farklı noktalara yerleştirilmesi ile akrabalar arasındaki iletişim de zamanla kopmuştur. Hatta birçoğu imkânlar elvermediği için birbirini bulamamıştır. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne ait olan topraklara yerleştirilen Adıgeler, bu toprakların devletin elinden çıkmasından sonra büyük bir bölümü Türkiye'ye geri dönmemiştir. Bilhassa Ürdün ve İsrail'de kalmışlardır. Son elli yıldır Golan Tepelerinde yaşanan olaylardan ötürü burada bulunan birçok Çerkes köyü de Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmiştir. (İbrahim Şovgen, İsrail/ Kfar Kama Kişisel Görüşme, 22.01.2020)

1934 yılında soyadı kanunu ile birlikte Türkiye, Batılılaşma yönünde önemli bir adım attı. Bu kanun ile tüm etnik grupların ve azınlıkların Türkçe soy isim alması yönündeki mecburiyet ile ülkeye bağlanılması amaçladı. (Ertan, 268) Bu durumda Adıgeler; resmi olmayan sülale isimlerinin yanına, bir de resmiyette var olan ikinci bir soy isim seçmek zorunda kaldı. Çerkezce sülale isimlerini, soy isim olarak kullanamadıkları için birçoğu sülale isimlerini Türkçeye çevirip telaffuzu yakın bir kelimeyi soy isim olarak almaya çalıştı. (Besleney, 2016: 103). Büyük bir kısmının akrabalarından farklı noktalara yerleştirilmesinden dolayı da ülkenin çeşitli yerlerinde aynı sülaleye mensup fakat farklı soy isimlerine sahip aileler ortaya çıkmış oldu. Adıgelerin, Çerkezce sülale isimlerini alamamaları, gelecekte Türkiye'ye entegre olma ve birbirlerini kaybetmesi yolunda önemli bir adım teşkil ettiği görülmektedir.

Adiğe köylerinde yaşıyan ailelerin Çerkezce sülale isimleri köy halkı tarafından bilinmektedir. Fakat başka şehirdeki köylere gidildiğinde, sahip olunan Türkçe soy ismi, Adığeler için bir anlam ifade etmez. Gidilen Çerkes köyünde akrabalarını bulmak isteyen bir Adığenin, hangi sülaleye ve hangi boya ait olduğunu bildirmesi gerekir. Aksi takdirde Türkçe soy isimleri ile bir Adığe'nin başka bir bölgede akrabalarını bulması çok zordur. Bu yüzden günümüzde zeheslerde de (gençler arası tanışma toplantıları) bireyler birbirini tanımak için hangi boya ve hangi sülaleye ait olduklarını ifade ederler.

Adığelere ait internet sitelerinde, köylerde yaşıyan Adığelerin sülale isimleri yazılır. Bu sülale isimleri aracılığıyla Türkiye'deki Adığelerin yanı sıra Amerika, İsrail, Ürdün ve diğer ülkelerde yaşıyan akraba Adığeler de birbirini bulur ve karşılıklı ziyaret ile birbirleriyle iletişimlerini sürdürür. (İbrahim Şovgen, İsrail/ Kfar Kama Kişisel Görüşme, 22.01.2020)

1.2. Adığe Köylerinde Yaşıyan Farklı Etnik Kimliklerin, Adığeler Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti'nden bugüne, birçok Çerkes köyünde farklı etnik kimliğe sahip aileler yaşamaktadır. Bu aileler genellikle bazı ailelerin çobanları, yardımcıları ya da nadir de olsa dışarıdan arazi satın alıp köye yerleşen aileler olur. Çoğu zaman köy halkı ile iyi anlaşır, birçoğu Adığelerin dilini ve kültürünü öğrenir ve genel anlamda herhangi bir anlaşmazlık yaşamadıkları gözlenir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan köylerin hala aktif olduğu 1980'li yıllara kadar Çerkes köylerine gelen öğretmenler ve imamların da büyük kısmı Çerkezce öğrenerek Çerkes köylerinden ayrıldığı bilinmektedir. Çerkezce'nin konuşulduğu köylerde bu durum hala devam etse de bu kültürel etkileşim tek taraflı yaşanmamaktadır.

Çerkesler, özellikle Türklerden büyük oranda etkilenmektedir. En önemli etkileşim dildir. Geçmişte birçok Çerkes, köylerinde yaşıyan Türklerden duydukları Türkçe sözcüklerle, Türkçeyi öğrenmiştir. (İrfan Öner, Çanakkale/ Biga Kişisel Görüşme, 2.11. 2019) Dil hususu, örf ve adetlerde de gözlemlenmiştir. Çerkes örf ve adetlerinde olmayan kına gecesi kültürü, Türkler ile etkileşimleri sonucunda Çerkes düğünlerine dâhil edilmeye başlanmıştır. Her ne kadar günümüzde Çerkesler arasında bu durum tartışılrsa da birçok Çerkes kadını, kına gecesi düzenlemektedir. Aynı şekilde geçmişte Çerkes düğünlerinde duyulmaya alışkın olunmayan davul, zurna sesi günümüzde rahatlıkla birçok Çerkes düğününde işitilmektedir. Bunun gibi birçok kültürel etkileşim yaşanmaktadır. Öyle ki 2007 yılında Türkiye'deki Thamatelerin katıldığı "Xabze Toplantıları" düzenlendi. Bu toplantılarda düğünler, düğünlerde silah kullanımı, yaşa göre oturma düzenleri gibi birçok konular konuşulmuştur. (Besleney, 2016: 50) Bilhassa Thamateler kültürel etkileşime çoğu zaman direnç gösterse de son yıllarda gençler arasında Türk adetlerine ve Batı'nın kültürel değerlerine karşı büyük bir etkilenme söz konusudur.

3. TÜRKİYE ADIĞELERİNDE DİN

Din kişinin kozmos olarak hissettiği ve yaşamdaki rolüne uyarladığı hayatını yönlendiren

davranıştır. (Turner: 2003: 91) Bu yüzden dini değerler, toplumların sosyokültürel yaşamına derinden nüfuz etmektedir.

Çerkeslerde ilk önceleri Paganlık inancı hâkim olurken, Hristiyanlığın yayılmasıyla dini bir geçiş yaşanmıştır. (Bram 1999) Devamında büyük bir bölümünün İslamiyet'i benimsediği bu topluluk içerisinde, İslamiyet inancı hâkim olmaya başladığı bilinir. Çerkeslerin dini inancı Osmanlı Devleti'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne uyum sürecini de kolaylaştırdığı etkenlerden birisidir.

Osmanlı Devleti döneminde dini değerlere ne denli değer verdiği, dinin sosyal pratikler üzerinde ne denli etkili olduğu hakkında bilimsel verilerin yeterli miktarda bulunmaması ve bu konuda yeterli çalışmaların yapılmamasından dolayı Çerkeslerin Osmanlı Devleti'ndeki dini pratikleri hakkında sağlıklı verilerin elde edilmesi çok zordur. Günümüzde de aynı ilde bulunan Çerkes köylerinde, muhafazakârlık ve sekülerlik farklılık göstermektedir. Bu yüzden Türkiye'deki Çerkesler hakkında "muhafazakâr veya sekülerdir" gibi genellemeler yapılamaz. Öyle ki Çerkes kelimesinin sadece Adıgeleri temsil etmediği Türkiye'de, çeşitli grupların hepsini kapsayacak yorumlar yapmak çok zordur.

Modernleşmenin dikkat çekici iki modeli vardır. Bunlar dine karşı bir şekilde modernleşme adımları ve din ile birlikte atılan modernleşme adımlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde başlanan modernleşme adımları da Ernest Gellner'in yorumuna göre dine karşı modernleşme hareketleri yani Kemalizm'dir. (Gellner, 2000: 114) Reformcu bir rejim olan Kemalist yönetim; Batı'da yaşanan eğitim, modernleşme ve milliyetçiliğe dair uygulamalardan derinden etkilenir. (Turner, 2003: 134) Türkiye'de Batı tarzı modernleşme adımlarının atıldığı bu dönemde, halk tabanında kılık kıyafet ve kadının toplumdaki durumunda ciddi sosyal geçişler meydana gelirken, aynı zamanda eğitim sisteminde de ülkede uygulanmaya başlanan milliyetçilik akımıyla beraber, içerisinde Çerkeslerin de bulunduğu tüm etnik gruplar sosyokültürel anlamda yeni bir döneme giriş yapmış olduğu bilinir.

Çerkeslerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nden bugüne dini ritüeller bakımından büyük bir değişiklik göstermediği bilinmektedir. Bunun en büyük nedeni Xabze'dir. Çerkeslerin yazılı olmayan fakat sözlü bir şekilde nesillerdir devam eden "Xabze" adında kuralları vardır. Bu kurallar Çerkeslerin birbiri ile olan iletişimlerinden başlayıp toplumsal her türlü durumu konu edinen kurallardır. Özetle Xabze: diğer halkların din ile oluşturdukları davranış bütünlerini, geleneksel kurallar ile oluşturan ahlaki kurallar bütünüdür. (Bram, 1999: 207). Ayrıca Xabzeye aykırı davranışlar sergileyen bireylere, Thamateler ceza verebilirdi. (Düzenli, 2006: 13.) Dolayısıyla birçok Adıge hangi dini inanca inanırsa inansın, Xabzeye aykırı davranışlar sergilemekten kaçınırdı. Öte yandan Xabze ile İslamiyet arasında büyük bir çelişkinin olmaması ve Xabze'de de İslamiyet'e genel anlamda ters düşecek davranışların bulunmaması, çoğunluğu Müslüman olan Türk halkına uyum sürecini kolaylaştırdığı ifade edilebilir.

4. TÜRKİYE ADİĞELERİNDE DİL

Antropoloji ve sosyolojide; etnik köken, aidiyet, kimlik üzerine bakış açıları son yıllarda daha sorunlu ve açık uçlu hale gelmiştir. (Pieterse, 2004: 30). Öyle ki 21. Yüzyıl ile birlikte ülkelerde bulunan farklı dinler ve etnik kimlikler üzerine yazılan bilimsel yazılar çeşitlenmekte ve etnik köken, milliyetçilik, çok kültürlülük, kimlik ve aidiyet üzerine araştırma yapmaya daha fazla önem verilmektedir. Bu yüzden öteki kavramı çeşitli ve kabalık grupları bünyesinde barındıran Ortadoğu ülkeleri için Avrupa ülkelerinden daha sorunlu bir durumu meydana çıkartmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde Çerkezce'nin unutulmaması, gelecek kuşaklara öğretilmesi için Çerkesler içerisinde çözüm yolları aranmaya başlanmış ve Abhaz Mustafa Butba, 1919 yılında latin alfabesine dayanan Abhaz dilinde okuma kitabı bastırmıştır. (Shinkuba 359) Bir dönem bazı Abhaz okulları, bu kitabı öğrencilere okutsa da bu uygulamaların devamı gelmemiştir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Çerkeslerin büyük çoğunluğu köylerde yaşarken, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru büyük şehirlere göç hareketinin başlamasıyla tüm gruplar gibi Çerkesler de göç etmeye başladığı araştırmalarımızın sonucunda elde edilmektedir. Köylerde akrabaları ile Çerkezce konuşan Adıge çocuklar, artık büyük şehirlerde komşularıyla Türkçe iletişime geçmek zorunda kalmış ve daha önce ilkokulda öğrenilen Türkçeyi, artık birçok Adıge doğduğu andan itibaren öğrenmeye başlamaktadır.

Türkiye'de Çerkezce eğitim alamayan Çerkeslerin büyük bir çoğunluğu Kiril alfabesiyle okuyup yazmadığı görülmektedir. Bu durum aynı boya sahip olan Çerkeslerin, bazı kelimeleri farklı telaffuz etmelerine ve bazı kelimelerde de değişikliklere yol açmıştır. Öte yandan farklı alfabeler kullanarak duygu ve düşüncelerini yazıya aktaran bu halkın yaşantılarına dair bilgiler bulmak ve araştırmalar yapmak güçleşmiştir. Anadilinde eğitim alan Adıgeler ile Çerkezce iletişim kurulduğunda, Türkiye'de konuşulan Çerkezceden farklı kelimelerin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum da Çerkezce'nin diğer Adıge boylarının kullandıkları lehçeler ve Türkçe ile etkileşime girip değişime uğradığının bir göstergesidir.

Günümüzde, dernekler aracılığı ile Çerkezce'nin çocuklara ve gençlere öğretilmeye çalışılması arzu edilen pozitif sonucu vermediği gözlemlenmektedir. Çünkü Çerkezce dil öğrenimi konusundaki kopukluk yirmi yıllık bir süreçten oluşmadığı birçok Adıge tarafından ifade edilmektedir. Çalışmak, okumak vs. nedenlerden dolayı büyük şehirlere göç eden bu halkın büyük bölümü yıllarca Çerkezceye uzak kaldığı görülmüştür. Grup içi (Çerkesler arasında) evlilikler ile Çerkes kimliği devam ettirilse de Çerkezce bilmeyen anne-babaların çocuklarının büyük çoğunluğunun Çerkezceden uzak büyüdüğü gözlemlenmiştir. Sonunda Adıge olup, Çerkezce bilmeyen büyük bir kitlenin ortaya çıktığı görülmüştür.

SONUÇ

Geçmişte zirai ekonomi kadın-erkek herkesi buldukları yerleşim biriminde istihdam eder ve büyük şehirlere göçü önlerdi. (Huntigton, 1997: 218) Fakat tarımsal ekonomi günümüzde yerini endüstri ekonomisine bırakmıştır. Geçmişte köyler halinde yaşayan halk, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru hayatını idame ettirebilmek için büyük şehirlere göç etmeye başlamıştır. Tarımla uğraşan halkın zamanla sanayi sektörüne yönelmesi geniş ailelerden, çekirdek ailelere geçişi getirmiştir. Çerkeslerde de geniş aileler zamanla azalmış ve tek çocuklu aileler ortaya çıkmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu durum da Çerkes kültürünün aktarılmasında ve nüfusunun korunmasında büyük tehlikeleri beraberinde getirdiği görülmektedir.

Müslüman ve gayrimüslim elli farklı grubu bünyesinde bulduran Türkiye; çok ırklı (multiethnic) ve çok kültürlü (multicultural) bir ülkedir. (Göker, 2019: 65) Ülke içinde bulunan birçok etnik kimlik de devlet nezdinde Türk sayıldığı bilinmektedir. Öte yandan kişisel görüşmelerden ve sosyal medyada Çerkeslere ait hesaplarından yola çıkarak, devletin Çerkesleri azınlık olarak görmediği gibi birçok Çerkes'in de Türkiye'de azınlık olarak hissetmediği görülmektedir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı tüm saldırılarda Türkler ile birlikte Çerkesler de saf tutarak ülkeyi savunmuş ve günümüze kadar ülkenin tüm makamlarında hizmet ettikleri bilinmektedir.

Bireyin kültürüne yabancı bir coğrafyada yaşama süresi uzadıkça, yaşanan bu coğrafyaya uyumlanma da (adaptation) artmaktadır. (Liy, 2014: 382) Çerkesler de kısa zamanda, hızlı bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti'ne uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Artık Türkçe bilmeyen ve Türk geleneklerine yabancı olan bireyler yerine, Türkiye'ye ait anılar kaydeden bireyler haline geldikleri dikkat çekmektedir.

Kişisel görüşmeler sonucunda, Çerkeslerin Türkiye Cumhuriyeti'ne hala devam etmekte olan entegre oluş sürecinde en etkili organ ise radyo ve televizyon olduğu gözlemlenmektedir. Geçmişte tüm Türkiye'nin radyo ve televizyondan haberleri öğrenmesi, televizyon dizilerini takip etmeleri ile Çerkeslerin uyum sürecinin hızlandığını birçok Adıge ifade etmektedir. Bu uyum sürecine kendi içlerinde (Çerkesler arası evlilik) evlilik yapılmasına dikkat etmeleri, düğünlere davul-zurna sokmak istememeleri, kına gecesi yapılmasını önlemeye çalışmaları gibi birçok pratiğe direnç göstererek kendi kültürlerini yaşatmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir.

Yazıya geçirilmiş bir tarihin yanında, zaman boyunca sürüp giden sadece görünüşte yok olmuş, kaybolmuş bir tarih daha bulunur. (Halbwachs, 2018: 61) Günümüzde Çerkes halkı da ne kadar dil konusunda sıkıntılar yaşansa da Çerkesliğe dair kolektif hafıza devam etmekte ve ettirilmeye çalışıldığı Çerkes köylerinde gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Alankuş, Sevda. Taymaz, Erol. “The Formation of a Circassian Diaspora in Turkey”, in *The Circassians in the 19th Century: The Problem of War and Peace*, Conference Proceedings, Maikop State Technology University, Maikop, 2009, 3-5.
- Besleney, Zeynel Abidin. *The Circassian Diaspora in Turkey*, Abingdon: Routledge , 2004.
- Besleney, Zeynel Abidin. *Türkiye’de Çerkez Diasporasının Siyasi Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bram, Chen. Circassian Re-immigration to the Caucasus, in: *Roots and Routes: Ethnicity and Migration in Global Perspective*, Jerusalem: The Hebrew University The Magnes Press, 1999.
- Doğan, Ayşenur. Osmanlı Devleti’nde Çerkes Muhacirlerin Eğitim Faaliyetleri Ve Ğuaze Gazetesinde Eğitime Dair Yazılar, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4. (2019): 155.
- Ertan, Temurçin Faik. Cumhuriyet Kimliği Tartışmalarının Bir Boyutu: Soyadı Kanunu, *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 10. (2000): 268.
- Kaffed, <https://www.kaffed.org/bilgi-belge/cerkes-koyleri.html>
- Kaffed, <https://www.kaffed.org/kultur-sanat/anadil/item/586-dil.html>
- Gellner, Ernest. *Müslüman Toplum*. (M. Günay, Çev.) İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000.
- Göker, Diğdem Soyaltın-Colella & Eylem Akdeniz. De-Europeanisation and Equal Citizenship in Turkey: The Case of Circassians, *Italian Journal of International Affairs*, Vol:54, (2019): 65.
- Halbwachs, Maurice. *Kolektif Hafıza*, Ankara: Heretik Yayınları. 2018.
- Huntigton, Samuel. *Medeniyetler Çatışması*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Kamacı, Hayri Ersoy- Aysun. *Çerkez Tarihi*, İstanbul: Tümzamanlaryayıncılık, 1992.
- Karakaş, Ömer. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’ne İskan Olunan Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflaşma ve Kölelik, *Avrasya İncelemeri Dergisi*, (2012): 132.
- Karpat, Kemal. *Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Kymlicka, William. *Çok Kültürlü Yurttaşlık*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

- Liy, Ergün Özgür. Abhaz, Abaza, Çerkes ve Ermeni Etnik Grupları Değerler ve Kültürlenme, S. A. Arı içinde, *Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kültür, Kimlik ve Siyaset* Ankara: Kaf-Dav, 2014. s.382-394.
- Miyazawa, Eiji. Memory Politics: Circassians of Uzunyayla, Turkey. (Doktora Tezi). University of London, Londra.
- Pieterse, Jan Nederveen Ethnicities and multiculturalisms: politics of boundaries. T. M. Stephen May in, *Ethnicity, Nationalism, and Minority Rights* Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 30.
- Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Serter, Yelda Tutar. Tek Parti Döneminde Azınlık Politikası ve Varlık Vergisi. *Route Educational and Social Science Journal*, Vol. 4(8), (2017), 29.
- Shinkuba, Bagrad. Son Ubih, İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık, 2000.
- Düzenli, Tuncay. (2006). Adapazarı ve Civarında Çerkez Muhacirlerin İskânı ve Uyum Problemleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Turner, Bryan. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Din*. İstanbul: Anka Yayınları. 2003.

Troyacademy 5 (2), 273-294, 2020
Geliş/Received: 21.05.2020 • Kabul / Accepted: 22.10.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.740777>

Fahri Korutürk'ün İran Gezisi Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkilerinin Ulusal Basında Temsili

Suna ALTAN *

Öz

Tarihsel süreçte, Türkiye-İran ilişkileri tek bir çizgide devam etmemiştir. Türkiye'de ve İran'da değişen siyasi hayat ve mevcut dünya koşulları neticesinde, iki ülkenin de dış politikasında net bir çizgi yakalanamamıştır. 1960'lı yıllarda başlayıp 1970'lerde had safhaya ulaşan ve 1974'te de Barış Harekâtına vesile olan Kıbrıs sorunundan dolayı, ABD'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu ambargo politikası, çok ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, dış politikada var olan sıkıntıları bertaraf etmek isteyen Türkiye, çözüm olarak İran'la yakınlaşmayı tercih etmiştir. Ekonomik olarak yükselişte olan İran'ın karşılıklı menfaatler çerçevesinde, Türkiye'ye yardım edebileceği düşünülmüştür. Bu düşünceler ve gelişen koşullar neticesinde, İran Şahı'nın Türkiye devlet başkanını İran'a davet etmesiyle, Korutürk'ün İran ziyareti gerçekleşmiştir. Türkiye'nin sıkıntılı döneminde alınan bu karar geniş yankı bulmuş; ziyaret, ulusal basın tarafından yakından takip edilmiştir. 2-11 Haziran tarihleri arasında, 18 farklı gazete Korutürk'ün gidişi, dönüşü, imzalanan antlaşma ve iki ülke arasındaki ilişkiler gibi değişik konularda çok sayıda haber yapmıştır. Bu çalışmada, Korutürk'ün 1975 yılı Haziran ayında gerçekleştirdiği 5 günlük İran gezisinin, 5-9 Haziran tarihli ulusal gazetelerde nasıl temsil edildiği analiz edilecektir. Bu analiz çerçevesinde, sonuç olarak farklı siyasal ve ideolojik görüşlerde olsalar da, yazılı basının Türkiye ile İran arasında ilişkilerin geliştirilmesi konusunda hem fikir olduğu ortaya konulmuştur. Böylelikle sadece dönemin hükümetinin değil, Türkiye medyasının ve kamuoyunun da İran'la geliştirilecek ilişkilere yaklaşımı açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Ekonomi, İran, Türkiye, Ziyaret.

The Representation Of Turkey And Iran Relations In The National Press Connected With Fahri Korutürk's Trip To Iran

Abstract

Turkey-Iran relations in the historical perspective did not continue in one line. With the changes both in Turkey and Iran in terms of political life and in line with the changing conditions in the world, a clear line in the foreign policy of both countries could not be achieved. Starting in the 1960s and the 1970s that reached its peak in 1974 due to the Cyprus problem, which was conducive to the Peace Operation, the US embargo policy applied to Turkey caused very serious problems. In this context, Turkey trying to eliminate the problems that exist in the foreign policy has chosen a rapprochement policy with Iran as a solution. Within the framework of mutual interests with Iran, which was economically on the rise, it was anticipated that Iran could help Turkey. As a result of these considerations and developing conditions, Korutürk's visit took place after the invitation of Turkish President to Iran by the Shah of Iran. This decision taken during the Turkey's troubled period has found a wide echo; thus, the visit was closely followed by the national press. Between 2-11 June, 18 different newspapers reported on various

*- Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, ORCID:0000-0002-7388-30-14, suna.altan@igdir.edu.tr

issues such as the departure and return of Korutürk, the signed agreement and the relations between the two countries. In this study, it was analyzed how Korutürk's 5-day trip to Iran in June 1975 was represented in national newspapers between the dates of June 5 and 9. In this analysis, even though they are of different political and ideological opinions as a result, all the written press acted in harmony with respect to the need of developing relations with Iran. Thus, not only the approach of government of the time, but also that of the Turkish media and public to dealing with the development of relations with Iran are all revealed.

Keywords: Press, Economy, Iran, Turkey, Visit

GİRİŞ

Türkiye ve İran aynı coğrafyada bulunmaları münasebetiyle kadim komşuluk ilişkilerine sahip olan iki devlettir. Kültür ve medeniyetin mirasçısı olan iki devlet dünya tarihi bakımından ayrı bir öneme sahip olmuşlardır. Tarihsel süreçte iki devlette de sosyal siyasi, ekonomik ve kültürel değişimler meydana gelmiştir (Modirşahçeci, 2008: 33-34). İran ile ilişkilerde Osmanlı Devleti döneminde sorunlar yaşanmış olsa da, Milli Mücadele yıllarında yakınlaşmaya dair ilk adımlar atılmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Türkiye-İran ilişkilerinde yakınlık düzeyinin artırılması için çabalansa da, 1923-1926 yılları arasında yürütülen ilişkilerde sınır ihlallerinden ufak bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Fakat bu anlaşmazlık 1926 yılında *Emniyet ve Muahedenet Muahedesi (Dostluk ve Güvenlik Antlaşması)* ile sona erdirilmiştir. Anlaşmazlığın sonlandırılmasının ardından iki ülke arasındaki gergin ilişkiler geçici *Ticaret Antlaşması'nın* imzalanmasıyla birlikte yumuşamıştır. (Yıldırım, 2011: 65 ve 72) 1930 yılına kadar yürütülen sıcak ilişkiler, 1930 yılında Ağrı'da² yaşanan ayaklanma olayında İran'ın isyana karşı tavrından dolayı iki ülke arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. Yapılan ikili görüşmeler neticesinde 1932 yılında iki ülke arasında "*Türkiye ile İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafnamesi*" ile "*Türkiye-İran Arasında Uzlaşma, Adli Tevsiye ve Hakem Muahedenamesi*" adlı antlaşma imzalanmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.2.27.30.2, 27.04.1932; Cin, 2007: 114; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1933:105). Böylece iki ülke arasında yürütülen ilişkilerde iyileşmenin sağlanması antlaşmalarla desteklemiştir. 1932 yılında "*Türkiye-İran Arasında Dostluk Muahedenamesi*" ile "*Emniyet Bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahedenamesi*", (BCA, 30.01.261.762.14/ 05.12.1932) gelişen ilişkilerle birlikte 1934 yılında da *Güvenlik Tarafsızlık Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşmalarla iki ülke arasındaki ticaret, ulaşım, sınır güvenliği ve ekonomi gibi birçok konuda ortak kararlar alınmıştır (Soysal, 2000: 429).

Türkiye ile İran arasındaki karşılıklı güven ortamı antlaşmalarla devam ettirilmiştir. Değişen dünya şartlarına karşı uluslararası arenada birliklilikler yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye, yeni dünya şartları gereğince İran, Irak ve Afganistan'la birlikte yeni bir oluşum içinde olmak istemiştir. Türkiye, diğer 3 devletin de durumlarını göz

2- Ağrı isyanı konusunda detaylı bilgi için Bkz. Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938, *Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı*, Ankara 1972.

önüne alarak *Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşmasının* hazırlanmasında öncü olarak rol almıştır. Kurulması öngörülen birlik ile yapılmak istenilenler; sınır sorunlarına kalıcı çözümler, ülkelerin bağımsızlıkları ve egemenlikleri vurgulanması olacaktır. Paktın görüşmeleri ilk olarak 2 Ekim 1935'te Cenevre'de yapılmıştır. 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayı'nda bu pakt imzalanmıştır. 25 Haziran 1938'de Sadabad Paktı yürürlüğe girmiş(Karpat, 2009:189; Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, 2014: 365-368), bu paktla birlikte Türkiye-İran ilişkilerinde yakınlık ve işbirliği devam etmiştir. 1938'de Atatürk'ün ölümünün ardından Türkiye'de olduğu gibi İran'ın da içişlerinde değişimler yaşanmıştır. Rıza Şah Pehlevi 1941 yılında tahttan çekilme kararı almış, yerine İran tahtına oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Muhammed Rıza Şah yönetiminde modernleşme ve batılılaşma politikaları yürütülmüştür(Gorthwait, 2018: 203).

1941 yılı itibariyle Türkiye ve İran iç işlerinde değişimler yaşamaya devam etmiştir. Türkiye siyasi hayatındaki büyük dönüşüm 1950 yılındaki seçimlerin ardından Demokrat Parti siyaset sahnesine çıkmasıyla yaşanmıştır. Demokrat Parti'nin iktidarıyla birlikte Türkiye'de birçok konuda değişim yaşanmıştır(Koçak, 2018: 15-20). Yeni yönetime dair en çok merak konusu yaşanan değişimle birlikte dış politikada nasıl bir yol izleneceği üzerinde olmuştur. Demokrat Parti'nin oluşturduğu yeni yönetimin dış politika çizgisi, bölgede komşularıyla barış, huzur ve işbirliği içinde bulunmak üzerine olmuştur. Bunun ilk somut örneğini de Bağdat Paktı oluşturmuştur. İlk olarak Türkiye-İrak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanmış olan bu antlaşmaya, İran 3 Kasım 1955'te katılmıştır. Paktın amacı imzacı devletlerin güvenlikleri ve savunmaları için işbirliği üzerine olmuştur. İran'ın pakta katılması, İran'ın dış politikasında yeni bir dönemin başladığının işaretini vermiştir. Şah, bu zamana kadar İran'ın izlemiş olduğu tarafsızlık politikasından ayrılarak, batıya yakınlaşan bir politikaya yönelmiştir. Paktın üyeleri toplanarak askeri planlama, ekonomik planlama ve yeraltı faaliyetlerini önleme konularında özel komiteler kurmuşlardır(Tuncer, 2017: 346; Yeşilbursa, 2019: 195-200). Ortadoğu'da yaşanan siyasi gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin yeni seyrini belirlenmiştir. Bağdat Paktı'na üye olan Irak ülke içinde yaşadığı kriz neticesinde paktan ayrılma kararı almıştır. Pakta kalan üyelerin görüşmeleri sonucunda oluşan fikir birliğiyle örgüt merkezi 18 Ağustos 1959'da Ankara'ya taşınarak adı *Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization CENTO)* olarak değiştirilmiştir. Örgütün adı değişmiş olsa da içeriği Bağdat Paktıyla aynı kalmıştır(Soysal, 2000: 494). Yeni örgütün faaliyetlerini ve yönünü ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği belirlemiştir(Armaoğlu, 2018: 403). Türkiye-İran ilişkileri yapılan paktlar çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir.

1960 yılına gelindiğinde Türkiye'nin siyasi hayatında yaşanan kriz neticesinde ordu yönetime el koymuş ve Demokrat Parti'nin siyasi etkinliğine son verilmiştir(Başgil, 2014: 168). Kurulan, Milli Birlik Komitesi yönetimi CENTO'ya bağlı olduklarını bildirerek, bütün dünya uluslarıyla dostane ilişkilerde bulunmak ve barışa hizmet ettiklerini göstermek istemişler bu konuda da güvence vermişlerdir(Tuncer, 2017: 414). İlişkilerde daha fazla yakınlık ve işbirliği için bir başka kurumun kurulması fikri ortaya çıkmıştır. CENTO'nun üç bölge üyesi Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirme ve kalkınma için *Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (Regional Cooperation*

For Development RCD) 21 Temmuz 1964'te imzalanarak ortak bildirisi yayınlanmıştır. RCD, CENTO'nun ekonomik faaliyetlerinin bölgedeki beklentileri karşılayamadığı bir zamanda ortaya çıkmıştır (Soysal, 2000: 496). İki ülke arasındaki ilişkiler dostane çizgide birlik ve beraberlikle devam etmiştir.

1. 1975 ÖNCESİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ VE ZİYARETE KARAR SÜRECİ

1970 yılına kadar aynı çizgide yürütülen Türkiye-İran ilişkileri, 1970 yılı itibarıyla soğukluk dönemine girmiştir. Şah'ın Türkiye'ye karşı yürütmüş olduğu politikalar bu soğukluğun temelini oluşturmuştur. İran Meclisi Türkiye'yle ilişkileri sıcak tutma taraftarıdır fakat Şah, İran meclisine karşı ters politikalar yürütme konusunda karalı davranışlar sergilemiştir. Türkiye'deki sol hareketin içinde bulunan İranlı öğrenciler Şah'a karşı muhalif hareket etmeye başlamışlardır. Türkiye'deki sol hareketin etkinliğinden rahatsız olan Şah, ilişkilere bu durumu yansıtarak Türkiye'ye uzak durmuştur. Bu durum neticesinde Türkiye'nin de dış politikasında İran'a karşı durgunluk yaşanmaya başlanmıştır (Muhtari- Munteziri, :192). İki ülke CENTO ve RCD'nin olağan görüşmelerinin dışında bir araya gelmemiş, yaşanan bu durgunluk soğukluğa neden olmuştur (Çetinsaya, 2001:148). Yaşanan soğukluk İran için bir kayıba yol açmazken, Türkiye için petrol kaybı anlamına gelmiştir. 1973 yılında yaşanan Arap İsrail Savaşı'nda ABD üzerinde baskı yaratmak isteyen petrol üretici ülkeler birliği (*Organization Of Petroleum Exporting Countries OPEC*) petrol fiyatlarını yükseltme kararı almış, bu fiyat artışından Türkiye fazlasıyla etkilenmiştir (Armaoğlu, 2018: 548 549). Artan fiyatlar 1973-74 yıllarında petrol gelirini 5 milyar dolara çıkararak İran'ı artık bir petrol devleti haline getirmiştir (Abrahamian, 2017: 164). İran, petrolden sağladığı yüksek geliri kalkınma faaliyetlerine harcamaya başlamıştır. Uygulamaya konan yeni politikalarla ülke gelirleri artmaya başlamıştır (Albayrak, 2014: 143).

1971 yılı itibarıyla İran zenginleşirken, Türkiye ekonomik çıkmazlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1974'de Kıbrıs harekâtından dolayı ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ve bunun yanında İran'ın silah alma yarışı iki ülke arasındaki soğukluğu artırmıştır (Çetinsaya, 2001:149). Dış politikada hareketlilik devam ederken Türkiye'nin siyasi hayatında değişimler yaşanmıştır. 1975 yılına gelindiğinde iktidara gelen Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti dış politikada değişime gitmeye karar vermiştir. Bu değişim Türkiye'nin çevresiyle dostluk ve işbirliği çemberi yaratmayı amaçlamıştır. Türkiye yeni dış politika anlayışı neticesinde ilk olarak yönünü yakın komşusu olan İran'a çevirmiştir (Acar, 1976: 35-36). Türkiye, İran'la dostane ilişkiler kurmak için çaba sarf etmeye başlamış, yeni yönetim İran'la dost olmanın ve işbirliği yapmanın menfaatinize olacağını anlamıştır. Ayrıca iyi ilişkilerde sadece iki ülkenin değil bölgenin de istikrarına katkı sağlanacağı düşünülmüştür (Saray, 2006:140). Değişen koşullar sonucunda İran Şah'ı da Türkiye'deki yeni yönetimle aynı fikre sahip olmuştur. Çünkü İran'ın ticaret hayatının canlı kalması Türkiye topraklarına bağlı olmaktadır. Şah, iki yıl önce gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyareti sonrasında Türkiye devlet başkanını İran'a davet etmiştir. Ancak yaşananlardan dolayı bu ziyaret gerçekleştirilememiştir. Fahri S. Korutürk Cumhurbaşkanlığına

seçilmenin hemen ardından ilk iş olarak bu daveti gündemine almıştır. (Özdemir, 2010: 97) Korutürk'ün İran ziyaretine karar vermesinin ardından kendisine eşlik edecek heyet belirlenmiştir. Ziyaretinde Cumhurbaşkanı ve eşine eşlik edecek olan heyet; Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kastamonu Senatörü ve Cumhuriyet Senatörü Başkanlık Divanı üyesi Mehmet Çamlıca, Rize Milletvekili ve Millet Meclisi idare amiri Sami Kumbasar, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Fuat Bayramoğlu, Korgeneral Engin Büyükelçi Oğuz Gökmen, Büyükelçi Semih Akbil, Büyükelçi Yalçın Kurtbay, Büyükelçi Necdet Sezer, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Candemir Önhon, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Kurmay Albay Hasan Sağlam, Cumhurbaşkanlığı özel doktoru tabip Albay İlhan Uğurtaş, Cumhurbaşkanı yaveri dz. Kurmay Yarbay Çetin Ersarı, Cumhurbaşkanı yaveri hv. Pilot Binbaşı Turan Oral, Cumhurbaşkanlığı Basın Müşaviri Ali Baransel Dışişleri Bakanı Özel Kalem Müdürü Ömer Akbel(BCA, 30.18.01.02.334.423/ 26.05.1975) kişilerden oluşmuştur. Heyette Korutürk'ün belirlemiş olduğu gazetecilerde bulunmuştur.

1975 yılında Türkiye için hayati bir öneme sahip olan bu ziyaret Türkiye ve İran halkını fazlasıyla heyecanlandırmıştır. Bu heyecanını an be an aktarmak isteyen basın mensupları ziyaretin her detayına yer verme çabasında olmuşlardır. Bu çalışmada Türkiye'deki ulusal basının 18 gazetesi; Barış, Son Havadis, Dünya, Tercüman, Milliyet, Güneş, Günaydın, Sabah, Bugün, Zafer, Cumhuriyet, Yeni Ortam, Milli Gazete, İstanbul, Hürriyet, Ortadoğu, Hür Anadolu ve Adalet incelenerek yapılan tarama sonucunda, gazetelerin bu ziyarete karşı bakış açılarını, eleştirileri ve destekleri nasıl yansıttıkları bu çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur.

2. FAHRİ KORUTÜRK'ÜN 5 HAZİRAN 1975 TARİHLİ İRAN ZİYARETİNİN BASINA YANSIMALARI

İran seyahatinin programının tamamlanmasıyla birlikte Fahri Korutürk'ün yapacağı ziyaret basında yer bulmaya başlamıştır. Bu ziyaret Türkiye için büyük önem taşımakta, zira basının bu ziyarete göstermiş olduğu ilgi bunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Korutürk, İran ziyareti kafilesinde bulunmasını istediği gazetecileri kendisi belirlemiştir. Bu gazetecilerin belirlenmesinde ölçüt olarak tarafsız olanlar tercih edilmiştir. Ziyaretin başlamasından bitişine kadar İranda bulunan gazeteciler yaşananları an be an haberlere yansıtmışlardır. Gazetelerde ilk olarak İrana' gidiş haberleri yer almıştır. Bu haberlere bakacak olursak;

Barış gazetesi, Cumhurbaşkanı Korutürk'le İran Şahı Rıza Pehlevi'nin konuğu olarak resmi bir ziyarette bulunmak üzere bu sabah Tahran'a hareket edeceğini büyük bir manşetle bildirilmiş, Cumhurbaşkanı seçilen Korutürk'ün ilk yurtdışı ziyaretini İrana' yapacak olmasının doğru kararlığına dikkat çekilmiştir(Barış, 2 Haziran 1971). Hürriyet gazetesi, Türkiye gündemine dair önemli olaylardan birinin Korutürk'ün İrana' gerçekleştireceği ziyaret olduğunu bildirmiştir. Korutürk'ün bu ziyaretinin iade-i ziyaret olmasına dikkat çekilmiştir. Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirilmiş, karşılığı verilemediği bu yüzden bu

ziyaretin bir iade-i ziyaret olarak değerlendirilmesi istenmiştir(Hürriyet, 2 Haziran 1975). Son havadis, gidiş haberini Cumhurbaşkanı ve eşinin resmi ziyaret için İran'a gideceğini ve kendisini, eşini Süleyman Demirel ve eşinin uğurladığını bildirmiştir(Son Havadis, 3 Haziran 1971).Barış gazetesi, bir sonraki gün gidiş haberinin ayrıntılarına yer vermiş, Korutürk'ün hava alanında yapmış olduğu toplantıdaki konuşmasını yayınlamıştır. Korutürk vermiş olduğu demeçte “2 yıl önce yapılmış olan davete şimdi icabet ettiğini belirtmiş ve dost bir ülkeyi ziyaret etmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.” Konuşmanın devamında iki ülkenin müşterek manevi değerlerinin var olduğunu dünya siyasi sahnelerini bakışlarında paralellik olduğunu söylemiştir. Bunun yanında her iki ülkede kalkınmada birbirlerini destekleyecek şarkıları sahiptirler bu ziyaretle müşahede ve müzakere imkânı kazanacağını ümit ediyorum demişti.” Korutürk'ün eşi Emel Hanım ve beraberindeki heyet ile birlikte Türk Hava Yolları'na ait bir uçakla Tahran'a hareket etmiş oldukları bildirilmiştir(Barış, 3 Haziran 1975): Dünya gazetesi, Korutürk'ün gidişini uçtuktan bir sonraki gün haber vermiştir. Haberde İran Şehin Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin resmi konuğu olan Fahri Korutürk ve eşi Emel Korutürk'ün önceki gün Türk Hava Yolları'na ait bir uçakla Tahran'a gittiği yazılmıştır(Dünya, 4 Haziran 1975).

2.1. İran'a Varış

Türkiye-İran ilişkilerinde dostluk kardeşliğin yanında iki ülkenin çıkarları doğrultusunda yapılacak olan ekonomik görüşmelere, beklenti ve taleplere değinilmenin ardından Korutürk'ün İran'a varışı ve nasıl karşılandığı önemli konulardan bir tanesini oluşturmaktadır. Zira karşılanmadaki tavır görüşmelerin ne derece olumlu geçeceğinin işaretini verecektir. Karşılanmaya dair haberlere batığımız zaman;

Güneş, Günaydın ve Bugün gazeteleri Korutürk'ün İran'da karşılanma haberine aynı görüş doğrultusunda sunmuşlardır. Korutürk'ün Tahran'a ulaştığı havaalanının Türk-İran bayraklarıyla donatıldığını bildirmişlerdir Korutürk'ün Mehrabad havaalanına ayak basar basmaz 21 pare top atışı yapılmıştır. Şah'ın karşılamalarını samimi olduğunu ve Şah ile Korutürk'ün Şahyat Aryamehr abidesine geldikleri zaman Cumhurbaşkanı Korutürk'e Şah tarafından şehrin altın anahtarı verildiği bildirilmiştir. (Güneş, 3 Haziran 1975; Günaydın, 3 Haziran 1975; Bugün, 4 Haziran 1975). Ortadoğu gazetesi, bu karşılama törenini daha detaylı bir şekilde aktarmıştır. Tahran havaalanında indikleri anda dikkate değer hususlar olduğunu bildirmiştir. Hava meydanındaki karşılamanın ardından Tarhan caddesini geçerek misafirlerin ikametine ayrılan Gülistan Sarayı'na doğru gidilirken yol kenarlarında ellerinde Türk bayrakları “Hoş geldiniz” yazılı pankartlar bulunan halk, 2000 yıl kutlamalarından bu yana birkaç yıl içinde o zamanki itibarı değiştirmenizi gerektirecek bazı olaylar cereyan ettiği konusunda bizleri uyandırıyor denilmiştir. Ayrıca halkın yapmacık olduğu şüphesini uyandırmayacak bir neşe havası içinde oldukları üzerinde özellikle durulmuştur(Ortadoğu, 5 Haziran 1975). Milli Gazete, Cumhurbaşkanı tahsis edilen mercedeslerin teşhir ettiği uzun konvoylarla şehre hareket edildiğini, caddelerin Türk ve İran bayrakları ile donatılmış olduğunu, ellerinde Türk ve İran bayrakları ile büyük tezahüratlarla karşılandıklarını aktarmıştır. Cumhurbaşkanı tahsis edilen saraya yemyeşil caddelerden geçiş yapıldığı ve Türk heyetine Tahran'ın en büyük otelinin tahsis

edildiğini, Tahran'ın tüm caddelerinin Türk ve İran bayraklarıyla donatıldığı, her yerin ışıl ışıl sıcacık dostluk ve kardeşlik taşımakta olduğu bildirilmiştir. Taksilerin taşıdığı ufak ebatlardaki Türk bayraklarından da, vitrindeki Cumhurbaşkanı ve eşinin fotolarına kadar her yerde Türk sevgisi olduğu aktarılmıştır(Millî Gazete, 10 Haziran 1975).

Karşılamanın sıcaklığı, özeni, coşkusu ve saygınlığı Türk heyetine verilen önemi göstermektedir. Karşılamanın ardından gazeteler Korutürk'ün İran'da yapmış olduğu gezileri aktarmışlardır. Korutürk'ün gezi programına bakacak olursa;

Bariş gazetesi, Korutürk'ün Tahrandaki ilk ziyaretini Şah'ın babasının kabrine yapmış olduğu haberini vermiştir(Bariş, 4 Haziran 1975). Zafer gazetesi, Korutürk'ün İran'ın önemli şehirlerinden olan İsfahan ve Şiraz'a ziyarette bulunacağını bildirmiştir. Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet ilk olarak İsfahan'a gitmişlerdir. İsfahan'da Cumhurbaşkanı'nı şehrin Genel Valisi'nin karşılamış, günün akşamında da Vali tarafından Korutürk'ün onuruna yemek düzenlenmiştir. Yemekte Korutürk'ün yapmış olduğu konuşmada; İran'da gösterilen yakın ilgi ve büyük misafirperverlikten mutluluk duyduğunu, dost ve kardeş İran'ın İsfahan şehrinde bulunmaktan büyük memnuniyetini dile getiren Korutürk, sözlerini İran'ın zengin ve ince zevkli kültürünün temsil edilmiş olduğu bu şehre övgülerle tamamlamıştır (Zafer, 5 Haziran 1975). Hür Anadolu gazetesi, İsfahan gezisinin ardından Şiraz'a gelme haberine yer vermiştir. Korutürk'ü havaalanında Şiraz Valisi, Ordu kumandanı ve protokolün diğer üyelerinin askeri törenle karşıladığını bildirmiştir (Hür Anadolu, 6 Haziran 1975).

Günaydın gazetesi, Korutürk'ün Şiraz gezisinin ayrıntılarını aktarmıştır. Korutürk, Şiraz valisinin vermiş olduğu yemekte bir konuşma yaparak, konuşmada Türkiye- İran dostluğunun ve işbirliğini çok ileri bir seviyeye ulaştığını görmekten duyduğu memnuniyeti belirterek, Şiraz şehrinin Türk edebiyatında özel bir yeri olduğunu hatırlatmış ve bu şehrin şairlerimize de ilham kaynağı olduğunu sözlerin eklemiştir (Günaydın, 6 Haziran 1975). Son Havadis gazetesi, gün içindeki aktiviteleri haberlerine taşımıştır. Cumhurbaşkanı Şiraz'da Türk şairleri Hafız ve Sadî'nin kabirlerini ziyaret ettiğini sonrasında tarihi yerleri ziyaret ederek Persepolise hareket ettiğini bildirmiştir. Burada onuruna verilen yemekte konuşan Korutürk, bu güzel ve tarihi şehri ziyaretten büyük bir memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir (Son Havadis, 6 Haziran 1975).

2.2. Ulusal Basında Ziyaretin Ekonomik Beklentileri

Fahri Korutürk'ün İran'a gidiş haberinin verilmesinin ardından gazetelerde en çok Türkiye-İran ilişkileri konusu üzerine haberler yapılmıştır. Basın, ziyaretin ilişkiler üzerindeki etkisi, Türkiye- İran arasında yaşanan siyasi, ekonomik süreçlere ışık tutmaya ve halkı genel olarak süreçten haberdar etmeye çalışmıştır. Ulusal basının Türkiye-İran ilişkilerini nasıl yansıttıklarına ve bakış açısına baktığımız zaman;

Tercüman Gazetesi, Korutürk'ün ilk dış ziyaretini İran'a yapmasının yerinde bir karar olduğuna yönelik fikir beyan etmiştir. İran ile Türkiye'nin tarihi coğrafya ve manevi

yakınlığı göz önüne alınarak, her iki devletin gözden uzak tutulmaması gereken siyasi, askeri, dostluk ve yakınlık işbirliği mecburiyeti var olduğunu vurgulayarak, iki devletin aynı tehditle karşı karşıya olduğuna, bu yüzden de iki ülkenin askeri ittifaklarına değinilmiştir. Geçmişteki iyi ilişkiler göz önüne alınıp Atatürk ile Rıza Şah'ın dostluğunun altı çizilerek, Cumhuriyetin ilk itilafının Sadabad Paktı olduğunu söylemiştir. Zaman içerisinde iki ülke arasında Bağdat Paktı ve CENTO ile birlik ve beraberliğin devamlılığına vurgu yapılmıştır. Türkiye, İran ve Pakistan'ın batılı dostları birleştiren CENTO'nun lüzumuna her üç devletinde inandığını bu yüzden de bugün dünyada canlı paktlardan biri olarak görüldüğü ifade edilmiştir. İran'ın batıya olan kapısı ve dost kale kapısının Türkiye olduğunu, Türkiye'ye gelecek her tehlikenin İran'ı da yangın yerine çevireceği, bu yüzden İran Şahı Kıbrıs harekâtını destekleyen övgüler dile getirdiği bildirilmiştir. Haberin devamında Türkiye-İran ilişkilerinde 4 yıldan beri yaşanan soğukluğun Türkiye'nin hainlerin zoruyla mecbur kaldığı kapalı bir siyasetten kaynaklandığına dikkat çekilmiştir. Bu durumun iki devlet arasında güvenmeye neden olduğunu fakat kardeşler arasında güvenme olabileceğini bunu da her iki milletin bildiğini, ziyaretini yerinde olduğu ve ziyaretin ardından yapıcı teşebbüslerin yüz kat artacağı ve gelişeceği beklentisi içinde olduğu bildirilmiştir (Tercüman, 2 Haziran 1975). Milliyet gazetesi, Türkiye ile İran ilişkilerinin soğuk olmasında iki tarafında hatalı olduğuna dikkat çekerek, bu gezinin iki ülkenin de şikâyetlerini ortadan kaldırarak işbirliklerinin başlatılması açısından önemli olacağı üzerinde durmuştur. Türkiye, ilişkileri düzeltmek adına bir adım atarak İran'a üst düzey ziyaret gerçekleştirdiği, İran'da bunu göze alarak Türkiye'nin içinde bulunduğu durumları hesaba katması gerektiği konusunda fikir beyan edilmiştir. Türkiye bu ziyaretle iki ülke arasındaki soğukluğa son vermek ve karşılıklı çıkarlara dayanan ilişkiler kurulmaya gidildiği bildirilmiştir (Milliyet, 3 Haziran 1975). Son Havadis gazetesi, ziyaret ile birlikte iki ülke ilişkilerinde birleşme sağlanacağını savunmuştur. Yürütülmüş olan yanlış dış politikalarından dolayı ilişkilerin soğuklaştığını, bu ziyaret ile birlikte ilişkilerin eski sıcaklığına kavuşacağını, Cumhurbaşkanı ile birlikte kapalı kapıların açılacağı ümit edilmiştir (Son Havadis, 3 Haziran 1975). Güneş gazetesi, ziyaretin ilişkiler üzerindeki etkisine değinmiştir. CENTO ve RCD'nin kuruluşundan bahsederek, kurulmuş olan paktların işlemedeki aksaklıkları çeşitli sebeplere bağlayan yazıda, bu ziyaretin tüm sorunları çözeceği ve böylece kurulmuş olan paktların işlevselliğe kavuşacağına yönelik temennide bulunulmuştur (Güneş, 4 Haziran 1975).

Tercüman gazetesi, Güneş gazetesine paralel bir düşünceye yer verilmiştir. İşbirliğini pekiştirecek olan CENTO'nun yeni ihtiyaçlara göre gerekirse yeni üyelerle de takviye edilerek tedbirlerin alınması gerektiğini yazmıştır. Güçlü ve büyük devlet olmak yolunda önemli hamleler içinde bulunan İran ile Türkiye'nin, her türlü ilişkilerde birliği artırmanın her iki ülkenin çıkarlarına uygun düşeceğini söylemiştir (Tercüman, 5 Haziran 1975). Günaydın gazetesi, Türkiye ile İran'ın işbirliğinde CENTO ve RCD ile sınırlı kalmayacağını, ilişkilerin ilerlemesiyle birlikte yeni projelerin başlatılacağını savunmuştur. İlişkilerin sadece askeri ve ekonomik olmadığını, dış politika konusunda da birlik olduğunu vurgulayarak, buna en iyi örnek olarak da Kıbrıs meselesini vermiştir. İki ülke arasında zaman zaman yaşanan zıtlıklara karşın, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde olmasıyla karşılıklı beklentilerin giderilmesinin sağlanacağı düşünülmektedir

(Günaydın, 4 Haziran 1975). Son Havadis gazetesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi bunalımdan dolayı İran ile ilişkilerimizde son 2 yıl zarfında duraklama seviyesine girilmiş olduğunu, bu yüzden de yüksek seviyede temaslar yapılamadığı üzerinde durulmuştur. Haberde, Korutürk'ün ilk ziyaretini İran'a yapması ilişkilerin iyileşmesinde ilk ve en önemli adım olarak görülmektedir. İran ile soğuk ilişkilerin sebebini önceki hükümetlerin yaratmış olduğu olumsuzluklar olarak değerlendirilmiştir (Son Havadis, 5 Haziran 1975).

Zafer gazetesi, ziyaretin iki ülkenin ilişkilerini bundan sonra daha aydınlık bir düzeye çıkacağını gösteren işaretlerle dolu olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı'nın yapmış olduğu açıklamalara yer vererek Korutürk'ün ziyaretinin Tahran'ın gelişen ekonomik düzeyi ve uluslararası ticaret trafiği ile ilgili olmadığını, ülkenin karşılıklı çıkarlara dayanan ilişkiler kurmaya gittiğini ve bunun da iki ülkenin amacına uygun düştüğünü söylemiştir. (Zafer, 5 Haziran 1975) Cumhuriyet gazetesi, Korutürk'ün gezisinin iki ülke arasındaki yakınlaşmayı sağlamak amacıyla yapılmış olduğunu belirtmiştir. Ziyaretin Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğunu belirterek, Türkiye-İran ilişkileri sıcak ve yakınlığını CENTO'nun pekiştirmesinin beklendiğini fakat istenilen yakınlığın sağlanamadığını belirtmiştir. Bunun sorumlularını da iki devletin kendisi olarak görmüş, iki devletin birbirine değil de batıya yüzlerini dönmüş olmalarının temel sorun olduğunu belirtmiştir. Türkiye, Asya'ya değil batıya dönük bir yol izlemiş, bu yüzden de doğu ve güney komşularından uzaklaşmıştır. Aynı biçimde İran'da Türkiye'yi aşarak batı ile ilişkilere girmiştir. Korutürk ilişkiler bu düzeyde iken geziyi gerçekleştirerek, iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin rayına oturtulması olanağını bulmuştur. İki ülkenin dostluk ilişkileri ekonomiyle bağdaştırılır ve geliştirilirse iki ülke içinde büyük bir aşama olacağı söylenmiştir (Cumhuriyet, 5 Haziran 1975). Yeni Ortam, küçülen dünyada Türkiye'nin dışa açılma zorunluluğunu ve kendisini hapsediği Avrupa ve ABD çemberinden kurtulması gerektiğini düşünmüştür. Meydana gelen krizlerden Türkiye'nin kendine alan bulma ve alanını genişletme için Ortadoğu ülkelerine yönelmedeki haklılığı üzerinde durmuştur. Geçmişte İran ile bazı sorunlar yaşanmış olsa da yeni dünyada bunların ortadan kalkabileceği ve sıcak ilişkilere dönüşeceği söylenmiştir. Siyasi ilişkilerin ekonomiyle tamamlanmasına dikkat edilmesinin altı çizilmiştir (Yeni Ortam, 7 Haziran 1975).

Barış gazetesi, Türkiye-İran ilişkilerinde kesin rekabet olabilecek herhangi bir olayın yaşanmadığını, İran'ın bu konuda kuşkuları olduğuna dikkat çekerek iki ülke arasındaki ilişkileri bir başka boyutta değerlendirmiştir. İran, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türk halkından dolayı Türkiye'den kuşkulandığını ve bu konuda yanlış düşünüldüğü yönünde fikir sunmuştur. Aslında oradaki Türk unsur iki ülke arasındaki iş birliği ve samimiyeti temsil etmekte olduğunu, Türkiye, İran'ın iç durumlarına karışmak bir yana, herhangi bir eleştiriye bile yer vermemiştir. Bunlar bir kenara bırakılarak iki ülke arasındaki kalkınma ve işbirliğine dair fikirler geliştirip artırılması gerektiği yönünde tavsiye verilmiştir (Barış, 11 Haziran 1975). Milli Gazete, Türkiye-İran arasındaki bağı gördüklerinden sonra bu ziyareti kardeşlik olarak değerlendirmiştir. Ortak bir inanç, bir tarih, bir kültür hatta bazı yönleriyle kültür birliğinden ileri bir kardeşliğin mevcut olduğunu yazmıştır. Zorlamayla olmayan politik dayatmalardan uzak tarihi bir derinlik ve kardeşlik olduğunu

vurgulamıştır (Milli Gazete, 11 Haziran 1970). İstanbul gazetesi, sınır komşumuz İran ile asırlara dayanan ilişkilerimizin varlığına dikkat çekerek, bu ülke ile sık sık problemler yaşamış olsak da, dostluğumuzun her zaman daha ağır bastığını belirtmiştir. İstanbul'a göre, İran kalkınmakta olan bir ülke olmanın yanı sıra, Türklerin çok etkilendiği ve etkisinde kaldığı bir yerdir. Türkler, İranlıların sanat ve dil yönünden azımsanmayacak derecede etkilenmiş, İran ile bazı ortak gelenek ve göreneklerimiz var olmuştur. Tarihsel süreçte Atatürk ve Şah arasındaki dostluk korunarak, CENTO ile bu dostluk sağlamlaştırılmış, transit yol ve petrol boru hattı dostluk bağlarının birer simgesi olmuştur. 2 yıl önce Sayın Pehlevi tarafından Cumhurbaşkanına yapılan davet her iki ülkenin iç politikasındaki dalgalanmalar ve Ortadoğudaki sorunlar nedeniyle ancak pazartesi gerçekleşebilmiştir. Sayın Korutürk'ün ziyareti her iki ülke arasındaki bağları güçlendirerek, iki ülke arasında daha iyi ilişkiler kurulmasına yardımcı olacağı kuşkusuzdur. Kapı komşumuzla diğer ülkeler arasındaki dostluğumuz arasında fark olmak zorundadır. Karşılıklı menfaatlerin korunması dostluğun her zaman güçlü ve samimi olması ile mümkün olacaktır. Türkiye ile İran'ın daima dost kalmalarında büyük yarar vardır. Komünizm ateşi her iki ülkeyi de tedirgin etmektedir. Bizim dostlarımız İran'ın da dostlarıdır, düşmanlarımız ortaktır ve iki ülkede zaman kaybetmeden kalkınmak zorundadır, görülüyor ki bu ülke ile kader birliğimiz mevcuttur denilmiştir (İstanbul, 5 Haziran 1975).

2.3. Türkiye-İran Arasında Yapılan Anlaşmaların Ulusal Basına Yansımaları

Gazetelerde ziyarete dair haberlerde önemle üzerinde durulan bir diğer konu ise, ziyaretin ekonomik yönü olmuştur. Çünkü Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik dar boğaz buna karşın İran'ın yükselen ekonomisi iki ülke arasındaki işbirliğinin önemini artırmaktadır. Haberlerde ziyaretin ekonomik boyutu, beklentileri ve getirilerine dikkat çekilmiştir. Bu konuda yayınlanmış haberlere bakacak olursak;

Milliyet gazetesi, ziyaretin ekonomik boyutuna dikkat çeken gazeteler arasında yer almıştır. Her ne kadar haber başlığında Korutürk Tahran ziyaretine "talep" amacıyla değil "Dostluk için" gitti diye bahsetmiş olsa da, haberin devamında Korutürk'ün Esenboğada vermiş olduğu demecin ardından yapılan çıkarımda daha çok; ekonomik boyuta dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin İran'la CENTO ve RCD çerçevesinde daha sıkı ekonomik ve teknik işbirliği olanakları yaratıldığı halde, bütün kaynaklarını ortaklaşa kullanacak herhangi bir alt yapı işbirliğinin gerçekleştirilmemiş olduğu üzerinde durulmuştur. Özellikle iki ülke arasında son yıllarda iletişim ve işbirliğinde durma noktasına gelen ilişkilere değinerek, yaşanan sorunun İran'ın Türkiye'ye petrol satmama durumuna kadar geldiğini belirtmiştir. İyi gitmeyen ilişkilerin düzeltilmesi ve iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin yeniden başlaması Korutürk'ün bu ziyarete bağlanmıştır. Korutürk'ten 5 gün önce Tahran'a gitmiş olan Dışişleri Ekonomik İşler Dairesi Genel Müdürü Oğuz Gökmen ve yardımcısı Cumhurbaşkanı gelinceye kadar iki ülke arasında yapılması uygun görülen ve düşünülen protokoller üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Görüşmelerin detayları; "Türkler İran'ın istediği projeleri gerçekleştirmek için İrandan uzun vadeli ve düşük faizli kredi istekleri olmuştur. İranlılar ise projelere göre kredi verilmesini ve faizinde uygulanmasını istemektedir. Bu konuların çözüme kavuşacağı imzalanacak protokollere

bağlanmışır.” Protokolde İran tarafı; Trabzon limanından İran hududuna transit yol, Trabzon, Samsun ve İskenderun’da antrepo inşası, Tatvan ile Van arasında demiryolu yapımı, Van Gölü feribotlarının çoğaltılması, doğuda bir hayvan besiciliği ve et kombinası yapılarak buradan İran’a et ihraç edilmesi, İran’ın inşaat malzemeleri ihtiyacını karşılayacak çimento ve diğer fabrikaların genişletilmesi gibi çalışmaları öne çıkartmıştır. İran’ın bu isteklerine karşın Türkiye, kendi enerji sorunlarını çözümlenecek çeşitli enerji projelerinin bir kısmının İran’ın vereceği kredi yoluyla desteklenmesi gibi konuları öne çıkartmıştır. İkili görüşmelerin bu konular üzerinde gerçekleşeceği bilindirilmiştir (Milliyet, 3 Haziran 1975). Günaydın gazetesi, iki ülke arasındaki işbirliğinin önemine dikkat çekmiştir. İki ülkenin işbirliğinde birbirlerine yardım etmeleri için en azından kendi kaynaklarına bağlı kalarak gelişmiş ülkelerin bağımlılıklarına son vermelerini tavsiye etmiştir. Bunun gerçekleşmemesi sonucunda iki ülkenin tüm girişimci ve işbirliği çabalarının kâğıt üzerinde kalacağı konusunda fikir beyan edilmiştir (Günaydın, 4 Haziran 1975).

Cumhuriyet gazetesi, ziyaretin ekonomik ve ticari ilişkiler boyutuna değindiği haberin detaylarında, İran ile aramızda ekonomik ve teknik işbirliği antlaşması imzalanacağını duyurmuştur. Yapılan görüşmelerde imzalanmak istenilen antlaşmada İran, Türkiye’nin istekleri konusunda sınırlı davrandığını dile getirerek, Korutürk’ün gelişinden önce yapılan görüşmelere de değinmiştir. Görüşmelerde 3 ana liman genişletilmesi, limanlara çıkan bağlantı yollarının düzenlenmesi, İran’a giden bağlantı yolları, Van Gölü’ndeki ulaşımın iyileştirilmesi gibi konulara yer verilmiştir. İran’ın isteklerine karşı Türk tarafının savunmasına yer vererek; İran’ın belirttiği istekler ve projeler bizim de işinize yarayacak ama bunlar Türkiye’nin acil ihtiyaçları olmadığı, bunlardan daha hayati olan ihtiyaçlarımız olduğuna dikkat çekilmiştir. Kredi verilse dahi Türkiye öncelik ihtiyaçlarına yoğunlaşmazsa bizim için bir şey ifade etmeyeceği konusunda düşüncelere yer verilmiştir. Sonuç olarak ekonomik ve ticari işbirliğinde hayalci değil gerçekçi olarak yaklaşmamız gerektiğini, ayrıca İran bu işbirliğinde kendi menfaatine öncelik verdiğini ve bu uğurda hareket ettiği eleştirisi de yazıda yerini almıştır (Cumhuriyet, 4 Haziran 1975).

Ortadoğu gazetesi, bu ziyarette ekonominin baskın olduğu düşüncesini ortaya koymuştur. Şah ile Korutürk arasındaki görüşmeler de, Ahvas’tan İskenderun’a ulaştırılacak boru hattının ilk sırada yer alabileceğini savunmuştur. İran, bu konuda yapılacak olan çalışmaları projeler üzerinden yatırımlarla destekleneceğini, görüşmelerde devlet başkanları çerçeve antlaşma yapabileceğini, sonrasında uzmanların bu antlaşmanın ayrıntılarını görüşerek karar alınacağını bildirmiştir. Kalkınmada iki ülke birbirine yardımcı olmak konusunda kararlı olduklarını, özellikle İran’ın batıdan satın aldığı malların nakli için Türkiye’nin liman ve demiryollarına ihtiyacının var olduğuna, bu yüzden de İran iyileştirilmelerin yapılabilmesi için Türkiye’ye kredi verme isteğinin ağır bastığı fikri savunulmuştur (Ortadoğu, 5 Haziran 1975). Milliyet gazetesi, ziyaret çerçevesinde yapılan görüşmelerde İran’ın Dışişleri Bakanı ile bir görüşme sağlamış ve Bakan’ın demecini yayınlamıştır. İran Dışişleri Bakanlığı Abbas Kalatbari’yle Tahran’da yapılan Türk-İran görüşmeleri hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Değerlendirmede “*İran bu projelerin niteliğine göre Türkiye’ye iki türlü kredi verecek altyapı yatırımları ile ilgili finansman kredileri çok düşük faizli ve uzun vadeli olacaktır Çünkü bu alanlarda Türkiye kendi önceliklerinden fazla*

İran'ın ihtiyacına göre bir öncelik sırası tanıyarak yatırım yapacaktır bu krediler Bu nedenle 20 yıl vadeli ve %2 civarında faizli olabilir altyapı yatırımları dışında kalan öbür projeler için ise uluslararası finansman bankaların en uygun tevdi şartlarında aşağı olmamak üzere kolaylıkla tanınacaktır.” Ayrıca “Türkiye’ye ihtiyacı kadar ham petrol satmaya hazır olduğunu bunun içinde Türk hükümetinden teklifler beklediğini belirterek, OPEC fiyatlarıyla Petrol satılacak dahi olsa Türkiye’ye kredili satışlarla kolaylıklar sağlanacağı” söyleyerek demecini tamamlamıştır(Milliyet, 5 Haziran 1975).

Günaydın gazetesi, yayınlamış olduğu yazıda ise bu ziyaretle birlikte yeni dönem dış politikaya dikkat çekmiştir. Yeni dönemde petrolün artan öneminden dolayı Türkiye-İran ilişkilerinin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Çerçeve antlaşmanın görüşülmesinin önemine değinerek, olumlu sonucun alınmasıyla birlikte Türkiye’in, Amerika-Avrupa işbirliği açısından dengeleme sağlanacağını savunmuştur. Türkiye, ekonomik bakış açısını doğu ve güneye çevirerek Türkiye’nin dış politikada yeni bir döneme girdiğinin altını çizmiştir. Türkiye, İran’dan alacağı destekle birlikte Amerika’nın vermediği doları petrol olarak İran’dan alınacağını belirtilerek, Tahran’daki temasların işbirliğine dair umutları arttırdığı söylenmiştir (Günaydın, 7 Haziran 1975). Barış gazetesi, bu ziyaret iki ülkeyi eski dostluğuna götürmenin yanında, coğrafi ve ekonomik nedenlerin de olduğu konusunda fikirler sunmuştur. İran’ın batı ile yakın temasta Türkiye’ye olan ihtiyacı, bunun yanında Türkiye’nin de ekonomik destek ihtiyacı iki ülkeyi bir araya getirdiğini belirtilmiştir. Görüşmeler neticesinde İran kendisine giden liman ve demiryollarını garantileyecek, Türkiye ise petrol ihtiyacını güvence altına almış olacaktır. Ziyaretle birlikte karşılıklı ilişkilerde her iki ülke için yararlı ve hayırlı olacağı düşüncesini sunarak, ilişkilerde yeni bir dönemin başladığını savunmuştur (Barış, 15 Temmuz 1975).

Sabah gazetesi, Cumhurbaşkanı Korutürk’ün İran’da bulunarak, İran Şahı ile tercümanlı baş başa görüştüğü bilgisini paylaşmıştır. Son yıllarda İran, petrol zenginliği, yüksek silah fabrika ortaklığı ile iktisaden olduğu kadar siyasi bakımdan da bütün dünyada yeni bir itibara kavuşmuştur. Habere göre, Cumhurbaşkanı görüşmelerindeki en mühim bölümü, son yıllarda çok milletli uluslararası büyük şirketlere rağmen Amerika’dan sonra Avrupa’nın da kıta milliyetçiliğine bürünmesi karşısında Türkiye ve İran’ın alacağı tedbirler, bunun yanında RCD ve CENTO ittifakı oluşturacaktır. Haberin devamında İran için bir eleştiri de söz konusu olmuştur. “Gönül ister ki Cumhurbaşkanı Sayın Korutürk İran’ın en direkt olarak Türkiye’de giriştiği tahriklere de temas ettiğim ateşle oynadığını hatırlatsın Cumhurbaşkanı’nun etrafını çeviren kişiler Sayın Başkanım Bu mevzuda dokümanlar ve Türkiye’deki vahim faaliyetlerden müşahhas misaller verdiklerini sanmıyorum milletin en ciddi meselesi göz ardı edilmemelidir. Bu ziyaret en basit Ticaret anlaşmalarla resmi görüşmelerle geçiş dirilmiş olacaktır. Ama biz Sayın cumhurbaşkanının Türk tarihi bilmenin şuuru ve İran’ın tarih boyunca siyasi faaliyetlere de olduğunun farkında ve icrasında olmalıdır” denilmiştir (Sabah, 5 Haziran 1975).

Hürriyet gazetesi, eleştirel bir tarzda haber yapmıştır. İran’daki dostlarımız öncelikle kendilerinin ihtiyaç duydukları her projenin gerçekleşmesi için Türkiye’den “evet” cevabını almayı fazlasıyla istemişler, fakat sıra Türkiye’nin ihtiyaçlarını ön plana alan

projelere gelince isteksizliklerini belli etmiş, belki hepsine “hayır” demediler bunu da nezaketten dolayı yapmış olabileceklerini belirtmiştir. Habere göre, İran ile ilişkilerimizin aslında hangi temel üstüne oturtulması gerektiğini baştan tayin edip bu işleri ondan sonra hükme bağlamak daha doğru olacağına inanmaktadır. İran ülkesinde bulunan Azeri Türklerinin benlik anlayışından çekindikleri için Türkiye ile ilişkilerinin ihtiyatlı davranmaya çalıştığının altı çizilmiştir. (Hürriyet, 5 Haziran 1975). Barış gazetesi, gezinin Korutürk'ün ilk gezisi olması yanında, teknik işbirliğini öngören geniş antlaşma imzalanacak olmasından dolayı büyük önem taşıdığına dikkat çekmiştir. Türkiye, geziden İran'ın elde edeceği çıkarları Şah'a sunmuş, bu çıkarların İran için büyük önem taşıdığı Şah tarafından onaylanmıştır. İkili görüşmelerin karşılıklı işbirliği ve ulusal çıkarlar dengesi korunmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye İran'a Anadolu üzerinden kara ve deniz ulaşımı için yepyeni olanaklar açmayı kabul ve taahhüt etmiştir. Bu yolların yapımı için İran, Türkiye'ye %2-3 civarında faizli kredi vermek eğiliminde olduğunu, Türkiye'nin ise İrandan faizsiz kredi istediği belirtilmiştir. Türkiye, kat kaynaklarını ulusal ihtiyaçlarının yoğunluk kazandığı alanlara yönlendirirken, İrandan alacağı faizli krediyi İran'ın ihtiyaçları doğrultusunda harcamayacağı İran'ın da bunu göz önüne alarak antlaşmaları buna göre imzalanacağı düşünülmektedir. Hiç kuşkusuz Türkiye'ye çakılacak her çivi ülkemiz açısından bir ekonomik değer ifade eder ancak borç yiyen kesesinden yer özdeyişini de unutmamak gerektiğini belirtmiştir (Barış, 10 Haziran 1975). Ortadoğu gazetesi, farklı bir bakış açısı sunmuştur. Türkiye-İran münasebetleri şu sıralar ticari olmaktan ziyade siyasi ve askeri olma potansiyeli taşımaktadır. İran petrol geliri olan bir ülkedir. Bir yandan iktisadi altyapısına para ayırırken bir yandan da silah alıcısı olmakta, hem içeride hem de dışarıda gücünü korumak istemektedir Amerika'nın Basra Körfezi'nde tutunmak istemesi ve Rusya'nın buraya inme niyeti İran'ı tedirgin etmektedir. İran, ilk olarak Basra Körfezi'nin bazı ihtilafları kendi silahlı kuvvetlerini kullanarak halletme yoluna gitmiş, arkasında Irak'la arasında gerginlik konusu olan Barzani meselesine son vermiştir. Bundan sonraki ilk adımı Türkiye ile arasında zaten mevcut olan iyi durumu intibak edecek şekilde sağlamlaştırmak olacaktır. İran bu yaşananlarda birinci dereceden işin içinde bulunmasından dolayı İran'ın bize söyleyecek çok şeyi olması bekleniyor denilmiştir (Ortadoğu, 3 Haziran 1975).

2.4. Antlaşmalar İmzalanıyor

Gezilerin tamamlanmasının ardından İran ziyaretinin asıl amacı olan ekonomik işbirliği ve yardımları ön gören antlaşmaların imza edildiği haberi basında en geniş yer bulan haberlerin başında gelmiştir. Ziyaretin amacına ulaştığı ve iki dost, kardeş ülkenin ihtiyaç duyduğunda birbirinden yardımı esirgemediğinin en önemli kanıtı olan antlaşmanın imzalanması haberlerinin basındaki yansımaları bakacak olursak;

Son Havadis gazetesi, Türk heyeti ile İran Dışişleri Bakanlığı Kahatbari'nin başkanlığındaki İranlılar arasındaki resmi görüşmelere geçilmiş olduğunu, bunun yanında iki devlet başkanının da görüşmeye başladığını ve görüşmenin ilk safhasında iki başkan dünya meseleleri üzerinde değerlendirmelerde bulduklarını bildirmiştir (Son Havadis, 4 Haziran 1975). Cumhuriyet gazetesi, iki devlet başkanının görüşmelerine değinerek baş

başa görüşmelerin yarım saat olması beklenirken daha uzun sürmüş olduğunu bunun da ziyarete verilen önemi gösterdiğini bildirmiştir (Cumhuriyet, 4 Haziran 1975). Güneş gazetesi, bu görüşmeler neticesinde iki ülke arasında geniş kapsamlı bir ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalanması konusunda mutabakata varıldığını aktarmıştır (Güneş, 5 Haziran 1975). Cumhuriyet gazetesi, ekonomik konuların somut bir biçimde görüşülmesinin Türkiye ve İran heyeti arasında yapılmakta olduğunu bildirmiştir. İki ülke arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin esaslarını saptayan bir çerçeve antlaşmasıyla ulaştırma alanında bir ortak şirket kurulmasını öngören bir ulaştırma anlaşmasının taslaklarının son biçimini almaya başladığını aktarmıştır (Cumhuriyet, 4 Haziran 1975). Tercüman gazetesi, Türk-İran teknik adamları arasında sürdürülmekte olan görüşmelerin devam ettiğini bildirmiştir. Teknik seviyedeki görüşmelerin Türkiye-İran arasında ticaret, ulaştırma, bankacılık gibi konularda işbirliğini öngören antlaşma üzerinde fikir birliğine varıldığını bildirmiştir. Türk-İran işbirliği protokolünü yarın yapılacak olan bir törenle imzalayacağını bildirmenin ardından, antlaşmanın detaylarını ilişkin bilgiler sunulmuştur. Antlaşmanın 5 yıl süreli olacağı, işbirliğinin yürütülmesi için bakanlar seviyesinde komisyon kurulacağı ve bu komisyonlar iki ülke arasında kurulacak bir “yeşil hat aracılığı” ile devamlı irtibat halinde bulunacakları söylenmiştir. Bu arada Türkiye-İran arasında yeni bir transit antlaşması yürürlüğe konulacaktır. İran- Trabzon- Gürbulak-Ağrı-Van-Esendere yolu ile Avrupa transit yolu ve Trabzon-İskenderun limanlarının genişletilmesi için yapılacak olan çalışmalara para yardımıyla bulunacağı ve Türkiye'nin İrandan petrol alacağını bildirmiştir (Tercüman, 5 Haziran 1975).

Son havadis, Türkiye-İran arasında geniş kapsamlı bir anlaşma imzalanacağını haberini vermiştir. 5 yıllık süreyi kapsayacak olan antlaşmanın ticaret, sanayi, tarım, ulaşım, teknik hizmetler, bankacılık ve sigortacılık konularını kapsamına alacağına bildirmiştir. Antlaşma hükümlerine göre iki ülke arasında teknik işbirliği sağlanması için bakanlar seviyesinde bir komisyon kurulacaktır. Komisyon en az üç ayda bir toplanarak çalışmalarını sürdürecektir. Antlaşma hükümleri arasında Türkiye'nin yapacağı başta Karakaya olmak üzere projelere dayalı bazı barajlar, Trabzon-İskenderun-Samsun limanlarının yapımı ve genişletilmesi antrepoların yapımı için İran Dünya Bankasından daha iyi şartlarla Türkiye'ye kredi sağlayacağı bilgisi verilmiştir. Ayrıca Trabzon transit yolunun tamamlanması için iki ülke arasında teknik işbirliği yapılacağı, antlaşma hükümleri arasında iki ülke arasında ortak bir nakliye şirketi kurulması, enerji alışverişi yapılması, gıda projeleri, et kombinalarıyla iki ülke arasında demiryolu yapılması ve petrol ihtiyacımızın İran tarafından karşılanması konularının da yer aldığı aktarılmıştır (Son Havadis, 5 Haziran 1975). Bugün gazetesi, antlaşmanın imzalandığı haberinin ardından bu antlaşma ile Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ve ticari işbirliğinde yeni dönemin başlayacağını fikrini savunmuştur (Bugün, 6 Haziran 1975). Tercüman gazetesi, Türk-İran ekonomik ve teknik işbirliği antlaşmasıyla ilgili son çalışmaların dün tamamlanmış olduğunu bildirmiştir. Teknik seviyede yapılan toplantılarda yatırım projelerine İran'ın katkısı konusunda da anlaşmaya varıldığını, İran kredilerinin çok iyi şartlarla tespit edildiğini ve antlaşmanın Korutürk'ün Tahran'a dönüşü ile imzalanacağını haberi aktarılmıştır (Tercüman, 6 Haziran 1975).

Milliyet gazetesi, geniş kapsamlı bir paket antlaşma niteliği taşıyan ve Türkiye-İran

arasında çok çeşitli sahalarda işbirliğini öngören bu antlaşmanın son rötuşlarının yapılmış ve bilhassa bu anlaşma çerçevesinde Türkiye’de yapılacak ve İran tarafından finanse edilecek olan yatırım projelerini verilecek kredi şartları üzerinde de mutabakata varıldığını bildirmiştir (Milliyet, 6 Haziran 1975). Güneş gazetesi, Tahran’da Türk Dışişleri Bakanı ile İran Dışişleri Bakanı arasında ekonomik ve işbirliği antlaşması imzalandığı haberinin vermiştir. Karşılıklı yardım fikrine dayanan antlaşmaya göre Türkiye, petrol ve kredi karşılığında İran’a çimento demir gibi çeşitli sanayi mamulleri ve tarım ürünleri vereceğini, ayrıca antlaşmada teknik eleman konusunda da alışveriş yapılacağı bildirilmiştir (Güneş, 7 Haziran 1975). Tercüman Gazetesi, antlaşmaya dair benzer bir habere yer vermiştir. Uzmanların görüşleri ve görüşmeleri neticesinde hazırlanmış olan antlaşmaların imzalandığı bildirilmiştir (Tercüman, 7 Haziran 1975). Milliyet gazetesi, imzalanan ekonomik işbirliği antlaşması çerçevesinde iki taraf arasında yapılan antlaşmaların birinde iki ülke arasında ortak bir savunma sanayi kurulması kararlaştırılmış olduğunu aktarmıştır. İki ülkenin uzmanları kısa sürede bir araya gelecek ve iki ülkenin sanayi ihtiyaçlarını belirleyeceklerini aktarılan haberin devamında antlaşmanın tüm maddelerine yer verilmiştir (Milliyet, 7 Haziran 1975).

Güneş gazetesi, bu antlaşmayı farklı bir boyutta değerlendirmiştir. Sadece ekonomik olarak bakış açısında bulunmamış, imzalanmış antlaşmanın ikili işbirliğinin yanında iki dostluk anlamına geldiğini ve karşılıklı çıkarlar değil de dostluk olarak bakılmasını istemiştir (Güneş, 7 Haziran 1975). Günaydın gazetesi, bu antlaşmanın ardından Amerika’nın silah ambargosunun açtığı yaraları sarma konusunda yapılacak olan çalışmalarda iki ülkenin ortak silah sanayisi kurması konusunda görüşmelere başlanacağı haberini duyurmuştur. Daha önceden yapılan küçük çaplı antlaşmalarla işbirliği yapıldığına dikkat çekerek, iki ülkenin bu antlaşmalarla ekonomik ve teknik alanda gelişme sağlanacağı bildirilmiştir (Günaydın, 7 Haziran 1975).

Milliyet gazetesi, iki devlet başkanı gözden geçirdikleri uluslararası ekonomik ilişkilerde, dünyada yeni bir ekonomik düzenin kurulması halinde olduğunu, ancak karşılıklı saygı için bütün memleketlerin söz sahibi kılınarak adalet ve hakkaniyet ilkelerine dayanan ortak menfaatler temeline oturtmanın faydalı olacağını düşünmüşlerdir. Tüm dünya toplumlarının ihtiyacı ve emellerine cevap verebilecek yeni bir ekonomik düzenin güçlü ve onurlu olabileceği inancına izhar ettikleri bildirilmiştir (Milliyet, 8 Haziran 1975). Tercüman gazetesi, antlaşmanın imzalanmasını bu iki ülkenin çıkarları bakımından son derece önemli ve faydalı bir adım olduğu söylenmiştir. Siyasi, teknik, ekonomik sahalarda uzmanlar kademesinde yapılacak görüşme ve alınacak kararlar ne kadar hızlı, dikkatli, bilgili olursa bu antlaşmanın 2 ülkede açılacak güller gibi feyizleri o kadar çabuk görüleceği belirtilmiştir. *Dostlarla bir süredir temas halindeyiz fakat tereddütler boşluklar mevcuttu devlet bakanımızın bu ziyaret ve temaslarda Şehin Şah’ın da yapıcı niyetleri ile bütün o tereddütleri giderdi ve kaygılar Türk efendiliğini olan İtimat ile mutlu ümitler oluverdi* diye ifade edilmiştir (Tercüman, 10 Haziran 1975).

2.5. Fahri Korutürk'ün 9 Haziran'da İrandan Dönüşünün Basına Yansımaları

Ziyaretin başarıyla tamamlanmasının ardından Türkiye'ye dönüş yapan Korutürk'ün dönüş haberlerine de yer verilmiştir. Dönüş haberleri ise,

Adalet, Bugün ve Son Havadis, Cumhurbaşkanın dönüş haberini aynı görüş doğrultusunda vermişlerdir. Gazetelerde İsfahan, Tebriz ve Şiraz'daki temaslarını tamamlayan Cumhurbaşkanı, eşi ve beraberindeki heyet Tahran'a dönüş sağlamıştır. Tahran'da şereflerine verilen yemeğe katılarak programlarını tamamlayan Korutürk, beraberindeki heyet ile birlikte Türkiye saati ile 10.00' da Türk Hava Yolları uçağı ile Türkiye'ye döneceğı bildirilmiştir (Adalet, 9 Haziran 1975; Bugün, 7 Haziran 1975; Son Havadis, 7 Haziran 1975). Barış gazetesi, İrana yaptığı 5 günlük resmi ziyareti sona eren Cumhurbaşkanı Korutürk'ün dün Ankara'ya dönmüş olduğunu bildirmiştir. Dönüşün sağlanmasının ardından Ankara ve Tahran'da aynı anda ortak bildirinin yayınlandığını, ortak bildiride İran Şahı ile Korutürk gönüllerinde yakın bir benzerlik bulunduğu yazılarak *“yeni bir ekonomiklik bulunduğu müşade edildiği”* bildirilmiştir (Barış, 8 Haziran 1975).

Milliyet gazetesi, İrandan dönüş haberine daha ayrıntılı olarak yer vermiştir. Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet havaalanında İran Şahı, Şahbanu ve İran hükümet üyeleri kordiplomatikler tarafından askeri törenle uğurlandıkları bildirilmiştir. Cumhurbaşkanı'nı uğurlarken büyük bir içtenlikle vedalaştıkları bu temastan çok memnun oldukları bilgisi aktarılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın Ankara'ya inmesinin ardından Esenboğ'da kendisini bekleyen basın mensuplarına İran seyahatinin izlenimlerini açıkladığı konuşmaya yer verilmiştir. Konuşma; *“önce planlanmış bir hedef ve maksada elde etmek için bu seyahati yapmış değilim iki yıl önce yapılmış olan çok nazik davete icabet amacıyla gittiğimi İrandan temasların çok dostane bir şekilde gelişmiştir”* demiştir. Demecine söyle devam etmiştir; *“İran Şahı ile ülkelerimizi ilgilendiren sorunlar üzerinde çok samimi görüşmelerde bulunduğu zaman gördüm ki kendilerine ne kadar içtenlikle davranırsak o kadar içtenlikle mukabele etmektedir yayınlanan ortak bildiride basımıza çıkan yayınlarda bu temasların niteliği hakkında kamuoyu gereken bilgiyi edilecektir dünya sürekli türündeki süratli gelişmeler Ortadoğ'da gerçek söz sahibi olan olması gereken İran ve Türkiye'nin bu sıkı işbirliği dünyanın dikkatini çekecek bu bölgenin bu ülkelere ait olduğunu zamanla daha iyi anlayacaktır”* demiştir (Milliyet, 8 Haziran 1975). Cumhuriyet gazetesi, dönüş haberini ortak bildiri haberiyle birlikte aktarmıştır. Ankara ve Tahran'da ortak bildirinin aynı anda yayınlanmış olduğu bilgisini vermiştir. Bildirinin ayrıntılarında ise, görüşmelerde daha çok bölgesel ve uluslararası konular üzerindeki görüşlerde yakın bir benzerlik bulunduğunu memnurlukla kaydedildiğı belirtilmiştir. İki tarafında evrensel barış ve düzenin ancak uyumsuzlukların barışçı yollarda çözümlenmesi ve ülkelerin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ile iç işlerine karıştırılmaması prensiplerine saygı göstermesi suretiyle sağlanabileceğini dair inancı bir kez daha teyit edilerek Birleşmiş Milletler yasası ilkelerine olan desteklerini belirttikleri söylenmiştir (Cumhuriyet, 8 Haziran 1975).

Milliyet gazetesi, Korutürk'ün İrandan dönüşte vermiş olduğu demecde *“İrandan günün şartları altında daha çok akılcı bir görüşle çıkarlarımızı nerede birleşeceklerini tespit*

etmemiz açısından bu seyahatin verimli yönünü teşkil etmiştir” demiştir. Gazeteye göre bu sözler Türkiye'nin İran ile pekiştirmesi söz konusu ilişkilerin gerçekçi ve isabetli bir yaklaşımla ele alındığını yansıtmaktadır. Nitekim görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiri hiçbir pratik değer taşımayacak dostluk ve kardeşlik edebiyatı ile şişirilmemiş iki ülke arasında dengeli bir işbirliğinin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Türkiye ile İran arasında her iki ülkenin yararına işleyebilecek ortak girişimlerde bulunmak işbirlikleri yapmak olanağı öteden beri vardı birdenbire büyük ölçüde yükseltmesi ve bunun yarattığı gelişmeler o olanakları artırmıştır. Bazı alanlarda işbirliği özellikle İran açısından zorunlu hale gelmiştir. Örneğin; petrol gelirleriyle birlikte artan ithalat hacmi, İran'ın batıdan getirdiği malların Türkiye üzerinden daha iyi koşullarda taşına bilmesini gerektiriyordu. Oysa iki ülke kardeşlik dostluktan bahsetmesine karşın iktisadi yakınlık ve birlik kurulamıyordu. Bunun temel nedeni psikolojiktir. Taraflar iktisadi yaklaşıma isteksiz görünüyordular. Cumhurbaşkanı gezisinin ilk olumlu sonucu bu havayı dağıtıp gerçekçi bir işbirliği için gerekli ortamı yaratmasaydı. Tahrandaki temaslarda bununla yetinmeyip belirli konularda yapılacak anlaşmaların koşullarının saptandığı ve çalışmaların bir takvime bağlandığı anlaşılmaktadır. Böylelikle bu işin birçok resmi gezilerde olduğu gibi kâğıt üzerinde kalmayacağını kısa sürede somut sonuçlar alınacağı umudunu doğurmuştur. Taraflar iki yeni ve önemli konuda anlaşmışlardır. Bunlardan bir tanesi enerji ile ilgilidir. Enerji alanında elektrik ve özellikle petrol konusunda varılan anlaşma gerçekleştirirse, Türkiye için çok yararlı olacaktır. Sınır bölgesinde başlatılması düşünürler elektrik alışverişi ülkemizin Doğu Bölgesi'nin elektrik ihtiyacının giderilmesinde ve dolayısıyla kalkınmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. İran ham petrolün devamlı ve düzenli olarak Türkiye'ye ikmalî ise petrol kaynaklarımızı çeşitlendirecek ve ülkemizin akaryakıt ihtiyacını güvence altına alacaktır. Bu durumda Türkiye'de İran'a karşı olan kırgınlıklar giderilmiş olacaktır. İkinci yenilik savunma alanında kurulması tasarlanan ortak sanayidir. İran petrolden gelen gelirin büyük kısmını silah sanayisine aktarmaktadır. Türkiye, Amerika'dan gelen tehdit karşısında silah sanayisini geliştirmek ve silah sanayinin kurulmasına önem vermelidir. Ortak savunma sanayi her iki ülkenin sorunlarını çözebilecek ve onların yabancı bağımlılıklarını giderebilecektir. Görüşmelerde bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bunlar gaz boru hattı davası, Fırat'ın üzerine kurulacak olan barajın finansmanı ve Türkiye'den işgücü ithali gibi konular bunlara rağmen atılan adımlar iki ülkenin de yararına olduğu kısa sürede olumlu sonuçlar alınabileceği üzerine fikir beyan edilmiştir (Milliyet, 10 Haziran 1975).

Korutürk'ün gezisinin ekonomik boyutu Türkiye için çok önemli olmuştur. Bu ziyareti başarıyla tamamlanması ve ihtiyaçlarımız doğrultusunda antlaşalar imzalanmasıyla basında Korutürk'e övgüler dolu yazılarda yerini almıştır.

Güneş gazetesi, Korutürk'ün İran ziyaretinin olumlu bir havada ne kadar başarılı geçmiş olduğuna dair görüşlerini dile getirmiştir. Korutürk'ün bu ziyareti Türkiye-İran ilişkilerinde önemli bir nokta olduğunu ve hükümetin ileride bu temastan fazlasıyla faydalanacağını söylemiştir. Devletin bir numaralı temsilcisinin hükümet işlerinde dikkatle nasıl bir çizgi çizdiğinin, yeni devletimizin ilerleyişinde de bir ilham kaynağı olması gerektiğini vurgulayarak Korutürk'e övgüler yazmıştır (Güneş, 6 Haziran 1975). Hürriyet gazetesi,

övgü dolu bir haber yayınlamıştır. Haberde Cumhurbaşkanı'nın İrandaki çok yoğun programına karşın ağırlığı, vefakârı ve nezaketi ile her anında Türkiye'yi kelimenin tam anlamı ile temsil ettiği söylenmiştir. Korutürk'ün zor bir görevi olduğunu karşısındakinin her sıfatı kendisinde toplamış ve ince usta politika izleyen bir Kral olduğunu, Korutürk'ün tartışmasız Türkiye'yi en iyi şekilde temsil ettiğini yazmıştır (Hürriyet, 11 Haziran 1975).

SONUÇ

Ülkelerin içinde bulunduğu durumlar farklılık gösterebilmektedir. Milletlerarası ekonomik işbirliği yüzyılın gereklilikleri arasında yerini almıştır. İşbirliğinde başarı birbirine yakın olan, aynı düşünce doğrultusunda birleşen ve aynı amaca gidenler arasında sağlanabilmektedir. Türkiye ve İran arasında yaşananlar bu durumu özetler nitelikte olmuştur.

ABD ambargoları ve işlevlerini yerine getiremeyen ekonomi birliklerin yaratmış olduğu belirsizlik ortamı Türkiye'yi ekonomik darboğaza sürüklemiştir. Darboğazdan kurtulmak isteyen Türkiye yönünü İran'a çevirmiş ve İran'a ziyaret yapılması kararı alınmıştır. Basında ilk olarak F. Korutürk'ün İran'a gerçekleştireceği ziyaretin haberleri yer almıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum göz önüne alınarak basın bu ziyarete dair genel kanısı, ziyaretin tam zamanında ve en gerekli dönemde yapılmış olması konusunda olmuştur. Gerçekleştirilecek olan ziyaretin dostluk ziyareti olduğunun üzerinde özellikle durularak, iki ülke arasında tarihi yakınlık, dostluk, coğrafi birlik mesajları verilerek iki ülkenin bağlarının hep var olduğu vurgulanmıştır. Ziyaret tarihi belirlendiği ilk günlerde basında ziyaretin ekonomik durumundan bahsedilmeyerek, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik dar boğazdan kurtulmak için başka bir ülkeye muhtaç görüntüsü verilmek istenmemiştir. Ziyaret haberleriyle birlikte İran ile ilgili iyi bir komşu ve işbirliğine ihtiyaç duyan ve duyulan ülke olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Böylece yapılacak ziyaretin yalnızca Türkiye için değil, İran için de önem arz ettiği noktasında fikir birliği sağlanmak istenilmiştir.

Ziyaret sırasında ekonomik işbirliği konusunda görüşmeler başlayınca basın tüm haberlerini ekonomi merkezine oturtmuştur. Ziyaretin asıl amacını oluşturan ekonomik gelişmeler hassasiyetle takip edilerek, her ayrıntısı haberlere yansıtılarak Türk toplumu bilgilendirilmiştir. İki ülke tarafından ön görülen ekonomik ve teknik işbirliği antlaşmalarının imzalanmış olmasını basın, büyük bir titizlikle yürütülen diplomatik başarı olarak görmüştür.

Yayımlanmış haberlerin tamamını göz önüne alacak olursak, Türkiye yeni siyasi ortamda yeni dış politika çizgisinde başarı sağlamıştır. Ambargo ve baskılar karşısında yönünü kendi coğrafyasına çevirmiş ve coğrafi dostluğu kullanarak ekonomisinde hareketlenme sağlamıştır. Bu durumda İran da, Türkiye kadar bu işbirliği ve dostluğu devam ettirme çabası içinde olmuştur. İran'a yapılan ziyaret ve akabinde gerçekleştirilen ekonomik antlaşmalarla

ziyaretin baştan sona kadar amaç-sonuç ilişkisi içinde başarıyla tamamlanmış olduğunu göstermiştir. Basına göre ziyaretin başarıya ulaşması Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün bir zaferi sayılmıştır. Ziyaret kararı ve zamanlaması konusunda ne kadar başarılı olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.01.261.762.14/ 05.12.1932.

BCA, 30.18.01.02.334.423/ 26.05.1975

BCA, 30.18.1.2.27.30.2, 27.04.1932

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi C.9, Devre 4, İçtima.3, 23 Aralık 1933

Sürelî Yayınlar

Adalet

Barış

Bugün

Cumhuriyet

Dünya

Günaydın

Güneş

Hür Anadolu

Hürriyet

İstanbul

Milli Gazete

Milliyet

Ortadoğu

Sabah

Son Havadis

Tercüman

Yeni Ortam

Zafer

Kütüphane Malzemeleri

Abrahamian, E. (1976). Modern İran Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017

Acar, T. Milliyetçi Cephe Birliği, Karınca Matbaacılık, İzmir

Akdevelioğlu, A.- Kürkcüoğlu, Ö. (2014). “Ortadoğu İle İlişkiler” Türk Dış Politikası C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.357-369.

Albayrak D. Ö. (2014) “İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı” İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.131-154.

Armaoğlu, F. (2018). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Kronik Kitap, İstanbul

Başgil, A. F. (2014).27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Kubbealtı Yayınları, İstanbul

Cin, B. (2007). Türkiye-İran Siyasi İlişkileri 1923-1938, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul

Çetinsaya, G. (2001). Türk-İran İlişkileri Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları 2. Baskı İstanbul

Gorthwait, G.R. (2018). İran Tarihi, İnkılap Kitapevi, İstanbul

Karpat, K. (2009). Türk Dış Politikası Tarihi, Timaş Yayınları 4. Baskı, İstanbul

Koçak, C. (2018). Türkiye’de İki Parti Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950) Cilt. 2, İletişim Yayınları, İstanbul

Modirşahçei, M. (2008). “Globalimizle İki Farklı Şekilde Karşılanaan İran ve Türkiye Toplumları” 4.Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Muhtari, B. - Munteziri, H. R. “Türkiye İran İlişkilerinde İşbirliği ve Zıt Olguların Araştırılması”, Fasname İlmî ve Tervici Dergisi, Sayı.52-53 ss.169-218

Özdemir, H. (2010). Fahri S. Korutürk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara

Saray, M. (2006). Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara

- Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1940) C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Soysal, İ. Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlantıları 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000
- Tuncer, H. (2017). Türk Dış Politikası C.2, Kaynak Yayınları, Ankara
- Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938, (1972). Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara
- Yeşilbursa, B. K. (2019). (Çev. Nur Nirmen), Bağdat Paktı 1950-1959, Vakıfbank Kültür Yayınları:0032, İstanbul
- Yıldırım, E. (2011). Türkiye ve İran İlişkileri 1918 1960, Giza Yayınları, İstanbul

Troyacademy 5 (2), 295-328, 2020
Geliş/Received: 24.09.2020 • Kabul / Accepted: 28.09.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.799552>

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Ermenilerin Faaliyetleri (1923-1945)

Muhammet ERAT *

Öz

Türkiye'de yaşayan Ermeniler, Cumhuriyet döneminde (1923-1945) ciddi anlamda zararlı bir faaliyet içerisinde olmamıştır. Aksine bazı olaylar karşısında olumlu tavır takınmışlardır. Bu dönemde başta Atatürk olmak üzere birçok Türk devlet adamına yapılan suikast girişimlerinde içerideki Ermenilerden ziyade dışarıdaki Ermenilerin rollerinin olduğu görülmüştür.

Cumhuriyet ilân edildikten sonra ülkedeki bütün vatandaşlar için yeni bir dönem başlamış, "millet sistemi"ne son verilerek, "ulus devlet" ve "vatandaşlık" sistemine geçilmiştir. Cumhuriyet rejimi, Ermeniler için dini ihtiyaçları karşılamanın yanında, sosyal ve eğitim alanında da kendi gelenek ve göreneklerine uygun bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ortamı sağlamıştır. Ermenilerin Cumhuriyet döneminde Türk toplumu ile entegre olma gayretleri farklı şekillerde hızla devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde Ermeni asıllı yurttaşlar Türk kültürüne, sanatına ve basın yayın hayatına önemli katkılar yapmıştır. Bu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev alan Ermeni Milletvekilleri pek çok konuda çalışmalar yapmış, kanun teklifleri hazırlamış ve soru önergeleri vermiştir.

Türkiye'de yaşayan Ermenilerin büyük **çoğunluğu** 1923-1945 döneminde devletin aleyhine olacak tavırlar içerisine girmemiş ve **ülkede** yaşayan diğer vatandaşlar gibi **üzerine** düşen sorumlulukları yerine getirerek **ülkenin** gelişmesine ve kalkınmasına **önemli** katkılar yapmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Ermeniler, Lozan, Cumhuriyet, Hatay

Activities of the Armenian Republican Period in Turkey (1923-1945)

Abstract

The Armenians living in Turkey did not have any serious harmful activities during the Republican period (1923-1945). On the contrary, it is observed that positive attitudes are observed in the face of some events. In this period, it was seen that Armenians outside, rather than the Armenians inside, played a role in the assassination attempts of many Turkish statesmen, especially Atatürk.

After the proclamation of the republic, a new era started for all citizens in the country, the "nation system" was ended and the "nation state" and "citizenship" system started. In addition to meeting their religious needs for Armenians, the republican regime provided an environment where they could meet

*- Prof.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Anafartalar Kampüsü, Çanakkale, muherat@comu.edu.tr

their needs in social and educational fields in accordance with their own traditions and customs. The efforts of Armenians to integrate with Turkish society in the Republic period continued rapidly in different ways.

During the Republic period, citizens of Armenian origin made important contributions to Turkish culture, art and media life. During this period, Turkey has made great Armenian National Assembly deputies involved in work on many issues, has prepared legislative proposals and gave parliamentary questions.

The majority of Armenians in Turkey during the period 1923-1945 will have to enter into attitudes against the state and fulfilling its responsibilities as other citizens living in the country on the development of the country and has made significant contributions to the development.

Keywords: Turkey, Armenians, Lausanne, Republic, Hatay

GİRİŞ

Bu çalışmada Cumhuriyet dönemindeki Türkiye'deki Ermenilerin durumu ve bazı faaliyetleri ele alınacaktır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin durumu hakkında bilgi verilmiş ve bazı siyasi olaylar karşısındaki tutum ve davranışları üzerinde durulmuştur. Yurt içinde bulunan Ermenilerin 1923-1945 döneminde ciddi anlamda zararlı bir faaliyetini görmek mümkün değildir. Aksine bazı olaylar karşısında olumlu tavır takındıkları görülmektedir. Ermeniler de diğer azınlık vatandaşlar gibi birçok hakka sahipti ve kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmaktaydı. Fakat Türkiye dışında yaşayan Ermeniler, Lozan'da kendi davalarını destekleyecek bir karar alıramayınca ve bir "yurt" elde edemeyince, buldukları ülkelerde Türkiye ve Türkler aleyhinde bir çok faaliyette bulunmak için büyük çaba harcamışlar ve öncelikli olarak örgütlenmeye çalışmışlardır.

1. ATATÜRK'E YAPILAN BAZI SUİKAST GİRİŞİMLERİ VE ERMENİLERİN ROLÜ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Ermeni teröristler tarafından bazı devlet adamlarına suikastler yapıldığı ve öldürüldüğü bilinmektedir. Bu suikastlerin çeşitli sebepleri olmakla birlikte, genelde Tehcir kararının alınmış ve uygulanmış olması öne çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde de başta Atatürk olmak üzere, diğer bazı devlet adamlarına yönelik olarak da suikast teşebbüsleri olmuştur. Bu dönemdeki bu teşebbüsleri şu şekilde özetleyebiliriz:

İsmet Paşa'nın belirttiğine göre, daha Lozan Konferansı'nın başlamasına kısa bir süre varken bile Ermeniler bir suikast için hazırlık yapmışlardır.

Cumhuriyet döneminde, Atatürk'e karşı sadece 1924-1927 yılları arasında altı defa suikast

girişimi olmuştur. Bu dönemde bazı Ermeni militanlarının Atatürk'e ve yakın çalışma arkadaşlarına karşı suikast düzenlemelerinin temel nedeni, emellerini gerçekleştirmek için ülkede bir kaosu meydana getirilmesini istemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü böyle bir eylem başarıya ulaştığı takdirde, ülkede büyük bir karışıklık meydana gelecek ve bu ortamda Ermeniler, düşündükleri/hayal ettikleri planlarını tatbik edebileceklerini zannediyorlardı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ermeniler tarafından başta Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Tevfik Rüştü ve Fevzi (Çakmak) Paşa gibi önemli şahsiyetlere yönelik olarak suikast yapma kararları alınmıştır. Bu kararlar Heran Papazyan, Toro Basmacıyan ve Artin Topcıyan tarafından ittifakla verilmiştir. İsmet Paşa'ya yapılması tasarlanan suikast ile ilgili bilgiler Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığı'na, oradan da Başkomutanlığa aktarılmıştır. Doğu Cephesi Komutan Vekili Ali Seyyid imzasıyla 28/29 Mayıs 1923'te Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen yazıda, İsmet Paşa'ya suikast yapmak üzere Taşnaklar tarafından çekilen kur'ada Çarlık Rusyası subaylarından Albay rütbesinde ve kırk yaşlarında Kevord (Ko(u)rd?) namında bir Ermeninin seçildiği, ayrıca İsmet Paşa'yı katletmek için de Senbata (?) adında bir şahsın kur'a sonucu tesbit edildiği ve belirlenen bu şahısların önce Lozan'a hareket ettiği, fakat sonra yolculuklarını erteledikleri belirtilmiştir. İlgili yazıda ayrıca Kevord'un son Ermeni ve Kızıl Rus Şurası'nda Ermeni Ordusu Cephe Kumandanlığı yaptığı ve Ermenistan'ın Sovyetler tarafından işgali üzerine Tebriz'e kaçtığı kaydedilmiştir².

Atatürk'e karşı yapılması planlanan ilk suikast girişimi 1924'te olmuştur. Suikastçıların elebaşısı Artin Karabet isimindeki bir Ermenidir. Suikast çetesi 1924 yılının Aralık ayında ortaya çıkarılarak henüz faaliyete geçmeden etkisiz hale getirilmiştir. Çete, 4 Türk, 1 Kürt, 2 Laz ve elebaşının da dahil olduğu 3 Ermeniden oluşmaktadır³. Çete üyeleri Berlinde bulunan "İntikam Kulübü" tarafından görevlendirilmiştir.

Nisan 1925'te Atatürk ve yakın arkadaşlarına suikast yapmak üzere Manok Manokyan'ın elebaşı olduğu 3 kişilik başka bir çete, daha faaliyete geçmeden güvenlik güçlerinin zamanında müdahalesi ile çökertilmiştir. Üç kişiden biri olan Manokyan, Selanik ve Trakya üzerinden Ankara'ya gitmeyi planlarken, diğer iki üye de İskenderun yolu ile Anadolu'ya geçmeyi planlıyordu⁴.

Manokyan mahkemeye çıktığı zaman Adana'dan gelecek arkadaşları ile birlikte Atatürk'ü öldüreceğini itiraf etmiştir. Yapılan muhamekeden sonra Manokyan İstiklal Mahkemesi'nin 5 Mayıs 1925 tarihli kararıyla idam ile cezalandırılmış ve cezası infaz edilmiştir⁵.

2-Ermeniler tarafından 1923 yılı ilkbaharında İsmet Paşa'ya suikast düzenleneceğine dair Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan alınan bilgi için bkz; **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), FON Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 106-662-6, 29.05.1923.**

3- Bilâl N. Şimşir, **Ermeni Meselesi, 1774-2005**, İstanbul 2007, s. 194, 371.

4- (Feridun) Kandemir, **Atatürk'e İzmir Suikastından Ayrı 11 Suikast**, İstanbul 1955, s. 110-112; Cafer Ulu, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler**, Ankara 2009, s. 98-100

5- Kandemir, **a.g.e.**, s. 112; Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, Ankara 1991, s. 241; C. Ulu, **Türki-**

1925 yılında planlanan bir diğer suikast teşebbüsü de Atatürk'ün Paris'i ziyaret edeceği söylentilerinin olduğu bir zamanda ortaya çıkarılmıştır. Atatürk'ün Paris'e gideceği şeklinde söylentilerin çıkmasından sonra, Türkiye'de ve Avrupa'da bulunan bazı Ermeniler hemen faaliyete başlamışlardır. Suikast çetesinin içerisinde İstefan, Atanas ve Agopyan isimlerinde Ermeniler yer almaktadır⁶. Bunların dışında 10 kişilik bir grup daha vardır. Yurt dışındaki Türk elçilik ve konsolosluklarının, zamanında aldığı tedbirlerle ortaya çıkarılan bu teşebbüs de akim kalmıştır.

Bir başka suikast haberi ise 1926 yılında Mısır'dan gelmiştir. Kahire Büyükelçiliği, Kahire'de ikisinin Ermeni olmak üzere, beş kişilik bir komitenin kurulmuş olduğunu ve Atatürk'e karşı bir suikast planladıklarını ihbar etmiştir. Suikast çetesinde Kırkor oğlu Camcıyan, Karabet (Kadir) oğlu Ertuğrul da bulunmaktadır. Kahire Büyükelçisi Muhittin Paşa'nın Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'i uyarması üzerine gerekli önlemler alınmış ve bu teşebbüs de başarısızlıkla sonuçlandırılmıştır.

Bu başarısız teşebbüslerin yanısıra 1926 yılında Yunanistan'dan da bir suikast teşebbüsü haberi gelmiştir. Ayrıca 5 Ağustos 1926'da Üsküp'ten de benzer bir ihbar gelmiştir. Ertesi yıl 1927'de ise bir başka suikast planı Meriç kıyılarından gelmiştir. Aynı yılın (1927) 14 Eylül'ünde bir başka teşebbüs daha ortaya çıkarılmıştır⁷.

1930 yılında ise Kadriye Hanım ve yanında bulunan bir kaç kişinin birlikte Atatürk'e suikast yapacağı yönünde çeşitli şüpheli bulgulara rastlanılmıştır. Mahkemeye çıkarılan sanıklar arasında Dr. Arapyan ile Dışçi Kalfayan'ın da bulunduğu tesbit edilmiştir. Ancak yapılan sorgulama sonucunda sanıkların tamamı beraat etmiştir⁸.

Görüldüğü üzere başta Atatürk olmak üzere bazı devlet adamlarına yönelik olarak planlanan ve içlerinde bazı Ermenilerin de olduğu suikast teşebbüsleri, yetkililerin zamanında aldığı gerekli önlemler sonunda etkisiz hale getirilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarında yurtdışındaki bir Türk heyetine de Ermeniler suikast teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu heyet, ABD'nin San Fransisco şehrindeki Birleşmiş Milletler Konferansı'na Türkiye'yi temsilen giden Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığında ve Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin'den meydana gelmektedir. Bu girişim fiiliyata geçememiş bir tasarı olarak kalmıştır⁹.

Bu arada şu hususu da vurgulamakta yarar vardır. Yapılması planlanan bu suikast eylemlerinde bazı Ermenilerin bulunması, bütün bir Ermeni toplumunu kesinlikle

ye Cumhuriyeti'nde Ermeniler, s. 101.

6- Şimşir, a.g.e., s. 195.

7- Öke, a.g.e., s. 241.

8- Ulu, a.g.e., s. 106-107.

9- Şimşir, a.g.e., s. 199-200, 372; Bilâl N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", **Ermeni Araştırmaları**, S. 2, Haziran-Temmuz Ağustos 2001, s. 46.

töhmnet altına sokmaz. Çünkü, bilindiği üzere hukukta suçun şahsiliği söz konusudur. Bir kişinin işlediği bir suçtu ait olduğu topluma, topluluğa veya gruba mal etmek, hukuken de vicdanen de mümkün değildir. Ermeniler, zaten sonraki yıllarda Atatürk'e karşı bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarıldıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu birer vatandaşı olarak tepkilerini ortaya koymaktan çekinmemişlerdir¹⁰.

2. AZINLIKLARIN LOZAN'DA ELDE ETTİKLERİ HAKLARINDAN VAZGEÇMELERİ VE ERMENİLER

Cumhuriyet ilân edildikten sonra ülkedeki bütün vatandaşlar için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde var olan "millet sistemi"ne son verilerek, ulus devlet ve vatandaşlık sistemine geçilmiştir. Cumhuriyet rejimi, Ermeniler için dini ihtiyaçları karşılamanın yanında, sosyal ve eğitim alanında da kendi gelenek ve göreneklerine uygun bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ortamı da sağlamıştır. Yeni rejim, ülkede yaşayan herkesi eşit bir "yurttaş" olarak nitelendirmiş, her türden dini ve sosyal toplulukların sorunlarına eğilmiş, herkesi kapsayan ortak çözüm yolları aramıştır. Ancak Lozan'da kararlaştırıldığı üzere devlet, azınlıklara ayrıcalıklı bir statü de vermiştir.

Bilindiği gibi azınlıklarla ilgili maddeler, antlaşmanın Üçüncü Bölümü'nde "Azınlıkların Korunması" başlığı altında toplanmıştır¹¹. Lozan Barış Antlaşması ile azınlıklara verilen haklara uygun kanunlar çıkarılması, toplum içinde bir takım ayrıcalıkların azınlıklara verilmiş olması, aslında bir kısım hükümet çevrelerinde ve Türk kamuoyunda olumlu karşılanmamıştır. Kamuoyu baskısı ile birlikte yeni devletin, vatandaşları hakkında uygulayacağı eşitlik politikalarının samimiyetine inanan azınlıklar, ard arda Lozan'la birlikte kendilerine verilen ayrıcalıklardan feragat etmeye karar vermişlerdir.

Protestan, Katolik ve Gregoryan mezhebine mensup Ermeniler, haklarından feragat etme kararı almak için 13 Haziran - 17 Ekim 1925 tarihleri arasında 15 toplantı yapmıştır. Toplantıya katılan üyeler arasında hükümetin tayin ettiği kişiler de bulunmaktadır. Komisyon, yaptığı toplantılarda alınan karar gereğince Adalet Bakanlığı'na başvurarak, İsviçre Medeni Kanunu'nun getirdiği laik düzende ayrıcalık istemenin gereksiz olduğunu, bundan dolayı Lozan Antlaşması'nın kendilerine bahsettiği azınlık haklarından vazgeçtiklerini 17 Ekim 1925 günü hükümete bir yazı ile bildirmiştir¹².

Rum Ekalliyetler Komisyonu Başkanı Mustafa Fevzi imzasıyla 24 Ekim 1925 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'ya çekilen telgrafta; Ermenilerin Lozan Antlaşması gereğince şahsî durumları ile ilgili kendilerine tanınan hükümlerden ve bazı ayrıcalıklardan feragatlerini

10- Ulu, a.g.e., s. 102-110.

11- Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, İkinci Takım, C. II, (8), İstanbul 2001, 3. Baskı, s. 10-13; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara 1983, s. 95-99.

12- Öke, a.g.e., s. 214; Ulu, a.g.e., s. 129-131.

içeren mazbatanın Adliye Vekâleti'ne takdim olunduğu ve Rumlar ile cereyan eden müzakerelerin dahi iyi bir şekilde neticelenmek üzere bulunduğu belirtilmektedir¹³.

Amerikan Temsilcisi Bristol'e göre, Ermeniler bu davranışlarında "samimiydiler" ve Türk hükümeti ile olan ilişkilerinde bir daha yabancıların müdahale etmesini istemiyorlardı¹⁴.

Ermenilerle birlikte Yahudi ve Rumların da aynı şekilde hareket etmesiyle Türkiye Cumhuriyeti'ndeki azınlık statüsünde bulunan vatandaşlar, uluslararası antlaşmalarla garanti altına aldıkları ayrıcalıkları reddederek, sade bir vatandaş olmayı tercih etmişlerdir. **Le Temps** gazetesi yazarı Paul Gentizon bu tercihi, azınlıkların "hayali bir desteği yeğ tutmak yerine, oturmakta oldukları ülke kanunlarının koruyuculuğunu kabul etmeyi daha uygun buldukları" şeklinde değerlendirmiştir. Türkiye'de yaşayanlar arasında hukuk birliğinin sağlandığını vurgulayan Gentizon'a göre, artık her azınlıktan ayrıcalıklı ve başına buyruk bir varlık meydana getiren kötü bir sisteme son veriliyordu. Bundan sonraki süreçte biri ötekinden ayrı yaşayan hiçbir topluluk artık üstün kişilik iddiasında bulunamayacaktır. Artık 'devlet içinde devlet', 'millet içinde millet' düşüncesi geçerli olmayacaktır. Bundan sonra ülkenin içinde yaşayan değişik unsurları, yeni kardeşlik, anlaşma ve işbirliği duyguları birbirine bağlayacaktır¹⁵.

Diğer taraftan 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'la birlikte, azınlıkların aldığı bu kararların bir önemi kalmamıştır. Çünkü, bu kanunla birlikte Patrikhanelerin dünya işlerinde ve azınlıkların şahsi işlemlerinde hiçbir yetkileri kalmamıştır. Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte Mecelle ve Ahkâm-ı Şer'iyye de kaldırılmış, Borçlar Kanunu ve Ticaret Kanunu da 1926'da yürürlüğe sokulmuştur. Böylece Patrikhane bünyesinde bulunan ve kaynağını Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân'dan alan aile ve miras konularında anlaşmazlıklara bakan Muhakeme Komisyonu'nun işlevi de sona ermiştir.

Ermenilerin Türk toplumu ile entegre olma gayretleri bundan sonra da hızla devam etmiştir. Yapılan inkılâp ve yeniliklere ilk uyan cemaatlerden birisi de Ermenilerdir. 1 Kasım 1928 tarihinde Latin harflerine geçiş gerçekleştirildikten sonra, harf seferberliğine ilk katılan cemaat Ermeniler olmuştur. Bu çerçevede Kumkapı Bezciyan ve Beyoğlu Esayan okullarında çeşitli kurslar açılmıştır. Latin Alfabesi'nin kabulünden sonra çizimi İstefan Agayan, yapımı Levon Mazlumyan tarafından gerçekleştirilen ve levha üzerine altınla işlenen Latin Alfabesi, TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya 22 Mayıs 1930'da hediye edilmiştir.

Soyadı Kanunu'nun 21 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Ermeniler, kısa bir süre geçiş dönemi sendromu yaşamışlardır. Başlangıçta aşiret ve yabancı ırk, millet adlarının soyadı olarak kullanılmayacağı hükmü getirilse de, bu durum daha sonra

13- Ermenilerin Lozan Antlaşması gereğince istisnai haklarından vazgeçtikleri hakkında bkz; **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 108-709-29, 25.10.1925.

14- Öke, **a.g.e.**, s. 214

15- Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev.F. Ülkü), Ankara 1983, s. 212-213; Öke, **a.g.e.**, s. 214-215; Ulu, **a.g.e.**, 131-132.

ortadan kaldırılmış ve Ermeniler de istedikleri soyadlarını alabilmişlerdir¹⁶.

3. ERMENİLERİN SOSYO-KÜLTÜREL HAYATTAKİ YERİ

Cumhuriyet döneminde Ermeni asıllı yurttaşların Türk kültürüne önemli katkıları olmuştur. Bunlardan biri olan ve Türk diline, dilbilimi araştırmalarına ve Türkçe'nin çağdaşlaşması konularına kaynak teşkil edecek yayınları bulunan Agop Martayan Dilaçar¹⁷, 1932 yılında Orhun yazıtlarının 1200. Yıldönümü dolayısıyla gazetelerde yayımladığı bir yazı ile Atatürk'ün ilgisini çekmeyi başarmıştır. Atatürk, Arap Alfabeti'nin yerine Latin Alfabeti'nin kabul edilmesi ve ardından Dil devriminin gerçekleştirilmesinden sonra, dilde sadeleştirme çalışmalarına hazırlık olması için 26 Eylül 1932 yılındaki I. Dil Kurultayı'na Agop Martayan'ı da davet etmiştir¹⁸. Ancak, Martayan'ın Türkiye'ye girişinde bazı sorunlar çıkmıştır. Daha önce Türkiye'de yaşamakta iken bazı nedenlerden dolayı Türk makamlarınca vatandaşlıktan çıkarılmış, gittiği ülkeden de pasaport alamamıştır. Bütün bu problemlere rağmen Atatürk'ün müdahalesi ile Sofya Konsolosluğu, gerekli işlemleri yaparak Dilaçar'ı Türkiye'ye göndermiştir. Dilaçar, I. Türk Dil Kurultayı'nda Türk dili ile ilgili olarak "Türk, Sümer ve Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabıtalılar" adlı bir bildiri sunmuştur¹⁹. Bu arada kendisine Kurultay sonrasında Ankara'da kalıp Türk Dil Kurumu yönetiminde görev yapması önerilmiştir. 18-25 Ağustos 1934'de Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan II. Türk Dil Kurultayı'ndan sonra Türk Dil Kurumu baş uzmanlığına getirilmiştir²⁰.

Bir diğer önemli kişi Prof. Dr. Hagop Vahram Çerçiyandır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadı verildikten sonra, o dönemde Robert Kolej'de Matematik ve Kaligrafi hocalığı yapan Hagop Vahram Çerçiyandır²¹ Atatürk için imza hazırlaması istenmiştir. TBMM'de milletvekili olan eski bir öğrencisinin konuyu kendisine iletmesi üzerine, bir gecede 5 farklı imza denemesi ortaya çıkarmıştır. Ertesi gün kendisine gelen görevliye imza örneklerini teslim etmiştir. 3 gün sonra ise Çerçiyana Atatürk'ten bir mektup gelir. Atatürk, imzalardan birini seçtiğini ve çalışmalarından dolayı kendisine teşekkür ettiğini bildirmektedir.

Çerçiyana'nın Türk kültürüne katkısı sadece Atatürk'e imza geliştirmesiyle sınırlı kalmamıştır.

16- Ulu, a.g.e., s. 131-134.

17- Hüdevendigir Onur, *Ermeni Portreleri, Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına – 2*, İstanbul 1999, s. 123-125.

18- Nuşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, İstanbul 1987, s.140.

19- Bilgi için bkz; Agop Martayan (Dilaçar), "Türk, Sümer ve Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabıtalılar", **Birinci Türk Dil Kurultayı - Tezler ve Müzakere Zabıtları**, TC Maarif Vekaleti Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 94-105.

20- Geniş bilgi için bkz; Ulu, a.g.e., 110-120.

21- Onur, a.g.e., s. 45.

O aynı zamanda Türk siyaset tarihine geçmiş bazı ünlü kişilerin hocalığını da yapmıştır. Bülent Ecevit ve Kasım Gülek, 50 yıl öğretmenlik yapan Çerçiyân'ın talebeleri arasında yer almaktadır. Bu iki siyasetçi dışında Selim Sarper, Ömer Celal ve Behçet Ağaoğlu gibi isimler de Çerçiyân'ın eğitiminden geçmiştir²².

Cumhuriyet döneminde Türk edebiyatına ve tarihine önemli katkıları olanlardan birisi de Ermeni Getronagan Lisesi öğretmenlerinden Hırant D. Andreasyan'dır. Andreasyan, tarihçi Vardan Vardabet'in dünya tarihinin Türk tarihini ilgilendiren eserinin bir kısmını tercüme ederek, İstanbul Üniversitesi yayınları arasında "**Türk Fütuhâtı Tarihi**" ismiyle yayınlamıştır. Ermenice bir kaynağın tercümesi sonucu ortaya çıkan bu eser, pek çok tarihçi için büyük bir öneme sahiptir. H. D. Andreasyan, imzasını taşıyan mukaddimede, Vardan'ın hayatından, eserinden, Fransızca tercümelerinden bahsetmiştir. 1271'de ölen tarihçi hakkında bilgiler de verilmiştir. 600 sayfa tutan "Türk Fütuhâtı Tarihi"nde "Arapların İnhitâtı ve Türkler, Mahmut Gaznevi'nin Hindistan Fütuhâtı, Mesut Gaznevi, Mesud'un Mağlubiyeti veya Ölümü, Selçukiler, Tuğrul Bey, Alp Aslan ve Halefleri" gibi Türk tarihi ile ilgili pek çok konu yer almaktadır²³.

Diğer taraftan yakın dönem Türk yazarlardan bazıları Ermeni edebiyatı ile de ilgilenmişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermeni edebiyatı ile ilgilenen aydınlar arasında Mehmet Emin, Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif, Mehmet Süreyya Bey ve Fuat Köprülü²⁴ gibi isimler yer almaktadır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte sahne sanatlarına Türk halkının ilgisinin artması, Ermeni sanatçıların sayısının azalmasına neden olsa da, bu dönemde gerek gruplar şeklinde ve gerekse şahıs olarak pek çok Ermeni sanatçı tiyatrodaki sahne almıştır. Sahne sanatlarının merkezi olan Beyoğlu'nda bu amaçla pek çok heyet faaliyet göstermiştir. Bunlarda birisi de Raşit Rıza Bey heyetidir. Bu heyete meşhur Ermeni tiyatrocusu Eliza Binemeciyan²⁵ da 1926'da²⁶ İstanbul'a gelerek katılmıştır. Eliza Binemeciyan, bu heyetle birlikte İzmir ve Bursa gibi şehirlerde temsiller vermiştir.

1930'lu yıllarda Halkevlerinin tiyatro ve müzik kolları da, tiyatronun halka tanıtılması ve sevdirmesinde büyük katkılar sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, Ermeni sanatçıların öncülüğünde çeşitli tiyatro gruplarının kurulduğu görülmektedir. Bu gruplara Mihran Kasparyan'ın 1947'de kurduğu

22- Ulu, a.g.e., s. 120-122.

23- Geniş bilgi için bkz; Vardan (Vardan Arelveltsi). "Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)" (çeviren ve yorumlayan Hrant D. Andreasyan), **Tarih Semineri Dergisi**, S. 1/2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 154-244.

24- Fuad Köprülü, *Ermeni Edebiyatı ile ilgili eserini ilk olarak 1922'de Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatına Tesiri* ismiyle yayınlamıştır. Bu eser 1989'da, Ötügen Yayınları tarafından **Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri, Edebiyat Araştırmaları I** adıyla tekrar yayınlanmıştır.

25- Onur, a.g.e., s. 37.

26- https://tr.wikipedia.org/wiki/Eliza_Binemeciyan (Erişim Tarihi: 14.04.2020)

Arpi Topluluğu, Oksen Şahinyan'ın 1948'de kurduğu Minakyan Topluluğu, Arşam Çizemecyan'ın 1949'da kurduğu Vega Topluluğu, Arşavir Alyanak ve Abraham Hıdisyan'ın 1950'de kurduğu İstanbul Dramatik Topluluğu, Dadıryan ve Tevyan'ın 1959'da kurdukları Derdez Dergisi Topluluğu ile Agop Ayyavaz'ın (Kulis Sanat Dergisi sahibi) 1960'da kurduğu Küçük Topluluk örnek olarak verilebilir²⁷.

Aslında Türk edebiyatı sahasında, musiki alanında, mimaride, spor alanlarında ve diğer birçok alanda Ermenilerin Türk kültürüne büyük katkıları olmuştur. Fakat, bu çalışmanın sahası tamamen bu konu olmadığı için daha fazla bilgi verilememektedir. Zaten bu konularda yayınlanmış pekçok eser de vardır. Geniş bilgi için onlara başvurulabilir.

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA ERMENİ MİLLETVEKİLLERİ

Cumhuriyet döneminde Ermeni Milletvekillerinin başında gelen Berç Kerestecyan Türker, 1870'de Afyonkarahisar'da doğmuştur. Galatasaray ve Robert Kolejerinde öğrenim görmüştür²⁸. Ermenice, Fransızca, İngilizce, Rumca, Almanca, İtalyanca ve İspanyolca bilmekteydi. İktisat ve maliye uzmanı olan Türker, Mütareke yıllarında Osmanlı Bankası Müdürlüğü, T. C. Ziraat Bankası Yönetim Kurulu, Ticaret Bakanlığı Üyeliği²⁹ ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti ikinci başkanlığı gibi görevlerde bulunmuştur. İstiklâl Harbi esnasında, Anadolu'daki Millî kuvvetlere yardım için İstanbul'dan gönderilen ve takalarla İnebolu üzerinden silâh, cephane ve sağlık malzemelerini Anadolu'ya aktaranlar arasında yer almıştır. Sakarya Savaşında kullanılan topların evvelce sökülmiş ateşleme mekanizmaları Türker'in borç verdiği 15.000 lira ile Teşkilât-ı Mahsusa tarafından gizlice geri alınabilmıştır.

Gerek İstiklâl Harbi sırasında ve gerekse Lozan Konferansı sürecinde Türkiye'de yaşayan Ermeniler olarak kaderlerini ilgilendiren konularda TBMM lehine tavır koyan Türk-Ermeni Teali Cemiyeti'nin³⁰ üyelerindedir. Berç Türker, milletvekili seçilene kadar cemaat işleri ile doğrudan ilgilenmiş ve Patrik seçimlerinde aktif rol almıştır. 1936 yılında Berç Kerestecyan'a Atatürk tarafından "Türker" soyadı verilmiştir. Cumhuriyet döneminde TBMM'ye giren ilk Ermeni parlamento üyesi olup, 1934-1942 yılları arasında Afyon Bağımsız Milletvekilliği yapmıştır.

Berç Kerestecyan Türker'in 1939 yılı seçimlerinde Afyonkarahisar'dan milletvekili olduğu haberi Cumhuriyet gazetesinin sayfalarına geniş bir şekilde yansımıştır³¹. Türker,

27- Ulu, a.g.e., s. 146-157; Mazıcı, a.g.e., s. 139.

28- Onur, a.g.e., s. 35.

29- Ulu, a.g.e., s. 176.

30- Bu Cemiyetin Atatürk'ü ziyaret etmek için yaptığı yazışmalar hakkında bkz; İsmet Görgülü, **Atatürk'ten Ermeni Konusu- Belgelerle**, İstanbul 2006, s. 337-338.

31- "Yurdun Her Tarafında Halk Partisi Mebus Namzetleri İttifakla İntihab Edildiler", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1939, No: 5340, s. 1-9'dan aktaran Ulu, a.g.e., s. 177.

Büyük Millet Meclisi'nin ekonomi konusundaki çalışmalarında da söz sahibi olmuştur. Berç Türker, TBMM'de milletvekili olduğu Afyon ili için de önemli çalışmalar yapmış, Afyon'un sorunları hakkında bazı tekliflerde bulunmuş ve ekonomik yönden gelişmesi için Ankara'ya çeşitli vesilelerle raporlar sunarak, bölgeye yatırımlar yapılmasını sağlamıştır. Milletvekili olarak ülkeye hizmet eden Berç Türker'in, Türk kültürüne ve Türkiye'ye de büyük bağlılığı vardı.

Berç Türker TBMM'de pek çok konuda çalışmalar yapmış, kanun teklifleri hazırlamış ve soru önergeleri vermiştir³². Bu önergelerden birinde 1935 yılında, dünyada yaşanan gelişmeler sonucunda, Türkiye'nin kapılarını kapalı tutmasının, özellikle Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasının ülke güvenliği açısından gerekli olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar barış yanlısı olsa da, "sevgili yurdumuzu her şeyin üstünde tutmak isteriz" diyerek Türkiye sevgisini bu vesileyle açıkça ortaya koymuştur³³.

Kızılay (İkinci) Başkanlığı görevinde de bulunan Berç Türker, Kızılay'ın gelişmesi için büyük gayret göstermiştir. Osmanlı Bankası Merkez Müdürlüğü'nden emekli olan Türker, 26 Temmuz 1949 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.

Bir diğer Ermeni asıllı Milletvekili de Münip Boyadır. 1872'de Van'da dünyaya gelmiştir. Annesi Ermeni, babası Süryani³⁴ Boyazade Mustafadır. Kürtçe, Ermenice ve Arapça bilmekteydi. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde III. Dönem Hakkari, IV. Dönem Van Milletvekilliği yapmıştır. Siirt ve Hakkari vilayetleri Mutasarrıflığı da yapan Boya, Van Milletvekili olduktan sonra, Van Ermenilerini Ereğ Dağı'nın etrafındaki kayalık kesimden alarak, İskele Caddesi ve Toprakkale civarına yerleştirmiştir. Van'dan II, III, IV, V, VI, VII. Dönemler olmak üzere tam 6 dönem milletvekilliği yapmıştır. 5 Haziran 1958 tarihinde ölmüştür³⁵.

5. ERMENİLERİN YAYINLAMIŞ OLDUĞU BASIN-YAYIN ORGANLARI (1945'E KADAR)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle tek partili rejim döneminde Ermeniler tarafından pek çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Bunların dışında bir kısım gazete ve dergiler ise Osmanlı Devleti zamanında yayınlanmaya başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da yayın hayatına devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Ermeniler tarafından yayınlanan belli başlı gazete ve dergiler şunlardır:

Ahali: Mardiros Koçyan tarafından 26 Eylül 1936 ile 6 Mart 1937 tarihleri arasında

32- Ulu, a.g.e., s. 178.

33- Ulu, a.g.e., s. 178-179.

34- Hüdavendigar Onur, *Ermeni Portreleri, Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına – 2*, İstanbul 1999, s. 40.

35- Ulu, a.g.e., s. 179.

yayınlanan haftalık bir gazetedir.

Amsıvan Kirki: “Ayn Kitabı” anlamına gelen ve 1 Ocak 1938 ile 1 Mayıs 1938 tarihleri arasında Avedik Aliksanyan tarafından yayınlanan aylık bir dergidir.

Anevşapur: Pakarat Teyvan tarafından 16 Aralık 1926 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanan haftalık mizah dergisidir.

Arevelk: “Doğu” anlamına gelmektedir. 26 Ekim 1931 ile 22 Temmuz 1940³⁶ tarihleri arasında Horan Camcıyan tarafından yayınlanan günlük bir gazetedir. Aynı isimle on beş günde bir, gazeteyle birlikte dergi ilâvesi çıkmıştır. T. Azadyan bu ilave derginin sorumlusudur³⁷. Gazetenin 1389 sayılı nüshası 1 Ocak (İkinci Kanun) 1936 günü yayınlanmıştır. Gazetenin isminin sol tarafında “İktisadî, Siyasî ve Edebî Yevmi Gazete” ibaresi yer almaktadır³⁸.

Ardziv: “Kartal” anlamına gelmektedir. Karilik Adil ve K. Hrant tarafından 1928’den itibaren yayınlanmaya başlayan haftalık millî ve mizahî bir gazetedir.

Arşaluis(ys): 1931’den itibaren Aram Kolancıyan tarafından yayınlanmaya başlanan günlük, siyasi bir gazetedir.

Artsan: “Heykel” anlamına gelmektedir. 1932’den itibaren A. Yeranyan tarafından aylık olarak yayınlanmaya başlayan bir dergidir. Vahan Berberyan burada müdürlük yapmıştır.

Ave(a)dis: “Müjde” anlamına gelmektedir. 1924’ten itibaren Savarş Hagopyan tarafından çıkarılan günlük bir gazetedir.

Aztarar: “Duyuru” anlamına gelmektedir. Manuk Aslanyan tarafından 10 Aralık 1926³⁹ ile 27 Ocak 1937⁴⁰ yılları arasında Ermenice olarak çıkarılan günlük, siyasi ve edebî bir gazetedir. 1937 yılında “devletin iç ve dış siyasasını bozacak zararlı yazılar” yayınladığı gerekçesiyle Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi gereği Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın 27 Ocak 1937 tarih ve 647 sayılı tezkeresiyle yaptığı teklif üzerine İcra Vekilleri Heyeti ve Atatürk’ün onayı ile geçici olarak tatil edilmiştir⁴¹.

Badger: “Resim” anlamına gelmektedir. Y. Kuyumcuyan’ın sahibi olduğu haftalık mizah

36- Nuşen Mazıcı, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni 1878-1918**, İstanbul 1987, s. 137.

37- Ulu, **a.g.e.**, s. 278. Dabağyan, gazetenin kuruluş tarihini 1932 olarak vermektedir. Bkz; Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul 2006, s. 378.

38- http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/aravelk/aravelk_1936/aravelk_1936_ikincikanun_/aravelk_1936_ikincikanun_1.pdf

39- Ulu, **a.g.e.**, s. 277. Dabağyan kuruluş tarihi olarak 1927 yılını vermektedir. Bkz; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 377.

40- Mazıcı, **a.g.e.**, s.137.

41- **BCA**, 30-18-1-2, 71, 6, 9: 27.01.1937; Ulu, **a.g.e.**, s. 277.

ve edebiyat dergisidir. 3 Kasım 1926 ile 1931 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Dergi aynı isimle 11 Haziran 1938'de tekrar yayınlanmaya başlamış ve 1940 yılında kapanmıştır. Dergide N. Haçaduryan ile A. Aliksanyan müdürlük görevlerinde bulunmuşlardır⁴².

Cugadomard (Cagadamard?): 1918'den itibaren yayınlanmaya başlayan bu günlük siyasi gazetesinin yayını 1924'e kadar sürmüştür⁴³.

Daretsuyts Azkayin Hivantonotsi: "Millet Hastanesi Salnamesi" anlamına gelen ve 1924 yılında yayınlanan bir yıllıktır⁴⁴.

Ermeni Eytamhane Salnamesi: 1926'da çıkarılan bir yıllıktır.

Gagos: 5 Şubat 1938'den itibaren Hrand Paşayan tarafından yayınlanmaya başlanan haftalık mizah dergisidir.

Garta Zis: "Beni Oku" anlamına gelen ve İstanbul'da Z. Arşag tarafından hazırlanan bir yıllıktır. 1934-1941 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Gavroş: 1937'den itibaren Garabed Magar tarafından yayınlanmaya başlanan haftalık mizah dergisidir⁴⁵.

Gesur: "Kayın Valide" anlamına gelmektedir. 1936'dan itibaren Pakarad Teyvan tarafından yayınlanmaya başlanan haftalık mizah dergisidir.

Gigo: 20 Ekim 1936 ile 30 Ocak 1937 tarihleri arasında G. Magor, Dırtad Der, Sahagyan tarafından Fransızca olarak yayınlanan haftalık mizah dergisidir.

Gitar: 1930'dan itibaren Avukat Aliksanyan tarafından yayınlanan onbeş günlük bir dergidir.

Hağtanag: "Zafer" anlamına gelmektedir. Garabed Makascıyan tarafından 1925'ten itibaren çıkarılan haftalık bir dergidir.

Hankaridag: 1936'dan itibaren yayınlanmaya başlayan ansiklopedik dergidir.

42- Ulu, **a.g.e.**, s. 277. Dabağyan da 1927 yılında Y. Kuyumcuyan ve B. Pakrat Teyan Efendiler tarafından yayınlanan Ermenice haftalık Badger isminde bir mizah gazetesinden bahsetmektedir. Gazete 1928 yılında kapanmıştır. Bkz; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 377. Dabağyan ayrıca 1928'de kapanan bu gazetesinin yerine 1931 yılında aynı isimle başka bir gazetesinin yayınlandığından ve 1945'te kapandığından da bahsetmektedir. Bkz; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 377-378.

43- Mazıcı, **a.g.e.**, s.137.

44- Geniş bilgi için bkz; Ulu, **a.g.e.**, s. 276-280.

45- Gavroş gazetesi ilk olarak 19 Temmuz 1908'de aktör ve yazar Yervant Tolyan tarafından İstanbul'da yayın hayatına haftalık siyasi mizah gazetesi olarak sokulmuştur. İstanbul Ermenileri tarafından büyük ilgiyle karşılanan gazete, Ermenice yayınlanmaktaydı. 1943-1966 tarihleri arasında Onnik Artun Efendi tarafından idare edilmiştir. Geniş bilgi için bkz; Levon Panos Dabağyan, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul 2006, s. 371-372.

Hay Khosnag: “Ermeni Sözcüsü” anlamına gelmektedir. Ermeni Patrikhanesi adına Ardavazt ve Zayırmayr Gözüryan tarafından 1924-1930 tarihleri arasında İstanbul’da yayınlanan dini, ahlakî ve edebî aylık bir dergidir.

Hayeli: “Ayna” anlamına gelmektedir. 17 Kasım 1934’ten itibaren yayınlanmaya başlanan haftalık bir gazetedir.

Haygin: “Ermeni Kadını” anlamına gelen bu kadın dergisi 3 Eylül 1918’den itibaren 15 günde bir yayınlanmıştır. 1932’ye kadar yayınına sürdürmüştür.

Khrakbeanki Darekirkı: “Şenlik Salnamesi” anlamına gelen bu yıllığı Arsak hazırlamıştır. 1931 ve 1932 yıllarını kapsamaktadır.

Mamul: “Basın” anlamına gelmektedir. K. Hrant tarafından 1932’den itibaren çıkarılmaya başlayan günlük siyasî bir gazetedir. Y. Damgacı burada müdür olarak görev yapmıştır.

Marmara: 1925 yılında Ş. Hagopyan tarafından Ermenice günlük siyasi gazete olarak yayınlanmıştır⁴⁶. 1939 yılına kadar yayın hayatını devam ettirmiştir⁴⁷.

Mego: 1927 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan ve “An” anlamına gelen haftalık bir dergidir.

Mimos: “Soytari” anlamına gelen bu haftalık mizah dergisini 1931’den itibaren Levon Avakyon yayınlamaya başlamıştır.

Nigar: “Resim” anlamına gelmektedir. 1934’ten itibaren Krikor Mihitryan tarafından yayınlanmaya başlayan ve haftada iki kez yayınlanan mizahî bir dergidir.

Nor Huys: “Yeni Duygu” anlamına gelmektedir. Onnik Çatalyan tarafından 14 Nisan 1935 ile 16 Ocak 1937 tarihleri arasında yayınlanan haftalık siyasî, edebî ve mizahî bir dergidir.

Nor Luys: “Yeni Işık” anlamına gelmektedir. K. Magar tarafından 1934’ten itibaren çıkarılmaya başlanan bir dergidir.

Nor Tarman: “Yeni Dönem” anlamına gelmektedir. Dr. Armenag Hancuyan ile A. Sıvacıyan tarafından 1934 ile 3 Kasım 1935 tarihleri arasında yayınlanan onbeş günde bir çıkan dergidir.

Nor-Lur: “Yeni Haber” anlamına gelmektedir. Ermenice günlük siyasi gazetedir. Vahan Toşigyan’ın yönettiği bu gazete, 23 Kasım 1924 tarihinde yayın hayatına başlamıştır⁴⁸.

46- Mazıcı, a.g.e., s.137.

47- Dabağyan, a.g.e., s. 374.

48- Mazıcı, a.g.e., s.137. Gazete, 1943-1954 arasında haftalık olarak yayınlanmıştır.

1953'lere kadar yayınlanabilmiştir. Sahibi Vartan Tovmasyandır⁴⁹.

Pamper: “Haberci” anlamına gelen, haftalık siyasi ve edebi bir dergidir. 1 Nisan 1933 ile 18 Ağustos 1933 tarihleri arasında Aram Dağlaryan ile Yervant Simkeşyan tarafından yayınlanmıştır.

Şarjum: 1930 ile 1931 tarihleri arasında Suren Şamliyan tarafından yayınlanan haftalık siyasi ve edebi bir gazetedir. “Hareket” anlamına gelmektedir. 24 Aralık 1931 tarihinde Suren Şamliyan'ın Türkiye aleyhine müstear isimlerle yazılar kaleme alması ve gazetenin yayınlanmasının kanuni olmamasından dolayı hükümetçe kapatılmıştır⁵⁰.

Şepor: Takvor Papazyan tarafından 1928'den itibaren yayınlanmaya başlayan günlük siyasi bir gazetedir.

Tıdag: 1930-1933 tarihleri arasında Sahak Mihitaryan tarafından çıkarılan ve “dürbün” anlamına gelen haftalık toplum, mizah ve spor dergisidir.

Türkiye: Mardiros Koçunyan tarafından 21 Şubat 1935 ile 3 Temmuz 1935 tarihleri arasında yayınlanan günlük siyasi bir gazetedir.

Vanaganin Daretsuytsı: “Rahibin Yıllığı” anlamına gelen ve Piskopos Yeğişe tarafından İstanbul'da 1928'de hazırlanan bir yıllıktır.

Verçin Lur: “Son Haber” anlamına gelen bu günlük siyasi gazete 1914'ten itibaren yayınlanmaya başlamış ve 1930'a kadar yayınına devam etmiştir.

Yerçanigin Daretzuytzı (Mutlunun Yıllığı): 1928'de Pakarat Tevyan tarafından İstanbul'da hazırlanan bir yıllıktır.

Zartonk: “Uyanış” anlamına gelen, günlük bir gazetedir. 26 Eylül 1932 ile 1933 tarihleri arasında Püzant Şamliyan tarafından yayınlanmıştır.

6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERMENİ GÖÇLERİ VE NÜFUSU

Cumhuriyet döneminde Ermenilerin göçleri iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, İstanbul ve diğer bazı şehirlerde yaşayan Ermenilerin zamanla Avrupa'ya ve dünyanın diğer ülkelerine göç etmeleri sonucu, bunların yerini Anadolu'dan gelen Ermenilerin doldurması şeklinde gelişen iç göçtür. Diğeri ise Avrupa ve Amerika başta olmak üzere yurt dışına yapılan (dış) göçtür.

49- Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2006, s. 373-374.

50- Ulu, a.g.e., s. 278.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da –Osmanlı döneminde olduğu gibi- batılı ülkelerin desteği ile Ermenilerin göçleri devam etmiştir. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Suriye ve Lübnan'a göç eden Ermenilerin olumlu haberler göndermesi sonucunda, Türkiye'den 1926-1930 yılları arasında Suriye ve Lübnan'a göçler devam etmiştir. "Özellikle Adana, Antep ve Maraş'ta bulunan Ermeniler, Fransızların desteğinde İskenderun ve Mersin limanlarından, demiryolu ile de Antakya-Halep yönünde Suriye ve Lübnan'a göç etmişlerdir. Bu kişilerin sayısı 35-40.000 civarında idi. Fransa'nın 1926 yılında Lübnan Anayasası'nda yaptığı değişikliklerden sonra Ermeniler, Lübnan vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. 1930'lu yıllar, Ermenilerin Beyrut civarında meskun hayata geçiş dönemi olmuştur.

Lübnan, XX. yüzyıl ortalarında Ermenilerin ikinci bir dini merkezi haline getirilmeye çalışılmış ve bu konuda başarı da elde edilmiştir. Bugün Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Eçmiyazın Katogigosluğu⁵¹, Ermenistan'ın bütün Ermenilerin yurdu olduğunu ve Eçmiyazın'ın de en büyük ruhani merkez olarak bütün Ermeni kiliselerinin buna bağlanmasını istemiştir. Ancak, 1933 yılında Lübnan'da bulunan Taşnak Partisi etkisindeki Antilyas Katogigosluğu, SSCB'nin dünya Ermenilerinin hamiliğini üstlenmeye başladığı bu yıllarda, Erivan'daki Eçmiyazın Kilisesi'ni kullanması üzerine⁵² Eçmiyazın'ın ruhani üstünlüğünü tanımadığını ilan etmiştir. Bu olayın akabinde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kiliselerin katılımı ile New York'ta yapılan "Ermeni Kiliseleri toplantısında" su yüzüne çıkan bu ikilik, 1957 yılına kadar devam etmiştir. Bu tartışmanın sonunda Eçmiyazın'e bağlanmak istemeyen kiliseler, Antilyas Katogigosluğu'na bağlılıklarını ilan ederek Eçmiyazın'den ayrılmışlardır. Sonraki yıllarda Eçmiyazın Katogigosu I. Vasken zamanında anlaşmazlık daha da büyüyerek, bu dini merkezin ruhani üstünlüğü red edilmiş ve tamamen ayrı bir dini merkez halinde Antilyas Kilisesi kabul edilmiştir. Taşnak grubunun etkisi ve kontrolü altında bulunan bu merkez, siyasi faaliyetlerle uğraşmakta, son Katogigos I. Horen ve Türkiye aleyhindeki propagandaları ile tanınmaktadır. Böylelikle Lübnan'daki Ermeni hareketi ve bir Ermeni sorunu çıkarma çabaları, dini bir merkezin de desteğini yanına almış bulunmaktadır⁵³.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı Ermeniler, Batılı devletlere göç etmek için Yunanistan'a geçmişlerdir. Ancak Yunan hükümeti Anadolu'dan gelen Rum muhacirlerinin Yunanistan'ın nüfusunu bir hayli artırdığı için bir çok Ermeni'yi ülke dışına çıkarma kararı almıştır. Bu Ermenilerle Cemiyet-i Akvam Muhacirler Komisyonu ilgilenmiş ve bu kişiler göçmen kabul eden Erivan, Kafkasya ve Amerika'ya sevk edilmiştir⁵⁴. Sadece 1928'de 4.000 Ermeni, Yunanistan'dan Ermenistan'a göç etmiştir. 5.000'den fazlası ise Suriye, Fransa ve Güney Amerika'ya gitmiştir. 1925-1930 arasında Yunanistan'daki Ermenilerin

51- Eçmiyazın Katogigosluğu'nun tarihsel süreçteki önemi hakkında geniş bilgi için bkz; Ali Arslan, **Kutsal Ermeni Papalığı, Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar**, İstanbul 2005 s. 19-127.

52- Eçmiyazın Katogigosluğu ile Antilyas Katogigosluğu'nun güç mücadelesi hakkında bkz, Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 131-148.

53- Uras, **a.g.e.**, s. LXVII-LXVIII.

54- Ulu, **a.g.e.**, s. 299-300.

65.000'i ülkeden ayrılmıştır⁵⁵.

“1930’lu ve 40’lu yıllarda çeşitli kampanyalar neticesinde Ermenistan’a da Ermeni göçleri yaşanmıştır. Büyük kampanyalara rağmen Ermenistan ekonomik, siyasî ve sosyal açıdan hiç de yerleşilecek bir yer değildir. Çünkü 1933 yılında Ermenistan’da işe yetersizliği had safhaya ulaşmış, hastane ve okullarda yakacak odun kalmamıştır”⁵⁶.

Çeşitli ülkelere dağılmış olan Ermenileri Ermenistan’a nakletmek için Milletler Cemiyeti nezdinde çalışmalar yapılmıştır. 1925 yılında Dr. Fridtjof Nansen başkanlığındaki bir heyet Ermenistan’a giderek göçmenlerin Ermenistan’a nakilleri konusunda incelemelerde bulunmuştur. Nansen, yaptığı araştırma sonunda bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre; önce Yunanistan’daki 30.000 Ermeni, daha sonra ise Suriye ve Balkanlar’daki Ermenilerin nakli yapılacaktır. Bu iş için Fransa, İngiltere, İtalya ve Amerika kaynak sağlayacak, Ermenistan ise arazi verecektir. Sevkiyatlara ise 1927 yılında başlanacaktır⁵⁷.

1929-1937 arasında 16.000 kadar Ermeni daha Yunanistan’dan Ermenistan’a dönmüştür⁵⁸. 1923 yılındaki *Das Neue Armenien* dergisinin verdiği rakamlara göre Türkiye çevresine 700.000; Avrupa, Amerika ve Mısır’a 300.000 Ermeni iltica etmiştir. Diğer taraftan Uluslararası İşçi Bürosu Ermeni mültecilerinin sayısını 1925’te 621.000 olarak vermektedir. Dr. Nansen ise Temmuz 1925 tarihli raporunda, mülteci Ermenilerin toplam sayısının 300.000 ile 400.000 olduğunu hesaplamıştır⁵⁹.

Batı Avrupa’ya göçen Ermeni sığınmacıların içinde en kalabalık kısım Fransa’ya gitmiştir⁶⁰. Fransa’ya giden Ermenilerin büyük kısmı sanayi merkezlerine yerleşmiştir. Burada ilk zamanlar fabrikalarda vasıfsız işçi olarak çalışan ve sanata karşı kabiliyeti olan Ermeniler, zamanla kendilerini geliştirerek fabrika sahibi olmuşlardır.

1912 ile 1924 tarihleri arasında Kanada’ya da 1.244 Ermeni göç etmiştir. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Ermenistan’dan gelen 34.136 göçmeni kabul etmiştir⁶¹. Kuzey Amerika’ya göç eden bu göçmenlerin neredeyse tamamı Anadolu’dan gitmiştir.

Bu büyük göç dalgası nedeniyle çok sayıda Ermeni de Türkiye’den ayrılmıştır. Öyleki, ayrılanlar arasında Ermeni Meclis-i Umumisi üyeleri bile bulunmaktadır. 140 kişilik Ermeni Meclis’inden yaklaşık 100 kişi, ya Cumhuriyet’in ilanından hemen önce ya da sonra Türkiye’yi terk etmiştir. Bu nedenle Ermeni Meclisi ancak 40 kişi ile toplanabilmiştir⁶².

55- Elçin Macar, “Yunanistan Ermenileri”, **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C. II, Ankara 2007, s. 978.

56- Ulu, **a.g.e.**, s. 300.

57- Ulu, **a.g.e.**, s. 299-301.

58- S. Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Ankara 2008, s. 115.

59- H. Özdemir, K. Çiçek vd., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara 2004, s. 157.

60- Bu konuda bilgi için bkz; H. Özdemir, K. Çiçek vd., **a.g.e.**, s. 167-170.

61- Ermenilerin ABD’ye göçleri için bkz; H. Özdemir, K. Çiçek vd., **a.g.e.**, s. 162-167..

62- Ulu, **a.g.e.**, 299-302.

Türkiye'deki Ermeni cemaati dış göçler dışında, kendi iradeleriyle yönü Anadolu'dan İstanbul'a olan göçleri de yaşamıştır. Türkiye'deki kentleşme olgusu bu göçlerin temel nedenini oluştursa da, Anadolu'da açık Ermeni okulunun kalmaması ve çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlerle, İstanbul'a olan göç zamanla hız kazanmıştır. Aslında bu göçler bazı dönemlerde Ermeni Patrikliği tarafından da desteklenmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a gelen kişilerin korunup kollanması için "Göçmenler Komisyonu" kurulmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan getirilen çocuklar ve aileler için cemaat içinde çeşitli yardım heyetleri oluşturulmuştur.

Göç eden ailelerin çok sayıda çocuklarının eğitimini temin etmek üzere Kalfayan ve Karagözyan Yetimhaneleri ile Halicioğlu Nersesyan, Topkapı Levon-Vartuhyan, Balat Horenyan ve Kumkapı Dışı Boğosyan-Varvaryan okullarına⁶³ başvurulmuştur. Öğrencilerin bir bölümü ise İncirdibi Ermeni Protestan okulunda eğitim görmüşlerdir.

Anadolu'dan İstanbul'a olan bu göç hareketi sayımlarda da açıkça görülmüştür. 1927 yılında yapılan ilk sayıma göre Gregoryanların % 69'u İstanbul'da yaşarken, 1965'de yapılan sayımda ise İstanbul'da yaşayanların oranı % 88'e çıkmıştır.

Bu arada Mübadele ile Rumların Yunanistan'a gitmesi üzerinde kanunî bir düzenleme olmamasına rağmen, Ermenilerin sınır bölgelerinden veya riskli askerî alanlardan uzaklaştırıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye içerisinde dolaşım kanunu ile yabancı ve azınlıkların ülkede yapacakları yer değişikliklerinde de bazı kısıtlamalara gidilmiştir.

Ermenilerin iskan yerlerindeki değişiklikleriyle bağlantılı olarak alınan kararlarda, ilgili kişilerin geçmişte yapmış olduğu faaliyetler dikkate alınmıştır. Milli Mücadele döneminde Taşnak ve Hınçak örgütleri vasıtasıyla zararlı faaliyetlerde bulunan kişiler daha sonra tespit edilmiş ve daha risksiz bölgelere gönderilmiştir.

Göçler, sonraki dönemlerde siyasal istikrar ve ekonominin geliştiği devirlerde azalırken, ekonomik nedenler ve bazı büyük kayıplara neden olan doğal afetlerin olduğu zamanlarda yüksek oranlara ulaşmıştır.

1927 sayımlarının daha önceki sayımlardan en önemli farkı, memleketin iş gücü ve eğitim durumunu tespit etmeye yönelik soruların da yer almasıdır. Aslında 1927 genel nüfus sayımı, takip edilmesi gereken nüfus ve iskân siyasetinin esaslarını tesbit etmek için de çok kıymetli bilgiler vermektedir. Yurdun nerelerinde ne ölçüde nüfusa ihtiyaç olduğunu göstermektedir⁶⁴.

Sayımın istatistikî bilgiler elde etmek için yapılacağı vurgulansa da soru formunda bulunan din ve ana dil gibi sorular, Türkiye'nin etnik dağılımını da ortaya çıkarmıştır. Sayımda sorulan ana dilden kasıt aile içinde konuşulan dildir. Bu arada Hıristiyan olanların mezhepleri de kaydedilmiştir. Sayımın sonuçları açıklanınca Müslim ve gayrimüslim

63- Bu okullar hakkında bilgi için bkz; Dabağyan, a.g.e., s. 313-331.

64- TBMM C.H. Fırkası Grubu (Nüfus Komisyonu) Raporu, (Ankara 1934), s. 71.

vatandaşların sayıları da büyük oranda belirlenmiştir. Sayım verilerinden anlaşıldığı üzere, azınlıkların sayısında büyük bir azalma olmuştur. Müslüman unsurun nüfusun neredeyse tamamını oluşturacak boyutta çıkması, bazı yazarların “bir cinsten, bir kandan ve bir mayadan” ifadelerinin kullanmasına zemin oluşturmuştur⁶⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927 nüfus sayımı, aslında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin karakterini yansıtmıştır. Çağdaş bir nüfus sayımı olmaya gayret eder, ama bu konuda çeşitli yönlerden tam değildir. Biçim açısından, bu sayım Osmanlı sayımlarında bulunmayan kategorilerin eklenmiş olması nedeni ile nispeten çağdaştır. 1927 sayım sonucunda elde edilen verilere bakıldığında Türkiye nüfusunun beklenenin çok üstünde olduğu görülmektedir. 6.584.474'ü erkek, 7.075.801'i kadın olmak üzere toplam nüfus 13.660.275 olarak belirlenmiştir.

1927 yılında yapılan sayıma göre Ermenilerin gerçek nüfusunu tespit etmek pek mümkün değildir. Çünkü vatandaşa sorulan sorular arasında “ana dil” ve “din” sorusuna verilen cevaplar arasında bir çelişki vardır. Ana dil sorusuna “Ermenice” cevabı verenlerin sayısı 67.745 kişi olmakla birlikte, “din” sorusuna verilen cevapta sadece Gregoryan olanlar 77.433 olarak tespit edilmiştir. Gregoryanların tamamının Ermeni olduğu göz önünde bulundurulduğunda dil ve din konusunda bir çelişkinin doğduğu görülecektir. Dolayısıyla bu veriler o dönemde Ermeni nüfusunu tespit etmek için yeterli değildir. Nihai bir sonuca varmak için Türkiye'de yaşayan Katoliklerin bir çoğunun ve Protestanların da bir bölümünün Ermeni olduğunu hesaba katmak gerekir. 1927 yılı sayım sonuçlarına göre; Katolik: 39.511, Protestan: 6.658 kişi olarak tespit edilmiştir.

Türkiye Ermenileri Cemaati, 1927 yılı sayımlarına göre İstanbul'da 52.576 kişi olmak üzere Anadolu şehirlerindekiyle birlikte Türkiye'de toplam 80.286 Ermeninin yaşadığını belirtmektedir⁶⁶.

1935 sayımları milliyetçi duyguların biraz daha ön plana çıktığı bir sayım olmuştur. Devlet 1927 yılında yapılan sayımlara göre yeni politikalar üretmiş ve ülkede dil birliğini oluşturmak için büyük gayretler sarf etmiştir. Bunun sonuçlarının görüleceği zaman ise sayımlardır.

Ülkenin uzun süren savaşlardan yorgun ve bitkin çıkmış olması, önemli sayıda ve özellikle işgücüne sahip erkek nüfusunu kaybetmiş olması yüzünden devlet, Türk milletinin sayısının artmasını arzu ediyordu. Nüfusu özendirmek için dönemin gazetelerinde yer alan çok çocuklu aile hayatını özendiren haber ve fotoğraflar yayınlanmıştır.

65- Falih Rıfkı Atay, *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1936, s. 2'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 309.

66- 75. Yılda Türkiye Ermenileri, s. 7'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 311.

Cumhuriyet Dönemi Nüfus Sayımlarında Ana Dili Ermenice Olanların Sayısı⁶⁷

Sayım Yılı	Ana Dil (Ermenice)	2. Dil	Toplam	Türkiye Nüfusu	%o (Binde)
1927	67.745	-	67.745	13.629.488	4,97
1935	57,599	9,782	67,381	16,157,450	4,17
1945	47,728	12,354	60,082	18,790,174	3,18
1950	52,776	9,322	62,098	20,947,188	2,96
1955	56,235	6,084	62,319	24,064,763	2,59
1960	52,756	19,444	72,2	27,754,820	2,6
1965	33,094	22,26	55,354	31,391,421	1,76

7. HATAY'IN ANAVATANA KATILIMI SÜRECİNDE ERMENİLERİN TUTUMU

Ermeniler Hatay'ın Fransızlar tarafından işgali esnasında ve sonrasında Türkiye'ye katılımı sürecinde farklı davranışlar sergilemişlerdir. İşgalin ilk günlerinde Ermeniler Fransızlara destek verdikleri gibi, sokaklarda taşkınlıklar bile yapmışlardır. Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)⁶⁸ sonrasında Fransızlar'ın Adana havalisinden çekildikleri sırada bir kısım Ermeniler, çekilen Fransız kuvvetleri ile beraber İskenderun'a yerleşmiş ve burada Türkler aleyhine faaliyetler yürütmüşlerdir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda Antakya'da Musa Dağı'nda isyan eden ve Kıbrıs ile Mısır'a kaçan Ermeniler, mütarekeyi müteakip Fransız işgali ile birlikte tekrar Hatay'a dönmüşlerdi. Böylece Hatay ve havalisinde 30-40 bin Ermeni toplanmış oldu. Hatay meselesinde Türklerin karşısında bir problem olarak yer alan grup genellikle Fransa'nın kendi çıkarları için dışarıdan getirip yerleştirdiği Ermeniler veya bu politikalara alet olan azınlıktaki kişiler olmuştur. Fransa, bölge üzerindeki politikalarını rahatça uygulayabilmek amacıyla bölgeye dışarıdan Ermeni getirmek için çok çeşitli yöntemler kullanmıştır.

Ankara Antlaşması'nda ve 1926 ile 1929 yıllarında karşılıklı olarak alınan kararlarda Antakya'ya hariçten yabancı unsur giremeyeceği kayıtlı olmasına rağmen, İskenderun'a getirilen Ermenilerin sayısı 30.000'i bulmuştur. İskenderun'dan Nusaybin'e kadar olan güzergahın çeşitli yerlerine Ermeniler yerleştirilmiştir. Fransa bu yolla Ermenileri arazi sahibi yapmış ve bölgedeki Ermeni nüfusunu artırma yoluna gitmiştir.

67- Ulu, a.g.e., s. 312.

68- Fransa ile imzalanan Ankara Andlaşması hakkında geniş bilgi için bkz; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, Ankara 1983, s. 48- 60; Mustafa Budak, "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar", **AAMD**, XIII/38, Temmuz 1997, s. 397-425; Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, s. 205-241; Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de İşgallerin Kabulü, Reddi ve Siyasî Çözüm Arayışları**, 111-138, 155-158. Meclis'teki tartışmalar için bkz; **TBMM.GCZ**, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 290-372.

İşçileri Bakanı Şükrü Kaya tarafından 27 Mayıs 1928 tarihinde Başbakanlığa gönderişlen bir yazıda Ermenilerin bölgeye nasıl yerleştirildiği hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

“1- Türk ve Müslüman ekseriyetini düşürmek maksadıyla Fransızlarca Antakya havalisine iskan edilmek üzere Yunanistanda celbi mutasavver 20.000 Ermeninin her ne sebepten isticlabının akim kaldığı ve bazı rivayete göre bu iskan meselesinin İskenderun Meclisi Umumisinden istihsal edilmek istenilen yerli ahaldiden kısmı küllisinin muhalefet etmiş olduğu,

2- Geçen Eylül ve Teşrini evvel 927 aylarında Antakya ve İskenderuna gelen Cemiyeti Akvam Mümessili tarafından Antakya havalisine Ermeni iskanı hususunda nakdi muavenet ve son intihabda Antakyadan Ermeni mebusu intihab olunan Mosir (?) namındaki Ermeninin bu iskan işleri için tevkil edilmiş bulunduğu,

3- Antakya'nın garbında Ermeni köyü olan (Batlayas) karyesi civarında İkiz Köprü mevkiinde bu kısım arazi iştirah olunarak bu araziye Suriye dahilinden getirilen Ermenilerin iskan olunduğu ve teşkil olunan kurra ismin Ermenice Yeni Zeytun manasına olan (nur zeytun) tesmiye olunduğu,

4- Amik ovasındaki Şükrü Çayırına da Kırıkhan'a kadar yine Suriye dahilinden getirilen bir kısım Ermenilerin iskan edildiği,

5- Suriyenin müntehayı şarkında ve sahilde kâin (Meyadon?) namındaki karyeyi de iştirah için sahibi bulunan Antakyalı Yahyazade Nizameddin Efendiye (2500 ila 3000) altun teklif edilmez ise de sahibinin bu fiyata satmamaz veya iştirahdan sarf-ı nazar edilmez olduğu istihbar kılınmıştır”⁶⁹.

Fransa, göçlerle Ermeni nüfusunu artırmanın yanısıra yapılan sözde sayımlar ve çıkarılan istatistiki bilgilerle de nüfus oranlarında yanıltma yolunu kullanmıştır. Ermeniler, bölgeye yerleştirilmekle kalmayıp Türklere karşı da silâhlendirilmişlerdir⁷⁰.

Önceleri Fransızlar tarafından Arappınar'da göçebe Kürtlerden toplanan silâhlar, Fransa ve Suriye taraftarı Ermeni ve Kürtlere dağıtılmıştır⁷¹. Bu dönemde Fransa tarafından oluşturulmaya çalışılan kutuplaşma Hatay'ın sınırlarını da aşmıştır. Fransızların tahriki ve teşvik sonucu Beylan'daki (Belen) Taşnak Ermenileri Türk abidesine kurşun atmışlar ve hakaret etmişlerdir⁷². Amaçları Türkleri tahrik ederek yeni olaylar çıkmasını sağlamak

69- Fransızların Ermenileri Hatay'daki Türk-Müslüman yoğunluğunu azaltmak maksadıyla Antakya ve çevresine yerleştirmesi hakkında bkz; **BCA, FON Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 108-710-17, 27.05.1928.**

70- Suriye'de bulunan Ermenilerin ve Kürtlerin bu dönemdeki silâhlanmaları hakkında bkz: **BCA, FON Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 607-103-9, 14.10.1935**

71- “Sancağa Yeniden Asker Sevk ediliyor”, **Vakit**, 7 İkincikanun 1936, No: 6822, s. 1'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 193. Hatay'da çıkan gazetelerin birinde de “Bir Ermeni Çetesi” başlığıyla verilen haberde silâhlı Ermenilerin bölgeye gönderileceğinden bahsedilmektedir. Bkz; Mehmet Tekin, **Hatay Basın Tarihi**, Antakya 1985. s. 90.

72- 1909'daki Adana Ermeni olayları sırasında da Hatay'daki Ermenilerle Müslümanlar arasında zaman zaman şiddet olayları meydana gelmişti. Bu konuda bilgi için bkz; “II. Meşrutiyet Döneminde Adana ve Antakya Böl-

ise de bunda başarılı olamamışlardır. Türk ahali soğukkanlılığını korumuş ve yapılan bu tecavüzü tarafsız gözlemcilerle bildirmişlerdir⁷³.

Fransa, bu dönemde Ermenileri Türklere karşı kıskırtmakla yetinmemiş, bu kişilerden çeteler oluşturarak, onlara resmî üniforma da giydirmişti. Artık subay kıyafetli olan çete üyeleri, Kırıkhan ve Reyhanlı'da pazar yerinde ve sokaklarda rast geldikleri Türkleri silâh zoru ile açıkça tehdit etmeye başlamışlar ve içlerinde belediye görevlileri de olmak üzere çok sayıda kişiyi tutuklamışlardır⁷⁴.

Diğer taraftan Fransa ve Suriye'de bulunan Türk düşmanı bazı unsurlar, şiddet önlemlerinin yanısıra Türklere siyasi baskı yapmak için de ittifaklar oluşturmaya çalışmışlardır. Böylelikle Türklere karşı ortak bir cephe oluşturarak, Türkler arasında ayrılıklar çıkarılacak ve yapılacak seçimlerde birlik olup Suriye'ye katılım sağlanacaktır.

Bu arada Türkiye'de Lozan Antlaşması ile kazandığı ayrıcalıklı statüde ve Türk milleti ile barış içinde yaşayan Ermeniler, Hatay'da bazı Ermenilerin Türklere karşı sergiledikleri bu olumsuz tavırlara karşı büyük tepki göstermişlerdir. Bu konudaki tepkilerini duyurmak amacı ile 21 Ocak 1936 tarihinde İstanbul'da toplanan Türk Ermenileri İdare Heyeti, Türk Ermenileri İdare Heyeti Genel Başkanı Bedros Horasancı'nın imzasıyla bir beyanname yayınlamıştır⁷⁵. Türkiye'deki Ermenilerin tepkileri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Türkiye'deki Ermeni basını da Hatay meselesi ile ilgili destek haberleri yaymıştır⁷⁶.

gesindeki Ermeni Olayları", Muhammet Erat, **Türk-Ermeni İlişkileri (1918-1923)**, İstanbul 2017, s. 221-238. 73- "Taşnak Ermenilerinin Bir Küstahlığı; Beylan'daki Türk Abidesine Kurşun Atmak Cür'etini Gösterdiler", **Cumhuriyet**, 18 İkincikanun 1937, No: 4556, s. 1-4'ten aktaran Ulu, a.g.e., s. 194.

74- "Hatay'daki Çeteler Resmî Üniforma Giydiler", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1937, No: 4617, s. 1'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 194.

75- Bu beyannameye şu ifadeler yer verilmiştir: "Türk ulusunun yüksek menfaatlerine ve şanı şerefine uygun bir tarzda Sancak meselesinin halli için durediş hükümetimizin azami sayı gayret sarf ettiği önemli bir anda, mazinin ser derslerinden ve tecrübelerinden mütebbih olmayıp mensup buldukları ırkın varlığına dahi muzır olarak ecnebi memleketlerde ve ecnebi teşvikatına kapılan gayri mesul bazı Ermeni komitecileri tarafından son zamanlarda vuku bulan melun neşriyat ve hareketlerinden dolayı çok müteessif ve kalben müteessiriz. Mübeccel Türk Cumhuriyetimiz devrinde kanunun çerçevesi dahilinde hür yaşayan bütün Türk Ermenilerinin samimi duygularına ve salim düşüncelerine tercüman olarak ve malumu ilam kabilinden olmak üzere bir kere daha alenen ve yüksek sesle beyan ederiz ki; Medeni milletlere imtisal örneği teşkil edecek adalet, serbestlik ve müsavilik memleketimizde hüküm sürmekte bulunduğu gibi şerefli cumhuriyetimizin dört bir tarafa saçtığı feyz ü berekettten bila tefrik-i cins ve mezhep müstefit olmaktayız. Binaenaleyh ülkemiz haricindeki taşındıkları Ermeni ismine dahi lâyık olmayan kemiyetçe ve keyfiyetçe ehemmiyetsiz sözü geçen bazı kimselerin hezeyanları, düşüncesiz ve fena hareketlerini nefretle reddeder ve onlara lanet okuruz. Pek samimi, yürekte kopup sağlam bir düşünceye dayanan yukarıdaki beyanatımızın, yurttaşlık, Türklüğe bağlılık ve cumhuriyetimize sadakat ve sevgi saikalarından doğmuş olmakla beraber güneş kadar aşikâr olan hakikatin, manevi körleri aydınlatmaya ve bilvesile ona yani hakikate yararlık göstermeye ayrıca hadim olacağına eminim." "Türk Ermenileri Hatay'da Yabancı Teşvikine Karşı Bazı Ermenilere Lanet Okuyorlar", **Vakit**, 21 İkincikanun 1936, No: 6837, s. 1-2'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 195.

76- Mesela, "Jamanak" gazetesi 19 Ocak 1937 günü sayısında Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberleri birinci sayfada büyük harflerle manşetten vererek çerçeve içerisinde şu yorumu yapmıştır; "30 senelik neşriyat hayatıyla Ermeni matbuatının duayeni bulunan gazetemiz daima memleket ve milletin menfaatlerini müdafaa etmiştir. Gazetemiz Sancak meselesinde de derhal vazifesini ifa ederek Suriye Ermenilerini Taşnaklar'a karşı teyakkuza ve

Öte yandan Fransa'nın tahrikleri neticesinde bazı Ermeni din adamları Suriye'de Türkler aleyhine beyanatlar vermiştir. Bu beyanatlar da Türkiye Ermenileri tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır.

1938'deki seçimlerden önce de Fransızlar, Suriye'deki Taşnak ve Hınçak Ermenilerini birleştirerek, birçok Ermeni ve Arabı Hatay'a sokarak Türkler aleyhinde çalışmalarını isteyecektir⁷⁷.

Ermenilerden bazıları belirli dönemlerde Türkler aleyhine bir tutum sergilemiş olsalar da, Türkler ve Ermeniler arasındaki diyalog Hatay'ın Türkiye'ye katılım çalışmalarının her safhasında devam etmiştir. Hatay meselesinin sonuna yaklaşıldığı 1936 yılından itibaren, Ermenilerin önemli bir kısmı Türklerin yanında yer almaya başlamıştır. Hınçak Ermenileri ile Antakya ve İskenderun'un istiklâlini kazanması konusunda yapılan temaslar neticesinde Ermeniler, Türklerle işbirliği yapma kararı aldılar⁷⁸. Özellikle 1936 yılında yapılan seçimlerde Ermeniler büyük bir çoğunlukla Türklerle birlikte hareket etmişlerdir. Ermenilerin bu tutumu Türkiye'de bulunan Ermeni cemaati tarafından da takdirle karşılanmıştır.

Hatay davasında Türkiye'deki Ermenileri temsilen düşüncelerini açıklayan Ermeni Patriği Mesrop Naroyan; Hatay'da yaşanan Türk-Ermeni birlikteliğini takdir ettiğini belirttiikten sonra; "Tarihte Türk ve Ermenilerin bir millet olarak yaşadıklarını, imparatorluğun son zamanlarında yaşanan bazı olayların iki kardeş milleti anlaşmazlığa sevk ettiğini söylemiştir. Herkes için feyiz ve inkişaf devri açan Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, anlaşmazlıkların tamamen ortadan kalktığını beyan etmiştir. Cumhuriyet devri başladıktan sonra, sadece Türkiye dahilindeki Ermenilerin değil, yurt haricindeki Ermenilerin de bizim duygularımızla müteahhis oldukları kanaatinde olduğunu ve sonuç olarak Antakya'daki Ermenilerin oradaki Türk kardeşleri ile müşterek düşünmelerini, müşterek hareket etmelerini, müşterek hedefe yürümelerini tabii addedip, Ermeni aleminin en büyük dini reisi sıfatı ile bu hareketi takdir etmiştir".

Hatay'daki Ermenilerin Türklerle dayanışma içinde bulunmaları ile ilgili olarak Ermeni Cismani Heyeti Başkanı Bedros Horasancı da bir açıklama yaparak; hayatının uzunca bir kısmını Türklerle birlikte ve Türk devleti hizmetinde geçirdiğini ve gayesinin, aynı yurdun çocukları olan iki kardeş ırkı his ve fikir birliğinde inkişaf etmiş ve kuvvetlenmiş

onların gizli maksatlarına alet olmamaya davet etti. Bu tavsiyemiz müspet netice verdi ve Sancaktaki Ermeniler Türk kardeşlerine ve Türk Anavatanına bağlı kaldılar. Bu hareket bilumum Ermeniler tarafından da takdir edildi. Her meselede olduğu gibi Sancak davasında da Taşnakların Ermeniler için bir bela kesildiklerini yazdık. Bütün Ermeniler artık tahammül edilmez bir hale gelen Taşnakların meşum faaliyetlerini nefretle reddetmektedirler. Türk meslektaşlarımız Taşnakların Ermenilerle Türklerin başına bela kesildiklerini kaydetmekte haklıdır." "İstanbul Ermenileri Taşnaklar'a Ateş Püskürüyor", **Cumhuriyet**, 20 İkincikanun 1937, No: 4558, s. 1-5'ten aktaran Ulu, **a.g.e.**, s. 198.

77- Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-1 (1936-1938)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-**, **Haz., Berna Türkdoğan, Ankara 2000, s. 420.**

78- "Hınçak Ermenileri Hatay'ın Muhtariyeti Mücadelesinde Türklerle Beraberdir", **Vakit**, 13 Birinciteşrin 1936, No: 6739, s. 25'den aktaran Ulu, **a.g.e.**, s. 199.

bir halde görmek olduğunu belirtmiştir. Horasancı sözlerine devam ederek, Hatay'da Türk ve Ermeni dayanışmasının bu gayenin gerçekleşmesine en güzel bir örnek olduğunu, bu birlikteliği takdirle karşıladığını kaydetmiştir. Açıklamasının sonunda ise şu anlamlı ifadeyi kullanmıştır: “Tarihi ve ananevi Türk-Ermeni kardeşliği yalnız Türkiye’de değil, her yerde ve bütün kudreti ile ilelebet yaşayacaktır”.

Hatay’daki olaylarla ilgili olarak Ermeni Cemaati Umumi Meclisi Başkanı Dr. Andre Vahram da bazı açıklamalarda bulunmuştur. Başkan Vahram şu beyanatta bulunmuştur: “... Biz Antakya Ermenilerinin bu mesut tezahürüne hiç şaşmadık; çünkü bundan daha tabii bir şey olamazdı. Sadece memnuniyet ve iftihar duyduk. Çünkü Ermenilerin vatandaşlık hislerini göstermekte Türk kardeşlerinden geri kalmadıklarını anlamıştık. Antakya, İskenderun Türk davasının kazanılması Ermenilerin de haklarını kazanmaları demektir”⁷⁹. 1936 yılında yaşanan olaylar da Türk ve Ermeni dayanışmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bu arada 27 Ocak 1937 tarihinde, Sancak’ı ayrı bir varlık sayan, içişlerinde tam bağımsızlığı öngören⁸⁰, İskenderun limanından Türkiye’nin transit geçişinde bazı ayrıcalıklar sağlayan ve Sancakta Türkçe’nin de Arapça gibi resmi dil kabul edilmesine imkan veren bir antlaşma Türkiye ile Fransa tarafından imzalandı⁸¹. Bu anlaşmaya karşı da Ermenilerin tutumu oldukça olumlu olmuştur. Çoğu Hatay Ermenisi, bu olaya Türkler gibi sevinmiştir⁸².

Bu arada 28 Ocak’ta İçişleri Bakanlığı, bütün vilayetlere ve müfettişliklere bir talimat göndererek, Türkiye ve Hatay’da mitingler yapılmasını istemiştir. Bu talimatta, 31 Ocak’ta yurdun her yerinde “Hatay için başarı mitingleri yapılması istenmekte” ve mitinglerin ne şekilde gerçekleştirileceği, ne konuşulması gerektiği üzerinde durulurken “Ermenilerden dostane” bir şekilde bahsedilmesinin istenmesi dikkat çekicidir⁸³.

Bu arada 1937 yılından itibaren Hatay’da Ermenilerin büyük bir kısmının Türkler lehine tavır koymaları Fransa’yı da harekete geçirdi. Gerek Türk-Fransız ilişkilerini düzeltmek, gerekse dünyada meydana gelen büyük siyasal çalkantıda Türkiye gibi bir destekçi kazanmak için Fransa, bu defa Hatay’daki Ermenileri sükunete davet etmeye başladı. Bu maksatla bazı görevlilerini görüşmelerde bulunmak için görevlendirmiştir. Fransız Yüksek Komiseri’nin Hatay temsilcisi Albay Collet, Antakya’daki Ermeni murahhası rahip Hat, Türk Konsolos ve valisinin de bulunduğu bir toplantı yapmıştır. Bu toplantının ardından,

79- “Patrikhane Antakya’daki Ermenileri Taktir Ediyor”, **Cumhuriyet**, 21 İkinciçeşrin 1936, No: 4500, s. 1-6’ dan aktaran Ulu, **a.g.e.**, s. 200-201.

80- Ergünöz Akçora, “Hatay’ın Anavatan’la İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-**, Haz., Berna Türkoğan, Ankara 2000, s. 343; Yusuf Sarımay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-1 (1936-1938)”, **aynı eser**, s. 372.

81- Bu hususlar aynı yıl Milletler Cemiyeti tarafından karar altına alınmıştı. Bkz; Mustafa Sıtkı Bilgin, “Hatay Meselesinin Ortaya Çıkmasında Suriye Ermenileri’nin Oynadığı Rol (1939-1946)”, **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C. II, Ankara 2007, s. 955.

82- Cafer Ulu, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılım Sürecinde Ermeni Cemaatinin Tutumu”, **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C. II, Ankara 2007, s. 1016,

83- Yusuf Sarımay, **a.g.m.**, s. 372-373.

-6 Haziran 1938'de göreve başlamış olan- Hatay Valisi Abdurrahman Melek de rahip Hat ile samimi bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan bu görüşmeler, Hatay'daki Türk-Ermeni ilişkilerine son derece olumlu etkiler yapmıştır⁸⁴.

Bu dönemde basında, köşe yazılarında Türklerin ve Ermenilerin birlikte mesut bir şekilde yaşamaları için pek çok ortak noktanın bulunduğunu bildiren köşe yazıları da yayınlanmıştır⁸⁵.

Diğer taraftan 2 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye Ermeni Patriği Mesrop Maroyan, İçişleri Bakanlığı ile CHP Genel Sekreterliği'ne başvurarak, Hatay'daki Ermenilerden Türkler aleyhine çalışanları uyarmak amacıyla iki tane rahibi Hatay'a göndermek için izin istemiştir⁸⁶.

1938'de Hatay'ın bağımsızlığını kazanması⁸⁷ haberi tüm yurttaki gibi, Ermeniler arasında da büyük heyecan uyandırmıştır. Bu maksatla Ermeni Patrik Kaymakamı

84- "Kırıkhan'da Bir Anlaşma Toplantısı Yapıldı", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1937, No: 5070, s. 1-7'den aktaran Ulu, **a.g.e.**, s. 201-202.

85- Bu konuda Yunus Nadi, Cumhuriyet'teki bir yazısında şu hususları dile getirmişti: "... Atatürk'ün bütün inkılaplarına ve bu meyanda tarihi doğru yola sokan ilmi arayış ve buluşlarına kayıtsız ve şartsız inanan Türkler bugün Ermenileri nerede olurlarsa olsunlar ve hangi şartlar içinde bulunurlarsa bulunsunlar müşterek tarih asıldaşığı muhakkak güzide bir insan zümresi olarak kabul ediyorlar. Zaten bugün en şuurlu devri içinde yaşadığımız yakın millî tarihimiz dahi bize Türk ve Ermeni iki insan zümresi arasındaki yakınlığın bin bir misalini verir. Hemen aklımıza bugünkü Türk musikisinin hem bestekar, hem okuyucu üstatlarından olan Bimen geliyor. Anlayışta o ne derin, millî nüfuz ve icrada o ne kadar pürüzsüz surette candan tatlılıktır. Aslen Türk olmadan güzel sanatın bu şubesinde Türk ruhuna bu kadar işba halinde intibak edebilmenin imkânı var mıdır? Ermenilerin Türklük hayaliyle çok karakteristik benzeş gösterdiklerinin misali ise bir tek değil, bin bir Bimen de bulunur. Münhasıran Türkçe yazarak Türkçe çalan Ermeni saz şairlerinin adetleri yüzlerce. Daha geçen yıl büyük Türk şairi Fuzuli hakkında beş ciltlik muazzam bir tetkik yazdığı günlerce gazete sütunlarından yazılıp durmuş olan rahip Terzibaşyan'ı unuttunuz mu?

Türk tiyatrosunda Güllü Agop, Türk Operetinde Çuhacıyan bütün aktör ve aktrisleri ile muciddirler. Bizim nesilden bakıyeye kalanlar Manakyan'ı nasıl hatırlarlar? Ya Ermeni artizanları? Şark işçiliğinin en ince eserlerinde Ermeni sanatkarları, Türk sanatkarlar ile elbirliği etmiş değiller midir? İki zümre arasında çok ince ve hassas bir ruh yakınlığı olmadan en güzel işlerde bu kadar müşterek muvaffakiyet temin olunabilir mi? Bundan daha yirmi beş otuz yıl evveline gelinceye kadar Ermenice harflerle ve fakat Türk dili ile çıkan birden fazla gazete vardı. Demek ki Türkçe'yi Ermenice'den iyi konuşan ve hatta yalnız Türkçe konuşan Ermeniler vardı. Bütün bunlar Atatürk'ün tarihi buluşundaki büyük isabetin yaşayan delilleri sayılmaz mı? Ermenilerle Türkler arasında bilhassa bazı büyük devletlerin istismar maksadıyla teşvikleri neticesi olarak bazı müessif hadiseler olmuş olabilir. Bugün Atatürk'ün kurduğu yepyeni Türkiye mazinin bu kanlı ve hazin maceralarını düşünmeyi bile fazla buluyor. O, Büyük Şefin tuttuğu kuvvetli projektörün şelalevi ziya hüzmeleri altında yalnız istikbalin parlak şahrahını görüyor: Bir şahrahi onun üzerinde tarihi akrabalıklarının yeni keşfetmiş iki zümre, Türkler ve Ermeniler, yek diğere kardeş muhabbetleriyle her gün daha bağlı, el ele ve kol kola, müreffeh ve mesut yürüyüp gidiyorlar." Yunus Nadi, "Tarih Önünde Türkler ve Ermeniler", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1938, No: 5047, s. 1.

86- Sarıay, **a.g.m.**, s. 426.

87- Mustafa Sıtkı Bilgin, "Hatay Meselesinin Ortaya Çıkmasında Suriye Ermenileri'nin Oynadığı Rol (1939-1946)", **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C. II, s. 955. Hatay'ın bağımsızlığını kazanması sürecinde gelişen olaylar için bkz; Akçora, **a.g.m.**, s. 344-348; Mehmet Tekin, Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi-, Ankara 2000, s. 219-225.

Arslanyan⁸⁸, Perapalas Otelinde Dahiliye Vekili ve Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'yı ziyaret etmiştir. Arslanyan ziyarette Hatay'ın kurtuluşundan dolayı Türk Ermenilerinin sevinçlerini bildirmiş ve Türk Ermenilerinin samimi duygularını Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya iletmesini rica etmiştir. Arslanyan, Hatay'ın bağımsızlığını kazanması üzerine yaptığı açıklamada; Hatay davasında, başlangıcından itibaren Türk Ermenilerinin bu millî davanın gerçekleşmesi için kendilerine düşen vazifeyi yapmaktan bir an bile geri durmadığını ifade etmiştir. Hatay'ı Türk vatanının ayrılmaz bir parçası saydıklarını kaydeden Arslanyan, orada yaşayan ırktaşlarını, kendilerini tehdit eden tehlikelere karşı ikaz etmeyi millî bir borç bildiklerini, çok küçük bir azınlığın tahriklere kapılmasına rağmen, genelde Hatay Ermenilerinin büyük çoğunluğunun ilk günden itibaren Türk kardeşleriyle beraber çalıştığını dile getirmiştir⁸⁹.

Bağımsızlığını ilan eden Hatay Devleti'nde 5.504 Ermeni seçmen seçimlere katılarak 5 milletvekili seçmiştir⁹⁰. Bunlar: Mihran Keşişyan, Hovhannes Kazancıyan, Haçudur Karabacakyan, H. Tavityan, Marsel Balit idi. Hatay Devleti Meclisi'nin 23 Haziran 1939'da Türkiye'ye iltihak kararı aldığı gün⁹¹, Mecliste bulunan bu 5 Ermeni Milletvekili de olumlu oy vermiştir⁹². Bu oylamanın akabinde TBMM Hatay'ın ilhakını 30 Haziran 1939'da⁹³ onaylamış ve Türk Ordusu 5 Temmuz 1939'da Hatay'a girmiştir. Bundan sonra Hatay Valiliği'ne de 18 Temmuz 1939 tarihinde Şükrü Sökmensüer getirilmiştir.

Hatay'ın Türkiye'ye katılması, o ana kadar Türkiye karşıtı ve Fransa taraftarı bir tavır sergileyen bazı Ermenileri zor durumda bırakmış olmasına rağmen, bazıları Arapları Türklere karşı tahrik eden tutum ve davranışlarını sürdürmüştür. Bu kişiler daha sonra Fransa'nın gözetiminde çeşitli yerlere göç etmek durumunda kalmışlardır⁹⁴.

Ermenilerin Hatay'dan göç etmesinin nedenleri hakkında şu gerekçeler ileri sürülebilir:

1. Ermeni komite üyelerinin, daha önce Hatay'da Türklere karşı uygulanan politikaları protesto edilmek istendiğinde Türkleri tahrik ve tehdit etmeleri ve geçmişten gelen korku ve düşmanlıklar.
2. Suriye'ye göç edecek Ermeni nüfusunu kendi politikalarını uygulamak için kullanacak olan Fransa'nın teşviki.
3. Bağımsız Hatay devlet yöneticilerinin kötü idaresi.

88- Patrik Arslanyan hakkında bilgi için bkz; Dabağyan, a.g.e., s. 90-93.

89- "Hatay'ın Kurtuluşundan Dolayı Duydukları Meserret Hükümete Arz Edildi", *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1938, No: 5081, s. 1-8'den aktaran Ulu, a.g.e., s. 204.

90- Sarımay, a.g.m., s. 426; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara 1978, s. 14; Akçora, a.g.m., s. 348; Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi-*, s. 224; İsmail Soysal, a.g.e., s. 540.

91- Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara 1978, s. 117.

92- Ulu, a.g.e., s. 204.

93- Akçora, a.g.m., s. 351.

94- Ulu, a.g.e., s. 205.

4. Sancak'taki işsizlik ve Suriye'deki ucuzluk.

5. Bunlara ek olarak Ermeniler, Türklerden mezalim gördüklerini, katliam yapılmak üzere evlerine işaret koyulduğunu ve yok pahasına sattıkları mallarının paralarının kendilerinden gasp edildiğini belirtmişlerdir⁹⁵.

Hatay'dan ayrılan Ermeniler Beyrut, Lazkiye ve Halepe göç etmişlerdir. İçişleri Bakanı Faruk Öztrak tarafından 1 Ağustos 1939 tarihinde Başbakanlığa gönderilen bir yazıda ERmenilerin göçü ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir:

“1- Hatay Ermenilerinin Hicret sebebi

Hatay'daki Ermeniler aşağıdaki amillerin tahtı tesirinde hicret etmektedirler.

A- Komiteci Ermenilerin hicretin umumi olmasını, Türk mezalimine karşı protesto mahiyetinde telakki edilmesini arzu ettiklerinden yaptıkları tahrik ve tehdit,

B-Suriyede bu anasıra ihtiyaçları olan Fransızların teşviki,

C- Müstakil Hatay devlet ricalinin sui idaresi,

D- Suriye'deki ucuzluk,

E-Sancaktaki işsizlik,

F-Maziye ait korkular, düşmanlıklar

1-Hicret eden Ermenilerin gittikleri yerler ve kendilerine yapılan muavenet,

Hicret eden Ermenilerin dörtte bir zenginlerdir. Bir kısmı da sanatları revaçta bulunan kimselerdir. Bunların hepsi Be(y)rutta kalmaktadır. Diğer muhacir Ermenilerin ekserisi Lazkiye ve Be(y)ruta ve bir kısmı da Halepe gitmektedirler. Bunların iskanları ile Lazkiye, Beyrut ve Halepe bulunan Ermeni muhacirlerini iskan cemiyetleri uğraşmaktadırlar.

Bu cemiyetler tarafından muhacirlere iş bulununcaya kadar yevmiye 4 Frank verilmekte mesken tedarik edilmekte ve sıhhi muavenetler yapılmaktadır.

2-Ermenilerin iskan edilecekleri mıntıklar:

Fransızların Ermenilerin nereye yerleştireceklerine dair henüz kati bir malumat yoksa da bunların aşağıda gösterilen mıntıklarda yerleştirilmeleri ihtimalleri kuvvetlidir.

A- Lazkiyenin şimalinde Bayır-Bucak-Türkmen mıntkasına. Bu mıntıkada hali ve

95- Sarımay, a.g.m., s. 437-438; Ulu, a.g.e., s. 205; Ulu, a.g.b., s. 1019.

metruk bir karış bile yer yoktur. Bu itibarla Ermeniler buraya yerleştirilirse maksadın hudut civarında bir Ermeni kesafeti vücuda getirmek ve bu mıntıkadaki Türk ekseriyetini azaltmak olduğu anlaşılın halk suret-i umumiyyede Ermenilerin bu mıntıkaya yerleştirilmelerine muarızdırlar. Fakat eğer Fransızlar buna karar verirlerse kimsenin ses çıkarmayacağı da muhakkaktır.

B-Lübnan'a,

Lübnan yerli hükümeti Fransızlar ve Hatta Maroni Patriki Arido gibi nüfuzlu kimseler de muhacir Ermenilerle alakadar olmaktadır.

Lübnan'a gelecek Ermeniler şu üç mıntıkaya yerleştirilecektir:

1-İştore ve Rayak mıntıkası: Bu mıntika münbit ve mahsuldardır. Mamur ve meskun olup hali arazi yoktur. Bu mıntıkada Türkiye'den hicret etmiş 1500 hane Ermeni vardır. Şimdi de ancak 300 hane yerleştirilebilecektir.

2-Aliye Sukulgarp. Burası Beyrut'a 14 km. mesafededir. Bu mıntika zengin yatağıdır. Rençberlik ve küçük sanatlar yaşayışı temin edemez. Bu mıntıkaya biraz zengin olan 150 hane kadar muhacir Ermeni yerleştirilebilecektir.

3-Balbek ve havalisi: Burada eski Ermeni muhacirlerinden 300 hane vardır. Balbek ve havalisinin iktisadi vaziyeti pek iyi olmadığı için buralara da ancak 150-200 hane yerleştirilebilecektir.

4-Sancaktan çıkan muhacirler Türklere ne zalim gördüklerini katliam edilmek üzere evlerine işaretler konulduğunu Cebeli Musa Ermenilerinin silahla mukavemete karar vermişlerse de Beyruttan aldıkları emir üzerine hicrete mecbur olduklarını hicret edenlerin de mal ve mülklerinin satılmasına mümanaat edildiğini, yok pahasına satılan malların bedeli olan paranın tekrar ellerinden alındığını anlatıp durmaktadırlar. Bunlardan bir kısmını Suriye toprağına ayak basar basmaz yere diz çökerek Suriye topraklarını öptükleri de söylenmektedir. Bunların anlattığına göre Hatay'da ancak Ermeni mevcudunun dörtte biri kalacaktır. Bunlar da çıkamayacak derecede dağınık arazi ve emlâki olanlardan ibarettir.

5-Hatay valisinin beyanâtı ve herkese müsavi muamale yapılacağı hakkındaki teminatı Ermeni muhafilinde mevcut endişeyi kısmen izale etmiştir. Ermenilerden bazıları bunun üzerine (Türkiye'ye Hatay devleti diye bir hükümet kurmaktansa doğrudan doğruya burasını işgal etmiş olsaydı bir sene zarfında bir çok yenilikler vücuda getirilmiş ve anasır arasındaki fesat ve iftiraka meydan verilmemiş olurdu) bu günkü hicret faciası vukua gelmezdi) demektedirler⁹⁶.

96- Hatay'dan göç eden Ermeniler ve göç sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; **BCA, FON Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 225-515-26, 01.08.1939.**

Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hem Hatay ve hem de Lübnan'daki Ermenilerin iskan sürecini ve yerel halkla ilişkilerini çok yakından takip etmiş ve elde ettiği bu bilgiler çerçevesinde bölgeye ve Ermenilere yönelik politikasını belirlemeye çalışmıştır. Türk hükümetinin bölgede güçlü bir istihbarat ağı olduğu dikkat çekmektedir.

Bu göçmen Ermenilerin iskânları konusunda göçmen cemiyetlerinin de önemli yardımları olmuştur. Ayrıca Ermenilerin yerleşecekleri yerler konusunda Fransa da büyük rol oynamıştır. Bu arada Lübnan hükümeti, Fransızlar ve Maroni Patriği Arido gibi nüfuzlu kişiler de göç eden Ermenilerle ilgilenerek onların çeşitli yerlere yerleştirilmelerini sağlamıştır⁹⁷.

Aslında Fransa, göç eden bu Ermenilere yardım ederken bunu kendi mali kaynaklarından yapmamıştır. Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan Hatay Antlaşması'nın 4. maddesi gereğince, tercihlerini Suriye ve Lübnan tarafında kullanan şahısların⁹⁸, Hatay'da tasfiye ettikleri mallarının bedellerini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na yatırmaları gerekmektedir. İşte bu bedeller, Fransız elçilik ve konsolosluklarının masrafları için Fransız Büyükelçiliği'ne verilmiştir⁹⁹.

Hatay Valiliği'ne atandığı gün Şükrü Sökmensür¹⁰⁰, Ermenilere yönelik olarak yaptığı bir açıklamada, geçmişin araştırılmayacağını, herkese eşit davranılacağını ve gelecekle uğraşılacağı teminatını verme gereğini duymuştur. Bu demeçler mevcut endişeyi kısmen izale ettiyse de bazı Ermenilerin Hatay'dan göç etmesini engellememiştir¹⁰¹.

1931'de yurt dışındaki bazı gazetelerde Ermenilerin Türkiye aleyhine yayınlar yapması, Türkiye'deki bazı Ermenileri bile rahatsız etmiştir. Bu yayınlar karşısında hakperest ve vicdanlı bir Ermeni yazar, olumsuz düşüncelere sahip olanları uyarmakta ve şu hususlara vurgu yapmaktaydı:

“Artık intikam hissini kaldırmak ve yıkılanları tamir etmek sırası gelmiştir. Her iki tarafın da tamir edilecek harabeleri vardır.

“Türk-Ermeni ilişkilerini düzeltmeliyiz. Türkiye dışındaki Ermeniler artık gazete sütunlarında ve kürsülerde aynı şeyleri tekrar etmekten vazgeçmelidirler. Geçmiş günlerin acılarını hatırlatarak milleti tahrik ve kandırmağa son verilmelidir. Bunu yapmadıkça Türklerin de lehimize fedakarlık yapmalarını bekleyemeyiz.

“Silahlı çatışmalar, suikastler müstakbel programlarımızdan çıkarılmalıdır. Biz hiç bir millete karşı -ne Türk ne Bolşevik- harp edemeyiz. Nitekim vaktiyle etmiş olanlar şimdi pişman olmuşlardır.

97- Ulu, a.g.e., s. 205.

98- Sarıay, a.g.m., s. 436-437.

99- Ulu, a.g.e., s. 206; Ulu, a.g.b., s. 1020.

100- Sarıay, a.g.m., s. 437

101- Ulu, a.g.e., s. 206.

“Türk-Ermeni ilişkilerinde en önemli nokta Ermenistan hükümetine verilen roldür. Türk-Ermeni meselesini halledecek bir Ermeni hükümeti var mı? Eğer bütün Ermeniler, Ermeni uyruğuna geçmiş olsalardı, meselemiz(in) hallini bu hükümete bırakırdık. Rusya dışındaki Ermeniler, Ermeni uyruğunda değildir, onlar kendi meselelerini doğrudan doğruya halletmek iddiasındadırlar. Bu iddianın olabilmesi dışarıda Kürt-Ermeni ilişkilerinin ıslahına çalışmakla olur.

“Taşnak gazeteleri ise aksine her gün kavga arayan makalelerle doludur. Bunlar Türkiye’yi yalnız Taşnak gözü ile görüyorlar”¹⁰².

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan Ermeniler, bu dönemde ciddi anlamda devlet ve millet aleyhinde zararlı bir faaliyet içerisinde olmamıştır. Aksine bazı olaylar karşısında olumlu tavır takındıkları görülmüştür.

Aslında Cumhuriyet döneminde başta Atatürk olmak üzere birçok Türk devlet adamına Ermeniler tarafından suikast girişimi yapılmış, fakat Türk hükümetinin zamanında almış olduğu tedbirler sayesinde bu girişimler etkisiz hale getirilmiştir. Dikkat çeken husus şudur ki, bu suikast girişimlerinde içerideki Ermenilerden ziyade dışarıdaki Ermenilerin faaliyetleri olduğu görülmüştür.

Cumhuriyet ilân edildikten sonra ülkedeki bütün vatandaşlar için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde var olan “millet sistemi”ne son verilerek, ulus devlet ve vatandaşlık sistemine geçilmiştir. Cumhuriyet rejimi, Ermeniler için dini ihtiyaçları karşılamanın yanında, sosyal ve eğitim alanında da kendi gelenek ve göreneklerine uygun bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ortamı da sağlamıştır. Yeni rejim, ülkede yaşayan herkesi eşit bir “yurttaş” olarak nitelendirmiş, her türden dini ve sosyal toplulukların sorunlarına eğilmiş, herkesi kapsayan ortak çözüm yolları aramıştır. Ancak Lozan’da kararlaştırıldığı üzere devlet, azınlıklara ayrıcalıklı bir statü de vermiştir.

Fakat ayrıcalıklı bir statüye soğuk bakan Ermenilerle birlikte Yahudi ve Rumların da aynı şekilde hareket etmesiyle Türkiye Cumhuriyeti’ndeki azınlık statüsünde bulunan vatandaşlar, uluslararası antlaşmalarla garanti altına aldıkları ayrıcalıkları reddederek, sade bir vatandaş olmayı tercih etmişlerdir.

Ermenilerin Cumhuriyet döneminde Türk toplumu ile entegre olma gayretleri bundan sonra da farklı şekillerde hızla devam etmiştir.

Bu arada Soyadı Kanunu’nun 21 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Ermeniler,

102- A.H., “Ermeniler”, *Milliyet*’ten aktaran Niyazi Ahmet Banoğlu, *Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü*, Ankara 1976, s. 40.

kısa bir süre geçiş dönemi sendromu yaşamışlardır. Başlangıçta aşiret ve yabancı ırk, millet adlarının soyadı olarak kullanılmayacağı hükmü getirilse de, bu durum daha sonra ortadan kaldırılmış ve Ermeniler de istedikleri soyadlarını alabilmişlerdir.

Diğer taraftan Cumhuriyet döneminde Ermeni asıllı yurttaşların Türk kültürüne de önemli katkılarının olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri olan ve Türk diline, dilbilimi araştırmalarına ve Türkçe'nin çağdaşlaşması konularına kaynak teşkil edecek yayınları bulunan Agop Martayan Dilaçar, 1932 yılında gazetelerde yayımladığı bir yazı ile Atatürk'ün ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Bir diğer önemli kişi Prof. Dr. Hagop Vahram Çerçiyandır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya "Atatürk" soyadı verildikten sonra, Çerçiyandır da Atatürk için imza geliştirmiştir. Çerçiyandırın Türk kültürüne katkısı sadece Atatürk'e imza geliştirmesiyle sınırlı kalmamış, O aynı zamanda Türk siyaset tarihine geçmiş bazı ünlü kişilerin hocalığını da yapmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte sahne sanatlarına Türk halkının ilgisinin artması, Ermeni sanatçıların sayısının azalmasına neden olsa da, bu dönemde gerek gruplar şeklinde ve gerekse şahıs olarak pek çok Ermeni sanatçı tiyatrodaki sahne almıştır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de Ermeni Milletvekillerini görmek mümkündür. Bu Ermeni Milletvekillerinin başında Afyonkarahisar Milletvekili Berç Keresteciyan Türker gelmektedir. Berç Türker, TBMM'de pek çok konuda çalışmalar yapmış, kanun teklifleri hazırlamış ve soru önergeleri vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle tek partili rejim döneminde Ermeniler tarafından pek çok sayıda gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır. Bunların dışında bir kısım gazete ve dergiler ise Osmanlı Devleti zamanında yayınlanmaya başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da yayın hayatına devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Ermeniler tarafından yayınlanan birçok gazete ve dergi bulunmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Ermenilerin göçleri iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, İstanbul ve diğer bazı şehirlerde yaşayan Ermenilerin zamanla Avrupa'ya ve dünyanın diğer ülkelerine göç etmeleri sonucu, bunların yerini Anadolu'dan gelen Ermenilerin doldurması şeklinde gelişen iç göçtür. Diğeri ise Avrupa ve Amerika başta olmak üzere yurt dışına yapılan (dış) göçtür.

Ermenilerin iskan yerlerindeki değişiklikleriyle bağlantılı olarak alınan kararlarda, ilgili kişilerin geçmişte yapmış olduğu faaliyetler dikkate alınmıştır. Milli Mücadele döneminde Taşnak ve Hınçak örgütleri vasıtasıyla zararlı faaliyetlerde bulunan kişiler daha sonra tespit edilmiş ve daha risksiz bölgelere gönderilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında da –Osmanlı döneminde olduğu gibi- batılı ülkelerin desteği ile Ermenilerin göçleri devam etmiştir. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye'den 1926-1930 yılları arasında Suriye ve Lübnan'a göçler devam etmiştir

1927 yılı sayımlarına göre İstanbul'da 52.576 kişi olmak üzere Anadolu şehirlerindekiyle birlikte Türkiye'de toplam 80.286 Ermeninin yaşadığı görülmektedir.

1935 sayımları milliyetçi duyguların biraz daha ön plana çıktığı bir sayım olmuştur. Devlet 1927 yılında yapılan sayımlara göre yeni politikalar üretmiş ve ülkede dil birliğini oluşturmak için büyük gayretler sarf etmiştir.

Bu arada Ermeniler, Hatay'ın Fransızlar tarafından işgali esnasında ve sonrasında Türkiye'ye katılımı sürecinde farklı davranışlar sergilemişlerdir. İşgalin ilk günlerinde Ermeniler Fransızlara destek verdikleri gibi, sokaklarda taşkınlıklar bile yapmışlardır.

Fakat Türkiye'de Lozan Antlaşması ile kazandığı ayrıcalıklı statüde ve Türk milleti ile barış içinde yaşayan bir kısım Ermeniler, Hatay'da bazı Ermenilerin Türklere karşı sergiledikleri bu olumsuz tavırlara karşı büyük tepki göstermişlerdir.

Ermenilerden bazıları belirli dönemlerde Türkler aleyhine bir tutum sergilemiş olsalar da, Türkler ve Ermeniler arasındaki diyalog Hatay'ın Türkiye'ye katılım çalışmalarının her safhasında devam etmiştir. Hatay meselesinin sonuna yaklaşıldığı 1936 yılından itibaren, Ermenilerin önemli bir kısmı Türklerin yanında yer almaya başlamıştır. 1938'de Hatay'ın bağımsızlığını kazanması haberi tüm yurttaki olduğu gibi, Ermeniler arasında da büyük heyecan uyandırmıştır. Bu maksatla Ermeni Patrik Kaymakamı Arslanyan, İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'yı ziyaret etmiştir. Arslanyan ziyarette Hatay'ın kurtuluşundan dolayı Türk Ermenilerinin sevinçlerini bildirmiş ve Türk Ermenilerinin samimi duygularını Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya iletmesini rica etmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye'de yaşayan Ermenilerin büyük çoğunluğu 1923-1945 döneminde devletin aleyhine olacak tavırlar içerisine girmemiş ve ülkede yaşayan diğer vatandaşlar gibi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirerek ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına önemli katkılar sunmuştur.

KAYNAKÇA

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 106-662-6, 29.05.1923.

BCA, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No: 108-709-29, 25.10.1925.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 108-710-17, 27.05.1928.

BCA, Fon Kodu: 490-1-0-0, Yer No: 607-103-9, 14.10.1935

BCA, 30-18-1-2, 71, 6, 9: 27.01.1937

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 225-515-26, 01.08.1939.

Akçora, Ergünöz, “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-, Haz., Berna Türkdöğün, Ankara 2000.

Arslan, Ali, Kutsal Ermeni Papalığı, Eçmiyazın Kilisesi’nde Stratejik Savaşlar, İstanbul 2005

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü, Ankara 1976.

Bilgin, Mustafa Sıtkı, “Hatay Meselesinin Ortaya Çıkmasında Suriye Ermenileri’nin Oynadığı Rol (1939-1946)”, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara 2007.

Budak, Mustafa, “Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar”, AAMD, XIII/38, Temmuz 1997, s. 397-425.

Dabağyan, Levon Panos, Türkiye Ermenileri Tarihi, İstanbul 2006.

(Dilaçar), Agop Martayan, “Türk, Sümer ve Hint-Avrupa Dilleri Arasındaki Rabitalar”, Birinci Türk Dil Kurultayı - Tezler ve Müzakere Zabıtları, TC Maarif Vekaleti Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 94-105.

Erat, Muhammet, “II. Meşrutiyet Döneminde Adana ve Antakya Bölgesindeki Ermeni Olayları”, Türk-Ermeni İlişkileri (1918-1923), İstanbul 2017, s. 221-238.

Gentizon, Paul, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara 1983.

Görgülü, İsmet, Atatürk’ten Ermeni Konusu- Belgelerle, İstanbul 2006.

Hüdavendigâr Onur, Ermeni Portreleri, Millet-i Sadıka’dan Hayk’ın Çocuklarına – 2, İstanbul 1999.

- Kandemir, (Feridun), Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayır 11 Suikast, İstanbul 1955.
- Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri, Edebiyat Araştırmaları I, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.
- Laçiner, Sedat, Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, Ankara 2008.
- Macar, Elçin, "Yunanistan Ermenileri", Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara 2007.
- Mazıcı, Nuşen Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918, İstanbul 1987.
- Meray, Seha L., Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C. II, (8), 3. Baskı, İstanbul 2001.
- Öke, Mim Kemal, Ermeni Sorunu 1914-1923, Ankara 1991.
- Özdemir, H., Çiçek, K., vd., Ermeniler: Sürgün ve Göç, Ankara 2004.
- Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-1 (1936-1938)", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler-, Haz., Berna Türkoğan, Ankara 2000.
- Şimşir, Bilâl N., "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", Ermeni Araştırmaları, S. 2, Haziran-Temmuz Ağustos 2001.
- Şimşir, Bilâl N., Ermeni Meselesi, 1774-2005, İstanbul 2007.
- Sökmen, Tayfur, Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara 1978.
- Soysal, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C. I, Ankara 1983.
- TBMM C.H. Fırkası Grubu (Nüfus Komisyonu) Raporu, Ankara 1934.
- TBMM. GCZ, C. II. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- Tekin, Mehmet, Hatay Basın Tarihi, Antakya 1985.
- Tekin, Mehmet, Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi-, Ankara 2000.
- Turan, Mustafa, Milli Mücadele'de İşgallerin Kabulü, Reddi ve Siyasî Çözüm Arayışları,
- Ulu, Cafer, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Sürecinde Ermeni Cemaatinin Tutumu", Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. II, Ankara 2007.

Ulu, Cafer, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ermeniler, Ankara 2009.

Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987.

Vardan (Vardan Areveltsi), "Müverrih Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)" (çeviren ve yorumlayan Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, S. 1/2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 154-244.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, s. 205-241.

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/aravelk/aravelk_1936/aravelk_1936_ikincikanun_/aravelk_1936_ikincikanun_1_.pdf

https://tr.wikipedia.org/wiki/Eliza_Binemeciyan (Erişim Tarihi: 14.04.2020)

Troyacademy 5 (2), 329-362, 2020
Geliş/Received: 10.10.2020 • Kabul / Accepted: 12.10.2020
doi: <https://doi.org/10.31454/usb.808685>

Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme

Ahmet TUNÇ*
Fatma Zehra ATICI**

Öz

Covid-19 salgını küresel çapta insanların ruhsal ve fiziksel sağlığını tehdit eden bir salgın hastalık olarak 2019’un Aralık ayında ortaya çıkmıştır. İnsan sağlığını tehdit etmesinin yanı sıra sosyal yaşamdan ekonomiye, siyasetten uluslararası ilişkilere her alanda değişim ve dönüşümlere neden olmuş, günlük yaşamın normlarına nüfuz etmiştir. Bu yönüyle ortaya çıktığı günden itibaren kısa sürede tüm dünyaya yayılan ve hala etkin bir tedavi ve aşısı olmayan pandemik Covid-19 ile mücadele edebilmek için geçmiş tecrübelerden de referans alınarak salgının her aşaması risk ve kriz yönetimi bağlamında ele alınmalıdır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı salgınla mücadele yöntemlerini risk ve kriz yönetimi açısından ele almak ve mevcut mücadele politikalarına yer vererek daha efektif bir mücadele için politika önerilerinde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Risk, Kriz, Geçmişte Salgınlar, Covid-19 Salgını, Salgınlarla Mücadele Yöntemleri

Struggling Pandemics in the World and in Turkey: A Study in the Context of Risk and Crisis Management

Abstract

The Covid-19 epidemic emerged in December 2019 as an epidemic that threatens the mental and physical health of people globally. In addition to threatening human health, it has caused changes and transformations in every field from social life to economy, from politics to international relations, and has penetrated the norms of daily life. In order to strive pandemic Covid-19, which has spread all over the world in a short time since the day it emerged and still has no effective treatment and vaccine, every stage of the epidemic should be considered in the context of risk and crisis management, taking reference from past experiences. In this context, the purpose of this study is to consider the methods of combating the epidemic in terms of risk and crisis management, and to make policy recommendations for a more effective fight by including existing combat policies.

Keywords: Risk, Crisis, Past Epidemics, Covid-19 Epidemic, Methods of Struggling Epidemic

*-Doç. Dr. Ahmet TUNÇ, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ahmet.tunc@comu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0003-0106-2599.

**-Doktora Öğrencisi, Fatma Zehra ATICI, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, fzehra_atici@outlook.com, ORCID NO: 0000-0002-3047-4659.

GİRİŞ

İnsanlık, topluluklar halinde yaşamaya başladığı dönemden itibaren tarih boyunca çeşitli salgın hastalıklar, pandemiler ve doğal afetlerle mücadele etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Geçmişte gerek küresel gerekse bölgesel düzeyde yaşanan salgın, pandemi ve doğal afet gibi felaketlerin birçoğunun üstesinden gelmek oldukça zor olmuş hatta çok sayıda insan bu salgınlarda ve afetlerde hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte yaşanan salgın dönemlerinde ülkeler, salgınla mücadele kapsamında bir takım strateji, taktik ve yöntemler geliştirmeye çalışmıştır. Bu noktada yürütülen mücadeleler, alınan önlem ve tedbirler kimi zaman salgın hastalıkların yayılımının önlenmesini mümkün kılmış kimi zamansa yeterli derecede etkili olamamıştır. Öte yandan toplumun her kesimini ruhsal ve fiziksel sağlığın yanında sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan da oldukça derinden etkileyen salgın, pandemi ve doğal afetler ile yürütülen mücadeleler günümüze miras olarak kalmış ve insanlık için olası felaket durumlarında tekrar başvurulacak birikimler olmuşlardır. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta ise, geleneksel toplumlarda ve modern toplumlarda yürütülen mücadelelerin farklı niteliklere sahip olmasıdır. Özellikle tıbbın ve teknolojinin yeterince gelişmediği geleneksel toplumlarda yürütülen mücadelelerin belirsiz kısıtlar içerisinde gerçekleştirilmesi pandemi ve salgınların daha uzun sürmesine neden olmuştur. Günümüzde içerisinde bulunduğumuz modern toplum ise geleneksel toplumlardan farklı olarak bir takım riskler içerisinde yer almaktadır (Beck, 2019). Modern toplumu risk toplumu yaklaşımları içerisinde değerlendirmeye aldığımızda var olan risklerin tartışılması gerekmektedir. Bu bağlamda bir doğal afet türü olan salgınların ve bu salgınlarla mücadele yöntemlerinin, modern toplumun içerisinde bulunduğu riskler nedeniyle risk yönetimi ve kriz yönetimi çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın konusunu geçmişte yaşanan salgınlar ve bu salgınlarda yürütülen mücadeleler ekseninde, 2019 yılının Aralık ayında, Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa bir süre içerisinde küresel düzeyde yayılım gösteren ölümcül Covid-19 pandemisine yönelik Türkiye'de ve dünyada verilen mücadeleleri risk ve kriz yönetimi bağlamında tartışmak ve sonrasında politika önerilerinde bulunmak oluşturmaktadır.

Çalışma üç ana düzlemde ele alınmıştır. İlk olarak salgın hastalık ayırdımının daha net anlaşılabilmesi için kavramsal çerçeve kısmında endemi, epidemi ve pandemi kavramlarının tanımına yer verilmiştir. Daha sonra risk kapsamında değerlendirilen Covid-19 ile yürütülen mücadelelerde strateji, yöntem ve tekniklerin daha iyi anlaşılması ve belirlenebilmesi için risk, risk toplumu, risk yönetimi ve kriz yönetimi kavramları da kavramsal çerçevede ele alınmıştır. İkinci olarak salgın hastalıkların risk ve kriz bağlamında değerlendirilmesine yer verilerek, salgınla ilgili verilerin risk ve kriz ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Devam eden bölümde geçmişte yaşanan salgınlar, bu salgınların etkileri ve bu salgınlarla verilen mücadeleler kronolojik sıralamaya uygun biçimde işlenerek bir takım tespitlerde bulunulmuştur. Daha sonra Türkiye coğrafyasında etkili olan salgın hastalıklar ve bu hastalıklarla mücadele yöntemleri kapsamında alınan tedbir ve önlemler tartışılmıştır. Son olarak ise Covid-19 salgınının ortaya çıkış sürecinden başlanarak virüsün neden olduğu toplumsal, siyasal, ekonomik ve psikolojik etkileri ele alınmış ve gerek Türkiye'de gerek tüm dünyada yürütülen mücadeleler kriz ve risk

yönetimi kapsamında değerlendirilerek bir takım politika önerilerinde bulunulmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Salgın hastalıkların tarihi göz önüne alındığında, salgın hastalıkların biyolojik bir olgu olarak geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Bu saptamanın temel dayanağını hastalıklara neden olan mikroorganizmaların insanlık tarihinden de eski olduğu kabulü oluşturmaktadır. İnsanların toplu bir şekilde ölümüne yol açan salgın hastalıkların kaynağı olan mikroorganizmalar, gözle görülemeyecek kadar küçük oldukları için varlıkları uzun bir süre bilinmemiştir. Bununla birlikte geleneksel toplumlarda var olan yaşam biçimlerini de bu hastalıkların bilinmemesinde rol oynayan etkenlerden biri olarak değerlendirmek mümkündür (Kılıç, 2020:18). Zira yerleşik hayatın olmadığı ve insanların avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamını sürdürdüğü geleneksel toplum dönemlerinde herhangi bir salgın hastalığa yakalanma riski düşük olduğundan bu hastalıkların bilinme olasılığı da düşüktü. Öte yandan hastalığın yerleşik hale gelmesi ve insanlar arasında bir salgın şeklinde var olması kalabalık insan nüfusu ihtiyacını gerektirdiğinden salgınların uzun dönemli olması da mümkün değildi. Fakat daha sonra yerleşik hayata geçişle birlikte hastalıkların ortaya çıkmasını kolaylaştıran birçok etmen de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla salgın hastalıklar ile ilgili bilinç artmış ve tarihteki salgın hastalıkların adları ve sistematığının ne olduğu tartışılmaya başlanmıştır (Dinçol, 1985:5).

Salgın hastalıklar bilimsel yapıları ve özellikleri itibariyle yayılma alanları ve etkiledikleri insan sayısına göre sınıflandırılarak farklı isimlendirmelere tabi tutulmaktadır. Bu noktada bir salgın hastalık “endemi, epidemi ve pandemi” olmak üzere dünya üzerinde etkilediği alan ve insan sayısına göre üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Eski Yunancada “en” sözcüğü “içinde”, “demos” sözcüğü ise insanlar anlamına karşılık gelmektedir. Bu iki sözcüğün birleşiminden türetilen “endemi” belirli bir nüfus içerisinde her zaman var olan ve dışarıdan bir etki olmaksızın belli bir popülasyonda varlığını sürdürebilen bir hastalığı tanımlamak için kullanılan terimdir. Epidemi kelimesi de eski Yunancada “epi” üzerinde ve yine insanlar anlamına gelen “demos” sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Bir hastalığın epidemik olarak tanımlanabilmesi için ise belli bir insan popülasyonunda, belli bir zaman dilimi içerisinde görülmesi ve hastalığın önceki tecrübelerle göre beklenenden fazla etki göstermesi gerekmektedir. Son olarak pandemi ise eski Yunancada tüm anlamına gelen “Pan” ve insanlar anlamına gelen “demos” kelimesinden türetilmiştir. Pandemi, endemi ve epidemiden farklı olarak bir kıta hatta tüm dünya yüzeyinde yayılan ve etkisini gösteren hastalık anlamına gelmektedir (Ataç ve Uçar, 2006: 33-34). Küresel düzeyde bir etki alanına sahip olan pandemide hastalığın tipik seyri ise şu şekilde işlemektedir: hastalık sağlıklı kişilere kısa sürede bulaşarak yayılır. Hastalık akut ve şiddetli bir biçimde seyredir. Hastalığa yakalananlar kısa sürede ya ölür ya tamamen iyileşir. Son olarak hastalıktan kurtulanlar hastalığa karşı uzun süreli veya yaşam boyu bağışıklık geliştirebilir.

Bulaşıcı bir salgın hastalığın tipik bir döngüsünü ifade eden yukarıda ki adımlar tarih

boyunca çok sayıda can kaybına neden olmuş ve etkiledikleri bölgelerde derin izler bırakmışlardır. Bu salgınlar kimi kısa kimi de uzun süren ama her seferinde çok sayıda can kaybına yol açan salgın hastalıklar olarak ortaya çıkmış ve insanoğlu da buna karşı tedbirler almaya ve bunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Salgınlar insan toplumlarında can kaybının dışında ekonomik, yönetsel, toplumsal ve siyasal anlamda çok önemli değişimler yaşanmasına yol açmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020:3-4). Gerek geçmişte ve yakın geçmişte yaşanan salgınların birey ve toplum üzerinde ki etkileri incelendiğinde, salgınların yalnızca can sağlığını tehdit eden biyolojik olgular olmadığını aynı zamanda hayatın her alanında değişim ve dönüşümlere neden olan hastalıklar olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda salgın hastalıkların neden olduğu değişim ve dönüşümleri anlamlandırmak ve bu süreçte izlenecek yol ve yöntemleri belirlemek hedeflendiğinde, bu hedefi gerçekleştirmek için risk ve risk toplumu kavramlarının gerekli terminolojiye sahip olduğunu görmekteyiz.

En basit tanımıyla “zarara uğrama tehlikesi” (TDK, 2020) olarak ifade edilen risk, başka bir ifadeyle “olası bir kaybın ya da zararın algılanan boyutu” olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2011: 332). Risk alanında çalışmalar yapan Ulrich Beck’e göre riskle ilgili olarak dikkate alınması gereken nokta tehlikenin varlığından kaynaklanan olumsuz durumlardır. Beck, 1992 yılında yayımladığı “Risk Society: Towards a New Modernity” isimli eserinde risk ve tehlikenin küresel doğası ve modern sebeplerinin ne olduğu üzerine odaklanmıştır. Küreselleşmenin ve modernleşmenin etkisiyle tehlike ve risklerin daha da arttığı fikrini savunan Beck, risklerin oluşturdukları etkiler bakımından artık doğdukları yerde kalmadıklarını ve doğası gereği küresel düzeyde yaşam formlarının tümünü tehlikeye attığını söyleyerek günümüz modern toplumunun giderek risk toplumuna evirildiğini ifade etmeye çalışmıştır. Özer (2011)’in “salgın bir virüs gibi olan risk insan yaşamının derinlerine nüfuz etmeye başlamıştır” ifadesi de risk toplumuna ilerlediğimizi gösteren ifadelerden biridir. Dolayısıyla bu ifadeden de anlaşılacağı üzere risk belirli bir bölge veya kitle için sınırlı kalmayıp giderek küresel düzlemde tartışılan tehditlerin varlığında ortaya çıkan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Giddens’in 1999 yazmış olduğu “Risk” isimli makalede, Beck’e benzer bir yaklaşımla geleneksel toplumlarla modern toplumları risk olgusu üzerinden karşılaştırarak aradaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Giddens yapmış olduğu çalışmada Beck’ten farklılaşarak, günümüz toplumlarındaki risklerin önceki toplumlardaki risklerden daha fazla olmadığını, ancak risk ile tehlike arasındaki dengesizliğin artmış olması nedeniyle riski bugün küresel düzeyde tartıştığımızı ifade etmektedir. Devamında, kendi üretmiş olduğumuz tehlikelerin dışarıdan gelen tehlikelerden daha fazla tehdit içerdiğini, bir kısmının bizleri bireysel olarak etkilediğini ancak küresel ekolojik sorunlar, nükleer silahların yayılması, dünya ekonomisinin çökmesi gibi risklerin asıl felaketler olduğunun altını çizerek risklerin birçok bilinmezlik/belirsizlik içerdiğini belirtmektedir (Giddens, 1999). Her iki düşünürün de üzerinde durduğu temel konu risklerin küresel bir nitelik taşıdığıdır. Dolayısıyla Covid-19 pandemisi de küresel bir risk haline gelmiş olduğu için salgının risk toplumuna özgü bir nitelik taşıdığı belirtilebilir. Bu noktada salgının yaratmış olduğu etkileri analiz etmek amacıyla risk ve risk toplumu ile beraber risk yönetimi kavramı da son dönemlerde oldukça ön plana çıkan kavramlardan biri olmuştur.

Risk yönetimi kavramı tanım olarak riskin tamamen engellenmesi değil, sorunlara sistematik ve dikkatli bir şekilde yaklaşılması ve almaya karar verilen risklerin dikkatli yönetimi yoluyla gereksiz kayıpların engellenmesi anlamına gelmektedir (TBD, 2006:5). Risk yönetiminde önemli olan nokta riski iyi tanımak, doğru teşhis etmek, riski bertaraf etmenin yollarını aramak ve riski minimize ederek transfer edebilmektir. Bu bağlamda Covid-19 pandemi sürecinin en az zararla atlatılabilmesi için alınan önlemlerin risk yönetimi bağlamında mutlaka irdelenmesi gerekir. Ayrıca burada risk yönetiminin başarısını maksimize edecek olan kriz yönetimini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira kriz tanımına baktığımızda, krizin bir kişi, bir örgüt ya da bir toplumun yaşamında görülen zor bir anı yani bir buhran dönemini ifade ettiğini görmekteyiz. Bu yönüyle kriz değerlendirildiğinde kriz belirsizliği, zarar görme olasılığını ve riski kendi bünyesinde barındırmaktadır (Cener, 2007:2). Dolayısıyla risk yönetimi ve kriz yönetimi arasındaki ilişkiye bakıldığında, riskin krizden önce olduğunu ve risk yönetiminin de kriz yönetiminden önce geldiğini ifade etmek gerekir. Bununla birlikte salgın yönetimi açısından risk yönetimi ve kriz yönetimi süreçleri arasında ilişki bir döngü bulunduğunu da görmekteyiz. Salgın yönetimi sürecinde tespit edilen risk faktörleri ne kadar azaltılırsa ve olasılıklar ne denli iyi tahmin edilirse, ileriye dönük projeksiyonların belirlenmesinde ne oranda isabet ettirilebilirse, riskleri azaltmak için ne denli önlemler alınıp ona uygun politikalar geliştirilirse krizler ortaya çıktığı andan itibaren de o oranda etkin bir kriz yönetimi süreci sergilenmiş olacaktır (Turan ve Çelikyay Hamza, 2020:7). Bu durumda dünyada ve Türkiye’de salgınla mücadele kapsamında yürütülen faaliyetlerin başarıyla uygulanması, sürdürülmesi ve etkili sonuçlarının alınabilmesi için salgının risk ve kriz yönetimi bağlamında kaçınılmaz olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Bununla birlikte risk ve kriz yönetimi planlaması yapılırken tarih ve geçmiş deneyimleri de göz önüne almak, atılan stratejik adımlardan biri olacaktır. Dolayısıyla biz de çalışmamızda salgının yönetimi açısından öncelikle risk ve krizi değerlendirme sürecini tanımlayacak daha sonra risk ve kriz yönetiminin hem geçmiş salgınlarda ne denli etkili olduğunu araştırmak hem de salgınla mücadele yöntemlerine politika önerilerinde bulunabilmek amacıyla tarihsel seyir içerisinde yaşanan salgınlar ve bu salgınlarda yürütülen mücadele yöntemlerine yer vereceğiz.

2. RİSK VE KRİZİN SALGIN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Genel olarak risk kavramı kendi içerisinde belirsizlikleri de barındıran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir durum karşısında, durumun sonuçları hakkında olasılık dağılımlarının istatistikleri çıkarılabiliyorsa risk, bu konu hakkında ortak bir tutum sergilenemiyorsa belirsizlik söz konusudur (Özer, 2011:337). Risk kavramının içerdiği belirsizlik nedeniyle bir konu hakkında istatistiksel çıkarımların yapılamaması, yapılsa dahi yinelenebilir risk durumlarının belirsiz oluşu bu konu hakkında karar verme ve planlama açısından öngörü eksikliğine neden olmaktadır. Dolayısıyla var olan her belirsizliğin de risk yönetimi kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli noktalardan biri olduğunu söylemek gerekir. Klasik risk analizi yaklaşımlarında da karar vericilerin

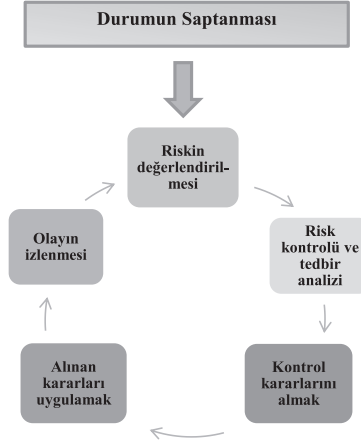
gelecekteki olası sonuçlara göre, belirsizliği de analiz kapsamına alarak duruma bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşması gerektiği ifade edilmektedir (Köse, 2007:43).

Risk analizinde risklerin belirlenebilmesi için öncelikle risk öncesi bir tarama sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Tarama sisteminde yürütülen faaliyetler kendi içerisinde etkin bir kriz yönetimini de gerektirmektedir. Zira risk yönetiminde hedef, riskin ortadan kaldırılması değil, riski yaratan tehlikelerin olası bir kriz anında zararın en aza indirilerek krizin aşılmasıdır (Tunç vd., 2018). Bu sebeple risk analizinde izlenecek yolları belirleme aşamasında kriz yönetimine başvurmak gerekmektedir. Nitelik risk analizi yaklaşımlarında riski analiz etmede belirlenen tarama sistemindeki adımlar da kriz ve kriz yönetimi ile ilişkilendirilerek belirlenmiştir. Risk analizini mümkün kılan tarama sisteminde belirlenen adımlar ise şu şekildedir (Özer, 2011:338) :

- **Sorun Yönetimi:** Var olan sorunun çözümü risk altında bulunanları etkileyecek problemin bir türü olarak değerlendirmeye alınır. Sorun yönetimi adımı sorun yönetimi ile sorunun olumsuz etkileri azaltılmaya çalışılır. Bu doğrultuda sorunlar neden olacakları etkiler kapsamında kısa ve uzun dönemli şekilde ayrıştırılmalıdır. Bazı sorunlar uzun veya kısa dönemde krize neden olabilecekleri için bu sorunlar için kriz taramasının da yapılması gerekmektedir.
- **Risk Değerlemesi:** Burada risk faktörleri tanımlanarak krize neden olabilecek zayıflıklar tespit edilir. Dolayısıyla olası kriz durumları tespit edilmeden önce zayıflıkların giderilmesi adına bir takım önlemler alınmalıdır.
- **Risk Altında Bulunan Gruplarla Olan İlişkiler:** Risk durumlarında, bu riskin sahip olduğu tehlikelerden en çok etkilenecek olan gruplar tespit edilmeli ve bu gruplarla iletişim halinde olunmalıdır. Bu gruplarla yapılan iletişim en çok kriz anlarında faydalı olacaktır. Zira kriz öncesi bilinçlendirme ile kriz anında yaşanacak olan panik durumlarının ve bu durumların yaratacağı yeni risk ve krizlerin de önüne geçilmiş olacaktır.

Yukarıda ki adımların belirlenmesiyle oluşturulan risk tarama sistemi, risk belirleme sürecini daha somut ve planlı hale getirecektir. Risk tarama sisteminin uygulanmasında ise riskin tanımlanması, riskin ölçülmesi, riskin yargılanması, riskin değerlendirilmesi ve son olarak risk analizi adımları takip edilerek başarılı bir risk yönetimi süreci izlenmelidir. Risk yönetimi sürecinde en temelde tehlikenin tanımı, kontrolü ve kaydı, fırsatların tanımı, kontrolü ve kaydı, risklerin minimize edilmesi, kazançların maksimize edilmesi, kayıpların önlenmesi ve azaltılması, kazançların optimize edilmesi, krizin etkin bir şekilde yönetilmesi ve son olarak maksimum yönetim kapasitesine ulaşılması hedeflenmektedir (Özer, 2011:346). Risk yönetim sürecini, yukarıda saydığımız adımlar doğrultusunda genel başlıklar halinde şematik olarak ifade edecek olursak aşağıdaki adımlar karşımıza çıkacaktır.

Şekil 1.1. Risk Yönetimi Süreci³



Risk yönetimi süreci ile ilgili şekil 1.1'de verilen adımlar doğrultusunda bir bulaşıcı hastalık salgını durumunda öncelikle durumun saptanması gerekir. Durumun varlığı ile ilgili belirsizliğin ortadan kaldırılması daha sonra atılacak adımların belirlenebilmesi için öncelik taşımaktadır. Durum saptandıktan sonra risk değerlendirmesinde bulunulurken, hastalığın zararı (etkisi), toplumda etkenle karşılaşma oranı ve toplumun duyarlılığı dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte risk altında bulunan nüfus veya gruplar kimdir? Risk değerlendirmesinin yapıldığı düzey hangi seviyededir (yerel, bölgesel, ulusal...)? Risk değerlendirmesi aşamasını yürütecek olan kişiler kimlerdir? ve Risk değerlendirmesinde belirlenen zaman dilimi nedir? gibi iyi tanımlanmış sorulara yanıt aramak salgın sürecinde risk değerlendirme aşamasının daha sistemli yürütülmesini sağlayacaktır (İnandı vd. 2020:30).

Risk değerlendirme aşamasından sonra gelen risk kontrolü ve tedbir analizi riskin yönetilmesi için hayati derecede önem taşımaktadır. Zira bu aşamada riski azaltan, indirgeyen veya ortadan kaldıran araç ve kesinleşmiş stratejiler tespit edilmektedir (Cadaloğlu, 2000:8). Bu aşamada geçmişte yaşanan salgınlardan elde edilmiş veriler doğrultusunda bir takım yöntemleri tespit etmek gerekmektedir. Bununla birlikte alınacak olan kararların niteliği kapsamında alanında uzman kişilerden oluşturulmuş bir ekibin kurulması, yürütülecek strateji ve taktikleri belirlemede önem arz etmektedir. Zira alanında uzman olmayan kişilerin karar aşamalarında etkili olmaları yeni risk durumlarını beraberinde getirecektir. Bu aşamayla ilgili olarak belirtmemiz gereken bir diğer husus, günümüzün teknoloji ve iletişim ağundan yararlanarak toplumun tüm kesimlerinin belirlenen tespit ve stratejilerden haberdar olmasını sağlamaktır. Ayrıca bu süreçte toplum psikolojisi iyi gözlemlenmeli, var olan kötü şartlar en iyi şekilde iyileştirilmeye çalışılmalı ve toplumdaki hiçbir bireyin yalnız olmadığı ve bu zorlu sürecin üstesinden birlikte

3- Bu şekil araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

aşılacağı mesajı yansıtılmalıdır. Etkin bir medya kullanımını gerektiren bu adımlar sahip olunan bilginin de doğru ve kontrollü yönetilmesini gerektirmektedir.

Riski kontrol altına almayı sağlayan araç ve yöntemler ise üçüncü aşamada tüm belirsizlik, olasılık ve kesinlik durumları göz önüne alınarak belirlenir ve bir sonraki aşamaya geçmek için bu kararlar alınır (Emhan, 2009:211). Alınan kararlar uygun düzeyde karar veren yöneticiler tarafından alınır ve tüm maliyet ve faydaların analizi yapılarak kontrol kararlarını alma süreci başlatılır (Özer, 2011:347).

Dördüncü aşama olarak belirlenen alınan kararları uygulama aşamasında ise zamanı ve kaynakları iyi kullanarak belirlenen ve geliştirilen stratejiler uygulanmaya başlanır. Bu aşamada kararların uygulanabilmesi için karar alıcılar ve risk grubu arasında daha önceden iyi bir iletişimin kurulması gerekir. Daha önceki aşamalarda risk grubunda bulunan kişilere alınan kararların doğru bir şekilde ulaştırılması, risk grubundan beklenen tutumların iyi ifade edilmesi ve risk grubunda ki herkesin yüksek katılımının sağlanması gerekmektedir. Çünkü alınan kararların uygulanma aşaması risk yaratan tehlikenin ortadan kaldırılmasını, tehlikenin etkilerinin azaltılmasını veya tehlikeden en az sayıda kişinin etkilenmesini sağlayacak olan aşamadır. Dolayısıyla bu aşamada yürütülecek faaliyetler üst düzey bir koordinasyon ve uyum gerektirmektedir.

Alınan kararların başarılı bir şekilde uygulanması aşamasından sonra yapılacak şey ise olayın izlenmesidir. Olayın izlenmesi aşamasında aksaklıklar tespit edilmeli, bu aksaklıklar giderilmeye çalışılmalı, sürecin devamlılığı için risk grubunda bulunan kişilerin kararları uygulamaları için teşvik edilmeleri ve sürecin kontrol etkinliğinin sağlanması gerekmektedir (Cadaloğlu, 2008:8). Daha sonra uygulanan kararlar sonrası oluşan yeni durumlar için tekrar bir risk değerlendirmesi yapılarak aynı süreç tekrar edilmelidir (Cadaloğlu, 2008:12).

Başarılı bir risk yönetimi sürecinin işletilebilmesi için yukarıda ifade ettiğimiz beş aşamanın gerekliliklerine uygun olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca Risk yönetimi sürecinde etkin rol alan kişi veya grupların bu aşamalar içerisinde “gereksiz risk kabul etmeme, risk kararlarını uygun seviyede alma, faydalar maliyetlerden fazla olduğu zaman riski kabul etme” gibi bir takım faktörlere de dikkat etmesi gerekmektedir (Emhan, 2009:216-217).

Risk, kriz, risk yönetimi ve kriz yönetimi açısından salgın hastalık durumlarını değerlendirdiğimizde: genel olarak salgın hastalık durumlarında riskin, bulaşıcı hastalığın salgın yapma olasılığı ve hastalığın etkisinin bir kombinasyonu olarak karşımıza çıktığı söylenebilir (İnanlı vd., 2020:28). Kriz ise birden bire ortaya çıkan, önceden öngörülemeyen, beklenmedik ve olağan dışı bir durumu ifade etmektedir (Sezgin, 2003:182). Bu açıdan bakıldığında sağlık çevreleri tarafından tanımlanamayan salgınların da bir kriz durumunu yarattığını ifade etmek gerekir. Ayrıca risk aynı zamanda içinde bulunulan ülkenin/ bölgenin koşullarına, politik duruma, medya ve toplumun risk algısı ve ilgisine bağlı olarak değişebilmektedir. Öte yandan kriz durumları

da kitlelerin algısına yönelik olarak şekillenmektedir. Krizin büyüklüğü, yarattığı tehdit algısı içerisinde ortaya çıktığı toplumun yaşam deneyimlerinden etkilenmektedir. Bu sebeple krizlerin ortaya çıkma olasılığı, yaratacağı etki, etkileyeceği gruplar gibi olasılıklar risk değerlendirmesinde bulunulurken dikkate alınmalıdır. Bilinmeyen/tanımlanmamış salgın hastalık ile mücadele kapsamında risk değerlendirmesinin amacı ise, acil durum müdahalelerini etkinleştirmek, hastalıkla ilk karşılaşıldığında özgül bir tedavisi ve aşısı olmayan hastalığa özel olarak ilaç dışı halk sağlığı önlemleriyle salgını sınırlandırılmak ve etkisini hafifletmektir. Bu bağlamda risk analizinin/değerlendirmesinin yapılması, olayın saptanması ile başlayarak kontrol altına alınmasına kadar devam eden bir süreci ifade etmektedir (İnanlı vd., 2020:28-29). Dolayısıyla yukarıda bahsettiğimiz risk analizi yaklaşımındaki risk tarama sistemi adımlarının sistemli bir biçimde risk yönetimi sürecinde stratejik olarak yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca risk analizi kapsamında tarama adımlarıyla yürütülen risk değerlendirmesi, disiplinler arası bir yaklaşım ile konunun uzmanları tarafından ve toplumun da sürece katılımıyla gerçekleştirilmelidir. Öte yandan risk analizi ve değerlendirmesi yapılırken kriz ve kriz yönetimi konuları da göz ardı edilmemelidir. Risklerin var olduğu durumlarda krizlerin de ortaya çıkma olasılığı yüksek olduğundan durum tespit ve saptamalar kriz yönetimi bağlamında da ele alınmalıdır.

Risk yönetimi içerisinde kriz olasılıklarının tespit edilmesi ve sürecin başarılı bir şekilde sonuca ulaştırılabilmesi için sorulması gereken sorular ise şunlardır (Cener, 2007:5): Durumun kritik seviyesi nedir? Olabilecek en kötü şey nedir? Bu karmaşanın ana etkeni nedir? Alternatif çözüm yolları nelerdir? Bu durum en fazla kimleri, hangi grupları etkileyecek? Bu durumdan etkilenen olan gruplardan kriz süresince beklenen tutum nedir? Olması beklenen durumlarda izlenecek yol nedir? Sürecin yönetiminde kimler rol almalıdır? Bu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda belirlenen stratejik yöntem ve taktikler risk yönetimi ve kriz yönetiminin ilişkiselliği içerisinde uygulanmalıdır.

Risklerin ve krizlerin salgın açısından değerlendirilmesi başlığı altında önemle vurgulanan konulardan biri de, yapılan risk analizi sonuçlarının paylaşılması; yani saptanan riskin -iyi- iletişimidir. Değerlendirmenin her aşamasında riskin yorumlanması ve taraflarla paylaşılması gerekir. Riskin iletişimi veya uygun bir dille paylaşımı, halkın alınacak önlemlere hazırlanmasına ve katılımın artmasına yardım edeceği gibi, laboratuvar tabanlı test geliştirme, tanı, izlem ve tedavi için protokollerin hazırlanmasına da rehberlik etmektedir (Turan ve Çelikyay, 2020: 6-7).

Risk, kriz yönetimi ve değerlendirme süreçleri, akut bir halk sağlığı olayını yönetmek için güncel bilginin sürekli ve düzenli olarak toplandığı, değerlendirildiği ve kayıt altına alındığı üç bileşenden oluşan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu bileşenleri tehlike değerlendirmesi, maruz kalma değerlendirmesi ve bağlam değerlendirmesi olarak üç genel başlıkta ifade etmek mümkündür. Salgın hastalık açısından tehlike değerlendirmesi kapsamında salgın virüsü insanlarda hastalık yapıyor mu, hastalığın klinik bulguları nelerdir, hangi özellikteki insan gruplarını etkilemektedir, daha önce görülmüş bir hastalık mı, hastalığın yayılmasında özel nedenler var mı, hastalığa hangi bulgular sonucunda

tanı konulabilir ve son olarak hastalığın etkin tedavi yöntemi var mıdır? Sorularına cevap aranmaktadır. İkinci olarak maruz kalma değerlendirmesinde yanıt aranan sorular ise şunlardır: hasta olan kişi sayısı kaçtır, hastalığın bulaşma yolları nelerdir, hastalığın bulaşıcılık düzeyi nedir, hastalık hastada ne gibi etkilere neden olmaktadır, hastalığın neden olduğu etkiler kalıcı veya geçici hasara neden olabilir mi? Son olarak bağlam değerlendirmesi yapılırken, yerel-bölgesel-ulusal ve küresel düzeyde hastalık ne gibi etkilere sahiptir, hastalığın bulunduğu çevrede toplumun hastalığa karşı duyarlılığı ne durumdadır, toplumdaki bireylerin sağlık davranışları ve kültürel davranışları hastalık durumunu nasıl etkiler? şeklindeki sorulara yanıt aranmaktadır.

Bir salgın hastalık durumunda yukarıda saydığımız sorulara aranan yanıtlar ve bu sorulara verilen cevaplar hastalıkla ilgili başarılı bir risk ve kriz yönetimi değerlendirmesini yapmayı mümkün kılacaktır. Bu noktada önemli olan bir diğer konu ise salgına neden olan hastalığın geçmiş dönemde yaşananlarla aynı niteliğe sahip olsun veya olmasın geçmiş tecrübelerden ve birikimlerden ders alarak geçmiş deneyimleri günümüz şartlarına uyarlayabilmektir. Nitekim bu uyarlamaların yapılması en başta risk ve kriz yönetimlerini etkili bir şekilde yürütebilmeyi sağlayacak ana etkenlerden birisidir. Dolayısıyla salgınla mücadele yöntemlerinin kapasitesini arttırmak ve doğru adımların atılmasını sağlamak için yapılmış olan bu çalışmanın devam eden bölümünde doğru politika önerişlerinde bulunabilmek için geçmişte yaşanan salgınların kronolojik sıralamasına ve bu salgınlarla mücadele yöntemlerine değinilecektir.

3. TARİHTE YAŞANAN SALGINLAR

Tarihte yaşanan salgınlara bakıldığında tıp bilimine göre insan hayatını etkileyen ve salgın hastalıklara neden olan mikroorganizmaların insanlığın varoluşundan önce yeryüzünde yaşam bulduğu ifade edilmektedir. Tıp tarihi ile ilgili bir kitapta bu durum “yeryüzünde insanlar yokken hastalıklar vardı” şeklinde ifade edilmiştir (Özdemir, 2005:15). Öte yandan salgın hastalıklara neden olan mikroorganizmaların bilinen tarihi, insanlığın var oluşundan önceki zamanlara dayanıyor olsa da, salgın hastalıkların bilinmesi ve etkilerinin önüne geçilmesi uzun zaman almıştır. Bunun en temel sebebi ise var olan ilk insan topluluklarının avcı-toplayıcı bir yaşam biçiminde yaşıyor olmalarıdır. İnsanlar arasındaki iletişim ve etkileşimin yoksunluğu salgın hastalığa neden olacak mikropların yayılmasını engellemiş ve bu hastalıkların etki etme oranını düşük düzeylerde tutmuştur. İnsanlığın yerleşik hayata geçmesiyle birlikte artan etkileşim ise salgın hastalığın yayılım seyriyi değiştirmiş ve salgın hastalıklarla ilgili bilinebilirlik düzeyi giderek artmıştır. Bununla birlikte tarihi seyir içinde insanlık salgın hastalıkların oluşma sebeplerine farklı anlamlar yüklemiştir. İnsanlar bu hastalıkların Tanrı tarafından kötülük sahibi insanlara gönderilen bir gazap, doğaüstü güçlerin neden olduğu bir cezalandırma veya kötü ruhların yol açtığı felaketler olarak düşünmüştür (Kılıç, 2020: 15). Örneğin Eski Yunan’da aniden ortaya çıkan ve kitlesel ölümlere neden olan salgınlar doğaüstü birtakım güçlerle açıklanmış ve insanlar bu hastalıkların kendi günah ve kabahatlerine karşılık olarak

verilen tanrının gazabı olduğunu düşünmüşlerdir (Özdemir, 2005: 16; Kılıç, 2020:16). Öte yandan eski topluluklarda hastalığın doğaüstü nedenlere bağlı olduğunu düşünenlerin yanı sıra bu hastalıkların farklı yollar ile bulaşabileceğini keşfedenler de olmuştur. Örneğin Hintliler ve Çinliler bazı hastalıkların hafif aşamasında hasta olan kişilerle kurulan temas sonucunda hastalığın temas eden kişide ortaya çıkabileceğini keşfetmiştir. Bu keşif hastalıkların insandan insana bulaşabileceğini kanıtlayan ve bununla ilgili araştırmaların yapılmasının yolunu açan bir durum olmuştur.

İnsanlığın yerleşik, büyük ve kalabalık toplumlarda yaşamasıyla birlikte ortaya çıkma ve farkındalık oranı artan salgınlar, tarih boyunca milyonlarca insanın zarar görmesine ve bu zararın sonucunda hayatlarını kaybetmelerine neden olmuştur. Salgın hastalıklarla ilgili olarak Diamond (2018:36) hastalığın kendi bünyelerinde bir döngüye sahip olduğunu söylemiştir. Diamond'a göre salgın hastalıklar tek tek birilerinin devamlı olarak hasta olması değil, hasta olan kişilerin hastalığı etrafında ki kişilere bulaştırdığı ve çok kısa bir sürede nüfusun büyük bir bölümünü etkisi altına aldığı hastalık türü olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca salgın hastalıkların bir diğer özelliği akut olarak seyretmeleri ve nihayetinde kısa bir zaman zarfında ölümlerle veya iyileşme ile sonuçlanmalarıdır (Diamond, 2018:236). Salgın hastalıklar sahip olduğu bu özellikler nedeniyle, ortaya çıktığı toplumlarda siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik açıdan oldukça büyük yıkımlara neden olmuştur. Yapılan araştırmalara göre eski çağlardan günümüze kadar tüm toplumsal düzeni etkileyen yaklaşık üç büyük veba, yedi kolera ve 10'dan fazla grip pandemisi meydana gelmiştir. Epidemik boyutta kalan çiçek, sarı humma ve sıtma hastalığı salgınları da neredeyse yukarıda saydığımız pandemiler kadar yıkıcı etkilere sahip olan hastalıklar olarak ortaya çıkmışlardır (TÜBA, 2020:21).

Geçmişte ortaya çıkan hastalıklar incelendiğinde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik düzeyde, insanlar ve onların kurdukları sistemler etkilenmişlerdir. Salgın hastalıklar savaşların dahi seyrini değiştiren, güç ve düzen değişikliklerine neden olan büyük etkileriyle var olagelmışlerdir. Tarihteki savaşlar incelendiğinde salgın hastalıkların birçok savaşın sonucunu değiştirdiğini, imparatorlukların yıkılmasına neden olduğunu ve hatta devletlerin bir savaş stratejisi olarak bu salgınları kullandıklarını görmekteyiz (Diamond, 2018:253). Nitekim Peleponnesos savaşları, salgın hastalıkların savaşların sonuçlarına etki ettiğini gösteren en popüler örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Hays, 2005:1). Thucydides (2019:118) Peleponnesos Savaşları sırasında var olan ve savaşın seyrini Atinalılar aleyhine değiştiren hastalığın şiddetini şu sözleri ile açıklamıştır: "Hastalık öyle şiddetliydi ki kimse ne olacağını bilmiyor, tanrısal ve saygıdeğer her şeye karşı saygı kaybediliyordu". Nitekim savaş esnasında Atinalıların devlet adamı Perikles bile salgın hastalık nedeniyle hayatını kaybetmişti. Bununla birlikte salgın hastalıklar savaş sonuçlarını etkilemenin yanı sıra ordu örgütlenmelerini ve şehir ve kale mimarilerinin yapılanmalarını da etkilemiştir (Özdemir, 2005: 4). Örneğin Roma İmparatorluğunda askeri sıhhiyenin görevi yalnızca savaşlarda yaralanan askerleri tedavi etmek değil, aynı zamanda salgın hastalıkları tedavi etmek ve yayılmasını önlemek de sıhhiyenin görevleri arasında sayılmaktadır. Bununla birlikte salgın hastalıkların iktisadi ve ticari hayatta önemli aksaklıkların yaşanmasına,

mal ve hizmetlerde artan pahalılığa, insanların toplu göç yapmaları ile yaşanan toplumsal karışıklık ve düzensizliklere de yol açtığı tahmin edilmektedir. Ayrıca geçmişte yaşanan salgın hastalıkların yol açtığı ölüm oranları diğer hastalıkların neden olduğu ölüm oranlarına göre oldukça yüksek düzeyde olmuştur. Bu durumun en temel sebepleri ise karşılaşılan hastalık ile ilgili ön tanının yapılamaması, hastalığın kaynağının tespit edilememesi, edilse dahi bulaş yollarını yeterince önleyecek araçlara sahip olunmaması ve neticede teknolojinin bugünkü kadar gelişmemiş olması olarak sıralanabilir.

Tarihte yaşanan büyük epidemik ve pandemiler kronolojik olarak sıralandığında ilk olarak M.Ö.429-426 yılları arasında meydana gelen ve Yunanistan'da 75.000 ile 100.000 arasında ölüme sebep olan Atina Vebası karşımıza çıkmaktadır. Bu salgın Atina Şehir Devleti ve Spartalılar arasında yaşanan Peleponnessos Savaşının ikinci yılında ortaya çıkmış ve savaşın seyrinin değişmesine neden olmuştur. Atinalılar tarafından zafer beklenirken, büyük ihtimalle tifüs ya da tifo hastalığı olduğu düşünülen salgın hastalık Atinalıların savaşı kaybetmesine neden olmuştur (Günata, 22.09.2020, <https://arkeofili.com/>). Bununla birlikte salgın Atina halkında kanunlara ve dini inanca bağlılığın azalmasıyla sonuçlanan ciddi etkiler bırakmıştır.

165-180 yılları arasında meydana gelen bir diğer salgın ise Antoninus vebası olarak adlandırılan, çiçek ya da kızamık hastalığı olduğu tahmin edilen salgındır. Bu salgın Yakın Doğu'daki seferden dönen askerler tarafından Roma İmparatorluğuna getirilmiştir. Salgın Romada günde 2000 kişinin ölmesine neden olmuş ve toplamda beş milyon civarı insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Hays, 1998:11). Roma İmparatorluğunun gücünü önemli ölçüde azaltan ve dünya tarihine yön veren bu salgın Hristiyanlığın popülarleşmesine de katkı sağlamıştır.

Daha sonra 541-542 yılları arasında 1. Veba Salgını olarak bilinen ve Avrupada 25-50 milyon arasında insanın ölümüne neden olan Justinianus Veba Salgını meydana gelmiştir. Daha sonra periyodik olarak tekrar eden ve dünya nüfusunun yaklaşık %10'unun yok olmasına neden olan bu salgın ortaya çıktığı dönemde Bizans İmparatorluğunun düşüşe geçmesine yol açmıştır. Adını dönemin Bizans İmparatoru olan Justinianus'tan almıştır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu Orta Doğu'dan Batıya en geniş boyutlarına ulaşmıştır. Fakat salgının başlamasıyla birlikte Bizans gücünü kaybetmeye başlamış ve elde ettiği topraklardan geri çekilmeye başlamıştır (Jarus, 22.09.2020, <https://www.livescience.com/>).

Tarihte yaşanan diğer bir önemli veba salgını ise Kara Ölüm olarak adlandırılan 1347-1351 yılları arasında etkili olan fakat yaklaşık 400 yıl boyunca çeşitli zamanlarda farklı varyasyonları ile ortaya çıkan ve yaklaşık 75 milyon insanın ölümüne neden olan salgındır. Dünya çapında büyük bir pandemiye neden olan salgın hastalık Orta Doğu, Yakın Doğu, Uzak Doğu, Hindistan, Çin, Avrupa, Afrika ve Rusya'da milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Dünya genelinde büyük yıkımlara neden olan bu pandemiden sonra dünya ve insanlık tarihinde değişim ve dönüşümler yaşanmış gerek sosyal hayatta gerekse ekonomik hayatta farklı bir döneme girilmiştir (Özdemir, 2005: 22-23).

Yıkıcılığı ve hastalığın önüne geçilemeyişi göz önüne alındığında salgın hastalıkların en önemlileri arasında sayılan veba hastalığının tarihi incelendiğinde, bu hastalığın tarih boyunca pandemi, epidemi ve endemilere neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla zaman zaman kendiliğinden ortaya çıkan ve insanlara rastlantı sonucu bulaşan vebanın salgın hastalıklar tarihinde önemli bir yeri vardır. Nitekim dünya tarihinde yaşanan salgın hastalıklar ile ilgili yapılan çalışmaların genel olarak veba salgınları, kolera salgınları ve grip salgınları üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde veba salgınlarının yüz yıllar boyu bir geçmişe sahip olduğu ve en çok rastlanan türlerinin de Hıyarcıklı Veba ve Akciğer Vebası olduğu görülmektedir. Veba salgınları 20.yy'ın başlarına kadar dünyada çeşitli pandemilere neden olmuş ve kitlesel ölümlere yol açmış ve insanlar tarafından korkunç bir hastalık olarak tanımlanmıştır (Akyay, 1974:209). Günümüzde veba hala ölüme neden olan bir hastalık olarak devam etmektedir. Fakat değişen yaşam koşulları, şehirlerdeki fiziksel alt yapıların güçlendirilmesi ve sağlık alanında yaşanan gelişmeler hastalığın ortaya çıkma oranını büyük ölçüde düşürmektedir.

20.yy'ın başlarından itibaren ilerleyen tıp bilimi ve teknolojiyle birlikte veba hastalığının neden olduğu ölüm oranları hızla düşerken Kolera tarihsel süreç içerisinde, kitlesel ölümlere neden olan bir diğer hastalık türü olarak karşımıza çıkmıştır. *Vibrio Cholerae* bakterisinin neden olduğu bağırsak enfeksiyonuna bağlı akut ve şiddetli ishal ile seyreden Kolera hastalığının ilk dönüm noktası 1817 yılında yaşanmıştır (Yılmaz, 2017:31). 1817 yılından önce özellikle Hindistan'da yerleşik yerel bir hastalık türü olan Kolera, bu tarihten sonra hızla ülke dışına yayılmış ve Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika'da da görülmeye başlanmıştır. Kolera hastalığının ilk pandemisi 1817 yılında gerçekleşmiş ve daha sonra 1826-1837, 1840-1849, 1856, 1863-1865, 1879-1884, 1891-1896, 1914-1918 yıllarında olmak üzere toplam 7 büyük pandemiye neden olmuştur. Bu pandemilerde milyonlarca insanın ölümüne neden olan Kolera Anadolu'da da görülmüş ve burada da kitlesel ölümler yaşanmıştır. 20.yy'ın ortalarına kadar devam eden kolera salgınları gerek yerel düzeyde gerekse küresel düzeyde milyonlarca ölüme neden olmuştur. Hatta salgınların yaşandığı süreçler esnasında yapılan bazı savaşlarda, hastalıktan ölen insan sayısının savaşta ölen insan sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. Kolera salgınları ilk ortaya çıktığı dönemlerde oldukça yüksek oranda öldürücülüğe sahip iken, daha sonra ki yıllarda hastalıkla ilgili bilinebilirliğin artmış olması nedeniyle daha baş edilebilir bir hastalık türü haline gelmiştir. 1923 yılından sonra hastalığın Amerika, Batı Avrupa ve Afrika (Nil nehri dışında) yok olduğu söylenmekteyse de özellikle savaşlar nedeniyle yaşam koşullarında meydana gelen bozulma bugün bile hastalık tehlikesinin var olduğunu göstermektedir (Özdemir, 2005: 32; Ayar, 2005:16).

Tarihte yaşanan salgınlar incelendiğinde Veba ve Kolera salgınları dışında kitlesel ölümlere neden olan ve bugün dahi devam eden salgınlardan biri de grip salgınlarıdır. Grip en yaygın genel tanımıyla akut ve ateşli bir solunum sistemi hastalığıdır (Kılıç, 2020:31). Tıp biliminde ki adı İnfluenza olan grip A, B ve C virüslerinin neden olduğu bir hastalıktır. Hastalık hafif ve belirsiz geçirilebileceği gibi bazı durumlarda ölüme neden olan komplikasyonlar da geliştirebilmektedir. Grip hastalığının en kötü komplikasyonu ise enfeksiyonun akciğere ulaşmasıyla oluşan pnömöni/zatürredir. Eski çağlardan beri

bulaşıcı bir hastalık olan gribin günümüze kadar 10'dan fazla pandemiye neden olduğu ve bunların çoğunun Çin kaynaklı pandemiler olduğu bilinmektedir. Grip veba, kolera, çiçek, kızamık veya sıtma gibi hastalıklardan farklı olarak kısa sürede ölüme neden olan veya insan vücudunda şekil bozukluklarına neden olan bir hastalık değildir. Grip hastalığının en önemli özelliği enfeksiyona neden olan virüsün sürekli olarak mutasyona uğrayabileceği ve bu geçirdiği değişim nedeniyle hastalığın tedavisinin de oluşan değişime paralel olarak değişebileceğidir. Dolayısıyla vücudun tanımadığı virüslerin neden olduğu gripier karşısında tedavinin mümkün kılınması da uzun dönemler alabilmektedir (Kılıç, 2020:31).

Tarihte ilk bilinen grip salgını 1173'te İtalya ve Fransa'yı etkisi altına alan grip epidemisiydi. 1580 yılında yaşanan grip salgını ise tarihte ki ilk grip pandemisi olarak kabul edilebilir. Bu salgın Asya'da ortaya çıkmış ve Afrika, Avrupa ve Amerika'ya kadar ulaşmıştır. Daha sonra 1729-1733 yılları arasında Rusya'da başlayan bir grip salgını tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Daha sonra 1781 yılında Çin'den başlayarak Avrupa ve Amerika'da yayılım gösteren bir grip pandemisi daha yaşanmıştır. Bununla birlikte ulaşım ve iletişim ağının gelişmeye başlamasıyla grip salgınları giderek daha da artmıştır. Nitekim 1830-1831, 1883 ve 1889-1890 yılları arasında üç grip pandemisi daha yaşanmıştır. Bu pandemiler arasında en önemli olanı 1889-1890 yılları arasında Rusya'da ortaya çıkan, daha sonra Avrupa'ya yayılan ve *Rus Gribi* olarak adlandırılan salgındır (Yolun, 2012:41).

1918 yılına gelindiğindeyse Domuz Gribi olarak adlandırılan ve üç dalga halinde gerçekleşen salgın hastalık yine milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan salgında sadece Amerika'da dört milyondan fazla insanın öldüğü tespit edilmiştir (Kılıç, 2020:32). Devam eden dönemlerde Çin'den kaynaklandığı tespit edilen ve farklı kıtalara yayılım gösteren üç grip pandemisi daha yaşanmıştır. 1957 yılında *Asya Gribi* ve 1968-1970 yılında *Hong Kong Grip* pandemilerinde dünya genelinde bir milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği görülmüştür. Daha sonra bu pandemileri Koronavirüs kaynaklı 2003 yılında SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome), 2009-2010 yıllarında ortaya çıkan *Domuz Gribi*, 2015 yılında ortaya çıkan ve hala devam eden MERS (Middle East Respiratory Syndrome) ve son olarak 2020 *COVID-19* Pandemisi takip etmiştir.

Tarihte yaşanan büyük salgınlar ve pandemiler incelendiğinde daha önce de ifade ettiğimiz gibi genellikle Veba, Kolera ve Grip hastalıklarının pandemi şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz, fakat bu hastalıklar dışında çıktığı bölgede etkili olan epidemi ve endemiler de insan sağlığını tehdit eden boyutlara ulaşmış ve kitlesel ölümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu hastalıklar arasından en yaygın olanları Çiçek, Kızamık, Kabakulak, Tifo, Tifüs, HIV/AIDS, Sıtma, Humma ve EBOLA gibi hastalıklardır.

Sonuç olarak insanlık tarih boyunca gerek yerel düzeyde gerek küresel düzeyde salgın hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu hastalıklar çoğu zaman savaş gibi durumlardan bile daha yıkıcı etkilere neden olmuş ve bu hastalıkların önüne geçmek, hastalığı önlemek veya hastalıktan kurtulmak mümkün olmamıştır. İnsanlar ve hükümetler hastalık ile karşılaştığında bir takım mücadele yöntemleri geliştirmiş

ve bu yöntemler ile hastalığı ya tamamen ortadan kaldırmayı ya da etkilerini azaltmayı hedeflemişlerdir. Tarih boyunca yürütülen mücadele yöntemleri benzer hastalıklarla karşılaşıldığında kullanılmış ve teknoloji ve bilim geliştikçe bu mücadele yöntemleri de daha kapsamlı hale gelmiştir. Dolayısıyla biz de çalışmamızda bu mücadele yöntemlerinin neler olduğuna değinerek bugün maruz kaldığımız COVID-19 Pandemisinin üstesinden gelmenin yollarını araştırmış olacağız.

3.1. Tarihte Yaşanan Salgınlarla Mücadele Yöntemleri

Salgın hastalıklar ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, hastalık tanılarıyla ilgili oldukça geniş bir literatürün var olduğu görünmektedir. Salgın hastalıklar gerek tıp bilimi içerisinde gerek hastalığın etki alanları doğrultusunda hastalığı araştıran diğer bilimler çerçevesinde hastalık etkeni, ortaya çıkma sebepleri, bulaşma yolları, etkileri ve sonuçları geniş bir şekilde tartışma alanı bulmaktadır. Bu salgın hastalıklar ile ilgili mücadele yöntemlerine baktığımızda ise geçmişten günümüze kronolojik olarak mücadele yöntemlerinin geliştiğini görmekteyiz. Örneğin hastalığa özgü ilaç ve tedavi geliştirmenin mümkün olmadığı yani modern tıbbın gelişmediği dönemlerde insanlar ilk olarak bitkilerden elde edilen şifa yollarına başvurmuşlardır. Alternatif tıbbın her türüsünün aktif bir biçimde kullanılması kimi zaman hastalıkların tedavi edilmesinde etkili yöntemler olarak karşımıza çıkmaktaysa da kimi zaman dogmatik bilgiler doğrultusunda yürütülen tedavilerin yarardan çok zarara neden olduğu da görünmektedir. Fakat özellikle Veba ve Kolera gibi hastalıklar için çeşitli yiyecek, içecek, ot ve baharat reçeteleri bu hastalıkların tedavi edilmesinde sıklıkla başvurulan ve olumlu sonuçlar doğuran bir tedavi yöntemi olmuştur.

Daha sonra modern tıp biliminin gelişmesiyle birlikte salgınlarla mücadele yöntemleri de gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Öte yandan bitkiler ile yapılan tedaviler de kullanılmaya devam etmiş, bitkilerin özü ilaç geliştirme çalışmalarında kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında salgın hastalıklarla mücadelede en etkili stratejiler içerisinde hastalığın etkenine göre değişmekle birlikte karantina, kordon uygulamaları, izolasyon, dezenfeksiyon işlemleri, aşılama, hastalığın kaynağının bulunması, erken tanı devamında tedavi yöntemleri, hastalığın takibinde elde edilen bulguların tedavide kullanılması sayılabilir. Salgın hastalıklarla mücadele yöntemlerinden olan karantina, kordon ve izolasyon yöntemleri birbirlerine benzer uygulamalar olarak görülse de her birinin hedef kitlesi ve ortaya çıkardığı etkisi farklıdır. Örneğin karantina hastalığın küresel dolaşımını engelleme noktasında etkili bir mücadele yöntemi olarak karşımıza çıkarken, kordon uygulaması ise hastalığın belli bir yerleşkeden veya mahallinden dışarı çıkmasını engelleyen bir mücadele yöntemidir (Topuz, 2020:300-301). Salgınla mücadele yöntemlerinde karantina uygulamalarına bakıldığında, literatürden elde edilen verilerin milattan öncesine kadar gittiği görünmektedir. Kutsal kitaplar başta olmak üzere mitolojik metinlerde salgın dönemlerinde hastalığa maruz kalan kişilerin nasıl davranması gerektiği, hangi davranış kalıplarını benimsemesi gerektiği ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak karantina

uygulamalarını ilk uygulayanlar ise İtalyan Deniz Devletleri olmuştur (Topuz, 2020:301). Salgın hastalıklar tarihi incelendiğinde hastalığın en önemli yayılım yerlerinden biri de limanlar olmuştur. Tarih boyunca ticaret yapan gemiler geldikleri ülkelerden veya gittikleri ülkelere hastalık etkeninin taşıyıcılarıdır. Dolayısıyla liman kenti olan ülkeler dışarıdan gelen gemilere limanlarda kırk gün süren karantina uygulamışlardır (Arık, 1991:31-32).

Salgınlarla mücadelede tarih boyunca kullanılan en önemli yöntemlerden biri de dezenfeksiyon işlemleri olmuştur. Dezenfeksiyon işlemlerinde üzerinde durulan en önemli noktalar ise toplumsal hijyen kurallarına uyulması ve sağlıklı su ve kanalizasyon sistemlerinin sağlanması gibi adımlar karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bireylerin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi, hastalığın erken tanısının yapılması, tedavi yöntemlerinin uygulanmasından sonra takibinin yapılması ve tüm sağlık kuruluşlarının koordine bir şekilde çalışması adımları da salgınla mücadelede etkin olabilmenin yollarını mümkün kılmaktadır.

Salgınlarla mücadele yöntemleri incelendiğinde çeşitli hastalıklar karşısında yüzyıllardır edinmiş olduğumuz tecrübelerin gelecek salgınlarla mücadele edebilme noktasında başvurulan önemli referanslar olduğunu görmekteyiz. Bir salgın hastalık veya doğal afet durumunda geçmiş tecrübelere başvurmanın yanı sıra günün şartları da göz önüne alınarak farklı strateji ve taktikler geliştirilmelidir.

4. TÜRKİYE'DE YAŞANAN SALGINLAR VE BU SALGINLARLA YÜRÜTÜLEN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

İnsanoğlunun tarih boyunca karşı karşıya kaldığı doğal afetlerden biri olarak sayılan bulaşıcı hastalıkların coğrafya, iklim koşulları, sosyo-ekonomik koşullar, toplumların kültür düzeyleri ve hijyen alışkanlıkları gibi demografik özellikler ile ilişkisi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla salgın hastalıkların etkiledikleri kişi sayısı, bulaşma hızı veya hayatta kalma oranı gibi özelliklerinin bulunduğu demografik haritaya göre değiştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte her hastalığın epidemiyolojisi farklılık gösterdiğinden yukarıda saydığımız demografik özellikler arasında hastalığın etkenliğini arttıran durumlar da farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple salgın hastalıkların anatomisi incelenirken bu demografik farklılıkların da göz önünde bulundurulması ve hastalığın ortaya çıktığı ülkede hastalığın yaratacağı tahribatın önüne geçecek önlemlerin bu çerçevede ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir (Arık, 1991:27-28). Tüm bunlar dikkate alındığında tarihte yaşanan salgın hastalıkların Türkiye açısından da değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tarihte üç büyük veba, yedi kolera ve on grip pandemisi tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ayrıca bu pandemiler dışında yerel salgın hastalıklarla da Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti karşı karşıya kalmış ve bu hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

Tarihte yaşanan en önemli salgınlar arasında sayılan Veba hastalığı Anadolu topraklarında da görülmüş ve şiddetli salgınlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu salgınlar Selçuklular döneminde Anadolu'da çeşitli yerlerde veya ülkenin bir kısmında hükümlerlik süren Bizans İmparatorluğu (İstanbul), Danişmendliler (Malatya), Artuklular (Mardin), Selçuklular (Konya- Malatya), İnaloğulları (Amid-Diyarbakir) gibi bağımsız siyasi oluşumların merkezlerinde ve diğer şehirlerinde ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2005: 23; Arık, 1991:55). Veba salgınları 1429'da Bursa'da, 1492'de İstanbul'da yine 1597 ve 1750'de İstanbul'da, 1762 yılında Diyarbakır'da ve 1799-1800, 1812-1816, 1826-1837, 1847, 1849 ve 1869 yıllarında Anadolunun farklı yerlerinde görülmüştür. Bu salgınlarda binlerce insan hayatını kaybetmiş, hastalık nedeniyle toplu göçler yaşanmış ve gerek siyasette gerekse toplumsal hayatta çeşitli değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin 1429 yılındaki salgında II. Beyazıt dört ay boyunca İstanbul'dan uzakta yaşamak zorunda kalmıştır (Özdemir, 2005:24). Anadolu topraklarında meydana gelen veba salgınları ile alınan önlemlerin başında ise karantina ve kordon uygulamaları olduğunu görmekteyiz. Özellikle kordon yani sağlık şeridi uygulamasının diğer devletlerle yapılan işbirliği içerisinde yürütüldüğü görülmektedir. Nitekim 1718 Pasarofça Anlaşması Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları arasında kesin bir sınır hattının varlığını belirlemesinin yanı sıra hızla yayılan vebanın kontrol altına alınması için bir sağlık şeridi olarak kullanılmıştır. Buna göre Avusturya Monarşisi Doğu'da Türk sınırının sağlık denetimini orduya vermiş ve İtalyan tipi bir karantina sistemi kullanarak 1900 km'lik kara sınır hattını kontrol altına almayı başarmıştır (Uludağ, 1938:451). Karantina sistemi ise iki devlet arasında şu şekilde uygulanmaktadır: sınırdan geçmek için gelen yolcular, binek hayvanları ve mallar ayrı bölümlerden geçmektedir. Yolcuların elbiseleri çıkarttırılmakta, elbiseler sahiplerine geri verilmeden önce buhar, ısıtma ve yıkama yolu ile dezenfekte edilmekte ve gelen yolcular karantinaya alınarak kırk gün kadar bir süre orada bekletilmektedir. Hasta olduğundan şüphelenilen kişiler tecrit edilerek tedavi altına alınmakta ve getirilen mallar da özenle dezenfekte edilmektedir (Uludağ, 1938:451). Salgıla mücadelede karantina usulü şehirlerde ve limanlarda da uygulanmış, ayrıca vebadan vefat edenlerin dini törenlerinin yapılmaması gibi uygulamalar da izolasyon ve tecrit kapsamında hayata geçirilmiştir.

Vebadan sonra Anadolu'da görülen bir diğer salgın hastalık ise Koleradır. 1817 yılında ilk kez pandemi şeklinde ortaya çıkan kolera, Türkiye'de de görülmüş ve büyük kayıplara neden olmuştur. İstanbul'da ilk kez 1830-1831 yıllarında ortaya çıkan Kolera daha sonra 1847-1848, 1865, 1872, 1890, 1892 ve 1907 yıllarında da Türkiye'de görülmüştür. Kolera salgınlarının Türkiye'de ortaya çıkmasındaki en önemli etkenin hac döneminde insanların ülkeye giriş çıkışlarıyla bu hastalığı taşımaları olduğunu söylemek gerekir. Özellikle 1893 yılında yaşanan salgında hastalığı taşıyanların hacdan dönen kişiler olduğu ifade edilmektedir (Özdemir, 2005:34). Dolayısıyla bu dönemde hacdan dönenlerin getirebileceği hastalıkların önüne geçmek için bazı konferanslar düzenlenmiş ve bu konferanslarda alınan kararlar hayata geçirilmiştir. Konferanslarda hacdan dönenlerin karantina ve kordon uygulamaları ile toplumsal hayattan izolasyonu sağlanmış ve böylelikle hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştır (Topuz, 2020:303). Ne var ki kolera hastalığı kolay yayılabilen ve sağlıklı olsun veya olmasın bulaştığı kişinin kolay ve hızlı ölümüne neden olabilen bir hastalık olduğu için önüne geçmek kolay olmamıştır. Bununla

birlikte dönemin şartları da salgının önlenmesini zorlaştıran etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada öncelikle bazı bölgelerde alt yapının yetersiz ve kalitesiz oluşunun hastalığın yayılımını kolaylaştırdığını söylemek gerekir. Bununla birlikte yaz aylarında yaşanan göçler de hastalığın taşınmasında oldukça etkili olmuştur. Ayrıca sağlık kuruluş ve çalışanlarının ve tedavide kullanılacak ekipmanların yetersiz oluşu da hastalığın yayılma hızını etkileyen faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı Devleti karantina ve kordon uygulamalarının sıkı bir şekilde yürütülmesi için çaba gösterirken öte yandan diğer eksikliklerin giderilmesi için çaba sarf etmiştir (Topuz, 2020:309-310).

Anadolu'da mücadele edilen önemli salgın hastalıklardan biri de sıtma salgınları olmuştur. Nitekim özellikle Ege ve Akdeniz kıyılarında yer alan medeniyetlerin birçoğunun çökmesinde etkili olan sıtma hastalığı medeniyetleri çöktürecek derecede önemli ve etkili olan bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdur, 2006:6). Sıtma ile verilen mücadele yöntemlerinin ne olduğu araştırıldığında Osmanlı döneminde genelde halka sunulan sağlık hizmetlerinde ve özelde Osmanlı Devleti'nin yürütmüş olduğu sistemli bir politika olmadığı için o dönemle ilgili resmi ve spesifik verilere ulaşmak oldukça zordur. Bununla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Anadolu'da da sıtma ile büyük mücadeleler verilmiş fakat yayılım hızı ve etkisi oldukça büyük olduğundan sıtma hastalığı ile başa çıkmak oldukça zor olmuştur. Anadolu'da özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında insanlar, savaşın getirdiği yıkıcılığın yanında bir de yaygın sıtma ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır (Ünsal vd., 1982). Bu dönemde sıtma hastalığı ile mücadele yöntemlerine bakıldığında, özel bir mücadele yöntemi yerine genel anlamda bir mücadelenin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Bunun en temel sebebi ise kurtuluş savaşından sonraki dönemde başlatılan ulusal kalkınma seferberliğinin mümkün kılınması için önem verilen eğitilmiş ve sağlıklı bir ulusun yaratılması çabasıdır. Ulusal kalkınma seferberliğinin önünde bir engel olarak duran sağlıksız bir toplum ve eğitimsiz bir ulusun çağı yakalayabilmesi için, yalnızca sıtmayı önlemeye yönelik politikalar yürütülmemiş aynı zamanda genel anlamda halkın sağlık ve eğitim düzeyini arttıracak politikalar yürütmüşlerdir (Akdur, 2006:6-7). O dönemde kurulan "Modern Tarım Üretim Çiftlikleri" hem halkın kalkındırılması hem de sıtma hastalığının yayılımına neden olan sağlıksız tarım koşullarının iyileştirilmesi adına hayata geçirilen önemli projelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda sıtma tehlikesinin hala devam ettiği ve hatta Afrika ve Asya kıtası gibi yerlerde sıtma hastalığının görüldüğü günümüzde, sıtma ile baş etmenin en temel faktörünü gelişen tarım sistemleri, güçlendirilmiş alt yapı sistemleri ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi hizmetlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda Türkiye'de sıtma ve diğer bütün salgın hastalıkların önüne geçebilmek için bu çalışmalar olabildiğince efektif biçimde sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Anadolu'da görülen ve mücadele edilen bir diğer hastalık ise grip olmuştur. Grip hastalıkları bilindiği üzere akut ve ateşli bir solunum rahatsızlığı şeklinde seyreden hastalıklardır. Ayrıca gribe neden olan virüslerin güçlü değişim ve direnç yeteneğine sahip olmaları nedeniyle günümüzde de var olan ve ortadan kaldırılması mümkün olmayan hastalıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca gribal hastalıklar var olagelmis

ve bu hastalıklar ile mücadele etmenin en etkili yolu aşılardır olmuştur. Aşı ile tedavide hastalığın ortadan kaldırılması hedeflenmemekte aksine hastalığın engellenmesi veya ortaya çıksa dahi etkilerinin en az düzeye indirilmesi hedeflenmektedir (Temel, 2012:4). Aşı tedavilerinin yanında bağışıklık güçlendirme, yaşam koşullarının artırılması, hükümetler açısından sosyal politikaların güçlendirilmesi gibi politikalar da grip salgınları ile verilen mücadelelerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde de grip hastalıklarından biri olan ve henüz aşı ve tedavisi geliştirilmemiş olan Covid-19 pandemisi ile mücadeleler devam etmektedir. Dolayısıyla deva eden bölümde Covid-19 hastalığı hakkında genel bilgilere yer verilecek ve sonrasında dünya ve Türkiye’de bu hastalıkla yürütülen mücadele yöntemlerine değinilecektir.

5. COVID-19 PANDEMİSİ

Koronavirüsler insan ve hayvanlarda hastalık oluşturabilen, kolaylıkla mutasyona uğrayabilen ve geniş bir virüs ailesini oluşturan RNA virüsleri olarak bilinmektedir. 2019’un Aralık ayına kadar hastalık yapan 6 tip koronavirüs çeşidi olduğu keşfedilmiştir (Dikmen vd., 2020:30; Budak ve Korkmaz, 2020:65) . Koronavirüs (CoV) ailesi virüsleri genel olarak basit soğuk algınlığı seviyesinde belirtiler gösteren virüs türleri olsa da geçmişte 2002-2003 yıllarında Çin’de Ağır Akut Solunum Yetersizliği (SARS-CoV) hastalığına neden olan bir koronavirüs ortaya çıkmış ve bu hastalık özellikle Asya ülkelerinde oldukça önemli sorunlara yol açmıştır. 2012-2013 yıllarında ise ilk olarak Suudi Arabistan’da görüldüğü varsayılan ve yine Koronavirüs ailesinden olan Ortadoğu Solunum Sendromu (MERS-CoV)’da şiddetli rahatsızlıklara neden olan bir hastalık olarak ortaya çıkmıştır (Yin ve Wunderink, 2018:130-131). Bu doğrultuda Koronavirüslerin sadece basit grip rahatsızlıklarına değil şiddetli akut rahatsızlıklara da neden olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 2019’un Aralık ayında ortaya çıkan yeni koronavirüsün de ağır akut solunum rahatsızlıklarına neden olan yeni bir tür virüs olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalara göre bu virüsün daha önceki yıllarda ortaya çıkan SARS-CoV virüsü ile benzerlik oranı %79, MERS-CoV virüsü ile benzerlik oranı ise %59 olarak tespit edilmiştir. Koronavirüs ailesinin yedinci üyesi olarak belirlenen bu virüsün önceki bilinen virüslerle benzer özelliklere sahip olduğu görülse de gerek hastalık etkeni açısından gerekse bu yeni tip virüse karşı herhangi bir tedavi yönteminin olup olmadığının belirsiz olması açısından bu virüsün diğerlerinden farklılık gösterdiği düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü tarafından SARS-CoV-2 (Aslan, 2020:39) olarak adlandırılan bu virüsün neden olduğu hastalığa ilk başlarda 2019 Novel Coronavirus adı verilmiş daha sonra ise hastalık ismi Covid-19 olarak belirlenmiştir (WHO, 2020).

İlk kez 2019’un Aralık ayında Çin’in Hubei Eyaleti Wuhan kentinde canlı hayvan pazarı olarak nitelendirilen Huanan Deniz Ürünleri ve Canlı Hayvan Toptan Satış Pazarından ortaya çıktığı düşünülen Covid-19 virüsünün en yaygın semptomları arasında yüksek ateş, halsizlik, ve kuru öksürük yer almaktadır (Üstün ve Özçiftçi, 2020:143; Aşkın vd., 2019: 306). Mevsimsel grip ile kıyaslandığında çok daha bulaşıcı ve patojenik olan Covid-

19'un tahmini öldürme oranının ise ülkeden ülkeye %0,5 ve %5,4 arasında değiştiği görülmektedir (<https://coronavirus.jhu.edu/>). Virüsün yayılması ise yakın temastaki insanlar arasında öksürük, hapşırık veya konuşmaya bağlı damlacıkların yayılması aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ayrıca düşük seviyede de olsa hastalık belirtilerini göstermeyen kişiler (taşıyıcı kişiler) de hastalığın yayılmasına neden olabilmektedir. Daha önceki hastalıklar olan SARS ve MERS ile kıyaslandığında daha hızlı bir şekilde yayılım gösteren Covid-19 hastalığı kısa bir süre içerisinde tüm dünya ülkelerine yayılmış ve bunun sonucunda Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla hastalığı pandemi olarak ilan etmiştir. Hastalığın özelliklerine bakıldığında SARS ve MERS hastalıklarından daha hızlı yayılım göstermesinin yanı sıra neden olduğu ölüm oranında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Covid-19, SARS ve MERS'e göre daha düşük düzeyde ölüme neden olmakta fakat bu durum ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir (Aşkın vd., 2020:306). Bununla birlikte hastalığın şiddeti bulaştığı her insanda farklı derecede ortaya çıkmakta ve en yüksek risk grubunu 65 yaş üstü yetişkinler, kalp rahatsızlığı olan kişiler, astımlı kişiler, obezitesi olan kişiler, HIV karaciğer ve böbrek hastalığı olan kişiler oluşturmaktadır (Aslan, 2020:39). Fakat Covid-19 her ne kadar yüksek risk grubunda olan kişiler için daha tehlikeli olsa da hastalığa neden olan virüsün tedavisi ile ilgili yeterli bilginin henüz elde edilememiş olması her bireyin aslında aynı ölçüde risk grubunda yer aldığını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla tüm bireyler ve devletler, Covid-19 ile mücadele kapsamında işbirliği içerisinde olmalı ve hastalığın tedavisi bulunana kadar bu mücadele etkin bir şekilde yürütülmelidir. Nitekim virüs ile karşılaşıldığı ilk günden itibaren tüm devletler bir takım önlem ve tedbirler ile virüsün etkilerini ve yayılımını en aza indirmeye çalışmış ve bu uğurda çeşitli politikalar yürütmüşlerdir.

Bu bağlamda tüm devletler, uluslararası örgütler ve bireyler küresel düzeyde bir uyum ve işbirliği içerisinde hareket etmeye çalışarak bu hastalığın üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın devam eden bölümünde dünyada ve Türkiye'de Covid-19 pandemisiyle yürütülen mücadeleler ele alınacak ve bu mücadelelerin etkinliği tartışılacaktır.

5.1. Dünyada Covid-19 Pandemisi ile yürütülen Mücadeleler

Tarih boyunca ortaya çıkan salgınlar bu günden sonra da tüm dünya tarihi boyunca salgınların var olacağını ve insanlığın bu salgınlarla mücadele etmek zorunda kalacağını göstermiştir. Dolayısıyla bir salgının etkilerini azaltmaya yardımcı olmak için önceden planlama ve hazırlık çalışmalarının yapılması oldukça önem arz etmektedir. Nitekim 2016 yılında Amerikan Ulusal Tıp Akademisi'ne bağlı Küresel Sağlık Risk Sisteminin hazırladığı bir rapor bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilecek bir çalışmadır. Bu raporda gelecek yüzyıl içerisinde koronavirüsün de aralarında bulunduğu dört ya da daha fazla sayıda pandemi görülebileceği tehlikesi ifade edilirken ülkelerin bir pandemiye hazırlık için yıllık 4 milyar dolar bütçe ayırması gerektiği de belirtilmiştir. Ayrıca raporda devletlerin ve toplumların pandemi durumuna hazırlıklı olabilmesi için sağlık hizmetleri yönetimi, laboratuvarlar, eczane hizmetleri ve sağlık izleme sistemlerinin yeterli sayıda ve nitelikli alt yapıya sahip olması gerektiği de vurgulanmıştır (Duran, 2020:8).

Küresel salgın tehlikesine karşı yapılan bir başka çalışma da Bill ve Melinda Gates Vakfı, Dünya Ekonomik Forumu ve John Hopkins Üniversitesi tarafından yapılan “Event 201” başlıklı bir çalışmadır. Bir simülasyon çalışması olan bu çalışmada Brezilya’da bir domuz çiftliğinden çıkacak ve bulaşıcı özelliği çok yüksek olacak olan bir koronavirüsün etkileri değerlendirilmiştir. Bu simülasyon çalışmasında on sekiz aylık bir zaman diliminde 65 milyon insanın hayatını kaybedeceği ve dünya nüfusunun %80-90’ının bu hastalıktan etkileneceği söylenmiştir. Simülasyonun en önemli bulgusu ise dünyanın böyle bir pandemiye hazırlıklı olmadığı ve küresel sistemin dirençliliğinin pandemik hastalıklara karşı oldukça düşük düzeyde olduğuydu (Duran, 2020:8). Çalışmada elde edilen bu bulgular doğrultusunda ülkelerin krizle mücadele edebilmesi için ciddi hazırlık çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu öngörülmesine rağmen Covid-19 pandemisi, ülkelerin yürüttüğü hazırlık çalışmalarının oldukça yetersiz kaldığının bir göstergesi olmuştur. Dünya genelinde kısa süre içerisinde yayılan ve her yaştan grubu etkileyerek günlük yaşamın normlarına dahi etki eden Covid-19 hastalığı gerek ülke sağlık sistemlerinin gerekse küresel sistemin ve hatta uluslararası örgütlerin ne kadar kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ülkelerin böylesi bir kırılgan yapıya sahip olmasının en temel sebebi ise yakın dönemde Covid-19 gibi bir pandeminin tecrübe edilmemiş olmasıdır. Ayrıca gerek virüsün ilk çıktığı yer olan Çin Halk Cumhuriyeti’nin verileri şeffaf olarak paylaşmaması gerek Dünya Sağlık Örgütü’nün virüse dair ciddi bir tavır almada gecikmiş olması ülkelerin bu krizi yönetmede yetersiz kalmasının diğer nedenleri arasında sayılmaktadır (Buzgan ve Güner, 2020:143). Bununla birlikte kriz sürecini zorlaştıran bir diğer konu ise dünya genelinde yayılım gösteren ve günlük hayat akışını etkileyen pandeminin sağlıktan eğitime, siyasetten uluslararası ilişkilere, ekonomiden psikolojiye her alanda birçok belirsizliği de beraberinde getirmiş olmasıdır. Belirsizliklerin tüm alanlarda yarattığı risk pandemi ile her alanda mücadele edilmesinin gerekliliğini ortaya koyarken risk ve kriz sürecine dahil olan belirsizlikler, pandemi ile yürütülen mücadele sürecini olumsuz anlamda etkileyen en önemli nokta olarak karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla ülkeler tüm bu belirsizlikler içinde bir de pandemi ile mücadele stratejisi belirleme noktasında kararsızlar içerisinde kalmıştır.

Dünya genelinde pandemi ile mücadele stratejilerine bakıldığında ülkeler arasında bir ayrım yapmak gerekirse bazı ülkelerin süreci daha iyi yönettiği görülmektedir. Süreci iyi yöneten ülkeler arasında daha önceki salgınlardan tecrübe edinmiş olan devletlerin yoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Ülkelerin salgınla mücadele stratejilerinde attıkları adımların öncelikle Dünya Sağlık Örgütü’nün bireysel korunmaya yönelik belirlemiş olduğu önlemler dahilinde küresel düzeyde de uygulanması kapsamında ele alındığını görmekteyiz. Dünya Sağlık Örgütü’nün belirlemiş olduğu adımlar ise şu şekilde sıralanmaktadır (Arslan ve Karagül, 2020:7) :

- Enfekte olmuş kişilerle yakın temastan kaçınılması
- Ellerin sık aralıklarla en az 20 saniye boyunca su ve sabunla yıkanması veya alkol bazlı dezenfektanların kullanılmasıyla sterilize edilmesi

- Enfekte olunması halinde mesafenin korunması, öksürürken hapşırıırken tek kullanımlık mendil kullanılması veya dirsek içinin kullanılması; ellerin yıkanması, göz, burun ve ağıza temasının engellenmesi
- Enfekte olmuş kişilerin dokunduğu yerlerin dezenfekte edilmesi
- Et, yumurta ve hayvansal gıdaların iyice pişirilerek tüketilmesi
- Hastalanan kişilerin kalabalıklardan uzak durması, ağız ve burnunu kapatması ve mümkünse tıbbi maske kullanması

Dünya sağlık Örgütü'nün belirlemiş olduğu bu adımlar dikkate alındığında küresel düzeyde ülkelerin pandemiden korunmak amacıyla ilk olarak seyahat yasağı uygulamasını getirdiği söylenebilir. Seyahat yasağı uygulamasında temel amaç hasta bireylerin ve onların temas ettiği herhangi bir kimsenin başka bir ülkeye hastalığı taşımasının engellenmesidir. Hastalığın yayılımını azaltmak amacıyla yürütülen bu uygulama iç politikada ise karantina ve izolasyon uygulamaları ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Karantina ve izolasyon politikalarında ulaşılmak istenen hedef hasta olan kişilerin hasta olanlarla temas etmesinin engellenmesi, hasta bireylerle diğer bireyler temas ettiğinde hastalığın semptomlarını göstermese de toplumdan izole edilmesi ve buna bağlı olarak virüsün yayılmasının kısa vadede engellenmesidir (Carrol ve Jha, 04.10.2020, <https://www.theatlantic.com/>). Bu uygulamaların yanı sıra ülkelerin pandemi ile mücadelede yürütmüş olduğu bir diğer strateji olabildiğince çok sayıda kişiye test yaparak enfekte kişileri tespit etmektir. Bu strateji salgınla mücadele sürecini yönetmek açısından uygulanan en önemli adımlardan biri olmuştur. Nitekim virüsün ilk yayılım aşamalarında olabildiğince çok sayıda test yapan ülkelerin virüsün yayılımını engelleme konusunda daha başarılı olduğu gözlemlenmektedir (Duran, 2020:9). Bu noktada ülkelerin sahip olduğu test kiti sayıları ve sağlık hizmetlerinin niteliği oldukça önem kazanan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkelerin salgınlarla karşılaşma olasılığına karşılık sağlık hizmetlerinin ve planlı öngörülerin yeter düzeyde olması salgın sürecinin yönetilmesinde etkin stratejilerin yürütülmesini kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Covid-19 ile mücadele yürüten ülkelere baktığımızda özellikle geçmiş tecrübelerle sahip olan ülkelerin bu unsur bağlamında pandemiye daha hazırlıklı olduklarını görmekteyiz. Örneğin Çin, Güney Kore, Hong Kong ve Singapur gibi ülkelerin koronavirüsle mücadelede diğer ülkelere kıyasla daha başarılı olmaları salgınlarla mücadele konusunda yakın dönemde bir takım tecrübelerle sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde SARS tecrübesi sonrasında salgınlarla mücadele verme konusunda ilk müdahale merkezleri kurulmuş ve bu merkezlerde kullanılacak olan gerekli araç gereç hazır bir şekilde bulundurulmuştur. Dolayısıyla bu ülkelerde hastalık ile karşılaşıldığı ilk andan itibaren salgınla daha efektif ve proaktif bir mücadele yürütülmesi mümkün kılınmıştır. Ayrıca yakın dönemde tecrübe yaşayan ülkelerin toplumlarının da bu efektif mücadelede oldukça etkin olduğunu söylemek gerekir. Zira geçmiş tecrübelerin

bilinçlendirdiği toplum alınan önlemlere daha ciddiyetle yaklaşmakta ve sosyal izolasyon bu toplumlarda Batı toplumlarına kıyasla daha başarılı olmaktadır (Duran, 2020:10). Bir örnek vererek ifade etmek gerekirse Çin, Güney Kore ve Hong Kong gibi ülkelerdeki bireylerin virüsün yayıldığı haberi sonrasında kendilerini kalabalıklardan izole ettikleri görülmüş ve bir duyuru ya da zorunluluk olmaksızın kamusal alanlarda maske taktıkları ve hijyen kurallarına uydukları görülmüştür (Duran, 2020:10-11).

Ülkelerin salgınla mücadele kapsamında uyguladıkları diğer stratejilerden biri de salgının uzun vadede yavaşlatılmasına ilişkin uygulanan yöntemlerdir. Bu stratejide yüksek risk grubunda bulunanlar korunmaya çalışılır. Ayrıca bu stratejiyi uygulayan ülkeler virüsün tamamen engellenmesi için sert ve kısıtlayıcı önlemler almak yerine kontrollü ve kademeli önlemler alarak toplumun kitlesel bağışıklık kazanması için çaba göstermektedir. Covid-19 pandemisinin ilk aşamalarında bu stratejiyi uygulayan İngiltere toplumun bağışıklık kazanması için herhangi bir önlem alınmayacağını duyurmuştur. “Sürü bağışıklığı kazandırma” adı verilen bu yöntem uzun vadede bir yavaşlatma hedefine ulaşmaya çalışmaktadır. Fakat Covid-19 hastalığının yayılım süreci ve yarattığı etkiler göz önüne alındığında bu politikanın salgınla mücadelede etkin bir yöntem olmadığına karar verilmiştir (Boyras, 04.10.2020, <https://www.setav.org/>). Dolayısıyla İngiltere bu stratejiyi daha sonra terk ederek seyahat yasağı, karantina, sosyal izolasyon gibi politikaları uygulamaya karar vermiştir.

Salgınla mücadelede yürütülen en etkili yöntemlerden bir diğeri ise toplumsal hareketliliğin kısıtlanması ve gündelik hayatta sosyal mesafe kurallarının yaygınlaştırılmasıdır. Toplumsal hareketliliğin kısıtlanması ve sosyal mesafe kurallarının tam olarak uygulanabilmesi için karantina, bazı iş yerlerinin ve okulların kapatılması ve dışarı çıkma yasağının getirilmesi gerekmektedir. Fakat karantina ve sokağa çıkma yasağı uygulamalarının uzun bir süreci ve toplumun her kesimini kapsayamayacak olması devletleri bu uygulamaları kısmi olarak uygulamaya yöneltmiştir. Bununla birlikte koronavirüs ile ilgili bilinçlendirme çalışmaları yapılarak kamusal dirençliliğin artırılması sağlanmaya çalışılmakta böylece sokağa çıkma yasaklarına gerek kalmadan sosyal mesafe kurallarına dikkat edilerek virüsün yayılımı engellenmeye çalışılmaktadır (TÜBA, 2020).

Görüldüğü gibi pandemi ile mücadelede ülkeler her ne kadar farklı yolları tercih etmiş olsa da, ulaşılmak istenen amaç virüs karşısında direnç gösterebilmektir. Bu amaca ulaşabilmek için ülkeler geçmişte yaşanan salgınlardan öğrendikleri karantina, kordon uygulaması, sosyal izolasyon, hijyene dikkat etme gibi yöntemleri uygulamaya başlamıştır. Bununla birlikte değişen küresel sistemde bu uygulamalar risk ve kriz yönetimi çerçevesinde ele alınarak salgınla mücadele yönetimi daha efektif hale getirilmeye çalışılmıştır. Buraya kadar olan süreçte dünya genelinde pandemi ile yürütülen mücadeleleri başlıklar halinde saymak gerekirse bu başlıklar:

- Toplumsal hareketliliği kısıtlama ve sosyal mesafe kurallarının hayata geçirilmesi
- Olabildiğince fazla sayıda test yaparak enfekte kişilerin tespit edilmesi

- Bireylerin evlerinde kalmalarının sağlanması
- Eğitim kurumlarının kapatılması
- İş yerlerinin kapatılması
- Özel gruplara yönelik tedbirler alınması
- Toplu gösterilerin yasaklanması
- Belli bir bölgenin veya binanın karantina altına alınması
- Kamusal dirençliliği arttırmak için bilinçlendirme çalışmalarının yapılması
- Virüsün günlük yaşamda meydana getirdiği değişimlerin yarattığı sorunların en alt düzeye indirilme çabaları
- Sağlık hizmetlerinin güçlendirilerek nitelikli hale getirilmesi şeklinde sıralanabilir.

Aşağıda verilen tabloda dünya genelinde en yüksek vaka sayılarına sahip olan bazı ülkelerin güncel verilerine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde vaka sayılarının oldukça yüksek olmasından, ayrıca günlük vaka sayılarının Covid-19 salgınının ne kadar devam edeceği bilinemediğinden ülkelerin pandemi ile mücadelelerine devam etmeleri gerektiği düşünülmektedir.

Ülke Adı	Toplam Vaka Sayısı	Günlük Vaka Sayısı	Ölüm Sayısı	İyileşen Sayısı
ABD	7,48 MN	+154	214 B	4,8 MN
Hindistan	6,69 MN	+ 4,111	104 B	5,58 MN
Brezilya	4,94 MN	+11,946	147 B	4, 26 MN
Rusya	1.23 MN	+ 10,888	21, 475	982, 324
Kolombiya	862 B	+ 7.106	26.844	761,674
Peru	828 B	+ 1.830	32.742	706,223
İspanya	813 B	+ 23.480	32.225	150.376
Meksika	790 B	+ 28.115	81.877	550,053
Arjantin	751 B	-	16.937	636,672
Güney Afrika	682 B	+ 926	17.016	614,781
Fransa	624 B	-	32.299	97,778
Birleşik Krallık	516 B	-	42.369	780
İran	476 B	+ 3902	27.192	389,966
Şili	472 B	+ 1567	13.037	442,070
Irak	383 B	-	9.464	312.158
Bangladeş	370 B	-	5.375	283,182
Suudi Arabistan	337 B	-	4.898	322.055
İtalya	328 B	-	36.002	232.681
Türkiye	326 B	+ 1603	8.498	286.370
Filipinler	325 B	-	5.840	273,123
Pakistan	316 B	+ 644	6.523	300.616
Endonezya	307 B	+ 3.622	11.253	232.593
Almanya	305 B	+ 3.100	9.554	263.700
İsrail	272 B	+ 4.579	1.757	208.763
Ukrayna	230 B	-	4.430	103.401

Tablo 1.2. : Covid-19 Dünya Verileri: Vaka Sayısının En Yüksek Olduğu Ülkeler

Kaynak: <https://www.covidvisualizer.com/>

Güncel Covid-19 vaka sayılarına erişmek için bkz. <https://covid19.who.int/>

Ülkelerin pandemi ile yürüttüğü mücadele yöntemlerinin genel çerçevede tartışıldığı bu bölümde her bir devletin veya uluslararası örgütün uyguladığı stratejik adımlar araştırmanın kısıtlılığı nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Nitekim bu konu pandemi ile mücadelede karşılaştırmalı yöntemler konusu dahilinde ele alınmalıdır. Bununla birlikte çalışmamızın odak noktasını oluşturan pandemi ile mücadelede politika önerileri sonucuna ulaşabilmek için pandemi ile mücadelenin Türkiye’de ne şekilde yürütüldüğü konusu ayrıntılı olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda devam eden bölümde Türkiye’de pandemi ile mücadele yöntemleri konusu tartışılacaktır.

5.2. Türkiye’de Covid-19 Pandemisi

Türkiye koronavirüs ile mücadeleye ülke içerisinde ilk vakanın görüldüğü 10 Mart tarihinden çok önce başlamıştır. Türkiye’nin yürütmüş olduğu mücadele yöntemleri, 2009 yılında ortaya çıkan H1N1 pandemisinde meydana gelen sorunların temel alınarak hazırlandığı Pandemi İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı çerçevesinde şekillenmiştir (Sertdemir, 2020:19). Koronavirüs tehdidinin ortaya çıktığı ve diğer ülkelerin henüz bir tedbir almadığı salgının ilk aşamalarında Türkiye bu plan doğrultusunda otuz uzmandan oluşan *Koronavirüs Bilim Kurulunu* kurmuştur. Salgının yaygınlaşmasından önce hazırlanan hazırlık planında öncelikle demografik bulgular iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda bu hazırlık planında hasta yönetimindeki eksiklikler yenilenmeye çalışılmış, laboratuvar ve insan kaynağı kapasitelerinin artırılması hedeflenmiş, organizasyonel yapıların oluşturulması ve iletişim stratejilerinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019). Ayrıca hazırlık planında risk ve kriz yönetimi bağlamında plan, planlama ve koordinasyon, durumun izlenmesi ve değerlendirilmesi, koruma ve kontrol, tıbbi uygulamalar ve iletişim başlıkları altında izlenecek birtakım politikalar belirlenmiştir (Duran, 2020:18).

Türkiye bu planlı hazırlık çalışması doğrultusunda virüsün yayılımını engellemek için seyahat kısıtlaması uygulamasını kullanan ilk ülkelerden biri olmuştur. 21 Ocak’tan itibaren havaalanlarında tedbir almaya başlayan Türkiye, 22 Ocak’ta ise Wuhan-İstanbul uçuşlarını durdurmuş, 5 Şubat’tan itibaren ise Çin’den gelen tüm uçuşlara son vermiştir. 23 Şubat tarihinde ise Türkiye-İran sınırı kapatılmış ve yurt dışı seyahatleri kademeli olarak azaltılmış, 27 Mart tarihinde tüm uçuşlar durdurulmuştur (Budak ve Korkmaz, 2020:72).

Pandemi ile mücadele sürecinde Türkiye sağlık alanında da gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda öncelikle olabildiğince fazla sayıda test yapma çalışmaları hızlandırılmış, yerli test kiti üretilerek test sonuçlarının daha hızlı bir şekilde çıkması sağlanmıştır. Daha sonra referans hastaneler belirlenerek bu hastanelerde izolasyon odaları oluşturulmuş, sağlık çalışanı sayıları artırılmış ve eczane hizmetlerinde gerekli araç-gereç temin edilmeye çalışılmıştır.

Pandemi ile mücadelede eğitim alanında yürütülen politikalara bakıldığında öncelikle sosyal izolasyonun sağlanabilmesi için 16 Marttan itibaren ilk ve ortaokullar tatil edilmiş daha sonra Mart ayı içerisinde uzaktan eğitim ile okullara devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni eğitim-öğretim yılı döneminde ise 21 Eylül tarihinden itibaren ilköğretim 1. Sınıf öğrencileri örgün eğitime başlamış ve kademeli bir şekilde diğer sınıflar da örgün eğitim sistemine yeniden dönmek üzere uzaktan eğitim ile devam etmektedir.

Ekonomik tedbirler kapsamında bakıldığında ilk olarak 100 milyar liralık bir ekonomi paketi açıklanmış, daha sonra bu tedbir paketi kapsamında emekli aylıklarının artırılması, ihtiyaç sahiplerine toplamda 2 milyar liralık yardım yapılması, en düşük emekli maaşının bin beş yüz liraya çıkarılması ve bayram ikramiyelerinin erken ödenmesi gibi birtakım politikalar yürütülmeye çalışılmıştır.

Türkiye pandemi ile mücadele sürecinde sosyal ve ekonomik anlamda birtakım stratejiler belirleyerek her alanda bu mücadeleyi yürütmeye çalışmıştır. Bununla birlikte sosyal mesafe kurallarının efektif bir şekilde uygulanabilmesi için sosyal ve kültürel etkinlikler ertelenmiş, şehirlerarası yolculuk yapmak valilik iznine bağlanmış, spor liglerine ara verilmiş, camilerde toplu ibadet etme yasağı getirilmiş, piknik ve park alanları kamuya kapatılarak bireylerin sosyal izolasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca sokağa çıkma yasağı, karantina uygulamaları, “Hayat Eve Sığar ve Evde Kal” kampanyaları ve “Koronavirüs Riskine Karşı 14 Kural, Ellerimizi Ne Zaman Yıkamalıyız?” gibi kamu spotu uygulamaları ile kamu bilinçlendirmesinin sağlanması ve bunun sonucunda sosyal izolasyonun toplumun tümünde aynı ciddiyetle algılanması sağlanmaya çalışılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) Arslan ve Karagül, 2020:11-12).

Gerek küresel düzeyde gerekse yerel düzeyde ülkelerin pandemi ile yürüttükleri mücadele ve yeni vaka sayıları ile ilgili güncel veriler göz önüne alındığında, Covid-19 hastalığına karşı ülkelerin daha etkili ve proaktif bir mücadele süreci yönetmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda ülkelerin pandemi ile ilgili mücadele yöntemlerini risk ve kriz yönetimi çerçevesinde ayrıca ele almaları gerekmektedir. Dolayısıyla devam eden bölümde risk ve kriz bağlamında pandemi ile daha aktif bir mücadele yönetimi gerçekleştirmek için bir takım politika önerilerinde bulunulacaktır.

6. SALGINLARLA MÜCADELEDE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Küresel olarak mücadele vermek zorunda kaldığımız Covid-19; sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar başta olmak üzere hayatın her alanında bir takım değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Tehlikenin küresel boyutta olması ülkeler arasında iyi bir iletişim yönetimini gerektirirken aynı şekilde ülke içerisinde de toplum ve hükümetler arasındaki iletişim yönetimi daha etkin şekilde yürütülmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda küresel yönetişimi büyük ölçüde değiştiren ve dönüştüren Covid-19 ile tüm dünya ülkeleri bir takım strateji ve taktikler doğrultusunda mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Ne var ki salgınlarla mücadele için yakın dönemlerde yapılan hazırlık çalışmaları ve planları olmasına rağmen Covid-19'un ilerleyişi bu hazırlık çalışmalarının yeterli düzeyde etkin olmadığını göstermiştir. Nitekim virüs ile ilk karşılaşılan dönemlerde gerek bireylerin gerek ülkelerin bir karmaşa içerisinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Öte yandan hastalık ile ilgili ilk tanınma gerçekleşikten sonra hastalıkla mücadele adım adım daha kontrollü hale gelmiştir. Geçmiş salgınlardan edinilen tecrübeler pandemi ile mücadelede referans alınan en önemli kaynaklar olmakla birlikte, içerisinde yaşadığımız çağ salgın yönetimi konusuna çok boyutlu ve proaktif bir süreci yönetmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda bu bölümde salgın yönetimi ile yürütülen mevcut politikalar dikkate alınarak bir takım politika önerilerinde bulunulacaktır.

- İlk olarak salgınlarla mücadele; salgın öncesi, salgın esnasında ve salgın sonrasında olmak üzere üç aşamada değerlendirilmelidir.

- İlk aşama, yani salgın öncesinde salgınlarla mücadelede alınan önlem veya eylem planlarının bir hazırlık çalışması çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla mevcut ve geçmiş tecrübelerden elde verilerle, alanında uzman kişilerden oluşan çalışma gruplarıyla öngörülebilir salgın veya doğal afet durumları tespit edilmeli ve bu doğrultuda gerekli araç-gereç ve mali kaynak alt yapısı güçlendirilmelidir. Öte yandan geliştirilen ulusal pandemi planları mevcut duruma göre güncellenerek geliştirilmelidir. Ayrıca bu aşamada yürütülecek eylemler risk (tehlikenin varlığı) bağlamında ele alınmalıdır.
- İlk aşama ile ilgili olarak meydana gelen salgınların engellenmesi adına çalışmalar yürütülmeli ve bu çalışmaların önceliği küresel düzeyde “doğaya müdahaleci yaklaşımların önlenmesi ve çevreci politikalara önem verilmesi” olmalıdır. Bununla birlikte yerel düzeyde kentleşme politikalarının doğa ile uyumu gözetilerek planlanması gerekmektedir. Öte yandan kamusal düzeyde toplumun her kesimi bilinçlendirilmeli ve Aydın ve Belli (2017:3)'nin ifade ettiği gibi canlı merkezci çevre politikaları yaklaşımı çerçevesinde “doğaya muhtaç insan” algısı yeniden yaratılmalıdır.
- Salgınların engellenmesi adına aşı çalışmaları, antimikrobik madde geliştirme çalışmaları, biyolojik savaş tehdidini izleme ve tespit çalışmaları ve tüm bunlarla birlikte küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin yaratacağı enfeksiyon hastalıklarının önlenmesi adına çalışmalar yapılmalıdır.
- İkinci aşama olarak değerlendirilen salgın esnasında uygulanacak politikalar ise alanında uzman kişilerin tespit ve verileri doğrultusunda belirlenmeli ve yine bu uzmanların gözetiminde yürütülmelidir. Salgın hastalık durumunda hastalığın tanısından sonra belirlenen uygun politikalar hem ulusal düzeyde hem de küresel düzeyde uygulanmalıdır. Bu doğrultuda pandemik salgınların büyük çoğunluğunun hava yolu ile bulaştığı göz önüne alındığında iklimlendirme çalışmalarına önem vermek gerekmektedir (Öztürk, 2020:87).
- Yapılan literatür araştırması doğrultusunda geçmişten günümüze farklılaşarak taşınan ve salgın durumlarında kafa karışıklığına neden olduğunu tespit ettiğimiz bir olgudan söz etmek ve bu olguyla ilgili olarak politika önerilerinde bulunmak yerinde olacaktır. Tarihten günümüze salgınlar incelendiğinde, insanların salgın hastalıkları Tanrı tarafından gönderilen bir ceza veya lanetlenme olarak algıladıklarını görmekteyiz. Bununla birlikte tarihte birçok salgında bu düşüncüyü benimseyen insanların bilimsel müdahalelerin yapılmasını engellediklerini ve dogmatik bilgilerle hareket ederek sürece zarar verdikleri var olan bir gerçekliktir. Bugün ise insanlığın aynı durumun farklılaşan bir yönü ile karşı karşıya olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim bugün insanlar arasında Covid-19 hastalığı hakkında, hastalığın bir komplo teorisinden ibaret olduğunu veya laboratuvar ortamında üretilmiş bir virüs ile bir biyolojik saldırı hedeflendiğini düşünenler vardır. Bu iki durum ele alındığında temelde aynı kökenden gelen durumların varlığını fakat günümüzde farklılaşan taraflarıyla karşımıza çıktığını görmekteyiz. Dolayısıyla Covid-19 pandemisiyle verilen mücadeleye zarar verebilecek bir durum olarak komplo teorileri üzerinde ayrıca çalışmalar yapmak gerekmektedir.

Pandemi ile mücadele veren tüm ülkeler gerekli bilinçlendirme çalışmalarını nitelikli hale getirmeli ve toplumun her kesiminin durumun ciddiyetini anlaması sağlanmalıdır.

- Ayrıca ülkelerin bilinçlendirme politikalarına küresel iletişimin güçlendiği günümüzde daha da önem verilmelidir. Açık kaynaklardan elde edilen bilgilerin bireyleri yanlış yönlendirmesine izin verilmemeli ve bu durum bilgi yönetimi bağlamında ayrıca ele alınmalıdır.

- Şimdiye kadar bahsedilen tüm öneriler gerek küresel düzeyde gerek yerel düzeyde bir hazırlık ve mücadele yöntemlerini içermektedir. Fakat dikkate alınması gereken bir diğer nokta pandemik salgınların sosyal ve ekonomik yaşamda neden olduğu olumsuz etkiler ve bunların minimum düzeye indirilmesidir. Salgın veya doğal afet dönemlerinde kamusal dirençliliği arttırmak ise ancak sosyal politikalara verilen önem ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda hükümetlerin hem salgın öncesi planlamalarda hem de salgın esnasında yoksullukla mücadele kapsamında kapsamlı bir faaliyet yürütmesi gerekmektedir. Önen (2010a:71) bu noktada merkezi yönetimlerin olduğu kadar yerel yönetimlerin de hayati önem taşıdığını ifade etmektedir. Ayrıca Önen (2010:170) yoksullukla mücadelede yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerle işbirliği içerisinde olmasının, merkezi yönetimden kaynaklanan bir takım sorunları ortadan kaldıracağını ifade etmektedir. Bu noktada tüm dünya hükümetlerinin sosyal politikalarını güçlendirmelerini ve insan onuruna yakışacak salgın bir hayatı mümkün kılması gerektiğini söylemek gerekir.

- Sosyal politikalar konusu dahilinde göç ve göç yönetimi konusunu da ele almak gerekir. Zira içinde bulunduğumuz pandemi döneminde göç hareketleri ve göçmenlerin durumları sıklıkla gündeme gelen konulardan biri olmuştur. Ayrıca salgın hastalıklar nedeniyle geçmişte de zorunlu kitlesel göçler yaşanmış ve bu durum gerek göç edenler açısından gerekse göç edilen yerler açısından birtakım problemlerin yaşanmasına neden olmuştur (Ağır, 2018:114). Dolayısıyla kitlesel hareketlerin yaşanmasını ve bu yolla salgın hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla uluslararası işbirliği içerisinde politikalar geliştirilmelidir.

- Son olarak uygulanan mevcut politikalar ve önermiş olduğumuz politikaların risk ve kriz yönetimi çerçevesinde ele alınması hayati derecede öneme sahiptir. Tecrübe edindiğimiz üzere salgınlar da bir yönetim sürecini gerektirmektedir. Bu yönetim süreci ait olduğu koşullara özel olarak genişletilmeli, farklı yönetim perspektifleri açısından değerlendirilmelidir. Nitekim içerisinde bulunduğumuz pandemik salgın; stratejik anlamda risk, kriz, bilgi ve göç yönetimi gibi çok boyutlu olarak ele alınmalı ve her yönü ile salgın değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze salgınlar değerlendirildiğinde, insanlık tarih boyunca pek çok

ölümcül salgınla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca hem geçmişten alınan referansla hem de günümüzde yürütülen çalışmalar gelecek yıllarda da insanlığın salgınlarla mücadele etmek zorunda kalacağını göstermektedir. Etkileşim ve iletişimin giderek daha yoğun ve güçlü hale geldiği dünyamızda bu salgınların doğurduğu olumsuz sonuçların da aynı oranda etkili ve güçlü olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla modern toplumlarda salgınla mücadele yöntemleri geleneksel toplumlarda olduğundan farklılaşarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gündelik yaşamın pratiklerine kadar etki eden güçlü bir salgının yeni yönetim yaklaşımları çerçevesinde ele alınması, salgının yaratacağı zararları en alt düzeye indirmek açısından önemlidir. Nitekim tüm dünyayı sağlık, ekonomi, sosyal yaşam, siyaset ve uluslararası ilişkiler başta olmak üzere pek çok yönden etkileyen Covid-19 pandemisi çok boyutlu mücadele stratejilerini gerektiren bir salgın hastalık türü olarak karşımıza çıkmıştır. Hala etkilerini sürdürerek devam eden Covid-19 ile bütüncül bir mücadele yöntemi geliştirmek için risk, kriz, bilgi ve göç yönetimi çalışmalarının salgın açısından ele alınması gerekmekte, bununla birlikte çevreci politikalar ve kentleşme politikaları daha sistemli şekilde yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

- Ağır, Osman (2018). "Türkiye'deki Suriyelilere Sağlanan Kamusal Hizmetlere Yönelik Bir Değerlendirme", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(2): 111-128.
- Akdur, Recep (2006). "Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi", Bilim Tarihi Araştırmaları, Sayı:2: 11.
- Akyay, Necmettin (1974). "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar", Mikrobiyoloji Bülteni, 8(2): 209-219.
- Arık, F.Ş., 1991. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", Tarih Araştırmaları Dergisi, 15(26): 27-57.
- Arslan, İbrahim ve KARAGÜL, Soner (2020). "Küresel Bir Tehdit (Covid-19 Salgını) ve Değişime Yolculuk", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (10): 1-36.
- Aslan, Recep (2020). "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19", Ayrıntı Dergisi, 8(65): 35-41.
- Aşkın, Rüstem, BOZKURT, Yasemin ve ZEYBEK, Zekiye (2019). "Covid-19 Pandemisi Psikolojik Etkileri ve Teröpotik Müdahaleler", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37(Özel Ek): 304-318.
- Ataç, Adnan ve UÇAR, Muharrem (2006). "Önemli Bulaşıcı Hastalıklar ve Yaşam Sürelerine Etkileri", Bilim Tarihi Araştırmaları: Salgın Hastalıklar Tarihi, Sayı:2: 33-42.
- Ayar, Mesut (2005). "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını İstanbul Örneği (1892-1895)", Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Aydın, Abdullah ve BELLİ, Aziz (2017). "Kamu Yönetimi Bölümlerindeki Çevre Derslerinin Çevre Bilinci Üzerine Etkisi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(Özel Sayı-4): 13s.
- Beck, Ulrich (2019). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Boyras, Hacı Mehmet (2020). "5 Soru: Koronavirüs Salgını ve İngiltere", <https://www.setav.org/5-soru-koronavirus-salgini-ve-ingiltere/ingiltere-koronavirus-salgini/>, (04.10.2020).
- Budak, Fatih ve KORKMAZ, Şerif (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği", Sosyal Araştırmalar Dergisi, (1): 62-79.

- Buzgan, Turan ve GÜNER, Öner (2020). “Dünya Sağlık Örgütü’nün Pandemilerdeki Etkinliği ve Post-Pandemik Dönemdeki Geleceği”, Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Ed.: M. Şeker, A. Özer, C. Korkut, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 131-148.
- Cadoğlu, Kemali (2000). Risk Yönetimi ve TSK’daki Uygulamalar, İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.
- Cener, Pınar (2007). “Kriz Yönetimi”, <http://danismend.com/kategori/altkategori/kriz-yonetimi-1/>, (22.08.2020).
- Diamond, Jared (2018). Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çev.: Ü. İnce, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Dikmen, UĞRAŞ, Asiye, KINA, Hatice Mediha, ÖZKAN, Seçil, İLHAN, Mustafa Necmi (2020). “COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik” ,Journal of Biotechnology and Strategic Health Research, 1(Özel Sayı): 29-36.
- Dinçol, Mustafa Ali (1985). “Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış”, Türk Tarih Kurumu Belleten, XLIV, Sayı: 193: 40s.
- Duran, Hazal (2020). Devletlerin Koronavirüsle Karşılaştırmalı Mücadele Stratejileri, İstanbul: SETA Yayınları.
- Emhan, Abdurrahim (2009). “Risk Yönetim Süreci ve Risk Yönetimde Kullanılan Teknikler”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Dergisi, 23(3): 209-220.
- Giddens, Antony (1999). “Risk”, BBC News, http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/week2/week2.htm, (22.08.2020).
- Günata, Gülşah, (2020). “Büyük Atina Vebası Demokrasinin Çöküşünü Hazırladı”, <https://arkeofili.com/buyuk-atina-vebasi-demokrasinin-cokusunu-hazirladi/>, (22.09.2020).
- Hays, J. N., (2005). Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History, California: ABC-CLIO.
- Hays, J.N. (1998). The Burdens of Disease: epidemics and Human Response in Western History, New Jersey: Rutgers University Press.
- İnandı, Tacettin, SAKARYA, Sibel, ÜNAL, Belgin ve ERGİN, Işıl (2020). “COVID-19 Salgını Özelinde Karar Vericiler için Risk Değerlendirme Yaklaşımı”, Sağlık ve Toplum Dergisi (Özel Sayı): 27-38.
- Jarus, Owen (2020). “20 of The Worst Epidemics and Pandemics in History”, <https://www.livescience.com/worst-epidemics-and-pandemics-in-history.html>, (22.09.2020).

- John Hopkins University, (2020). "COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering at John Hopkins University", <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>, (30.09.2020).
- Kılıç, Orhan (2020). "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri", Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği, Ed.: M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Köse, Hüseyin (2007). "Yeni Risk Tanımlamaları Bağlamında Küresel Medya", Selçuk İletişim, 5(1): 42-51.
- Önen, Mustafa, Semih (2010). "Yoksulluk ve Yerinden Yönetim: Nasıl Bir Yöneti(ş)i(m)?", Türk İdare Dergisi, 18(469): 165-182.
- Önen, Mustafa, Semih (2010a). "Yerel Yönetimlerin Yoksullukla Mücadelesi: Malatya Belediyesi Örneği", Sayıştay Dergisi, (Sayı:79): 63-95.
- Özdemir, Hikmet (2005). Salgın Hastalıklardan Ölümler: 1914-1918, Türk Tarih Kurumu.
- Özer, Mehmet Akif (2011). 21. Yüzyılda Yönetim ve Yöneticiler, Ankara: Nobel Basım Yayın.
- Sertdemir, Ayşe (2020). "Türkiye'nin Koronavirüsle Mücadele Performansı Üzerine Bir Değerlendirme", Nazilli İİBF Dergisi, 1 (1): 15-26.
- Sezgin, Ferudun (2003). "Kriz Yönetimi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(8): 181-195.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020). "Kontrollü Sosyal Hayat", <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-koca-acikladi-kontrollu-sosyal-hayat-donemi-basliyor-482213.html>, (04.10.2020).
- TBD Kamu-BİB, 2006. "Bilişim Teknolojilerinde Risk Yönetimi", 2. Çalışma Grubu, Kamu Bilişim Platformu VIII, 66s.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2020). "Risk" <https://sozluk.gov.tr/>, (21.08.2020).
- Temel, Mustafa Kemal (2012). "1918 Grip Pandemisi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Thucydides, (2019). Peloponnesos Savaşları, Çev.: F. Akderin, Belge Yayınları.
- Topuz, Ercüment (2020). "XIX. Van'da İlet-i Kolera ile Mücadelede Usul-i Karantina ve Kordon Uygulaması", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Sayı: 48): 297-316.

- Tunç, Ahmet, AĞIR, Osman, BELLİ, Aziz ve ÖZDEMİR, Fatma Nur (2018). “Yönetimde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Kriz Yönetimine Teorik Bir Bakış”, VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi, Malatya, 82-89.
- Turan, Abdülmenaf ve ÇELİKİYAY HAMZA, Hicran (2020). “Türkiye’de Kovid-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3(1): 1-25.
- TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi), (2020). COVID-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Rapor: 34, 159s.
- Uludağ, Osman Şevki (1938). “Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina”, Türk Tarih Kurumu, 2 (7-8): 445-467.
- Ünsal, Utku; EREN, Nevzat ve BENLİ, Doğan (1982). “Sıtma Epidemiyolojisi”, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü.
- Üstün, Çağatay ve ÖZÇİFTÇİ, Seçil, (2020). “Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”, Anadolu Kliniği Tıp Bilimi Dergisi, 25(1): 143-153.
- WHO, (2020). “Naming the Coronavirus Disease (Covid-19) and the Virüs That Causes It”, [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it), (30.09.2020).
- Yılmaz, Özgür (2017). “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, 6(1): 23-55.
- Yin, Yudang ve WUNDERİNK, Richard (2018). “MERS, SARS and Other Coronaviruses as Causes of Pneumonia”, Respiratory İnfections in the Asia-Pacific Region, (23): 130-137.
- Yolun, Murat (2012). “İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.